

Afyon Kocatepe Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 21, Sayı: 2, Haziran-2019

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Science

Volume: 21, Issue: 2, June-2019

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

**Afyon
Kocatepe
Üniversitesi**

**Sosyal
Bilimler
Enstitüsü**

	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 21, Sayı:2, Haziran-2019
	<i>Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences</i> Volume:21, Issue:2, Haziran-2019
ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894	

Sahibi/Owner:

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Elbeyi PELİT

Editörler/Editors:

Doç. Dr. Elbeyi PELİT
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Yardımcı Editörler/Co-Editors:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Arş. Grv. Mehmet YAĞCI
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Dergi Sekreteryası/Journal Secretary:

Arş. Grv. Mehmet YAĞCI
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<http://dergipark.gov.tr/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<http://dergipark.gov.tr/akusosbil>).

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Unvan, Ad-Soyad Title, Name-Surname	Üniversite-Kurum University-Institution	Ülke Country
Prof. Dr. Abdullah KOÇAK	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZŁOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hakkı YAZICI	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hilmi UÇAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK	Adıyaman Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkan Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Kemalettin ÇONKAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KILINÇ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyyüp Sabri FANİ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndexler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexing:

- **ASOS INDEX** (*Academia Social Science Index*)
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TUBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255/10565 – **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <http://dergipark.gov.tr/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue*

SIRA NO	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Caner ARABACI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Enver AYDOĞAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Mahmut YARDIMCIOĞLU	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAS	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Mesut ERŞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Necmettin ALKAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Şaban ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Şakir SAKARYA	Balıkesir Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
14.	Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN	Ege Üniversitesi
15.	Doç. Dr. Ahmet Cemkut BADEM	Kocaeli Üniversitesi
16.	Doç. Dr. Ayşe Derya İŞİK	Bartın Üniversitesi
17.	Doç. Dr. Bayram ŞAHİN	Balıkesir Üniversitesi
18.	Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
19.	Doç. Dr. Erkan ARI	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
20.	Doç. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
21.	Doç. Dr. Handan ERTAŞ	Selçuk Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Hasan Engin ŞENER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Hasan Hüseyin SOYBALI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
24.	Doç. Dr. Hikmet Zeki KAPCI	Erciyes Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Lütfi ÜREDİ	Mersin Üniversitesi
26.	Doç. Dr. Maide Orçan KAÇAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
27.	Doç. Dr. Münevver Can YAŞAR	İzmir Demokrasi Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU	Erciyes Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Şen YÜKSEL	Beykent Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Zafer DURDU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Zeliha YAZICI	Akdeniz Üniversitesi
32.	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ayhan KOYUNCU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
33.	Dr. Öğr. Üyesi Ali AVAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
34.	Dr. Öğr. Üyesi Bilal YALÇIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
35.	Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GAZELOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi
36.	Dr. Öğr. Üyesi Ejder ULUTAŞ	Muş Alparslan Üniversitesi
37.	Dr. Öğr. Üyesi Erhan SOLMAZ	Uşak Üniversitesi
38.	Dr. Öğr. Üyesi Erkan ATAK	Sakarya Üniversitesi
39.	Dr. Öğr. Üyesi Fatma Kaya DOĞANAY	Atatürk Üniversitesi
40.	Dr. Öğr. Üyesi İlkay DOĞAN	Gaziantep Üniversitesi
41.	Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM	Pamukkale Üniversitesi
42.	Dr. Öğr. Üyesi Nezahat HAMİDEN KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
43.	Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin TEKİNGÜNDÜZ	Mersin Üniversitesi
44.	Dr. Öğr. Üyesi Seçkin ARSLAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
45.	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

46.	Dr. Öğr. Üyesi Tolga UZUN	Karabük Üniversitesi
47.	Dr. Öğr. Üyesi Uğur AKDU	Gümüşhane Üniversitesi
48.	Dr. Öğr. Üyesi Yalçın ARSLANTÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
49.	Dr. Öğr. Üyesi Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
50.	Dr. Öğr. Üyesi Yunus GÜLCÜ	Fırat Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Zerrin Funda ÜRÜK	İstanbul Gelişim Üniversitesi

* Hakem listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Antropoloji – Felsefe – Psikoloji - Sosyoloji / Anthropology - Philosophy - Psychology - Sociology				
1	Toplumsal Gürültüden Toplumsal Hareketlere Sosyal Medyanın Rolü: Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları Örneği / The Role of Social Media from Social Noise to Social Movements: The Case of Arab Spring and Gezi Park Events	Dr. Cem ZAFER, Doç. Dr. Pelin VARDARLIER	Araştırma Research	379-390
2	Kadına Yönelik Şiddetin Erkekler Tarafından Değerlendirilmesi: Sakarya Örneği / Men's Evaluation of Violence Against Women: The Example of Sakarya	Doç. Dr. Yusuf GENÇ, Dr. Öğr. Üyesi İpek Beyza ALTIPARMAK, Dr. Öğr. Üyesi Dilara USTABAŞI GÜNDÜZ	Araştırma Research	391-408
Coğrafya – Tarih / Geography - History				
3	Hatay'ın Anavatana Katılmasının Basında Ele Alınışı: Cumhuriyet Gazetesi Örneği / Embracing the Motherland in the Press: The Sample of Cumhuriyet Newspaper	Dr. Öğr. Üyesi Lokman ZOR	Araştırma Research	409-418
4	Uşak/Karahallı Çeşmeleri / Uşak/Karahallı Fountains	Doç. Dr. Türkan ACAR	Araştırma Research	419-436
5	Karaçay Türkleri'nin Karahisar-ı Sahib'e İskâm ve Karşılaşılan Sorunlar / The Settlement of Karachay Turks in Karahisar-ı Sahib and the Encountered Problems	Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ	Araştırma Research	437-447
6	Muhammed İkbâl'in Hayatındaki Türk Kavramı / The Concept of "Turk" in the Life of Muhammad Iqbal	Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ, Doktora Öğrencisi Tuba İŞLER	Derleme Review	449-459

7	İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Milli Müdafaa Hizmetlerine Yardım Faaliyetleri <i>Help Activities for The National Defense Services Of The Charitable Society During The Second World War</i>	Dr. Öğr. Üyesi Ceren UTKUGÜN, Prof. Dr. Şaban ORTAK	Derleme Review	461-477
8	Avusturya Seferinde Anadolu'dan Yapılan Katkılar: Yük ve Binek Hayvanları (1716) / <i>Contribution From Anatolia for the Austrian Campaign: Riding and Draft Animals (1716)</i>	Dr. Bekir GÖKPINAR	Araştırma Research	479-494
Dil ve Edebiyat – Eğitim – İlahiyat / Language and Literature – Education – Theology				
9	Dede Korkut Kitabı ve Kırgız Edebiyatında 'Yahşi/Cakşı' Redifli Öğüt İfadeleri Üzerine / <i>Dede Korkut Book and The Literature of Kyrgyz 'Yahşi / Cakşı' About Advice Expressions</i>	Doç. Dr. Cüneyt AKIN	Derleme Review	495-499
10	Otizimli Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarına İlişkin Öğretmenlerin Algıları / <i>Teachers' Perceptions of Educational Practices Through Successful Inclusion of Students with Autism</i>	Prof. Dr. Emine AHMETOĞLU, Doktora Öğrencisi Yakup BURAK, Dr. Öğr. Üyesi, İbrahim Hakkı ACAR	Araştırma Research	501-514
11	Eğitim Enstitülerinde Yönetim / <i>Administration in Education Institutes</i>	Doç. Dr. Fatih DEMİREL, Rukiye KÖSE	Derleme Review	515-528
12	<i>Erken Çocukluk Döneminde Yönetici İşlevlerin Gelişimi ve Değerlendirilmesi ile İlgili Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmaların İncelenmesi /</i>	Arş. Grv. Tülay Gül TAŞKIN GÖKÇE, Prof. Dr. Adalet KANDIR	Derleme Review	529-546

	Investigation of the Scientific Study Performed in Turkey Regarding the Evaluation and Development in Early Childhood Period of Executive Functions			
İktisadi ve İdari Bilimler – Hukuk / Economics and Administrative Sciences - Law				
13	Örgütsel Vatandaşlığın Zorunlu Olması İş Tatminini Etkiler Mi? İş Stresi Bağlamında Bir İnceleme / <i>If Organizational Citizenship is Compulsory, will Job Satisfaction be Affected? A Study in the Context of Job Stress</i>	Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KERSE, Dr. Öğr. Üyesi Daimi KOÇAK, Doç. Dr. İlhami YÜCEL	Araştırma Research	547-560
14	Hile Önleyici Olarak Sürekli Denetim Verimliliği / <i>Continuous Auditing Effectiveness as a Fraud Deterrent</i>	Dr. Öğr. Üyesi Murat KARAHAN, Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK	Derleme Review	561-572
15	Examining the Financial Attitudes and Behaviors of Y Generation via Structural Equation Modeling / <i>Y Jenerasyonunun Finansal Tutum ve Davranışlarının Yapısal Eşitlik Modellemesi ile İncelenmesi</i>	Doç. Dr. Sinan SARAÇLI, Murat AKŞİT	Araştırma Research	573-579
16	Türkiye’de Makroekonomik Faktörler ile Sağlık Harcamaları ve Sağlık Bakanlığı Bütçesi Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile İncelenmesi / <i>Investigation of the Relationship between Macroeconomic Factors and Health Expenditures and Ministry of Health Budget in Turkey through ARDL Bounds Testing Approach</i>	Dr. Öğr. Üyesi Ümit ÇIRAKLI	Araştırma Research	581-596
17	KDV’ye Yeni Bir Öneri: İngiliz Modeli / <i>A New Recommendation to the VAT: British Model</i>	Arş. Gör., Zeynep DEMİRCİ, Arş. Gör. Dr. Orçun AVCI	Derleme Review	597-607

Halkla İlişkiler - İletişim - Turizm / Public Relations - Communication - Tourism				
18	Otel İşletmelerinde İçsel Pazarlama Uygulamalarının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Antalya Örneği / <i>The Effect of Internal Marketing Practices on Organizational Commitment in Hotel Enterprises: Antalya Sample</i>	Dr. Öğr. Üyesi Neslihan KAN SÖNMEZ, Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU	Araştırma Research	609-624
19	Otel İşletmelerinde Uygulanan Hizmet Hatası Telafi Stratejilerinin Hizmet Kalitesi Algısına Etkisi / <i>The Effect of Service Failure Recovery Strategies Applied on Hotels to Service Quality Perception</i>	Dr. Öğr. Üyesi Uğur AKDU	Araştırma Research	625-646
Sanat – Tasarım / Art - Design				
20	Mobilyada Cinsiyet Kavramı Üzerine Bir Araştırma: Tuvalet Masası Örneği / <i>A Research on the Concept of Gender in Furniture: Example of Dressing Table</i>	Arş. Gör. Gözde ALTIPARMAKOĞLU SAKARYA	Araştırma Research	647-656

Toplumsal Gürültüden Toplumsal Hareketlere Sosyal Medyanın Rolü: Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları Örneği

The Role of Social Media from Social Noise to Social Movements: The Case of Arab Spring and Gezi Park Events

Dr. Cem ZAFER¹, Doç. Dr. Pelin VARDARLIER²

Öz

İnsanlığın ilk dönemlerinden günümüze kadar varlığını sürdüren iletişim faktörü, insanların duygu, düşünce, bilgi vb. hususları aktarması esasına dayanmaktadır. Bu esas, insanlar açısından bir ihtiyaç olarak değerlendirildiği için iletişim zaman içinde toplumlar arası bir hale dönüşmüş ve bu ihtiyaca binaen iletişimler geliştirilmiştir. Günümüze gelindiğinde iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sosyal medya adı verilen ve anlık iletişim imkânı sağlayan yapılarla sürdürülmektedir. İletişimin bu denli gelişmiş olması bilgi paylaşımı, bilgi aktarımı, haber paylaşımı gibi konularda kolaylık sağlasa da toplumsal yapı üzerinde bazı olumsuz durumların ortaya çıkmasına da neden olduğu söylenebilir. Bu duruma en bariz örnekler, sosyal medya yapıları üzerinde örgütlenen gruplar, topluluklar ve cemaatler gibi yapılardır. Bu örgütlenmeler belirli olayları gerçekleştirebilmek adına kullanılabilirler. Ancak bu kullanımda harekete geçirilen kitleleri istenilen yöne çekme gibi bir zorunluluk ortaya çıkmaktadır ki bu da *gürültü* olarak adlandırılan olguyu gündeme getirmektedir. Gürültü olarak adlandırılan ve bilgilerin aktarımındaki aksaklıkları ifade eden olgu ile sosyal medya üzerinde gerçekleştirilmek istenen hareketlere istenilen yönde verilmeye çalışılmaktadır. Sosyal medya ve gürültünün toplumsal hareketlerdeki en bariz etkileri Arap Baharı ve Gezi Parkı olaylarında görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal hareket, toplumsal gürültü, Arap baharı, Gezi Parkı olayları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The communication factor that continues to exist from the early periods of humanity to the present, is the emotions, thoughts, information, etc. of people. based on the transfer of issues. As this basis is considered as a need for people, communication has gradually become inter-communal and communication has been developed. Today, the developments in communication technologies are carried out with social media and structures that provide instant communication facilities. Although communication has been improved, information sharing, information transfer, and news sharing can be said to cause some negative situations on social structure. The most obvious examples are structures such as groups, communities and communities organized on social media structures. These organizations can be used to perform certain events. However, in this use, there is a necessity like pulling the masses that are activated in the desired direction which brings up the phenomenon called noise. The phenomenon which is called as noise and expresses the disruptions in the transfer of information is tried to be given in the desired direction on the social media. The most obvious effects of social media and noise in social movements are seen in the Arab Spring and Gezi Park events.

Keywords: Social movement, social noise, Arab spring, Gezi Park events

Paper Type: Research

¹ Türkiye Cumhurbaşkanlığı Ofisi, cemzafer06@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0285-2755>.

² İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, pvardarlier@medipol.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5101-6841>.

Atf için (to cite): Vardarlier, P. ve Zafer, C. (2019). Toplumsal Gürültüden Toplumsal Hareketlere Sosyal Medyanın Rolü: Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 379-390.

Giriş

Medya günümüz açısından ele alındığı zaman oldukça kapsamlı bir yapıya büründüğü görülmektedir. Bu kapsam dâhilinde kişisel bilgisayarlar, telefonlar, televizyonlar vb. pek çok araç birer medya yayın aracı işlevini yerine getirmektedir (Dolgun, 2008: 134). Bu kullanım alanı genişliği hayatı kolaylaştıran bir yapı olarak karşımıza çıkmakla beraber zaman içinde gelenen noktaya bakıldığında internetin hayatın bir parçası olmaktan ziyade kendisi olmaya doğru ilerlediğini söylemek mümkündür (Subaşı, 2005: 109).

İnternet yapısı üzerinde ortaya çıkan ve kısa zamanda internet gibi insan hayatında önemli bir yer edinen *sosyal medya* internet üzerinde sosyalleşme olgusunu birey ve toplum hayatına sokmuştur. Sosyal medya yapıları ilk zamanlar insanların keyifli vakit geçirdiği, etkileşim-iletişim sağladığı alanlar olsa da zaman içinde, yeni kimliklerin türemeye başladığı, bireylerin duygu ve düşüncelerini rahatlıkla ifade edebildiği bir yer olma özelliği ile ön plana çıkmaya başlamıştır.

Sosyal medyada bireylerin faaliyetleri konusunda yapılan çalışmalarda; kişilerin bu ortamlarda siyasi düşüncelerini savunduğu, diğer bireylerle polemige girdiği, gündemi takip edip gündem oluşturmaya çalıştığı gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Bununla birlikte bu yapılar üzerinde bireysellikten ziyade belirli siyasi ve toplumsal konuların ifade edildiği, ikna faaliyetlerinin yapıldığı sanal sosyal örgütlerin kurulduğu da elde edilen bulgular arasındadır.

Sosyal medya veya internet yapısı üzerinde yürütülen bu faaliyetler sonucunda, sosyal medya adı verilen yapının kamusal alan olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusunda tartışmalar başlamıştır. Bununla birlikte internet ve demokrasi arasındaki ilişkinin boyutu, toplumsal hareketlerin oluşumu ve yayılmasında sosyal medyanın rolü gibi konular da inceleme altına alınan konular arasında sıralanabilir.

Sosyal medyanın toplumsal hareketler üzerindeki etkileri incelendiği zaman günümüze yakın bir zamanda Arap baharı olarak nitelendirilen ve Arap coğrafyasında iktidarların devrilmesine neden olacak boyutlara ulaşan olayların altyapısını oluşturduğu veya altyapının bu platformda oluşturulduğu görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye özelinde Gezi Parkı olayları olarak nitelendirilen olayların ortaya çıkışı ve yayılması noktasında sosyal medya organlarının büyük bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir.

Sosyal medya tabanlı toplumsal hareketler incelendiği zaman bu hareketlerin oluşum gelişim veya dönüşüm olarak nitelendirilebilecek noktalarında sosyal medyanın büyük payı olduğunu görmek de beraber olayların yön değiştirmesinde de sosyal medyanın yadsınamayacak derecede büyük payı olduğu tespit edilmiştir. Nitekim gürültü olarak adlandırılan ve iletişimin kesilmesi veya yanlış bilgilerin aktarılması şeklinde ortaya çıkan olgunun varlığı sosyal medya üzerinde yürütülen örgütlenmeler konusunda hedeften sapma olarak veya yönlendirme olarak nitelendirilebilecek durumlara yol açmaktadır.

Bu çalışmada sosyal medya üzerindeki gürültü kavramı sosyal medyanın toplumsal hareketlere etkileri ve bu bağlamda Arap Baharı ve Gezi Parkı olayları konuları işlenmiştir.

1. Sosyal Medya Yapısından Gürültü Kavramının İncelenmesi

İletişim yapısı içinde gürültü kavramının kullanımı 1949 yılına dayanmaktadır. Öncesinde Laswell tarafından geliştirilen iletişim modeline bu tarih itibariyle Shannon ve Weaver tarafından *gürültü* yapısının eklenmesiyle iletişimde de gürültüden bahsedilmeye başlanmıştır. İlk olarak *A Mathematical Theory of Communication (Matematiksel İletişim Kuramı)* adlı çalışmada yer verilen gürültü kavramı iletişim sürecinde işlenmeye başlamasının ardından en önemli faktörlerden biri hâlini almıştır. Ortaya çıkışı itibariyle güncel anlamından biraz uzak bir yapıda kullanılan gürültü, ilk dönemlerde radyo dalgalarını etkileyen olaylar veya iletişimi kesintiye uğratan somut durumlar için kullanılsa da zaman içinde bilgi aktarımında sekteye neden olan, iletişimi aksatan her türlü unsur gürültü olarak adlandırılmaya başlanmıştır

(Güz vd. 2002: 161). Bu, eksiklikten kaynaklı gürültü yapısının yanı sıra gürültü olgusu yapısına göre dilsel ve dilsel olmayan şeklinde de ikiye ayrılmaktadır. Dilsel gürültü söyleyişteki belirsizlikten, dilsel olmayan gürültü ise yine söyleyişteki dikkatsizlik, kötü üslup vb. yapılardan kaynaklanan gürültü tipidir (Güz vd. 2002: 161). Gürültünün tanımı ve güncel anlamına dair çalışmalar incelendiğinde teknik sorunların gürültünün temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Gürültü içerik olarak değerlendirildiğinde oldukça zengin bir yapıda olduğu görülmektedir. Nitekim iletişim sürecine etki eden ve etkisi iletişimde sekteye sebep olan her husus gürültü olarak değerlendirilebilmektedir. Bu husustaki genelleme o denli geniş bir yapıdadır ki herhangi birinin ön yargılı bir davranış nedeniyle bilgi aktarımını engellemesi veya sunulan bir bilgide kaynak rolündeki kişiyle alıcı rolündeki kişi/kişilerin kültürel farklılıkları bile gürültü kavramına ele alınmaktadır (Lazar, 2009: 94).

Gürültü, iletişim konusunda yalnızca aksama ile ön plana çıkan bir olgu değildir. Nitekim tamamen bir kesintiden ziyade mesajın istenen şekilde alınması konusundaki engeller de gürültü olarak değerlendirilen hususlardandır. Bununla birlikte verilen mesajın alıcıya istenen şekilde ulaşmasının sağlanması hususu da gürültünün farkında olma sonucunda çözümlenmektedir. Belirtilen hususlar gürültüyü teknik aksaklıklar kapsamının dışında bir üst kapsama taşımaktadır. Bu bağlamda gürültünün fiziksel, psikolojik ve anlamsal olarak üç farklı yapıda ortaya çıktığından bahsedilmektedir (Odyakmaz, Acar, 2008: 50).

İletişimin gürültü nedeniyle herhangi bir şekilde kesintiye uğraması sonucunda süreç tamamlanana kadar iletişimin kendini yenilediği görülür. Ancak bazı özel durumlar dâhilinde iletişimin kesilmesi sürecin şiddetle tamamlanması sonucunu doğurmaktadır. Şiddetin ortaya çıkışı ise iletişim sürecinin kendini yenilemesine engel olan bir durum olduğu için iletişim tamamlanmadan ortadan kalmaktadır (Yengin, 2012: 61-62).

Günümüz medya yapısı incelendiğinde, yeni medya olarak nitelendirilen oluşumun insanlar üzerinde yadsınamayacak bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etki bağımlılık ile başlayıp (Öcal, 2016: 46-49) bilgi akışındaki yoğunluğun oluşturduğu baskı ile devam etmektedir. Bu süreçteki bilgi akışının toplumsal yasalarla kıyaslandığında daha esnek bir yapıda olması dijital anlamda bir etik sorgulamasını zorunlu kılmaktadır (Dijk, 2016: 212-213).

Etik sorgulamasının zorunluluğu, etik kavramının yeni medya teknolojilerindeki gelişim evrelerine etkisinden kaynaklanmaktadır. Nitekim sosyal medya araçları dâhil olmak üzere yeni medya yapılanmasında süreç içerisinde etik değerler doğrultusunda içeriklere müdahale edildiğini görmek mümkündür (Bayrak, 2015: 463). Her ne kadar bir denetleme söz konusu olsa da bu hususta bir engellemeden söz etmek mümkün olmamaktadır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda etik olarak uygun görülmeyen ve bu nedenle de engelleme kararı alınan içeriklerin sürekli bir paylaşım maruz kaldığını görmek mümkündür ki bu da gürültünün oluşumunun ve devamının temel sebebi olarak kendini göstermektedir. Bu paylaşımların genel yapısı incelendiğinde ise en yoğun gürültü unsurları arasında şiddet içerikli paylaşımların geldiği görülmektedir. Bu paylaşım yoğunluğu veya engelleme konusundaki eksikler sosyal medyanın bireylere kimlik gizleme imkânı sunmasıyla da doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda sosyal medya üzerindeki gürültüyü engelleme veya gürültünün oluşumunda yine sosyal medyanın kendi bünyesindeki özelliklerin de etkili olduğunun altı çizilmelidir. Kimlik gizleme özelliği ile sosyal medya üzerinde şiddet olgusunun yayılması ve neredeyse sosyal medya ile bütünleşik bir hale gelmesi toplumsal anlamda etik değerlerin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Şiddet kavramının yeni medya yapısı açısından incelenmesi sonucunda bu yapının iki ayrı boyutunun olduğu görülmektedir. Eski şiddet ve yeni şiddet olarak yapılan bu ikili ayrım; eski şiddet olarak nitelendirilen husus toplumsal anlamda gerçek yaşamda görülen şiddeti ifade etmektedir. Yeni şiddet ise toplumun gerçek hayattaki şiddet tecrübesinin dijital dünyadaki yansımaları olarak ele alınabilir. Bu ayrım ve ayrımın altı çizilen hususlar dijital yapılardaki şiddet olgusunun ortadan kaldırılması hususunda önemli ipuçları sağlamıştır (Yengin, 2012: 131-133).

Güncel yaşamda gerçek toplumsal hayatta bireylerin her an şiddet olgusuna tanık olduğu bilinmektedir. İletişim sürecinin tamamlanamaması nedeniyle ortaya çıkan ve toplum tarafından pek kabul görmeyen şiddet olgusu, dijital platformlarda biçim değiştirmektedir. Bu biçim farklılığının nedeni dijital ortamların kimlik gizleme konusunda elverişli mecralar olmasıdır. Kimlik gizleme özelliğinden kaynaklı olarak bireyler sosyal medya yapılarında tüm fikirlerini açıkça ifade edebilmektedirler. Bu ifade özgürlüğünün getirilerinden biri de bireylerin şiddete dair görüşlerini ifade etmeleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber sağlanan özgürlük ve kimlik gizleme özellikleri ile bireylerin şiddet edinimlerindeki artış, sosyal medya veya dijital platformlarda görülen şiddetin yoğunluk seviyesinde de artmalara neden olmaktadır. Bu yoğunluk dijital platformlar ve gerçek yaşam içindeki şiddet yapılarının incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

2. Toplumsal Hareket Kavramı: Eski, Yeni ve Günümüz Açısından

İnsanlığın ortaya çıktığı ve toplumsal yaşamın başladığı andan itibaren yaşanan her dönemde mevcut yapının herhangi bir boyutuna itiraz eden, muhalif olma yönüyle ön plana çıkan diğer bir ifadeyle mevcut yapının karşısında duran birey veya bireylerin var olması toplumsal hareketlerin tarihinin insanlık tarihi ile yaşıt olduğu yönünde bir çıkarım yapmayı kolaylaştırmaktadır. Ancak bu hareketlerin her dönemde aynı şekilde ifade edilmediği de bilinmektedir. Nitekim günümüz açısından ele alındığı zaman sosyal hareketlere yüklenen anlamın sosyoloji literatüründe daha çok modern döneme karşılık gelen bir ifade olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda düşünüldüğü zaman, toplumsal hareketlerin kendilerini saran toplumsal yapıda meydana gelen radikal değişimlere tepki olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Foweraker, 1995: 9).

XIX. yüzyıl Avrupa'sına bakıldığında dönem itibariyle ortaya çıkan hareketler için *toplumsal bir gürültü* yakıştırmasını yapmak mümkündür. Nitekim bu dönemde düzenli bir hareketten söz edilememekle birlikte hareketlerin ortaya çıkış nedenlerinde bile belirgin bir tavır görülmemektedir. Buna rağmen dönemin iktidar güçleri tarafından oldukça ciddi karşılanan bu hareketlerde, kadın hakları, siyasal haklar, çalışma hakları gibi pek çok kavram ön plana çıkarılmıştır (Çetinkaya, 2008: 12).

XIX. yüzyıla indirgenen toplumsal hareket olgusu bu dönemden itibaren modernitenin açmazları ve meşru olma sorunları karşısında gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Gelişerek devam eden bu hareketler XX. yüzyılda yine Avrupa merkezli olmak üzere sınıf merkezli hareketler olarak varlığını devam ettirmiştir. XX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında gerçekleşen toplumsal hareketler ise öncelikli olarak siyasal iktidarı hedefleyen ilk hareketler olmaları yönüyle ön plana çıkarlar. Ancak bu noktaya kadar gelen hareketler literatürde *eski toplumsal hareketler* olarak adlandırılmaktadır. *Yeni toplumsal hareketler* olarak adlandırılan olgu ise 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve daha çok barış hareketi, nükleer yapı karşıtı hareketler, yerel özerklik sağlamaya yönelik hareketler olarak karşımıza çıkmaktadır (Önder, 2003: 34- 35).

Toplumsal hareketler konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde günümüz itibariyle yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan yapıların eski toplumsal hareketlerin yerini almaya başladığına dair genel bir görüş olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni ise eski toplumsal hareketlerin temel dayanaklarından yoksun kalmaya başladığına dair genel kabuldür. Nitekim bu hareketler kapsam açısından da incelendiği zaman oldukça dar bir yapıdan kaynaklandığı görülmektedir (Çetinkaya, 2008: 16).

Günümüzde toplumsal hareketlerle ilgili yapılan çalışmalarda üzerinde durulan temel nokta; bu hareketler açısından devlet iktidarı kavramının çok da önemi kalmadığıdır. Ancak bunun eski hareketlerde oldukça önemli görülmesinden ziyade temel hedef olduğu da belirtilmektedir. Bu yaklaşım ve anlayış farklılığı ise toplumsal hareketlerde eski-yeni ayrımının en keskin hattını oluşturmaktadır (Karagöz 2013: 135).

Yeni toplumsal hareketler konusunda çalışmalar yapan teorisyenler, güncel toplum yapısı içinde sınıf mücadelesi kavramının son bulduğunu belirtmektedirler. Bununla beraber günümüzde bu hareketlerde daha büyük taleplerin söz konusu olduğu ve hareketlerin katılıma daha açık olduğunun da altı çizilmektedir. Yeni toplumsal hareketler konusunda en önemli belirteç, otonomi ve kimliğe yapılan vurgudur. Ayrıca yine dar bir yapıda olmama, ekonomik çıkarlara dayanmama ve toplumun farklı kesimlerinden destek bulabilme gibi özellikler de bu hareketlerin ayırt edici yönleri arasındadır. Yeni toplumsal hareketlerin anlayış farklılığı ile beraber katılımcılarının da farklı olduğundan söz edilebilir. Yapılan incelemelerde yeni toplumsal hareketlerin daha çok eğitim seviyesi yüksek, ekonomik kaygıları olmayan kişiler ve orta sınıf olarak tabir edilebilecek olan üniversite öğrencileri tarafından desteklendiğini ortaya koymaktadır (Offe, 1999: 60).

Günümüzdeki yapı incelendiğinde, teknolojik gelişmelerin toplumsal yapı içinde aktif bir rol oynaması ile toplumsal hareketlerde de etken olduğunu görmek mümkündür. Yakın bir geçmiş olan son on yıllık geçmişe bakıldığında özellikle bilişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerin de toplumsal hareketleri bütünsel bir şekilde etkilediği görülmektedir. Bu etki gerek kültürel gerek altyapı ve gerekse hareketlerin yönünü etkileyecek şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu etkinin toplumsal alandaki diğer yansımalarını da görmek mümkündür ki internetle birlikte yeni bir kültürel yapı, bireysel ve toplumsal anlamda yeni ilişki biçimleri, yeni kimlik yapıları gibi oluşumların meydana geldiğinden bahsedilebilir. Bu da internet ve bu yapı üzerindeki gelişmelerin çok kısa bir süre önce ortaya çıkmasına rağmen toplumsal alanda bütün yapıları etkilediğinin göstergesidir (Aydoğan, 2010: 4).

İnternetin ortaya çıkması ile birlikte bu ağ sistemi üzerinde geliştirilen yeni yapılardan olan sosyal medya ile birlikte toplumsal yapı üzerinde yeniden yorumlamaya gidilmiştir. Bu yorumlama ile birlikte toplum-internet etkileşimi baz alınarak küresel bir ağ yapısı oluşumundan bahsedildiği ve ağ-toplum kaynaşması ile ağ toplumu adı verilen yapının ortaya çıktığından bahsedilmektedir. Bu konuda Castells, bireylerin küresel ve yerel ölçekte birbiriyle bağlantılı olduğu gerçeğinden hareketle, insanların artık bir ağ toplumu içinde yaşadığına değinmektedir (Toprak vd., 2009: 25).

İnternetin gelişimi ile başlayan toplumsal değişim topluma mal olmuş yapılarda da kendisini göstermiştir. Bu husus toplumsal hareketlerde de kendisini göstermektedir. Nitekim günümüzdeki internet ağ yapısında sağlanan gelişmeler ile medyanın da bireyselleşmesi ve bu sayede toplum içinde her alana bir haber ulaşımı söz konusudur. Bu haberleşme ağının gelişimi ile birlikte toplumsal yapı içinde varlığını sürdüren sivil toplum kuruluşları, devlet yapısı dışındaki örgütlenmeler ve toplumsal yapıda var olan baskı grupları internetin varlığına kadar gösteremedikleri etkiyi ve yayılımı göstermektedirler (Karagöz, 2013: 136). Bu etki ve yayılım hususu kısa vadede iktidar, otorite vb. yapılar için bir tehdit olarak görülme de devlet yapısı itibarıyla düşünüldüğü zaman yeni bir örgütlenme tabakası oluşturması bakımından sakıncalı görülebilir. Bu sakınca yeni oluşumların sağladığı nüfuzun devlet dışındaki kanallara aktarılmasından kaynaklanmaktadır.

Sosyal ağlar veya sosyal medya olarak adlandırılan yapıların günümüzde geldiği noktaya bakıldığında, toplumsal hareketler bakımından etkin bir kullanımın söz konusu olduğu dikkat çekmektedir. Bu etki sosyal medyanın hareketin kaynağı olan örgütlenmeden ziyade bu örgütlenme dışındaki bireylerin de harekete dâhil edilebileceği bir yapı hâline dönüşmesinden ileri gelmektedir. Sosyal medya ile toplumsal hareketlerin amacı, mesajları vb. yanlış aktararak katılımın artırılması ve dolayısıyla yeni güç odaklarının oluşturulması söz konusudur (Babacan, 2014: 142).

Toplumsal hareketlerin günümüz açısından başlama, ilerleme, katılım vb. hususları değerlendirildiği zaman bu oluşum içinde sosyal medyanın yalnızca yönlendirme, katılım vb. ile sınırlı olmayan bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etki özellikle toplumsal hareketlerin tarihsel süreçteki yapıları incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim eski veya yeni toplumsal

hareketlerin temel özelliklerinden biri ortak bir akıl veya hareket ruhundan yoksun olmalarıdır. Bu yoksunluk durumu da belirtilen hareketlerde dağınıklık veya bireysel kullanım gibi bir sonuç doğurmaktadır. Ancak eksiklik olarak görülen bu hususun sosyal medya ile ortadan kalkmaya başladığını görmek mümkündür. Nitekim geçmişte bireysel olarak algılanan bu hareketlerdeki bireyselliğin temel sebeplerinden olan iletişim eksikliği hususu sosyal medyanın sunduğu imkânlarla ortadan kalkmaktadır (Babacan, 2014: 142). Bireyselliğin ortadan kalkması veya kolektif bilinç oluşturma yönündeki girişimler her zaman olumlu sonuçlar alman veya beklenen sonuca ulaşılan girişimler değildir. Nitekim sosyal medya üzerinde dâhil olunan sosyal grupların genel yapısına uyma çabası da bu gruplarda yer alan pek çok bireyin yalnızca ortak hareket etme güdüsü ile katılım sağlamasına neden olabilir. Bu bilinçsiz hareket etme durumu internet bünyesinde faaliyette bulunan ve toplumsal hareketlere dâhil olan pek çok bireyin neyi, ne amaçla desteklediğini bilmeden hareket etmesi sonucunu doğurmaktadır ki bu da *toplumsal gürültü* olarak değerlendirilebilecek olan bir başka husustur (Karagöz 2013: 145).

Toplumsal hareketler üzerinde sosyal medyanın etkileri ile ilgili olarak yapılan araştırmaların yoğunlaştığı tarih 2011 yılı olarak tespit edilmektedir. Bu tarihte gerek Orta Doğu ve gerekse Kuzey Afrika'da başlayan toplumsal hareketlerin örgütlenme sağlayıcısı ve hareketler sırasında iletişim kurulan mecralar olarak sosyal medya yapılarının ön plana çıkması bu hareketlerin *sosyal medya devrimi* olarak anılması sonucunu doğurmuştur (Babacan, 2014: 143). Başlangıç hedefi insanların sanal ortamda sosyalleşmesini sağlamak, eğlence ortamı oluşturmak gibi genel anlamda olumlu durumlar olsa da devam eden süreçte ülke veya bölge ayrımı gözetilmeksizin farklı coğrafyalarda bağlayan toplumsal hareketlerde de sosyal medyanın etkilerini görmek mümkündür. Bu yapı üzerindeki manipülasyonların etkili olmasının temel sebeplerinden biri etki oluşturmak isteyen bireylerin farklı kimlikler kullanabilmesidir.

Toplumsal gürültü olarak nitelendirilen ve belirli yapılarla bağdaştırılan oluşumun esas ortaya çıkışı da sosyal medya tabanlıdır. Nitekim bu denli iletişim, bir araya gelme, bilinç üzere hareket etme konularında avantaj sahibi olunan sosyal medya yapılarında oluşturulan grupların bir diğer ön plana çıkan özelliği geleneksel gruplar kadar kalıcı bir mahiyette olmamalarıdır. Sosyal medya üzerinde oluşturulan gruplar hakkında yapılan çalışmalar, bu grupların dağılma eğilimli olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Bu da gruplar tarafından belirlenen hedeflerin daha kısa vadeli veya gerçekleşmesi daha kolay hedefler olması sonucunu doğurmaktadır. Bununla birlikte, bu grupları oluşturan bireylerin gerçekleşen olaylar karşısında gerçek hayattaki duyguları yaşayamayacakları da bilinmektedir. Elias Canetti'nin Kitle ve İktidar kitabında, bu konuda en temel tespitlerden birini yaparak kitlenin gerçek anlamda var olabilmesi için hareketin gerçek dünyada var olması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bunu bir eşitlik olarak değerlendiren Canetti, esasında gerçek dünyada harekete geçilmemesi durumunda sürdürülen tüm faaliyetlerin toplumsal gürültü olduğunun altını çizmektedir (Karagöz 2013: 145).

3. Sosyal Medya ile Örgütlenen Toplumsal Olay Örnekleri

Günümüzde iletişim araçları içinde kullanım oranları açısından ön plana çıkan sosyal medya ortamları, bireylerin birbirleri ile görüş, deneyim, düşünce, bilgi vb. unsurları paylaştıkları bir platform hâlini almıştır. Bu paylaşımların yanı sıra bireylerin zaman zaman örgütlenmesi, belirli bir amaç uğruna hareket etmesi gibi durumlar da sosyal medya platformuna kayma göstermiş ve bu özelliklerle sosyal medya politik, kültürel ve toplumsal yönlendirmeler açısından temel güç faktörleri arasına girmiştir (Baban, 2012: 73).

Toplumsal hareketler konusunu işlemeden internetin bu hareketler açısından sunduğu imkânları, hareketler bağlamında, yeniden ele almakta fayda vardır. İnternetin, toplumsal hareketler açısından, bireysel bir mesajı kısa sürede oldukça fazla insana ulaştırmaya imkân vermesi, bu bağlamda bilginin dağılımı ve yayılımına dair geniş bir çerçeve sunması belirli konularda internet üzerinde aktif rol oynayan birey veya grupların doğmasının önünü açmıştır (Göker, Doğan 2011: 184). Bu özelliklerle internet toplumsal hareketler bağlamında oluşum ve gelişim aşamaları açısından sınırsız imkânlar sunan bir yapı hâlini almıştır.

Konu itibariyle internet aracılığıyla elde edilen bir diğer avantaj ise yöneten ve yönetilen arasındaki mesafenin kılınmasıdır. Bireylerin görüş bildirmeleri ve bu görüşlerin kısa sürede ilgili mercilere ulaşması internet kanalıyla gerçekleşen bir doğrudan demokrasi örneği olarak ele alınabilir (Bektaş, 2004: 211). Nitekim, internet kullanımı ile birlikte sanal yapılar üzerinde oluşan ve ağ toplumu olarak ifade edilen yapılar geçmişe nazaran fazlasıyla hızlı bir şekilde örgütlenebilme ve yayılma imkânına kavuşmuşlardır. Bu toplanma şekilleri gerçek yaşamda vuku bulabileceği gibi sanal yapı itibariyle daha çok çevrimiçi toplanmalar olarak göze çarpmaktadır ki bu da internetle insan yaşamına giren yeni bir örgütlenme ve eylem yapısını oluşturmaktadır (Göker, Doğan 2011: 177).

İletişim teknolojileri açısından güncel yapı incelendiğinde iletişim teknolojilerindeki gelişmelerde vaat edilen etkileşim hızına ulaşıldığını görmek mümkündür. Ancak bununla beraber gelişen internet ortamlarında meydana gelen etkileşimlerin farklı amaçlara yönelik olarak kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim etkileşim, paylaşım, örgütlenme gibi özellikler toplum aleyhine yapılar oluşturma için de kullanılabilir (Göker, Doğan 2011: 184).

Bu bağlamda günümüze yakın zaman dilimlerinde ortaya çıkan ve ulusal/uluslararası alanda etki gösteren olaylar üzerinde sosyal medya yapılarının etkisinin incelenmesinde yarar vardır.

Arap Baharı: Arap baharı olarak nitelendirilen olayların başlangıç adımları Tunus'ta gerçekleşen olaylarla atılmıştır. Belirtilen olayların tarihsel anlamdaki başlangıcı ise yıl olarak 2010 yılına dayanmaktadır. Tunus'ta belediye zabıtalrı tarafından seyyar satıcılara yönelik olarak zor kullanılması ve bu uygulama sırasında yapılan muameleye karşı çıkan Muhammed Buazizi'nin kendini ateşe vermesi sonucunda Arap baharının fitili ateşlenmiştir. Kendini yakması sonucu hastaneye kaldırılan Buazizi ölünce bu ölüme Tunus halkı duyarsız kalmayarak 2011 yılında 5000 kişilik bir protesto yürüyüşü düzenlenmiştir. Başlangıçta gerçekten Buazizin ölümü ile ilgili tepkiler gösterilirken devam eden süreçte olayların şekil değiştirdiği görülmüştür. Protesto yürüyüşü Buazizi'nin ölümünü protesto etmekten çıkarak insanların yaşam koşullarında iyileştirme gibi taleplerde bulunarak hükümete yönelik olumsuz tavırlar sergilemesine kadar varmıştır. 5000 kişilik bu yürüyüş de polisler tarafından sert bir müdahale ile karşılanınca tepkiler artarak devam etmiş ve 2011 yılının 14 Ocak tarihinde Tunus Cumhurbaşkanı istifa etmiştir (UCDP, 2011: 1).

Bir zabıta zorbalığından başlayıp daha sonra özgürlük hareketine dönüşen Arap baharı olayları, Tunus'tan diğer Arap ülkelerine yayılarak bir özgürlük hareketi olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu hareketle baskı rejimleri olarak değerlendirilen ve esasında tamamı Arap ülkelerindeki yöneticiler olan bireylerin yönetimlerini birer birer yıkan bir hareket haline gelmiştir. Tunus'tan sonra Arap baharının en derin etkilerinin görüldüğü görüldüğü ülke olan Libya'dır. Libya'da dönemin yöneticisi olan Muammer Kaddafi'ye bağlı güçlerle Arap baharının savunucuları arasında çıkan çatışmalarda pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Arap baharının en kanlı örneklerinin görüldüğü ülkelerden biri de yine Libya'dır. Ancak Libya'da gerçekleşen bu çatışmalarda dış güdümlü kuvvetlerin sürece dahil edilmesiyle bölgedeki çatışmalar farklı bir yapıya bürünmüştür (Doğan, Durgun, 2012: 62). Özgürlük hareketleri Libya'daki müdahalelerle bir çıkar çatışması eksenine doğru sürüklenmiştir. Bu hususun en önemli kanıtlarından biri Amerika Dışişleri Bakanı görevinde bulunan Hillary Clinton'ın, Arap baharı olaylarının yaşanması esnasında Libya'ya beklenmedik bir ziyaret düzenlemesi ve bu ziyaret esnasında yaşanan olaylarda Kaddafi'ye karşı olan güçler için birleşme çağrısında bulunmasıdır. Bu müdahale sonucunda Arap baharı içinde dış ülkelerin müdahalelerinin olduğunun açık şekilde görüldüğünü söylemek mümkündür (Kırık, 2012: 91).

Geçmiş ve güncel yapı arasında gerçekleşen olaylar açısından yapılan incelemelerde insanların XXI. yüzyılda görsel veya işitsel medyanın klasik araçlarından ziyade her gelişmeyi ve bunlar içinde devrimleri de sosyal medyadan öğrenecekleri ileri sürülmektedir. Nitekim uluslararası alanda ses getiren toplumsal hareketler ve bunlar içinde Arap Baharı olarak

adlandırılan olaylar incelendiğinde, sosyal medyanın Arap Baharı konusunda ki siyasi tartışmaların yönünde oldukça önemli bir pozisyonda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle Tunus ve Mısır ekseninde yürütülen araştırmalarda sosyal medyadan alınan veriler değerlendirilmiş ve Arap Baharı üzerinde sosyal medyanın kritik bir pozisyonda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Korkmaz: 2015).

Arap Baharı olarak nitelendirilen olaylar silsilesinin başlangıcı Tunus'ta meydana gelen olaylardır. Tunus'ta başlayan ve buradan pek çok Arap ülkesine yayılarak büyüyen olaylar İktidarı değiştirme amacını taşıyan bir yapıya dönüşmüştür. Gelişen olaylar klasik halk hareketi olmaktan çıkarak silahlı bir yapıya doğru ilerlemiştir. Bu ilerleyiş nerdeyse bütünsel olarak Arap coğrafyasını etkisi altına almışsa da her ülkede aynı yoğunluk içinde gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.

Arap baharında sosyal medyanın etkisinden bahsetmekte birlikte, Arap dünyası için yaşanan bu olayda sosyal medyanın diğer toplumsal hareketlere göre daha baskın bir yapıda etkili olduğunu söylemek mümkündür (Akbıyık, Öztürk, 2012: 104). Nitekim Arap coğrafyasında geleneksel olarak nitelendirilen kitle iletişim araçlarının tamamına yakını devlet kontrolünde olması ve özel yayın yapan iletişim organlarının yoğun baskı altında olması nedeniyle uygulanan sansür, sivil veya eyleme katılan gruplarda yer alan halkın Arap baharında yaşananlarla ilgili doğru bilgi alma özgürlüğünü kısıtlamıştır. Bu kısıtlama sosyal medya üzerindeki gürültünün, Arap baharında, öncelikle otoriteden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Meydana gelen olaylar ve karışıklıklar insanların sosyal medya üzerinden birbirlerine bilgi vermesi ile en üst seviyeye ulaşmış ve burada toplumsal anlamda örgütlenme ön plana çıkmıştır. Arap baharında sosyal medyanın bu denli etkin kullanılması olayların günümüzdeki noktaya tırmanmasını engelleyecek bir unsur olarak kabul edilmektedir. Arap baharında yaşanan olaylarla ilgili yapılan paylaşımlar incelendiği zaman muhalif olan grupların kendilerini en özgür şekilde ifade ettikleri ortamın sosyal medya yapıları olduğu görülmektedir (Babacan, 2011: 78).

Gezi Parkı Olayları: Türkiye'de 2013 yılında gerçekleşen ve gerçekleştiği yıl itibariyle oldukça fazla habere konu olan Gezi Parkı olayları Türkiye'deki sosyal medya örgütlenmesi ve sosyal medyanın toplumsal hareketlere etkisi bakımından başat örneklerdendir.

Olayların başlama sebebi olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Taksim Gezi Parkı'ndan 5 adet ağacı sökmesi gösterilmiştir. Bu olay üzerine az sayıda genç parka gelerek burayı koruma altına almak istemiş devamında toplanan diğer insanlara polislin müdahale etmesi ile olaylar patlak vermiştir (Küçükkaya, 2013: 99).

Polisin olaylara müdahalesi toplanan kalabalıkta infiale sebep olmuş ve büyüyen olaylar bir park savunmasından çıkarak hükümet aleyhinde gösterilere dönüşmüştür (Kongar, 2013: 20). Yapılan müdahale ile birlikte büyüyen olaylar ulusal bir boyuta yükselmiş ve uluslararası basın organları bu gelişmelere gündemlerinde yer vermiştir (Küçükkaya, 2013: 100-106). Gezi olayları sırasında yaşanan gelişmelerin haber organlarında yer verilen kısmı dışındakiler cep telefonları ile video olarak kaydedilerek sosyal medya organları aracılığıyla ülke geneline ve yurtdışına yayılmıştır.

Gezi Parkı olaylarının gerek yurt içinde ve gerekse yurtdışında duyulması, yaşananların oldukça kısa bir süre içinde insanlarla paylaşılabilmesi sosyal medyanın iletişimdeki gücünü göstermekle birlikte, olayların ülke geneline yayılması sosyal medya açısından toplumsal hareketlerdeki etki faktörünü gözler önüne sermektedir. Nitekim Gezi Parkı olayları sonrasında yapılan anket çalışmalarında, çalışmaya katılanların %69'luk kısmı olayları sosyal medyadan duyduklarını ve takip ettiklerini beyan etmişlerdir (Kongar, 2013: 33).

Gezi Parkı olayları sosyal medyanın etkisi açısından incelendiğinde; katılımcıların örgütlenmesi, birbirleri ile olan yardımlaşmaları, olayların gelişmesi, haberleşme hız ve yöntemleri gibi hususlar açısından olayların medya unsurunun önüne geçtiğini söylemek

mümkündür. Bununla birlikte, gerek gerçekleşen olayları destekleyenler ve gerekse olayların karşısında olan bireylerin sosyal medya üzerinden yaptıkları paylaşımlar incelendiğinde yanlış tutum sergilediklerini görülmektedir. Bu da gerçekleşen olayla ilgili doğru iletişimin önüne geçilmesi açısından Gezi Parkı olayları noktasında gürültünün varlığının göstergelerindedir. Nitekim, yapılan yanlış yönlendirmelerle olayların saptırılmaya çalışıldığı kaydedilmiştir (Topbaş, Işık, 2014: 219).

Eylemler sırasında sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımların eyleme katılan grupların olaylara daha provakatif yaklaşması, protesto şeklinde başlayan eylemlerin sivil direnişlere dönüşmesi, olayların amacından saparak eylem yapanların hak ve özgürlük taleplerine yönelmesi gibi durumlar olayların halk hareketi olma özelliğini kaybetmesine neden olmuştur. Bu dönüşüm ise kitlesel bir harekete dönüşümle birlikte kitlesel şiddeti de beraberinde getirmiştir (Topbaş, Işık, 2014: 219).

Sosyal medya üzerinde Gezi olayları ile ilgili yapılan paylaşımlar incelendiğinde birbirini destekler nitelikte oldukları da görülmektedir. Bu yapıda paylaşılan olaylara en bariz örneklerden biri ise hükümetin şiddet yanlısı bir yaklaşım sergilediği iddialarını desteklemek amacıyla paylaşılan *panzer tarafından ezilen* biri olduğu iddia edilen görseldir. Bu görsel üzerinden sosyal medyanın en yoğun kullanıma sahip alanlarında yorumlar, paylaşımlar, kışkırtmalar yapılmış ancak paylaşılan görselin Gezi olayları ile hiçbir ilgisinin olmadığı sonra ortaya çıkmıştır. Yalan haber olma durumu ortaya çıkıncaya kadar ise olayların daha alevlendiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber siyasi partilerin bile bu haberlerin doğruluğunu araştırmadan meclis kürsülerinden, televizyon kanallarından yalan haberleri doğruluğu gibi paylaşımları mevcut olayların aslından saparak hükümet aleyhine bir yapıya büründürüldüğünün en büyük kanıtlarından biridir. Paylaşımların ardından tepkilerin artması ise sosyal medya kullanılarak bireylerin istenilen yöne çok rahat bir şekilde sürüklenebileceğini göstermektedir. Bu da sosyal medyanın *gürültü* olgusu açısından ne denli elverişli olduğunu göstermektedir (Topbaş, Işık, 2014: 219 - 220).

Bu hususlar değerlendirildiğinde amacı ne olursa olsun Gezi Pakı eylemlerinin ardından sosyal medya algısında ulusal bir anlayış farklılığı yaşandığını söylemek mümkündür. Nitekim Gezi olaylarının ardından sosyal medya bilginin yayılımı için merkez konumuna yükselmiştir. Bu merkezilik hem sosyal medyanın gücünün artması hem de benzer oluşumlar için sosyal medyanın uygun bir platform olarak değerlendirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca başlangıcından sonuna yaşanan gelişmelerde sosyal medya kullanımı ile gelinen nokta benzer örgütlenmeler için emsal teşkil edebilecek bir yapıdadır.

Sonuç ve Öneriler

İnsanlık tarihi ile aynı yaşta olan iletişim olgusu, insanların birbirleriyle olan karşılıklı bilgi, haber, yorum vb. paylaşımlarını içeren ve olmazsa olmaz olarak nitelendirilebilecek bir olgudur. İlk dönemler sözlü olarak gerçekleşen iletişim, yazının icadı ile birlikte yazılı materyallere eklenerek bilgilerin ve haberlerin paylaşılmasına dönüşmüş, devamında gelişen teknoloji ile birlikte iletişim alanında da farklı yapıların ortaya çıktığı görülmüştür. Bu yapılar ilk dönemler gazete, dergi, afiş vb. yazılı materyallerle gerçekleşirken devam eden süreçte televizyon, radyo gibi unsurların devreye girmesiyle görsel ve işitsel bir yapıya bürünmüştür. Günümüzde iletişimin geleneksel olarak nitelendirilen televizyon, radyo, gazete gibi yapılar üzerinden sürdürüldüğünü görmekle beraber internet üzerinde yer alan sosyal medya yapılarında daha fazla yoğunluk kazandığı da bilinmektedir.

Sosyal medya üzerinden yürütülen iletişim faaliyetleri ilk dönemler insanların bilgi paylaşımı, fikir, görüş ve önerilerini birbirlerine sunmaları ile ortaya çıkmış daha çok eğlence tabanı üzerine oturtulmuş yapılar olan sosyal ağlarla sağlanmaktadır. Bu faaliyetler devam eden süreçte insanların sosyal medya üzerinde gruplaşmaları, çeşitli fikirler ve görüşler etrafında toplanmaları hususuna kadar ilerlemiş, bunun devamında ise insanlar sosyal medyayı farklı amaçlar için toplanma aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu amaçlardan en barizi

günümüze yakın bir dönemde ortaya çıkan Arap ülkelerinin yönetimlerini etkileyen ve Arap baharı olarak nitelendirilen olaylar ve Türkiye'de Gezi Parkı olayları olarak nitelendirilen olaylardır.

Bahsedilen olaylar incelendiği zaman iki olayın temel noktasının hak arayışı olduğu göze çarpmaktadır. Ancak olayların ortaya çıkışının ardından devam eden süreçte insanların örgütlenmesi, bilgi paylaşımı, yapılacak olan eylemlere dair insanların bilgilendirilmesi veya gördükleri muameleleri insanlara duyurması gibi faktörlerde sosyal medyanın devreye girdiği görülmektedir. Burada sosyal medya açısından sakıncalı bir durumun ilk etapta ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir. Nitekim meydana gelen olay aylarda örgütlenme vb. hususların sosyal medya üzerinden yapılması toplumsal olarak yardımlaşma, dayanışma gibi toplum bağlarını güçlendiren olaylar için de kullanılabilirdiği için sosyal medyanın bütünleştirici fonksiyonu ilk etapta yararlı bir görüntü sergilemektedir. Ancak her olayın toplumsal anlamda fayda getirdiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim Gezi Parkı veya Arap baharı gibi olaylar ortaya çıkış amacından saparak halkın özgürlük, demokrasi, bağımsızlık vb. taleplerini sunduğu mecralara dönüşmüş ve bu dönüşümde insanların katılımları yine sosyal medya ile sağlanmıştır.

Özgürlük, demokrasi, insan haklarına saygı, daha kaliteli yaşam vb. hak arayışları da insan için haklı bir talep olmakla beraber sosyal medyanın doğurduğu sakınca unsuru esasen gürültü kavramı ile ortaya çıkmaktadır. Arap baharı denilen olaylarda, olayların yaşandığı coğrafyada radyo ve televizyonlar üzerinde hükümetlerin yetkilerinin fazlalığı insanların iletişim noktasında sosyal medyaya bağımlı kalmasını mecburi kılmış ve bu mecrada da yanlış yönlendirmeler hatalı bilgilendirmeler ile oluşan gürültü nedeniyle insanlar meydana yürüdükleri olaydan bambaşka olaylara sürüklenmişlerdir. Bunun benzerini Gezi Parkı olaylarında da görmek mümkündür. Taksim Gezi Parkı'ndaki ağaçları korumak amacıyla ortaya çıkan gençler devamında hükümet aleyhine protestolara, hükümeti devirmek isteyen insanların eylemlerine sürüklenecek bir olaylar dizisinin ilk kıvılcımını çakmışlardır.

Bu olaylar açısından sosyal medyanın yönlendirme veya yapılandırma fonksiyonları üst seviyede görülmekle beraber yeni gelişecek olaylar içinde sosyal medyayı elverişli bir yapı haline getirmiştir. Günümüzde en küçük eylemin bile sosyal medya üzerinde gruplaşma ve örgütlenmeler sonucunda daha bütünsel bir halde meydana getirildiği görülmektedir. Sosyal medyanın devlet veya hükümet aleyhinde yürütülecek olan faaliyetler açısından zararlı bir iletişim yapısı meydana getirmesi bu medyanın da oluşturulma amacından saptığının en büyük göstergesidir. Bu noktada yapılacak olan şey iletişim özgürlüğünü kısıtlamamakla birlikte bireylerin yapmış olduğu bildirimleri, etkileşimleri, özellikle toplumsal harekete yol açan gelişmelerde sunulan paylaşımları doğruluk açısından analiz edecek bir yapının oluşturulmasıdır. Bu yapının oluşturulması haberlerin analiz edilmeden sunulmaması veya analiz aşamasında haberlerin yanlışlığının anlaşılması ile yayından kaldırılmasını beraberinde getirir ki böyle bir yapı sosyal medyanın iletişim ve etkileşimdeki hızının düşmesine neden olacak bir durumu da beraberinde getirir. Bu nedenle hükümetlerin veya oluşumların sosyal medya üzerinde yayılan haberlerin bütünsel olarak doğru olmadığını insanları bilinçlendirmek için çalışmalar başlatması ve bunu da Arap baharı Gezi Parkı olayları gibi somut olaylar üzerinden örneklendirmelerle yapması iletişim faaliyetinde gürültünün önüne geçeceği gibi hükümetler veya devletler aleyhinde oluşabilecek olan yanlış yönlendirmelere dayalı eylemleri de engelleme bakımından önemlidir.

Kaynakça

- Akbıyık, N. ve Öztürk, M. (2012). *Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde “Arap Baharı” ve “Wall Street’i İşgal Et” Eylemleri*, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Aydoğan, F. (2010). İkinci Medya Çağında Gözetim İle Kamusal Alan Paradoksunda İnternet, *İkinci Medya Çağında İnternet*, (Ed: F. Aydoğan ve A. Akyüz), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Ayhan, V. (2011). Arap Baharı’nın ABD-Türkiye İlişkilerine Etkisi, *Ortadoğu Analiz*, 3(36): 17-23
- Babacan, M. E., Haşlak, İ. ve Hira, İ. (2011). Sosyal Medya ve Arap Baharı, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(2): 63-92.
- Baban, E., (2012). McLuhan ve Baudrillard’ın Penceresinden Sosyal Medyanın Etkisi: İfadenin Esareti, Gözetlenen Toplum ve Kayıp Kimlik Sendromu, (Edt. Tolga Kara, Ebru Özgen), *Sosyal Medya Akademi*, İstanbul: Beta Yayınları: 57-79.
- Bayrak, T. (2015). Sosyal Ağ Uygulaması Olarak Vine, *Sosyal Medya Araştırmaları İçinde* (Edit. Deniz Yengin), İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Bektaş, H., (2004). *Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak İnternet*, Konya: Tablet Kitapevi.
- Çetinkaya, D. (2008). *Toplumsal Hareketler, Tarih Teori ve Deneyim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dijk, J. V. (2016). *Ağ Toplumu*, İstanbul: Kafka Yayınevi.
- Doğan, G. ve Durgun, B. (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15): 61-90
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Foweraker, Joe (1995). *Theorizing Social Movements*, Pluto Press.
- Göker, G. ve Doğan A. (2011). Ağ Toplumunda Örgütlenme: Facebook’ta Çevrimiçi Tekel Eylemi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(25): 175-203.
- Güz, N., Küçükdoğan, R., Sarı, N. ve Zeybek, I. (2002). *Etkili İletişim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Karagöz, K. (2013). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri, *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, 1 (1):131-156.
- Kırık, A. M. (2012). Arap Baharı Bağlamı’nda Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm, *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(3):87-98.
- Kongar, E. (2013). *“Gezi Direnişi”*, *Türkiye’yi Sarsan Otuz Gün Gezi Direnişi*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Korkmaz, A. (2015). *Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü*, International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC), Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Kayseri.
- Lazar, J. (2009). *İletişim Bilimi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Odyakmaz, A. N. ve Acar N. (2008). *İletişim Sözlüğü*, İstanbul: Babil Yayınları.
- Offe, C. (1999). Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması, *Yeni Sosyal Hareketler, Teorik Açılımlar*, (Ed: Kenan Çayır), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Öcal, S. B. (2016). Bir Umut Tartışması Olarak Medyanın Etik Sarkacı: “Ortak İyi” mi, “Gerçek” Olan mı? *Medyaetik & Medya-İletişim-Etik* içinde (Ed: Ferlal Örs), İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Ankara: Odak Yayınevi.
- Topbaş, H. ve Umur, Işık (2014). Kurgu ile Gerçeklik Arasında Gezi Parkı Eylemleri ve Sosyal Medya. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1):197-230.
- Toprak, A., Yıldırım, A. Eser, A., Binark, M., Börekçi, S., Çomu, T. (2014). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görülüyorum Öyleyse Varım!*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- UCDP (The Uppsala Conflict Data Program), Time Line Arab Spring, December 23, 2011.
- Yengin, D. (2012). *Dijital Oyunlarda Şiddet*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Kadına Yönelik Şiddetin Erkekler Tarafından Değerlendirilmesi: Sakarya Örneği

Men's Evaluation of Violence Against Women: The Example of Sakarya

Doç. Dr. Yusuf GENÇ¹, Dr. Öğr. Üyesi İpek Beyza ALTIPARMAK², Dr. Öğr. Üyesi Dilara USTABAŞI GÜNDÜZ³

Öz

Bu araştırma toplumumuzda yaygın olarak görülen kadına yönelik şiddetin erkek bakış açısıyla değerlendirilmesi üzerine kurgulanmıştır. Aile içindeki tüm bireyler aile içi şiddete maruz kalmakla birlikte şiddetin merkezini kadın oluşturmaktadır. Araştırmanın genel amacı ve alt amaçları esas alınarak 210 evli erkeğe anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiş; frekans, Ki-Kare, Spearman Rho, Bağımsız Örneklem t-Testi, Tek Yönlü Varyans ve Tek Yönlü ANCOVA analizleri uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre; eğitim seviyesi ile ekonomik şiddet arasında doğrusal bir ilişki olduğu, kadına yönelik şiddet gösterme nedeninin erkeklerin mesleğine göre farklılık gösterdiği, geçmişteki şiddet deneyimi ile kadına yönelik şiddet tutumu arasında ilişki olduğu, şiddet uygulamada dini kriterlerin göz önünde bulundurulmasının başkalarının yanında kadına hakaret etme tutumu üzerinde etkiye sahip olduğu ve şiddet gösterme nedenlerinin evlilik kararının kim veya kimlerle birlikte verildiğine göre farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Şiddetin sebepleri daha çok ekonomik sorunlar, ikili ilişkilerden kaynaklı sorunlar ve psikolojik sorunlar olarak görülmekte ve bunları toplum baskısı ve madde kullanımı takip etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, kadına yönelik şiddet, erkek şiddeti, fiziksel şiddet, ekonomik şiddet

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study is based on the evaluation of violence against women, which is common in our society, from a male point of view. Although all individuals in the family are exposed to domestic violence, women are at its center. A questionnaire was applied to 210 married males based on the general and sub-objectives of the study. The data were analyzed in SPSS software and frequency, Chi-Square, Spearman Rho, Independent Samples t-Test, One-Way ANOVA and One-way ANCOVA analyzes were applied and interpreted. According to research findings it is revealed that there is a linear relationship between education level and economic violence, the reason for violence against women differs according to the profession of men, there is a relationship between experience of violence in the past and attitude towards violence against women, considering religious criteria related to violence against women has an effect on attitude of publicly insulting women, and reasons for violence against women differs according to with whom marriage decision is given. The causes of violence are mostly economic, bilateral relational and psychological problems, followed by community pressure and substance abuse.

Keywords: Violence, violence against women, male violence, physical violence, economic violence

Paper Type: Research

¹ Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ygenç@sakarya.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6580-0883>.

² Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ipek.altiparmak@btu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2971-3090>.

³ KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, dilara.ustabasi@karatay.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8184-8446>.

Atf için (to cite): Genç, Y., Altıparmak, İ. B., Ustabası Gündüz, D. (2019). Kadına Yönelik Şiddetin Erkekler Tarafından Değerlendirilmesi: Sakarya Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 391-408.

Giriş

Şiddet toplumsal ve bireysel birçok yıkıcı etki yaratan ve makro ve mikro ölçeklerde tedbirler alınmasını gerekli kılan uluslararası bir sorun alanıdır. Genel kapsamlı bu sorun alanı kadınlar için önemli ölçüde tehdit oluşturmaktadır. Özellikle kapalı bir yapı özelliği gösteren aile kurumu içinde yaşanan şiddet olayları kadın için fizyolojik ve travmatik birçok etki yaratmaktadır. Söz konusu etkiler bireysel olarak kadının hayatını olumsuz etkilemekle birlikte toplumun işleyişindeki düzen ve istikrar için de tehdit oluşturmaktadır.

Aile ortamı açısından bakıldığında kadına yönelik şiddet kavramının yanı sıra aile içi şiddet kavramının da çeşitli şekillerde ele alınması soruna daha etkin ve kalıcı çözümler üretmeye olumlu katkı sağlayacaktır. Özellikle kadının toplumda veya ailede zayıf halka olmaktan çıkarılması ve güçlendirilmesi gerekir. Bu noktada ailenin mutluluğu, menfaatleri ve sorunlarının çözümünde cinsiyetlere özgü farklılıklar üzerinden hareket etmek yerine eşitlikçi ve güçlü bireylerin desteklenmesi ve oluşturulmasına katkı sağlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ailenin güçlenmesi aileyi oluşturan tüm bireylerin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilinçlenmesi ve ataerkil yaptırımlardan arınmış olmayı gerektirmektedir. Aile içinde şiddet kavramını masaya yatırıp aile içindeki tüm bireylerin bundan etkilenmemesi için iyileştirmeler ve politikalar üretilmesi aileyi güçlendirecek ve toplumun hızlı ve sağlıklı gelişmesini sağlayacaktır.

Kadına yönelik şiddet, bireylerin genellikle sosyal yaşamda toplumsal ya da bireysel etkileri kullanarak daha güçlü olanın bir diğerine uyguladığı sözel, fiziksel, cinsel, psikolojik, sosyal ve ekonomik zor kullanımı ifade etmektedir. Bütün bu durumlar insan hakları ihlali olarak ele alınmakta ve yaşamsal ve doğuştan kazanılan hakların bireyin elinden alınması olarak değerlendirilmektedir (Özkan, 2017: 535). Konu ile ilgili alınan hukuki önlemler olmakla birlikte gerektiğinde yeni ekleme ve düzenlemeler yapılarak kanunlar ve uygulamalar güçlendirilmekte ve söz konusu şiddet olaylarına dünya ölçeğinde çözüm aranmaktadır.

Kadına yönelik aile içi şiddetin hukuki bir karşılığı olmasının yanı sıra sosyal yaşamda da önemli etkileri bulunmaktadır (Vahip ve Doğanavşargil, 2006: 110). Sosyal hayat içinde şiddet daha çok erkek tarafından uygulanmaktadır. Ešte mevcut olan psikolojik problemler, cinsiyet ayrımcılığı ve sorunlu aile yapısı onun kadına olan bakış açısını olumsuz etkilemektedir. Bireysel faktörler kadar içinde yaşanılan çevre ve kalıplaşmış ataerkil örüntüler de kadının sosyal konumu üzerinde belirleyici durumdadır. Bu anlamda şiddetin bireysel etkenlerinin olmasının yanı sıra toplumsal kaynaklardan da beslendiğini söylemek mümkündür. Yaşanan psikolojik rahatsızlıklar ya da farklı bedensel sorunlar bir şiddet tetikleyicisi olabileceği gibi toplumsal baskılar ve kadına yüklenen cinsiyetçi bakış açısı da şiddete ilişkin kaynak olarak görülmektedir.

Şiddete yönelik toplumsal bakış sorunla mücadelede büyük önem taşımaktadır. Kadının konumuna yönelik sahip olunan algı daha küçük yaşlardan itibaren zihinlere yerleşmekte ve nesiller boyu aktarılmaktadır. Burada kadına yönelik şiddetin toplumsal alt yapısı, şiddet davranışının kabul görüp görmemesi oldukça belirleyicidir. Nitekim günlük yaşamda kadına yönelik söylemlerin dildeki yansımaları konu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Kadına şiddetin normalleştirildiği ve hatta kimi zaman kabul gördüğü durumlara tanık olan ve böyle bir geleneksel çevrede büyüyen bireyler için şiddet diğer davranış örüntüleri gibi sıradan bir durum sergilemektedir. Genel anlamda kültür ve çevre oldukça önemli belirleyiciler arasında yer almaktadır (Can, 2014: 18). Bu noktada kadına şiddeti reddeden ve şiddet davranışına tepki gösteren davranış örüntülerinin belirginleşmesi toplumsal dönüşüm için oldukça önemlidir.

Toplumun mikro birimi olan ve sosyal yapı içinde koruyucu ve birleştirici pek çok olumlu işlevi olan aile kurumunun korunması ve bu yapının sağlıklı şartlar içinde donanımlı bireylerden oluşması oldukça önemlidir. Ancak bu yapının sağlıklı bir işleve sahip olması için kadının söz konusu yapı içinde güçlendirilmesi aileyi de dolaylı olarak etkilemektedir. TÜİK'in

“İstatistiklerle Kadın” başlığı altında yayınladığı istatistiki bilgilerin yer aldığı bültende her 10 kadından 4’ünün yaşadığı çevrede kendisini güvende hissetmediği bulgusuna yer verilmiştir (http://www.tuik.gov.tr, 2016). Kadının kendini güvende hissetmesi ve zor durumda kaldığında sorunlarla mücadele edebilecek donanımında olması sağlıklı bir toplum yapısı için oldukça önemlidir. Bireyin güvenlik ihtiyacı sahip olduğu asli ihtiyaçlardandır.

Kadına yönelik şiddet konusunda kadınların güçlendirilmesinin yanı sıra erkeklerin de bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Kadına yönelik şiddetle ilgili yapılan araştırmalar daha çok kadınlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Erkeklerin gözlem, eylem ve bu konudaki düşüncelerinin nasıl işlediği ve mevcut yanlış bilinç yapılarının nasıl değiştirilebileceği üzerinde durmak konu ile ilgili katkı sağlayan önemli noktalar. “Şiddet, sözün bittiği yerde başlar” mantığından hareketle aile içi sorunların çözümünde iletişim, ikna ve sorunu kökünden çözüme eğilimlerinin canlandırılması, geliştirilmesi ve özellikle öfke kontrolü ile ilgili eğitimlerin verilmesi gerekir. Bu araştırma kadına yönelik şiddette önleyici tedbirler alınabilmesi bakımından erkeğin görüşlerini ve eğilimlerini açığa çıkarmaya çalışmaktadır.

Günümüzde şiddet mağduru kadınların sayısının azımsanamayacak ölçüde olması hem ölümcül hem de ölümcül olmayan etkilerinin sosyal yapıda sıklıkla görülmesi şiddet çalışmalarına olan gerekliliği arttırmaktadır (Güler, Tel ve Özkan Tuncay, 2005: 55). Buradan hareketle bu çalışmada ilk olarak toplumda şiddetin yeri açıklanmış ve bu bağlamda şiddet türlerine değinilmiştir. Daha sonra çalışmanın bulgularına yer verilmiş ve elde edilen veriler analiz edilmiştir. Kadına yönelik şiddet erkek bakış açısından yola çıkarak değerlendirilmiş ve önemli tespitler yapılmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında bu veriler değerlendirilmiş ve tartışılmıştır. Bu bağlamda çalışma ile literatüre katkı sağlanması amaçlanmakta ve bundan sonra yapılacak çalışmalar için bir hareket noktası oluşturması umut edilmektedir.

1. Toplumda Şiddetin Yeri

Günümüzde yaşanan değişimler ile birlikte şiddet çeşitlenmiş ve farklı alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Teknolojik gelişmeler ile birlikte dijital şiddet, insanların kişisel alanlarının daha fazla farkına varması ve kullanmak istemesiyle sosyal şiddet gibi pek çok yeni şiddet alanı doğmuştur. Değişmeyen tek şey şiddetin güçlüden güçsüze doğru ilerleyen akışıdır. Bu noktada dezavantajlı gruplar arasında yer alan, yaşlılar, engelliler, kadınlar ve çocuklar şiddete maruz kalma olasılığı yüksek gruplar içinde yer almaktadırlar.

Kadına yönelik şiddet insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren farklı şekillerde kendini göstermiştir. Üzerinden yüzyıllar geçmesine ve insanoğlunun artık kendini modern olarak tanımlamasına rağmen değişmeyen nadir şeylerden biri kadınların maruz kaldıkları şiddettir. Dönemler boyu birçok salgın hastalıkla mücadele edilmiş, teknolojik olarak yapay zeka hayatımıza girmiş ve uzay yolculuklarının yapılması planlanmaya başlamış olmasına rağmen şiddete ilişkin alınan bütün önlemler karşılıksız kalmış ve yer küre şiddetin giderek daha fazla yaşandığı bir yere dönüşmüştür. Kadına yönelik şiddet hem uluslararası hem de ulusal ölçekte mücadele edilen bir insan hakları ihlali olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece kadınlara değil her canlıya uygulanan şiddet günümüzde toplumsal bir sorun niteliği taşımaktadır. Ancak kadına yönelik şiddete ilişkin konular dünyada ve ülkemizde ailenin mahrem bir alan kabul edilmesi ve kadınların bu alan içinde gerçekleşen şiddet olaylarını çok fazla dışarıya aktarmak istememeleri nedeniyle oldukça geç çalışılmaya başlanmıştır. Bugün hala pek çok kadın aile içi şiddete maruz kalmakta ve utandığı için söz konusu şiddet olayını gizli tutmaktadır. Bunun yanı sıra sadece eşinden değil, ailenin diğer fertlerinden de şiddet görmekte ya da töre- namus cinayetlerine maruz kalmaktadır (Yüksel Oktay, 2015: 58-59).

Şiddet bazı toplumlarda bir kültür, bir inanç ve bir sosyal gerçeklik olarak algılanmaktadır. Arap ve İslami kültürün hakim olduğu toplumlarda din ve kadına yönelik şiddet ilişkisini konu edinen bir çalışmada, şiddetin İslam ideolojisinin bir sonucu değil ideolojinin bu toplumlarda yanlış kullanılmasıyla ilişkili olduğu açıklanmıştır. Araştırmacılar şiddetin yaygınlığını, İslam ülkelerindeki uygulamaların ve yasaların çoğunun İslam'ın

köklerinden sapmış olmasına bağlı açıklarken, şiddetin bu toplumlara enjekte edilen kültürden ve geleneklerden kaynaklandığına vurgu yapılmaktadır (Douki vd., 2003: 170). Toplumda “kadın eştir hem dövülür hem sevilir” felsefesinin insani, dini, ilmi ve bilimsel bir alt yapısı yoktur. Toplumdaki bu yanlış kanaatlerin değiştirilmesi ve cinsiyete yönelik toplumsal ön yargıların ortadan kaldırılması kadın-erkek eşitliğinin en önemli yönünü oluşturmaktadır.

Erkeğin yaptırım olarak şiddet uygulaması kadının erkekten korkmasını sağlamaktan ziyade kadının gözünde değerinin düşmesi ve bireylerin birbirlerine duydukları saygıyı kaybetmeleri anlamına gelmektedir. Zor kullanılarak kazandırılmak istenen davranışlar ve yapılan tüm faaliyetler özünde şiddet içerdiği için asla bir sonuç vermemekle birlikte kadının beden bütünlüğünü tehdit ettiği için hukuki ve adli sonuçlar doğuran bir takım haklı olaylar silsilesini beraberinde getirecektir. Eğer ailede erkek tarafından bir problem varsa bunun çözümü iletişim kanallarını kullanma ya da psikolojik destek alma şeklinde olmalıdır. Şiddet uygulama erkek tarafından kısa zamanda etki eden bir mekanizma olarak görülse de etkileri ve sonuçları bakımından kabul edilemez bir insanlık dışı davranıştır (Genç, 2016a: 153).

Kadına yönelik şiddet pek çok etkileri olan toplumsal bir sorun olarak kabul edilmektedir. Kadının yanı sıra çocuğu ve diğer aile bireylerini aynı zamanda da dalgalar halinde bütün toplumu etkilemektedir. Şiddete maruz kalan kadın için fiziksel, cinsel, psikolojik (Canlı ve Özyurda, 2018: 38), sözel, sosyal, ekonomik birçok etki söz konusudur (Genç vd, 2017). Şiddet türleri tek olarak görülebileceği gibi hepsi bir arada da görülebilmektedir. İç içe geçmiş davranış örüntüleri ve sosyal bağlar düşünüldüğünde hepsinin bir arada görülme olasılığının da bulunduğu ve yüksek olduğu bilinmektedir.

Şiddet türleri içinde fiziksel şiddet en çok karşılaşılan şiddet türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziksel şiddet bedensel bütünlüğe zarar veren ölüm ve yaralanmalarla sonuçlanabilen şiddet türüdür. Sıklıkla karşılaşılan bir diğer şiddet türü sözel şiddettir. Sözel şiddet bireyin gururunu zedeleyici ve küçük düşürücü pek çok söylem içermektedir. Ekonomik şiddet ise bireyin çalışmasına izin vermeme, çalışan kadının elinden istemediği halde gelirinin alınması, eve gerekli olan paranın kadına verilmemesi ya da kadının izinsiz para harcayamaması gibi durumları içermektedir. Sözel ve ekonomik şiddet üzerinde sosyal izolasyon, katı bir şekilde uygulanan toplumsal kurallar, yoksulluk ve eşitsizlik gibi durumlar etkili olarak görülmektedir (Can Gürkan ve Coşar, 2009: 125; Genç ve Seyyar, 2010: 25). Sosyal şiddet bireyin toplum içinde küçük düşürülmesi, zaaflarıyla alay edilmesi, ailesi, arkadaşları, komşuları ile görüşmesinin ve evden dışarı çıkmasının engellenmesi gibi eylemlerdir.

Edirne’de 306 katılımcıyla yapılan “Kadına Yönelik Farklı Eş Şiddeti Tiplerini Etkileyen Psiko-sosyal Faktörler” adlı araştırmada kadınların %61,4’ü herhangi türde şiddet gördüğünü ifade etmiştir. Aynı araştırmada şiddetin türleri incelendiğinde kadınların %54,6’sı psikolojik, %30,4’ü fiziksel, %19,3’ü ekonomik ve %6,3’ü cinsel şiddet gördüğünü belirtmiştir (Öyekçin vd, 2012: 3). Çalışmaların çoğunda cinsel şiddet oranı düşük görülmektedir. Bu durum üzerinde kadınların cinsel şiddet travmaları mahrem olarak gördükleri için ifade etmekten utanmalarının etkili olduğu düşünülmektedir.

Şiddet türleri ve tanımları dikkate alındığında toplumda çoğu kadın şiddet mağduru olmuş durumdadır. Özellikle sözel, sosyal ve psikolojik şiddet birlikte işlenebilmektedir. Günlük stres, iş akışı, yaşam şartları, sosyal ve ailevi ilişkiler bireyin bu şiddet türlerine maruz kalma olasılığını arttırmıştır. Alınan veya alınması gereken önlemler, toplumda oluşturulması gereken bilinç, olayları soğukkanlı bir şekilde profesyonelce çözmek için yapılan ve önerilen uygulamalar şiddeti azaltmaya yardımcı olmaktadır.

Kadına yönelik şiddetin pek çok kaynağının olduğu açıktır. Ekonomik yetersizlikler bu noktada en çok karşılaşılan problemler arasındadır. Eşlerin sahip oldukları gelir düzeyi belirli bir standardın altında ise çoğunlukla farklı sorunlar da beraberinde ortaya çıkmaktadır. Kadının ekonomik bağımsızlığa sahip olması bu konuda önemli bir noktadır. Toplumsal yapı incelendiğinde çalışan kadın sayısının erkek sayısından az olduğu görülmektedir. Bu konuda

çeşitli nedenler olduğu açıktır. Cinsiyete yönelik farklı bakış açılarının, toplumsal yapıyı şekillendiren kültür ve geleneksel rollerin erkekleri destekler şekilde olması kadının çalışma hayatında daha az yer almasına⁴ neden olmuştur. Çalışma alanında ise kadınlara yönelik mobbing, düşük ücret, emek sömürüsü, doğum iznine engel ve işyerinde taciz ile kadınlar şiddetin hemen hemen tüm türlerine maruz kalmaktadır. Yine özellikle kırsal bölgelerde kadınların eğitimine erkeklerden daha az önem verilmesi diğer nedenler arasındadır (Bilican Gökkaya, 2014: 374).

Kadına yönelik şiddete ilişkin yapılan çalışmalarda kadının eğitim durumu oldukça önemli bir parametredir. Fırsatların eşitliği ilkesinden hareketle bakıldığında kadının eğitilmiş olması sadece kendisi için bir kazanç olmanın ötesinde aile ve toplum için de önemli bir denge ve gelişmedir. Eğitiminin olması beraberinde kadına çeşitli iş imkânlarını da sunmaktadır. Eğitilmiş kadının çalışması ise ekonomik şiddet unsurunu tam olarak ortadan kaldırmaya da oldukça hafifletmektedir. Aynı zamanda kadının eğitim alması ile şiddetle mücadele edebilme gücünü kazanması ve bunun bilincine ulaşması sorunların çözümünü kolaylaştırmaktadır. Bu noktada bireylerin aldıkları eğitimin bir parçası olarak çeşitli iletişim becerileri kazanması istendik davranışlar arasında yer almaktadır. Genel anlamda toplumsal iletişimin, mikro ölçekte ise eşler arasındaki iletişim sorununun çözümüne yönelik olması ve şiddeti tetikleyen davranış ve söylemlerin kullanılmaması oldukça önemlidir.

Kadına yönelik şiddet sadece aile içinde değil iş hayatında, sokakta, okulda vb. kamusal alanlarda da görülebilmektedir. Alan Dikmen ve arkadaşlarının (2018: 175) “Üniversitelerdeki Kadın Öğrencilerde Yaşanan Flört Şiddeti ile Anksiyete ve Umutsuzluk Düzeyleri Arasındaki İlişki” üzerine yaptıkları çalışmada kadın öğrencilerin en çok duygusal şiddete maruz kaldığı ve bunu sırasıyla sözel, ekonomik, fiziksel ve cinsel şiddetin takip ettiği görülmüştür. Duygusal şiddet özellikle bireyselliğin güçlendiği dönemde daha da artmaktadır. Bununla mücadele için okullarda genelde kadına yönelik şiddet ve özelde de şiddet türleri hakkında bilgilendirme çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Kadına yönelik şiddetin ortaya çıkmasında rol oynayan kaynaklardan biri de toplumsal cinsiyetçi bakış açısıdır. Toplumun sahip olduğu inançlar, kültür ve gelenekler kimi zaman şiddeti besleyen bir şekilde işlemektedir. Ayan (2018: 252) “Kadın Algısında Kadına Yönelik Şiddet; Türkiye’de Kadın Sığınma Evleri Üzerine Bir İnceleme” isimli çalışmada toplumsal cinsiyet kültürü üzerinde durmuştur. Ona göre toplumsal cinsiyet kültürü toplumun sahip olduğu kültüre bireyin sahip olduğu cinsiyetin eklemlenmesi ile oluşmaktadır. Bu durum da bireyin sahip olduğu cinsiyete toplumun bakışını etkilemektedir. Cinsiyetler arası ilişkiler de kültür öğelerine göre şekillenmektedir. Bu noktada bir diğer destekleyici çalışma Özpulat’ın (2017: 161) yaptığı “Hemşirelik Öğrencilerinin Şiddet Eğilimleri ile Toplumsal Cinsiyet Algıları Arasındaki İlişki” adlı çalışmadır. Çalışma hemşirelik bölümü öğrencileri ile yürütülmüş ve sonuç olarak öğrencilerin şiddet eğilimlerinin azaldıkça, toplumsal cinsiyet algılarının yüksek olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle şiddet eğilimi arttıkça toplumsal cinsiyet algısının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Evlilikte kadın ve erkeğin sorumlulukların farkında olması eşler arasında görevlerin dengeli bir şekilde paylaşılması açısından önemlidir. Toplumsal cinsiyet rollerine bakıldığında evlilikte kadının ‘içeriden’ yani ev ve aileyle ilgili işlerden sorumlu olduğu; erkeğin ise ‘dışarıdan’ yani iş, geçim gibi konulardan sorumlu olduğu ifade edilmektedir (Gülpınar ve Kandemirci, 2013: 31). Bu ön kabul kadınların ve erkeklerin sorumluluk alanlarına dair sınırlar çizmekte ve görevlerin yerine getirilmesi halinde refaha ulaşılacağı fikrini öne sürmektedir. Ancak toplumsal cinsiyet rollerine dair sınırın bu denli net çizilmesi, kadının sorumluluk alanı olarak görülen ev ortamında erkeğin görev almamasına ve kadının da ev dışında yeterince aktif

⁴ Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2017 yılında yayınladığı “İstatistiklerde Kadın 2016” haber bültenine göre Türkiye’deki hane halkı iş gücü araştırılmış ve Türkiye’de 15 ve üzeri yaş grubunun nüfus içindeki istihdam oranı %46 iken, bu oranın erkeklerde %65 kadınlarda ise %27 olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre kadın istihdam oranının erkek istihdam oranının yarısından az olduğu saptanmıştır (tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24643, E.T. 13.08.2018).

olamamasına neden olabilmektedir. Aile ortamında kadının sahip olduğu birçok rol ile birlikte kadının ev içi emeğinin görünmez olması nedeniyle ekonomik, duygusal, fiziksel, cinsel gibi birçok şiddet türüyle karşılaşması günümüzün yaygın sorunlarından biridir.

Kadına yönelik şiddet, insan haklarının ciddi bir ihlali (Ellsberg vd., 2015) ve aynı zamanda şiddete tanık olan çocukların da sağlık haklarının birer ihlalidir. Bir araştırmada, yerel sağlık hizmetleri görevlilerinin ve halk sağlığı çalışanlarının, şiddeti önlemek için toplumda farkındalığın artırılmasında merkezi bir rol oynayabileceğine değinilmiştir (Krantz ve Garcia-Moreno, 2005: 821). Şiddet konusunun toplumda farkındalık uyandırması için konunun açıkça tartışılması, kadına yönelik şiddete karşı toleransın azaltılması için bir yoldur. Bu noktada toplumsal cinsiyet algısına yönelik eğitimlerin verilmesi ya da bu tür konuların eğitim programlarının içinde bilgilendirici olarak yer alması önemli görülmektedir. Şiddeti besleyen tüm toplumsal ve bireysel faktörlerle mücadele edilmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılması toplumsal bir gerekliliktir.

2. Yöntem

Bu araştırmada şiddet uygulayan veya uygulamayan evli erkeklerin kadına yönelik şiddete karşı düşünceleri ve algıları ölçülerek, kadına yönelik şiddeti önlemek amacıyla yürütülen faaliyetlere katkı sağlamak amaçlanmıştır. Araştırmanın genel amacı ve alt amaçları esas alınarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu; demografik özellikli sorular, kadına yönelik şiddetle ilgili serbest ve likert türü toplam 28 sorudan oluşmaktadır. Örneklem grubunu Sakarya ili Adapazarı ilçesinde yaşayan evli erkekler oluşturmaktadır. 2017 yılı verilerine göre 990.214 kişi olan Sakarya'nın erkek nüfus sayısı 496.488 ve araştırma yapılan Adapazarı ilçesinin erkek nüfus sayısı 135.793'dür (Sakarya Nüfusu, 2018). Bu kitleden tesadüfi örneklem yöntemiyle evli olan 210 erkeğe anket uygulanmıştır. Sakarya'daki evli erkeklerin toplam erkek nüfusuna oranı %27,35'tir. Dolayısıyla örneklem büyüklüğünü hesaplamak için kullanılan formülde fenomenin görülme olasılığı 0.2735 olarak alınmıştır. Bu çerçevede, Daniel'in (1999: 141-142) önerdiği formüle⁵ göre hesaplanan örneklem büyüklüğü $n = (z \times p \times q) / e^2$ şeklindeki hesaplama ile $n=155,77$ olarak bulunmuştur. Bu bağlamda 210 kişilik örneklem büyüklüğü yeterli kabul edilebilmektedir.

Erkeklerin özellikle şiddetle ilgili soruları cevaplarken çekingen davrandıkları gözlemlenmiştir. Anketten (survey) elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) ortamına aktarılmıştır. SPSS programına girilen veriler frekans, Ki-Kare, Spearman Rho, Bağımsız Örneklem t-Testi, Tek Yönlü Varyans ve One-way ANCOVA analizleri ile incelenmiştir. Ortaya çıkan bulgular yorumlanarak sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırmada; şiddete karşı çıkan erkeklerin de kendilerine uygun zemin oluştuğunda şiddet uygulayabildiği, erkeklerde eğitim seviyesi arttıkça kadına yönelik şiddete daha olumsuz bakıldığı, ekonomik imkânları kısıtlı olan erkeklerin kadına yönelik şiddeti daha normal bir ölçü olarak gördüğü, herhangi bir maddeye bağımlılığı olan erkeklerin kadınlara şiddet uygulamaya daha fazla eğilimli olduğu, genç erkeklerin şiddete daha fazla karşı oldukları, kırsalda büyüüp daha sonra kente göç etmiş erkeklerin şiddet gösterme eğiliminin daha yüksek olduğu ve ailesinde şiddet geçmişi olan erkeklerin kadına şiddet uygulamaya daha yatkın oldukları hipotezlerinden hareket edilmiştir.

Türkiye'de şiddet konusunda yapılan araştırmalar daha çok kadınların görüşlerini yansıtır niteliktedir. Bu araştırmada örneklem olarak evli erkekler ele alınarak; kadına yönelik şiddetin önlenmesi için belirleyicilerin tespit edilmesi adına erkeklerin kadına yönelik şiddeti meşrulaştırma biçimlerinin saptanması amaçlanmıştır. Bu noktadan hareketle söz konusu araştırmanın kadına yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin çalışmalara önemli katkı sunacağı düşünülmektedir.

⁵ n: Hesaplanan örneklem büyüklüğü, z: Normal dağılımın %95 güven düzeyinde z değeri (1,96), p: Fenomenin görülme olasılığı (0,2735), q: 1 - p, e: Kabul edilen örneklem hatası (0,05).

3. Bulgular

Sakarya ili Adapazarı ilçesinde 210 evli erkekle gerçekleştirilen anket uygulamasından edinilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz edilen veriler konu başlıklarına göre bölümlenmiş, çıkarımlar elde edilmiş ve öneriler sunulmuştur.

3.1. Demografik Özellikler

Kadına yönelik şiddetin erkek bakış açısından araştırıldığı çalışmada ilk olarak örneklemin sosyo-demografik özelliklerine yer verilmiştir. Saha araştırması sonrasında 210 katılımcıya ait yaş, eşin yaşı, çocuk sayısı, mesleki durum, eşin mesleği, evlilik süresi, eğitim durumu, eşin eğitim durumu, aylık gelir gibi aile yaşam döngüsü soruları analiz edilmiştir. Verilerden yararlanmak ve sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için görüşüne başvuru olan örneklem önem arz etmektedir. Böylelikle örneklemden yola çıkarak hedef kitle hakkında kanaatler oluşturulabilecektir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların %38,1’lik çoğunluğu 41-60 yaş, %29,5’i 31-40 yaş ve %21,9’u 21-30 yaş grubundadır. Katılımcıların üçte birinden fazlası 20 yıl veya daha uzun zamandan beri evlidirler. %28,6’sı evliliğin ilk beş yılı içinde ve %15,2’si 11-15 yıl arası evlilik sürecinde olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların yarıya yakını (%46,6) en az 16 yıldan beri evlidir. Evlilik süresi 15 yıldan az olanlar yarıdan fazladır.

Tablo 1. Katılımcılara ilişkin aile yaşam döngüsü bulguları

Yaşı	%	Eşinin Yaşı	%	Çocuk Sayısı	%
21-30	21,9	21-30	33,3	1-2	53,3
31-40	29,5	31-40	34,3	3-4	24,8
41-60	38,1	41-60	28,6	5-6	2,9
60-76	10,5	60-76	3,8	0	19,0
Mesleği	%	Eşinin Mesleği	%	Evlilik Yılı	%
Memur	16,2	Memur	7,6	0-5	28,6
İşçi	37,1	İşçi	12,4	6-10	9,5
Emekli	16,2	Emekli	2,9	11-15	15,2
Çalışmıyor	1,0	Ev Hanımı	61,9	16-20	11,4
Diğer	29,5	Çalışmıyor	5,7	20+	35,2
Total	100,0	Diğer	9,5		
Eğitim Durumu	%	Eşinin Eğitim Durumu	%	Aylık Geliri	%
5 Senelik İlk Öğretim	4,8	5 Senelik İlk Öğretim	9,6	750-1500	19,0
İlk Öğretim	10,5	İlk Öğretim	24,8	1750-2500	33,3
Orta Öğretim	43,8	Orta Öğretim	42,9	2800-4000	32,4
Lisans	39,0	Lisans	21,9	4500-6000	12,4
Lisans Üstü	1,9	Lisans Üstü	1,0	6001-15000	2,9

Çocuk sayısı oranlarına bakıldığında katılımcıların yarısından fazlasının (%53,3) 1-2, dördte birinin ise 3-4 tane çocuğu olduğu görülmektedir. Katılımcıların %37,1’i mesleğini işçi olarak ifade etmişlerdir. Sonrasında sırasıyla %29,5’i diğer, %16,2’si memur, %16,2’si emekli olduğunu ve %1’i ise çalışmadığını ifade etmiştir. Katılımcı eşlerinin %61,9’u ev hanımı, %12,4’ü işçi, %9,5’i diğer, %7,6’sı memur olduğu ifade edilmiştir. Katılımcıların %5,7’si eşlerinin çalışmadığını ifade etmişse de %61,9’unun ev hanımı olduğu düşünüldüğünde %67,6’sının ücretli bir işte çalışmadığını söylemek mümkündür.

Çalışmayan, ev hanımı olan kadınların daha çok şiddet mağduru olduğu düşünülmektedir. Nitekim Kırklareli’nde 900 kişiyle yapılan “Kadına Yönelik Şiddet Davranışlarının Değerlendirilmesi: Türkiye’den Kanıt” adlı çalışmada ev hanımları ile çalışmayan kadınların daha fazla şiddete maruz kaldığı belirlenmiştir (Yanık vd, 2014: 108). Adıyaman’da yapılan “Kadınlarda Ev İçi Şiddet İçin Risk Faktörleri ve Ev İçi Şiddete Uğrayan Kadınlarda Ruhsal Bozulmanın Belirleyicileri” araştırmasında ise ev hanımı olup kendilerine ait bir gelirleri olmayan kadınların şiddet hakkında ‘bazen kocalar dövebilir’ şeklinde geleneksel bir düşünceye sahip oldukları belirlenmiştir (Almış vd, 2018: 70). Bu araştırmaların sonuçları

dikkate alındığında sosyo-ekonomik faktörlerin kadınların şiddete maruz kalma olasılığını ve şiddet davranışına bakışı etkilediği anlaşılmaktadır.

Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde %43,8'inin ortaöğretim ve %40,9'unun ise lisans ve üzeri eğitim durumunda olduğu; eşlerin ise %42,9'unun ortaöğretim, %22,9'unun ise lisans ve üzeri eğitim durumunda olduğu görülmektedir. Kadınların ilköğretim mezuniyeti oranının erkeklerden fazla olduğu, erkeklerin ise ortaöğretim, lisans ve lisansüstü eğitimdeki oranlarının kadınlardan fazla olduğu görülmüştür. Bu noktada kadınların eğitimine daha fazla önem verilmesi gerektiği ve sosyal politika uygulamalarının bu yönde destekleyici bir seyir izlemesi şiddetle mücadelede önemli bir çıkış noktasıdır.

Gelir durumu düzeyleri incelendiğinde katılımcıların %33,3'ünün 1750-2500 gelir grubunda, %32,4'ü 2800-4000 gelir grubundadır. Katılımcıların %12,4'ü ise görece diğer gelir gruplarından yüksek bir gelire (4500-6000) sahiptir. Dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için gerekli olan gıda harcamasının aylık tutarı anlamına gelen açlık sınırı 2018 Nisan ayı için 1.680,33 TL. olarak belirlenmiştir. Dört kişilik aile için gıda harcamasının yanında, giyim, konut (kira, elektrik, su, ısınma), ulaşım, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçların karşılanabilmesi anlamına gelen yoksulluk sınırı 2018 Nisan ayı için aylık tutar 5.473,38 TL olarak belirlenmiştir (<http://www.saglikis.org.tr>, 2018). Buna göre katılımcıların beşte birinden fazlasının açlık sınırı altında; %84'ünden fazlasının ise yoksulluk sınırı altında yaşamlarını sürdürdüklerini söylemek mümkündür. Sadece erkeklerin evin geçimini sağladığı varsayıldığında yoksulluk sınırı altında bir gelir aile refahını olumsuz etkileyecektir. Bu noktada gelir seviyesi azaldıkça şiddete maruz kalma olasılığının arttığı düşüncesi hala geçerliliğini korumaktadır.

3.2. Eğitim Seviyesinin Kadına Yönelik Şiddete Etkisi

Evli erkeklerin eğitim seviyeleri ile eşlerine yönelik sözel, ekonomik ve fiziksel şiddet tutumları arasındaki doğrusal ilişkiyi ölçmek amacıyla parametrik olmayan bir korelasyon analizi olan Spearman Rho (ρ) istatistiği kullanılmıştır. Bu bağlamda, sözel şiddet "Eşim beni kızdırdığında onu incitecek kelimeler (argo, küfür, vb.) kullanırım" önermesi ile, ekonomik şiddet "İznim olmadan eşimin para harcamasına izin vermem" önermesi ile, fiziksel şiddet ise "Öfke ile kontrolümü kaybediyorum ve eşime fiziksel şiddet uygulam" önermesi ile sorulmuş ve 5'li likert tipi ölçek ile elde edilen değişkenlerin ordinal ölçüm skalasındaki eğitim seviyesi ile ilişkisi Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Eğitim seviyesi ile kadına yönelik şiddet arasındaki ilişki

	Sözel Şiddet	Ekonomik Şiddet	Fiziksel Şiddet
Eğitim Seviyesi			
Spearman ρ	0,13	0,23*	0,06
p	0,18	0,01	0,52

* $p < 0,05$

Tablo 2 incelendiğinde erkeklerin eğitim seviyesi ile ekonomik şiddet arasındaki doğrusal ilişkinin anlamlı olduğu bulunmuştur; $\rho=0,23$; $p=0,01$. Buna karşın eğitim seviyesi, sözel şiddet ve fiziksel şiddet ile doğrusal bir ilişkiye sahip değildir. Bulguya göre eğitim seviyesi ile ekonomik şiddet arasında orta düzeyli doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Bir diğer ifade ile, evli erkeklerin eğitim seviyeleri yükseldikçe eşlerine uyguladıkları ekonomik şiddet azalış göstermektedir.

Kadınlara yönelik ekonomik şiddetin önlenmesinde hem kadının hem de erkeğin eğitim seviyesinin yükseltilmesi, buna bağlı olarak toplumun bilinçlenmesi ve benimsenen kültürel normların yeniden inşa edilmesi gerektiği savunulmaktadır (Gökkaya, 2011: 102). Kadına yönelik şiddet riskinin azaltılmasına vurgu yapmak amacıyla cinsiyet eşitsizliğini sürdüren

ayrımcı sosyal normların değiştirilmesi, kadınların eğitilmesi ve güçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik programların teşvik edilmesi gerekmektedir (Garcia-Morena vd., 2015: 3). Bu çalışmada da eğitim seviyesinin artırılmasının ekonomik şiddeti önleyici rol üstlendiği görülmektedir.

3.3. Erkek Şiddetinin Sebepleri

Araştırma kapsamında evli erkeklerin mesleki durumları ile şiddet gösterme nedenleri arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek amacıyla katılımcılara “Sizce eşlerin şiddet gösterme nedeni nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Tablo 3’te görüldüğü üzere yapılan Ki-Kare testine göre bu iki değişkenin bağımsız olmadıkları bulunmuştur; $\chi^2(15)=27,35$; $p=0,02$. Bununla birlikte iki değişken arasında orta düzey bir ilişki bulunmaktadır; $\phi=0,29$. Tablo genel olarak yorumlandığında eşin şiddet gösterme sebepleri daha çok ekonomik sorunlar (%30,5) ikili ilişkilerden kaynaklı sorunlar (%30,5) ve psikolojik sorunlar (%17,1) olarak görülmektedir. Eşin şiddet gösterme sebeplerini madde kullanımı (%6,7) ve toplum baskısı (%5,7) takip etmektedir.

Tablo 3. Mesleğe göre şiddet gösterme nedeni

Şiddet Gösterme Nedeni	Meslek				χ^2	ϕ
	Memur (%)	İşçi (%)	Emekli (%)	Diğer (%)		
Psikolojik sorunlar	33,3	22,2	16,7	27,8	27,35*	0,29
	35,3	10,3	16,7	16,1		
	5,7	3,8	2,9	4,8		
İkili ilişkilerden kaynaklı sorunlar	15,6	46,9	9,4	28,1		
	29,4	38,5	16,7	29,0		
	4,8	14,3	2,9	8,6		
Ekonomik sorunlar	3,1	37,5	21,9	37,5		
	5,9	30,8	38,9	38,7		
	1,0	11,4	6,7	11,4		
Toplum baskısı	16,7	66,7	16,7			
	5,9	10,3	5,6			
	1,0	3,8	1,0			
Madde kullanımı			42,9	57,1		
			16,7	12,9		
			2,9	3,8		
Diğer	40,0	40,0	10,0	10,0		
	23,5	10,3	5,6	3,2		
	3,8	3,8	1,0	1,0		

* $p<0,05$; Hücrelerde sırasıyla grupların satır yüzdeleri, sütun yüzdeleri ve toplam yüzdeleri gösterilmiştir.

Tablo 3’te mesleğe göre eşlerin şiddet gösterme nedenine yönelik algılarının dağılımı yer almaktadır. Buna göre memur katılımcıların üçte birden fazlası (%35,3) psikolojik sorunlar nedeniyle, işçi katılımcıların %38,5’i ikili ilişki kaynaklı sorunlar nedeniyle, emekli katılımcıların %38,9’u ekonomik sorunlar nedeniyle, diğer meslek grubunda olan katılımcıların %38,7’si ekonomik sorunlar nedeniyle eşlerin şiddet gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Tabloda çarpıcı olan bir başka bulgu ise toplum baskısı nedeniyle (%66,7) şiddet gösterme nedeni işçi katılımcılarda, madde bağımlılığı nedeni ise (%42,9) emekli katılımcılarda görülmektedir.

Şiddet konusunda yapılan araştırmalarda şiddetin nedenleri farklılık göstermektedir. Yetersiz gelir nedeniyle ailenin temel ihtiyaçlarının karşılanamaması, kayıt dışı istihdam ve işsizlik gibi gelir yoksunluğu odaklı faktörlerin aile içinde kadına yönelik şiddeti tetiklediğine yönelik araştırmalar giderek artmaktadır (Aşkın ve Aşkın, 2017: 20). Kadınlarla yapılan bir

araştırmada kadınların %55,5'i ekonomik nedenlerin, %50,3'ü anlaşmazlığın, %12,3'ü alkol kullanımının, %10,9'u öfkenin, %7,1'i kıskançlığın, %5,8'i sevgisizliğin ve %5,2'si kumarın şiddeti arttırdığını belirtmişlerdir (Güler vd, 2005: 54). Birçok araştırmada aile içi şiddet nedenlerinde ekonomik sebepler başta gelirken, ailedeki anlaşmazlıklar onu takip eden diğer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4. Şiddetin Şiddeti Doğurduğu Fikri

Araştırma kapsamında erkeklerin evlenmeden önceki aile ortamlarında şiddet deneyimi olup olmaması durumu ile şiddet hakkındaki görüşlerini karşılaştırmak üzere Ki-Kare testi yapılmıştır. Tablo 4'te görüldüğü üzere iki değişkenin bağımsız olmadıkları bulunmuştur; $\chi^2(16)=62,64$; $p=0,00$. Bununla birlikte iki değişken arasında orta düzey bir ilişki bulunmaktadır; $\phi=0,38$.

Tablo 4. Geçmişte şiddet deneyimi olanların şiddet hakkındaki görüşleri

Evlilik Öncesi Aile İçi Şiddet Deneyimi	Kadına Yönelik Şiddet Hakkındaki Düşünceler					χ^2	ϕ
	Şiddetin sebebi olmaz (%)	Fizikselse olabilir, sözelse hayır (%)	Kadın hak ediyor mu evet (%)	Hiçbir fikrim yok (%)	Diğer (%)		
Şiddet yok	76,1	15,9	1,1	2,3	4,5		
	89,3	87,5	20,0	66,7	66,7		
	63,8	13,3	1,0	1,9	3,8		
Babanın anneye yönelik şiddeti	60,0			20,0	20,0		
	4,0			33,3	16,7		
	2,9			1,0	1,0		
Babanın çocuklara yönelik şiddeti			100,0			62,64**	0,38
			20,0				
			1,0				
Babanın anne ve çocuklara yönelik şiddeti	62,5		37,5				
	6,7		60,0				
	4,8		2,9				
Diğer		66,7			33,3		
		12,5			16,7		
		1,9			1,0		

Araştırmada erkeklerin evlenmeden önce ailelerinde şiddeti deneyimlemesinin kadına yönelik şiddet hakkındaki görüşlerini etkilediği görülmüştür. 'Kadın hak ediyor şiddet uygulanmalı' cevabını verenlerin tamamının evlenmeden önce babadan çocuğa olan şiddet deneyimini yaşadıkları görülmektedir. Tablo 4 genel olarak incelendiğinde katılımcılardan evlenmeden önce ailesinde şiddet deneyimleyenlerin şiddet meyillerinin daha çok olduğu görülmektedir.

Şiddet mağduru olan ya da geçmişte şiddetini bir şekilde deneyimlemiş olan bireylerin yaşamlarının ilerleyen safhalarında başkalarına şiddet uygulama yoluna gittikleri bazı çalışmalarda ele alınmaktadır (Ögel vd, 2005: 63). Fang ve Corso (2007: 281) yaptıkları bir araştırmada çocukluk döneminde ihmale, istismara uğrayan bireylerin yetişkinlik dönemlerinde eşlerine şiddet gösterme eğilimlerinin yüksek olduğuna değinmişlerdir.

Çocukluğunda şiddet ortamında yetişen bireylerin şiddetini normal karşılamalarını açıklayan ve sosyal öğrenme kuramına değinen çalışmalar da vardır (Altıparmak, 2018: 257-258; Güleç vd, 2012: 177; Jasinski, 2001: 7). Böyle bir ortamda yetişen bireylerin şiddetini karşılaştıkları sorunları çözmede bir yol olarak görme olasılıklarının yüksek olması ortaya koyulan sonuçlar arasındadır. Yapılan araştırmalar şiddetin yalnızca kişilik ve genetik faktörlerden ortaya çıkmadığını ortaya koyar niteliktedir. Şiddetin bireysel faktörlerin dışında ailesel, toplumsal ve çevresel faktörlerinin de olduğu kabul edilir niteliktedir (Genç, 2016b: 54).

Tablo 5. Şiddet uygulayanın psikiyatrik tedavi almasına yönelik görüşler

Şiddet uygulayan kişinin psikiyatrik yardım almasını desteklerim	(%)
Tamamen katılıyorum	39,0
Katılıyorum	43,8
Kararsızım	9,5
Katılmıyorum	5,7
Hiç katılmıyorum	1,9
Toplam	100,0

Araştırma kapsamında katılımcılara şiddet uygulayanların psikiyatrik tedavi almalarına yönelik görüşlerinin öğrenilmek istendiği likert tipi bir soru sorulmuştur. Şiddet uygulayan kişinin psikiyatrik yardım alması gerektiği düşüncesine tamamen katılanların oranı %39, 'katılıyorum' diyenlerin oranı %43,8, 'kararsızım' diyenlerin oranı %9,5, 'katılmıyorum' diyenlerin oranı %5,7 ve 'hiç katılmıyorum' diyenlerin oranı ise %1,9'dur (Tablo 5). Böylece olumlu düşünen katılımcılar birleştirildiğinde büyük bir çoğunluk (%82,8) şiddet uygulayan kişinin psikiyatrik yardım alması gerektiği düşüncesini destekledikleri görülmektedir. Bu noktada psikolojik yardım almaya yönelik olumlu yönde algının oluşması ve toplumsal kabul görmesi oldukça önemli görülmektedir.

Heise'nin (2011: 37) bir çalışmasında şiddet uygulayan kadar şiddete maruz kalan çocukların da tedavi almaları gerektiğine vurgu yapılmıştır. Çocuklara yönelik şiddet kullanımını önlemek için ebeveyne müdahalenin yanında şiddete tanık olan çocuklara da destek sağlanmalıdır. Bunu destekler nitelikte bir başka çalışmada şiddet mağduru kadınların ve şiddetin olduğu evlerde büyüyen çocukların sağlık hizmetleri kapsamında belirlenmesi, desteklenmesi ve yönlendirilmesi gerektiği ele alınmıştır (Devries vd. 2013: 1528). Böylelikle gelecekteki ilişkilerde yaşanabilecek şiddet olayları önenebilecektir.

3.5. Şiddet Uygulamada İnanç ve Sosyal Çevrenin Etkisi

Evli erkeklerin eşlerine şiddet uygulamada dini kriterleri göz önünde bulundurmalarının başkalarının yanında eşlerine hakaret etme tutumları üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (One-way ANOVA) yapılmıştır.

Tablo 6. Dini kriterlerin göz önünde bulundurulmasının başkalarının yanında eşe hakaret etme tutumuna etkisi

	Kareler Toplamı	SD	F	p	Kısmî η^2
Gruplar Arası	35,76	4			
Gruplar İçi	229,49	205	7,98	0,00	0,13
Toplam	265,25	209			
	Kareler Toplamı	SD	F	p	η^2
Gruplar arası	35,76	4	7,98	0,00	0,13
Gruplar içi	229,49	205			

Bağımlı Değişken: Ekonomik Şiddet Tutumu

Tablo 6'da görüldüğü üzere evli erkeklerin şiddet uygulamada dini kriterleri göz önünde bulundurmaları başkaları yanında eşe hakaret etme tutumlarını etkilemektedir; $F(4, 205)=7,98$; $p=0,00$. Analizin normallik ve varyansların homojenliği varsayımlarını karşıladığı tespit edilmiştir. Tek yönlü varyans analizi örneklem grupları arasındaki ortalama varyansın (Gruplar

arası kareler toplamının serbestlik derecesine bölümü), grupların kendi içindeki ortalama varyansa (gruplar içi kareler toplamının serbestlik derecesine bölümü) oranına karşılık gelen F istatistiğinin anlamlılığını test eden bir analiz yöntemidir. Bu bakımdan, gruplar arası ortalama varyansın, gruplar içi ortalama varyanstan istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde görece yüksek olması, eşine şiddet uygulama konusunda dini kriterleri göz önünde bulundurmaya göre sınıflandırılan örneklem gruplarının, ekonomik şiddet tutumları bakımından farklılık göstermesi anlamına gelmektedir. İki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin gücü $\eta^2=0,13$ 'tür. Dolayısıyla evli erkeklerin başkaları yanında eşe hakaret etme tutumlarındaki varyasyonun %13'ünü eşlerine şiddet uygulamada dini kriterleri göz önünde bulundurmaları ile açıklamak mümkündür. Bu sonuçlara göre, dini kriterlerin göz önünde bulundurulması arttıkça başka insanların yanında kadınlara sözel şiddet uygulama tutumu azalmaktadır dolayısıyla dini hassasiyet kapsam olarak sınırlı da olsa sözel şiddeti azaltmaktadır. Bu bağlamda, dini hassasiyetlerin artırılmasının şiddet eğiliminin azaltılmasına katkı sağlayacağı görülmektedir.

3.6. Erkek Bakış Açısıyla Ekonomik Şiddet

Ekonomik şiddet kadının çalışmasını engelleme, gelirinin isteği dışında elinden alınması ve gelir kaynaklarının kadın üzerinde tehdit ve kontrol etme aracı olarak kullanılması şeklinde tanımlanabilmektedir (Gürkan vd, 2009: 125). Bir başka tanımda ise istismarcının mağdurun parası ve diğer ekonomik kaynakları veya faaliyetleri üzerinde tam kontrol sahibi olmasıdır (Fawole, 2008: 167). Bazı çalışmalarda eşlerine ekonomik anlamda bağımlı olmayan kadınların da ekonomik şiddete uğradıkları ele alınmaktadır. Bu kapsamda ekonomik şiddete kadının bağımsız para harcayamaması, çalışma hayatına engeller çıkarma, harcamalarına kısıtlama getirilmesi gibi örnekler verilebilir (Gökkaya, 2009: 174). Bu noktadan hareketle araştırmada katılımcıların ekonomik şiddete olan tutumlarını belirlemek üzere katılımcıların “Benim iznim olmadan eşimin para harcamasına izin vermiyorum” önermesine verdikleri cevaplar frekans tablosu haline getirilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların izni olmadan eşlerinin para harcaması durumu

Benim iznim olmadan eşimin para harcamasına izin vermiyorum	(%)
Tamamen Katılıyorum	4,8
Katılıyorum	19,0
Kararsızım	11,4
Katılmıyorum	38,1
Hiç Katılmıyorum	26,7
Toplam	100,0

Katılımcıların %4,8'i kendilerinin izni olmadan eşlerinin para harcamalarına izin vermediklerini belirtmektedirler. ‘Katılıyorum’ cevabını verenler ise %19 oranındadır. “Benim iznim olmadan eşimin para harcamasına izin vermiyorum” önermesine ‘Kararsızım’ cevabını veren katılımcıların eşlerinin kendilerinden izinsiz para harcayabileceğini net şekilde ifade etmedikleri için bu bulgu kendi izinleri olmadan eşlerinin para harcayamayacağı anlamına gelmektedir (%11,4). Bu bulgu ile izin vermeyenlerin oranı birleştirildiğinde katılımcıların üçte birinin kendilerinin izni olmadan eşlerinin para harcayamayacaklarını ifade ederek eşlerine karşı ekonomik şiddet uyguladıkları görülmektedir.

Tablo 8. Eşin çalışma durumuna göre ekonomik şiddet

	\bar{X}	ss	t	SD	p
Eşi Çalışmayan	3,44	1,20			
Eşi Çalışan veya Emekli	4,25	0,98	-4,24	208	0,00

Tablo 8’de görüldüğü üzere erkeklerin ekonomik şiddet tutumlarının eşlerinin çalışma durumlarına göre farklı olup olmadığını ortaya koymak amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi yapılmıştır. Bulguya göre eşleri çalışan veya emekli olan erkeklerin ekonomik şiddet tutumları eşleri çalışmayan erkeklerden daha düşüktür; $t(208)=-4,24$; $p=0,00$. Bu bağlamda kadınların ekonomik özgürlükleri erkeklerin ekonomik şiddet eğilimleri üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla, ekonomik özgürlüğe sahip kadınların eşleri daha düşük ekonomik şiddet eğilimine sahip olmaktadır.

Tablo 9: Eşin çalışma durumuna göre gelir düzeyi ile ekonomik şiddet ilişkisi

	Kareler Toplamı	SD	F	p	Kısmî η^2
Sabit	294,49	1	226,77	0,00	0,52
Gelir Düzeyi	8,18	1	6,30	0,01	0,03
Eşin Çalışma Durumu	18,78	1	14,46	0,00	0,06

Bağımlı Değişken: Ekonomik Şiddet Tutumu

Erkeklerin ekonomik şiddet tutumları ile gelir düzeyleri arasındaki ilişkinin eşlerinin çalışma durumuna göre değişip değişmediğini ortaya koymak üzere Tek Yönlü Kovaryans Analizi (One-way ANCOVA) yapılmıştır. Bu çerçevede, eşi çalışmayan erkekler ile eşi çalışan veya emekli erkeklerin gelir düzeylerinin ekonomik şiddet tutumları üzerindeki etkileri karşılaştırılmıştır. Analizin normallik ve varyansların homojenliği varsayımlarını karşıladığı tespit edilmiştir. Gelir düzeyinin ekonomik şiddet tutumu üzerindeki etkisinin eşi çalışan ve çalışmayan (veya emekli) erkekler arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir; $F(1, 207)=14,46$; $p=0,00$. Farklılığın yönünü ve gücünü ortaya koymak amacıyla bir Post Hoc test olan Bonferroni testi yapılmıştır. Bulguya göre eşi çalışmayan erkeklerde gelir düzeyinin ekonomik şiddet tutumu üzerindeki etkisi, eşi çalışan (veya emekli) erkeklerden daha yüksektir; $d=-3,80$; $p=0,00$. Bu bağlamda, erkeğin ekonomik şiddet tutumu gelir seviyesi düştükçe artmakta ve bu ilişki çalışmayan kadınların eşlerinde daha da kuvvetlenmektedir. Dolayısıyla, eşi çalışmayan erkeklerin gelir seviyesi düştükçe, eşi çalışan erkeklerden daha fazla ekonomik şiddet eğilimi göstermektedirler.

Fawole (2008: 170) ekonomik şiddeti sürdüren tutumların, inançların ve uygulamaların genellikle derinden yerleşmiş ve o toplumun kültürel, sosyal ve dini normları ile yakından ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Bunu destekler nitelikte bir araştırma Gökçaya (2011: 138) tarafından Sivas Cumhuriyet Üniversitesi’nde yapılmıştır. Bu çalışmada kadınların %30,5’i toplumdaki mevcut ekonomik yapının, %29,9’u sosyo-kültürel yapının, %20,1’i kadının eğitimsiz ve güçsüz olmasının, %12,3’ü erkeğin güçlü olması ya da gücü elinde bulundurmasının, %19,5’i tüm bu sebeplerin ekonomik şiddeti etkilediğini ifade etmişlerdir.

3.7. Evlilik Kararı ile Şiddet Sebebi İlişkisi

Araştırma kapsamında katılımcılara evlilik kararını kim veya kimlerle verdikleri sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplarla birlikte eşlerin şiddet gösterme nedenlerini karşılaştırmak üzere Ki-Kare testi yapılmıştır. Tablo 10’da iki değişkenin bağımsız olmadıkları

görülmektedir; $\chi^2(20)=53,21$; $p=0,00$. Bununla birlikte iki değişken arasında orta düzey bir ilişki bulunmaktadır; $\phi=0,35$.

Tablo 10. Evlilik kararını kimlerle verildiği ve şiddet gösterme nedenleri ilişkisi

Eşlerin şiddet gösterme nedenleri	Evlenmeye kim/ kimlerle karar verildiği				χ^2	ϕ
	Kendisi (%)	Eşiyle ortak (%)	Aileler (%)	Cevap yok (%)		
Psikolojik sorunlar	44,4	44,4	11,1%			
	28,6	13,6	15,4%			
	7,6	7,6	1,9%			
İkili ilişki kaynaklı sorunlar	28,1	50,0	21,9%			
	32,1	27,1	53,8%			
	8,6	15,2	6,7%			
Ekonomik sorunlar	21,9	65,6	9,4%	3,1		
	25,0	35,6	23,1%	33,3		
	6,7	20,0	2,9%	1,0		
Toplum baskısı		50,0		16,7	33,3%	53,21**
		5,1		33,3	100,0%	
		2,9		1,0	1,9%	
Madde kullanımı	42,9	42,9	14,3%			
	10,7	5,1	7,7%			
	2,9	2,9	1,0%			
Diğer	10,0	80,0		10,0		
	3,6	13,6		33,3		
	1,0	7,6		1,0		

Toplumda evlilik gibi hayatın neredeyse tamamını etkileyecek olan bir süreç başlamada alınan kararlarda bireyin ailesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Yapılan bu araştırmada katılımcıların %56,2'si eşiyle ortaklaşa, %26,8'i kendi, %12,5'i ise ailelerinin kararıyla evlilik kararını aldıklarını belirtmişlerdir. Tablo 10'da katılımcılardan kendi isteğiyle evlenenlerin çoğunun (%32,1) ikili ilişki kaynaklı sorunlar nedeniyle, eşiyle ortaklaşa karar alarak evlenenlerin çoğunluğun (%35,6) ekonomik sorunlar nedeniyle, ailelerin kararıyla evlenen katılımcıların çoğunun ise (%53,8) ikili ilişki kaynaklı sorunlar nedeniyle şiddet uyguladıkları saptanmıştır. Tabloda dikkat çeken bir başka bulgu ise ikili ilişki kaynaklı sorunlar nedeniyle eşine şiddet gösterdiğini ifade eden katılımcıların yarısının evlilik kararını eşiyle birlikte aldığı yönündedir. Ekonomik nedenlerden dolayı şiddet gösterdiği ifade edenlerin çoğu (%65,6) evlilik kararını eşiyle ortaklaşa almışlardır. Evlilik kararını kim veya kimlerle aldıklarının sorulduğu soruya 'diğer' cevabını veren katılımcıların (%33,3) tamamı eşlerine toplumsal baskı nedeniyle şiddet gösterdiğini belirtmişlerdir.

Sonuç

Çağın sorunu olan şiddet günümüzde sosyal yapı içinde daha fazla görünür hale gelen ölümcül ve ölümcül olmayan sonuçları ile üzerinde çalışılması ve önlem alınması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada çeşitli parametrelerin de etkisiyle (yaş, ekonomik durum, eğitim vb.) şiddete maruz kalan ya da maruz kalma olasılığının yüksek olduğu dezavantajlı gruplar içinde kadınlar yer almaktadır. Kadına yönelik şiddet çeşitli şekilleriyle aileyi, toplumsal yapıyı ve kurumları olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yönüyle çeşitli araştırmalara konu olmuş ve konu ile ilgili önemli çıkarımlar ortaya koyulmuştur. Ancak bu sorun daha çok şiddet mağduru kadın bakış açısıyla yorumlanmış şiddeti uygulayan erkek

gözüyle olayın üzerine gidilmemiştir. Bu araştırmada ise şiddet uygulayan erkeklerin bakış açısı ve gerekçeleri ortaya koyulmuş, erkeklerin mesleği, gelir durumu, eğitim durumu, şiddete tanık olma durumu ve şiddet uygulamasındaki olumsuz toplumsal etkenler belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmaya katılan erkeklerin sosyo-demografik bilgileri analiz edildiğinde %38,1'i 41-60 yaş arasında, yarısından fazlası (%53,3) 1-2 çocuğa sahip, çoğunluğu (37,1) işçi statüsünde çalışmakta ve eşlerinin çoğunun (61,9) ev hanımı olduğu yani çalışmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Gelir durumuna bakıldığında evli erkeklerin gelir düzeyinin asgari geçim düzeyinin üzerinde ancak %84'ü yoksulluk sınırının altındadır. Burada sosyo-ekonomik düzeyin düşük olmasının kadınların şiddete maruz kalma olasılığını arttırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Altınay ve Arat'ın (2007: 84) "Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Araştırma Raporu'nda da fiziksel şiddet ve gelir durumu arasında ters orantının bulunduğu ortaya koyulmuştur.

Araştırmaya katılan erkeklerin kadınlara göre daha eğitilmiş olduğu görülmüştür. Kadınların çoğunluğunun (%42,9) ortaöğretim eğitim düzeyinde olduğu, erkeklerin ise daha çok ortaöğretim (%43,8) ve lisans (%39) eğitimi aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum kadınların ortaöğretimden sonra üniversiteye gitmeme/gönderilmeme durumunu da ortaya koymaktadır. Ayrıca eğitim düzeyi yüksek olan erkeklerin eğitim düzeyi düşük olan kadınlarla evlendiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca eğitim seviyesi ile ekonomik şiddet arasında orta düzeyli doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Evli erkeklerin eğitim seviyeleri yükseldikçe eşlerine uyguladıkları ekonomik şiddet azalış göstermektedir. Çalışmanın en önemli bulgularından bir tanesi de eğitimin iletişim ve bilinçli problem çözme yöntemleri üzerinde önemli bir faktör olduğudur. Bununla birlikte gelir düzeyinin ekonomik şiddet tutumu üzerindeki negatif etkisinin, çalışmayan kadınların eşlerinde çalışan kadınlarınkinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu durum kadının çalışma hayatına katılımının artırılmasının maruz kaldığı ekonomik şiddeti azaltacağını göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç ise şiddetin mesleki ayrımıdır. Memur statüsündeki erkek eşler psikolojik sorunlar nedeniyle (%35,3); işçiler ikili ilişki kaynaklı sorunlar nedeniyle (%38,5) ve emekliler ise ekonomik sorunlar nedeniyle (%38,9) eşlerine şiddet uygulamaktadır. Bu durum mesleki statü ve sosyo-ekonomik durumun farklı nedenlerle şiddete neden olabildiğini göstermektedir. Gelir durumu ile ilgili gerekli önlem ve iyileştirici tedbirlerin alınmasının şiddeti azaltacağı ve duruma olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra diğer şiddet nedenleri arasında yer alan anlaşmazlık, öfke, kıskançlık, sevgisizlik, töre, eşitsizlik ve kumar alışkanlığı gibi durumlar da göz ardı edilmemelidir.

Geçmişte şiddet öyküsü bulunan bireylerin şiddeti öğrenme ve normalleştirme eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu durumda ortaya çıkan sonuç şiddet gören ya da tanık olan erkeklerin eşlerine şiddet uygulama meyillerinin yüksek olduğu yönündedir. Araştırmada evli erkeklerin dini kriterleri göz önünde bulundurması arttıkça başka insanların yanında kadınlara sözel şiddet uygulama tutumları azalmaktadır. Söz konusu çalışmada şiddeti önleyici dini değerler bireylerin üzerinde bir kontrol mekanizması olarak olumlu işlev görmektedir.

Ekonomik şiddete ilişkin olarak erkek eşlerin büyük çoğunluğunun (%23,8) kendilerinden izin alınmadan eşlerinin para harcamalarına izin vermedikleri sonucu çarpıcıdır. Bu durum ekonomik şiddetin en önemli göstergesidir. Toplumdaki mevcut ekonomik ve kültürel yapı ile kadının güçsüz olması sonucunda ekonomik gücün erkeklerde olduğu ve bu durumun kadınlara yönelik bir şiddet aracı olarak görüldüğü açıktır.

Kahraman'ın (2010: 33) yaptığı "Kadınların Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi" başlıklı çalışmada kadınlar eğer tercih hakları olsaydı anlaşarak ve severek evlenmek istediklerini (%79,3) belirtmişlerdir. Ancak bu katılımcıların %62,1'i görücü usulü ile evlenmiştir. Bu durum mevcut araştırma sonuçlarıyla da desteklenmektedir. Kendi isteğiyle evlenen erkeklerin ikili ilişki kaynaklı sorunlar nedeniyle (%32,1) şiddet uyguladıkları belirlenmiştir. Bunun yanında eşyle ortak kararları sonucu evlenen erkeklerin ekonomik

sorunlar nedeniyle (%35,6) eşine şiddet uyguladığı anlaşılmıştır. Evliliğini aile kararı ile yapan bireylerin %53,8'i ise ikili ilişkilerden kaynaklanan sorunlar sebebi ile şiddet uyguladıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada aile kararı ile evlenen çiftlerin ilerleyen zamanlarda iletişim problemi yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Her ne sebeple olursa olsun şiddet uygulamanın bir gerekçesi olacağı kabul edilmese de bu durumun erkeklerin gözünden ne şekilde meşrulaştırıldığının görülmesi değişmesi gereken toplumsal ön kabullerin ve ataerkil sistem dinamiklerinin neler olduğunun belirlenmesi adına oldukça önemli bir yol göstericidir.

Şiddet ve kaynakları araştırmada ortaya koyulduğu üzere sosyo-demografik birçok etken tarafından beslendiği görülmüştür. Özellikle toplumsal yapıdan kaynaklı tetikleme noktalarının üzerinde durulması, yapıdaki zayıf noktaların ve özellikle kadınların güçlendirilmesi şiddetle mücadelede önemli aşamalarıdır. Aile içi şiddeti deneyimleyen bireylerin sosyal öğrenme yoluyla şiddeti kendi kurduğu aile ortamında sürdürmesi, toplumsal yaşamda şiddetin yeniden üretilmesine sebebiyet vermektedir. Buradan yola çıkarak bireylerin aile içi anlaşmazlıkları gidermede ekonomik, sözel ve fiziksel şiddet yöntemlerine başvurmalarını önlemek amacıyla, öfke kontrolünü sağlayabilmeleri, etkili iletişim yollarını kullanabilmeleri gibi konularda uygulamalı eğitimlerle desteklenmeleri gerekmektedir. Yine kadınların şiddetle mücadele konusunda bilinçlendirilmesi ve sahip oldukları haklar konusunda bilgilendirilmesinin sürece olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Erkeklerin şiddete ilişkin meşrulaştırma yöntemleri ve sahip olunan yanlış toplumsal kodların gün yüzüne çıkarılmaya çalışıldığı bu araştırmada kadın erkek eşitliği konusunda bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmalarının önemi bir kez daha vurgulanmıştır.

Kaynakça

- Alan Dikmen, H., Özaydın, T. ve Yılmaz, S. D. (2018). Üniversitedeki Kadın Öğrencilerde Yaşanan Flört Şiddeti ile Anksiyete ve Umutsuzluk Düzeyleri Arasındaki İlişki, *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2): 170-176.
- Almış, B. H., Kütük, E. K., Gümüştaş, F. ve Çelik, M. (2018). Kadınlarda Ev İçi Şiddet İçin Risk Faktörleri ve Ev İçi Şiddete Uğrayan Kadınlarda Ruhsal Bozulmanın Belirleyicileri, *Arch Neuropsychiatry*, 67-72.
- Altınay, A.G. ve Arat, Y. (2007). *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet Araştırma Raporu*. Ankara: TÜBİTAK.
- Altıparmak, İ. B. (2018). Sosyal Öğrenmenin Aile İçi Şiddete Etkisi. *Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(34): 233-262.
- Aşkın, E. Ö. ve Aşkın, U. (2017). “Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Yoksulluk İlişkisi: Aile İçi Şiddet Mağduru Kadınlar Üzerine Bir Araştırma”. *Kapadokya Akademik Bakış Cappadocia Academic Review*, 1(2): 16-37.
- Ayan, S. (2018). Kadın Algısında Kadına Yönelik Şiddet; Türkiye’de Kadın Sığınma Evleri Üzerine Bir İnceleme, *Journal Of Human Sciences*, 15(1): 251-264.
- Bilican Gökkaya, V. (2014). Cam Tavan, Kadın ve Ekonomik Şiddet, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 26: 371-383.
- Can, Y. (2014). Türk Ailesinde Aile İçi Şiddetin Kültürel Dinamikleri, *Electronic Turkish Studies*, 9(8): 13-19.
- Canlı, S., ve Özyurda, F. (2018). Ankara İli Gölbaşı İlçesinde Doğurgan Çağdaki Kadınlarda Kadına Yönelik Şiddet ve Depresyon İlişkisi, *Nobel Medicus*, 14(2): 31-39.
- Daniel, W. W. (1999). *Biostatistics: A Foundation for Analysis in the Health Sciences* (7. Edt). New York: John Wiley & Sons.

- Devries, K. M., Mak, J. Y. T., Garcia-Moreno, C., Petzold, M., Child, J. C., Falder, G., Lim, S., Bacchuss, L. J., Engell, R. E., Rosenfeld, L., Pallitto, C., Vos, T., Abrahams, N., Watts, C. H. (2013). "The Global Prevalence Of Intimate Partner Violence Against Women", *Science*, 340(6140): 1527-1528.
- Douki, S., Nacef, F., Belhadj, A., Bouasker, A., Ghachem, R. (2003). Violence Against Women in Arab and Islamic Countries, *Archives of Women's Mental Health*, 6(3): 165-171.
- Ellsberg, M., Arango, D. J., Morton, M., Gennari, F., Kiplesund, S., Contreras, M., Watts, C. (2015). Prevention of Violence Against Women and Girls: What Does The Evidence Say?, *The Lancet*, 385(9977): 1555-1566.
- Fang, X. and Corso, P. S.(2007). Child Maltreatment, Youth Violence And Intimate Partner Violence: Developmental Relationships, *American Journal of Preventive Medicine*, 33: 281-290.
- Fawole, O. I. (2008). Economic Violence To Women And Girls, *Trauma, Violence, & Abuse*, 9(3): 167-177.
- Heise, L. (2011). What Works To Prevent Partner Violence? An Evidence Overview. STRIVE Research Consortium, London School of Hygiene and Tropical Medicine: <http://researchonline.lshtm.ac.uk/21062/>
- Genç, Y. (2016a). Gençlerin Sözel Şiddeti Öğrenme Yolları ve Şiddet Eğilimleri, *The Journal of Academic Social Science*, 30: 144-155.
- Genç, Y. (2016b). Gençleri Fiziksel Şiddete İten Sebepler, Öğrenme Yolları ve Şiddet Eğilimleri, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44: 51-62.
- Genç, Y. ve Seyyar, A. (2010). *Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü*. Sakarya: Sakarya Yayınevi.
- Genç, Y., Taylan, H. H., Adıgüzel, Y., ve Kutlu, İ. (2017). Aile İçi Şiddetin Ergenlerin Şiddet Eğilimlerine Etkisi: Antalya Liseleri Örneği, *Sakarya University Journal of Education*, 7(2): 409-422.
- Gökkaya, V. B. (2011). Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2): 101-112.
- Güler, N. Tel, H. ve Tuncay, F. Ö. (2005). Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı, *CÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 27(2): 51-56.
- Gülpınar, D. B. ve Kandemirci, D. (2013). Evimin Kadını, Çocuklarımlın Anası: Emekçi Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Türkiye Sinemasındaki Sunumu, *Nişantaşı University Journal Of Social Sciences*, 1(1): 28-44.
- Gürkan, Ö. C. ve Coşar, F. (2009). Ekonomik Şiddetin Kadın Yaşamındaki Etkileri, *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3): 124-129.
- <http://www.saglikis.org.tr/nisan-2018-aclik-ve-yoksulluk-siniri/>, (Erişim tarihi: 17.06.2018).
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24643>, (Erişim tarihi: 13.08.2018).
- Jasinski, J. L. (2001). Theoretical Explanations For Violence Against Women, İçinde: *Sourcebook On Violence Against Women*, s. 5-21. London: Sage Publications.
- Kahraman, S. D. (2010). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3(1): 30-35.
- Krantz, G., & Garcia-Moreno, C. (2005). Violence Against Women, *Journal of Epidemiology & Community Health*, 59(10): 818-821.

- García-Moreno, C., Zimmerman, C., Morris-Gehring, A., Heise, L., Amin, A., Abrahams, N., Montoya, O., Bhate-Deosthali, P., Kilonzo, N., Watts, C. (2015). "Addressing Violence Against Women: A Call To Action", *The Lancet*, 385(9978): 1685-1695.
- Ögel, K., Tarı, I. ve Eke, C. Y. (2005). *Okullarda Suç ve Şiddeti Önleme*. İstanbul: Yeniden Yayın.
- Öyekçin, D. G., Yetim, D. ve Şahin, E. M. (2012). Kadına Yönelik Farklı Eş Şiddeti Tiplerini Etkileyen Psikososyal Faktörler, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 23(2): 73-81.
- Özkan, G. (2017). Kadına Yönelik Şiddet-Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslararası Metinler Üzerine Bir İnceleme, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1): 533-564.
- Özpuat, F. (2017). Hemşirelik Öğrencilerinin Şiddet Eğilimleri ile Toplumsal Cinsiyet Algıları Arasındaki İlişki, *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(2): 151-161.
- Sakarya Nüfusu (2018), Sakarya Nüfusu 2018, <https://www.nufusu.com/il/sakarya-nufusu>, (Erişim tarihi: 14.04.2018).
- Vahip, I. ve Doğanavşargil, Ö. (2006). Aile İçi Fiziksel Şiddet ve Kadın Hastalarımız, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(2): 107-114.
- Yanık, A., Hanbaba, Z., Soygür, S., Ayaltı, B. ve Doğan, M. (2014). Kadına Yönelik Şiddet Davranışlarının Değerlendirilmesi: Türkiye'den Kanıt, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(4): 104-111.
- Yüksel Oktay, E. (2015). Türkiye'nin ve Dünyanın Ortak Sorunu: Kadına Şiddet, *Journal of Academic Studies*, 16(64): 57-118.

Hatay'ın Anavatanına Katılmasının Basında Ele Alınışı: Cumhuriyet Gazetesi Örneği

Embracing the Joining of Hatay to the Motherland in the Press: The Sample of Cumhuriyet Newspaper

Dr. Öğr. Üyesi Lokman ZOR¹

Öz

Hatay'ın Türkiye'ye katılımı, "Kırk asırlık Türk yurdu, düşman elinde esir kalmaz" diyen Atatürk'ün belirleyip son aşamasına kadar bizzat yürüttüğü, yaklaşık yirmi yıl süren uluslararası bir mücadele sonucunda gerçekleşen Cumhuriyet tarihimizin en önemli sınır değişikliğidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anavatan'dan ayrı kalan Hatay, 29 Haziran 1939'da Hatay Meclisi'nin aldığı kararla Türkiye'ye katılınca kadar çözülmesi gereken bir sorun olarak Türkiye'deki herkesin en önemli gündemi olmuştur. Dönemin gazeteleri, Hatay (Sancak) sorununu en başından itibaren yakından takip ederek süreçle ilgili her tür gelişmeye gerek haber gerekse köşe yazısı olarak yayınlarında sıkça yer vermişlerdir. Bu bağlamda, o dönemde en çok okunan, en etkili gazetelerden biri olan Cumhuriyet gazetesinin bu konuya yaklaşımı son derece önemlidir. Dolayısıyla, özellikle Hatay'ın Türkiye'ye iltihak kararından sonra Cumhuriyet gazetesinde yer alan haber ve yorumlar, söylemsel bakımdan büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma; Hatay'ın Anavatan'a katıldığı günlerde söz konusu olan gelişmelerin basında hangi boyutuyla ele alındığını, konunun işleniş biçimini ve konuyla ilgili yorumları dönemin en önemli gazetelerinden biri olan Cumhuriyet gazetesi örneğinde ortaya koymayı ve Cumhuriyet gazetesinin konuya yaklaşımını söylemsel boyutuyla yansıtmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Cumhuriyet gazetesinin 29 Haziran-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında yayınlanan nüshaları taranarak Hatay'ın iltihak kararıyla ilgili haberler ve köşe yazıları, Teun van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenmiş, bunların arka planındaki söylem ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hatay (Sancak) sorunu, Cumhuriyet Gazetesi, iltihak, Hatay'ın ilhaki

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The joining of Hatay to the Turkey which was carried out by Atatürk personally until the final stage with his statement "Forty centuries-old Turkish land cannot be captivated by the enemy", is the most important border change in the history of our Republic which came true as a result of international struggle that took place approximately twenty years. Hatay, which was separated from the Motherland after The First World War, has become the most important agenda of everyone in Turkey as a problem that should be solved until it had joined to Turkey in June 29, 1939 with the decision that was taken by the Assembly of Hatay. The newspapers of that time frequently included all kinds of progress about the process in their publishing either as news or in columns by following closely the Hatay (Sanjak) problem since the very beginning. In this context, the approach of Cumhuriyet Newspaper, which is the most-read and most efficient newspaper of that time, is extremely important. Thus, news and comments in Cumhuriyet Newspaper, especially after the decision of joining of Hatay to Turkey, carries a great importance discursively. This study, aims to reveal the progresses at issue in the days when Hatay joined to the Motherland in the sample of Cumhuriyet Newspaper, which is one of the most important newspapers of that time, in terms of how it was discussed in the press, the way it was handled and the comments about the issue and aims to reflect the approach of Cumhuriyet Newspaper to the subject in terms of discursive dimension. Within this context, the news and columns about the decision of joining of Hatay were examined by using the critical discursive analysis of Teun van Dijk, by examining the copies that was published between the dates of 29 June-29 July 1939 and the discourse in the background was put forward.

Keywords: Hatay (Sanjak) problem, Cumhuriyet Newspaper, annexation, The Annexation of Hatay

Paper Type: Research

¹ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, lokman_zor@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5352-1254>.

Atf için (to cite): Zor, L. (2019). Hatay'ın Anavatanına Katılmasının Basında Ele Alınışı: Cumhuriyet Gazetesi Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 409-418

Giriş

Hatay sorunu en başından itibaren Türkiye'deki herkesin en önemli gündemi olmuş, neredeyse halkın tamamı çeşitli yollarla süreci baştan sona yakından takip etmiştir. Bu anlamda dönemin gazeteleri yaşanan süreçle ilgili halkı bilgilendirmek suretiyle ciddi bir kamuoyu oluşmasını sağlamış, konunun ele alınış ve sunuluş biçimi itibariyle son derece önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir. Cumhuriyet gazetesinin Hatay sorununa yaklaşımı ve konuyla ilgili her türlü gelişmeyi en başından itibaren yakından takip edip farklı boyutlarıyla kısa sürede halka aktarması dikkat çekici bir gazetecilik örneğidir. Bu doğrultuda Hatay Meclisinin 29 Haziran 1939'da oy birliğiyle aldığı Türkiye'ye iltihak kararından sonra Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan haber ve yorumlar, söylemsel bakımdan büyük önem taşımaktadır.

Betimsel bir araştırma olan ve genel tarama modeli ile hazırlanan bu çalışmada, Cumhuriyet gazetesinin 29 Haziran-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında yayınlanan nüshalarındaki haberler ve köşe yazıları taranarak elde edilen veriler, A. Teun van Dijk'in geliştirdiği eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir. A. Teun van Dijk'in eleştirel söylem analizi, çoğunlukla haber inceleme ya da dilsel öğeler üzerine yoğunlaşan konulara yönelik bir söylem analizi olmasına karşın her türlü söylemdeki iktidar yapısının ve ideolojik arka planın analizi için kullanılmaktadır. Bu yönüyle medyanın tüm ürünlerinin çözümlenmesine elverişli olması bakımından öne çıkmaktadır.

Çalışmada elde edilen verilerin analiz birimini, Hatay Millet Meclisi'nin 29 Haziran 1939 günü kendini feshetmesinden sonra başlayan Anavatan'a katılma süreciyle bağlantılı haber ve yorumların somutlaşmış söylemleri oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem olarak tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden yargısal/iradi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın örneklemine, Cumhuriyet gazetesinin 29 Haziran-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında yayınlanan nüshalarındaki haberler ve köşe yazıları oluşturmaktadır. Çalışmanın genel çerçevesini söz konusu tarihler arasındaki Cumhuriyet gazetesi nüshalarının taranarak Hatay'ın Anavatan'a katıldığı günlerde yaşanan olayların haber ve köşe yazısı olarak ele alınış ve yorumlanış biçimi ve bunların arka planındaki söylemin ortaya konulması teşkil etmektedir.

1. Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması

Birinci Dünya Savaşı sonunda Anavatan'dan ayrı kalan Hatay'ın 1939 yılında Türkiye'ye katılmasıyla Cumhuriyet Tarihi'nin en önemli sınır değişikliği gerçekleşmiştir. "Kırk asırlık Türk Yurdu, düşman elinde esir kalmaz" şiarıyla bizzat Atatürk'ün belirlediği ve yaklaşık yirmi yıl süren uluslararası bir mücadele sonucunda gerçekleşen bu sınır değişikliği, Atatürk dönemi dış politikasının en büyük başarılarından biridir. Sonucunu kendisi göremese de Atatürk'ün Hatay (Sancak) sorunuyla ilgili ortaya koyduğu azim ve kararlılık, meselenin çözümünde son derece etkin rol oynamıştır. Bu süreç bir anlamda, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde özellikle Avrupa'da yaşanan siyasi gelişmelerin Hatay sorununun çözümüne katkı sağlayacak biçimde Türkiye'nin lehine değerlendirilmesiyle söz konusu olmuştur.

Hatay'ın Türkiye'ye katılması, Hatay'da uzun yıllar süren Fransız idaresinden, kısa süreli Suriye yönetiminden ve yine kısa süreli bağımsızlık sürecinden sonra gerçekleşmiştir. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Hatay, Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında antlaşmanın 7. maddesi gerekçe gösterilerek Urfa, Adana, Antep ve Mersin bölgeleriyle birlikte Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Halkın direnişi ve kurtuluş mücadelesi sonunda bölgede tutunamayan Fransa, 20 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile Ankara Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Antlaşmaya göre Fransa, Hatay dışında işgal ettiği topraklardan çekilmiş, nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Hatay ise Türkçe'nin resmi dil olacağı ve Türklerin kültürlerini koruması için her türlü kolaylığın sağlanacağı özel bir yönetim kurulması şartıyla Fransız mandası altındaki Suriye'ye bırakılmıştır (Topal, 2009:2; Tekin, 2000:219).

Ankara Antlaşması hükümlerine uygun olarak 1922 yılında Hatay'da özel bir yönetim biçimi oluşturulmuş, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermesine kadar da uygulanmıştır. Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da Suriye'deki Fransız mandasının kaldırılmasına yönelik bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmada, Hatay hakkında hiçbir hüküm bulunmaması hem Hatay'da yaşayan Türkleri, hem de Türkiye Cumhuriyeti'ni ciddi boyutta rahatsız etmiştir. Çünkü yapılan antlaşmayla

Fransa Suriye'den çekilirken, Hatay üzerindeki yetkilerinin tamamını Suriye'ye bırakmıştır. Türkiye 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği bir nota ile bu durumu protesto ederek, Suriye'ye tanınan bağımsızlığın Hatay'a da tanınmasını istemiştir. Fransa, verdiği cevap niteliğindeki notada Hatay'a bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak anlamına geleceğini belirterek Türkiye'nin isteğini geri çevirmiştir. İki devlet arasında karşılıklı verilen notalar sonrasında Fransa'nın önerisiyle Türkiye sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır (Atabey, 2015:195).

Bu süreçten itibaren Türkiye'de Hatay sorununun bir an önce çözüme kavuşturulmasıyla ilgili önemli bir kamuoyu oluşmuş, devletin tüm kademelerinden halka kadar herkes konuyla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Fransa ile Türkiye arasındaki diplomatik müzakereler devam ederken Hatay Türklerinin coşku ve heyecanla yaptıkları nümayişlerin Fransız güvenlik kuvvetleri tarafından bastırılmaya çalışılması kanlı çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan olaylar üzerine Atatürk, Fransa'ya gözdağı içerikli bir mesaj vermek üzere 1937 yılının Ocak ayında Konya'ya oradan da Ulukışla'ya giderek çeşitli temaslarda bulunmuş, bölge halkıyla görüşmeler yapmıştır (Karakoç, 2009:104).

Milletler Cemiyeti'nin duruma el koymasından sonra İsveç Temsilcisi M. Sandler'in başkanlığında oluşturulan heyet, Hatay'da yaptığı çalışmalardan sonra konuyla ilgili tespit ve önerilerini rapor olarak (Sandler Raporu) Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Bu sürecin devamında Milletler Cemiyeti aracılığıyla Fransa ile Türkiye arasında yapılan görüşmeler Cenevre'de anlaşmaya bağlanmış; Hatay'ın "ayrı bir varlık" olarak içişlerinde serbest, dış işlerinde Suriye'ye bağlı hukuki varlığını sağlayan, Türkiye-Suriye sınırını belirleyen ve Hatay'ın toprak bütünlüğünü iki ülkenin ortak garantisi altına alan anlaşma imzalanmıştır. Aynı gün ayrıca, Türkiye ve Fransa'nın görüşleri alınarak Hatay için hazırlanan anayasa da Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilmiştir (Dayı, 2002:337; Atabey, 2015:196).

Ne var ki, bu anlaşmaya rağmen sorunun çözümü söz konusu olmamıştır. Türkiye ile Fransa arasında seçim sistemi konusunda görüş ayrılığının ortaya çıkması, anayasayı uygulama konusunda Fransa'nın engeller çıkarması ve Hatay'daki Fransız sömürge idaresinin Arapları Türk toplumunun aleyhine kışkırtması gibi sebeplerle Türkiye ile Fransa arasındaki gerginlik yeniden tırmanmıştır. Geçen bir yıla rağmen somut bir adım atılmaması ve yaşanan gerginlikler üzerine Atatürk, sağlık durumunun kötü olmasına ve doktorların tüm itirazlarına rağmen 20-24 Mayıs 1938'de Mersin ve Adana'ya gidip topçu ve piyade birliklerini denetleyerek Türkiye'nin bu doğrultudaki kararlılığını ortaya koymuştur (Dayı, 2002:338). İlerleyen günlerde Hatay'daki Hıristiyan mahallesinde bir Türkün öldürülmesi, Türklerin infialine sebep olmuş, Hıristiyan mahallesine yönelik saldırı girişimi zorlukla bastırılmıştır. Türkiye, yaşanan olayları Fransa ve Milletler Cemiyeti nezdinde protesto etmiş, seçim çalışmaları ertelenerek Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun Hatay'dan ayrılması söz konusu olmuştur. Bütün bunların devamı niteliğinde Haziran ayı sonlarında Türkiye sınıra 30 bin kişiden oluşan bir askeri kuvvet sevk etmiştir (Akçora, 1995:397).

Türkiye'nin bu sert ve kararlı yaklaşımı ve Avrupa'daki siyasi durumun iyice gerginleşerek yeni bir dünya savaşının eşiğine gelmiş olması Fransa'nın Hatay sorununda Türkiye'ye karşı daha ılımlı ve yumuşak bir tutum takınmasına sebep olmuştur. Bu süreçten sonraki gelişmeler çoğunlukla Türkiye'nin istek ve beklentileri doğrultusunda, Türkiye lehine gerçekleşmiştir.

Fransa'nın Hatay politikasındaki yumuşamaya paralel olarak Türk ve Fransız askeri heyetleri arasında görüşmeler başlamış, 26 Haziran 1938 tarihinde karşılıklı uzlaşıyla Türk ve Fransız hükümetleri statü ve Anayasa'nın tatbikini temin etmek için Hatay'da ilk seçim işlerinin kontrolünü birlikte uygulamaya karar vermişlerdir. Günlerce süren görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938'de Türk - Fransız Askeri Antlaşması ve 32 maddeden oluşan ek protokol imzalanmış, bunu Paris'te başlayıp Ankara'da neticelenen görüşmeler sonucunda 4 Temmuz 1938'de imzalanan Türkiye - Fransa Dostluk Antlaşması izlemiştir (Dayı, 2002:339).

İmzalanan Askeri Antlaşma ve 32 maddelik ek protokol gereğince, Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasal statüsünün iki devlet tarafından korunması, sükûn ve asayişin sağlanması amacıyla 6 bin kişilik kuvvet oluşturulması, bunlardan bin kişinin Hatay'dan, geri kalan kısmının da her iki devletin 2500'er kişilik askerî kuvvet göndermesiyle temin edilmesi kabul edilmiştir. Süreci yakından takip

eden Atatürk, anlaşma haberini alır almaz Türk kuvvetlerinin Hatay'a girmesini emretmiştir. Bunun üzerine öncü birlikler 4 Temmuz, Kurmay Albay Şükrü Kanatlı kumandasındaki esas birlikler de 5 Temmuz 1938 günü Payas ve Hassa üzerinden Hatay topraklarına girmiştir (Sarınay, 1996:411).

Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmalardan ve varılan uzlaşılardan sonra Fransa'nın olumsuz yaklaşımı dolayısıyla uzun zamandan beri yapılamayan Hatay seçimleri, Türk ve Fransız otoritelerinin ortak denetiminde ve güvenlik garantisi altında iki kademeli olarak gerçekleştirilmiştir. 24 Ağustos 1938'de tamamlanan seçimlerde 40 milletvekilliğinden 22 milletvekilini Türkler, 9 milletvekilini Alevi cemaati, 5 milletvekilini Ermeni cemaati, 2 milletvekilini Arap Sünni cemaati, 2 milletvekilini Rum Ortodoks cemaati kazanmıştır. Seçimlerin ardından Meclis, 2 Eylül 1938 günü ilk toplantısını gerçekleştirmiş ve bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdir. Bu ilk toplantıda ayrıca, ismi "Hatay Cumhuriyeti", resmi dili Türkçe ve Arapça olarak belirlenen yeni devletin Cumhurbaşkanlığı'na Atatürk'ün de adaylığı olan Tayfur Sökmen, Başbakanlığı'na da Dr. Abdurrahman Melek getirilmiştir (Akçora, 1995:399).

Bağımsız bir Hatay Cumhuriyeti'nin kurulması Hatay sorununu Türkiye açısından büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş olsa da tamamen çözmemiştir. Zira gerek Hatay gerekse Türkiye, Hatay'ın anavatana bağlanmasından yana bir tutum içerisindedir. Bir yıla yaklaşan bağımsızlık sürecinde Türkiye ile yakın işbirliği içerisinde bir yandan Hatay'daki sosyal hayatı düzenlemeye yönelik adımlar atılırken bir yandan da Anavatan'a katılma isteği sıklıkla dile getirilmiştir. Türkiye tarafından da olumlu yaklaşım gören bu istek, Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeniden gerilmesine sebep olmuştur.

Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye iltihakını engellemek için çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da gerek Türkiye'nin bu konuda geri adım atmamasından gerekse Avrupa'da yaşanan gelişmelerden dolayı ciddi şekilde köşeye sıkışmıştır. Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı, İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmeleri üzerine Avrupa'daki tüm dengeler değişmiş II. Dünya Savaşı eşiğine gelmiş olmasından dolayı Fransa İngiltere'nin de devreye girmesi sonucu Türkiye'nin Hatay konusundaki isteklerini kabullenmek zorunda kalmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda 23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa arasında Hatay Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla; Türkiye ile Suriye arasındaki toprak sorunlarının kesin çözümü niteliğindeki Türkiye-Suriye sınırı, Hatay Devleti'ni Türkiye sınırları içerisinde bırakacak şekilde belirlenmiş; Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabullenmiş; Türkiye'nin Suriye toprak bütünlüğüne saygı göstermesi ve içişlerine karışmaması garanti altına alınmış; Fransız askerlerinin bir ay içinde Hatay'ı terk etmesi kararlaştırılmıştır (Sarınay, 1996:422).

Antlaşmanın imzalanmasından sonra Hatay Devleti Meclisi 29 Haziran 1939'da oy birliğiyle Türkiye'ye iltihak kararı alarak kendini feshetmiş, böylece Hatay Cumhuriyeti'nin varlığına son verilmiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye de 7 Temmuz 1939'da çıkardığı "Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun"la merkezi Antakya olmak üzere Hatay ilinin kurulması ve Türkiye'ye bağlanması işlemini kesinleştirmiştir (Karakoç, 2009:110).

Yeni kurulan Hatay ilinin yönetimi Türkiye Fevkalade Komiseri Cevat Açıkalın tarafından yürütülürken 18 Temmuz 1939'da Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreteri ve Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer, Hatay'ın ilk valisi olarak atanmıştır. Fransa ile yapılan antlaşma ve ek protokoller gereğince Hatay'daki Fransız hak ve malları Türkiye tarafından satın alınmış, Hatay davasında mücadele ederek şehit düşenlerin ailelerine maaş bağlanmış ve Hatay halkından isteyenlerin altı ay içinde Suriye ve Lübnan vatandaşı olabilmesine hak tanınmıştır (Sarınay, 1996:423).

Böylece Hatay sorunu, Atatürk'ün belirleyip başlatarak son sürecine kadar da bizzat yürüttüğü akılcı bir dış politika stratejisiyle ve barışçıl yolla Türkiye'nin istediği biçimde nihayetlendirilmiştir. Atatürk'ün ifadesiyle "Kırk asırlık Türk yurdu", 23 Temmuz 1939 sabahı Türk ve Fransız birliklerinin katıldığı bir törenle Fransız bayrağının indirilip yerine İstiklal Marşı eşliğinde Türk bayrağının çekilmesinin ardından son Fransız askerlerinin de çekilmesiyle yeniden ve kati bir şekilde Anavatan'a bağlanmıştır (Tekin, 2000:228).

2. Hatay'ın Anavatanına Katılışının Cumhuriyet Gazetesindeki Görünümü

Hatay Meclisi'nin oy birliğiyle Türkiye'ye iltihak kararı aldığı 29 Haziran 1939'daki oturumdan sonra 29 Temmuz 1939'a kadar Cumhuriyet gazetesinde toplam 33 haber 6 köşe yazısı yayınlanmıştır. Bu haberlerden büyük bir kısmı Hatay'ın Anavatan'a katılımına yönelik kanuni düzenlemeleri ya da devlet organları tarafından yapılan hazırlıkları ele alan ve bir iki paragraftan oluşan kısa haberlerdir. Bunların dışında özellikle ilk günlerde yayınlanan haberler ve köşe yazıları Cumhuriyet gazetesinin konuya yaklaşımı bağlamında değerlendirme bakımından son derece önemlidir.

Bu yönüyle, 30 Haziran 1939 tarihli gazetenin ilk sayfasında "Hatay Devleti tarihe karıştı" üst başlığıyla Hatay Meclisi'nin iltihak kararı halka duyurulmakta, bu kararın 30'dan fazla imza ile teklif edilip coşku ve sürekli alkışlarla kabul edildiği belirtilmektedir. Haber içeriğinde kararın sebep olduğu coşku ve mutluluk çeşitli biçimlerde sık sık ifade edilmekte Meclis'teki oylama sonrasında konuyla ilgili yapılan konuşmaların vekiller tarafından dakikalar boyu coşku ve heyecanla alkışlandığı belirtilmektedir. Haberin 7. sayfadaki devamında Meclis oturumunun sonlandırılmasından sonra İstiklal Marşı'nın okunduğu, Hatay Bayrağının indirilerek yerine Türk Bayrağının çekildiği söylenmektedir. Aynı heyecan ve coşkunun Meclis dışındaki Hatay halkı tarafından da yaşandığı, izci ve esnaf teşekküllerinin yanı sıra on binlerce halkın askeri temsilcilik ve fevkalade komiserlik önünde coşkuyla şükran tezahüratları yaptığı, şenlik ve gösterilerle şehri dolaştığı ifade edilmektedir. Tam sayfa olarak yayınlanan haber metninde ayrıca Fransızların Hatay'dan ayrılma hazırlıklarına başladığı, iltihak kararıyla ilgili kanun tasarılarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderildiği bilgisi verilmekte, Fransa ile yapılan antlaşmanın tam metni yer almaktadır.

Aynı günkü gazetede, Abidin Daver imzasıyla yayınlanan, "Türk-Fransız ittifakının ilk tesirleri" başlıklı 26 Haziran 1939'da Paris'ten gönderilen bir mektup niteliğindeki köşe yazısı da iltihak kararının alınmasına zemin hazırlayan Türkiye Fransa Antlaşması'nın Fransa'daki etkilerini ele almaktadır. Abidin Daver'in, Fransa'da görüştüğü bir gazeteci, bir yüzbaşı, bir otel müdürü ve halkın çeşitli kesimlerinden insanların Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşmadan duydukları memnuniyeti yansıtan köşe yazısı, genel olarak Fransızların Türklere ve Türkiye'ye nasıl büyük bir hayranlık duyduklarını, düşman olarak nasıl çekindiklerini ve müttefik olmaktan büyük memnuniyet hissettiklerini aktarmaktadır (Cumhuriyet gazetesi, 30 Haziran 1939). Köşe yazısı Hatay'ın iltihakından önce yazıldığı için bu konuya doğrudan değinmemekle birlikte süreci Fransa açısından yansıtmaları ve karşı cephenin bakış açısını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

İltihak kararının tesiri Cumhuriyet gazetesinin 1 Temmuz 1939 tarihli yayınında da devam etmektedir. Gazetenin ilk sayfasında "Meclis, Hatay Antlaşmasını dün ittifakla tasdik etti" başlığıyla yayınlanan haberde Hatay'ın Anavatan'a katılmasına yönelik kanun tasarısının TBMM tarafından kabul edildiği belirtilmektedir. Haberin 9. Sayfadaki devamında TBMM'deki oturum esnasında yapılan konuşmaların detayları aktararak, Atatürk'ün Adana seyahati sırasında "*Kırk asırlık Türk yurdu esir kalmaz*" sözünü söylediği anıyı anlatan Kocaeli milletvekili İbrahim Dıblan'ın yanı sıra birçok vekilin konuşmaları aracılığıyla Atatürk'ün Hatay meselesine gösterdiği ehemmiyet özellikle vurgulanmaktadır. Haberin detayında, Tayfur Sökmen ile İsmet İnönü arasındaki telgraflar aynen yer almaktadır. İnönü'nün gönderdiği telgrafta "*Hatay meclisinin kararı, Hataylıların yirmi sene süren kahramanca mücadelesinin neticesidir...*" dediği belirtilirken, Sökmen'in ise "*Coşkun tezahürat içerisinde bugün Hatay meclisinin kapanmasıyla yirmi senelik milli mücadele tarihi şerefle, saadetle, sevinçle hitama ermiş bulunuyor...*" dediği ifade edilmektedir.

Yunus Nadi'nin aynı günkü "Hatay Meclisinin en kutlu kararı" isimli başyazısı da hamaset içerikli bir üslupla Hatay'ın Anavatan'a katılmasının önemini ifade ettikten sonra gerek Hatay'da gerekse Türkiye'de yarattığı coşkuyu yansıtmaktadır. Hataylıların Fransız kuvvetlerinin tamamen çekileceği 23 Temmuz'u beklemeyerek büyük bayram şenliği yapmaya başladıklarını, yirmi yıllık bir hasret hayatının nihayete ermesinin verdiği mutluluk, coşku ve sevinci zapt etmenin mümkün olmadığını, en büyük bayramlarını kutlamakta haklı olduklarını belirterek tebrik etmektedir. Yunus Nadi, köşe yazısında ayrıca, ortaya çıkan sonucun "*sulhu ve hakkı koruyacak bir ittifakın tarafı olarak*" Fransa için de bir iftihar vesilesi olduğunu vurgulamaktadır (Cumhuriyet gazetesi, 1 Temmuz 1939).

Bu günlerde yayınlanan dikkate değer bir köşe yazısı da 3 Temmuz 1939 tarihli gazetede “İtalyan matbuatının neşriyatı karşısında” başlığıyla, Nadir Nadi tarafından kaleme alınmıştır. Nadir Nadi, köşe yazısında, bazı İtalyan gazetelerinde Hatay meselesine yönelik İtalya'nın duyduğu rahatsızlığı yansıtan “*Türk İngiliz anlaşması Akdeniz Paktı'na aykırı bir harektir*”, “*İngiltere Arap memleketlerini Türkiye ile paylaşmak istiyor. Hatay bu işin başlangıcı addedilebilir*”, “*Hatay'ı Türklere vermekle Fransız Hükümeti Milletler Cemiyeti prensiplerini hiçe saymış, insanlık haklarını çiğnemiştir*” gibi bir takım haberlere yer vermiştir. Köşe yazısının devamında bütün bu iddialara ayrı ayrı cevap veren Nadir Nadi, gazeteciliğin özgürce yapılamadığı bir ülkede yayınlanan bu tür haberlerin, ancak faşist yönetimin beklentileri doğrultusunda yapılmış olabileceğini ve terbiye kaidelerine uymadığını son derece sert bir dille ifade etmiştir.

Aynı konu ertesi günkü “Hatay davamızda telakki tarzları” isimli başmakalesinde Yunus Nadi tarafından da ele alınmış, İtalya ve Almanya gibi totaliter devletlerin yakın zamana kadar Türkleri haklı gösterdikleri Hatay konusunun barışçıl biçimde halledilmesi karşısında ağız değiştirmesi samimiyetsiz siyasetlerinin delili olarak yorumlanmıştır. Yazının devamında Türkiye'nin haklılığına vurgu yapılarak duyulan kaygıların yersiz olduğu ifade edilmiştir (Cumhuriyet gazetesi, 4 Temmuz 1939).

Cumhuriyet gazetesinin 4 Temmuz 1939 tarihli yayınında Hatay'ın Anavatan'a katılmasıyla ilgili birkaç haber yer almaktadır. “Hatay muazzam şenlikler için hazırlık yapıyor” başlıklı haberde katılım dolayısıyla hazırlanacak şenliklerden ve hazırlıklardan; “Sabık Hatay Devlet Reisi Ankara'ya Geldi” başlıklı haberde Tayfur Sökmen ile Abdurrahman Melek'in Ankara'ya gelip TBMM'de görevlerini devam ettirmeye başladıklarından bahsedilmektedir. Ayrıca bir ya da ikişer paragraftan oluşan kısa haberler halinde Hatay'ın Anavatan'a katılmasından dolayı Kars, Artvin ve Kelkit'te düzenlenen şenlikler ve halkın coşkusu aktarılmaktadır.

Hatay'ın Anavatan'a katılım kararının uluslararası yankılarını da dikkatle takip eden Cumhuriyet gazetesi, özellikle yurt dışındaki muhabir ve yazarları aracılığıyla bu doğrultudaki yaklaşımları haber ya da köşe yazısı olarak sıcağı sıcağına kamuoyuna aktarmıştır. Bu bağlamda; 5 Temmuz 1939 günkü gazetenin 3. Sayfasında T. Cemil imzasıyla ve “Hatay'ın ilhakını Suriye nasıl karşıladı?” başlığıyla, Beyrut Mektupları isimli köşe de yayınlanan yazı, Suriye ve Lübnan özelinde Arap dünyasının konuya yaklaşımını ortaya koyması açısından ilgi çekicidir. Hatay'ın iltihakının Suriye ve Lübnan'da olağan karşılandığını belirten köşe yazısı, Türkiye ve Fransa arasında bir süreden beri devam eden müzakerelerin bu sonucun göstergesi olduğunu dolayısıyla söz konusu ülkeler tarafından bunun beklendiğini ifade etmektedir. Bu yüzden gerek Şam'da gerekse Beyrut'ta yayınlanan Arap gazetelerinin, hadiseyi sükûnetle karşıladığı, Türkiye'ye yönelik saldırıya girişmeden “Kuvvetin Hakka mağlubiyeti” ya da “Şehit Sancak” gibi başlıklar atarak gelişmeleri kamuoyuna aktardığı belirtilmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 7 Temmuz 1939 günkü oturumunda Hatay ilinin kurulmasına yönelik yasaı kabul etmiş, buna ek olarak Hatay'ın idari ve adli işleriyle ilgili bir takım düzenlemeler için kararlar almıştır. Bu sayede Hatay'ın Anavatan'a bağlanma süreci kesinleşerek tamamlanmıştır (Akçora, 1995:402). Söz konusu yasa ile ilgili haber, Cumhuriyet gazetesinin 8 Temmuz 1939 tarihli yayınında yer almıştır. Farklı konuların ele alındığı meclis oturumuyla ilgili yapılan haberin içeriğinde Hatay'daki adli ve idari düzenlemelere yönelik kanunların alkışlar arasında kabul edildiği sonrasında da Tayfur Sökmen'in söz hakkı alarak bir konuşma yaptığı belirtilmektedir.

Hatay'ın il olarak Türkiye'ye bağlanması yasalaştıktan sonra Cumhuriyet gazetesi, 10 Temmuz 1939'da kamuoyuna iki önemli gelişmenin haberini duyurmuştur. Bunlardan biri; Türkiye-Suriye hudutlarını tespiti memur komisyonun, Türkiye-Suriye sınır taşını koymak üzere, Hatay-Suriye sınır taşını kaldırdığı ve Ankara'ya götüreceği haberidir. Diğer haber ise Hatay'ın ilk Valisi olarak atanan Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer'in tayin emrini almak üzere İstanbul'dan Ankara'ya hareket ettiği haberidir. Haber içeriğinde Vali'nin tayin emrini aldıktan sonra derhal Hatay'a hareket edeceği ve 23 Temmuz'da Hatay'da düzenlenecek olan büyük şenliklerde Cumhuriyet Hükümeti'nin en büyük mülkiye memuru sıfatıyla yer alacağı ifade edilmektedir.

Gazetenin sonraki günlerde çıkan bütün yayınlarda Hatay'la ilgili gelişmeleri duyuran en az bir habere yer verilmiştir. Tayfur Sökmen'in Hatay Bayrağı ve devlet binasının anahtarını

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye teslim ettiği ve İnönü'nün Ekim ayında Hatay'ı ziyaret edeceği (Cumhuriyet gazetesi, 11 Temmuz 1939); 23 Temmuz'da Hatay'da yapılacak kurtuluş bayramına hazırlıkların devam ettiği (Cumhuriyet gazetesi, 12 Temmuz 1939); Hatay'daki Fransız askerlerine ait malzemelerin tahliyesine ve resmi kurumların Türk yetkililere devredilmesine başlandığı (Cumhuriyet gazetesi, 13 Temmuz 1939) gibi haberler bu süreçte çıkan haberlerden bazılarıdır.

Yaşanan gelişmelere rağmen konuyla ilgili uluslararası birtakım tepkiler kesilmemiştir. Bu bağlamda, İtalya Hükümeti, 10 Temmuz 1939'da Fransa'ya bir nota vererek, 1920 San Remo Konferansı devletlerinden biri olarak görüş ve onayı alınmadan Türkiye ile yapılan antlaşmanın manda amacına ters düştüğünü ileri sürüp protesto etmiştir (Sarinay, 1996:424). Cumhuriyet gazetesi bu olayı 14 Temmuz 1939 tarihli yayınında "İtalya'nın notası, Roma Hükümeti Hatay'ın ilhakını tanımak istemiyor" başlığıyla haberleştirmiş, haber içeriğinde notanın Fransa tarafından lakayt bir şekilde karşılandığı ve ciddiye alınmadığı ifade edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda tamamen yoruma dayalı bir yaklaşımla yansıtılan haberde, Fransa'nın notayla ilgili hiçbir muamele yapmayacağı, en fazla notanın alındığına dair cevap verileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.

Hatay'ın il olması yasalaştıktan sonra süratle adli ve idari teşkilatlanmalar ve bunlara yönelik atamalar yapılmaya başlanmış, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan haberler aracılığıyla bu doğrultudaki her bir gelişme kamuoyuna aktarılmıştır. Tayfur Sökmen'le yapılan bir görüşmenin de yayınlandığı 15 Temmuz 1939 tarihli gazetede adli kadro atamaları, 16 Temmuz 1939 tarihli gazetede de İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan atamalar yer almış ayrıca Şükrü Sökmensüer'in göreve başlamadan önce yaptığı temaslara ilgili bilgi verdiği bir görüşme yayınlanmıştır. Gazetenin 19 Temmuz 1939 günü sayısında bir gün önce Hatay'a gidip görevine başlayan Vali Şükrü Sökmensüer'in konuşması haberleştirilmiştir. Özellikle Ermeni ve gayrimüslimlerin Hatay'ı terk etmesi için başlatılan Suriye kaynaklı tahriklere cevap niteliğindeki konuşma, haberin metninde detaylı şekilde yansıtılmıştır. Tüm vatandaşlar arasında eşitlik, adalet ve özgürlük ilkelerine bağlı kalınarak muamele edileceğinin vurgulandığı konuşmayı aktaran haber, Sökmensüer'in sözlerine şiddetli tezahürat gösterildiğinin belirtilmesiyle sonlandırılmıştır.

Bu konu, ertesi gün Nadir Nadi'nin "Hatay'daki Ekalliyetler" isimli başmakalesinde de ele alınmıştır. Hatay'ın Anavatan'dan ayrı kaldığı süreçte yaşanan hasreti etkili bir biçimde ifade eden Nadir Nadi, Hatay'da yaşayan azınlıklar hakkında bir çift sözü olduğunu belirterek kötü propagandalara alet olup paniğe kapılmak suretiyle yurtlarını terk etmeyi düşünenlere sükûnet telkin etmektedir. Şükrü Sökmensüer'in, Cumhuriyet esaslarının tüm vatandaşlar hakkında seyyanen tatbik edileceğini vurguladığı konuşmanın bir kısmını aynen aktaran Nadir Nadi, başmakalesinin son kısmında şunları ifade etmektedir: "*Görülüyor ki Cumhuriyet hükümetinin maksadı temiz ve açıktır. Yurdun en tenha köşelerine kadar esen hürriyet rüzgârı bir kısım vatandaşları kavramasın bu, bizim prensiplerimize uyar bir şey değildir. Hatay'da oturan ekalliyetlere tavsiye ederiz, yirmi senden beri takip etmedikleri yeni Türkiye'yi iyi ve çabuk tanısınlar. İmparatorluk devrinde yapılmış hataları varsa, onları unuttuk. Dikkat edecekleri nokta bundan sonra adam gibi yaşamak, şu ve bu propagandaya kapılarak, ileride yalnız kendilerine zararlı olacak hareketlerden sakınmaktır. Bu noktaları göz önünde bulundurdıkları takdirde, güzel Hatay'daki yuvalarında mesut bir hayat sürmemeleri için ortada hiçbir sebep yoktur*" (Cumhuriyet gazetesi, 20 Temmuz 1939).

Cumhuriyet gazetesinin sonraki günlerde, 24 Temmuz 1939'a kadarki yayınlarında Hatay'da yapılacak olan kutlamanın hazırlıklarıyla ilgili haberler yer almıştır. Bu bağlamda, kutlama programının detayları; TBMM'den, resmî kurumlardan, CHP'den, farklı illerden temsilci olarak kimlerin katılacağı; kutlama dolayısıyla Cumhuriyet meydanına Atatürk heykelinin dikilmesi; Fransız askerlerinin şehirden ayrılma hazırlıkları, kutlama için Hatay'a giden davetlilerin karşılanması gibi konular haberleştirilmiştir.

23 Temmuz 1939'da Hatay'a giden heyet ve temsilcilerin yanı sıra mahşeri bir kalabalığın katılımıyla yapılan ve Hatay'ın Kurtuluş Bayramı kabul edilen kutlama törenleri üç gün üç gece sürmüş, bu arada Fransız askerleri de Hatay'dan çekilmiştir (Akçora, 1995:402). Hatay'ın Anavatan'a bağlanmasının verdiği coşku ve sevinç yurdun dört bir tarafında benzer şekilde düzenlenen programlarla da kutlanmıştır. Cumhuriyet gazetesi, Hatay'da ve diğer illerde yapılan bu kutlamaları 24 Temmuz 1939 tarihli sayısında "Hatay'ın kat'i ilhakı, Milli bayram yurdun her tarafında tesid edildi"

başlığıyla duyurmuştur. Haber içeriğinde, “Antakya kışlası üzerinde 21 seneden beri asılı bulunan Fransız bayrağının yerine Türk bayrağının çekilişi merasimi çok heybetli ve müheyyic (heyecan verici) olmuştur...”, denilerek merasimin ayrıntıları hamasi bir anlatımla aktarılmıştır. Öyle ki, “... Bunu müteakip şerefli sancağımızın, Hatay kışlası direğine çekilmekte olduğu görülmüş, bu sırada yer yerinden oynamıştır. Saat tam 7’yi 47 dakika 35 saniye geçe, coşkun bir halk seli Türk’e has vakarını muhafaza ederek kışlanın kapısına hücum etmiş, kışla birkaç saniyede kadın, erkekli on binlerce insan tarafından işgal edilmiştir. Manzara çok muhteşem olmuştur. ...” gibi ifadelerle törene dair tasvirler yapılmıştır. Haber metninde Fransız askerlerinin Hatay’dan ayrılışı da yine aynı üslupla “... Önünde General olduğu halde zabıtlar otomobillerle, efrat kamyonlarla Halep’e doğru yola çıkmışlardır. Son Fransız tankı köşeyi dönerek gözden kaybolduğu sırada yüz bin insanın kışla üstünde dalgalanan şanlı bayrağımızın karşısındaki tezahüratı bu tarihi günün en kıymetli hatırası olmuştur. ...” şeklinde tasvir edilmiştir. Haberin devamında İskenderun, İzmir, İstanbul, Ankara ve ülkenin farklı yerlerinde düzenlenen kutlama törenlerinin de ayrıntıları verilmiştir.

Fransız askerlerinin çekilmesi ve Hatay’ın kurtuluşuna yönelik törenlerin haberleri sonraki günlerde de yayınlanmaya devam etmiş, bu doğrultuda üç gün boyunca düzenlenen yemek, resepsiyon, tören v.b. etkinlikler, halkın katıldığı şenlik ve gösteriler coşku dolu bir anlatımla ve fotoğraflarla desteklenerek sık sık gündeme taşınmıştır. Bu haberler; “Hatay’da bayram devam ediyor” (Cumhuriyet gazetesi, 25 Temmuz 1939), “Hatay’ımıza kavuşurken, Hatay’ın bayramı” (Cumhuriyet gazetesi, 26 Temmuz 1939), “Meclis heyetinin Hatay’da ziyaretleri” (Cumhuriyet gazetesi, 26 Temmuz 1939), “Hatay’a giden heyet geliyor” (Cumhuriyet gazetesi, 27 Temmuz 1939) başlıklarıyla yayınlanmıştır.

Bu süreçte son olarak 28 Temmuz 1939 tarihli gazetede Hatay Mektupları köşesinde “Fransız kumandanları Antakya’dan nasıl ayrıldı?” başlığıyla Mekki Said Esen’in bir köşe yazısı yayınlanmıştır. Esen, mektup olarak gönderdiği yazısında gönüllü olarak kışlanın temizlenmesi görevini üstlenen Hataylı kadınların özveriyle yaptığı çalışmalardan bahsederek, halkın yaşadığı coşku ve heyecanın devam ettiğini belirtmektedir. Yazısında son derece abartılı bir üslup kullanan Esen, “Hala meydana toplanarak kışlayı bir kere ziyaret için günün ve gecenin her saatinde sıra bekleyenler görülüyor. Ta uzaklardan ellerinde kurbanlarıyla gelenlerin haddi hesabı yok: ‘Nezrettik, sözümüzü yerine getireceğiz’ diyorlar. Tahtaları openler, duvarları yalayanlar var. Kışlaya 21 senelik hasretten sonra şanlı Türk bayrağının çekildiği andaki büyük heyecan, bütün canlılığıyla her tarafta yaşıyor” demektedir. Mekki Said Esen, yazısının devamında 23 Temmuz günü Hatay’dan ayrılan Fransız kumandanlarıyla Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer ve Albay Şükrü Kanadlı arasındaki dostane vedalaşmayı nakletmiş, ortaya çıkan sahneyi Türk-Fransız dostluğunun mesut tecellisi olarak nitelendirmiştir.

Sonuç

Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara Antlaşması’yla Misak-ı Milli sınırları dışında kalan Hatay, Fransa’nın hâkimiyetinde özel yönetimli bir statüye kavuşturulmuştur. Atatürk’ün belirleyip ölümüne kadar da bizzat yürüttüğü akılcı bir dış politika sonucunda önce bağımsızlık kazanan Hatay, 29 Haziran 1939’da Hatay Meclisi’nin aldığı kararla da Anavatan’a bağlanmıştır. Hatay sorunu en başından itibaren Türk basının ilgi odağı olmuş, dönemin gazeteleri konuyla ilgili gerek Türkiye’de gerek Avrupa ve Ortadoğu’da gerekse Hatay’da söz konusu olan her türlü gelişmeyi ilgiyle takip edip kamuoyuna aktarmıştır.

Hatay Meclisi’nin oybirliğiyle aldığı Türkiye’ye katılma kararı ve sonrasındaki süreç, diğer gazetelerde olduğu üzere Cumhuriyet gazetesinde de gerek haber gerekse köşe yazısı olarak yoğun şekilde işlenmiştir. İltihak kararının alındığı 29 Haziran’dan itibaren Cumhuriyet gazetesinde Hatay’ın Anavatan’a katılımıyla ilgili olarak bir ayda 33 haber 6 köşe yazısı yayınlanmıştır.

Dönemin, yaşanan sürecin ve konunun taşıdığı hassasiyete binaen, haberlerin ve köşe yazılarının neredeyse tamamı milli bir davanın ele alınışına yönelik bir bakış açısıyla oluşturulmuş ve kamuoyuna aktarılırken buna uygun bir dil ve anlatım kullanılmıştır. Hiç şüphesiz bu yaklaşımın arkasındaki en önemli unsur, Türkiye’nin Hatay meselesindeki haklılığı olmuştur. Bununla birlikte Cumhuriyet gazetesinin iktidarın yanında yer alan yayın çizgisinin de etkisi büyüktür. Haber metinlerinde yer verilen devlet yetkililerine ait konuşma ve beyanatlarla haber metinleri, ifade biçimi

bakımından bire bir örtüşmektedir. Dolayısıyla haberler ve köşe yazıları, ulusal bir gazetenin milli bir davaya yaklaşımının biraz daha ötesinde, belirgin bir biçimde iktidar ideolojisinin söylemleri doğrultusunda oluşturulmuştur.

Yayınlanan haber ve köşe yazılarında dikkat çeken önemli bir nokta da çeşitli yollarla sık sık vurgulanan 20 yıllık hasret ve özlemdir. Kırk asırlık Türk yurdunun bir parçası olarak dışarıda kalmış olan vatan parçasının ve orada yaşayan halkın kurtuluşuna yönelik duyulan özlem ya da Hataylıların Anavatan'a kavuşma adına duydukları yüksek şiddetli arzu, ulusalcı bir yaklaşımla sık sık ifade edilmektedir. Bu kutlu kavuşmanın sebep olduğu sevinç ve coşkunun özünde ulusal bütünlüğün sağlanmış olması fikri yatmaktadır. Hem haberlerde hem de köşe yazılarında hamasetin ön plana çıktığı, belirgin bir sevinç ve coşkunun yansıtıldığı, genel olarak abartılı bir anlatım söz konusudur. Öyle ki, süreçle ilgili bilgi aktarılırken ortaya koyulan yaklaşım, Fransızların bile iltihak kararından memnun olduğunu düşündürecek niteliktedir. Suriye, Fransa ve diğer ülkelerin konuya yaklaşımının ve sürece ait gelişmelerin aktarılmasında Türkiye cephesinden bakılması, olayların Türkiye lehine değerlendirilmesi tüm haber ve köşe yazılarının içeriğinde belirgin şekilde hissedilmektedir.

Bütün bunlardan hareketle, Cumhuriyet gazetesinin 29 Haziran 1939'da Hatay'ın Anavatan'a katılım kararıyla söz konusu olan süreci hem siyasi hem de toplumsal boyutuyla yansıtmasının ardındaki ideolojik yaklaşımın genel anlamda ulusalcı bir söylem içerdiğini ifade etmek mümkündür.

Kaynaklar

- Akçora, Ergünöz (1995). Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32/Temmuz: 379-405.
- Atabey, Figen (2015). Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(4): 192-209.
- Dayı, S. Esin (2002). Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 19: 331-340.
- Karakoç, Ercan (2009). Atatürk'ün Hatay Davası, *Bilig Dergisi*, 50: 97-118.
- Sarınay, Yusuf (1996). Atatürk'ün Hatay Politikası -II- (1938-1939) , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35(12): 407-454.
- Tekin, Mehmet (2000). *Hatay Tarihi: Osmanlı Dönemi*, Atatürk Dil-Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Topal, Coşkun (2009). Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(11): 1-16.

İncelenen Gazeteler

- Cumhuriyet, 30 Haziran 1939.
Cumhuriyet, 1 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 3 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 4 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 5 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 7 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 8 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 10 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 11 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 12 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 13 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 14 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 15 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 16 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 19 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 20 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 1939.

Cumhuriyet, 25 Temmuz 1939.

Cumhuriyet, 26 Temmuz 1939.

Cumhuriyet, 27 Temmuz 1939.

Cumhuriyet, 28 Temmuz 1939.

Uşak/Karahallı Çeşmeleri

Uşak/Karahallı Fountains

Doç. Dr. Türkan Acar¹

Öz

İç Batı Anadolu eşiğinde yer alan Uşak ilinin Banaz, Sivash, Eşme, Ulubey ve Karahallı olmak üzere beş ilçesi bulunmaktadır. Çalışmamız, bu ilçelerden Uşak kent merkezinin güneydoğusunda yer alan, Karahallı ilçesindeki çeşmeleri içermektedir. Karahallı ilçesine bağlı on beş köy taranmış ve dört köyde on çeşme tespit edilmiştir. Tek cephe tasarımına sahip çeşmelerde kütle dikey dikdörtgendir. Cephe kompozisyonunu, sivri, yarım daire ve dilimli kemerler, taslık nişleri ve plasterler şekillendirmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde bezemesiz sade bir tasarıma sahip olan çeşmelerin bazılarında bitkisel, figürlü ya da nesneli motiflerin de kullanıldığı görülmektedir. Çeşmeler doğal ya da kullanıcı kaynaklı lokal kayıplara uğramıştır. Karahallı çeşmelerinden yedisi bugün işlevsizdir. Yapılar kitabelerine ve mimari özelliklerine göre 18. yüzyılın ilk yarısı ile 19. yüzyılın sonlarına, Osmanlı'nın son dönemine tarihlenmektedir. Çalışmada, Karahallı çeşmeleri, plan, mimari, süsleme özellikleri ve korunma durumları ile tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uşak, Karahallı, çeşme, süsleme, koruma.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

There are five districts of Uşak, Banaz, Sivash, Eşme, Ulubey and Karahallı, which are located on the threshold of Inner West Anatolia. Our study includes fountains in the Karahallı district in the south-east of Uşak city center from these districts. Fifteen villages connected to the Karahallı district were scanned and ten fountains were identified in four villages. In fountains with a single facade design, the mass is vertically rectangular. The facade composition forms sharp, semi-circular and sliced arches, bowl niches and plasterers. When evaluated in general, it is seen that some of the fountains which have a simple design without decoration have also used vegetative, figurative or object motifs. The fountains have undergone natural or user-induced local losses. The seventh of the Karahallı fountains are dysfunctional today. It is dated to the end of the 18th century and to the end of the 19th century, to the last period of the Ottoman period, according to the architectural features and architectural inscriptions. In the study, Karahallı fountains were tried to be introduced with their plan, architecture, decoration features and protection situations.

Keywords: Uşak, Karahallı, fountains, ornament, protection.

Paper Type: Research

Giriş

Uşak ilinin beş ilçesinden biri olan Karahallı kent merkezinin yaklaşık 64 km güneydoğusundadır. İlçenin yüzölçümü yaklaşık 322 km²'dir. Karahallı'nın doğusunda Denizli'nin Çivril ilçesi, batısında Ulubey ilçesi, kuzeyinde Uşak il merkezi, kuzeydoğusunda Sivash ilçesi ve güneyinde de Denizli'nin Bekilli ilçesi yer almaktadır. Karahallı ilçesinin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bölgede yerleşim MÖ 4000 yıllarında başlamıştır. Bölge, Hititler, Frigyalılar, Persler, Bergama Krallığı, Roma İmparatorluğu hakimiyetinde kalmıştır. 1072 yılına kadar Bizans hakimiyetinde kalan bölge, Malazgirt Zaferi'nin ardından Selçuklu hakimiyetine geçmiştir. 13-14. yüzyılda Germiyanogulları hakimiyetindeki ilçe, 1429

¹ Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, turkan.acar@usak.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4357-8411>

Atıf için (to cite): Acar, T. (2019). Uşak/Karahallı Çeşmeleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 419-436.

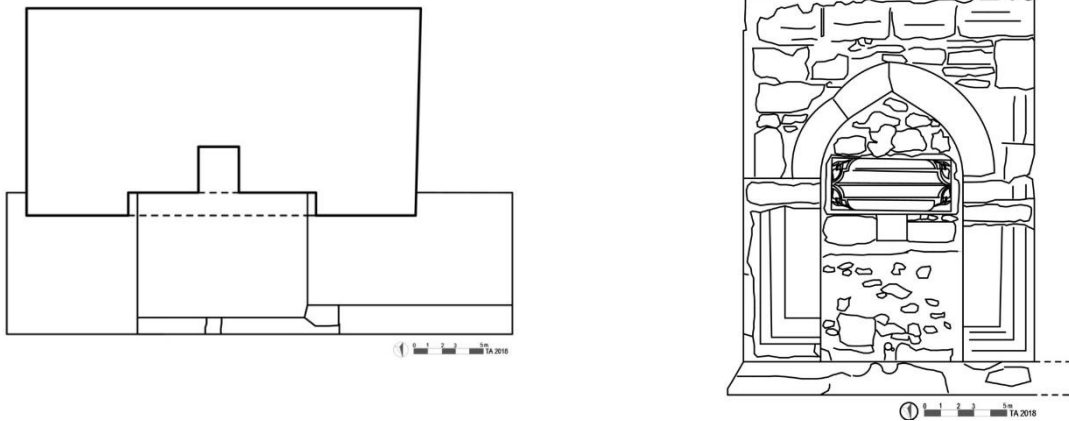
yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmıştır. Karahallı, 14 Ocak 1907 tarihli irade-i seniyye ile nahiye olmuştur. 1953 yılında Uşak il olunca, Karahallı’da ilçe statüsüne geçmiştir. 28 Ağustos 1920 yılında Yunan işgaline uğrayan ilçe, 2 Eylül 1922’de işgalden kurtulmuştur². Halk arasında ve kaynaklarda Karahallı adının kökeni ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. İlçenin adı, Karahallı aşireti ya da Karahalil isimli bir yörükle ilişkilendirilmektedir. Bazı verilerde ise, “Karahallı-u” kelimesinin Uşak kazasına bağlı bir Yörük cemaatinden geldiği yönünde görüşler bulunmaktadır (Türkay, 2005: 472)³. Karahallı ilçesi yeraltı ve yerüstü suları bakımından fazla zengin değildir. Bunun nedeni ilçede hakim olan kireç taşlarının zenginliği bölgede yerüstü ve yeraltı sularının oluşumunu zorlaştırmasıdır. Yöredeki yeraltı suları yağışlarla ve akarsularla beslenmektedir. İlçe, su sıkıntısı olan bir sahadır ve özellikle yaz aylarında bu sıkıntıları ortadan kaldırmak ve hayvanlara su bulabilmek amacıyla göletler; içme suyu olarak kullanmak için etrafı taşlarla çevrili kuyuyu andıran ve yörede “avgan” diye adlandırılan su toplama sarnıçları inşa etmişlerdir (Kaya, 2007: 3, 34, 36, 39; Acar, 2018b: 570). Karahallı ilçesinde gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmasında ilçe merkezi ve on beş köyde sadece on çeşme belirlenebilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, ilçe su kaynakları bakımından sıkıntılı bir lokasyondur. Bu durum çeşme sayısının az olmasının nedeni olmalıdır⁴. Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çeşmeler, köy isimlerine göre, alfabetik düzende, plan ve mimari özelliklerine göre tanıtılacaktır. İkinci bölüm olan değerlendirme kısmında çeşmeler konumları ve fiziksel biçimlerine göre tipolojik olarak değerlendirilecek, süsleme özellikleri ile korunma durumlarına değinilecektir.

1. Karahallı Çeşmelerinin Plan ve Mimari Özellikleri

Alfaklar Köyü Çeşmesi 1 (Çizim 1-2, Fotoğraf 1-2): Alfaklar Köyü, Karahallı ilçe merkezinin yaklaşık 14 km kuzeyindedir. Halk arasında “Kavak Çeşmesi” olarak da isimlendirilen çeşme, Eski Harman yerindedir. Çeşmenin sivri kemeri iki yandan silmeli mermer taşlar üzerine oturmaktadır. Çeşmenin ayna taşı yerinden sökülmüştür. Ön cephede kare şekilli bir taslık nişi, nişin üst kısmında da yatay dikdörtgen formlu kitabe panosu yer almaktadır. Çeşme, mermer ve kireç taşı ile inşa edilmiştir. Tekne ve tekneyi sınırlandıran sekiler taş ve betonarme olarak üretilmiştir. İşlevine devam eden çeşmenin lülesi plastiktir. Yapı tescilsizdir. Çeşmedeki tek bezeme, kitabe levhasının köşelerinde yer alan birer çiçek motifidir.

Mermer üzerine kabartma olarak işlenen kitabe metni dört satırdır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinde, H. 1193/M.1779-80 ve H.1252/M.1836-37 tarihleri verilmiştir.

Çizim 1-2. Alfaklar Köyü çeşmesi 1. plan ve cephe

²Uşak tarihi, il olma süreci, demografik yapısı için bkz. (Tümer, 1971: 7-14; İnce, 2004; 6-10; Çakmak, 2008: 16; 2011: 359-394; 2014:3-25; 2015: 45-65; Öztürk, 2011: 1027-1038; Akpınar, 2012:529-544; Baykara, 2012: 545-547).

³Karahallı ve köylerinin ad kökenleri için bkz. (Türkay, 2005: 198, 520; Yıldırım, 2006: 51).

⁴Uşak il merkezi ve ilçelerinde yaptığımız çalışmalarda il merkezinde 33, merkez köylerde 75, Ulubey ilçesinde 23, Eşme ilçesinde 26, Banaz ilçesinde 28, Sivasslı ilçesinde 18 ve Karahallı ilçesindeki 10 çeşme ile birlikte 213 çeşme tespit edilmiştir (Acar, 2015, 2017b, 2018a). Bu çalışma, 2015 yılında Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi Koordinatörlüğü tarafından kabul edilen “Uşak’taki Su Mimarisi” adlı proje çalışmasından üretilmiştir (Proje No: 2015/SOSB002). Arazi çalışmalarına katılan Tefrik Sunal ve Mervan Yavuz’a teşekkür ederim.

Fotoğraf 1-2. Alfaklar Köyü çeşmesi 1 (01.07.2015)

Alfaklar Köyü Çeşmesi 2 (Çizim 3-4, Fotoğraf 3-4): Çeşme halk arasında “Kavak Çeşmesi/Buğdaylı Çeşmesi” şeklinde de adlandırılmaktadır. Yapı, Alfaklar Köyü’nün doğusunda, Eski Harman Yeri’ndedir. Çeşmenin sivri kemeri iki yandan dışa taşıntı yapan düz silmeli başlıklar üzerine oturmaktadır. Çeşmede yarım daire kemerli bir taslık nişi, taslık nişinin üzerinde, enine dikdörtgen formlu kitabe panosu yer almaktadır. Yapı kesme taş, mermer ve moloz taşlarla inşa edilmiştir. İşlevsiz olan çeşmenin tekne ve sekileri zamanla biriken toprak ve bitkiler yüzünden bugün görülememektedir. Yapı tescilsizdir.

Çizim 3-4. Alfaklar Köyü çeşmesi 2. plan ve cephe

Mermer üzerine kabartma tekniğinde verilmiş kitabede, metin dört satırdır. Köşeleri pahlanmış kitabe kartuşlarının dört köşesi, birer çiçek motifi ile hareketlendirilmiştir. Kitabede H.1195/M.1780-81 tarihi yer almaktadır⁵.

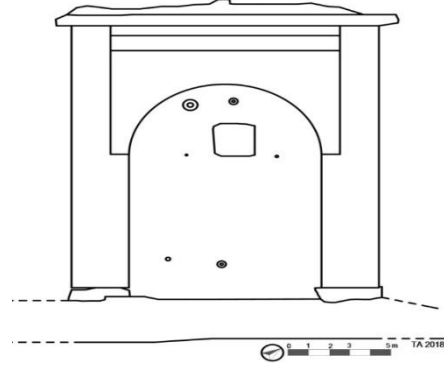
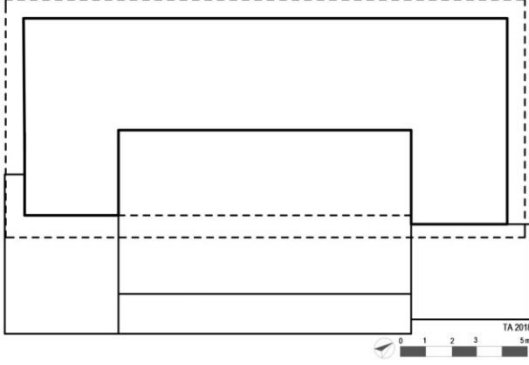
Fotoğraf 3-4. Alfaklar Köyü çeşmesi 2 (01.07.2015)

⁵Kitabede harfler yüzeyle bir olmuştur, metni okumak mümkün olamamıştır.

Dumanlı Köyü Çeşmesi (Çizim 5-6, Fotoğraf 5-6): Dumanlı Köyü Karahallı ilçe merkezinin yaklaşık 6 km güneybatısındadır. Çeşme, köyün içindeki bir konutun duvarına bitişiktir. Çeşmenin kemeri yarım daire şeklindedir. Tekne, sekiler ve çeşme kesme ve moloz taşlarla inşa edilmiştir. Yapı kayrak taşı ve betonarme bir saçak ile son bulmaktadır. Çeşmenin taş dokusunun üzeri, kireç badanalıdır. Muhtemelen bu uygulama 1963 yılındaki onarım sonrasında olmuştur⁶. İşlevsiz olan çeşmenin tescili de yoktur.

Çizim 5-6. Dumanlı Köyü çeşmesi, plan ve cephe

Çeşmenin kemerinin altında boyuna dikdörtgen formlu kitabe panosu yer almaktadır. İki kartuştan meydana gelen Osmanlıca kitabede metin yedi satırdır ve tarih olarak H.1234/M.1818-19 yılı vermiştir⁷.

Fotoğraf 5-6. Dumanlı Köyü çeşmesi (01.07.2015)

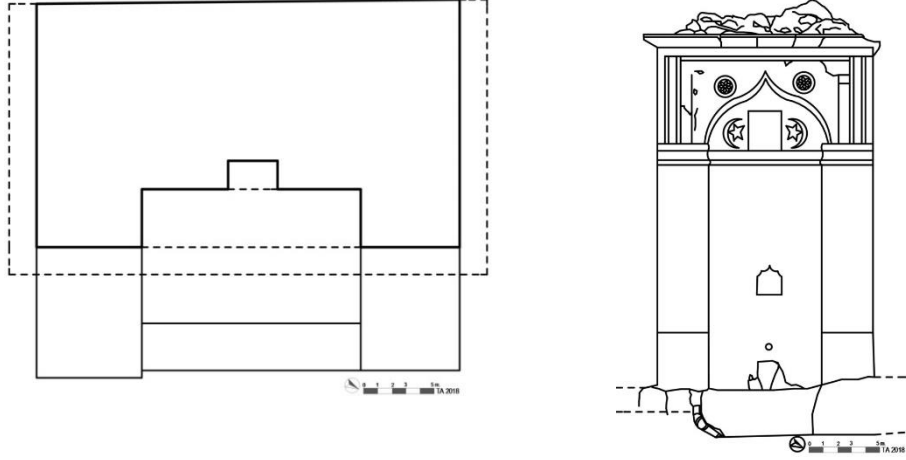
Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1 (Çizim 7-8, Fotoğraf 7-8): Karbasan Köyü Karahallı ilçe merkezinin yaklaşık 6 km güneyindedir. Çeşme, Fevzi Çakmak Mahallesi'nde bir bahçe duvarına bağlıdır. Çeşmenin sivri kemeri iki yandan, silmeli başlıklara sahip plasterler üzerine oturmaktadır. Başlıktaki silmeler, aynı hizada, çeşmenin gövdesinde de devam etmektedir. Kemer köşelikleri, birer daire şekilli kabara ile hareketlendirilmiştir. Kemerin alt kısmında dikey dikdörtgen formlu kitabe panosu yer almaktadır. Kitabenin iki yanına birer ay-yıldız motifi işlenmiştir. Lülenin üzerindeki taslık nişinin dekoratif kemeri dilimlidir. Kireç taşından inşa edilen çeşmenin üzeri boyanmıştır. Taş bir saçak ile son bulan çeşme işlevsizdir.

⁶Uşak envanter kitabında, çeşmenin 1963 yılında onarım geçirdiği belirtilmektedir, ancak onarımın kapsamı hakkında bilgiye yer verilmemiştir. (Uşak, 2007:283).

⁷Boya katmanları nedeniyle kitabeyi okumak mümkün olamamıştır.

Mermer üzerine kabartma tekniğinde verilmiş kitabe metni üç satırdır. Kitabesine göre çeşme, Hacı Mehmet Ağa tarafından, H.1334/M.1915-16 tarihinde inşa ettirilmiştir⁸.

Çizim 7-8. Karbasan Köyü alan çeşmesi 1. plan ve cephe

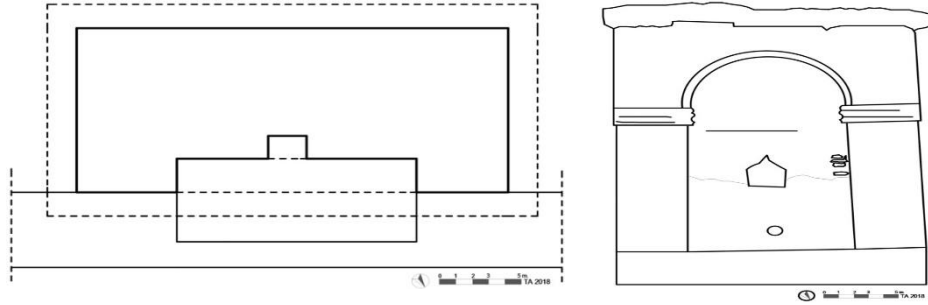

Fotoğraf 7-8. Karbasan Köyü alan çeşmesi 1 (01.07.2015)

Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 2 (Çizim 9-10, Fotoğraf 9): Köyün içinde harman yerindedir. Tek cepheli çeşmenin yarım daire formulu kemeri, iki yandan silmeli başlıkları olan dikey dikdörtgen şekilli plasterlere oturmaktadır. Metal lülesinin üzerinde sivri kemerli taşlık nişi yer almaktadır. Tekne betonarme olarak yenilenmiştir. Kesme ve moloz taş cinsleri ve tuğla ile inşa edilen çeşmede, dönem müdahaleleri, sıvalar da görülebilmektedir. Taş bir saçak ile son bulan yapı, bugün işlevsizdir. Yapının bezemesi ve kitabesi yoktur.

Çizim 9-10. Karbasan Köyü alan çeşmesi 2. plan ve cephe

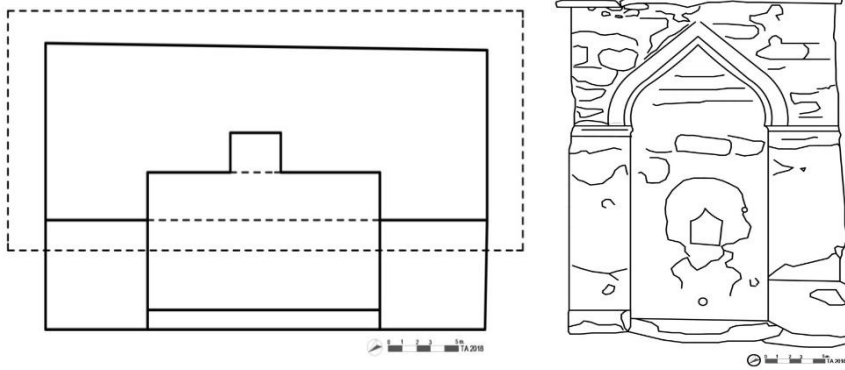
⁸Sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât
Çirmihçi-zade Hacı Mehmed
Ağa 1334

Fotoğraf 9. Karbasan Köyü alan çeşmesi 2 (01.07.2015).

Karbasan Köyü Aşağı Çeşme (Çizim 11-12, Fotoğraf 10-11): Yapı, köyün Namık Kemal Mahallesi'ndedir. Çeşmenin sivri kimeri iki kademelidir. Kemer iki yandan silmeli başlıkları olan plasterler üzerine oturmaktadır. Kemerin alt kısmında yer alan kitabe, yapılan sıvalar ve boya katmanları nedeniyle okunamamaktadır (Fotoğraf 11). Kitabenin alt kısmındaki taslık nişi, sivri kemerlidir. Sekiler taştır, tekne ise betonarme olarak yenilenmiştir. Kesme, kabayonu ve moloz taş cinsleri ile inşa edilen çeşme betonarme bir saçak ile son bulmaktadır. Herhangi bir bezemesi olmayan yapı, işlevsizdir.

Çizim 11-12. Karbasan Köyü aşağı çeşme plan ve cephe

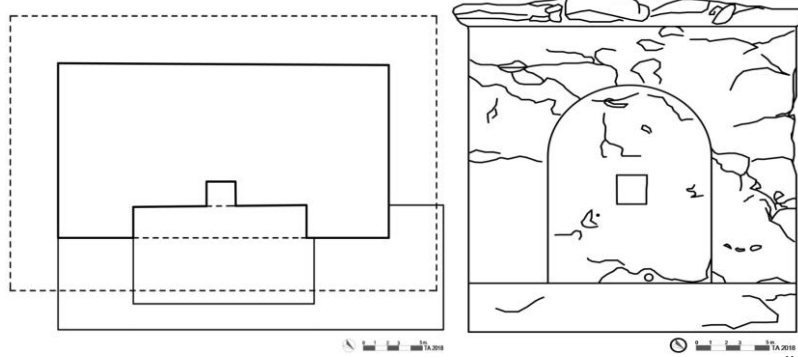
Fotoğraf 10-11. Karbasan Köyü aşağı çeşme (01.07.2015)

Karbasan Köyü Kadın Çeşmesi (Çizim 13-14, Fotoğraf 12-13): Karbasan Köyü-Çivril Yolu üzerindedir. Tek cepheli çeşme, yarım daire kemerlidir. Kemerin altında, kitabe panosu ve kare

şekilli taşlık nişi vardır. Kesme taşlarla inşa edilmiş yapı, sıvanmış ve boyanmıştır. Tekne ve sekiler betonarme olarak yenilenmiştir. Çeşme betonarme bir saçak ile son bulmaktadır. İşlevine devam eden yapı, tescilsizdir. Çeşmede herhangi bir bezeme yoktur.

Çizim 13-14. Karbasan Köyü kadın çeşmesi. plan ve cephe

Beş satırdan meydana gelen kitabe panosunun sol alt kısmı kırılmıştır. Üzerindeki boya ve sıva tabakaları nedeniyle metin okunamamaktadır. Kitabe H.1123/M.1711-12 tarihlidir.

Fotoğraf 12-13. Karbasan Köyü kadın çeşmesi (01.07.2015)

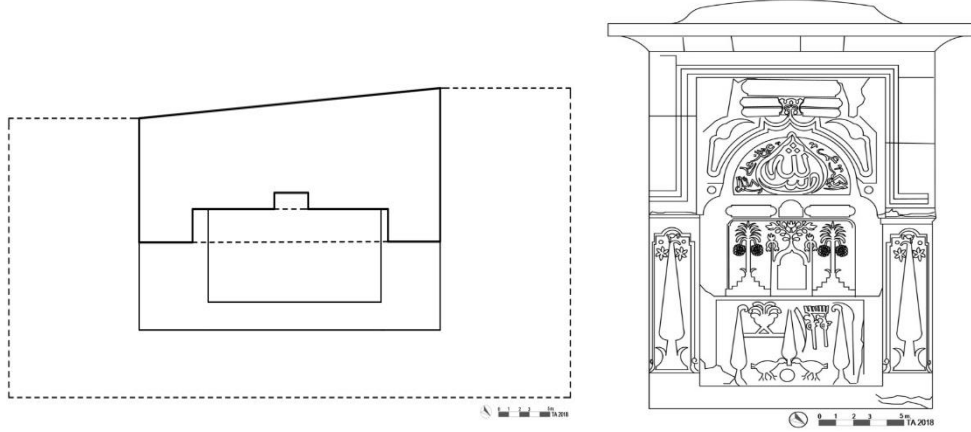
Karbasan Köyü Koca Çeşme (Çizim 15-16, Fotoğraf 14-19): Fevzi Çakmak Mahallesi'ndedir. Tek cephele çeşmenin kemeri dilimlidir. Kemer üç yönden silmelerden oluşan bir çerçeve içine alınmıştır. Çeşmeyi iki yandan sınırlandıran plasterlerin düz silmeli başlıkları vardır. Lülenin üst kısmında sivri kemerli taşlık nişi, nişin üst kısmında ise bir "Mâşâllâh" madalyonu ve üç kartuştan oluşan bir kitabe yer almaktadır. Çeşmenin dilimli kemerinin üst kısmına ise üç satırlık kitabe panosu yerleştirilmiştir. Kesme taş ve mermer ile inşa edilmiş olan yapı, kubbemsi bir saçak ile son bulmaktadır. İşlevsiz olan çeşmenin tescili de yoktur.

Koca Çeşme, bitkisel, figürlü ve nesneli motiflerden meydana gelen bezemelerle oldukça hareketli bir cephe tasarımına sahiptir. Çeşmenin ayna taşında lülenin iki yanında ayna usulü simetrik olarak yerleştirilmiş iki kuş figürü, lülenin üst kısmında ve iki yanında birer selvi ağacı bulunmaktadır. Ortadaki selvinin sol tarafında bir kılıç, iki tabanca (piştov) ve üst kısmında da fişeklik yer almaktadır. Selvinin sağ tarafında ise bir kaide üzerine yerleştirilmiş içinde bitkisel motifin yer aldığı bir kâse vardır. Ayna taşının üst kısmı, taşlık nişinin iki yanı ve çevresi ise hurma ağaçları ile hareketlendirilmiştir. Hemen bu bitkisel kompozisyonun üst kısmında üç adet kitabe kartuşu yer almaktadır⁹. İki yandaki köşeleri pahlanmış yatay dikdörtgen şekilli iken, ortadaki kartuş kareye yakın yarım daire kemerlidir. Bu kartuşların üst kısmında yarım daire şekilli bir çerçeve içine alınmış bir "Mâşâllâh" madalyonu yer almaktadır.

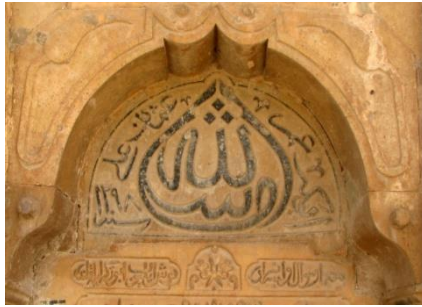
⁹Sağdan ilk kartuşta: *Mimar su'âl olsun birader*
Ortadaki kartuşta, aynalı tarda: *Muhammed*
Sol kartuşta: *Nüş eyleyüb anı zikr eyle kalender*

Aynı madalyonlar çeşmenin yan cephelerine de işlenmiştir. Kemer içindeki Mâşâllâh madalyonunun çevresine dört halifenin isimleri (*Ebubekir, Ömer, Osman, Ali*) ile sene H.1298/M.1880-81 tarihi kabartma olarak işlenmiştir¹⁰. Çeşmenin dilimli kemeri yine ayna usulü yerleştirilmiş birer dal ve yaprak bezemesi ile çevrelenmiştir. Çeşmenin plasterleri köşeleri pahlanmış birer kartuşla hareketlendirilmiştir. Kartuşların içinde, tepe noktası bir baston sapı gibi kıvrılmış selvi ağacı yer almaktadır. Tam bu kıvrımın üzerine birer kuş figürü yerleştirilmiştir. Selvinin iki köşesinde de birer çok çenekli çiçek motifi işlenmiştir.

Çizim 15-16. Karbasan Köyü koca çeşme plan ve cephe

Fotoğraf 14-17. Karbasan Köyü koca çeşme (01.07.2015)

¹⁰Uşak envanter kitabında tarih H.1198/M.1783-84 olarak verilmiştir (Uşak, 2007: 287).

Fotoğraf 18-19. Karbasan Köyü koca çeşme (01.07.2015)

Kırkyaren Köyü Aşağı Çeşme (Fotoğraf 20-21): Kırkyaren Köyü Karahallı ilçesinin kuzeybatısında, ilçe merkezine yaklaşık 16 km mesafededir. Aşağı Çeşme, Kırkyaren Köyü'nün 1.5 km kadar kuzeyinde, Dereyolu denilen mevkide, Koca Çeşme'nin yaklaşık 20 metre kadar kuzeybatısındadır. Çeşme defineciler tarafından patlatılmıştır. Çeşmenin üst kısmı neredeyse tamamen yok olmuştur. Teknenin olması gereken yerde ise büyük bir çukur vardır. 2007 yılında basılan Uşak envanter kitabında, çeşmenin genel bir fotoğrafı ile kitabesinin fotoğrafı verilmiştir. Fotoğrafta, kesme taş ve mermer ile inşa edilen çeşmenin üst kısmında kemerin bir kısmı yıkılmış olduğu görülmektedir. Kitabe, plasterler, tekne ve sekiler iyi durumdadır. Çeşme tescilsizdir. Aşağı Çeşme'nin beş satırlık mermer üzerine kabartma olarak verilmiş kitabesinde, H.1284-M.1867/68 tarihi verilmiştir (Uşak, 2007: 282).

Fotoğraf 20-21. Kırkyaren Köyü aşağı çeşme (25.11.2016)

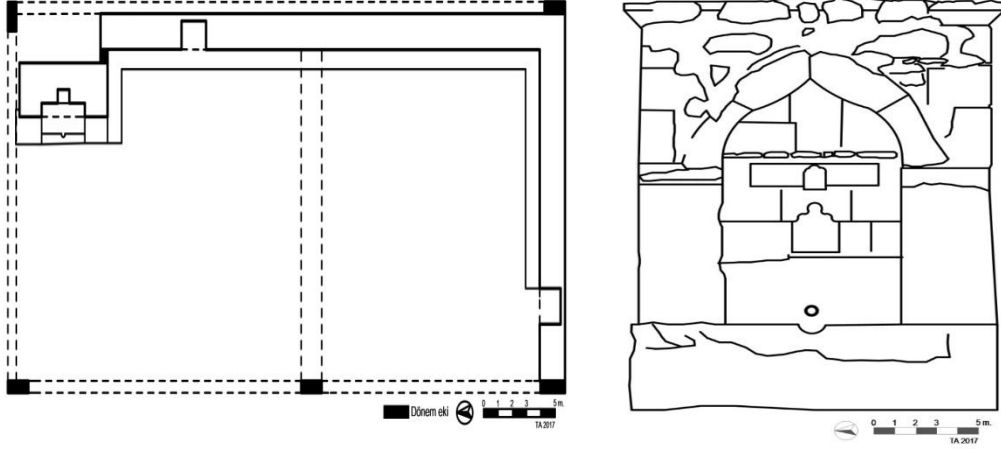
Kırkyaren Köyü Koca Çeşme (Çizim 17-18, Fotoğraf 22-25): Kırkyaren Köyü Çamaşırhanesi¹¹ ve Koca Çeşme, köyün 1.5 km kadar kuzeyinde, Dereyolu denilen mevkidedir. Çamaşırhanenin doğu duvarının kuzey ucunda yer alan Koca Çeşme, sivri kemerlidir. Lülenin üst kısmında dilimli kemerli bir taşlık nişi yer almaktadır. Nişin üst kısmında da enine dikdörtgen bir kitabe panosu vardır. Kesme taş tekne iki yandan birer seki ile sınırlandırılmıştır. Tekne hayvanların su içmesi için tasarlanmış bir yalak ile bağlantılıdır. Çeşmenin metal lülesine kullanıcılar tarafından seyyar bir aparat eklenmektedir. Ahşaptan oluk şeklindeki bu parça,

¹¹Çamaşırhane için bkz. (Acar, 2017a:39-43)

suyun kaplara daha rahat doldurulması için tasarlanmıştır. Çeşme, kesme, moloz, kabayonu ve mermer gibi taş cinsleri ile inşa edilmiştir.

Mermer üzerine kabartma tekniğinde işlenen kitabe panosu üç bölümden meydana gelmektedir. Sağdaki kısım iki, soldaki kısım üç satırdır. Ortadaki bölüm ise dilimli bir kemer şeklindedir. Bu kemerin içerisine de yedi satırlık bir metin yer almaktadır. 2015 yılında çeşmenin kitabesi boyasızken, 2016 yılında yapıyı tekrar incelemeye gittiğimizde kitabenin zemininin siyah, yazı karakterlerinin ise beyaz yağlı boya ile boyandığı görülmüştür. Kitabede, Ömer bin Hasan üstâd ... Mâh-ı Şa‘ban ile sene H. 1259/M. Ağustos-Eylül 1843 tarihi okunmaktadır.

Çizim 17-18. Kırkyaren Köyü koca çeşme plan ve cephe

Fotoğraf 22-23. Kırkyaren köyü koca çeşme (02.07.2015)

Fotoğraf 24-25. Kırkyaren Köyü koca çeşme (25.11.2016)

2. Değerlendirme ve Sonuç

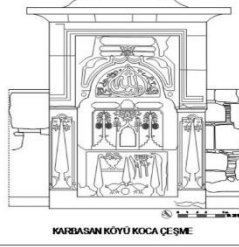

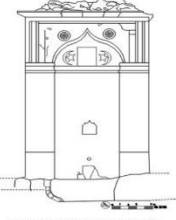
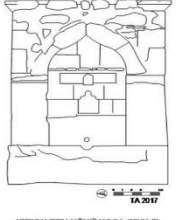

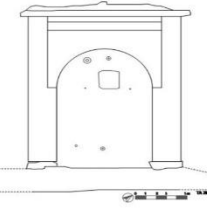

Plan ve Mimari Özellikler: Karahallı ilçesine bağlı köylerde yer alan on çeşmeden beşi bir duvara bağımlı, beşi bağımsızdır¹². Dumanlı Köyü Çeşmesi ve Karbasan Köyü Koca Çeşme konut ya da konutun avlu duvarı ile Kırkyaren Köyü Koca Çeşme ise çamaşırhane duvarıyla bağımlı şekilde tasarlanmıştır. Karbasan Köyü'ndeki Alan Çeşmesi 1 ve Kadın Çeşmesi ise bahçe ya da istinat duvarına bağımlıdır¹³ (Şekil 1).

¹²Karahallı ilçesindeki bir duvara bağımlı çeşmeler: Dumanlı Köyü Çeşmesi, Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1, Karbasan Köyü Kadın Çeşmesi, Karbasan Köyü Koca Çeşme ve Kırkyaren Köyü Koca Çeşme.

Bağımsız çeşmeler: Alfaklar Köyü Çeşmesi 1, Alfaklar Köyü Çeşmesi 2, Karbasan Köyü Alan Çeşme 2, Karbasan Köyü Aşağı Çeşme ve Kırkyaren Köyü Aşağı Çeşme.

¹³Bir yüzeye bağımlı ya da bağımsız Uşak çeşmeleri için bkz. (Acar, 2018: 608-610).

Şekil 1. Karahallı çeşmelerinin tipolojik analizi¹⁴.

A. Konumlarına Göre Çeşmeler	A.1. Bir Yüzeye Bağımlı Çeşmeler	A.2. Bağımsız Çeşmeler	
	 KARBASAN KÖYÜ KOCA ÇEŞME	 KARBASAN KÖYÜ ALAN ÇEŞMESİ 2	
B. Fiziksel Biçimlenişlerine Göre Çeşmeler	B.1.1. Tek Cepheli Çeşmeler B.2.1. Dikey Dikdörtgen Prizma Gövdeli Çeşmeler		
	 KARBASAN KÖYÜ ALAN ÇEŞMESİ 1	 KIRKYAREN KÖYÜ KOCA ÇEŞME	
C. Niş Biçimlenişlerine Göre Çeşmeler	C.1. Sivri Kemerli Çeşmeler	C.2. Yarım Daire Kemerli Çeşmeler	C.3. Dilimli Kemerli Çeşmeler
	 KARBASAN KÖYÜ AŞAĞI ÇEŞME	 DUMANLI KÖYÜ ÇEŞMESİ	 KARBASAN KÖYÜ KOCA ÇEŞME

Uşak çeşmelerinde genellikle tek cephe tasarımı uygulanmıştır (Acar, 2018: 611). Karahallı ilçesinde yer alan on çeşme de tek cephelidir. Anadolu çeşme mimarisinde kütle genellikle dikey dikdörtgen prizma şeklindedir. Karahallı çeşmelerinin de onu dikey dikdörtgen prizma gövdelidir (Şekil 1).

Çeşme mimarisinde cephe kompozisyonunun en önemli elemanı kemerlerdir. Karahallı çeşmelerinin beşi sivri, üçü yarım daire, biri dilimli kemerlidir. Birinin de kemer kısmı yıkıktır¹⁵ (Şekil 1).

Çeşme mimarisinde cephe kompozisyonunun bir diğer ögesi çeşme nişini iki yandan sınırlandıran ve genellikle çeşmenin kemerinin iki yandan oturduğu plasterlerdir. Karahallı çeşmelerinin sadece dördünde plaster vardır. Dikey dikdörtgen şekilli plasterlerin biri kesme taş, üçü mermerdir. Plasterlerin üçünde, düz silmelerle hareketlendirilmiş birer başlık yer almaktadır¹⁶. Hiçbirinde kaide yoktur.

¹⁴Çeşme tipolojisi için A. Ödekan ve H. Karpuz'un çalışmalarından yararlanılmıştır (Ödekan, 1992: 281-286; Karpuz, 2006: 317-331).

¹⁵Sivri kemerli çeşmeler: Alfaklar Köyü Çeşmesi 1-2, Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1, Karbasan Köyü Aşağı Çeşme, Kırkyaren Köyü Koca Çeşme.

Yarım daire kemerli çeşmeler: Dumanlı Köyü Çeşmesi, Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 2, Karbasan Köyü Kadın Çeşmesi.

Dilimli kemerli çeşme: Karbasan Köyü Koca Çeşme.

Kemer kısmı yıkık çeşme: Kırkyaren Köyü Aşağı Çeşme.

¹⁶Dikey dikdörtgen formlu plasterler: Alfaklar Köyü Çeşmesi 1-2, Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1, Karbasan Köyü Koca Çeşme.

Kesme taş plaster: Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1.

Mermer plasterler: Alfaklar Köyü Çeşmesi 1-2, Karbasan Köyü Koca Çeşme.

Çeşmelerde üzerlerinde birer lüle bulunan, erken örneklerde sade, dönem ilerledikçe bezeme repertuarı değişerek zenginleşen ayna taşları bulunmaktadır. Karahallı'daki çeşmelerden sadece Karbasan Köyü'ndeki Koca Çeşme'nin mermerden ayna taşı vardır.

Çeşme mimarisinde suyun halka ulaştığı son nokta lülelerdir. Genellikle metal bir boru şeklinde olan lülelere bazen birer musluk da takılabilmektedir. Karahallı çeşmelerinin yedisinde musluksuz salma bir lüle¹⁷, üçünde de herhangi bir boru ya da musluk yoktur.

Çeşmelerde lüleden gelen su kesme taş, mermer gibi taş cinsleri ile imal edilmiş teknelere akmaktadır. Son yıllarda yapıların bazı bölümleri onarımlarla değişmektedir. Teknelerde bu durum, genellikle çimento içerikli betonarme bir malzemenin kullanılması şeklindedir. Karahallı çeşmelerinin teknelerinin beşi kesme taş, üçü modern malzeme¹⁸ ile üretilmiştir.

Çeşmelerin cephe tasarımına XVI. yüzyılda yeni detaylar eklenmeye başlanmıştır. Bu uygulamalardan biri çeşmenin ön cephesine, tas koymak için yapılmış nişlerdir (Önge, 1997: 37-38). Taslık nişleri genellikle, lülenin üst kısmına, kitabenin de alt kısmına gelecek şekilde, cephenin ortalarına yerleştirilmişlerdir. Kare, dikdörtgen formlu ya da sivri, yarım daire, dilimli kemer tipleri ile şekillenen taslıklar, cepheye hareket de sağlamaktadır. Karahallı çeşmelerinin sekizinde bir taslık nişi vardır. Nişlerden ikisi kare, üçü sivri kemerli, biri yarım daire kemerli, ikisi de dilimli kemerlidir¹⁹.

Karahallı çeşmelerinin hiçbirinde kubbeli ya da tonozlu bir su deposu yoktur. Kaynaktan gelen su yapının merkezinde yer alan hazneye oradan da lüle marifetiyle halkın kullanımına ulaşmaktadır.

Karahallı çeşmelerinde inşa malzemesi olarak kesme, kabayonu, moloz, kayrak ve mermer gibi taş cinsleri ile tuğla ve devşirme mermer kullanılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Karahallı çeşmelerinin süsleme programı değerlendirildiğinde, Uşak'taki diğer çeşmelerde de olduğu gibi, genellikle gösterişten uzak, bezemesiz cephe özelliklerinin tercih edildiği görülmektedir (Acar, 2018: 625, Fotoğraf: 9-13). Cephede belirleyici unsur yarım daire, sivri, dilimli gibi formlara sahip kemerlerdir. Anadolu çeşmeleri incelendiğinde, XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda inşa edilmiş çeşmelerde cephe kemer dışında sade bir ayna taşı, kitabe panosu, sekiler ve tekneden meydana gelen sade bir düzenlemeye sahiptir (Pilehvarian, Urfalıoğlu, vd. 2000: 35).

Karahallı çeşmelerinde kemerler dışında cepheye hareket getiren unsurlar, bitkisel, geometrik, figürlü ve nesnel motiflerdir. Az sayıda çeşmede görülen bezemeler, natüralist çiçek motifleri²⁰, kabara/rozet²¹, selvi²², hurma ağacı²³, kasede çiçek motifleri²⁴, Maşallah madalyonu²⁵, ay-yıldız²⁶, kuş²⁷, tabanca²⁸, kılıç²⁹ gibi motifler şeklindedir.

Düz silmeli başlıklar: Alfaklar Köyü Çeşmesi 2, Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1, Karbasan Köyü Koca Çeşme.

¹⁷Alfaklar Köyü Çeşmesi 1 (plastik boru), Dumanlı Köyü Çeşmesi (modern metal boru bir tıpa ile kapatılmış, çeşme işlevsiz), Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1-2 (metal lüle, işlevsiz), Karbasan Köyü Kadın Çeşmesi (metal, işlevine devam ediyor), Karbasan Köyü Koca Çeşme (metal, işlevsiz), Kırkyaren Köyü Koca Çeşme (metal, işlevine devam ediyor).

¹⁸**Kesme taş:** Alfaklar Köyü Çeşmesi 1, Dumanlı Köyü Çeşmesi, Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1, Karbasan Köyü Aşağı Çeşme, Kırkyaren Köyü Koca Çeşme.

Çimento içerikli, betonarme: Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 2, Karbasan Köyü Kadın Çeşmesi, Karbasan Köyü Koca Çeşme.

¹⁹**Kare şekilli:** Alfaklar Köyü Çeşmesi 1, Karbasan Köyü Kadın Çeşmesi.

Yarım daire kemerli: Alfaklar Köyü Çeşmesi 2.

Dilimli kemerli: Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1, Kırkyaren Köyü Koca Çeşme.

Sivri kemerli: Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 2, Karbasan Köyü Aşağı Çeşme, Karbasan Köyü Koca Çeşme.

²⁰Alfaklar Köyü Çeşmesi 1-2 (kitabe köşeliklerinde: Çiz. 2, 4, Foto. 1-2, 4), Karbasan Köyü Koca Çeşme (plasterlerde: Çiz. 16, Foto. 14, 18). Çok çenekli çiçek ya da natüralist çiçek motifli çeşme örnekleri: Uşak'taki çeşmeler için bkz. (Acar, 2018a: 639, Foto: 12). Diğer çeşme örnekleri: Afyon/Çay Taş Çeşme (H.677/M.1278) (sütünceler üzerinde çok çenekli çiçek) (Gemici, 1993: Foto.18-19, 31-32), İstanbul Bereketzade Çeşmesi (H.1260/M.1844) (teknenin iki yanında panolarda) (Barışta, 1989: 24, Şek.3).

²¹Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1 (kemer köşeliklerinde: Çiz. 8, Foto. 7). Ulubey Gümüşkol Köyü çevresindeki çeşme (Acar, 2017b: 143, Çiz.14, Res.16-17). Uşak örnekleri için bkz. (Acar, 2018a: 638, Foto: 11), Çeşitli kabara örnekli çeşmeler: İzmir/Urla Süleyman Bey Çeşmesi II (H.1096/M.1684-85) (kemer yüzeyinde) (Bayrakal, 2009: 98-99, Şek.11-12, Foto. 90), (Karaman Dikbasan Çeşmesi 1 (H.1231/M.1815) (taslık nişinin üzerinde geometrik örnekli daire şeklinde yüzeysel bezemeler) (Denktaş,

Anadolu çeşme mimarisinde XVIII. yüzyılda başlayan Batı etkili Barok, Rokoko gibi akımlar, XIX. yüzyılda Ampir ve Neo-klasik gibi ek akımlarla çeşitlenmiştir (Kuyulu, 1992: 48). İlk kez XVIII. yüzyıl çeşmelerinde uygulanmış olan oval çerçeve içindeki tuğralar ve güneş biçimli tepelikler, XIX. yüzyıl çeşmelerinde bir modaya dönüşmüştür. Ayrıca XIX. yüzyıl çeşmelerinde Ampir üslubun repertuarına ait, askı çelenkler, gırlanlar ve meşaleler, askerlikle ilgili ok, kılıç, top, tüfek gibi unsurlar, perde ve püskül motifleri kullanılmıştır (Pilehvarian, 2000: 73). Uşak çeşmelerinde Batı etkili, Barok, Rokoko, Ampir üslubu repertuarına sahip bezemeler, kent merkezindeki Cımcım ve Vidinli Sokak çeşmeleri ile Ulubey ilçesi, Hasköy'deki Daldırcı Çeşme'de (Acar, 2015: 20-22, 34-36, Çiz. 13-14, 35-36; Acar, 2017b: 144, Çiz. 15-16; Acar, 2018a: Foto. 13), Karahallı çeşmelerinden ise Karbasan Köyü Koca Çeşme'de görülmektedir (Çiz.16, Foto. 14-18).

Tarihlendirme: Karahallı ilçesindeki on çeşmeden sekizinde bugün bir kitabe vardır³⁰. Kırkyaren Köyü Aşağı Çeşme'nin de kaynaklarda ve yukarıda da belirttiğimiz üzere bir kitabesi vardı. Ancak yapı definciler tarafından tahrip edildiği için kitabesi bugün yerinde değildir. Kitabe H.1284/M.1867-68 tarihlidir (Uşak, 2007: 282). Kitabesine göre, Karahallı çeşmeleri

2000: 105-107, Plan 25, Foto: 47-48), Afyon Büyük Olucak Çeşmesi (H.1204/M.1789-90) (ayna taşında) (Karasu, 2006: Res.46), Tokat Taş han'ın avlusundaki çeşme (hanın inşa tarihi M.1631) (kemer köşeliklerinde) (Atak, 2012: Foto 1), Karaman Davulcu Çeşmesi (H.1251/M.1835) ayna taşında iki rozet) (Denktaş, 2000: 111-116, Plan 28, Foto: 50-51).

²²Karbasan Köyü Koca Çeşme (plasterlerde, ayna taşında: Çizim 16, Fotoğraf 14, 18). Selvi motifli çeşmeler: Uşak/Merkez Babür Sokak Çeşmesi (plasterler üzerinde) (Acar, 2018a: 640, Foto: 13), Uşak/Sivash/Yayalar Köyü Çeşmesi (ayna taşında) (Acar, 2018a: 640, Foto: 13), Uşak/Ulubey İlçesi Hasköy Daldırcı Çeşme (ayna taşında lüenin üzerinde ve kemer köşeliklerinde) (Acar, 2017b: 144, Çiz.16, Res.19), Aydın Ilıcabaşı Çeşmesi (ayna taşında iki selvi motifli) (Yılmaz, 2010: 67-68, Çiz. 17-18, Foto: 89), Afyon Büyük Olucak Çeşmesi (H.1204/M.1789-90) (ayna taşında iki selvi) (Karasu, 2006: Res.46), ayna taşında selvi ağacı motifli olan İstanbul çeşmeleri İstanbul Bereketzade Çeşmesi (H.1260/M.1844), Tophane Meydan Çeşmesi (H.1145/M.1732), Kemankes Çeşmesi (H.1145/M.1732), Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi (1732), Saliha Sultan Çeşmesi (M.1732-33), Hekimoğlu Çeşmesi (1732), Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi (H.1145/M.1732) (Barışta, 1989: 18-23, 47-49, Şek.3, 6-7, F.16-20), İzmir/Birgi Bıçakçızade Çeşmesi (H.1222/1807-8) (ayna taşında) (Ünal, 2001: 162-163, 316, Res. 163).

²³Karbasan Köyü Koca Çeşme (ayna taşının üstünde: Çiz. 16, Fotoğraf 14, 18).

²⁴Karbasan Köyü Koca Çeşme (ayna taşında: Çiz. 16, Fotoğraf 14, 18). Kasede ya da vazoda çiçek bezemesine sahip çeşmeler: Manisa Üç Oluklu Çeşme (H.1090/M.1679-80) (ayna taşında), (Uçar, 2012: 82-83, Fot.9-10, Şek.7-8), Bolvadin Ağlönü Çeşmesi (H. 1120/M. 1708-1709), (Uysal, 1988: Res.3-4), Topkapı Sarayı'nın birinci kapısının önünde, Ayasofya'nın yanında yer alan III. Ahmet Çeşmesi (1728) (ayna taşında vazodan çıkan çiçek) (Doğruyol, 1987: 18-23, Res. 2), İstanbul Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi (1731) (vazodan çıkan çiçek) (Doğruyol, 1987: 28-31, Res.11-22), İstanbul Bereketzâde Çeşmesi (1732) (vazodan çıkan çiçek) (Doğruyol, 1987: 37-38, Res.35-39), İstanbul Tophane Çeşmesi (1732-33) (vazodan çıkan çiçek) (Doğruyol, 1987: 32-34, Res.29), İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732) (vazodan çıkan çiçek) (Doğruyol, 1987: 35-36, Res.32), İzmir/Merkez Mustafa Efendi Çeşmesi (H.1210/M.1795) (ayna taşında kasede çiçek) (Geyik, 2007: 45, Res.44), İstanbul Bereketzade Çeşmesi (H.1260/M.1844) (çeşme yüzeyinde, kitabenin üzerinde) (Barışta, 1989: 18-23, Şek.3), Bergama Çizmecî Esnafı Çeşmesi (H.1265/M.1847) (kemerin üstünde kasede çiçek) (Geyik, 2007: 65-66, Res. 84), Bergama Kara Osmanoğlu Sebili (H. 1229/M.1813) (vazoda çiçek) (Geyik, 2007: 107-109, Res. 168-169; Güney, 2011: 47-53), Harput Üç Lüleli Çeşme (H.1323-24/M.1905-6/1906-07) (kemer köşeliklerin vazodan çıkan çiçek) (Aktaş, 2009: 135, Res. 42-44, Çiz.24), İstanbul Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi (1732) (çerçeve) (Barışta, 1991: 3, F.1,3,9, 11-18), İstanbul Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi (H.1144/M.1731) (çerçeve) (Barışta, 1991: 26, F.19, 30-35), İstanbul Kemankes Çeşmesi (H.1145/M.1732) (Barışta, 1991: 53, F.36, 41),

²⁵Karbasan Köyü Koca Çeşme (kemer içinde, çeşmenin yan cephelerinde: Çiz. 16, Fotoğraf 14-16). Uşak/Merkez/Susuzören-Şükranîye Köy yolunda (lüenin sol üst kısmında) (Acar, 2018a: 640, Foto: 13), Maşallah madalyonlarının örnekleri için bkz. (Uçar, 2017: 223-238); İzmir/Birgi Bıçakçızade Çeşmesi (H.1222/1807-8) (ayna taşında) (Ünal, 2001: 162-163, 316, Res. 163), İzmir/Merkez Mısırlı Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi (H.1223/M.1808), (kemer köşeliklerinde) (Geyik, 2007: 58, Res.67-68), İzmir/Urla Hacı Ahmed Çeşmesi II (H.1248/M.1832-33) (kitabenin iki yanında) (Bayrakal, 2009: 121-22, Şek.18-19, Foto. 109-111), Bergama Kasapoğlu Çeşmesi (H.1322/M.1904) (iki kemerin ortasında) (Geyik, 2007: 86-87, Res. 125).

²⁶Karbasan Köyü Alan Çeşmesi I (kemer köşeliklerinde: Çiz. 8, Foto. 7). Ay-yıldız motifli Uşak çeşmeleri için bkz. (Acar, 2018a: 638, Foto: 10). İzmir/Merkez Katipoğlu Ahmed Reşid Efendi Sebili (H.1192/M.1778) (çeşme kemerinin üst tarafında) (Geyik, 2007: 94-96, Res.138, 141), İzmir/Urla Gülsüm Hanım Çeşmesi (H.1316/1898-99) (batı kitabesinde) (Bayrakal, 2009: 140, Şek.25, Foto. 124-27), Harput Üç Lüleli Çeşme (H.1323-24/M.1905-6/1906-07), (eyvan kemerinin kilit taşı ile çeşmenin saçağı arasında), (Aktaş, 2009: 135, Res. 42-44, Çiz.24).

²⁷Karbasan Köyü Koca Çeşme (plasterlerde, ayna taşında: Çizim 16, Fotoğraf 14, 18). Kuş figürlü çeşmeler: Uşak/Ulubey İlçesi Hasköy Daldırcı Çeşme (H. 1289/M. 1872-73) (ayna taşında lüenin iki yanında) (Acar, 2017b: 144, Çiz.16, Res.19), Karaman Kilise Çeşmesi (H.1271/M.1855) (lüenin üzerinde) (Denktaş, 2000: 120-122, Plan 29, Foto: 55).

²⁸Karbasan Köyü Koca Çeşme (ayna taşında: Çiz. 16, Foto. 14, 18). Tabanca motifli çeşmeler: Uşak/Banaz/Paşacık Köyü Çamaşırhane Çeşmesi (kemer köşeliklerinde) (Acar, 2018a: 640, Foto:13); İstanbul Küçük Bebek Lütfi Bey Çeşmesi (H.1323/M.1905-06) (almıklıkta) (Sarışın, 2010: 20).

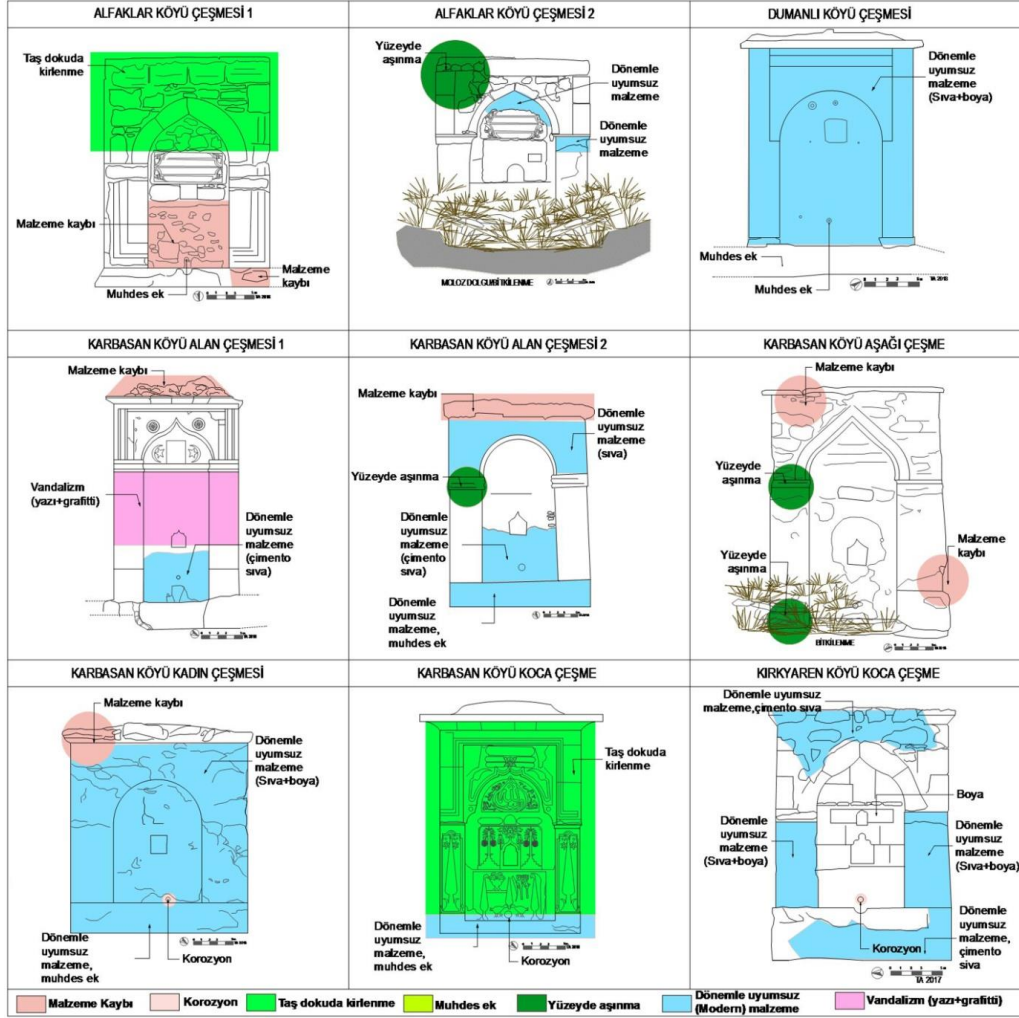
²⁹Karbasan Köyü Koca Çeşme (ayna taşında: Çiz. 16, Foto. 14, 18).

³⁰**Karahallı'daki kitabeli çeşmeler:** Alfaklar Köyü Çeşmesi I (H.1192/M.1778-79-H.1252/M.1836-37), Alfaklar Köyü Çeşmesi 2 (H.1195/M.1780-81), Dumanlı Köyü Çeşmesi (H.1234/M.1818-19), Karbasan Köyü Aşağı Çeşme (Kitabenin üzeri sıvalı olduğu için okunamamıştır), Karbasan Köyü Kadın Çeşmesi (H.1123/M.1711-12), Karbasan Köyü Koca Çeşme (H.1298/M.1880-81), Kırkyaren Köyü Koca Çeşme (H. 1259/M. Ağustos-Eylül 1843).

içinde en erken tarihli çeşme, Karbasan Köyü'ndeki H.1123/M.1711-12 tarihli Kadın Çeşmesi'dir. Çeşmeler kitabelerine ve mimari özelliklerine göre 18. yüzyılın ilk çeyreği ile 19. yüzyılın sonlarına, Osmanlının son dönemine tarihlenmektedir.

Korunma Durumları: Tarihi eserlerin korunmasındaki ilk adımlardan biri, ilgili kurumlar tarafından mimari ve süsleme özellikleri ile detaylandırılarak belgelenmeleridir. Karahallı'daki çeşmelerden beşi tescillidir³¹. Yapıların sürdürülebilmesi için önemli bir diğer durum ise, işlevlerine devam ediyor olmalarıdır. Karahallı'daki on çeşmeden üçü işlevini sürdürmekte iken, yedisi işlevsizdir³².

Şekil 2. Karahallı çeşmelerinin bozulma analizi

Çeşmeler zamanla kullanıcı hataları ya da terk sonrasında lokal ya da bütüncül tahribatlara uğramaktadır. Modern kentlerin oluşması ile sokaklar değişmekte, yol kotları yapılan değişikliklerle özgün döşeme kodundan farklılaşmaktadır. Bu durum çeşmelerde de özgün kotun değişmesine neden olmaktadır. Özellikle zemine oturan tekne ve sekiler değişen bu kotlarla birlikte ya tamamen ortadan kalmakta ya da yeni sokak kotunun altında kalmaktadır.

³¹Karbasan Köyü Aşağı Çeşme (Tescil tarihi ve sayı: 15.09.2012-719), Karbasan Köyü Kadın Çeşmesi (Tescil tarihi ve sayı: 15.09.2012-718), Karbasan Köyü Yukarı Alan Çeşmesi (Tescil tarihi ve sayı: 15.09.2012-717), Dumanlı Köyü Koca Çeşme (Tescil tarihi ve sayı: 26.11.2013-1796), Kırkyaren Köyü Koca Çeşme (Tescil tarihi ve sayı: 26.11.2013-1428).

³²Karahallı'daki işlevine devam eden çeşmeler: Alfaklar Köyü Çeşmesi 1, Karbasan Köyü Kadın Çeşmesi, Kırkyaren Köyü Koca Çeşme.

İşlevsiz çeşmeler: Alfaklar Köyü Çeşmesi 2, Dumanlı Köyü Çeşmesi, Karbasan Köyü Alan Çeşmesi 1-2, Karbasan Köyü Aşağı Çeşme, Karbasan Köyü Koca Çeşme, Kırkyaren Köyü Aşağı Çeşme.

Her iki durumda da çeşmenin mimari detayları yok olmaktadır. Zamanla taş dokuda kirlenme, bitkilenme, eksilme; derzlerde boşalma gibi olumsuz durumlar oluşmaktadır. Definciler, Vandalizm beşeri kaynaklı tahribatlarda ön sıralarda yer almaktadır. Bazı çeşmelerin üzerleri yöre halkı tarafından adeta bir yazı tahtası gibi kullanılmaktadır (Şekil 2, Fotoğraf 1-23).

Sonuç olarak, Karahallı ilçesine bağlı köylerde yer alan on çeşmeden beşi bir duvara bağımlı, beşi bağımsızdır. İncelenen çeşmelerin hepsi Uşak çeşmelerinin genelinde de olduğu gibi dikey dikdörtgen prizma gövdeli ve tek cephelidir. Karahallı çeşmelerinin cephe kompozisyonunu oluşturan öğelerden biri olan kemerlerin beşi sivri, üçü yarım daire, biri dilimli kemerlidir. Cephe kompozisyonunun bir diğer öğesi olan plasterler, çalışmamızda yer alan çeşmelerin sadece dördünde vardır. Bu çeşmelerden sadece Karbasan Köyü'ndeki Koca Çeşme'nin mermerden bir ayna taşı bulunmaktadır. Karahallı çeşmelerinin yedisinde musluksuz salma bir lüle, üçünde de herhangi bir boru ya da musluk yoktur. Çeşmelerinin teknelerinin beşi kesme taş, üçü modern malzeme ile üretilmiştir. Karahallı çeşmelerinin sekizinde bir taslık nişi vardır. Karahallı çeşmelerinin hiçbirinde kubbeli ya da tonozlu bir su deposu yoktur. Kaynaktan gelen su yapının merkezinde yer alan hazneye oradan da lüle marifetiyle halkın kullanımına ulaşmaktadır. Karahallı çeşmelerinde inşa malzemesi olarak kesme, kabayonu, moloz, kayrak ve mermer gibi taş cinsleri ile tuğla ve devşirme mermer kullanılmıştır.

Karahallı çeşmelerinin süsleme programı değerlendirildiğinde, Uşak'taki diğer çeşmelerde de olduğu gibi, genellikle gösterişten uzak, bezemesiz cephe özelliklerinin tercih edildiği görülmektedir. İnceleme kapsamındaki az sayıdaki çeşmede; bitkisel, geometrik, figürlü ve nesnel motiflerden meydana gelen süslemelerin kullanıldığı görülmüştür.

Çeşmeler kütle olarak küçük ölçekte yapılardır, ancak kentlerde ve köylerde sokakları/meydanları süsleyen, kırsal kesimin sosyal alanlarını oluşturan yapılardan biri olmaları düşünülürse, simgesel olarak kütle özelliklerini aşan özellikleri olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, Karahallı ilçesindeki çeşmeleri kapsayan çalışmada, yapılar mimari ve süsleme özellikleri ile belgelenecek, tanıtılmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

- Acar, T. (2015). Uşak Çeşmelerinin Korunma Durumları, Tarihi Kimliklerini Koruma Bağlamında Düşünceler, *Turkish Studies*, 10: 1-40.
- Acar, T. (2017a). *Uşak Çamaşırhaneleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Acar, T. (2017b). Ulubey'deki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri, *Vakıflar Dergisi*, 47: 133-168.
- Acar, T. (2018a). Uşak Çeşmeleri, *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7/1: 607-640.
- Acar, T. (2018b). Beki ve Paşalar Köyü Özelinde Uşak Sarnıçları, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, Spring I 2018: 369-380.
- Akpınar, M. (2011). İl Yönetimlerinin Kuruluşu ve Uşak Kentinin İl Olma Süreci, *II. Uşak Sempozyumu (13-15 Ekim 2011)*, II: 529-544, Uşak: Olay Medya.
- Aktaş, A. F. (2009). *Elazığ İli Çeşmeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Atak, E. (2012). Tokat'taki Osmanlı Çeşmelerinden Örnekler, *Tokat Sempozyumu, Bildiriler (01-03 Kasım 2012)*, C.II: 211-237, Tokat: Özyurt Matbaacılık.
- Barışta, H. Ö. (1989). *İstanbul Çeşmeleri Bereketzade Çeşmesi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barışta, H. Ö. (1991). *İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Cihetindeki Meyva Tabağı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cephe Anıt Çeşmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Baykara, T. (2012). Uşak Kalesi Hakkında Düşünceler, *II. Uşak Sempozyumu (13-15 Ekim 2011)*, II: 545-547, Uşak: Olay Medya.
- Bayrakal, S. (2009). *Urla ve Köylerindeki Türk Dönemi Sosyal Anıtları*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Çakmak, B. (2008). *Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-Ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Çakmak, B. (2011). Mahallî Tarihî Demografi Araştırmalarında Vilâyet Salnâmelerinin Veri Değeri: Uşak Kazası Örneğinde Kısmî Zamanlı İnceleme (1897-1898/1906-1907), *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (14-16 Nisan 2011 Uşak)*, I: 359-394, İzmir: Meta Basım Matbaacılık.
- Çakmak, B. (2014). Osmanlı Taşrasında Yönetilme Kaygıları Karahallı Mülki Nahiyesi'nin Kuruluşu, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, (19): 3-25.
- Çakmak, B. (2015). Osmanlı Taşrasında Yönetme ve Yönetilme Kaygıları: Uşak Kazasında Mülki-İdarî Değişim Talepleri ve Teşebbüsleri (1908-1919), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi/OTAM*, 36 /Güz 2014:45-65.
- Denktaş, M. (2000). *Karaman Çeşmeleri*, Kayseri: M Grup Matbaacılık A.Ş.
- Doğruyol, A. (1987). *İstanbul Çeşmelerindeki Süslemeler*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gemici, N. (1993). *Selçuklu Devri Afyon Çeşmeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Geyik, G. (2007). *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Güney, G. (2011). Bergama Karaosman Sebili ve Süslemeleri, *Yedi, DEÜ GSF Dergisi*, 6: 47-53.
- İnce, K. (2004). *Uşak'ta Türk Mimarisi*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Karasu, G. (2006). *Afyon Çeşmeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Karpuz, H. (2006). Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi, *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri, Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*, Ankara, s. 317-331.
- Kaya, A. (2007). *Karahallı (Uşak) İlçesi'nin Coğrafi Etüdü*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Kuyulu, İ. (1992). XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarîsinin Gelişimine Genel Bir Bakış, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu-Bildiriler*, s. 47-62.
- Pilehvarian, N. K., Urfalıoğlu, N., Yazıcıoğlu, L. (2000). *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul: YEM Yayınları.
- Ödekan, A. (1992). Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme, *Semavi Eyice'ye Armağan*, İstanbul Yazıları, İstanbul, s. 281-286.
- Önge, Y. (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, F. (2011). 1830'lu Yıllarda Uşak ve Yöresi, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (14-16 Nisan 2011 Uşak)*, II: 1027-1038, İzmir: Meta Basım Matbaacılık.

- Sarışın, Ş. (2010). *İstanbul'dan Kitabeler-I-Çeşme Kitabeleri*, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Türkey, C. (2005). *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemâatlar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Baskı.
- Uçar, A. (2017). İnanç ve Estetiğin Bütünleşmesi: İzmir Yapılarında “Maşallah” Yazılı Nazarlıklar, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, 17/2: 223-238.
- Uçar, H. (2012). *Sipil'den Manisa'ya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri*, Manisa: Manisa Belediyesi Kültür Yayınları.
- Uşak Kültürel Değerler Yapı Envanteri* (2007). İzmir: T.C. Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Tümer, H. (1971). *Uşak Tarihi*, İstanbul: Uşak Halk Eğitime Yardım Derneği Kültür Yayınları No.14, Gün Matbaası.
- Uysal, A. O. (1988). Bolvadin'de Bir Lale Devri Eseri: Ağılönü Çeşmesi, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 32 (1-2): 33-55.
- Ünal, R.H. (2001). Bıçakçızade Çeşmesi, *Birgi Tarihi, Tarihî Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, s. 162-163.
- Yıldırım, M. (2006). *Uşak İli ve İlçeleri Yerleşim Yeri Adları (Orun)'nın Yapı ve Köken Bakımından İncelenmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Yılmaz, M. (2010). *Aydın İli Merkezi'ndeki Tarihi Su Yapıları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk Dünyası ve Ortaçağ Kültürleri Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Karaçay Türkleri'nin Karahisar-ı Sahib'e İskânı ve Karşılaşılan Sorunlar

The Settlement of Karachay Turks in Karahisar-ı Sahib and the Encountered Problems

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ¹

Öz

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Rus baskısı ile Osmanlı ülkesine göç eden Kafkasya topluluklarından birisi de Karaçay Türkleri'dir. Kitlese anlamda ilk olarak 1885-1886'da başlayan Karaçay göçleri, bu tarihlerde ve 1905-1907 yılları arasında en yoğun dönemini yaşamıştır. Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerine yerleştirilmiş olan bu muhacirlerden ikinci dalgada gelenlerden bir kısmı da Karahisar-ı Sahib Sancağı dahilindeki bazı yerlere yerleşmişlerdir. Bu çalışmada, Kafkasya'nın kuzeyinden inerek deniz yolu ile İstanbul'a gelen, oradan Konya'ya sevk olunan ve daha sonra da buradan firar ederek Karahisar-ı Sahib Sancağı'na gelip yerleşen Karaçay Türkleri'nin bu bölgedeki iskânları ve bu esnada karşılaşılan bazı sorunlar, Osmanlı Arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karaçay Türkleri, Karahisar-ı Sahib, muhacir, iskân

Makale Türü: Araştırma

Abstract

One of the Caucasian peoples immigrating to the Ottoman country with the pressure of Russia after the 1877-1878 Ottoman-Russia War was Karachay Turks. Karachay immigrations starting massively for the first time in 1885-1886 had its peak at those periods and between 1905 and 1907. A part of these immigrants coming in the second wave settled in several areas of the Ottoman geography were located in some places within the Karahisar-ı Sahib Sanjak. In the present study, the settlements of Karachay Turks arriving in İstanbul by sea after coming down from the north of Caucasia, sent to Konya, and settling in the Karahisar-ı Sahib Sanjak after escaping from Konya and the problems encountered during this period were discussed in the light of the Ottoman Archive documents.

Keywords: Karachay Turks, Karahisar-ı Sahib, immigrant, settlement

Paper Type: Research

Giriş

17. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile doğrudan irtibatı bulunan ve hatta Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasından saydığı Karaçay-Malkar Türkleri'nin (Temizkan, 2007: 96). Osmanlı topraklarına ilk göçleri 1828'de Havaska Savaşı'ndan sonra olmuştur. Bu savaşta Rusya'ya mağlup olarak maddî ve manevî tüm varlıkları tehdit altına giren Karaçaylılardan bir grup Kars civarına göç etmiştir (Karataş, 2015: 426).

Karaçaylıların Osmanlı topraklarına ilk kitlese göçü 1885-1886 yıllarında gerçekleşmiştir. 1.500 kişiden oluşan Karaçay Türkleri 1885'te Rostof Şehbenderliği aracılığı ile Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak Osmanlı topraklarına göç etmek istediklerini bildirmişlerdir. Olumlu cevap alacakları düşüncesiyle göç hazırlıklarına dahi başlamışlardır. Fakat bekledikleri olumlu cevap bir türlü gelmemiştir. Bunun üzerine Rus makamlarıyla resmî ilişkiyi kestikleri halde Rostof Şehbenderliği, Muhacirin Komisyonu'nca engel çıkarıldığı gerekçesiyle

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, mgunes@aku.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-7611-0968

* **Atf için (to cite):** Güneş, M. (2019). Karaçay Türkleri'nin Karahisar-ı Sahib'e İskânı ve Karşılaşılan Sorunlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 437-447.

Karaçaylıları oyalamıştır. Bunun üzerine Karaçaylılar, son çare olarak Sadrazamlık makamına bir telgraf göndermişlerdir (Açık, 2015: 195). Böylece Karaçaylıların Kafkasya'dan Anadolu'ya ilk kitlesel göçü, 15 Mayıs 1885'te Osmanlı Hükümeti'yle geçilen bu temas neticesinde kendilerine hükümetçe 3 Haziran 1885'te izin verilmesiyle başlamıştır (Karataş, 2015: 427).

İlk İstanbulcular adıyla anılan bu muhacirlerden yaklaşık 500 aileden oluşan Karaçaylıların büyük bir bölümü deniz yoluyla İstanbul, Samsun ve Suriye'ye ulaşırken küçük bir grup da kara yoluyla Kayseri'ye gelmiştir (Açık, 2015: 195).

İkinci toplu göç 1905 yılında olmuştur. 1905 İhtilali'nden yararlanarak Rusların gasp ettikleri topraklarını geri alma teşebbüsünde bulunan Karaçay Türkleri'nin bu girişimleri olumsuz sonuçlanınca, Rus idarecilerin göçü kolaylaştırmalarının da etkisiyle, bunların bir kısmı Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir (Bice, 1991: 84). Bu dönemde göç eden Karaçay muhacirlerine de İkinci İstanbulcular adı verilmiştir. Bu dönemde yapılan göçlerin en önemli sebepleri, Rus-Japon Harbi için Karaçay erkeklerinin de askere alınmak istenmesi, vergilerin her geçen gün arttırılması, Karaçay köylerinde Rus okulları açılarak Rusça öğretilmeye başlanması, arazilerin yetersiz olması, yetersiz olan bu arazilerin de Karaçaylıların ellerinden alınarak başka topluluklara verilmek istenmesi, Mekke, Medine ve Şam gibi kutsal mekânlara yakın olunma isteği, gelecekte dinî inançlarını yaşama konusunda tereddütler yaşanması idi (Açık, 2015: 196).

Karaçay Türkleri'nin, Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç ederek yerleşmelerinde yukarıda bahsedilen sebeplerin yanında çeşitli vesilelerle Osmanlı Devleti'ne gelen Karaçaylıların da etkisi olmuştur. Bunlar içerisinde hac vazifesini yerine getirmek üzere kutsal topraklara giden ve dönüşte gördüklerini halka anlatarak onlarda İslam topraklarında yaşama hayali uyandıran hacıların (Karaçay Türkal, 2015: 678) ve Rusların baskısı ile Rus okullarına gitmeye ve Rusça öğrenmeye zorlanmaları üzerine tahsil amacıyla İstanbul'a gelen bazı Karaçaylı gençlerin tatil için memleketlerine gittiklerinde halkı göçe davet etmelerinin de etkili olduğu ifade edilmektedir (Yılmaz, 1996: 192).

1. Karaçay Türkleri'nin Karahisar-ı Sahib'e Gelişi ve İskânları

Karaçay Türkleri'nin Karahisar-ı Sahib'e ilk gelişleri, yukarıda bahsi geçen İkinci İstanbulcular olarak ifade edilen muhacirler arasından Konya'ya sevk olunanlardan bir kısmının Karahisar-ı Sahib'e firar etmeleri suretiyle gerçekleşmiştir.

İlk olarak 368 aile ve 3.497 kişilik bir kabile halinde 1905 yılı sonlarında Novorossiysky limanından iki gemi ile İstanbul'a doğru yola koyulan Karaçay muhacirleri İstanbul'a ulaştıktan sonra, bunu 1906 yılı baharında 300 aile ve 1.500 nüfustan oluşan ikinci bir kabile takip etmiştir (Karataş, 2014: 532). Bu muhacirlerden 400 hanesi 1906'da İstanbul'dan Konya vilayetine sevk edilmişlerdir². Bunlar, Konya vilayeti dahilinde kendileri için gösterilen mahallerden Sarayönü köyüne ve demiryolu hattına yakın olan Başhüyük mevkiini tercih ederek topluca buraya iskân edilmişlerdir (BOA., A.MKT.MHM. 529/75, lef 8)³. Henüz iskân işlemleri devam ettiği sırada bu muhacirlerin bir kısmı fikrini değiştirerek önce Sivas vilayetine gönderilmelerini talep etmişler, daha sonra da Sivas'a gitmekten vazgeçerek Hüdavendigar vilayetine gönderilmelerini istemişler; hatta bir kısmı henüz muvafakat almadan Hüdavendigar vilayetine firar etmişlerdir. Firarî muhacirlere nasihatla bulunmak üzere İskân-ı Muhâcirîn Hey'et-i Teftişiyesi Reisi Mirliva Ahmed Fevzi Paşa, alelacele Hüdavendigar vilayetine gönderilmiştir. Ahmed Fevzi Paşa'nın nasihatlerine ve Hüdavendigar vilayetinde kendilerine uygun arazi bulunmadığı için

² Bu muhacirlerin aslında direk Konya'ya gönderilmeyip, daha önceki görüşmeler ve talepleri üzerine Şam'a giderlerken dağlık ve soğuk bir iklimden geldikleri için Şam'ın sıcak iklimine uyum sağlayamayacakları düşüncesiyle, II. Abdülhamid'in emriyle Konya'da ikamet ettirildikleri ifade edilmektedir. Bkz., (Açık, 2015: 198).

³ Karaçay Türkleri'nin Başhüyük'e yerleştirilmeleri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz., Karaçay Türkal, M. (2015). "Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler..."; Karataş, Ö. (2015). "Kafkasya'dan Anadolu'ya Bir Karaçay Köyü...".

biran önce tekrar Konya'ya dönmeleri gerektiği bildirilmesine rağmen bu uyarılara riayet etmeyen muhacirler üstüne üstlük sevk memurlarını tehdit ederek Konya'ya dönmekte ısrar etmişlerdir. Bunun üzerine bu muhacirlerin zorla Konya'ya gönderilmeleri elzem olmuştur (BOA., A.MKT.MHM. 529/75, lef 5).

Firarî muhacirlerin bu tehditkâr yaklaşımları karşısında, daha ciddî tedbirler alınması kaçınılmaz bir hal almış olmakla birlikte Devlet, bir yandan bunların firar etmelerine sebep teşkil eden nedenleri araştırmaya, diğer yandan da bunların iskânları için münasip yerler bulmaya çalışmıştır⁴.

Belgelerde bu muhacirlerin oranının (Konya'nın) “âb u hevâsıyla imtizâc idemediklerine binâen” firar ettikleri ifade edilmekle birlikte (BOA., A.MKT.MHM. 530/40), gerçek sebebin bu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu hususta yapılan tahkikat neticesinde tahriklerin etkili olduğu⁵ tahmin edilmekle birlikte asıl sebebin, firar edenlerle iskân edilenler arasında kendi kavmiyetlerince köle olup olmamak gibi toplumsal statüye dair farklı fikirlerin varlığı, yani bey ailelerinin köle aileleri ile aynı mahalli paylaşmak istememelerinin neden olduğu anlaşılmıştır. (BOA., A.MKT.MHM. 529/75, lef 8).

Firar edenlerden geriye kalan 240 hane muhacir için Başhüyük mevkiinde haneler inşa edilerek bunlara ayrıca arazi tahsis edilmiştir. 1906 yılı sonuna kadar iskân işlemleri tamamlanmış ve Karaçay muhacirlerinin teşkil etmiş oldukları bu köye Sultan II. Abdülhamid'e izafeten “Umrân-ı Hamidi” ismi verilmiştir (BOA., A.MKT.MHM. 530/9).

Konya'dan Hüdavendigâr vilayetine firar eden 167 hane ve 1.200 küsur nüfustan oluşan Karaçay muhaciri, Karahisar-ı Sahib Sancağı'na bağlı Aziziye Kazası'nın Kiliseyayla ismiyle bilinen mahalline gelip burada ikamet eden yerli ahalinin hanelerine yerleşmişlerdir (BOA., MV. 114/53). Bunlardan 27 hane ve 160 nüfus Karaçay muhaciri daha sonra iskân edilmek üzere Sivrihisar'a nakledilmiştir. Böylece 140 hanede 1.040 civarında muhacir nüfus Kiliseyayla'da kalmıştır.

Bu muhacirler, Kiliseyayla'dan zorla da olsa çıkarılmak istenmelerine rağmen Devlet'in -bunların ısrarcı yaklaşımları karşısında olsa gerek- buradaki iskanları ister istemez meşru / kabul gördüğüne dair bazı emareler bulunmaktadır. Nitekim bir yandan bunların Kiliseyayla'dan çıkarılmalarına çalışılırken diğer yandan, meşruiyet dairesi içerisinde iskân edilmişler gibi, bunlara ziraat etmeleri için çift alet ve edevatı ve bedeli verildiği anlaşılmaktadır (BOA., DH.MKT. 2717/94).

Belgelerin ifadesiyle Aziziye Kazası'nda (Kiliseyayla'da) bir müddet “hâl-i müsâferette” kalmış olan (BOA., A.MKT.MHM. 530/40) 160 hane Karaçay muhacirinin iskânı için -muhtemelen 5 ay sonra- Bolvadin Kazası dahilinde bulunup kiyâhından⁶ hazineye senelik 8.000 kuruş civarında gelir sağlayan mîrî çayır tahsis edilerek (BOA., A.MKT.MHM. 530/26; BOA., DH.MKT. 1162/48; BOA., DH.MKT. 1180/85; BOA., İ.HUS. 153/11; BOA., İ.HUS. 155/39) Ketendere⁷ olarak isimlendirilen mevkide iskânlarına müsaade edilmiştir⁸. İskân

⁴ Nitekim, Sadaret'ten, Konya ve Hüdavendigâr vilayetlerine çekilen telgraflarla, bu muhacirlerin daha önce Konya Vilayeti'nde nerelerde iskân edildikleri, bunlara gösterilen yerlere daha önce başka muhacirlerin iskân edilip edilmediği, bu firarda tahrikatın söz konusu olup olmadığı, oldu ise tahrikçilerin kimler olduğu, bunların Karahisar taraflarında veyahut Kütahya ile Karahisar-ı Sahib aralarında yerleştirilmelerinin mümkün olup olamayacağı, nüfuslarının ne kadar olduğu, idarelerinin nasıl temin edildiği hususlarının ayrıntılı bir şekilde araştırılması istenmiştir. Bkz., BOA., A.MKT.MHM. 529/75, lef 1 (8 Teşrinievvel 1322 / 21 Ekim 1906); BOA., A.MKT.MHM. 529/75, lef 7 (14 Ramazan 1324 / 1 Kasım 1906)

⁵ Bu muhacirleri tahrik etmek ve böylece isteklerini yerine getirmek amacıyla İstanbul'a gelmiş olan Azir ve Nano isimli şahısların derhal Bursa'ya gönderilmeleri hususunda Zabtiye Nezareti'ne bilgi verilmiştir. Bkz., BOA., A.MKT.MHM. 529/75, lef 5 (4 Teşrinievvel 1322 / 17 Ekim 1906).

⁶ Kiyâh: ot. Bkz., (Şemseddin Sâmî, 1317: 1221).

⁷ 3 Mart 1325 tarihli bir başka belgede ise Aziziye Kazası dahilinde “Ketenlidere” ismi geçmektedir. Bkz., BOA., DH.MKT. 2773/2 (3 Mart 1325 / 16 Mart 1909). Yukarıdaki belgede geçen Bolvadin Kazası dahilindeki “Ketendere” ile Aziziye Kazası dahilindeki “Ketenlidere”nin aynı mevki olması kuvvetle muhtemeldir. Mezkur belgede ayrıca Aziziye Kazası'ndaki Ketenlidere'den 15 hanede 60 nüfus Karaçay muhacirinin Orhaniye isimli bir köye iskân edildikleri anlaşılmaktadır. Ancak burada bahsi geçen ve daha sonraki tarihli belgelerde de zaman zaman zikredilen Orhaniye Köyü'nün önceden mevcut bir köy mü yoksa bu muhacirlerin iskânı ile

masrafı olarak 476.800 kuruşun Hicri 1323 (M. 1905) senesi muhacirîn tahsisatından hesaplanarak havalenamesinin tanzimine karar verilmiştir. Bu meblağın 400.000 kuruşu hane inşası için tahsis edilmiş, ancak bu miktar daha sonra fazla bulunarak azaltılması öngörülmüştür. Bir önceki seneye mahsuben 2.500 kuruşa inşa olunması düşünülen her bir hanenin maliyeti, hanelerin bazı bölümleri iptal edilerek 2.000 kuruşa düşürülmüş, böylece yapılacak 160 hanenin inşaat masrafı her biri 2.000 kuruştan toplam 320.000 kuruşa indirgenmiştir. Masrafların azaltılmasına gerekçe olarak da bu muhacirlere daha önce Konya'ya sevklerinde Devlet tarafından zaten bir hayli masraf yapılmış olması gösterilmiştir (BOA., A.MKT.MHM. 530/40, lef 5).

320.000 kuruşluk inşaat masrafından geriye kalan 156.800 kuruş da muhacirlerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için çift hayvanı, ziraat aletleri ve tohumluk masrafı olarak tayin ve tahsis edilmiştir. Bu bağlamda olmak üzere her bir haneye 700 kuruşla birer çift hayvan (700x160= 112.000 kuruş); 100 kuruşla ziraat aletleri (100x160=16.000 kuruş); 180 kuruşla tohumluk zahire (180x160=28.800 kuruş) toplamda 156.800 kuruşluk yardım yapılması öngörülmüştür (BOA., A.MKT.MHM. 530/40, lef 5).

Çok geçmeden hanelerin inşasına başlanmış olmasına rağmen yaklaşık 14 ay sonrasında inşaatın hala devam ettiği, pek çok eksiklikleri olmasıyla beraber daha tamamlanmadan önce hanelerin tamire muhtaç bir hale geldiği, Muhacirîn Komisyonu'na gönderilen bir ihbarnameden anlaşılmaktadır (BOA., DH.MKT. 1284/88).

2. Karşılaşılan Sorunlar

Karaçay Türkleri'nin Konya'dan kaçarak Karahisar-ı Sahib'e izinsiz olarak gelip yerleşmek istemeleri, hem mahalli yetkilileri hem de yerleşik halkı bazı sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Henüz resmî makamlar tarafından iskânın meşruiyet kazanmadığı andan itibaren hasil olan sorunları, ister istemez iskânın meşru görülmeye başlandığı süreçteki sorunlar takip etmiştir.

Aziziye Kazası'nın Kiliseyayla'sında tabiri caiz ise gayrimeşru bir şekilde yerleşmeye çalışan muhacirler, mahallî yetkililer tarafından Karahisar-ı Sahib ve Kütahya sancakları dahilinde iskân edilebilecekleri uygun arazi gösterildiği halde Kiliseyayla'dan ayrılmak istememişlerdir. Üzerlerine gönderilen jandarma kumandanıyla Bolvadin kaymakamı refakatinde bulunan jandarma müfrezesine silahla karşılık vererek yayladan katiyen çıkmayacaklarını belirtmişlerdir. Bununla da kalmayarak icap ederse orada öleceklerini ve şayet istedikleri yere iskân edilmeyecek olurlarsa Rusya'ya tekrar dönmek üzere pasaportlarının iadesini talep edeceklerini ifade etmişlerdir. Bunların böyle kafalarına göre izinsiz olarak işgal ettikleri yerlere yerleşmelerine müsamaha gösterilmesinin emsal teşkil edeceği düşüncesiyle daha sert tedbirler alınması, gerekirse cebir ve şiddete müracaat edilmesi düşünülmüştür. Bunların zorla çıkarılmaları veya pasaportlarının verilerek tekrar Rusya'ya gönderilmeleri hususu padişahın görüşüne sunulmuştur (BOA., Y.MTV. 290/143).

Önce Kiliseyayla'yı terk etmeyerek mukavemet gösteren muhacirler alınan tedbirler etkili olmalı ki daha sonra burayı terk etmeyi kabul etmişler, ancak Konya vilayetine dönmeme

oluşturulmuş bir köy mü olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu köyün (Orhaniye) şimdiki Eskişehir'in Han ilçesine bağlı Gökçeyayla ya da Kilise adı ile bilinen köy olduğu ifade edildiğine göre (bkz., Tabakçı, 2008: 108); Kallımcı, 2012: 15) bu 15 hanelik muhacir grubunun daha önceden ayrıldıkları Kiliseyayla olarak isimlendirilen mevkiye tekrar dönmüş olmaları ihtimal dahilindedir.

⁸ Karaçay muhacirlerinin iskân mahalli olarak ayrıca belgelerin bazılarında Aziziye Kazası'nda "Handağı" olarak isimlendirilen bir yerden bahsedilmektedir. Söz konusu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1907 Sonbaharında 150 hane Karaçay muhaciri bu mıntıkaya iskân edilmiş durumdadır. (Bkz., BOA., BEO. 3141/235546 (21 Ağustos 1323 / 3 Eylül 1907). Farklı bir bölge ismi gibi görülmekle birlikte buranın daha önce zikredilen Kiliseyayla ile aynı yer olması muhtemeldir. Bir diğer belgede belirtildiğine göre bu mahallin yapılan keşif ve tahkikat neticesinde mirî ormanlarla çevrili olduğu rapor edilerek buraya yapılacak iskânın ormanların hasarına sebep olabileceği endişesi hasıl olmuş ise de çok geçmeden bu muhacirler bahis konusu araziye yerleştirilmişlerdir. Kısa süre içerisinde bu endişelerin yersiz olmadığı da anlaşılmıştır. Nitekim bu muhacirler, henüz iskân olur olmaz mahallî yöneticilerin ve orman memurlarının ikazına rağmen ziraat edecekleri arazinin yetersizliği sebebiyle ağaç kesmeye ve ormanı tahrip etmeye başlamışlardır. Bkz., BOA., BEO. 3126/234383 (31 Temmuz 1323 / 13 Ağustos 1907).

hususunda ısrarlarını devam ettirmişlerdir. Bunun üzerine yerli halkın arazi ve hanelerine tecavüz edilmemek şartıyla Hüdavendigâr vilayeti dahilinde uygun görülen araziye yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Konya'da kalanların ise firarlarına engel olunması hususunda Konya vilayeti bilgilendirilmiş ve buradan başka bir yere sevk olunacak muhacirlerden ilk iş olarak muvafakatlerini içeren birer kıta senet alınması talep edilmiştir (BOA., MV. 114/53)⁹.

Daha sonra Bolvadin Kazası dahilindeki “Ketendere” mevkiine yerleştirilen Karaçay muhacirlerinin en azından başlarını sokacakları birer ev sahibi olabilmeleri için inşaat çalışmalarına başlanmış, ancak inşaatın zamanında bitirilememesi muhacirlerin memnuniyetsizliklerine ve şikayetlerine sebep olmuştur.

Muhacirlerin memnuniyetsizlikleri sadece kendileri için yapılan hanelerin inşasındaki gecikme ve eksikliklerle sınırlı kalmamıştır. Ayrıca kendilerine mera olarak tahsis edilen mîrî çayırın iskân mahalline uzaklığı ve çoğu zaman su altında kalarak ziraate imkan vermediği gibi şikayetlerde de bulunmuşlardır. Devlet bu ihbar ve şikayetlere duysuz kalmamış, hem iskân mahallinde hem de merada gerekli tahkikat ve incelemelerin yapılarak gerekirse başka bir mezranın tahsis edilmesini öngörmüştür (BOA., DH.MKT. 2628/79). Buna rağmen muhacirlerin müracaat ve şikayetlerinin kağıt üzerinde kaldığı, sorunlarına tatminkar çözümler getirilmediği ve mağduriyetlerinin giderilmediği¹⁰, kendilerine çift hayvanları, ziraat alet ve edevatı ve tohumluk zahire verilmediği için fakr u zaruret içinde kalarak gündün güne durumlarının daha kötüye gittiği, çevre köylere dağılarak dilenmek zorunda kaldıkları yönündeki serzeniş ve şikayetleri eksik olmamıştır (BOA., DH.MKT. 2773/2).

Kendilerini bu kadar mazlum ve sefil gösteren bu muhacirlerin, aslında çok da acınacak bir durumda olmadıkları, hatta durumlarının oldukça iyi olduğuna dair bazı bilgilere de rastlamaktayız. Nitekim Hüdavendigâr vilayeti valisi Tevfik (Paşa) tarafından Sadaret'e gönderilen şifre telgrafnâmede bu muhacirlerin, tayinat için hiç müracaatta bulunmamaları ve her hafta birçoğunun kendi arabaları ile pazar yerine gelerek zahire ve diğer gerekli ihtiyaçlarını tedarik etmekte olmalarına ve hatta hayvan satın almalarına bakılırsa işe ihtiyaçları olmadığı vurgusu yapılmıştır (BOA., A.MKT.MHM. 529/75, lef 6).

Muhacirlerin iskân edildikleri bölgelerdeki yerli halkla da ciddi sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, daha önceden bahsi geçen Orhaniye Köyü'nde iskân edilen Karaçay muhacirleri, Menahos ve Alibeyce ile civardaki diğer 14 köy ahalisinden birkaç yüz kişinin bir araya gelerek kendilerine ait 370 dönüm civarındaki araziye müdahale edip mahsullerine hasar verdiklerini ve bu sebepten aç kaldıklarını ifade ederek şikayetçi olmuşlardır. Bunun üzerine meselenin ne suretle vaki olduğunun ve hükümetçe niçin gerekli tedbirler alınmadığının, ahalinin aç kaldığı hakkındaki ifadenin ne dereceye kadar gerçek olduğunun biran önce araştırılarak açıklığa kavuşturulması için yetkili merciler bilgilendirilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde aslında iddia edilen hadisenin yeni olmadığı, suç isnat edilen köylülerin iki hafta önceden yayladan köylere döndükleri ve muhacirlerin iddia ettikleri kadar büyük bir zararın

⁹ Muhacirlerden muvafakat senedi alınmasındaki temel sebebin, kendilerine tahsis edilen mahalden başka yerlere izinsiz olarak gitmelerini; daha doğrusu firar etmelerini önlemek amacıyla yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Aslında böyle bir senedin deniz yolu ile İstanbul'a gelen ve buradan deniz yolu ile devam edecek veya iç bölgelere intikal ettirilecek muhacirler için İstanbul'da hiç bekletilmeden, hatta vapurlardan indirilmeyerek deniz üzerinde iken düzenlenmesi / alınması kararlaştırılmış ise de, bunun müşkilata sebep olduğu düşüncesi ile muhacirlerin sevk olunacakları yerlerde, uygun arazi gösterildiği esnada, henüz inşaat başlanmadan evvel alınmasının daha uygun olacağı Muhacirin Komisyonu Birinci Azalığı tarafından Sadaret'e arz edilmiştir. Bkz., BOA., A.MKT.MHM. 529/75, lef 10 (21 Teşrinisani 1322 / 4 Aralık 1906).

¹⁰ Ketenderesi'nde meskun 150 hane Karaçay muhaciri namına İdris oğlu Aziz, Mehmed oğlu Musa ve Osman oğlu Ahmed isimli şahıslar tarafından Meclis-i Mebûsân Riyâseti'ne çekilen bir telgrafta, mağduriyetlerinin ne kadar ileri boyutta olduğu şu ifadelerle belirtilmektedir: “Afyonkarahisarı'nın Ketenderesi'ne (1)323 senesinde meskûn 150 hâne muhâcirine esâsen arâzi virilmediği ve cihet-i bedelinin havâlesi matlûblarımızın nısfını hükûmet elyevm tesviye itmediğinden zirâatte mahrûm olan muhâcirin-i merkûme 'umûmiyetle bu gün livâyâ döküldük mutasarrıfa vukû' bulan mürâca'at-ı mütevâliyemiz vilâyetle muhâbereden başka bir neticeye vâsıl olmadıktan ve Zirâ'at Bankası'nın bütün zirâ'a tevzi' idilmekde olan i'ânedin de mahrûm idildik. Bu sene de zirâ'at idemediğimiz halde ufk-ı Osmâni'den doğarak bütün Osmanlıları cenâh-ı hamîyyete alan şu devr-i dil-ârâ-yı meşrûtiyyette aç ölemeğe mahkûm kalan bî-çâre muhâcirler yedlerindeki sened mücibince matlûblarının tesviyesi neye mütevakıf ise mazhar-ı 'adâlet buyurulmasını...fermân”. Bkz., BOA., DH.MUİ. 64/1-17 (7 Kanunusani 1325 / 20 Ocak 1910).

olmadığı tespit edilmiştir. Bununla beraber ne kadar zarara uğradıklarının ancak mahsullerinin harman edilmesinden sonra anlaşılacağı, dolayısı ile şu an itibarıyla aç kaldıkları şeklindeki iddianın bir kıymeti olmadığı ifade edilmiştir. Bu tür şikayet ve anlaşmazlıkların esasında muhacirlere yeterli arazi tahsis edilmemesinden ve iskân işlemlerinin tamamlanmamış olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu anlaşmazlık dikkate alınarak yaylada karakol dahi tesis edilmiş olmasına rağmen yine de taraflar arasındaki anlaşmazlık bertaraf edilememiştir. Son çare olarak muhacirlerin bir müddet sonra başka yerlere nakledilmeleri düşünülmüştür. Bu konuda Ankara vilayetiyle Bolu ve İzmit mutasarrıflıklarına yazı gönderilmiştir (BOA., DH.İD. 29/63).

Neticede bu muhacirlerin Ankara vilayeti dahilinde satın alınacak çiftliklere nakil ve iskânları kararlaştırılmış ve daha önce muhacirlere tahsis edilen mîrî çayır yerli halkın müracaatları ve talepleri üzerine Bolvadin Kasabası maarifine terk ve tahsis edilmiştir (BOA., MV. 149/13).

Orhaniye Köyü'ndeki Karaçay muhacirlerinin arazilerinin ellerinden alınarak eski sahiplerine verilmesi bunların mağduriyetlerine sebep teşkil etmiştir. Bu mağduriyet dikkate alınarak ve bunların başka bir yere nakil ve iskânlarının maddî imkansızlıklar dolayısı ile mümkün olamayacağı gerekçe gösterilerek 20. 09. 1931 tarihinde Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal imzasıyla çıkartılan bir kararnâme ile köy arazisi istimlak edilerek Karaçay muhacirlerine verilmiştir (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 23/Gömlek:65-Sıra:7).

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında 1885-1886 ve 1905-1907 yılları arasında kitlesel olarak Osmanlı ülkesine göç eden Karaçay Türkleri, diğer muhacirler gibi ülkenin muhtelif bölgelerine yerleştirilmişlerdir. 1905-1907 yılları arasında deniz yoluyla İstanbul'a gelen Karaçay Türkleri'nden bir kısmı da Konya vilayeti'ne sevk ve iskân edilmiştir. Bunlardan bey ailesine mensup bir kısım muhacir sözde, Konya'nın havasına ve suyunu uyum sağlayamadıkları; gerçekte ise bey ailesinden olup kendilerinin köle aileleri ile aynı mahalde ikamet etmelerini uygun bulmayarak Hüdavendigâr vilayetine firar etmiştir. Bunlar ilk olarak Karahisar-ı Sahib Sancağı'na bağlı Aziziye Kazası'nın Kiliseyayla mevkiine gelerek keyfi bir şekilde yerli halkın hanelerine yerleşmişlerdir.

Karaçay muhacirlerinin Konya'dan kaçarak Karahisar-ı Sahib'e izinsiz olarak gelip yerleşmeleri, hem mahallî yetkilileri hem de bölge halkını sıkıntıya sokmuştur. Üzerlerine gönderilen askeri güçlere rağmen Kiliseyayla'dan çıkmak istememeleri, üstelik Rusya'ya tekrar dönme tehdidinde bulunmaları, daha sert tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır. Buradan ayrılmama hususundaki ısrarcı tavırlarına rağmen alınan tedbirler karşısında Konya'ya geri dönmek şartıyla Bolvadin Kazası dahilindeki mîrî çayır bunlara tahsis edilmek üzere Ketendere olarak isimlendirilen mevkiye yerleşmeye rıza göstermişlerdir. Burada kendilerine haneler inşa edilerek hayatlarını idame ettirebilmeleri için çift hayvanları, ziraat aletleri ve tohumluk zahire verilmiştir. Buna rağmen bütün bu yapılan yardımlar, sağlanan imkânlar muhacirleri tatmin etmemiş, mağduriyet ve fakr u zaruret içerisinde olduklarına dair serzeniş ve şikayetleri eksik olmamıştır.

Karaçay muhacirleri ile iskân edildikleri bölgelerin yerli halkı arasında zaman zaman husumet ve anlaşmazlıklar da yaşanmıştır. Öyle ki bu anlaşmazlıklar yüzünden muhacirlerin başka yerlere nakledilmeleri dahi gündeme gelmiştir. Bir ara ellerinden arazileri alınarak Ankara vilayeti dahilindeki çiftliklere iskânları kararlaştırılmış olan muhacirlere, daha sonra - 1931 yılında- Gazi Mustafa Kemal imzasıyla çıkartılan bir kararnâme ile arazileri tekrar iade edilmiştir.

Kaynakça

- Açık, T. (2015). Halk Rivayetlerine ve Osmanlı Belgelerine Göre Karaçay Malkar Türkleri'nin Anadolu'ya Göçleri, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 8(16): 193-206.
- Bice, H. (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kallıncı, H. (2012). *Karaçay Türklerinin Köyü, Gökçeyayla*, Ankara: Bengü Yayınları.
- Karaçay Türkal, M. (2015). Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler Çerçevesinde Karaçay-Malkar Türkleri'nin Sarayönü Başhüyük Kasabasına Yerleştirilmeleri, *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu (24-26 Ekim 2014 Konya) Bildiri Kitabı* (Ed: Hasan Bahar), Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Karataş, Ö. (2014). Karaçay Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçleri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX(2): 525-538.
- Karataş, Ö. (2015). Kafkasya'dan Anadolu'ya Bir Karaçay Köyü: Konya-Başhüyük, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 8(16): 425-440.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî, Dersaadet* 1317.
- Tabakçı, N. (2008). *Kültürlerarası İletişim Sürecinde Alt Kültürde Kimliğin Oluşumu (Türkiye'deki Karaçay Topluluğu Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Temizkan, A. (2007). Karaçay-Malkar Türklerinin Anadolu'ya İskanı: 1905 Muhacirleri, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 3-4: 93-105.
- Yılmaz, M. (1996). *Konya Vilâyetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

a-Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi:

BOA., A.MKT.MHM. 529/75.

BOA., A.MKT.MHM. 530/9.

BOA., A.MKT.MHM. 530/26.

BOA., A.MKT.MHM. 530/40.

BOA., Bâbîâlî Evrak Odası:

BOA., BEO. 3126/234383.

BOA., BEO. 3141/235546.

BOA., BEO. 3858/289312.

Dâhiliye Nezâreti İdârî Kısım:

BOA., DH.İD. 29/63.

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi:

BOA., DH.MKT. 1162/48.

BOA., DH.MKT. 1180/85.

BOA., DH.MKT. 1284/88.

BOA., DH.MKT. 2628/79.

BOA., DH.MKT. 2717/94.

BOA., DH.MKT. 2773/2.

Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi:

BOA., DH.MUİ. 64/1-17.

İrade Hususi:

BOA., İ.HUS. 153/11.

BOA., İ.HUS. 155/39.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları:

BOA., MV. 114/53.

BOA., MV. 149/13.

Yıldız Mütenevvî Ma'rûzât:

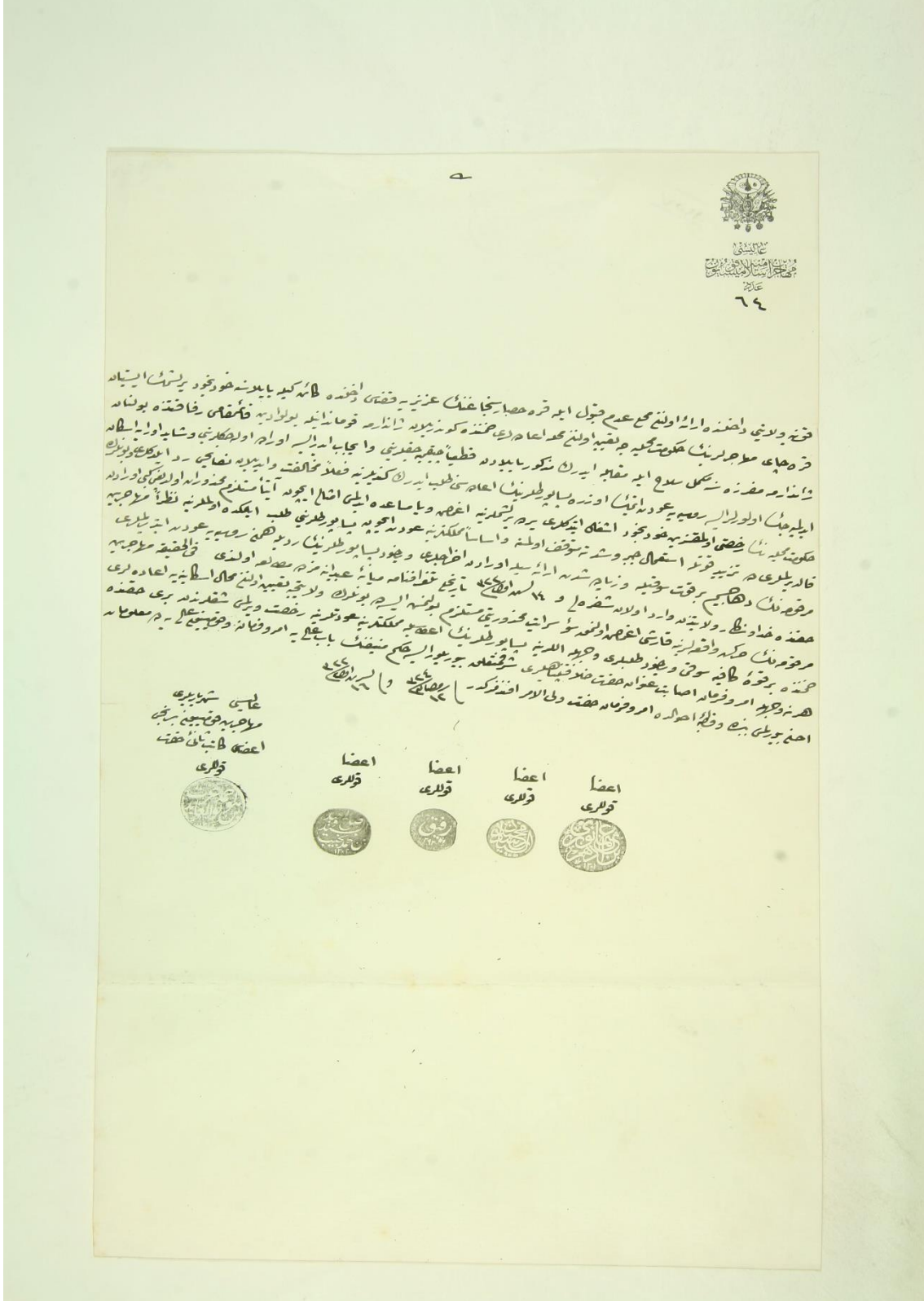
BOA., Y.MTV. 290/143.

b-Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

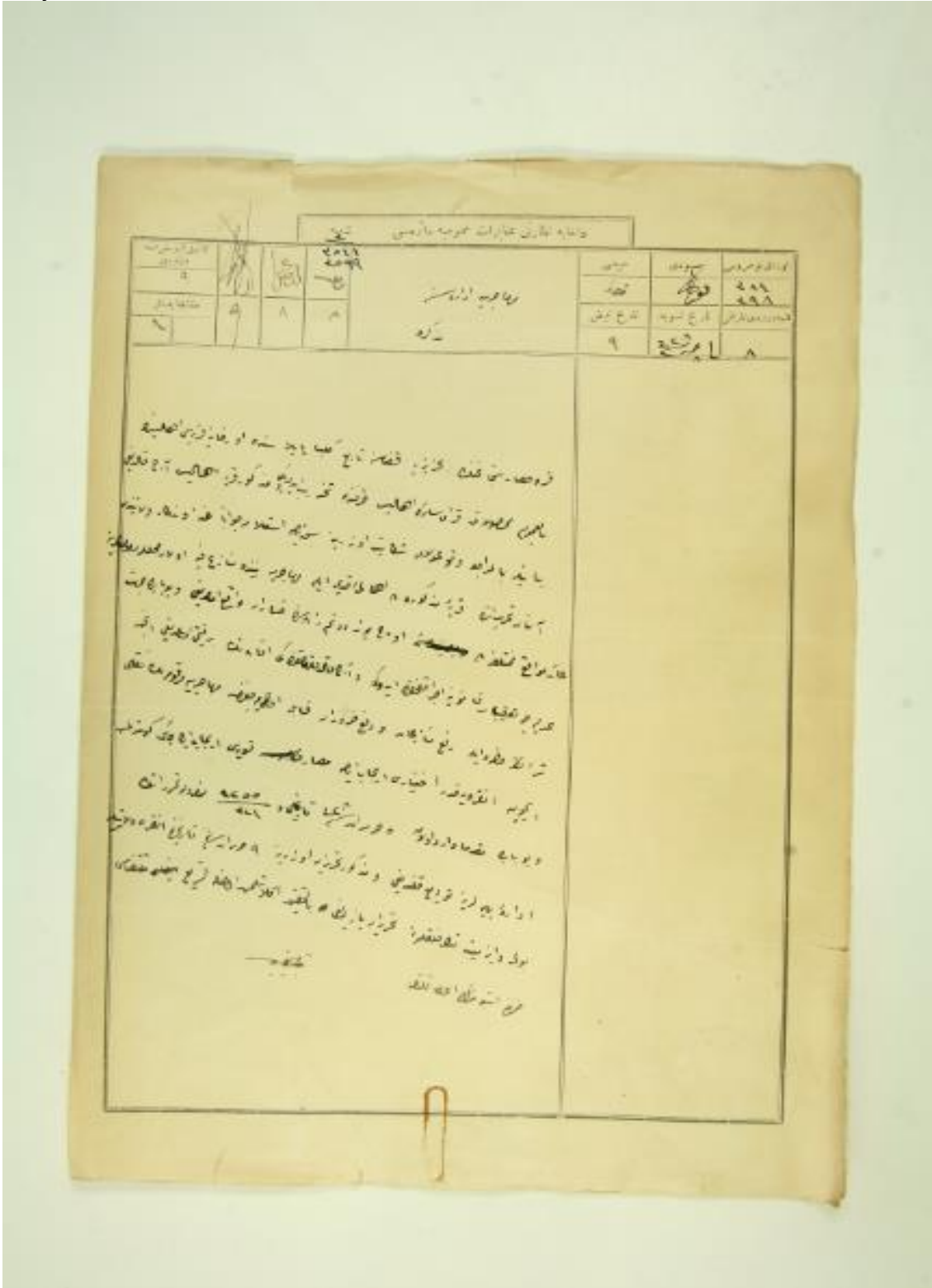
Fon: 30-18-1-2, Kutu: 23/Gömlek: 65-Sıra: 7

Ekler

Ek 1: BOA., Y.MTV 290/143. Konya Vilayeti'nde kendilerine gösterilen yeri kabul etmeyerek Karahisar-ı Sahib Sancağı Aziziye Kazası'na yerleşmek isteyen Karaçay muhacirlerinin oradan kaldırılması.

Ek 2: BOA., DH.İD. 29/63. Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın Aziziye Kazası'na bağlı Orhaniye Karyesi ahalisinin mahsulatının diğer köyler ahalisi tarafından tahrip edilmesi üzerine yapılan tahkikat neticesi yerli halk ile muhacirlerin arasında anlaşmazlık olduğunun anlaşılmasından dolayı muhacirlerin oradan nakli.

Ek 3: BCA., Cumhuriyet Arşivi: Fon: 30-18-1-2, Kutu: 23/Gömlek: 65-Sıra: 7. Afyon Vilayeti'nin Orhaniye Köyü'nün Karaçay Türkleri'ne verilmek üzere 1505 sayılı kanun gereğince istimlâki.

T. C. BAŞVEKÂLET MÜAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ		KARARNAME		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	
Şube:					
Sayı: 11745					
<p>Afyon Vilâyetinin Orhaniye Köyünde mukaddema iskân edilmiş olan Karaçay türklerine verilen arazinin ellerinden alınarak sahibi evvel-lerine verilmesinden mezkûr halkın arazisiz ve vasıtai mâiyyetten mahrum kaldıkları anlaşıldığından bunların başka yere nakil ve iskânlarına ise maddeten inkân olmadığı gibi tevzi edilecek başkaca arazi de x bulunmadığından halen üzerinde yaşadıkları arazinin mezkûr Karaçay türklerine tevzi edilmek üzere 1505 numaralı kanuna tevfikeyan istimlâki; Dahiliye Vekâletinin 10/9/93İ tarih ve 296İ numaralı teşkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 20/9/93İ tarihli iqtisamında tasvip ve kabul olmuştur.</p>					
20/9/93İ					
REİSİCUMHUR					
<i>Gazi M. Homay</i>					
Bp. V.	Ad. V. V.	M. M. V.			
<i>İmre</i>	<i>Must</i>				
Da. V.	Ha. V.	Ma. V.			
<i>S. İsmet</i>	<i>H. İsmet</i>	<i>M. İsmet</i>			
M. V.	Na. V.	İ. V. V.	S. İ. M. V.		
<i>Must</i>	<i>Colak</i>	<i>Colak</i>	<i>S. İsmet</i>		
030 18 01 02 23 65 7					

Muhammed İktbal'in Hayatındaki Türk Kavramı

The Concept of "Turk" in the Life of Muhammad Iqbal

Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ¹, Doktora Öğrencisi Tuba İŞLER²

Öz

Bilindiği üzere dünyanın en önemli kültürlerinden birisi Türk kültürüdür. Muhammed İktbal de Türk kültürünün çeşitli uzantılarıyla tanışma imkanına hayatının ilk evrelerinden itibaren başlamıştır. Onun Türk kültürüyle tanışması özellikle II. Abdülhamit, İttihat Terakki dönemi bilhassa Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan'daki faaliyetleri çerçevesinde zemin bulmuştur. Dolaylı olarak Osmanlı Devleti, halife, İslamiyet gibi kavramlar Hint kamuoyunda tartışılmaya başlanmış, İngilizlerin bu kavramlar karşısında gösterdikleri olumsuz tavırlar aksi sedaların yeşermesini sağlamış ve savaşlar bu durumu hızlandırmıştır. Çanakkale Muharebeleri'nin Hint kamuoyunda uyandırdığı İngiliz karşıtı tepkileri hissedilen Muhammed İktbal, bu konuda çeşitli faaliyetler içine girmiştir. İktbal, Osmanlı Türklerinin İngilizler karşısında gösterdiği cesareti, Hintli Müslümanların uyanışı için vesile kılmaya çalışmıştır. İktbal'in bu tavrı üzerinde güneş batmayan bir imparatorluğun gücünün kendi coğrafyasında ilk defa sorgulanmasının da başlangıcını teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve akabinde Mustafa Kemal'in önderliğinde Milli Mücadele'nin başlatılması, İktbal'in Türklere olan olumlu tavrını daha da pekiştirmiş, İktbal büyük bir şevk ve heyecanla İngiliz emperyalizmine karşı saf tutmuş, Milli Mücadele'nin yanında yer almıştır. İktbal gerek düşünce bazında gerekse fiiliyatta konuyla ilgili en esaslı çabaları sarf edenlerden birisi olmuştur. Onun için Osmanlı Türk'ünün kişiliği aynı zamanda kendi kişiliği, onun hedefi Hintli Müslümanların hedefi, başarısı mazlum milletlerin başarısıdır.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Muhammed İktbal, Mehmet Akif Ersoy, Mustafa Kemal Atatürk, Türklük

Makale türü: Derleme

Abstract

As it is known, one of the most important cultures of the world is Turkish culture. Muhammad Iqbal had the opportunity to meet various extensions of Turkish culture beginning the first stages of his life. His acquaintance with Turkish culture took place, especially during Abdulhamit the Second, the period of the İttihat Terakki and during the activities of the Teşkilat-ı Mahsusa in India. The concepts such as the Ottoman State, the caliph and the Islam were started to be indirectly discussed in the Indian public opinion, the unfavorable attitudes of the British against these concepts aroused opposite thoughts and feelings and the wars accelerated this situation. Muhammad Iqbal, who felt the anti-British reactions which was caused by Canakkale wars, got involved in various activities. Iqbal struggled for the awakening of Indian Muslims by referring the courage of Ottoman Turks against the British. This attitude of Iqbal towards the power of the British empire was questioned in its own geography for the first time. The end of the First World War and the beginning of the national struggle under the leadership of Mustafa Kemal reinforced the positive attitude of İktbal to Turkish, he showed a great deal of enthusiasm and excitement against the British imperialism and supported National struggle. Iqbal was one of the hardest-working individual in terms of both thought and deed. The personality of Ottoman Turk is its own personality, his goal, became target of the Indian Muslims and his success was the success of oppressed nations.

Keywords: Mevlâna, Muhammad Iqbal, Mehmet Akif Ersoy, Mustafa Kemal Atatürk, Turkishness

Paper type: Review

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, aaltintas@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-000-9473-5427>

² Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tuba_isler@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5355-2034>

Atf için (to cite): Altıntaş, A. ve İşler, T. (2019). Muhammed İktbal'in Hayatındaki Türk Kavramı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 449-459.

Giriş

Dünyanın en önemli medeniyetlerinden birisi olan İslam medeniyeti ile Hintliler İslamiyet'in ilk yayılma dönemlerinden itibaren tanışmışlardır. Tarihi İpek Yolu'nun en önemli kaynaklarından olan Hint mamülleri İran-Anadolu üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmış, bu durum kültürler arası kaynaşma ve etkileşim alışverişini beraberinde getirmiştir. Anadolu, bu geçiş ve geliş gidişlerin odak noktalarından birisini oluşturmuştur. Türk hanedanlar belirli bir süre Hindistan üzerinde etkili olmuşlar, kültür ve medeniyetlerini bu topraklara yansıtmışlardır. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de bu kültür ve ticaret alışverişi devam etmiştir. Deniz yollarının önem kazanması, gemi yapım teknolojilerinin gelişmesi, Ümit Burnu'nun keşfi Anadolu'nun ticari önemini azaltmışsa da etkileşimler kesilmeden devam etmiştir. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Hindistan-İngiltere arasındaki en kısa yol olan Kızıldeniz-Süveyş-Akdeniz güzergahı stratejik bir önem kazanmıştır. Almanya'nın Doğu Politikası'nı ortaya koymasındaki en büyük nedenlerinden birisini oluşturmuştur. Almanya'nın İngiliz yönetiminde bulunan Müslümanları kışkırtma siyasetiyle paralel olarak Osmanlı Devleti de Pan-İslamist ideolojiyi ortaya atmış ve bunu uygulamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya koyduğu İslamcılık siyasetinin en önemli uygulama sahalarından birisi hiç şüphesiz Hindistan olmuştur. II. Abdülhamit ile birlikte daha da sistematik ve derinliği olan bir hareket haline gelen bu siyaset Hindistan'da yaşayan Müslüman nüfusta dalgalanmalar meydana getirmiştir. Hindistan'daki bu kültür iklimi doğal olarak Hintli aydınlar üzerinde belirli bir tesir meydana getirmiştir.

Hindistan'ın İngilizler tarafından sömürülmesi, Hintlilerin ikinci sınıf muamelesi görmesi, İngiliz idare tarzının Hint halkının onurunu zedelemesi, İngilizlerin adaletsiz uygulamaları, zaman zaman Hint halkı tarafından İngilizlere karşı tepkilere yol açmıştır. Osmanlı-Almanya ittifakı kapsamında Berlin-Bağdat-Hicaz demiryolu projesi bilhassa İngilizlerin Hindistan hakimiyetlerine zarar vereceği endişesine kapılmalarına yol açmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hintli Müslümanları İngiliz yönetimine karşı ayaklandırma çabaları ve bu çabaların kısmen başarılı olması, durumu daha da kritiklemiştir.

1. Muhammed İkbâl

Muhammed İkbâl, 10 Kasım 1877'de Hindistan'ın Pencap eyaletine bağlı Siyalkut'ta mutasavvıf bir anne babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Kur'an eğitimini medresede tamamladıktan sonra İslam Edebiyatı ile ilgilenmeye başlamıştır. Yükseköğrenimini tamamlamak için Lahor'a gitmiş, edebiyat, şiir ve tarih eğitiminin yanı sıra felsefe öğrenimini görmek için Devlet Koleji'nde de okumuştur. Burada tanıştığı Thomas Arnold ile uzun süre ilişkisini devam ettirmiş, onun refakatinde Batı kültürü ve felsefesini inceleme imkanı bulmuştur. Doğu İslam Kültürü'ne olan merakı konusunda ise hocası Mir Hasan'ın rehberliği altında kendisini yetiştirmiştir. İkbâl'in entelektüel donanımında bu iki ilim ve fikir adamının etkisi büyük olmuştur (Kılıç, 1994: 18). Bundan sonra eğitim hayatına Avrupa'da devam etmiş, hukuk eğitimi görmüştür (Okumuş, 2014: 8). İkbâl buradaki eğitim süreci boyunca her ne kadar muhafazakâr bir düşünce yapısına sahip olsa da Batı fikir ve felsefî akımlarından da etkilenmiş; Dante, Goethe ve Nietzsche gibi ünlü yazarların eserlerini eleştirel bir süzgeçten geçirerek kendi hayat felsefesine uyarlayabilme başarısını göstermiştir (Yener, 2013: 310).

İkbâl, yeteneklerini mensubu olduğu Hindistan ülkesi ve mağdur, mahzun Hintli Müslümanlar için harcamayı kendisine görev bilmiştir. Hindistan'ın İngiliz sömürsünden kurtulması için mücadele etmiş ve bu uğurda şiirler yazmış, konferanslar düzenlemiştir ki bölge Müslümanlarının İngiliz boyunduruğundan kurtulup bağımsızlıklarına kavuşmaları için bir adım atmaya çalışmıştır. Toplumun gelişimi önündeki engellerin kaldırılması, durağan değil, aktif bir halk kitlesinin oluşması yolunda gerekli olan bütün fedakarlığı göstermekten kaçınmamıştır. Bu süreçte İkbâl'in en büyük destekçisi; fikirlerine büyük saygı beslediği ve tasavvufi anlamda "manevi hocam" dediği kişi hiç şüphesiz Mevlâna olacaktır (Alap, 2013: 516). Mevlâna'nın kitaplarında, fikirlerinde adeta kendini bulan İkbâl, "Mevlâna'ya karşı duyduğu hürmet, sevgi

ve itimad hemen her eserinde göze çarpmaktadır” (İkbal, 1999: 83). Ancak bu hürmet, onu tamamıyla taklit etmek değil, fikirlerine yeni anlamlar yükleyerek modernize etmesiyle gerçekleşmiştir (Schimmel, 1990: 16).

2. Muhammed İkbal ve Mevlâna

Mevlâna; 1207 yılında Afganistan’ın Belh şehrinde dünyaya gelmiş ve tasavvufi bir ortamda yetişmiştir. Babası, Belh şehrinin ileri gelenlerinden olup sağlığında “Sultan’ül-Ulema” (Bilginlerin Sultanı) unvanını almış olan Bahaeddin Veled’dir (Şahinoğlu, 1991: 460). Annesi ise Belh Emiri Rükneddin’in kızı Mümine Hatun’dur (Konya Kütüphanesi, 2014). Bahaeddin Veled, saygın bir kimliğin yanı sıra büyük bir nüfuza da sahiptir. Dönemin Harzemşah lideri Alaeddin Muhammed Tekiş’e, Yunan Felsefesi’ne olan yakınlığı dolayısıyla ağır eleştirilerde bulunmuş, bu durumu fırsat bilen karşıtları, Bahaeddin Veled’in siyasi amaç güttüğü, taraftarlarıyla isyan hazırlığı içinde olduğunu dedikodusunu yaymışlardır. Bunun üzerine Alaeddin Muhammed Tekiş, ondan ülkeyi terk etmesini istemiştir (Öngören, 2004: 441). Bahaeddin Veled, Belh’ten ayrıldıktan sonra, önce henüz Moğollar tarafından işgal edilmemiş olan Semerkant’a gelmiştir. Ardından 1217 yılında Malatya’ya, 1219’da Sivas’a daha sonra da Erzincan üzerinden Akşehir’e geçmiş, burada dört yıl kalmış Akşehir’den sonra Larendede (Karaman) yedi yıl ikamet etmiştir. Burada oğlunu Şerafettin Semerkandi’nin kızı Gevher Hatun ile evlendirmiştir (Ritter,1988: 54). Kendisi ve ailesi 1228 yılında dönemin Selçuklu Hükümdarı Alaeddin Keykubat’ın davetleri üzerine Konya’ya yerleşmişlerdir (Fürûzanfer, 1986: 34). Mevlâna burada gerek babasından öğrenmiş olduğu Arapça ve Farsça dilleri gerekse medreselerde gördüğü eğitim neticesinde dönemin şartlarına göre büyük bir donanıma ve bilgiye sahip olmuştur. Bu bilgisi, babasının 1231 yılında vefatı sonrasında onun halefi olabilecek boyuttaydı (Şahin, 2013: 417).

Mevlâna her daim, ilerlemenin ve gelişimin savunucusu olmuş, bunu Allah’a olan manevi aşkla birleştirerek başta Mesnevi ve Divan-ı Kebir olmak üzere diğer bütün eserlerine yansıtmıştır. Bu iki genel fikir, yani hem ilerleme hem de İlahi aşk 20. yüzyılın önemli düşünür, şair, filozof ve devlet adamlarından biri olan Muhammed İkbal’i de etkilemiştir (Uyanık, 1993-94: 91). Bu sebeple Mevlâna, onda büyük etkiler yaratmıştır.

İkbal, yazmış olduğu eserlerin çoğunda Mevlâna’ya değinmiş, onun düşüncelerinden feyz aldığını her zaman dile getirmiştir. Bu düşünceleri desteklemesi bakımından İkbal’in 1915 yılında yayınladığı Esrar-ı Hodi adlı eseri, Hindistan’da Mevlâna’nın felsefesini yorumlayan en önemli yapıt olması bakımından diğer eserlerinden ayrılmaktadır. Bundan bir sene sonra adı geçen eserden ilham alınarak yayınlanan Rumuz-i Beyhudi adlı kitabının ilk sayfasında Mevlâna’ya ait bir beyitle başlaması da oldukça dikkat çekicidir:

"Gayret et, kendini bensizlik içinde arayıp bul,

Hakikati bilen sırf Yüce Allah'tır." (Halıcı, 1983: 139).

Ömrü boyunca bir kere bile İran’ı ziyaret etmemiş olan İkbal istisnasız her Farsça eserine, Mevlâna’yı övgüyle başlamış, onu manevi hocası olarak tasvir etmiş, düşüncelerine her zaman hayranlık beslemiştir (İkbal, 1958: 16). İkbal’de Mevlâna’nın en büyük etkisi Pakistan’ın Hindistan’da ayrılarak ayrı bir devlet kurulması düşüncesi olmuştur. İkbal Mevlâna’dan aldığı ilhamla Hindistan’da Müslümanların ayrı bir memleketi olması düşüncesini ilk defa 1930’da ortaya atmıştır. Ancak bunun gerçekleştiğini görememiştir (Halıcı, 1983: 139).

Ona göre Mevlâna, Fars dilinde Kur’an yazmış bir isimdir (Peker, 2013: 41). İkbal, Mevlâna’ya olan bağlılığını Armağan-ı Hicaz kitabında “Ben Mevlâna gibi Kabe’de ezan okudum. Can sırlarımı ben ondan öğrendim. Eski asrın fitne devrinde o, bu asrın fitne devrinde de ben...” (Yakit, 2007: 250), sözleriyle ifade etmiştir.

Farklı dönemlerde yaşamış olsalar da Muhammed İkbal, kendisindeki manevi zenginliğin kaynağı olarak Mevlâna’yı görmekte, onun etkisini eserlerine de yansıtılmaktadır.

Geniş bir çerçevede bakıldığında, Mevlâna'nın beslendiği Hint kültüründen İktbal'in de etkilenmiş olduğu gözlemlenmektedir. Bu sebepten dolayı Muhammed İktbal anlatılırken Mevlâna'ya değinmemek o konuyla ilgili verilmek istenen bilgiyi eksik kılacaktır. İktbal'in düşüncelerini, çağdaşlarına kıyasla farklı yapan en önemli nokta, fikirlerini beğendiği ve benimsediği Mevlâna'yı sadece taklit ve takiple yetinmemiş olmasıdır. Kendi felsefesinin süzgecinden geçirerek, halka ulaştırma düşüncesinde olduğu fikirler ve çalışmalar için bir hareket noktası tayin etmesidir. İktbal'deki bu farklılık ve yorum yeteneği, yeni anlayışların doğmasını sağlayacak, İslam'ın çağın şartlarına göre yorumlanmasına, aslı olmadığı halde geri kalmış, ilkel görüntüsüne yeni bir ışık getirecektir. Hem Mevlâna hem de Muhammed İktbal, kendi dönemleri içerisinde, İslam'ı dar bir çerçevede değerlendiren ve miskin insanların boş uğraşlarla meşgul olduğu bir toplumla ilerlemenin çok zor olduğu kanaatine varmışlardır (Yakıt, 2007: 266).

3. Muhammed İktbal ve Mehmet Akif

Muhammed İktbal'in Türklere olan ilgisi, sevgisi ve hayranlığı bilinen bir gerçektir. Türk Milleti'nin bağımsızlığına düşkünlüğü, bu uğurda göstermiş oldukları çaba, İktbal'in millet anlayışıyla örtüşmekte ve onun taktirini kazanmaktadır. Muhammed İktbal "millet" tanımını, ırk, soy ve bölge kavramlarına bağlı kalınmadan, dili, ırkı ne olursa olsun ulusların, Müslümanlık çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği şeklinde açıklar. Müslüman kişi, dünyanın bir başka yerindeki diğer Müslüman'ı yadırgamaz, kabullenir, ilgilenir, kendisini onlarla bütün görür, yargısına ulaşır (İktbal, 2001: 15-16). Bu konuyla ilgili şu mısraları örnek verilebilir:

"Soyla övünmek cehalettir. O tendir ve ten fanîdir.

Biz soy üstünlüğünü yaktık. Din ateşi bu soy üstünlüğünü yok etti.

Eğer soy soppu milletin bir parçası sayacak olursan, kardeşlik kalesinde bir gedik açmış olursun..." (Çelik, 2004: 173).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren dağılma sürecine girmesi, Batılılar için bir fırsat olmuş, bu sebeple ülke topraklarını paylaşım planları yapmaya başlamışlardır. Bu gerilemiş dönemde bile Muhammed İktbal, bağımsızlığına düşkünlükleriyle tanınan Türk Milleti'nin son gücüne kadar mücadeleyi sürdüreceklerinden kuşku duymamıştır.

Muhammed İktbal, Türk Milleti'nin bağımsızlık savaşını galibiyetle tamamlayacağına dair inancı konusunda yalnız değildir. Aynı dönemlerde yaşamış, Muhammed İktbal ile aynı düşünceleri paylaşan bir diğer isim Mehmet Akif Ersoy olmuştur. İki şair de kendi milletlerinin kurtuluşu için olan güçleriyle gayret göstermiş, milletlerine istiklal fikrini aşlamak için sağlam üsluplarını kullanarak şiir yazma yeteneklerini aracı olarak seçmişlerdir. Muhammed İktbal'in savunduğu önemli konulardan biri olan "çalışmak" kavramı Mehmet Akif Ersoy'un da öncelikleri arasında yer almış, her ikisi de bunun başarılabilmesi için koşulsuz, şartsız batının taklit edilmesi, kılık kıyafetlerin değiştirilmesi, müzik anlayışının batılılaşmasıyla mümkün olmayacağı kanaatine varmışlardır (Benli, 1987: 21). Konuyla ilgili Muhammed İktbal'in eleştirisi kendi dilinden şu mısralara dökülmüştür:

Garbın kuvveti ne çeng ne rebandandır,

Perdesiz kızların raksından değildir.

Lale yüzlü sihirbazların büyüsünden değildir,

Çıplak bacaklar ve kesilmiş saçtan değildir.

Onun muhkem olması dinsizlikten değildir;

Onun parlaklığı Latin Harflerinden değildir.

Avrupalıların kuvveti ilim ve fendendir;

İşte bu ateşten onların ışıkları parlıyor.
Hikmet elbiselerin kesilmesinden ileri gelmez;
Sarı, ilim ve hünere mani değildir.
Ey şüh ve cür'etli genç! İlim ve fen için
Kafa lazımdır, Avrupa elbisesi değil. (Ayvazoğlu, 1995: 50-51)

Aynı eleştiriyi Türklere de yapan Muhammed İkbâl, bunu;

“Türkler kendisinden geçmiş, Avrupa’dan sarhoştur,
Avrupalıların elinden zehir içti.
İrak’ın tiryakını elden verdiği için ben
“Allah onlara yardımcı olsun”dan başka ne diyeyim?
Kendini göstermek zevkinden dolayı Avrupalıların kölesi oldu
Garplılardan şarkı ve raks getirdi” (Ayvazoğlu, 1995: 51). Şeklinde dile getirmiştir.

Mehmet Akif Ersoy da batılılaşma kavramına tıpkı Muhammed İkbâl mantığıyla bakmış, onun şiirlerine yansıttığı düşüncelerin benzeri mısraları, kendisi de yazmıştır:

“Cemaat intibâh ister, uyanmaz gizli yaşlarla!
Çalışmak!... Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla!
Alınlar terlesin, derhal iner mev’ûd olan rahmet,
Nasıl hâsir kalır ‘tevfiki hak ettim’ diyen millet” (Çelik, 2004: 180).

Mehmet Akif aynı temayı şu şekilde de dile getirmiştir:

“Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Alçak bir ölüm varsa, emînim budur ancak...
Âtîyi karanlık görüvermekle apıştın?
Esbâbı elinden atarak ye’se yapıştın!
Karşında ziyâ yoksa, sağından ya solundan
Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!
Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!” (Çelik, 2004: 183).

Mehmet Akif Ersoy 1936, Muhammed İkbâl ise 1938 yılında hayatlarını kaybetmişlerdir. Aynı dönemlerde yaşamalarına rağmen birbirleriyle hiç karşılaşmamışlardır (Çelik, 2004: 191). Ancak, Mehmet Akif Ersoy onun bazı eserlerini Millî Mücadele yıllarında okuma fırsatını bulmuş, düşüncelerinin kendi fikirlerine yakın olduğunu ilk defa o zaman görmüştür. Bu sebeple de Türkçede “İkbâl” adına ilk defa Safahat’ın Gölgeleer bölümünde yer veren isim Mehmet Akif Ersoy olmuştur (Yetiş, 2013: 482). Bundan sonra onun kitaplarını hep okumuş, vefatının ardından da Mahir İz ve Mısır müderrislerinden olan Abdülvehhab Azzam, Mehmet Akif Ersoy ile birlikte, Muhammed İkbâl’in şiirlerini büyük bir keyifle okuduklarını anılarına kaydetmişlerdir (Ayvazoğlu, 1995: 54-55). İkbâl’in eserlerinde Mehmet Akif’in adı geçmemiş olsa da onun fikirlerine benzer fikirler öne sürdüğü apaçıktır (İkbâl, 1999: 196). Ersoy’un kendisi de İkbâl’in sanatı hakkındaki düşüncelerini ve kendisine benzerliklerini şu ifadelerle dile getirmiştir:

"Ben bu şairin ufak bir risalesini Ankara'da görmüş ve sahibini kendime benzetmişim. Sarkta yetişen tasavvuf büyüklerinin bütün şiirlerini okuduktan sonra Garp felsefesini adamakıllı hazmeden İktbal hakikaten yaman şair. Zaten Hint Müslümanlarından ismini bilmeyen, şiirlerini ezberlemiş olmayan yok. Urdu lisanında yazılmış olmak tabiidir. Ancak benim gördüklerim Farisi. Mevlâna'yı çok okumuş, çok sevmiş. Ona 'Mürşidim' diyor. Nezdindeki iki eserin biri Peyâm-ı Meşrik'dir. Çok güzel gazelleriyle kıtaları var. Gazellerin bir ikisi bana sarhoş gibi nara attırdı (Ayvazoğlu, 1995: 53)." diyerek üzerinde bıraktığı etkiyi net bir şekilde ortaya koymuştur.

Aynı dönemlerde yaşamış ve paralel düşünceleri savunmuş olan Muhammed İktbal ve Mehmet Akif değerlendirmesini İsa Çelik şu şekilde yapmıştır:

"...Birisini Hint-alt kıtasında, diğeri ise Anadolu'da yaşayan iki İslâm şâiri Muhammed İktbal ve Mehmet Âkif, şiirlerinde ele aldıkları ana tema ve motifler açısından birbirlerine paralellik arz etmektedir. İçerisinde yaşadıkları dönemin sosyo-kültürel, sosyo-politik şartları onların şiirlerini şekillendirmiştir. Bu bağlamda her ikisi de aynı motifler üzerinde yoğunlaşmış, kendi halklarını uykularından uyandırmış, onlara irade ve güç bahşetmiş, eski izzet ve şereflerine kavuşmaları için faaliyete geçirmiş aksiyoner birer şâir fonksiyonunu icra etmişlerdir. Kendi milletlerinin edebiyatlarında İktbal ve Âkif kadar devrinin aynası olmuş, yaşadığı anın hemen hemen bütün içtimaî meselelerine sahip çıkmış şâirler az bulunur. İnsanın büyük ve ulvî varlık gayesi unutturulmuş, yüksek ahlakî değerlere sırt çevrilmiş bir dünyada, günü birlik basit ve denî menfaat çekişmeleriyle çirkinleştirilmiş bir hayat mücadelesinin hızlanarak sürdüğü çağımızda Muhammed İktbal ve Mehmet Âkif'in örnek şahsiyetleri, iman ve ahlak bütünlüklerinin genç nesillere emsal olması yegâne dileğimizdir" (Çelik, 2004: 191-192).

Görüldüğü üzere Türklük kavramı, bir kez bile görüşme imkânı bulamayan bu iki önemli şahsiyetin ortak noktası olmuş, her ikisi de kendi ülkelerindeki halkın uyanması ve cesaretlenmesi konusunda canla başla çalışmışlardır. Millî Mücadele Türkiye'sinde Mehmet Akif ile beraber bağımsızlık, özgürlük mesajları veren başka önemli isimler de mevcuttur. Bunlar daha çok Türkçülük üzerine yoğunlaşan ve kurtuluşun Türkçülük fikrine sadık kalınarak gerçekleşeceğine inanan Said Halim Paşa ve Ziya Gökalp'tir. Elbette İktbal de, Mustafa Kemal ve onun önderliğindeki Türk ordusuna duyduğu hayranlığın bir benzerini, savundukları düşünceleri beğendiği ve örnek aldığı Said Halim Paşa ve Ziya Gökalp'e de beslemiştir.

4. Said Halim Paşa ve Ziya Gökalp'in Muhammed İktbal'e Etkisi

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin akabinde İslamcılık fikrinin önem kaybetmesi, Türkçülük akımının baş göstermesine sebep olacaktır. Türklük, milliyetçilik ve Müslümanlık anlayışı Muhammed İktbal nezdinde önemli olduğu kadar, devrin önemli isimleri Sadrazam Said Halim Paşa ve Türkçülük şairi, düşünürü, sosyoloğu Ziya Gökalp için de oldukça hassas mevzulardı (İktbal, 1999: 196-197). Onlar Avrupa'nın yayılcı kültür politikaları karşısında direniş tavrı sergilemişler, bunun için farklı yöntemler kullanmışlardır (Kılıoğlu, 2013: 494-495). Kur'an ve hadislere uygun, pozitif bilimlerle çelişmeyen yeni bir bakış açısının doğması gerektiğine inanmışlardır (Gülmez, 2008: 61). İktbal'in bu uğurda kendisine örnek aldığı kişiler arasında Said Halim Paşa'nın da olduğu, Pakistan'ın önemli devlet adamlarından biri olan Muhammed Ali Cinnah tarafından da zikredilmiştir (İktbal, 1958: 16). Osmanlı Devleti'nin batıyı örnek almasının Türk kültürünü, Türk Milliyetçiliğini zedelememesi gerektiği fikri bu isimlerce de benimsenmekteydi. Aynı fikri savunanlardan birisi olarak İktbal, Avrupa'daki milliyetçilik anlayışının dinsizliğe yol açabileceği endişesini dile getirmiştir (İktbal, 1999: 188).

İktbal, Türkiye'deki dini ve siyasi hayatı şu şekilde özetlemiştir:

"Kısa bir zaman evvel Türkiye'de iki esas fikir hareketi mevcuttu; onlar Milliyet gurubu ve Dini Reform zümresi tarafından temsil edilmiştir. Milliyet gurubunun en yüksek alaka noktası her şeyin fevkinde devlettir, din değil. Bu mütefekkiirlere göre dinin, din olarak bağımsız bir fonksiyonu yoktur. Milli hayatta, bütün amillerin hüviyet ve fonksiyonların tayin eden asli

amil, devlettir. Onlar bu sebepten devlet ve din hakkındaki eski fikirleri reddediyorlar; kilise ve devletin ayrılması gibi... Millet nazariyesi, İslamiyet'te mevcut olmayan bir dualizmi telkin ettiği için yanlış yola saptırıyor" (İkbal, 1999: 197).

"Öbür taraftan, Sait Halim Paşa'nın başında bulunduğu Dini Reform zümresi, İslamiyetin idealizmle pozitivizmin bir ahengi olması üzerinde-yani esas nokta üzerinde-durmaktadır; ve İslam, hürriyet, müsavet ve solidarite (dayanışma) gibi ebedi hakikatlerin birliği olarak belirli bir 'vatan'a mensup değildir" (İkbal, 1999: 197).

Türkiye'de uygulanan Cumhuriyet adındaki yönetim şeklinin İslamiyet ile birebir örtüşüğünün vurgusunu yaparak düşüncelerine şu şekilde devam etmiştir: "Bence bu fikirler-doğru tatbik edilmek şartıyla- İslamiyet'in hakiki zatını teşkil etmekle beraber şimdiye kadar İslam tarihinin ilk asırlarından beri gelişen Arap imperyalizminin (emperyalizm) gölgesinde kalan, daha doğrusu onun kurbanı olan beynelmilel ülküsünün doğumunu göstermektedir. Bu yeni ülkü büyük milli şair Ziya Gökalp'in eserinde açıkça aksettirilmiştir. Onun, Comte'un felsefe sisteminden ilham alan şiirleri, Türkiye'nin bugünkü fikrini şekillendirmeye yardım etmişlerdir... Bu satırlar modern İslamiyet cereyanını açıkça göstermektedir. Bu anda her Müslüman millet kendi derin Ego'suna dalmaktadır dalmalıdır; bir zaman için kendi müşahedesini yalnız kendine teksif etmelidir; nihayet diri bir Cumhuriyet ailesini teşkil edecek kadar hepsi kuvvetli ve kudretli olacaktır. Milliyetçi mütefekkilere göre hakiki ve canlı bir birlik şöyle böyle sembolik bir riyaset sayesinde kazanılacak kadar kolay bir iş değildir. O birlik, ırki rekabetlerin müşterek ruhani maksatla tesviye edilip ahenge getirildiği hür, bağımsız birliklerin çokluğunda hakikaten tecelli etmektedir. Bana öyle geliyor ki Allah, İslamiyet'in, ne milliyetçilik ne de imperyalizm (emperyalizm) olmadığını ve suni hudud ve ırk farklarının onlara mensup olanların içtimai ufuklarını daraltmak için değil, yalnız tavsifini kolaylaştırmak için tanıdığı bir Cemiyet-i Akvam olduğunu gösteren hakikati bize yavaş yavaş açıyor" (İkbal, 1999: 199-200). Muhammed İkbal'in Ziya Gökalp ile ilgili görüşleri şu şekilde devam etmektedir:

"Aynı şairden, Din ve İlim adlı bir şiir, İslam dünyasında gittikçe beliren umumi dini görüşü daha fazla aydınlatacak: Şairin, Comte'un, insana zihni inkişafına dair (yani teolojik, metafizik, pozitif) nazariyesini İslamiyet'in dini görüşüne ne kadar güzel uydurduğu bu satırlardan anlaşılıyor. Ve bu satırlardaki din görüşü şairin, Türkiye'nin terbiye sisteminde Arapçanın yerine karşı aldığı vaziyeti de tayin etmektedir:

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duanın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın...
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!

Dinin maksadı, kalbin ruhanileştirilmesi ise, insanın ruhuna girmelidir ve şaire nazaran, yalnız, ruhanileştiren fikirler anadiline bürünmüş olursa insanın içine girebilir. Hindistan'da, halkın ekserisi, Arapçanın yerine Türkçenin getirilmesini takbih edeceklerdir" (İkbal, 1999: 200).

5. Muhammed İkbal ve Atatürk

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal çöküntü, bütün ülkede hissedilir durumu gelmişti. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında devletin ağır bir hezimetle uğraması, Avrupalı Devletlerin paylaşım planlarını yapmaları ve uygulamaya koymaları Hintli Müslümanları da olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin parçalanması demek İslam'ın ve Müslüman gücünün de parçalanması demektir. İkbal, siyasi iktidarın çöküşünün ulusal karakterin de çöküşü olduğunu biliyordu (İkbal

2001: 27). Türk Milleti'ni, yaşadığı bu zor günlerinde yalnız bırakmayıp kurtuluşa ermeleri için dua eden, hasta ve yaralı Türk askeri için para yardımı kampanyaları başlatan ülke, Hindistan olmuştur (Yüksel, 2010: 240). İki millet arasında ilk dayanışma burada yaşanmıştır.

Muhammed İktbal, Türk Milleti'nin bu zorlu süreci, büyük önder Mustafa Kemal'in azmi ile başarıya kavuşturacağına yürekten inanmıştır. Bu sebeple Türkleri överek: "Gerçek şudur ki Müslüman devletler arasında bugün Türkiye, dogmatik uykudan uyanan tek devlettir. Müslüman devletler arasında yalnızca Türkiye, entelektüel özgürlük hakkını aramıştır. Yalnız o idealden gerçeğe geçebilmiştir" diyerek hayranlığını dile getirmiştir. (İktbal, 1995: 219-220)

Müslüman devletler içinde yalnızca Türkiye, eskiyi tekrarlamak yerine yeni bilgiler arama yolundadır. Dolayısıyla Avrupa'da eskiyen birtakım değerler Türkiye için henüz yeni anlamlandırılmıştır, ancak bunu yaparken kendi değerlerine sadık kalmayı pek becerememişlerdir (İktbal, 1999: 201-202).

Türkler, yaşadıkları büyük olaylar neticesinde edindikleri tecrübelerle birlikte kendi iç dünyalarına dönmüşler ve büyümeye, genişlemeye başlamışlardır (İktbal, 1995: 220). Muhammed İktbal bu düşüncelere olan inancını, kendi ülkesinde Türklere destek olmak için mitingler düzenleyerek, Türkler için şiirler yazıp kahramanlıklarını överek göstermeye çalışmıştır (Alap, 2013: 510). Zaten İktbal'in şiirlerinin büyük bir kısmı Türkler ve Atatürk'ün yiğitliklerini anlatmak üzere yazılmıştır. Özellikle, eldeki kısıtlı imkanlara rağmen Mustafa Kemal Paşa komutasındaki ordunun Gelibolu ve Çanakkale bölgelerinde zafer kazanmayı başarmış olması kendi ülkelerinde olduğu kadar dünya Müslümanları için de bir umut ışığı olmuş, yeniden dirilişin ilk tohumları böylece atılmıştı. Özellikle Milli Mücadele döneminde Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılmasının ardından Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni açmış, orduyu yeniden yapılandırarak herkesin umut odağı olmuştur. Orduyu yeniden düzenlemesinin ardından gelen zaferler, onun askeri dehasını kanıtlamıştır. Pek çok acının yaşanmasının yanı sıra Batı'nın sürekli saldırı ve huzursuzlukları, Türklerin kendilerini kaderlerine terk etmek yerine daha da kuvvetlendirmiş ve şerefleriyle ölmeyi alçakça bir hayata tercih etmelerine olan inançlarını güçlendirmiştir. İktbal bunu kendi ifadesiyle:

"Batı tufanı, Müslüman'ı Müslüman yaptı." şeklinde yorumlamıştır (Eşref, 1995: 59).

Muhammed İktbal, Mustafa Kemal ve askerlerinin, Müslümanların kötü giden kaderine yeni bir sayfa açması bakımından, kilometrelerce mesafede bulunmasına rağmen hem maddi hem manevi tüm desteğini hissettirmiştir. Bu hissiyatı Muhammed İktbal şu satırlarla ifade etmiştir:

"Dua edelim kardeşlerim, o bayrak, o burçlardan kıyamete kadar düşmesin. İslam'ın güneşi kararmasın, Allah, Müslümanları Hıristiyanlara karşı savunan Büyük Lider Mustafa Kemal'e yardım etsin. İslam'ın son askerlerini muzaffer kılsın" (Asrar, 1995:78) (Alap, 2013: 514).

Mustafa Kemal'in Batı'nın üstün donanımları karşısında şaşkınlık yaşamayıp dik duruşunu, mücadelecilik ruhunu ise şu mısralarla dile getirmiştir:

"Bir ümmeti vardı ki, biz onun hikmet, akıl ve idraki sayesinde takdirin gizli alemindeki sırlara vakıf olduk. Bizim aslımız, rengi uçmuş bir kıvılcım iken onun bir bakışı ile cihanı kaplayan ve aydınlatan güneş haline geldik (İktbal, 1956: 87-88).

Bir başka dizede Mustafa Kemal Paşa'yı şu şekilde över:

"Milletin kurtarıcısı öyle bir şan ve şerefle yola çıktı ki,

Yüzyıllık zindanlılar, kapının deliğinden seyirci oldular!" (Eşref, 1995: 62).

Gerçekten de Atatürk, hayatını ortaya koyarak Türk Milleti'nin bağımsızlığı önündeki tüm engelleri kaldırmaya yemin etmiş, liderliğe yakışır yeteneklerini bu uğurda vereceği savaş için kullanmıştır. Atatürk'ün bu özellikleri Hint ve İran Devrimleri'ni gerçekleştiren Müslüman

halka örnek olmuştur. Muhammed İkbal, her vesile ile Atatürk'e ve Milli Mücadele'de Türk halkının gösterdiği üstün gayrete ve başarıya karşı hayranlığını dile getirmiştir. Onun da kendi ülkesindeki Hintli Müslümanların İngilizlere karşı başlattığı bağımsızlık hareketinde Atatürk'ün liderliğini ve Türk halkının üstün gayretlerini örnek göstermesi kaçınılmazdı (İkbal, 1999:195-196). Türkiye'de yaşanan bu bağımsızlık mücadelesi, aslında kaderleri aynı olup farklı ülkelerde yaşayan Müslümanlar için de örnek olmuştur.

Sonuç

Kadim bir geçmişe sahip olan Hint Medeniyeti İslam Medeniyeti'yle çok erken tanışan medeniyetlerden birisi olmuştur. Selçuklular, Osmanlılar ve bilhassa II. Abdülhamit dönemi İslamcılık siyaseti, İngilizlerin baskısı altındaki Hintliler için adeta bir nefes alma havzası oluşturmuştur. İslamiyet'in yalınlığı, adaleti, insanlar arasındaki eşitlik vurgusu sömürülen Hintlilere ilginç gelmiş, bunun taşıyıcısı ve koruyucusu olan Osmanlı Devleti ile Türklere karşı Hindistan'da ilginin artmasına neden olmuştur. Muhammed İkbal de bu kültür armonisi içinde İslam, Osmanlı ve Türk kavramlarıyla tanışma imkanına kavuşmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin kendilerini sömüren İngilizlerle savaşması, Çanakkale'de yenilmez sandıkları İngilizleri mağlup etmelerinin ardından Kutül Amare başarıları, Hint kamuoyunda ve Muhammed İkbal'de ayrı bir sevinç ve haz meydana getirmiştir. Hintlilerin yapmak isteyip de yapamadıklarını Osmanlı Devleti'nin başarması İkbal'deki Türklere karşı var olan yakınlığı daha da arttırmıştır.

Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebeleri'ndeki başarısı, Çanakkale Muharebeleri'nin Hint kamuoyunda uyandırdığı İngiliz karşıtı tepkiler, Muhammed İkbal'i de derinden etkilemiştir. İkbal, Hintli Müslümanların İngilizlerin sömürgeci tavırlarına karşı daha fazla bilinçlenmeleri için büyük çaba sarf etmiştir. İkbal, Osmanlı Türklerinin İngilizler karşısında Çanakkale'de gösterdiği cesareti Hintli Müslümanların uyanışı için vesile kılmaya çalışmıştır. İkbal'in bu tavrı, üzerinde güneş batmayan bir imparatorluğun gücünün kendi coğrafyasında ilk defa sorgulanmasının başlangıcını teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve akabinde Mustafa Kemal önderliğinde Milli Mücadele'nin başlaması İkbal'in Türklere olan olumlu tavrını daha da pekiştirmiştir.

İkbal, Temmuz 1922'de yazmış olduğu "Mustafa Kemal Paşa'ya Sesleniş" şiirinde şunları dile getirmiştir:

"Bir millet var biz onun varlığıyla ulaştık

İlahi kanunların gizli gerçeklerine

Bir bakışta yön verdi bizlere, dağları aştık

Dünya güneşi olduk bir kıvılcım yerine

Koş Mustafa Kemal koş, atın çatlayana dek

Bizi tedbir mat etti, sana tedbir ne gerek?" (Asrar, 1995: 79).

Mehmet Akif'in Batı emperyalizmine karşı Türk Milleti'nin uyanış nedenlerinden birisi olan mesajları, İkbal'i de etkilemiş, İngiliz karşıtı söylemlerinin mesnetlerinden birisi olmuştur. İkbal, büyük bir şevk ve heyecanla İngiliz emperyalizmine karşı saf tutarak Millî Mücadele'nin yanında yer almıştır. Kısaca İkbal, kendi milletinin hedeflerinin Türkler tarafından Çanakkale, Milli Mücadele ve Büyük Taarruz'da gerçekleştirildiğini gördüğü için bir özdeşleşme ve hasret ihtiyacı hissetmiş, bunu yaşantısına, mücadelesine ve eserlerine büyük bir başarıyla edebi bir biçimde yansıtmıştır.

Kaynakça

- Alap, M. S. (2013). Türklerin Unutulmayan Dostu Muhammed İktbal, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,8(9): 509-521.
- Asrar, N. A. (1995). Muhammed İktbal'in Eserlerinde Türkiye ve Türkler, *İ.B.Ş.B.K.İ.D.B, Uluslararası Muhammed İktbal Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İ.B.B Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (1995). Mehmet Akif ve Muhammed İktbal, *İ.B.Ş.B.K.İ.D.B, Uluslararası Muhammed İktbal Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İ.B.B Yayınları.
- Benli, S. (1987). *İktbal: Kişiliği, Felsefesi ve Eserleri Hakkında Düşünceler*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Ürdün Dili ve Pakistan Araştırmaları Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Çelik, İ. (2004). Çağdaş İki İslam Şairi: Muhammed İktbal ve Mehmet Akif, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22: 151-192.
- Erçetin, Ş.Ş. ve Hamedoğlu, M. A (2007). *Küreselleşme Sürecinde Ulusal Liderlerin Rollerini ve Uluslararası İzdüşümleri*, ICENAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül, Ankara 2007.
- Eşref, A. B. (1995). Türkler ve İktbal, *İ.B.Ş.B.K.İ.D.B, Uluslararası Muhammed İktbal Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: İ.B.B Yayınları.
- Fürûzanfer, B (1986). *Mevlâna Celâleddin*, (Çev: Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gülmez, B. (2008). *Muhammed İktbal'de Mistik Tecrübe*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Halıcı, F. (1983). Güney Asya'nın Kültüründe Mevlâna Rumi'nin Etkisi, *Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmaları*, Konya: Ülkü Basımevi.
- <http://konyakutuphanesi.gov.tr/Mevlâna/22-hz-Mevlânanin-hayati.html> (Erişim Tarihi: 07.08.2014).
- İktbal. (1958). *Esrar-ı Hodi Benliğin Sırları*, (Çev: Ali Nihat Tarlan), İstanbul: Yenilik Basımevi.
- İktbal. (1956). *Şarktan Haber*, (Çev: Ali Nihat Tarlan), Ankara: Kültür Yayınları,
- İktbal, M. (1995). *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Çev: N. Ahmed Asrar), İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- İktbal, M. (1999). *Cavidnâme*, (Çev: Annemarie Schimmel), İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- İktbal, M. (2001). *Yansımalar*, (Çev: Halil Toker), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi. (1988), Yazan: H. Ritter, 3. Cilt, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kılıç, C. (1994). *Büyük Mütefekkir Dr. Muhammed İktbal Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları.
- Kılıoğlu, B. (2013). Muhammed İktbal'e Dair, *Hece Dergisi*, 193: 493-497.
- Okumuş, Z. (2014). *Muhammed İktbal'in Bilgi Anlayışı*, Kırıkkaleli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Öngören, R. (2004) *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXIX, Ankara.

- Peker, H. (2013). Muhammed İkbâl'de Tanrı-Evren İlişkisi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1): 39-55.
- Schimmel, Annemarie. (1990). *Peygamberâne Bir Şair ve Filozof Muhammed İkbâl*, (Çev: Senail Özkan) Ankara: Güner Matbaası.
- Şahin, A. M. (2013). İkbâl ve Mevlâna, *Hece Dergisi*, 193: 417-425.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Bahâeddin Veled, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IV, Ankara.
- Uyanık, M. (1993-94). Muhammed İkbâl'e Göre 'Çağdaşlık' Kavramı, *İslami Araştırmalar*, 7(1): 89-93.
- Yakıt, İ. (2010). Aşk Felsefesi Açısından Mevlâna'nın Muhammed İkbâl'e Etkisi, *Dünyada Mevlâna İzleri Uluslararası Sempozyumu*, 5(2): 247-267.
- Yener, A. G. (2013). Felsefe, Şiir ve Siyaset Üçgeninde Bir Düşünür: Muhammed İkbâl İçin Portre Denemesi, *Hece Dergisi*, 193: 310-315.
- Yetiş, İ. (2013). Türkçede Muhammed İkbâl, *Hece Dergisi*, 193: 475-487.
- Yüksel, H. (2010). Türk Devriminin Hindistan ve İran'daki Yansımaları, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 3(6): 237-254.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Milli Müdafaa Hizmetlerine Yardım Faaliyetleri*

Help Activities for The National Defense Services of The Charitable Society During The Second World War

Dr. Öğr. Üyesi Ceren UTKUGÜN¹, Prof. Dr. Şaban ORTAK²

Öz

1928'de kurulan Yardım Sevenler Cemiyeti özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında en önemli yardım kuruluşlarından biri olmuştur. Cemiyet sosyal yardım faaliyetleri kadar, kadınları cephe gerisi işlere hazırlayarak teknik bilgilerini artırma çalışmaları da yapmıştır. Hayır işlerinde ve orduya tıbbi malzeme, giyecek eşya üretiminde kadınları aktif hale getirmiştir. Kadınları yardım faaliyetlerinde bulunmaya ve ordu için gönüllü olarak çalışmaya teşvik etmiştir. Faaliyetlerini yürütürken devletin sağladığı olanaklardan ve mali destekten yararlanan cemiyet üye taahhütleri, sinema, rozet ve yardım geceleri hasılatı gibi kaynakları kullanarak maddi gücünü sürekli arttırmıştır. Kuruluş amacı yardım derneği olan Yardım Sevenler Cemiyeti, sosyal yardımlarına ek olarak savaşa girme tehlikesi karşısında kadınları cephe gerisi işlerde kullanmaya ve kadınların savaş, savaştan korunma ve hasta bakımı gibi konularda teknik bilgilerini arttırmaya çalışmıştır. Siyasetçi eşleri gibi tanınmış bayanların desteğini alıp, basının kitleleri harekete geçirebilme gücünü kullanan cemiyetin açtığı kurslara ve düzenlediği etkinliklere yoğun katılım olmuştur. Yardım Sevenler Cemiyeti İkinci Dünya Savaşı yıllarında zor durumda kalmış insanlara yardım eli uzatmak kadar milli müdafaa hizmetlerine de yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yardım Sevenler Cemiyeti, Milli Müdafaa hizmetleri, İkinci Dünya Savaşı

Makale türü: Derleme

Abstract

The Charitable Society founded in 1928 has become one of the most important charitable organizations especially during the Second World War. As well as social assistance activities, the society has worked to increase its technical knowledge by preparing women to work behind the front. It has made women active in charity and in the production of medical supplies and clothing for the army. It encourages women to participate in charity activities and to work voluntarily for the army. Benefiting from the state's opportunities and financial support while carrying out its activities, the community's member commitments have continuously increased its financial power by using resources such as cinema, badges and revenues at night. The Charity society, which is the help society, has tried to use women to work behind the scenes in the face of the danger of entering the war in addition to social assistance, and to increase women's technical knowledge on issues such as war, war prevention and patient care. There has been intense participation in the courses and activities of the society, which uses the power of the press to mobilize the masses by receiving the support of well-known women such as politicians wives. The Charity society has helped the people who were in a difficult situation during the Second World War as well as the National Defense services.

Keywords: Charity Society, National Defense Services, Second World War

Paper type: Review

*Bu çalışma birinci yazarın "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ekonomik sıkıntıların sosyal hayata etkileri (1939-1945)" isimli doktora tezinden hazırlanmıştır. Bu tez çalışması AKÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje No: 13.SOS.BİL.02). Bu çalışma Uluslararası Bilim ve Eğitim Kongresi, 23-25 Mart 2018, Afyonkarahisar'da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, cedemir@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5911-9175>.

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, sortak@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9180-0158>.

Atf için (to cite): Utkugün, C. ve Ortak, Ş. (2019). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Milli Müdafaa Hizmetlerine Yardım Faaliyetleri. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 21(2), 461-477.

Giriş

Hava sanayi teknolojisinin gelişmesiyle savaşlar cephe gerisindeki sivil halkı tehdit etmeye başlamış, cephe gerisindeki halkın korunabilmesi için pasif korunma veya pasif güvenlik gibi kavramlar önem kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye için yüksek bir olasılık haline gelmesi üzerine devlet savaşa dönük önlemler aldığı kadar, cephe gerisindeki sivil toplumu da korumaya çalışmıştır. Pasif güvenlik önlemleri; sivil toplumu korumaya yönelik kanunlar, talimatnameler, nizamnameler yayınlanması, siper ve sığınak kazılması, maske temin edilmesi, karartma uygulamaları ve tatbikat yapılması türünde eylemler olarak gerçekleştirilmiştir (Karabulut, 2014: 204, 199).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nı silahlı savaşa girmeden geçiştirebilen ender Avrupa ülkelerinden olmuştur. Ancak doğrudan doğruya savaşa katılmamakla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın bütün sıkıntılarını yaşamıştır. Savaşın dünyaya getirdiği gerginlik, siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Diğer taraftan Almanya'nın 1941 ortalarına kadar Balkanlar, Yunanistan, Ege Denizindeki adaları işgal etmesi ve Sovyet Rusya'ya savaş açması, Irak'ta Alman etkisinde bir Hükümetin kurulması Türkiye'yi savaş tehdit ve tehlikesiyle kuşatmıştır. Türkiye, savaş dışı kalmayı kabul etmekle birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren saldırıya uğrayabileceği veya savaşa girmek zorunda kalabileceği ihtimaline karşı her türlü önlemi almış ve seferberlik ilan etmiştir (Uçarol, 2008: 850)

Savaş olasılığına karşı önlemler alan Türkiye dünyada gerginliğin artmaya başladığı sıralarda ülkeye gelebilecek saldırıları önlemek üzere Edirne-Kırklareli arasını kapsayan Çakmak Müdafaa Hattını kurmuş, Kars'tan Zivin'e varan hat ile Erzurum Müdafaa Hattını güçlendirmiştir. Sonra müdafaa hattı Çatalca dar sahasına çekilmiş, ancak Rumeli ve İstanbul'un müdafaa edilemeyeceği düşünülerek savaşı Boğazların Anadolu yakasında kabul etmek kararlaştırılmıştır. Bunun için de İzmit gerisine kuvvetli bir birlik yığarak Şile ve Kandıra sahillerini de kontrol altında tutmuştur. Savaşın başlaması üzerine ülkede seferberlik ilan etmiş ve savunma önlemlerini geliştirmek üzere çalışmalarına hız vermiştir. (TBMM Z.C., D. VI, C. 5, s. 3; Uçarol, 2008: 838; Uran, 2007: 305). Trakya 12 Haziran 1940'da yasak bölge ilan edilmiş ve yabancıların Edirne'de bir geceden fazla kalmaları yasaklanmıştır. 24 Temmuz'da da ülkedeki tüm yabancıların 24 saat içinde en yakın polis karakoluna başvurması zorunluluğu konulmuş, Türk ordu birlikleri Trakya'da, Ege Bölgesinde ve Sovyet sınırında yığınak yapmaya başlamışlardır (TBMM Z.C., D. VI, C. 13, s. 82; Koçak, 2007: 310).

Avrupa'nın içinde bulunduğu durum ve alınan siyasi tedbirler hakkında açıklamalar yaparak milleti bilgilendirmenin Hükümetin başlıca vazifelerinden biri olduğunu ifade eden Başvekil Refik Saydam, savaşın ülkeye bulaşacak şekilde gelişim göstermemesini temenni ederek alınan askeri tedbirlerin ihtiyat tedbirleri olduğunu ifade etmiştir. Başvekilin bu konuşmasına istinaden Yunus Nadi, *Cumhuriyet* Gazetesi'ndeki yazısında alınan askeri tedbirlerin gerekliliğinden bahsetmiştir (TBMM Z.C., D. VI, C. 13, s. 58; TBMM Z.C., D. VI, C. 5, s. 3; *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1939). Yunus Nadi 26 Haziran 1940 tarihinde "*Memleketimizin emniyeti ve müdafaaası için askerî hazırlıklarımıza devam etmekle beraber her zamankinden fazla uyanık durmak mecburiyetindeyiz*" cümlesi ile barışı muhafaza etmeye çalıştıklarını ifade etmiştir (TBMM Z.C., D. VI, C. 12, s. 163). Necdet Sakaoğlu "*Dedelerimiz Çocukken*" isimli yazısında savaş durumunu şu cümlelerle anlatmıştır (Sakaoğlu, 2010: 39-40):

"İkinci Dünya Savaşı yıllarında insan manzaralarını yamalı giysililer, yoksul dullar, kambur kör erkekler, öksürüklü veremliler, sarı benizli sıtmalılar daha da karartırdı. Görece zengin ve sağlıklılar ise haset sebebi olmamak için varlıklarını, yağlı ballı beslendiklerini gizlerlerdi. 1940'a girilirken harbin Türkiye'ye adım atması an meselesi idi. Ekmek karneye bağlanmıştı. Askeri uçaklar gökyüzünden savunma uyarıları yazılı kağıt serpiştiriyor, geceleri pencereler siyah perdelerle örtülüyor, pilli radyonun parazitli sesleri arasından savaş haberleri dinleniyordu. İsmet İnönü herkesin

güvenle bağlandığı Milli Şef'ti. Dünya Savaşını konuşanlar 'İsmet Paşa'nın Türkiye'yi harbe sokmayacağı' konusunda hemfikirdirler."

1. Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışma Alanları

1928 yılında Kadın Yardım Cemiyeti adıyla kurulan cemiyet, 1938'de Yardım Sevenler Cemiyeti adını almıştır. Kurucusu Mevhibe İnönü'dür. Başarılı faaliyetleri sebebiyle 22 Haziran 1940 tarih ve 2/13763 sayılı Vekiller Heyeti kararıyla genel menfaatlere hizmet eden cemiyetler arasına katılmıştır (*Resmi Gazete*, 4 Temmuz 1940). İkinci Dünya Savaşı yıllarında hayır işleriyle ilgilenen en önemli sosyal yardım kuruluşlarından birisi Yardım Sevenler Cemiyetidir. Savaş yıllarında artan yoksulluk karşısında ve askeri seferberliğin yoksul asker ailelerine ve kadınlara olumsuz yansımaları dolayısıyla sosyal yardım faaliyetlerine hız vermiştir (Dicleli, 1946: 118).

Cemiyetin temel amacı fakirlere, yoksul çocuklara, öğrencilere ve kadınlara yardım etmektir. Cemiyet sosyal yardımın yanında özellikle kadınları seferber ederek hayır işlerinde ve orduya tıbbi malzeme, giyecek eşya üretiminde emek piyasası dışında kalmış kadın emeğini kullanılır hale getirmeyi hedeflemiştir. Toplumsal cinsiyet açısından kadına atfedilen merhamet, şefkat, yaraları sarma ve erkeğinin yanında olma gibi nitelikleri ön plana çıkararak ve bunları askerin, ulusun, devletin yanında olma ve yaralarını sarma görevine dönüştürerek, kadınları gönüllü hayır faaliyetlerinde bulunmaya ve ordu için gönüllü olarak çalışmaya teşvik etmiştir. (Dicleli, 2015: 118; Metinsoy, 2007: 345-346). Savaşın oluşturduğu yoksulluk karşısında cemiyet faaliyet alanını genişletmiş ve İstanbul'da bir şube açmıştır. 1941'de İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'ın eşi Hayriye Kırdar'ın başkanlığında şehrin ileri gelen kadınları İstanbul CHP il Merkezinde toplanarak Yardım Sevenler Cemiyetinin İstanbul şubesinin açılışını yapmışlardır. İstanbul'daki faaliyetler Eminönü Halkevinde kurulan büroda yürütülmüştür. Kendini hükümet ile ortak bir amaçta tanımlayan cemiyet faaliyetlerini yürütürken devletin sağladığı olanaklardan ve mali destekten de yararlanmışlardır (Metinsoy, 2007: 346).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin savaşa girme riskiyle karşı karşıya kalması üzerine alınan askeri önlemler ülke ekonomisine ağır yükler getirmiştir. Artan ağır ekonomik yüke karşı Yardım Sevenler Cemiyeti ülkenin içinde bulunduğu durumu düzeltebilmek ve devletin savaşa girmesi durumunda ihtiyacı olabilecek askeri ve sivil ihtiyaçların giderilmesi için çalışmalar yapmaya başlamıştır (Korkmaz, 2016: 435). Yardım Sevenler Cemiyeti Türk kadınına teknik bilgi ve çeşitli cephe gerisi işlerine hazırlamaya gayret etmekle beraber çalışmalarını daha çok sosyal yardım alanında yapmıştır. Cemiyet savaş yıllarında yoksulların işe yerleştirilmesini sağlamak amacıyla iş evleri açmak, dispenseler açmak, yoksul annelere doğumdan önce ve sonra yardım eli uzatmak, çalışamayacak derecede hasta, sakat olan yoksulları ve bakımsız çocukları korumak gibi konularda uğraş vermiştir. Cemiyetin merkez ve şubeleri tarafından hastalara ilaç dağıtılmış, veremliler sanatoryumlara gönderilmiş, yeni doğan çocuklara kundak takımları sağlanmış, evlenecek genç kızlara ve çalışacak durumda olmayanlara yardım edilmiş, fakirlere giyecek ve yiyecek dağıtılmış, yangın ve depremden zarar görenlere yardım edilmiştir. Ayrıca kimsesiz, yoksul genç kadın ve kızlara cemiyet tarafından dikiş, çorap, nakış ve el işi atölyelerinde çalışma imkanı verilmiştir (Dicleli, 1946: 118).

Yardım Sevenler Cemiyeti şehirli orta sınıfın, üniversite öğrencilerinin ve öğretim elemanlarının öncülüğünde, devletle de dolaylı ilişkiler kurarak, savaş döneminde artan yoksulluk karşısında faaliyetlerini ve yardımlarını artırmıştır. Devletin sosyal yardım uygulamalarının gündelik hayat içindeki pratiğini üstlenmiştir. Kadınları sosyal siyaset alanına çekerek hayır faaliyetleri ile ilgili kamusal alanın genişlemesine katkıda bulunmuştur. Devletin sosyal yardım uygulamalarının, toplumu ve özellikle kadınları seferber ederek sivil toplum içindeki destekleyicisi ve yürütücüsü olmuştur. Bu dönemde hayır faaliyetlerinin genişlemesi ve Yardım Sevenler Cemiyeti'nin daha aktif hale gelmesinin, İstanbul'da ve diğer şehirlerde şubeler açarak faaliyet alanını genişletmesinin en önemli anlamı savaşın oluşturduğu sefalet ve toplumsal çöküntüdür (Metinsoy, 2007: 348).

2. Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Milli Müdafaa Hizmetlerine Yardım Faaliyetleri

Yardım Sevenler Cemiyeti daha çok sosyal yardım alanında faaliyette bulunmakla beraber Türk kadınına teknik bilgi ve çeşitli cephe gerisi işlere de hazırlamıştır. Cemiyet başkanı Mevhibe İnönü 21 Nisan 1941 tarihinde bir beyanname yayınlamakla “Kadınları yurt müdafaaasında yavuklusunun, kocasının akacak kanını durdurmaya, gönüllü hastabakıcı kurslarındaki boşluğu doldurmaya, düşkünlere yardıma koşmaya” davet etmiştir. Cemiyet Türk kadınlarını harp paketi, sargı ve ilaç hazırlama servisleriyle hasta yatak takımları ve çamaşırları dikiş atölyelerinde hizmete ve gönüllü hastabakıcı kurslarına yazılmaya davet etmiştir. Kadınların milli müdafaa işlerinde göreve başlaması gerektiği belirtilmiştir (Tan, 22 Nisan 1941, Metinsoy, 2007: 346).

Yardımsevenler Cemiyetince yayınlanan “Türk Kadınına Vazifeye Davet Beyannamesi” 21 Nisan 1941 tarihli *Ulus* Gazetesi’nde şu şekilde yer almıştır (Ulus, 21 Nisan 1941):

“En büyük kuvveti damarlarındaki asil kanda bulan yurtsever Türk anası, Türk kıızı! İş başına, emek birliğine... Dün olduğu gibi bugün de yüreğindeki sönmez ateşinle yurt müdafaaasına erkeğinin yanında katılmak istiyorsun.

Savaşa hazırlık devresinin bu son günlerinde sana sınır gerisinde ordu sıhhiye işlerinde ödev verildi, iş başına. İstersen kardeşinin, yavuklusunun, kocanın yurt müdafaaasında akacak kanını durdurmak, yarasını saracak harp paketi ve sargularını ilaç ve ampullerini hazırlamak için ayırabildiğin günler emek birliğine gel. İstersen sana her elbiseden daha çok yakışan kırmızı ay işlenmiş gönlün ve imanın gibi beyaz, temiz gömleğini giyerek Mehmedinin yarasını sarmaya koşacağın gün de bekleniyor.

Asker hastanelerine git, gönüllü çalışmak istediğini söyle. Daha yararlı olabilmen için bilgi ile bezenmeye çalış, gönüllü hastabakıcı kurslarımızdaki boşluğunu doldur. Aramıza gir, saflarınızı sıklaştır, düşkünlere yardıma koş. Türk toprakları üstünde düşkün hiçbir insan bırakmamak gayretin inan ki yurt severliğinin de en parlak zaferi ve en değerli bir örneği olacaktır. İşte senin tarihle başlayıp tarihle sona erecek hakkın yüce mevkiin ve kutsal vazifelerin.”

Türk kadınına milli müdafaa hizmetinde vazife almaya davet eden beyanname üzerine İstanbul Yardım Sevenler Cemiyeti’nde kurulan çeşitli semtlerde faaliyette bulunmak üzere ekipler kurmuştur. Yüksek öğrenim görmüş, sosyal mevki sahibi pek çok kadın kendilerine milli müdafaa saflarında iş ve yer verilmesi için ilgili makamlara müracaat etmeye başlamışlardır. Önceden kapanmış olan hastabakıcılık kurslarının tekrar açılarak, bu kurslarda kadınların hastabakıcılığı ve ihtiyaç halinde hastanelerde hizmet görmek üzere yara sarma ve ilaç hazırlamayı öğrenmeleri amaçlanmıştır (Cumhuriyet, 23 Nisan 1941; Tan, 23 Nisan 1941). Bu durum basında “Kadınlarımız Hummalı Bir Faaliyete Hazırlanıyor” başlığı ile yer almıştır (Cumhuriyet, 24 Nisan 1941). (Bknz., EK-1)

Mevhibe İnönü imzası ile Ankara Yardım Sevenler Cemiyeti’nin Türk kadınına vatan müdafaaasına davet eden beyannamesinin İstanbul kadınları arasında uyandırdığı ilgi günden güne artmıştır. Beyannamenin ülkenin en uzak köşelerine kadar yayılması, Türk kadınına savaşın zorluklarına alıştırmak için İstanbul’un tanınmış aile kadınlarından oluşan kollar oluşturulmasına ve bu kolların köylere kadar Halkevleri ve Semt Ocakları bulunan yerlerde vazife alarak kadınları bilgilendirmelerine karar verilmiştir. Bu kollara Hükümetin halka tamim ve tebliğ ettiği şeylerin uygulamasını kolaylaştırma görevi de verilmiştir. Yardım Sevenler Cemiyeti hem Ankara hem de İstanbul şubeleri Kızılay’ın ve çeşitli kuruluşların da desteği ile muhtemel bir savaş durumunda kadınları bilgilendirmek üzere çeşitli kurslar açmışlardır. İstanbul Yardım Sevenler Cemiyeti kurslar hakkında duyurular yapmıştır. Kızılay Hastabakıcılık Okulunda ve diğer yerlerde eğitim vermek üzere hastabakıcılık kursları açılmıştır. Kadınların pasif korunmada zehirli gazlara karşı alınan müdafaa tedbirlerinde gerçekleştirecekleri vazifeler tespit edilmiştir. Ayrıca kadınlara göç esnasında himayesiz kalmış

çocukların barındırılmasında da önemli roller verileceği, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun da savaş halinde babası askere giden kimsesiz çocukları himaye için harekete geçeceği ve savaş halinde yetim çocuklara yatak verebilecek evlerin temini hususunda da kadınların hayırseverliğinden yararlanacağı ifade edilmiştir. Kadınların şehirde savaş yüzünden gerçekleşebilecek arızalara karşı da gereken tedbirlerin alınmasında kendisine düşen vazifeyi yapacağı, mesela suların akmaması, telefon ve telgraf tellerinin kesilmesi gibi durumlarda pasif müdafaa ekiplerine yardımda bulunmaları bildirilmiştir (*Cumhuriyet*, 25 Nisan 1941).

Ankara Yardım Sevenler Cemiyeti harp paketi, sargı ve ilaç hazırlama işinde çalışmak isteyenlere otobüs temin etmiş, otobüsün kalkacağı durak gidiş ve dönüş saatlerini *Ulus* Gazetesi'yle ilan etmiştir. Gönüllü hastabakıcılık kursuna yazılmak isteyenlerle hasta yatak takımları ve hasta çamaşırları dikişine yardım etmek isteyenlerin Yardım Sevenler Cemiyetine başvurabilecekleri gün, saat ve telefon numaraları duyurmuştur (*Ulus*, 21 Nisan 1941). Ankara basınında kadınların geniş bir faaliyetle çalıştıkları, Mevhibe İnönü'nün de çalışmaları kontrol ettiği yer almıştır. Halkevleri de kadınların bu çalışmaya katılması için teşebbüsler yapmış; dikiş makinesi olan Halkevlerinin bu işleri düzenlemeleri, diğerlerinin ise harp paketi, sargı ve ilaç hazırlama servislerini kuvvetlendirmeleri kararlaştırılmıştır (*Ulus*, 22 Nisan 1941; *Ulus*, 24 Nisan 1941).

27 Nisan 1941 tarihli *Ulus* Gazetesi'nde Yardım Sevenler Cemiyeti'nin ön ayak olduğu kadınların orduya yardım faaliyetinin hararetle devam ettiği, kadınların ordu hizmetinde görev almak, özellikle ordu sıhhiyesine faydalı olabilecek işler yapmak için müracatta buldukları ifade edilmiştir. Cemiyetin İstanbul'da bir şubesinin açılması faaliyetleri İstanbul'a yaydığı için büyük bir memnuniyet uyandırmıştır. Mevhibe İnönü, Sıhhiye Deposuna giderek servislerde bizzat çalışmak istediğini söylemiş ve beyaz önlüğünü giyerek harp paketine konulmak üzere kompres hazırlamış, depodaki büyük masa etrafında günlerdir faaliyet halinde bulunan bayanlarla birlikte çalışmıştır (*Ulus*, 27 Nisan 1941). Öğrenciler haftanın belirli günlerinde Yardım Sevenler Cemiyeti Ankara atölyelerine gelerek sargı, harp paketi ve ilaç hazırlama servislerinde çalışanlara yardım etmiştir (*Cumhuriyet*, 27 Nisan 1941). Ertesi gün basında yayınlanan bildiri ile Ankara kadınları yapabilecekleri işler konusunda bilgilendirilip vazifeye çağırılmıştır. Bildiride kadınlar şu cümlelerle yardımlara katılmaya çağırılmıştır:

"Ankara'nın muhterem kadınları; Memleketin bütün evladını hizmete çağırdığı günlerdeyiz. Türk kadını vatan seslenince Türk erkeği gibi, azimle koşmasını bilir. Bütün Türk zaferlerinde Türk kadınının da büyük bir hissesi vardır. Bu günlerimizi her vakitki sade işlerle doldurmamalıyız. Eminim ki birçok kadın ne yapsam, ne işe girsem de benim de bugünlerde milletime bir hayrım dokunsa endişesindedirler.

Yardımsevenler Cemiyeti bu aziz arzuya cevap veriyor. Sizleri memleket hizmetine yardıma çağırıyor. Üç türlü çalışma sahası tespit ettik.

1-Milli Müdafaa Vekaleti sıhhiye deposunda sargı ve sıhhat malzemesi hazırlamak

2-Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Hıfzısıhha Enstitüsü'nde makinelerle askeri hastaneler için çamaşır dikmek

3-Cebeci Hastanesinde gönüllü hastabakıcılık kurslarına yazılıp devam etmek"

Bildiride çalışma sahalarına katılım şartları da açıklanmıştır. Sıhhiye malzemesi hazırlama işlerinde çalışacak kadınların Pazartesi ve Çarşamba günleri Evkaf Apartmanı'ndaki merkeze veya Parti binasına müracaat ederek kayıt ve çalışma günlerini tespit etmeleri gerektiği, depolara her gün belirli duraklardan otobüsle gidilip dönüleceği belirtilmiştir. Hastane takımlarını dikme işinin de 2 Mayıs'da Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti yanındaki salonda başlayacağı ilan edilmiş ve orada çalışma imkanı bulamayanların malzemeyi evlerinde de dikebilecekleri, isteyenlerin ücretini vererek Cemiyetin muhtaç kadınlarına diktirebilecekleri duyurulmuştur. Gönüllü hastabakıcı kursunun yetkili doktorların nezaretinde Cebeci Hastanesinin uygulama sahalarından yararlanılarak devamlı ve faydalı olacağı, isteyenlerin 2

Mayıs 1941 tarihinde Cebeci Hastanesine gelmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Bildirinin sonunda “Aziz kadınlar yararlı olabilmek fırsatlarından istifade ediniz. Arkadaşlarınıza bunları anlatınız. Vatan Yardım Sevenler Cemiyeti ağzıyla sizleri 3 yerde, 3 mevzuda hizmete çağırıyor. Ona fiilen cevap veriniz.” cümleleri ile katılım sağlanması talep edilmiştir (*Ulus*, 28 Nisan 1941).

İstanbul kadınlarının cephe gerisi hizmetleri için CHP İstanbul il merkezinde bir toplantı yapılmış ve toplantıya İstanbul’un hayırsever kadınları katılmıştır. Ayrıca çalışan kadınların Yardım Sevenler Cemiyetine yardım şekilleri hakkında bir toplantı yapılmıştır. Üniversite bayan hocaları ve bayan öğrencileri de Yardım Sevenler Cemiyetinden görev istemişlerdir (*Cumhuriyet*, 28 Nisan 1941).

Ordu hizmetinde gönüllü olarak çalışmak isteyen kadınların sayısı her gün artmaya başlamıştır. Mevhibe İnönü Askeri Sıhhiye Deposuna giderek müessese müdürüne çalışmak istediğini ve kendisine yer gösterilmesini söylemiştir. Bayan İnönü beyaz bir gömlek giyerek harp paketi hazırlayan kadınların arasına katılarak çalışmaya başlamış ve uzun süre depoda kalmıştır. Bu hareketin bütün Türk kadınlarına örnek olması gerektiği belirtilmiştir (*Tan*, 29 Nisan 1941). (Bknz., EK-2)

Ankara Yardım Sevenler Cemiyetinin faaliyetlerine çok sayıda katılım olması nedeniyle hizmet sahaları genişlemiş; İstanbul, İzmir, Adana gibi şehirlerde de benzer teşkilatlar oluşturulmuştur. Ayrıca Ankara Yardım Sevenler Cemiyetinden gönüllü faaliyetlerin duyuruları yapılmıştır. 2 Mayıs 1941 tarihinde gönüllü dikiş servisinin çalışmaya başlayacağı, katılmak için kayda gerek olmadığı, istedikleri gün ve saatte çalışabilecekleri, kendi evlerinde çalışabilmeleri için dikiş verilebileceği ilan edilmiştir (*Ulus*, 30 Nisan 1941).

Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesi Mayıs ayı başında İstanbul’da çeşitli faaliyet ekipleri oluşturmuş, gönüllü hastabakıcı yetiştirme, askeri dikiş gibi işlerde faaliyet alanını genişletmek üzere her merkezde birer şube açmaya karar vermiştir. “Türk kadınlarını bu hayırlı çalışmaya davet etmek için” Ankara’da yayınlanan beyanname İstanbul’un her semtine dağıtılmıştır. Halkevlerinde yapılan 3 aylık yaz tatilinin 1941’de yapılmaması, bu 3 aylık devre zarfında Halkevlerinin faaliyetinin tamamıyla bu işe yönlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Yardım Sevenler Cemiyeti Mevhibe İnönü’nün beyannamesini tab ettirerek bütün Halkevlerine dağıtmıştır (*Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1941; *Tan*, 1 Mayıs 1941).

Yardım Sevenler Cemiyeti gönüllü hastabakıcı kursu 1 Mayıs 1941 tarihinde Mevhibe İnönü’nün katılımıyla açılmıştır. Açılışta cemiyetin umumi katibi Mebrure Aksoley kursun mahiyetini ve Türk kadınına düşen vazifeleri anlattığı konuşmasında cemiyete ve kursu açma imkanı veren orduya teşekkür etmiştir. Sonra Milli Müdafaa Sıhhat Dairesi reisi General Mazlum Boyşa savaşta yaralı ve hasta bakımının önemini vurgulayarak hastabakıcılık teşkilatının nasıl kurulduğunu anlatmıştır. Şimdiki zaman savaşlarının yardımcı hemşirelere daha çok muhtaç olduğunu belirterek “hayat fedakarlık yapmadan yaşanmaz hale gelmiştir” diyen General Boyşa Türk kadınları böyle çalıştıkça cephede silah başında olanların daha kuvvetli bulunacaklarını ifade etmiştir. Mevhibe İnönü ile Yardım Sevenler Cemiyeti üyeleri General Boyşa tarafından verilen ilk dersi takip ettikten sonra Hıfzısıhha Enstitüsüne geçerek ordu gönüllü dikiş servisinin açılışına katılmışlardır (*Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1941).

Ankara’da açılan gönüllü hastabakıcı kursu eğitiminin 2 ay devam edeceği, sonra ikinci kursun açılacağı, ayrıca ordunun ihtiyacı olan sıhhi malzemeyi hazırlamakla meşgul servislerin de hummalı bir faaliyet içerisinde olduğu belirtilmiştir. Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesi de gönüllü hastabakıcıların yetiştirilmesi ve çalışma yerleri hakkında toplantı yapmıştır. Eminönü Halkevi’nde daimi bir müracaat bürosu oluşturulmuş, Yardım Sevenler Cemiyetine ait müracaatlar bu büro tarafından incelenmiş ve okuma yazma bilenler gönüllü hastabakıcı kaydedilmişlerdir (*Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1941; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1941).

Cemiyet 4 Mayıs 1941’de bir beyanname yayınlarak kadınları vazifeye çağırmıştır. Gazetelerde yayınlanan bu beyanname ile Yardım Sevenler Cemiyeti başkanı Mevhibe İnönü Türk kadınlarını şu cümlelerle vazifeye davet etmiştir (*Ayın Tarihi*, Mayıs 1941; *Ulus*, 4 Mayıs 1941; *Akşam*, 5 Mayıs 1941; *Tan*, 5 Mayıs 1941; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1941; Metinsoy, 2007: 346):

“Türk kadını; Türk vatanının her Türk ferdinden gündelik işleri dışında büyük hizmetler beklediği günlerdeyiz. Böyle günler kadın erkek bütün Türk milletine şuur ve hamle veren günlerdir. Türk kadını her büyük günde erkeğinin yanındadır. Bu ezeli hasleti yeniden meydana koymak fırsatı gelip çatmıştır.

Yardımsevenler Cemiyeti sizlere milli müdafaa hizmetlerinde gönüllü hastabakıcı olma, asker hastanelerinin muhtelif servislerinde çalışma, ordunun ihtiyacı olan malzemeyi hazırlamak ve dikmek için Ankara’daki ilk tecrübeleriyle muvaffakiyetli imkanlar hazırlamış ve rehber olmuş bulunmaktadır. Her şehirde buna benzer imkanlar vardır. Bütün Türk kadınlarını cemiyet hayatına yararlı, milli müdafaa hizmetlerine hazır olmaya davet ediyorum.”

Bu beyanname bütün ülkede çok etkili olmuş ve “*fedakar Türk kadınının bütün şefkat ve feragati ile kendini ileriye attığı*” ifade edilmiştir. Cemiyet Başkanı Mevhibe İnönü Türk kadınlarını harp paketi, sargı ve ilaç hazırlama servisleriyle hasta yatak takımları ve çamaşırları dikiş atölyelerinde hizmet ve gönüllü hasta bakıcı kurslarına yazılmaya davet etmiştir. Kadınların milli müdafaa işlerinde göreve başlaması gerektiği belirtilmiştir. “*Kadınlar yurt müdafasında akacak kanı durdurmaya, gönüllü hastabakıcı kurslarındaki boşluğu doldurmaya, düşkünlere yardıma koşmaya*” davet edilmiştir. İstanbul Üniversiteli bayan öğrenciler doçent ve asistanlarla toplantı yapmışlar ve kendilerine düşen vatan vazifelerini yapacaklarını bildirmişlerdir (*Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1941).

6 Mayıs 1941 tarihinde Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesi CHP il merkezinde bir toplantı yaparak kadınların cephe gerisinde alacakları görevleri incelemiştir. Gönüllü hastabakıcı yetiştirilmesi ve bunların çalışma yerleri hakkında görüşülmüş, Eminönü Halkevinde bir müracaat bürosu oluşturulmuştur. Toplantıda Mevhibe İnönü’nün yayınladığı milli vazifeye davet beyannamesi okunmuş, ilçelerde okuma yazma bilenlerin gönüllü hastabakıcı kaydedilmeleri kararlaştırılmıştır (*Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1941; *Tan*, 6 Mayıs 1941).

Yardım Sevenler Cemiyeti’nin Türk kadınlarını milli müdafaa hizmetlerine hazır olmaya davet eden beyannamesi yayılandıktan sonra Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul İdare Heyeti toplanmış ve önemli kararlar vermiştir. Yapılacak her toplantıdan önce halk vazifeye davet edilmiştir. Kadınlar Halkevlerinde, Halkodalarında, Parti binalarında toplantıya çağırılarak vatan hizmetinde çalışacaklar tespit edilmiştir. Faaliyetin şekli hakkında kaymakamlara, parti ve Halkevi başkanlarına birer tamim gönderilmiştir. İstanbul’un özellikleri göz önünde tutularak sargı işinde çalışacak yerlerin hazırlanması kararlaştırılmıştır. İstanbul komutanlığı ile görüşülerek hastabakıcı, çamaşır, karantina ve diğer işler için ne gibi evsafıta ve kaç kadına ihtiyaç olduğu sorulmuştur. Ayrıca askere giden doktor, daktilo ve diğer işlerde çalışmak isteyen kadınlar tespit edilmiştir. Boş kalan görevlere kadınların alınması için hazırlıklar başlamıştır. Resmi daireler, fabrika, ticarethane ve özel kuruluşlarda da aynı şekilde hareket edilmiş, erkekleri askere gidenlerin ailelerinde iş yapmaya elverişli kimseler tespit edilmiştir. Bunlardan başka hasta ve ihtiyarlara Yardım Sevenler Cemiyeti’nin bakması kararlaştırılmıştır. Babaları askere giden ve anneleri de çalışan çocuklar için kamp kurulmuştur (*Akşam*, 5 Mayıs 1941; *Akşam*, 7 Mayıs 1941; *Vatan*, 7 Mayıs 1941; *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1941; *Tan*, 7 Mayıs 1941).

İstanbul’un birçok yerinde, özellikle Eminönü ve Fatih bölgelerinde gönüllü hastabakıcı yazılmak isteyen kadınların isim ve kimliklerinin tespitine başlanmıştır. Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul idare heyeti yardım kolu tarama çalışmalarına başlayarak

İstanbul'un fakirlerle meskun semtlerinde kocası askere alınmış, bakacak kimsesi olmayan ve geri hizmette çalışmak isteyen kadınları tespit etmiştir (*Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1941).

Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesi idare heyeti CHP Merkez Binası'nda yaptığı toplantıda askeri hastanelerde hizmet edecek gönüllü hastabakıcılar işini ele almış ve hastane, depo, mutfak, karantina ve dikiş servislerinde görevlendirilmek üzere kaç hastabakıcı ve kaç kadın memura ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. İstanbul için 1941 yılı Mayıs ayı itibariyle 1.700 hastabakıcı yetiştirilmesi lüzumlu görülmüştür. Yapılan ikinci toplantıda çocukların savaş halinde nasıl korunacakları görüşülmüştür (*Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1941).

9 Mayıs 1941 tarihinde her hastanenin gönüllü hastabakıcı olarak çalıştırılacak kadınlar için program hazırlaması bildirilmiştir. Yardım Sevenler Cemiyeti daktilo, çamaşırcı, işçi olacak kişileri tespit etmiş, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin açtığı gönüllü hasta bakıcı kursu faaliyetine devam etmiş ve gönüllü hastabakıcı olmak için her mahalleden 3 kadın seçilmiştir. Hastabakıcı kurslarına önce yükseköğrenim bayanlarının davet edilmesi, sonra ortaokul bayan öğrencilerinin davet edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca halk için hastabakıcı kitabı hazırlanmış ve dağıtılmıştır (*Akşam*, 9 Mayıs 1941; *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1941; *Tan*, 9 Mayıs 1941; *Akşam*, 10 Mayıs 1941).

Yardım Sevenler Cemiyeti toplantısında gönüllü hastabakıcı kurslarının müfredat programları hazırlanmıştır. Kurslarda okunacak dersler hakkında sade bir dille yazılmış notlar hazırlanıp kitap halinde basılması kararlaştırılmıştır. Ancak kitapların basılmasının zaman almasından boş vakit geçirilmemesi için kursların kısa zaman içinde faaliyete geçeceği, Halkevi, Halk Odası, Halk Partisi merkezlerinde ortaokul ve lise mezunları ile yükseköğrenim çağındaki genç bayanlardan gönüllü hastabakıcı kursuna yazılacakların müracaatlarının kabul edileceği ilan edilmiştir. Telgraf, telefon ve mektupla partiye birçok müracaat yapılmıştır. Hastabakıcı kurslarının her hastanede doktorlar tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır (*Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1941). Açılacak kurslar dört kısma ayrılmış, ilk kursa üniversiteli kızlar, sonraki kurslara lise, ortaokul ve meslek okullarına giden kızların alınması kararlaştırılmış, yüksek öğrenim gören grubun kayıtlarına başlandığı duyurulmuştur. Kayıtlar tamamlanınca sivil ve askeri hastanelerde ilk parti gönüllü hastabakıcı kurslarının açılacağı, öğrencilerin teorik ve uygulamalı olarak 30 saat ders göreceği belirtilmiştir (*Tan*, 10 Mayıs 1941).

İstanbul Yardım Sevenler Cemiyeti ilk, orta, lise ve yüksek tahsil görmüş kadın ve genç kızlar için gönüllü hastabakıcı kurslarına öğrenci kaydı yapıldığını bildirmiştir. Yaşı 18'den 45'e kadar her vatandaşın en yakın Halkevine 17 Mayıs 1941 tarihine kadar müracaat etmeleri ilan edilmiştir (*Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1941; *Tan*, 11 Mayıs 1941). Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesi il genelinde yaptığı tebligatlarla bu kurslara yazılacak kadınların yapacakları işleri tespit etmiştir. Gönüllü Hastabakıcı kurslarına yazılacak kadınların müracaatları artmaya başlamıştır. İlk kursun Gümüşsuyu Hastanesinde açılıp, derslerin hemen başlayacağı; sonrasında diğer hastanelerde de kursların açılacağı duyurulmuştur (*Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1941).

Yardım Sevenler Cemiyetinin teşebbüsü ile İstanbul Askeri Hastanelerinde açılacak hastabakıcılık kurslarına müracaatlar başlamış ve müracaat edenlerin çoğunluğunun ortaokul ve lise mezunu bayanlardan oluştuğu, ayrıca sınavların bitiminden sonra üniversiteli bayanların da kurslara katılacakları telefon, telgraf ve mektupla yapılan müracaatlarla anlaşılmıştır (*Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1941).

Gönüllü hastabakıcı olmak isteyen kadınlar için Halkevlerinde kayıt defterleri açılmıştır. Her gün akşama kadar kayıtların devam ettiği, müracaat etmek isteyenlerin nüfus cüzdanları ve öğrenim durumlarını gösteren belge getirmeleri gerektiği, kayıtların 27 Mayıs akşamına kadar devam edeceği ilan edilmiştir. Hastabakıcılık için teorik ve uygulamalı öğrenim süresi 4-6 hafta, orta okuldan aşağı tahsilde olanlar için 10 hafta olarak belirlenmiştir. Kadınların dersleri kendilerine en yakın resmi veya özel hastanelerde görmesi, ilçelerden kayıt olan kadınların teorik dersleri buldukları yerlerde görmeleri, uygulamalarını İstanbul'da

yapmaları, bu sürede kalacakları yerleri cemiyetin temin etmesi kararlaştırılmıştır. Dikiş kısmı için de Halkevlerinde kayıt defteri açılmıştır. Müracaat edenlerin adreslerinin cemiyet merkezinde gizli tutulacağı, ileride ihtiyaç halinde göreve çağırılacakları bildirilmiştir (*Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1941).

Yardım Sevenler Cemiyeti Neşriyat Kolu Eminönü Halkevinde bir toplantı yaparak yayın ve propaganda konusunda bazı kararlar almıştır. Köylere kadar gidilerek halkı aydınlatıcı konferanslar verilmesi, bütün Halkevi, Halkodası ve Parti Merkezlerinde halk toplantıları yapılması, bu toplantılarla cephe gerisindeki Türk kadınlarına düşen vazifelerin açıklanması ve kadınların vazifeye davet edilmesi kararlaştırılmıştır. 14 Mayıs 1941 tarihli *Tan* Gazetesinde “İngiltere’de Kadınların Faaliyeti” başlığı altında İngiltere’de kadın erkek herkesin seferber halde olduğu, yüksek sosyete mensup kadınların bile birer vatani vazife aldıkları haberine yer verilmiştir (*Tan* 14 Mayıs 1941). (Bknz., EK-3)

Yardım Sevenler Cemiyeti, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti’nce hazırlanan Kızılay Gönüllü Hastabakıcı talimatnamesine uygun bir talimatname düzenlemiş, bayanların savaş zamanlarında yaralıları tedavi yöntemleri gösterilmiştir. Tıp Fakültesi bayan öğrencileri bayan asistanların katılımıyla bir toplantı yaparak gönüllü hastabakıcı kurslarına katılacak kişileri tespit etmişlerdir. Tıp Fakültesinden 140 öğrencinin kurslara katılması, belirli kurslarda öğretmenlik yapmaları kararlaştırılmıştır. Tıp Fakültesi son sınıf öğrencilerinin 5 saat, diğer sınıf öğrencilerinin 20 saat ders gördükten sonra halk kurslarına öğretmen olabilecekleri, halk kurslarına katılan bayanların ise 50 saat ders görecekleri ifade edilmiştir (*Akşam*, 16 Mayıs 1941; *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1941).

Cemiyet merkezinden kaymakamlıklara yazılan tezkerede hastabakıcı kurslarında çalışmak üzere üçer kadın istenmiş, bu kişilerin masraflarını Cemiyet’in karşılayacağı belirtilmiştir. Bu kişilerin hastabakıcılığı öğrendikten sonra gittikleri kazalarda da kendilerinin hastabakıcılık öğretebilecekleri açıklanmıştır. Yardım Sevenler Cemiyeti gönüllü hastabakıcı olmak isteyenlerin beyannamelerini doldurarak polise vermelerini bildirmiştir (*Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1941; *Tan*, 21 Mayıs 1941).

26 Mayıs 1941 tarihinde İstanbul Yardım Sevenler Cemiyetinde bir toplantı yapılarak gönüllü hastabakıcı yazılmak üzere Halkevine müracaat edenlerin durumları incelenmiştir. Bu tarihe kadar Fatih Halkevine gönüllü hastabakıcı yazılmak üzere 250 kişinin müracaat ettiği bildirilmiştir. Ancak cemiyet Halkevlerinden ve halktan daha geniş ilgi beklediğini belirterek, 1 Haziran’dan itibaren gönüllü hastabakıcılık kurslarının açılması gerektiği halde bu kurslara katılacak öğrencinin olmadığından şikayet etmiştir (*Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1941). Bu şikayet ve temenninin üzerine 31 Mayıs 1941 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesinde 600 kadının kurslara devam etmek üzere kaydolduğu, kursların 8 Haziran’da Cerrahpaşa, Haseki, Gureba, Hamidiye Etfal, Beyoğlu, Zükr, Haydarpaşa sivil ve askeri hastaneleri ile Gümüşsuyu, Gülhane gibi askeri hastanelerde açılacağı, her kursa 25-40 kadının katılacağı duyurulmuştur. Kısa bir müddet sürecek bu kursların tamamlanmasından sonra diğer kurslara başlanacağı, 1941 yılı için 1600 kadının hastabakıcılık usullerini öğrenmesinin hedeflendiği ve buralarda yetişen kadınlara hiçbir şekilde mecburi görev verilmeyeceği ancak herhangi bir tehlike zamanında en yakın sağlık merkezlerinden yardım istenebileceği bildirilmiştir. Hastabakıcılık kursunun yalnız yaralı tedavi edici bir iş olmadığı, ev hayatında insanlara gerekli bilgilerin de öğrenildiği, vatan müdafaasında gerekli olduğunu vurgulayan Yardım Sevenler Cemiyeti bu kurslara kadınların kayıt olmaları gerektiğini, aile reislerinin de çocuklarını bu işe yönlendirmelerinin vatanseverlik ile ilgili olduğunu ifade etmiştir (*Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1941).

Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul heyeti yaptığı toplantıda hastabakıcı olmak üzere Halkevlerine yazılan kadınların müracaatlarını incelemiş ve 5 Haziran 1941 tarihi için Eminönü Halkevine davet etmiştir. Bu kişilerin Eminönü Halkevinde yardım koluna müracaat ederek durumlarını tespit ettirmeleri, Halide Edip tarafından verilecek düzen, cephe gerisi hizmetleri konulu konferansa katılmaları duyurulmuştur (*Cumhuriyet*, 4 Haziran 1941). Halide Edip’in

Eminönü Halkevindeki konferansını Hayriye Kırdar başta olmak üzere Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul şubesi üyeleri ile hastabakıcı hemşire yazılan kadınlar takip etmişlerdir. Halide Edip konuşmasında Türk kadınının her çeşit milli müdafaa hizmetlerinde kendisine gösterilecek yeri almaya hazır olduğunu söylemiş, sosyal yardım işlerine zenginlerin ilgisizliğinden şikayet etmiştir (*Cumhuriyet*, 6 Haziran 1941).

Halkevine müracaat edip Yardım Sevenler Cemiyetinin gönüllü hastabakıcı kurslarına yazılan 600 kadına kurs görecekları hastaneler bildirilmiştir. Kursiyerler Gureba, Haseki, Cerrahpaşa, Beyoğlu Etfal, Haydarpaşa Numune, Haydarpaşa Askeri ve Amerikan Hastanelerine dağıtılmıştır. Amerikan Hastanesi her ay 15 kadını, diğer hastaneler de 25-30 kadını yetiştirmeyi taahhüt etmiştir. Birinci devre kurslarına katılacak olan kadınların sabah 7'de hastanede bulunup, resmi hastabakıcılarla faaliyete geçmeleri kararlaştırılmıştır. Yardım Sevenler Cemiyeti hastabakıcı kurslarına devam edecekler için önlük ve başlık hazırlatmıştır (*Tan*, 6 Haziran 1941). Hastanelere kursiyer dağılımı yapılırken kadınların oturdukları semtler dikkate alınmıştır. Uzak ilçelerde oturup kurslara devam edecekler için özel tertibat alınmıştır (*Tan*, 10 Haziran 1941). Hastanelerde açılan kurslara 200 kadının devam ettiği, ilçelerden kurslara yazılan kadınların da hastanelere gittikleri, cemiyetin bu kişilerin yatacakları yeri ve ihtiyaçlarını temin ettiği bildirilmiştir. Gureba Hastanesinde kurs görececek kadınların her gün hastaneye gidip gelebilmeleri için de bir otobüs kiralanmıştır (*Cumhuriyet*, 11 Haziran 1941).

Yardım Sevenler Cemiyetinin açtığı hastabakıcı kurslarının birinci devresi devam ederken 16 Haziran'dan itibaren ikinci devre kurslar müracaatlarının başlayacağı duyurulmuştur. Kadınların bu kursları memleket vazifesi kabul ettiği ve müracaat sayısının fazla olduğu belirtilmiştir (*Cumhuriyet*, 13 Haziran 1941). Kurslara müracaat eden kadınların sayısının gün geçtikçe artmaya başlaması üzerine yakında yeni kursların açılacağı duyurulmuştur. Kartal ve Pendik'ten gelen kadınlara mahsus Haydarpaşa Askeri Hastanesinde 25 kişilik kurs açılması, Deniz Hastanesinde de kurs hazırlıklarına başlanması kararlaştırılmıştır (*Cumhuriyet*, 18 Haziran 1941).

23 Temmuz 1941 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde Gümüşsuyu Hastanesinin gönüllü hastabakıcı kurslarından dördüncüsünün 2.5 aylık öğrenim devresinden sonra tamamlandığı, kursa devam eden 30 gönüllü hemşirenin kursu başarıyla tamamladığı bildirilmiştir. Kursa devam edenlere harici, dahili, intani hastalıklarla zehirli gazlar üzerinde teorik ve uygulamalı dersler verilmiştir (*Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1941).

7 Mart 1942 tarihinde yapılan Yardım Sevenler Cemiyetinin yıllık kongresinde cemiyetin İstanbul'da yetiştirdiği 91 yardımcı hastabakıcıya diplomaları verilmiştir (*Cumhuriyet*, 8 Mart 1942; *Tan*, 8 Mart 1942). 13 Kasım 1942 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yardım Sevenler Cemiyeti Kadıköy Şubesinin Haydarpaşa Numune Hastanesinde açılan hastabakıcı kursuna müracaat ilanı yer almıştır (*Cumhuriyet*, 13 Kasım 1942).

Cemiyetin kursları azalmakla beraber ilerleyen tarihlerde de devam etmiştir. 1944 Yılı Mart ayına ait *Ülkü* Dergisinde Yardım Sevenler Cemiyeti'nin gönüllü hastabakıcılık kursunun 1 Mart tarihinde Ankara Numune Hastanesinde Mevhibe İnönü'nün katılımıyla açıldığı belirtilmiştir. Kursta ilk ders Anatomi ile başlamış, uzviyete ve hücrelere ait önemli noktalar projeksiyonla gösterilmiş, ikinci ders de harp cerrahlığı hakkında bıçak yaraları, yanma ve ezilme sonucunda açılan yaralar hakkında yapılmıştır. İlgiyle takip edildiği belirtilen derslerin 3 Nisan 1944 tarihine kadar Çarşamba, Cuma, Pazartesi günleri devam edeceği duyurulmuştur (*Ülkü*, 16 Mart 1944). 20 Nisan 1944 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*nde Ankara Numune Hastanesindeki gönüllü hastabakıcılık kursunun teorik derslerinin bitip, uygulamalı derslerinin başladığı, doktorların ve hemşirelerin nezareti altında hastaların pansumanı yaptırıldığı ifade edilmiştir. Mevhibe İnönü'nün de diğer öğrencilerle birlikte uygulamalı derslere devam ettiği belirtilmiş ve Mevhibe İnönü'nün Ankara Numune Hastanesinde mikroskopla inceleme yaparken çekilen fotoğrafı yayınlanmıştır (*Cumhuriyet*, 20 Nisan 1944). (Bknz., EK-4) 13 Mayıs 1944 tarihinde ise bu kursu başarıyla bitiren 125 gönüllü hastabakıcıya diplomaları

verilmiştir. Kursun 1 numaralı mezunu Yardım Sevenler Cemiyeti Başkanı Mevhibe İnönü olmuş, diploma törenine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş da katılmıştır (*Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1944). (Bknz., EK-5) 24 Nisan 1944 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesinde Yardım Sevenler Cemiyeti İstanbul Merkezinin gönüllü hastabakıcı kursu ilanı yer almıştır. Kayıt için her Çarşamba günü 15:00/17:00 arasında Cemiyet idare heyetine müracaat edilmesi gerektiği duyurulmuştur (*Cumhuriyet*, 24 Nisan 1944).

Sonuç

Hava teknolojisindeki gelişmelerle savaşlar cephe gerisindeki halkı tehdit eder hale gelince pasif güvenlik tedbirleri önem kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaşa katılın katılmasın, çoğu ülke sivil toplumu korumaya yönelik kanunlar yayınlamış; savaş olasılığına karşı önlemler almıştır. Siper sığınak kazılması, gaz maskesi kullanılması, savaş tatbikatları ve karartma uygulamalarında bulunulmuştur. Savaşın başlaması üzerine Türkiye’de seferberlik ilan edilmiş, savunma önlemleri geliştirilmeye çalışılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’nin savaşa girme riskiyle karşı karşıya kalması üzerine alınan askeri önlemler ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Kuruluş amacı fakirlere ve kadınlara yardım etmek olan Yardım Sevenler Cemiyeti devletin savaşa girmesi halinde ihtiyacı olabilecek askeri ve sıhhi ihtiyaçların giderilmesi için çalışmalar yapmıştır. Yardım Sevenler Cemiyeti İkinci Dünya Savaşı yıllarında hayır işleriyle ilgilenen en önemli sosyal yardım kuruluşlarından birisidir. Savaş yıllarında Türkiye’nin savaşa girme riskiyle karşı karşıya kalması üzerine alınan askeri önlemler ülke ekonomisine ağır yükler getirmiştir. Yardım Sevenler Cemiyeti ülkenin içinde bulunduğu durumu düzeltebilmek ve devletin savaşa girmesi durumunda ihtiyacı olabilecek askeri ve sıhhi ihtiyaçların giderilmesi için çalışmalar yapmaya başlamıştır.

Yardım Sevenler Cemiyeti yayınladığı beyannamelerle Türk kadınlarının milli müdafaa işlerinde göreve çağırmıştır. Harp paketi, sargı, ilaç hazırlama servisleri ile hasta yatak takımları ile çamaşırları dikiş atölyelerinde hizmete ve gönüllü hastabakıcı kurslarına yazılmaya davet etmiştir. Beyannameler sonucunda pek çok kadın kendilerine milli müdafaa saflarında iş ve yer verilmesi için ilgili makamlara müracaat etmeye başlamışlardır. Yardım Sevenler Cemiyeti gönüllü hastabakıcı kursları ve askeri dikiş faaliyetlerinde Halkevleri ile iş birliği yapmıştır. Basında yer alan beyannamelerde ve demeçlerde sık sık "*fedakar Türk kadını, vatan hizmeti, yurt müdafaa, yardımseven Türk anası, Türk kıızı*" gibi kavramlar yer almıştır. Yapılacak her toplantıdan, etkinlikten önce kadınlar vazifeye davet edilmiştir. Açılan gönüllü hastabakıcı kurslarına katılım şartları ve kayıt tarihleri gazetelerde yayınlanmış, Halkevlerinde kayıt defterleri açılmıştır. Uzaktan gelen kursiyerler için ulaşım ve barınma kolaylıkları sağlanmış, ilçe ve köylerde cephe gerisinde Türk kadınına düşen vazifeler hakkında konferanslar verilmiş ve kadınlar vazifeye davet edilmişlerdir. 1941 yazından sonra kursların sayısı azalmış, basında Yardım Sevenler Cemiyetinin yardım faaliyetleri, ülke genelinde açılan şubelerinin faaliyetleri daha çok yer almaya başlamıştır. Gönüllü Hastabakıcı kursları ile ilgili az sayıda yer alan haber ise diploma töreni ve kurs kayıt koşulları ile ilgili hazırlanmıştır.

Savaşa girme tehlikesinin yaşandığı dönemlerde önemli siyasetçilerin eşleri öncülüğünde kadınlar yardım işlerinde vazifelendirilmiştir. Ankara’da İsmet İnönü’nün eşi Mevhibe İnönü, İstanbul’da Lütfi Kırdar’ın eşi Hayriye Kırdar öncülüğünde faaliyetler düzenlenmiş, Türk kadınına örnek olmaya çalışmışlardır. Bu faaliyetlerde Yardım Sevenler Cemiyetinin öncülüğünde Halkevleri, Kızılay, basın kuruluşları işbirliği yaparak Türk kadınına örgütlemeye çalışmışlar, olası bir savaş durumunda yapması gerekenleri öğrenmelerine aracı olmuşlardır. Yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntılara rağmen "*yardımlaşma*" konusunda birliktelik oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Dicleli, V. (1946). Yoksulluk ve Sosyal Yardım Şekilleri, *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), ss. 108-124.
- Karabulut, U. (2014). “Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940); *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, ss: 199-223.
- Korkmaz, H. (2016). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında (1941) Yardım Sevenler Cemiyeti ve Mevhibe İnönü’nün Çalışmaları, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (27): 431-442.
- Metinsoy, M. (2007). *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitapevi, İstanbul.
- Sakaoğlu, N. (2010) “Dedelerimiz Çocukken”, *NTV Tarih*, (17), 38-46.
- Uçarol, R. (2008). *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul.
- Uran, H. (2007). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Gazeteler

Akşam Gazetesi

Ayın Tarihi

Cumhuriyet Gazetesi

Resmi Gazete

Tan Gazetesi

TBMM Zabıt Ceridesi

Ulus Gazetesi

Ülkü Dergisi

Vatan Gazetesi

Ekler

Ek 1: Yardım Sevenler Cemiyeti beyannamesi üzerine vazife almaya gelen Türk kadınları

Cumhuriyet, 23 Nisan 1941.

Ek 2: Mevhibe İnönü Ankara harp sargısı imalathanesinde
Cumhuriyet, 28 Nisan 1941.

Ek 3: İngiltere’de milli müdafaa hizmetlerine yardım eden kadınlar
Tan, 14 Mayıs 1941.

Ek 4: Mevhibe İnönü Numune Hastanesinde kursta.

Cumhuriyet, 20 Nisan 1944.

Ek 5: Gönüllü Hastabakıcı Kursu diploma töreni

Cumhuriyet, 13 Mayıs 1944.

Avusturya Seferinde Anadolu'dan Yapılan Katkılar: Yük ve Binek Hayvanları (1716)*

Contribution From Anatolia for the Austrian Campaign: Riding and Draft Animals (1716)

Dr. Bekir GÖKPINAR¹

Öz

Osmanlı Devleti'nde sefer organizasyonu yüzyılların tecrübesiyle olağanüstü bir planlama ile yapılırdı. Bu bakımdan dönemdeki Avrupa devletlerine göre üstün olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti, geniş sınırlarını gerek batı gerekse doğu cephelerinde savunmak ve güven altında tutmak için yoğun gayret sarfetmiş, bu amaçla sık sık seferlere çıkmıştır. Seferlerde şüphesiz askerlere iâşe ve mühimmatın zamanında ulaştırılmasının önemi büyüktür. Savaşa gidecek ordunun toparlanması, sıcak savaş mahalline yürüyüşü, yolda ve cephede her türlü ihtiyacının karşılanması çok önceden ve merkezden planlanmaktaydı. Bir sefer hazırlığında tüm ülkede yoğun bir faaliyet yaşanmaktaydı. Bu minvalde 1716 yılında yapılan Avusturya seferi için Anadolu ve Balkanlardan ordu için birçok malzeme ve bunları taşımak için yük ve binek hayvanı tedarik edilmiştir. Yük ve binek hayvanları seferlerdeki her türlü zahire, mühimmat gibi ağırlıkların taşınmasında kullanılmaktadır. Sefer Avusturya istikametine yapıldığı için Balkanlardan daha çok araba ve arabayı çekmek için camus tedarik edilmiştir. Bunun yanında topkeşan beygiri ve bir miktar deve de alınmıştır. Anadolu'dan ise yük ve binek hayvanları olarak deve, at ve katır tedariki yapılmıştır. Özellikle at ve katır sadece Anadolu'dan alınmıştır. Bunlar ya satın alma ya da kiralama yoluyla tedarik edilerek İstanbul'a gönderilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Avusturya, deve, at, katır

Makale türü: Araştırma

Abstract

The organization of campaigns in the Ottoman Empire was made with extraordinary planning with the experience of centuries. In this respect, it is known to be superior to the contemporaneous European states. The Ottoman Empire has made intense efforts to defend and keep its wide borders on both western and eastern fronts. Certainly that the timely delivery of food and ammunition to the soldiers is of great importance. The recovery of the army going to war, the march to the scene of the hot war, meeting all the needs on the road and the front were planned a long time before from the . In the preparation of an expedition there was an intensive activity in the whole country. In this regard, for the campaign to Austria in 1716, many materials for the army from Anatolia and the Balkans, and for the transportation of them were provided. Draught and mount animals are used to transport all kinds of foods, ammunition. Since the campaign was made in the direction of Austria, horses were provided to attract more carts than the Balkans. In addition to this, a group of and artillery horses a fair amount of camels were also taken. From Anatolia, camels, horses and mules were supplied as draught animals and mount animals. In particular, horses and mules were taken only from Anatolia. They were either purchased or rented and sent to Istanbul.

Keywords: Ottoman, Austria, camel, horse, mule

Paper type: Research

* Bu makale Türk Tarih Kurumu ve Nevşehir Hacıbektâş Veli Üniversitesi tarafından 9-12 Kasım 2017 tarihleri arasında düzenlenen "Uluslararası Lale Devrinde Osmanlı Devleti ve Damat İbrahim Paşa Sempozyumu"nda sözlü tebliğ olarak sunulmuş olup, "Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi, bgokpinar@gmail.com, Orcid ID:0000-0003-1017-6037

Atf için (to cite): Gökpinar, B. (2019). Avusturya Seferinde Anadolu'dan Yapılan Katkılar: Yük ve Binek Hayvanları (1716). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 479-494.

Giriş

Seferde çıkan ordunun başarısı için iyi planlanmış bir organizasyonun her zaman önemli bir faktör olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde savaşın maliyetinin azaltılabilmesi gayesiyle hazine tedarikinin yanında, askerin iâşesi, hayvanların yemleri ve ordunun ağırlıklarının taşınması amacıyla kullanılan hayvan tedariki sefer kararı alınmasından itibaren karşılaşılan en büyük problemdi. Zaten savaş kararı alan bir devletin ilk yapacağı iş ordunun ve birlikte götürülecek hayvanların ihtiyacı olan maddelerin sefer menzillerinde tedarik edilmesi için gerekli olan organizasyonu yapmaktır (İşbilir, 1996:11). Gerek eğitim gerekse teçhizat bakımından ordunun mükemmel olması yeterli değildir. Seferde çıkan ordu için yeterli miktarda iâşe ve mühimmat ile bunları taşıyan hayvanlar için yiyecek tedarik edilmesi gereklidir. Keza karada nakliyat kolay değildir. Bunun yanı sıra hububatın kendisi ucuz ancak nakliyatı zor ve pahalı bir maddedir. Bunların her şeye rağmen istenilen zamanda istenilen noktada hazır edilmesi elzemdir (Güçer, 1964:28-29). Bunun için ordunun geçeceği noktaya ulaşmasından çok zaman önce ihtiyaç olan her türlü iâşenin yeterli miktarda hazır bulundurulması gerekmektedir. Bu amaçla Osmanlı Devleti herhangi bir yöne sefer hazırlıklarına başladığı zaman, askerin ihtiyaçlarını dikkate alarak ülkenin her tarafına planlı ve sistemli bir şekilde emir ve fermanlar gönderirdi. Ordunun iâşe ve ikmalinin ya mahallinden ya da geniş imkanlara sahip bölgelerden büyük ölçüde sevkiyatlarla temin edildiği bilinen bir durumdur (Kütükoğlu, 1993: 32-33).

Batı yönlü seferlerde deniz taşımacılığının kolaylığından yararlanmanın yanında Tuna nehrinin sağladığı avantajlar önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kara yoluyla yapılan sevkiyatta zorunluluk olmakla birlikte yolların bakımsızlığı, fiziki durum dikkate alındığında araba yanında yük ve binek hayvanlarından istifade edilmektedir (İşbilir, 1996: 65). Bir sefer esnasında istenilen miktarda yük hayvanı bulmak da kolay değildir. Sonuçta sadece hububat, askerin ağırlıkları, savaş malzemelerinin hepsinin hayvanlarla çekildiği dikkate alınır, bunun önemi daha da iyi anlaşılacaktır (Kütükoğlu, 1993: 32-33).

Bu çalışmada 1716 yılında Osmanlı ordusunun İstanbul'dan Avusturya istikametine sefere çıkıp Varadin'de yapılan muharebeden sonra tekrar dönüşüne kadar olan 203 günlük sürede Anadolu'dan tedarik edilen yük ve binek hayvanları ele alınmıştır. Genel olarak bunların tedarik edildiği sancak ve kazalar, ödemeler, nakliye masrafları ve yaşanan problemler arşiv belgeleri ve araştırma eserlerinden istifade edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

1. Avusturya Seferi İçin Anadolu'dan Temin Edilen Yük ve Binek Hayvanları

Osmanlı kara ulaştırma sistemleri hayvan gücüne dayanmaktaydı. Öyleki bunların bir kısmı devletin mülkiyet ve kontrolünde, diğer kısmı ise askerî seferlerin genel çerçevesine bağlı olarak belirli amaçlar için temin edilirdi. Seferlerde kullanılan hayvanların ve bunların temin edildiği kaynakların çeşitliliği sebebiyle kara ulaştırmasının organizasyonu karmaşık bir yapıya sahiptir (Murphey, 2007: 98). Devlet binek hayvanı temininde maliyet ve kolaylık faktörlerini dikkate alarak ya satın alma veya kiralama yöntemlerinden birini tercih etmekteydi. Satın almak maliyet açısından uygun olmakla birlikte, bakım ve besleme faktörleri dikkate alındığında kiralama işinin daha avantajlı hale geldiği açıktır. Bu nedenle devlet taşıma maliyetlerini de dikkate alarak kiralama yönetimini daha çok tercih ediyordu (İşbilir, 2007: 26). Osmanlı'da XVII. yüzyıldan itibaren taşıma işiyle uğraşan deveci ve katırcı gibi esnaf zümreleri ortaya çıkmıştı. Bunlara "mükârî" ismi verilmekte ve devlet tarafından bunlara yazılan çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Söz konusu esnaflardan taşıdıkları mallara zarar gelmesi halinde karşılayacaklarına dair mutlaka bir kefil bulmaları istenirdi. Kiralanan hayvanların her türlü ihtiyaçları yanında deveci, katırcı, arabacı gibi kişilerin yiyecekleri için yapılacak harcamalar, mükellefiyet olarak bölge halkından tahsil edilen paralarla karşılanmaktaydı (İşbilir, 2003: 554).

Seferlerde kara yoluyla yapılan taşıma; ya hayvan sırtında ya da hayvanlar tarafından çekilen arabalarla yapılmaktaydı (Ertuş, 1999: 594). Arabaların daha fazla yük taşıma kapasitesi olmasına rağmen hayvanların tercih edilmesi yolların fiziki durumu ile ilgilidir. Hayvanlar yollarda kar, çamur vs. durumunda arabalara göre daha kolaylıkla yol alabilmekte, hatta istisnai

durumlarda güzergâh dışında da rahatlıkla yürüyüşlerine devam edebilmekteydi (Ekin, 2002: 76). Seferler sırasında taşıma ve seyahat amacıyla istifade edilen hayvanlardan öküz ve camus gibi ağır yük taşıyanların yanında at, katır ve deve cinsi hayvanlardan da büyük ölçüde yararlanılırdı. Belgelerde at, bargir, katır ve deve çok sık kullanılmakta ve bu hayvanlar kara taşımacılığının temelini teşkil etmekteydi. Nitekim top arabalarının çekimi görevi, at, öküz ve camuslar tarafından sağlanmaktaydı. Katırlar daha dayanıklı hayvanlar olduklarından kısa mesafede hafif yüklerin taşınmasında, develer ise uzun yolculukta kullanılırdı (İnbaşı, 2004: 81). Yine sefere katılan yeniçerilerin ağırlıkları, gemiler için kereste taşınması ve ordunun iase ve ikmal işleri de yük ve binek hayvanları ile yapılmaktaydı (Güçer, 1964: 30).

Yük ve binek hayvanlarının taşıma kapasiteleri de önem taşımaktadır. At ve katırın taşıma kapasitesi birbiriyle neredeyse aynı olmakla birlikte deve, doğal olarak daha fazla yük taşımaktadır. Mesela İstanbul kilesi esas alınarak zahire taşıma miktarı dikkate alındığında deve 180-256 kg, at ve katır ise 102-141 kg arasında değişen miktarlarda yük taşıyabilmektedir. Bununla birlikte taşıdığı yükün çeşidi de farklılık arz etmektedir. Diğer taraftan uzak yerler, mevsim şartları ve fiziki yapılar da yükün miktarını etkileyen faktörlerdendir (İşbilir, 2013: 48).

Seferlerde ordunun yükünü çeken hayvanların başında deve gelmektedir. Bunu camus, beygir ve katır takip etmektedir. Konunun esasını teşkil eden 1716 Avsutura seferinde Anadolu'dan temin edilen yük ve binek hayvanları ise deve, katır ve beygirdir.

1.1. Deve

Osmanlı kaynaklarında deve için Farsça'dan alınan “*şütür/üştür*” kelimesi kullanılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nda bulunan 196 ortanın 29.su “*deveci*” adı ile anılmaktadır. Bu ortanın komutanına ve diğer deveci ortalarının kademlisi olarak “*Baş Deveci Ağa*”, deveciler için “*şütürbân/şütürban ağa*” tabiri kullanılırdı. Deveci ortaları savaşlarda siper hattında yer alan hizmetlerinin dışında sefer gidiş ve dönüşünde yeniçeri ağasının develerinin yükü ile ilgilenmek, ağırlıklarının sevkiyatını takip etmek gibi görevleri de bulunmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988: 213; Pakalın, 1983: 434). Osmanlı sarayının develerine bakan kimselere “*sârbân*”, bunların reislerine de “*sârbânbaşı*” denilirdi. Deve yüke, soğuğa, sıcağa, açlık ve susuzluğa uzun süre tahammül etmesi sebebiyle tercih edilirdi (Önkal ve Bozkurt, 1994:225-226). Deve Anadolu'da uzun ve kısa mesafe taşımalarında kullanılmaktadır. Ancak özellikle uzun mesafeli taşımalarda ve buna paralel uzun zamana yayılan durumlarda kullanılması çok daha ekonomiktir. Kısa mesafede zorunlu malların taşındığı görülmekle birlikte ancak bunun pahalıya geldiği de bilinmektedir (Ortaylı, 2000: 99-102).

Deve, seferlerde ise ordunun top, cephâne, mühimmat ve zahire gibi ağırlıklarını taşımak için kullanılmaktaydı (MAD, nr: 6549/531). Seferler asgari altı ay kadar sürdüğünden ve mesafeler çok uzun olduğundan yük taşımada kullanılacağı için bazı hususiyetlere dikkat edilirdi. Develerin güçlü, kuvvetli, genç ve sağlıklı olması istenirken özellikle yaşlı ve alçak boylu olmaması hususunda tenbihat yapılırdı (KK. nr: 2847/ 134; 2851/356; MAD. nr:8461/8). Develerin satın alındığı veya kiralandığı yerden orduya hizmet için getirildiği noktaya teslimiyle görevli olan sarbanlarda da bazı şartlar aranmaktadır. Öncelikle bunların sipah, yeniçeri, cebeci, topçu gibi dirlik sahibi olmaması, yarar, bahadır ve etrafında güvenilen, herkesçe bilinen kişiler olması, sefer dönüşüne kadar hizmet edebilecek kimselerden seçilmesine özen gösterilirdi. 1715 seferinde bazı sarbanların taahhüt ettikleri hizmeti yerine getirmediği, ücretlerini aldıktan sonra develeri satıp firar ettikleri, başkalarının hizmetine geçtikleri, bunun sonucunda da naklolunacak zahire ve mühimmatın gecikmesine sebep oldukları görülmüştü. 1716 yılındaki sefer hazırlıklarında bu gibi olaylar yaşanmaması için ikaz mahiyetinde fermanlar gönderilmişti (KK. nr: 2847/180; 2851/400; MAD. nr: 8461/32-33).

Bir deve günlük 4 kg arpa ve 9,4 kg saman tüketmekteydi. Böylelikle bir devenin sahibine aylık masrafı 3.000 akçeyi bulmaktaydı (Özkul, 2014: 111). Develerin masrafları arasında arpa ve saman dışında başkaca harcamalar da yapılmaktaydı. Develerin tüyleri dökülürken sinek ve hayvanların kendi kendilerine zarar vermesini önlemek için özel karışım

hazırlanarak derilerine sürülmesi gerekmekteydi. Bu karışım zeytinyağı, katran ve kükürtten oluşur, hatta bunlara tuz da ilave edilebilirdi. Bu kalemlerin her biri değişik yerlerden tedarik edilmekte ve genelde bu işlem çayır vaktinde uygulanmaktaydı (Ekin, 2004: 331-332).

Develerin sefere gidişinde başlarında deveçiler (şütürbân) bulunurdu. Deveçiler, genelde Cısır-i Mustafa Paşa, Dimetoka ve Hayrabolu kazalarındaki deveci kethüdaları tarafından tedarik edilmekteydi. Deveçiler, sefer dönüşüne kadar istihdam edilmek üzere Edirne'ye gelerek buradan ordu ile birlikte sefere katılırdı (D.BŞM. nr: 1906/45). Nitekim Rakka, Rişvan ve Aksaray taraflarından gelen 306 deve Edirne'ye getirilip damgalanmış ve her bir katar deve için bir deveci tayin edilip bunlara günlük 6 akçe ödenmişti (D.BŞM. APE. nr: 25/101).

Anadolu'nun muhtelif yerlerinden alınan develer; İstanbul'a getirilip sârbânlar tarafından "*nevrûz-ı firûz*"dan² önce (21 Mart) ordunun sefere hareket noktası olan Davud Paşa sahrasında hazır edilirdi. Burada mutemet sarbânbaşına teslim edilerek sefer dönüşüne kadar izinsiz dönmeleri istenirdi (KK. nr: 2847/176, 180; MAD. nr: 8461/32-33). Mesela Bolu sancağının kaza ve köylerindeki Türkmen ve Yörük taifesinden 50 deve kiralananarak "*nevrûz-ı firûz*"dan önce Davud Paşa sahrasına getirilip sarbanbaşına teslim edilmişti (D.MKF. nr:790/153; MAD. nr: 8461/61,126). Yine aynı şekilde Sığla Sancağı'ndan kiralınması istenen 600 devenin de aynı şekilde hazır edilmeleri istenmişti (MAD. nr: 8461/32-33).

Sefer hazırlıkları yapılırken öncelikle İstabl-ı Amire'de bulunan develer tercih edilir, yetmediği takdirde Anadolu veya Rumeli'den satın alınması yoluna gidilirdi. Buralardan develer ya kiralama (mükârî) ya da satın alma (mübayaa) yöntemiyle temin edilirdi. Develer devlet tarafından satın alınıp ve sefer başından sonuna kadar kullanılabilirdiği takdirde maliyet olarak uygun olurdu. Ancak kiralama yöntemi ise deveye en çok ihtiyaç duyulan zamanda ve mahalde yapıldığı için hem esneklik sağlamakta hem de faal olarak kullanılmadığı zamanlarda otlatma ve bakım yükümlülüğü olmaması gibi nedenlerle maliyeti düşürmekteydi (Murphey, 2007: 98-99; Faroqhi, 1982: 527).

Osmanlı'da genellikle "*mükârî*" veya "*mükârî ashâbı*" denilen ve çoğunlukla deveci, atçı, katırcı ve arabacıardan oluşan esnaf teşekkülleri olduğu bilinmektedir (Ekin, 2002: 40). Devlet sefer zamanlarında ihtiyacı olan yük ve binek hayvanlarını bunlardan satın almakta veya kiralamaktadır. 1716 seferi hazırlıkları kapsamında Anadolu ve Rumeli kazalarından, Türkmen ve Yörük taifelerinden kaza kadılarına, ayan-ı vilayet ve iş erlerine "*tüccardan*" ve "*mükârî deve ashâbından*" deve tedariki için fermanlar gönderilmişti. Anadolu tarafına gönderilen fermanla her bir deve için aylık kiralama ücretinin 6 kuruş (720 akçe) olduğu tespit edilmişti (KK. nr: 2847/176, 180). Yine Ankara Sancağı'ndan sefer için kiralama suretiyle 200 deve talep edilmiş, bunların kazalara dağılımının ahalinin gücüne göre yapılması istenmişti. (MAD, nr: 8461/179). Yine Ereğli'den aylık 6 kuruş kiralama ücretlerinin devlet tarafından ödenmesi şartıyla 30 adet deve talep edilmişti (MAD. nr: 8461/196). 1716 yılında Anadolu'nun muhtelif sancaklarından 6.300 deve kiralınmıştı (KK. nr: 2847/176-179; D.MKF. nr:799/84, 105). Söz konusu sancak ve deve miktarları aşağıda verilmektedir.

² Nevrûz; eski takvimlerde gece ile gündüzün eşit olduğu, yılın ve ilkbaharın başlangıcı olan 21 Mart günü. Farsça'da yeni gün anlamındadır. Bkz. Ayverdi, 2005: 2342.

Tablo 1. Anadolu'dan talep olunan mekari deve miktarları

Eyalet/Sancak	Adet	Sancak	Adet
Kütahya Eyaleti	400	Kırşehir	100
Hüdavendigar	400	Beyşehir	100
Saruhan	200	Niğde	100
Aydın	400	Sivas Eyaleti	200
Ankara	200	Amasya	150
Kangırı	200	Divriği	50
Bolu	50	Arapkir	50
Kastamonu	200	Bozok mea-Mamalü	350
Teke	300	Canik	50
Hamidabad	250	Çorum	50
Karaman	200	Adana Eyaleti	150
Menteşe	100	Sis	50
Karahisar-ı Sahib	100	İçili	200
Sultanönü	50	Alanya	50
Konya Eyaleti	300	Tarsus	100
Kayseri	500	Maraş Eyaleti	300
Akşehir	100		
Aksaray	300	Toplam	6300

1716 seferi hazırlıkları kapsamında deve satın alınmasını ile ilgili ilk hüküm 8 Ekim 1715 tarihinde Konya sancağına gönderildiği görülmektedir. Söz konusu hükümde sefer için İstabl-ı Amire'de bulunan develerin kifayet etmediği, Konya Sancağı'ndan 297 deve satın alınması talep edilmişti. Devenin katırı 300 kuruş olup, satın alınması talep olunan 297 deve için havale yoluyla 14.850 kuruş (1.782.000 akçe) ödenmişti (KK. nr: 2847/134). Bunu müteakip Anadolu'nun muhtelif sancak ve kazalarından deve satın alma faaliyetleri başlamıştır. Anadolu'da bulunan Türkmen aşiretlerinden önemli miktarda deve alınmıştır. Bunlardan biri Bozok'ta bulunan Mamalı Türkmen taifesi olup (Orhonlu, 1987: 81-87) bunlardan 120 deve satın alınmış ve bu develerin her bir katırı için Tokat malından 300 kuruş ödenerek devlete maliyeti 6.000 kuruş olarak belirlenmişti (D.MKF. nr: 789/54). Yine aynı şekilde Tokat'ta bulunan Mamalı Türkmen taifesinden 120 (MAD. nr: 8461/118), Aksaray sancağından 300 devenin tahsil ve tedarik olunması istenmiştir. Bu faaliyet esnasında yerli halkın Türkmen ve Yörükler taifesini, Türkmen ve Yörükler taifesinin de yerli halkı bahane etmemesi konusunda uyarılmıştır (MAD. nr: 8461/109). Türkmenlerde yörüklerden farklı olarak yaylak ve kışlak arasındaki sahaların sınırları belirli olup, devlet tarafından idari ve mali düzene tatbi tutulduğu için sancak ve kaza statüsünde yönetilmekteydi. Bunlara daha çok hayvansal ürün tedarikinde ihtiyaç duyulmaktaydı. XVI.yüzyılın sonlarına kadar Anadolu'nun doğu yarısında bulunurlarken devlet nizamında olan değişimlerden dolayı bu yüzyıldan sonra batıya doğru da göç edenler olmuştur (Gündüz, 1997: 41). Bu kapsamda Adana, Halep, Ayntap, Maraş, Ankara, Kırşehir, Aksaray yakınlarında olan Türkmen cemaatlerine 420 deve tevzi edilmişti. Ancak 420 deve hazır olmasına rağmen “*voyvodamız gelmedikçe develeri ihraç etmeyiz*” diyerek mükellefiyetin gecikmesine sebebiyet vermişlerdi (KK. nr: 2851/411).³ Yeni-il Türkmenleri cemaatlerinden tahsil olunacak develerin ücretlerinin 1716 senesi voyvodalık malından karşılanması istenmişti (KK. nr: 2851/ 390; D.MKF. nr: 788/21).

Osmanlı'larda devlet ile halk arasında işleri yürüten ayanların vergi tahsili, sefer sırasında halktan hayvan tedariki başta olmak üzere çok çeşitli görevleri bulunmaktaydı. Özellikle XVIII. yüzyılda merkezi otoritenin zayıflayıp ayanların güçlendiği dönemlerde bu

³ Voyvoda; Osmanlı'da reis, ağa ve subaşı gibi anlamları bulunmaktaydı. XVII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Valiler veya mutasarrıflar halkın ileri gelenlerinden birini voyvoda olarak tayin ederdi. Zamanla kaza kaymakamlığı da yapmaya başlamışlardır. Tımar ve zemat usulü olan yerlerde mukataa ve has gelirlerini toplama yetkisi olup, tahsil memuru vazifesi de görmüşlerdir. Pakalın, 1983; 598.

işleri yaparken keyfi uygulamalar da olabilmekteydi (Mert, 1991: 195-196). Nitekim Kayseri kadısına buradan 72 devenin satın alınması ve 500 devenin de kira yoluyla temini hususunda ferman gönderilmişti. Ancak bazı deve sahipleri “*ayân-ı vilâyet*”ten olduğundan her deve için reayadan 30 kuruş (3600 akçe) talep ettikleri görülmüş ve bunların yasaklanması gerektiği bildirilmişti (MAD. nr. 8461/180; KK. nr. 2851/396).⁴

Sancaklardan tedarik edilen develerin koşum takımlarının tam olması gerekmektedir. Koşum takımları içinde semer, çuval, harar, ip, urgan, keçe vb. yer almakta ve bunların hepsine “*raht*” denilmektedir ki birçok hükümde rahtlarının noksansız olması emredilmektedir. Söz konusu koşum takımları satın alma veya kiralama fiyatına dahil edilmektedir (Ekin, 2004: 332-333). Mesela Sivas, Tokat, Zile taraflarından Halil Efendizâde İbrahim tarafından tahsil olunan 177 (D.MKF. nr: 795/170), Kilis'ten Gedikli Mehmed Ağa tarafından mübayaa olunan 42 (D.MKF. nr: 793/23), Aksaray, Kayseri, Adana, Niğde taraflardan İvaz Ağa tarafından satın alınan 333 deve rahtlarıyla birlikte İstabl-ı Amireye teslim edilmişti (MAD. nr: 8461/351; D.MKF. nr: 797/128). Yine Anadolu'nun muhtelif yerlerinden Mehmed Ağa tarafından satın alınan 309 deve de rahtlarıyla damgalanarak İstabl-ı Amireye gönderilmişti (MAD. nr: 8461/333).

Anadolu'dan sefer için tahsil olunan develer peyderpey mübaşirler vasıtasıyla İstanbul'a getirilerek İstabl-ı Amireye teslim edilirdi. Mübaşirlerin satın aldığı develerin ücreti bazen peşin olarak verilmekle birlikte bazen de avâriz ve nüzül bedellerinden havale suretiyle ödenmekteydi. Bunlarla ilgili uygulamaları sefer için deve tahsilindeki belgelerden anlaşılmaktadır. Mesela Bozok, Danişmendlü ve Mamalı Türkmenlerinden dergah-ı ali müteferrikalarından Ahmed Ağa tarafından satın alınan 390 deve için ortaya çıkan 23.558 kuruş (2.826.960 akçe) masraf, develerin tamamı teslim edildiğinde peşin ödenmiştir (KK. nr: 2847/143). Yine aynı tarihlerde ise Konya kazalardan satın alınması ferman olunan 294 devenin 10.000 kuruş (1.200.000 akçe) olan ücretleri 1716 senesi Kütahya sancağı avâriz ve nüzül bedelinden karşılanmıştı (D.MKF. nr: 790/204). Daha sonra tekrar Konya'dan Gedikli çavuşlardan Mehmed Ağa tarafından 471 deve satın alınarak 24.803 kuruş (2.976.360 akçe) verilmişti. Ancak deve ücreti olarak 24.640 kuruş (2.956.800 akçe) masrafı olmuştu. Bu develerden 406 adedi teslim edilmiş kalan 65 deve henüz İstabl-ı Amireye getirilememişti (KK. nr: 2847/138). Benzer şekilde Kırşehir tarafından satın alınan 48 devenin ücretleri olan 2.400 kuruşun (280.000 akçe) 1716 yılı Karaman eyaleti kazalarının (İE. ML. nr: 8227), Niğde sancağından satın alınan 126 devenin ücreti olan 6.300 kuruşun (756.000 akçe) ise 1716 yılı Karaman eyaletinin avâriz ve nüzül bedellerinden verilmesi istenmişti (D.MKF. nr: 793/111).

⁴ “Ayân-ı Vilâyet”; Anadolu'nun sancak ve kazalarında seçkin kişilerden oluşan zümrelere verilen isimdir. Bu kişiler devletin çeşitli taleplerini yerine getirmekte yardımcı olmaktadır. Sefer zamanlarında asker toplamak, hayvan tedarikine yardımcı olmak gibi birçok konuda rolleri olmaktadır. Bkz. Özkaya, 1994; 11.

Tablo 2. Anadolu'dan satın alınması talep olunan deve miktarı ve ücretleri

Kaza	Deve Sayısı	Ücreti (Kuruş)	Nakliye Ücreti (Kuruş)
Konya	297	14.850	742,5
Niğde	126	7.560	350
Beyşehir	76	3.900	195
Kırşehir	48	2.400	120
Akşehir	48	2.400	113,40
Aksaray	78	3.900	162,5
Kayseri	90	4.500	250
Adana	94	4.700	294,5
Sivas	240	12.000	666,5
Danışmendli Türkmenleri	131	6.550	218,40
Mamalı Türkmenleri ve Bozok Sakinleri	120	6.000	333,40
Bozok Türkmenleri (Ankara)	120	6.000	200
Bozulus Türkmenleri (Karaman)	120	6.000	333,40
Bozulus Türkmenleri (Aydın)	120	6.000	300
Dulkadir	90	4.500	285
Yeni-il	600	30.000	2.000
Rakka	300	15.000	1.666,5
Kilis	60	3.000	333,1
Rışvan	120	6.000	666,5
Toplam	2880	145.260	9.231,40

D.MKF.d. nr: 28179/ 2-3; KK. nr: 2847/149-154

Yukarıdaki tabloda olduğu gibi Anadolu sancak ve cemaatlerinden seferde istihdam edilmek üzere 2.880 deve talep edilmiş, İstanbul'a ise 2.760 devenin teslimi gerçekleşmişti. Buna göre talep edilen develerin % 96 'sının karşılandığı görülmektedir. Bunlara sadece satın alma ücreti olarak 145.260 kuruş ödenmişti. Develer için talep edildikleri yerlerden İstanbul'a kadar nakliye ücreti de ödenmektedir. Nakliye ücreti standart olmayıp, sancakların İstanbul'a mesafesine göre değişmekteydi. Mesela Kilis, Rakka ve Rışvan'dan İstanbul'a her bir deve için 4.000 akçe nakliye ücreti ödenmekte iken Ankara'dan tahsil edilen develer için 1.200 akçe ödenmekteydi. Söz konusu develerin nakliye ücreti 9.231,40 kuruş olarak gerçekleşmişti. Develerin alım ve nakliye ücreti birlikte hesap olduğunda bu meblağ 153.231,40 kuruş (18.387.768 akçe) ulaşmaktaydı (KK. nr:2847/149-154).

Seferlerde Anadolu'daki konar-göçer cemaatlerden önemli miktarda deve temin edilmekteydi. Konar-göçerlerin uzun yolculuklarda ekseriyetle yüklerini develerle taşırlardı. Bundan dolayı Anadolu cemaatlerinde bol miktarda deve bulmak mümkün olabiliyordu (Orhonlu, 1987: 21-22). Söz konusu cemaatlerden develer satın alma usulü ile tedarik yoluna gidilmişti. Bu kapsamda Bozulus Türkmen cemaatinden 120, Bozok Türkmen cemaatinden 420 ve Çorum ekradından 485 olmak üzere toplam 965 deve satın alınması emredilmişti. Anadolu'nun diğer sancaklarından olduğu gibi cemaatlerden alınacak develer yine 50 kuruştan (6.000 akçe) alınması istenmişti (KK. nr: 2851/356).

Tablo 3. Anadolu cemaatlerinden satın alınacak develer

Cemaat	Deve Miktarı/katar	Adet
Yeni-il	100 katar	600
Bozulus Sakinani	20 katar	120
Türkmanan-ı Bozulus Sakinani	20 katar	120
Türkmanan-ı Danışmendli	21 katar 5 mehar	131
Cemaat-ı Mamalı sakinan-ı Bozok	20 katar	120
Toplam/Her biri 50 kuruş	181 katar 5 mehar	1091

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Anadolu cemaatlerinden her biri 50 kuruştan olmak üzere (6.000 akçe) 1091 deve satın alınması istenmişti. Söz konusu develerin ücretleri olan 23.558 kuruş (2.826.960 akçe) voyvodalık malından havale olunmuştu (KK. nr: 2847/140). Ancak Anadolu cemaatlerinin bu kadar deve teminine imkanları olmadığı gerekçesiyle bir miktar indirim talebinde bulunulmuş, bunun üzerine 66 deve indirim yapılmıştı (MAD. nr: 8461/ 69).

Sefer için talep olunan develerden ahalinin ekonomik durumlarının iyi olmamasından dolayı zaman zaman indirim yapılmaktaydı. Nitekim sefer için Tokat'tan kiralama usulü ile 67 deve istenmişti. Ancak burada ahalinin imkânlarının uygun olmaması sebebiyle ancak 50 deve tedarik edebildikleri, kalan 17 devenin mahallerinden alınmaması talep etmişlerdi. Söz konusu talep uygun bulunmuş, mübaşirin ahaliden bu 17 deveyi isteyerek rencide etmemeleri istenmişti (MAD. nr: 8461/37, 148; D.MKF. nr: 791/103). Ancak Zile'de bazı aşiretlerin de hisselerine düşen develeri herhangi bir sebep olmadan vermek istememeleri üzerine Zile kadısı ve voyvadasına hüküm gönderilerek söz konusu develeri tedarik ederek mübaşire teslim etmeleri gerektiği bildirilmişti (KK. nr: 2851/381; D.MKF. nr: 788/2). Kayseri sancağından 300 deve istenmiş bunun 100 adedinin satın alınması ve 200 adedinin ise kiralama usulü ile alınması ferman olunmuş iken sefer sebebiyle bu sayı 200 daha arttırılarak 500 deveye çıkarılmıştı. Ancak ahalinin bu kadar deveyi tedariklerinin mümkün olmadığı anlaşılacak benzer gerekçeyle bu sayıdan indirim yapılması talep edilmiş ve buradan 250 deve tedarik edilmesi uygun bulunmuştu (MAD. nr: 8461/339; D.MKF. nr: 796/253). Yine aynı şekilde Simav kazasından istenen 24 deveden 14 deve indirim yapılmış (MAD. nr: 8461/35), Karesi sancağından kiralama yoluyla istenen 200 deveden Manyas kazasına isabet eden 12 adet devenin kazalarında deve bulunmamasından dolayı alınmaması istenirken, Bigadiç ve Sındırgı kazalarında deve bulunmadığı, şimdye kadar da buralardan hiç deve istenmediği bildirilmişti (MAD. nr: 8461/148; D.MKF. nr: 792/123, 793/12). Kastamonu sancağı Yörük ve Türkmen taifesi tüccardan olduğu ve mükari deve sahiplerinden 202 katır ve 200 kiralık deve tedarik etmeleri konusunda ferman gönderilmişti. Ancak Kastamonu sancağının fiziki ve coğrafi yapısının ekseriyetle taşlık ve sarp olması, bunun doğal sonucu olarak ahalinin durumlarının iyi olmaması, buna ilave olarak Türkmen ve Yörük taifelerinin ise tüccar olmaması sebebiyle istenen develeri gönderemeyeceklerini bildirmişlerdi. Ayrıca buradan tedariki beklenen 202 katırdan da sadece 50 katırı kiralayarak gönderebileceklerini bildirmişlerdi (MAD. nr: 8461/10; KK. nr: 2851/405).

Deve bulunmaması durumunda bunların yerine bazen katır ve beygir gönderilerek mükellefiyetin yerine getirildiği görülmektedir. Bu durum Maraş sancağında görülmüş olup, söz konusu sancaktan mübaşirler vasıtasıyla 300 deve kiralanması istenmiş ancak sancaklarında deve bulunmadığından bunun yerine 100 katır gönderilerek bu mükellefiyetlerini yerine getirmişlerdi (KK. nr: 2847/179; İE.ML. nr: 36653). Bunun gibi Sultanönü sancağından da 50 kiralık deve talep edilmiş ancak ahalinin vilayetlerinde deve bulunmadığını arz etmeleri üzerine bunun yerine İstabl-ı Amireye 30 beygir teslim etmeleri istenmişti (MAD. nr: 6549/203).

Sefer için istenen develer bazen hiç bulunmaması durumunda bu talepten merhameten vaz geçilmesi veya başka bir mükellefiyet yüklenmesi şeklinde olabilmekte, bazen de mübaşirlerin bu durumu suiistimal ederek ahaliden deve ücreti istedikleri görülmekteydi. Aslında bu durum devlet yönetimi tarafından yasaklanmıştı. Buna Amasya sancağından ücreti mürden verilmek üzere 40 katır ve 150 kiralık deve talep edilmesi iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu talebe karşılık bugüne kadar Amasya'dan hiç deve istenmediği gibi kazalarında da deve bulunmadığı, bundan dolayı tedariklerinin mümkün olmadığı ve ahalinin hallerine merhamet edilmesi istenmişti. Bunun üzerine ahaliden tersane-i amire için satın alınan telin mübaşire teslim etmeleri bildirilmişti. Bu arada Amasya Şehir Kethüdası ve Köprülü Mirahur oğlunun deve bulunmaması sebebiyle onun yerine 150 kuruş talep ederek ahaliyi rencide etmelerinin engellenmesi istenmişti (MAD. nr: 8461/153; D.MKF.789/130; 793/74). Ortaköy Kazası'ndan 18 deve kiralanması istenmiş ancak ahaliye deve bulunmadığı sadece

ayandan Seyyid Derviş'te 18 deve bulunduğu bildirilmişti. Söz konusu 18 devenin İstanbul'a kadar harcırahlarını vermek istemelerine karşın Seyyid Derviş'in bunu kabul etmediği, ahalden iki senede 36 deveden mîrî için alacağından başka 1.340 kuruş daha aldığı, bunun geriye verilmesi ferman olunmuştu (MAD. nr: 8461/128).

Bu durum bazen deve tahsiline memur kimselerin kasdi hareketlerinden ve bunlara nezaret eden kimselerden de kaynaklanabilmekteydi. Daha önce Kayseri sancağından istenen 500 deveden 196 deve tahsil olunup İstabl-ı Amireye teslim edilmişti. Deve tahsiline memur olanların mal hırsıyla hareket ettikleri, kalan develerin tahsilinin mümkün olmadığı, Kayseri kadısının da bu konuda gereken özeni göstermediği hatta bunların buradan uzaklaştırıp Kıbrıs adasına sürülmedikçe kalan 304 devenin tahsilinin imkân olmadığı bildirilmişti. Ancak her şeye rağmen söz konusu 304 deveden vaz geçilmemiş, bunların sefer için elzem olduğu ve ordu Davud Paşa'dan hareket etmeden önce sarbanbaşına teslim edilmesi istenmişti (KK. nr: 2851/418; D.MKF. nr: 790/208).

Sefer için istenen develerin zamanında getirilip teslim edilmemesi de ayrı bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Sefer organizasyonun planlanan şekilde ilerleyebilmesi için istenen deve, katır, at, beygir hemen hepsinin "*rûz-ı hızır*"dan önce Davud Paşa sahrasında hazır olması gerekirdi. Aksi durumda sefer için sevkiyatı yapılacak zahire ve mühimmatın gecikmesine neden olmaktadır. Bunu önlemek için de istenen hayvanların mutlaka zamanında teslim edilmesi ve tedarikte kusuru olmaması için fermanlarda tenbihatlar yapılmaktaydı. Buna rağmen bazı gecikmeler yaşanabilmekteydi. Nitekim Biga sancağına bağlı Ezine, Kazdağı ve Çan kazalarından 100 deve istenmiş ancak kaza ahalsinin develeri gününde getirip teslim etmeyerek seferin gecikmesine yol açtıkları belirtilmişti. Bunun üzerine tekrar tekrar söz konusu sancaklara fermanlar gönderilerek ordunun hareketinden önce Davud Paşa sahrasında develeri teslim etmeleri hususunda ikaz yapılmıştı (KK. nr: 2847/177, 2851/405; D.MKF.790/78, 793/12). Develerin istenen vakitte teslimi yanında seferde istihdamına uygun vasıflarda olması da ayrı bir ehemmiyet arz etmektedir. Aydın'da sakin Bozulus Türkmenlerinden tanesi 50 kuruştan 120 deve satın alınarak İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Ancak Aydın'dan getirilen develerin yük taşımaya ve kullanıma uygun olmadığı bildirilmiş, ancak Aydın'da bundan başka deve olmadığı ifade edilmiş ve kendilerine sefer başladıktan sonra gelecek devenin de gereği olmadığı bildirilmişti (KK. nr: 2847/153).

1716 seferi için Anadolu ve Rumeli'den talep edilen develerin tahsil edilip İstabl-ı Amireye tesliminde gecikmeler yaşandığı anlaşılmaktadır. Terkos kadısına 29 Mart 1716 (5 R.1128) tarihinde gönderilen bir hükümde; cebeci, topçu, yeniçeri vesair askeri sınıfların ağırlıklarını taşımak için deve ihtiyacı olduğu, Anadolu ve Rumeli'den kiralanan develerin hala gelmediği, hâlbuki padişahın sefer için hareketinin de çok yakın olduğu bildirilmişti. (D.MKF. nr: 791/27). Ordunun hareketinden önce Anadolu'dan sefer için satın alınıp İstanbul'a getirilen mîrî develer İstabl-ı Amireye teslim edilip hazır bekletilmekte iken ordunun hareketinden sonra gelenler doğrudan ordunun bulunduğu mahalle gönderilmektedir. 20 Haziran 1716 tarihinde İstanbul'a gelen 1.188 deve önce Korfu tarafına gönderilmesi ferman olmuşken bu tarafa gerek görülmeyip, bunlar ve bundan sonra gelecekler de dahil olmak üzere bekletilmeden Belgrad istikametine gitmekte olan orduya yetiştirilmesi istenmişti (MAD. nr: 6549/438).⁵ Yine bunları takiben Rakka, Rişvan, Aksaray taraflarından satın alınan 364 mîrî deve Edirne'de orduya yetiştirilmiş, geçtikleri menzillerde her bir katarına bir kile arpa verilmesi emr edilmişti (D.MKF. nr: 795/132; DBŞM.APE. nr: 25/96).

Develerin eksik teslim edilmesi durumunda ödenen ücretlerin hazineye iadesi söz konusu olmaktadır. Anadolu Türkmen cemaatlerinden sefer için satın alınıp İstabl-ı Amireye 1.091 devenin teslimi istenmişti. Ancak bunlardan 66 deve indirim yapılmıştı. Böylelikle İstabl-ı Amireye 1025 devenin teslim olunması gerekmektedir. Ancak sadece Çorum ekraadlarından ve

⁵ Ordu 17 Ca.1128(9 Mayıs 1716) da Davud Paşa sahrasından ayrılmış, Belgrad istikametine doğru hareket etmiş ve bu tarihte Soyfa menzilinde istirahat halindedir. Ahmed b.Mahmud, vr.272a.

Mamalı cemaatinden 390 deve teslim edilmiş, diğer cemaatlerden alınması gereken 635 deve gelmemiştir. Bu durumda talep edilen develerin ancak % 38'i teslim edilebilmiştir. Bunların tamamı için 51.250 kuruş (6.150.000 akçe) gönderilmiştir. Diğer cemaatlerden teslim edilmeyen 635 devenin ücreti olan 31.750 kuruşun (3.810.000 akçe) hazineye iade edilmesi istenmiştir (MAD. nr: 8461/346; D.MKF. nr: 797/74).

Belirli mükellefiyetlerden muaf olan ahaliden deve alınmamaktaydı. Sultanönü sancağından istenen 50 deveden Seyidgazi kazasına isabet eden kısmı için Seyidgazi evkafı fukaralarının bütün tekalifden muaf olduğu gerekçesiyle (D.MKF. nr: 789/32), Aksaray sancağından istenen 300 deve için ise ahalinin Türkmen, Yörük taifeleri ve tüccar taifesi burada sakin olanların Türkmen olduklarını ve deve vermeyeceklerini ifade etmişlerdi (D.MKF. nr: 790/117).

Osmanlı'da batı yönlü seferlerde Anadolu'dan getirilen develer öteden beri İstanbul Boğazından kayıklarla Rumeli tarafına geçirilmektedir. Bunun ilk örneklerinden birine Kanuni'nin 1521 yılında çıktığı Macaristan seferinde rastlamaktayız. Söz konusu sefer için Anadolu'dan getirilen 30 bin kadar deve boğazdan Rumeli tarafına geçirilmiştir (Yurdaydın, 1961: 19-20). Anadolu'dan gelen develer Üsküdar'dan kayıklarla her biri için 5 akçe ödenerek İstanbul tarafına geçirilmektedir. Mesela, Tosya, Kastamonu taraflarından gelen 215 deveyi Üsküdar'dan İstanbul tarafına geçirmek için kayıklara 1.075 akçe (MAD. nr: 2826/149), Anadolu, Sivas, Kayseri taraflarından gelen 465 deve için kayıklara 2.325 akçe ödenmiştir (MAD. nr: 2826/149, 6266/209). Yine Kilis taraflarından satın alınan 540 deve Üsküdar'dan her biri 5 akçe ödenerek kayıkla Beşiktaş tarafına geçirilmiştir (MAD. nr: 2826/149).

1716 seferi için yeniçeri, cebeci ve topçulara ve divan ahalisine verilmek üzere 3.500 adet deve kiralanmıştır. Bunların her birinin aylık kira ücreti 6 kuruş olup, bu miktar develerin tamamına verilecek aylık ücret 21.000 kuruştur (2.520.000 akçe). Söz konusu develerin üç aylık kiralama ücreti ise 63.000 kuruş (7.560.000 akçe) olmaktadır. Bu meblağın sefer yolunda herhangi bir suiistimale sebebiyet verilmesini önlemek için üç eşit taksitte verilmesi istenmiştir. İlk taksit olan 21.000 kuruşun İstanbul'da, diğer bir taksidin Edirne'de ve kalan kısmının ise sefer yolunda verilmesi ferman olunmuştur (MAD. nr: 2854/54, 293).

Sefer için istenen develerden 190 tanesi İstanbul'dan Edirne'ye Göç-i Hümayun için padişah emrine verilmiş, 933 deve sadrazam, şeyhülislam, kaymakam, yeniçeri, cebeci, topçu ve divan ahalisinin hizmeti için istihdam olunmuştur (DBŞM.d. nr: 1224/7-12; D.MKF. nr: 799/23). 400 deve de Yeniçeri ocağında Belgrad'dan Edirne'ye gelinceye kadar hizmette kullanılmıştır. Bir başka kayıttan ise hareket-i hümayun için 1.480 mîrî ve 892 mükari olmak üzere 2.372 deve tahsis edildiği belirtilmektedir (KK. nr: 7128/11). 1716 seferi için Anadolu eyaletlerinden 6.300 deve, Rumeli sancak ve kazalarından 3.800 deve olmak üzere toplam 10.100 deve kiralanmıştır. Görüldüğü üzere sefer için kiralanması istenen develerin % 62,3'ü Anadolu'dan, geri kalan %37,7 ise Rumeli tarafından talep olunmuştur.

1.2. Katır

Katır ayak tırnağı yapısı nedeniyle atın ulaşmasının ya da geçmesinin mümkün olmadığı dağ ve sarp yerlerde yük taşıma ve binek hayvanı olarak kullanılmakta olup ata göre açık, susuzluk ve zor iklim şartlarına daha dayanıklı idi. Yine katır için uygun besin bulma kolaylığı ve diğer hayvanlara göre uzun ömürlü oluşu da tercih edilmesinde etkiliydi (Yüksel, 2004: 309). Seferlerde yük taşımak için kullanılan katırlar genel olarak Anadolu'dan tedarik edilmektedir. II. Viyana seferinde 1.100 katırın tamamı Adana ve civarından satın alınmıştır (Erdoğan, 2001: 91). Hakeza 1716 yılında Avusturya üzerine yapılan seferde de katırların tamamı Anadolu'dan talep edilmiştir. Bunların tedariki kiralama ve satın alma şeklinde olmuştur. Sefer hazırlıkları başlaması ile birlikte öncelikle İstabl-ı Amire'de bulunan katırların mevcudu tespit edilmiş ve burada olan 930 katırın 1716 seferi için mühimmatlarının bakımı yapılarak 1.300 kuruş hazine-i amireden verilmiştir (AE. nr: 2365). Seferlerde kullanılmak üzere istenen katırların da bazı özelliklerinin olması gerekmektedir. Bunlar; katırların 4-5 yaşlarında, güçlü ve kuvvetli, yüke

uygun, hasta ve yaşlı olmamasıydı. Ayrıca katırların her katarı 5 adet olup, 1716 seferinde katarı 125 kuruşa satın alınmıştı. Bu durumda her bir katırın ücreti 25 kuruş (3000 akçe) olmaktadır. Sancak ve kazalardan satın alınan katırların ücreti genellikle havale yoluyla ödenmekteydi (KK. nr: 2847/156, 2851/336). Bir önceki yıl çıkılan Mora seferi için de katırların 25 kuruşa (3.000 akça) satın alındığı göz önüne alınırsa (Ertaş, 2007: 102) fiyatların aynı kaldığı anlaşılmaktadır.

Sancak ve kazalardan temin olunan katırlar İstanbul'da İstabl-ı Amireye teslim edilmekteydi. Nitekim Kastamonu sancağından kiralanan 205 (MAD. nr: 8461/10), Kütahya'dan Gedikli Mehmed Ağa tarafından 97 (D.MKF. nr: 793/14), Amasya'dan da Halil Efendizâde İbrahim tarafından 103 katır tahsil olunup İstabl-ı Amireye teslim edilmişti (D.MKF. nr: 795/171). Anadolu'dan sefer hazırlıkları kapsamında ilk başta 1.528 katır satın alınmış, bunlara nakliye dahil 41.878,5 kuruş (5.025.420 akçe) ödenmişti. Katırların nakliye ücreti sancağın mesafesine göre değişmekteydi. Mesela Bolu'dan İstanbul'a nakliye için 750 akçe ödenirken Aydın, Menteşe gibi uzak sancaklardan gelen katırların nakliyesi için 1.600 akçe, daha uzak noktalar olan Ankara, Amasya taraflarından ise 1500 akçe ödenmişti (KK. nr: 2847/156-174).

Tablo 4. Sefer için Anadolu'dan satın alınan katır miktarları

Sancak	Adet	Ücreti (Kuruş)	Nakliye Ücreti	Genel Toplam (Kuruş)
Amasya	104	2.600	260	2.860
Ankara	152	3.800	380	4.180
Kütahya	103	2.575	257,5	2832,5
Kastamonu	206	5.150	515	5.665
Bolu	213	5.325	266	5.591,30
Aydın	220	5.500	586,5	6.086,5.20
Saruhan	155	3.925	418,5	4.343,5.20
Menteşe	143	3.575	381,40	3.959,40
Hamidili	230	5.750	613,40	6.363,40
Toplam	1528	38.200	3.678,5	41.878,5

D.MKF.d. nr: 28179/4; KK. nr: 2847/156-174

Anadolu'ya 19 Kasım 1715 tarihinde yeni bir ferman daha gönderilerek muhtemelen daha önce talep edilen 1.528 katırın yetersiz kalacağı öngörüldüğünden 701 katır daha talep edilmişti. Bu ikinci istenen katırların da aynı fiyattan yani 25 kuruştan (3.000 akçe) satın alındıkları görülmektedir. Söz konusu 701 katırın alım ücreti ise 17.525 kuruşa (2.103.000 akçe) tekabül etmekteydi (KK. nr: 2851/336).

Tablo 5. 1716 Seferi için Anadolu'dan 2.defa talep edilen katır miktarları

Sancak	Katır(Adet)	Fiyat	Toplam
Aydın	146	25	3.650
Hamid-ili	154	25	3.850
Saruhan	100	25	2.500
Magnisa	51	25	1.275
Kastamonu	100	25	2.500
Bolu	100	25	2.500
Ankara	50	25	1.250
Toplam	701		17.525

Anadolu'dan gelen katırlar Rumeli tarafına Üsküdar'dan kayıklarla geçirilmektedir. Boğazdan kayıkların İstanbul tarafına katırların geçiş ücreti deve ile eşit olup yani deve olduğu gibi her bir katır için 5 akçe ödenmekteydi. Mesela, Anadolu'dan sefer için tahsil olunup

İstabl-ı Amireye teslim edilmek üzere ilk etapta gelen 620 adet mîrî deve ve katırlar Üsküdar'dan İstanbul tarafına her biri 5 akçeden mavnalarla geçirilmişti. Bunların taşıma ücreti 3.100 akçe, tekrar gelen 675 mîrî deve ve katırların taşıma ücreti 3.375 akçe tutup, bu ücretler hazine tarafından ödenmişti (KK. nr: 2847/175; MAD. nr: 2826/148). Yine sefer-i hümayun için Üsküdar'a getirilen 98 baş deve ve katır her biri beş akçeden Beşiktaş tarafına kayıklarla geçirilmiş ve kayık ücreti olarak 490 akçe ödenmişti (MAD. nr: 2826/11). Anadolu'dan alınan 316 deve ve 195 katır da Üsküdar'dan Beşiktaş'a kayıklarla 2.555 akçe karşılığında taşınmıştı (MAD. nr: 2854/290).

Katırların alımı ve tahsili esnasında bazı görevlilerin suiistimallerinin de olduğu görülmektedir. Hâlbuki sefer için Anadolu'dan katır satın alımı esnasında reayadan fazla ücret alarak rencide edilmemesi konusunda ikazlar da yapılmıştı (KK. nr: 2851/336). Buna rağmen Ayaş Kazası'ndan sefer için katarı 125 kuruştan 15 katır satın alınması ferman olunmuş iken mübayaa memuru Ali Ağa tarafından Ayaş tarafına götürülen Seyyid Mehmed "*hizmet*" namıyla verilen 51 kuruşla iktifa etmeyip Ankara ahalisinden 65 kuruş almıştı. Hatta bazı kazalardan katır alırken her bir katar katır için 10-11 kuruş almadıkça katırları kabul etmemişti. Mübaya memuruna zamanında gerekli katırları teslim etmeyen ve sefer hizmetinin gecikmesine neden olan Seyyid Mehmed, hapis cezasına çarptırılmıştı (D.MKF. nr: 789/40).

Anadolu'dan sefer için satın alınan katırlar farklı dairelerde istihdam olunmaktaydı. Nitekim Anadolu'dan satın alınan 1.528 katırdan 1.015 adedi hareket-i hümayun esnasında kullanılmıştı (KK. nr: 7128).

1.3. At (Beygir)

Atın ehlileştirilmesi ve binek hayvanı olarak kullanılmaya başlanması yani insanlığın hizmetine sunulması dünya tarihinde ilk defa Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir. Atın binek hayvanı olarak kullanılması dünya ve medeniyet tarihi açısından önemli bir merhaledir. İlk Türklerin at yetiştirdikleri, etini yedikleri, kurban ettikleri ve Çinlilere karşı okçu süvari birlikleri teşkil ettikleri bilinmektedir (M.Ö.4.yy). Hatta Türkler savaş atları yetiştirerek Çinlilere satmaktaydılar. Atın Türk insanı hayatında o kadar önemli bir yeri vardır ki "*Türkler at üstünde doğar, yaşar ve ölür*" anlayışı ortaya çıkmıştır. Eski Türk ordusunun eskeriyetini atlı süvari birlikleri oluşturmaktaydı (Kafesoğlu, 1997: 212-213, 271). Osmanlı döneminde de askeri teşkilatın önemli unsurlarından olan kapıkulu süvarileri ve tımarlı sipahiler atlı askerlerden teşekkül etmekteydi. Kapıkulu süvarileri hükümdar ile birlikte sefere giderken padişahın sağında ve solunda bulunur, savaş sırasında da padişah çadırını korurlardı. Tımarlı sipahi de Osmanlı Devleti'nin büyümesinde en önemli savaş gücünü oluşturan atlı askeri teşkilatından idi (Uzunçarşılı, 1994: 514-517).

Görüldüğü üzere Orta Asya'da ilk Türklerden başlayarak Osmanlı'ya kadar savaşlarda at kullanımı önemini her zaman korumuştur. At savaş güçleri tarafından kullanıldığı gibi sefer ağırlıklarını kara yolu ile sevkியatta da rolü büyüktü. Osmanlı Devleti'nde at taşıma özelliği yanında hem askerî hem de idarî kararların yerine ulaştırılması ve tebliği amacıyla kullanılmaktaydı. Nitekim at, her zaman sürati temsil etmekte, yakın uzak mesafeleri birleştirmede, yollar üzerinde ticaret, haberleşme, sevkியatta kullanımında yer almaktaydı. Özellikle de ulakların acil haberleşmede at kullandıkları bilinmektedir (Dingeç, 2011: 514-515). At ve araba deveye göre daha çok ve hızlı yük taşıyabilmektedir. Yalnız atın donanımı pahalı olduğu için eşya taşıma için uygun bir hayvan değildir. Hatta bir yerde at lüks bir binek hayvanı olduğu söylenebilir (Ortaylı, 2000: 189-190).

Osmanlı'da atlar özellikle haberleşme ve kısa taşımacılıkta ana vasıta olmuştur. Savaşlarda ve haberleşmedeki değeri dolayısıyla nakliye işlerinde çok yaygın olarak görülmektedir. At, Anadolu ve Rumeli'de baştan başa uzanan menzillerin temel ulaşım vasıtası olarak kullanılmıştır. Menzillerde devletin resmi memurları ve haberleşmeyi yürütmekte olan ulakların tercihi ve bu işte kullanılması için beslenen atlar sebebiyle devlet önemli masraflar yapmaktaydı (Halaçoğlu, 1991: 30). Osmanlı döneminde kullanılan savaş atlarının

özelliği batıdakilerin aksine büyük adımlar atabilen ve uzun zaman koşabilen atlardan oluşmaktaydı. Diğer bir özelliği de çevik olmalarıdır (Emiroğlu ve Yüksel, 2002: 108-109).

Atlar menzillerde ve seferlerde muhtelif yük taşımacılığında kullanılan hayvalardan biri olup “bârgîr” ile aynı anlamdadır. Şu kadar ki “bârgîr” daha çok nakliye amaçlı veya kamu hizmetleri için kullanılan hayvanları nitelemekte olup, at ise çoğunlukla özel binek olarak kullanılan, soylu, cins ve pahalı hayvanları nitelendirmektedir (Çetin, 2013: 71). Genelde top taşımada kullanılan beygirlere “topkeşan beygiri” (KK. nr: 2851/342, 2847/186.), su taşımada kullanılan beygirlere “saka beygiri”, hem hafif yük ve hem de seyisin kullandığı beygirlere “seyishane beygiri” (DBŞM.d.1232-A/225) ve seferde askerin her türlü eşyasını taşımakta kullandığı beygirlere “mükârî beygir” adı verilmekteydi (MAD.nr: 8461/22; D.MKF. nr: 789/6). Seferde istihdam olunacak beygirlerin sıradan olmaması ve bazı özelliklere sahip olması önem arz ederdi. Bu özellikler arasında genç, güçlü, sağlam, araba çekmeğe dayanıklı (KK. nr: 2851/342) olmaları, iş göremez, zayıf ve güçsüz olmamaları yer alırdı (D.MKF. nr: 789/6; KK. nr: 2847/181).

Seferlerde top çekmekte kullanılan “topkeşan beygiri” genel olarak Rumeli tarafından ve özellikle Eflak-Boğdan taraflarından temin edilirdi. Daha çok askerin yükünü taşımak için kullanılan “mükârî beygir”ler ise Anadolu tarafından tedarik edilirdi (KK. nr: 2847/180-186). Seferlerde atlarla taşınan yükün miktarı türüne göre değişmektedir. Buna göre bir beygire 225 kg zahire yüklenebilirken, cephanе mühimmatında ise 154 kg’a kadar düşebilmektedir (Erdoğan, 2001: 92). Bir diğer taraftan seferde atlar ortalama olarak 7-11 askerin eşyasını taşıdığı görülmektedir. Hatta yüklerini taşımak üzere 11 yeniçeriye bir at verildiği de bilinmektedir (Ertaş, 2007: 99). Atların koşumunun develerin aksine hafif donanımlı olması, atın hızını engelleyecek unsurların mümkün mertebe az olmasına özen gösterilirdi (Çınar, 1993: 35). İster satın alma usulü ile ister kiralama yoluyla tedarik edilen beygirler olsun tıpkı diğer yük ve binek hayvanlarında olduğu gibi “nevruz-ı firuz”dan önce (21 Mart’tan önce) İstanbul’da Davud Paşa sahrasında hazır edilmeleri genel kuraldı. Beygirlerin talep edilen bölgelerden satın alınıp yola çıkarıldığında yanlarına boyarlar tayin olunup gereği gibi gözetilmesi / korunması istenirdi (KK. nr: 2847/186).

Anadolu’dan sefer için kiralama yoluyla temini istenen 1.350 beygirin mükârici esnafından tedarik edilip ordu hareket etmeden önce İstanbul’da hazır edilmesi ferman olunmuştu. Beygir temini ile ilgili 6 Şubat 1716 tarihinde İzmir kadısına ve kaza yetkililerine gönderilen hükümde yapılması gerekenler açıkça zikr edilmişti (MAD. nr: 8461/22; KK. nr: 2847/181; D.MKF. nr: 789/6). Avusturya seferi için Anadolu’dan kiralama yoluyla temin edilenlerin ücretleri, yüke girdikleri günden itibaren “mükârıbaşı” tarafından ödenmişti.

Tablo 6. Anadolu’dan talep edilen mekari beygir ve adetleri (1716)

Kaza	Beygir(Adet)
İzmir	150
Manisa	150
Tire	150
Güzelhisar	150
Akhisar	100
Balıkesir	100
Bursa	150
Yenişehir	100
Beypazarı	150
Denizli	150
Toplam	1.350

D.MKF. nr: 799/84,105

1715 yılında çıkılan Mora seferinde atların günlük kiralama bedelinin 20-25 akça aralığında olduğu görülmektedir (Ertaş, 2007: 103. 1716 seferi için at kiralama fiyatları hemen hemen aynı düzeyde gerçekleştirildiği aşağıda verilen hesaptan anlaşılmaktadır. Beygir sahiplerine ücretler devede olduğu gibi peyderpey değil genellikle götürü usulü ödenmişti. Varadin seferi için beygirlerin kiralınması, nakliyesi ve istihdamı ile ilgili Mekkâribası Ali görevlendirilmişti. Ordunun Davud Paşa sahrasında toplanmaya başladığı 23 Mart 1716 tarihinden sefer yürüyüşüne başladığı 8 Mayıs 1716 tarihine kadar geçen 47 günde kiralanan olan 1.198 beygir için yem alımı ve bakımı için nafaka bedeli olarak günlük 12 akçe ödenmişti. Söz konusu beygirlerin 47 günlük bakım masrafı ise 5.247,5 kuruş olarak gerçekleşmişti. Yine İstanbul'dan Edirne'ye kadar daire-i hümayun, şeyhülislam vs. için 647 kiralık beygir istihdam edilmiş ve bunlara da Edirne'ye geldiklerinde her biri için nafaka bedeli olarak 3 kuruştan (360 akçe) 1.941 kuruş bakım ücreti ödenmişti. Yine sadrazam dairesi, yeniçeri, cebeci, topçu, arabacıyan-ı top ve ahali-i divanın 9 Mayıs 1716-28 Kasım 1716 tarihleri arasında 1.329 kiralık beygir istihdam olunmuştu. Bunlara yaz günleri için 25, kış günleri için 30 akçeden olmak üzere toplam 49.955 kuruş (5.994.625 akçe) ödenmişti. Böylece sefer süresince kiralanan beygirler için yapılan masraf 57.143,5 kuruş (6.857.220 akçe) olarak gerçekleşmişti (KK. nr: 2854/43).

Sonuç

Osmanlı sefer organizasyonunda yük ve binek hayvanlarının katkısı büyüktür. Özellikle kara yoluyla yapılan nakliyat tamamıyla hayvanlarla gerçekleştirilmektedir. 1716 yılında Avusturya üzerine çıkılan seferde Rumeli'de ve Anadolu'dan yük ve binek hayvanı tedarik edilmişti. Özellikle seferde istihdam edilen at ve katırların tamamının Anadolu'dan tedarik edildiği görülmektedir. Söz konusu yük ve binek hayvanları ya satın alma ya da kiralama yoluyla temin edilmişti. Develer yoğun olarak Sivas'tan başlayarak neredeyse tüm Anadolu'dan, at daha çok Batı Anadolu'dan, katır ise Ege ve Kuzey Anadolu'dan alınmıştı.

Anadolu'dan tedarik edilen yük ve binek hayvanları seferden altı ay kadar önce toplanmaya başlanmıştı. Develer daha çok Anadolu'daki konar-göçer aşiretlerden alınmıştı. Bu faaliyet yapılırken zaman zaman problemler de yaşanmıştı. Bazı mahallerin ekonomik durumundan dolayı istenen hayvanlar gerektiği kadar temin edilememişti. Deve tahsili ile memur mübaşirlerin süistimalleri de bunda etkili olmuştu. Bazı sancaklarda deve bulunmaması durumunda bu mükellefiyet katır ve beygir gibi başka bir yük hayvanı gönderilerek karşılanma yoluna gidilmişti. Develerin zamanında tahsil edilip teslim edilmesi sefer için önemlidir. Ancak Anadolu'dan İstanbul'a develerin ulaştırılmasında çeşitli sebeplerle gecikmeler yaşanmıştı. Bunun başında ücretlerin geç ödenmesi gelmektedir. Osmanlı yönetimi gecikmeleri asgariye indirebilmek için defalarca fermanlar göndermek zorunda kalmıştı.

Katır ve beygir de tamamen Anadolu'dan temin edilmişti. Bunların temininde pek fazla güçlük yaşanmamıştı. Katırların temininde genellikle satın alma usulü tercih edilirken beygirlerde ise kiralama tercih edilmişti.

Kaynakça

- Ahmed b.Mahmud (Göynüklü), *Tarih*, Berlin, Staatsbibliothek, Ms.or.quart, nr.1209.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Çetin, C. (2013). *Ulak Yol Durak, Anadolu Yollarında Padişah Postalar (Menzilhaneler, 1690-1750)*, İstanbul: Hikmetevi.
- Çınar, A.A.(1993). *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Dingeç, E. (2011). Osmanlı'da Ulaşım ve İletişimde At'ın Yeri, *CIEPO 6.Ara Dönem Sempozyumu* (14-17 Nisan 2011 Uşak), ss. 511-522.

- Ekin, Ü. (2002). *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Ekin, Ü. (2004). Osmanlı İmparatorluğunda Nakliye Hayvanlarının Bakım ve Masrafları, *Kebikeç*, S.17, s. 327-334.
- Emiroğlu, K.-Yüksel, A.(2002). *Yoldaşımız At*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erdoğan, M.K.(2001). *II. Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi TürkiyatAraştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Erkan, N. (2017). “18. Yüzyıl Mahkeme Kayıtlarında Binek ve Nakliye Aracı Olarak Kullanılan Atlar”, *At Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi.
- Ertaş, M.Y.(2007). *Sultanın Ordusu (Mora'nın Fethi Örneği, 1714-1716)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ertaş, M.Y. (1999). “Osmanlı Sefer Organizasyonu“, *Osmanlı*, (Ed.Güler Eren), C.VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Faroqhi, S.N.(1982). Camels, Wagons and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, *International Journal of Middle East Studies*, S.14, s. 523-539.
- Güçer, L. (1964). *XVI.-XVII.yy da Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayınları.
- Gündüz, T. (1997). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri “Bozulus Türkmenleri 1540-1640”*, Ankara: Bilge Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1991) “At (islami Devir)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, s. 28-31.
- İnbaşı, M. (2004). *Ukrayna'da Osmanlılar, Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İşbilir, Ö. (2003). “Mekkâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, s. 554-555.
- İşbilir, Ö. (2007). Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz veDoğu Anadolu, *OTAM*, Sayı: 21, s. 19-40.
- İşbilir, Ö. (2013). “Yük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, s. 46-48.
- İşbilir, Ö. (1996). *XVII.yy Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ.(1997). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Mert, Ö.(1991). “Ayan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, s. 195-198.
- Murphey, R. (2007). *Osmanlılarda Ordu ve Savaş 1500-1700*, (Çev.Tanju Akad), İstanbul: Homer Kitapevi.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme, *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, s. 99-102.
- Önkal, A.-Bzokurt, N. (1994). “Deve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9 s. 222-226.
- Özkaya, Y.(1994), *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özkuş, A.E. (2014). "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Deve ve Deveciler", *Deve Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali-Erkan Demir), s. 65-122.

Pakalın, M.Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapı Kulu Ocakları*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ.H. (1994). *Osmanlı Tarihi*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yurdaydın, H.G. (1961). *Kanûni'nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yüksel, A. (2004). Anadolu'nun Eşegi, Katırı, Atı, *Kebikeç*, Sayı 17, s. 295-325.

Devlet Arşiv Başkanlığı, Osmanlı Arşivi:

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 2826; 2854; 6266; 6549, 8461.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Kamil Kepeci (KK.d)*, nr. 2847, 2851, 7128.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Defterleri (DBŞM.d)*, nr. 1224; 1232-A.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Defteri, Mevkufât Kalemi Defterleri (D.MKF.d)*, nr. 28179.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Tasnifi(AE)*, nr. 2365; 12777.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaî Mevkufât Kalemi(D.MKF)*, nr. 788/2; 788/21; 789/6, 32, 40, 54, 130; 790/78, 117, 153, 204, 208; 791/103, 27; 792/123; 793/12, 14, 23, 74, 111;795/132, 170, 171; 796/253; 797/74, 128; 799/23, 84, 105.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaî Başmuhasebe Kalemi (DBŞM)*, nr. 1906/45.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DBŞM.APE 25/96, 101.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnül Emin, Maliye Evrakı (İE. ML)*, nr. 8227, 36653.

Dede Korkut Kitabı ve Kırgız Edebiyatında ‘Yahşı/Cakşı’ Redifli Öğüt İfadeleri Üzerine

Dede Korkut Book and The Literature of Kyrgyz ‘Yahşı / Cakşı’ About Advice Expressions

Doç. Dr. Cüneyt AKIN¹

Öz

Tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri arasında henüz yeni diyebileceğimiz karşılaştırmalı çalışmalar, Türk dili ve edebiyatını daha doğru anlamamızı kolaylaştıracaktır. Ayrıca, Türk dilinin lehçe ve edebiyatlarını mukayese etmek, genel yapıyı kavramamızı, dolayısıyla, Türk dili ve lehçe ve edebiyatları hakkında daha sağlıklı hükümler verebilmemizi sağlayacaktır. Karşılaştırmalı olarak ele aldığımızda, Türk Edebiyatının birtakım eserlerindeki nasihat türü örnekleri üslup ve şekil bakımından bazı ortak özelliklere sahiptir. Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan “Kitâb-ı Dedem Korkut”, içerisinde nasihat ifade eden örneklerin yer aldığı eserlerden biridir. Bu örneklerden bazıları, çağdaş Türk lehçelerindeki nasihat türü örneklerle üslup ve şekil bakımından örtüşmektedir. Türk Edebiyatında Nasihat türü örneklerinin şekil ve içerik bakımından ortak özelliklerinin ortaya konulmasının, Türk Edebiyatının gelişimini, şekillenişini ve farklı coğrafyalardaki özelliklerini keşfetmek bakımından faydalı olacaktır kanaatindeyiz. Çağdaş Türk Edebiyatında ‘Nasihat Türü’, Türk lehçelerinin edebiyatlarında görülmektedir. Kırgız Edebiyatında nasihat türünün çok sayıda örneği olduğunu biliyoruz. Bu nasihat türü örnekler, bazı şairlerin eserlerinde müstakil olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Tokotogul Satılganuulu’nun *Nasihah* adı altında bir eseri bulunmaktadır. Ayrıca, Barpı ve Arstanbek Buylaşuulu gibi şairlerin de *nasihat içerikli* şiirlerine rastlamaktayız. Bundan önceki çalışmalarda, Yunus Emre’nin nasihat içerikli şiirleri, Kırgız Edebiyatı’ndaki çeşitli şairlerin nasihat içerikli şiirleriyle tematik olarak karşılaştırılmıştı. Ortaya çıkan sonuç, Anadolu ile Türkistan sahası Türk edebi geleneği nasihat geleneğinin önemli ölçüde aynı kaynaklardan beslendiğini ve aynı kökleri işaret ettiğini göstermişti. Bir diğer çalışmada ise, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait ve Türk Edebiyatı en önemli eserlerinin başında yer alan Dede Korkut’taki nasihat içerikli söz kalıplarının, Kırgız Edebiyatı’ndaki nasihat içerikli kalıplarla karşılaştırması yapılmıştır. Söz konusu karşılaştırma neticesinde ortaya, benzer şekillerde ve benzer içeriklerde birtakım söz kalıpları çıkmıştır. Dede Korkut üzerine yapılan çalışmalarda ele alınmayan bu konu, karşılaştırmalı lehçe çalışmaları arasında da yer almamaktadır. Bu nedenlerle çalışma, özgün bir özellik taşımaktadır. Çalışmada aynı zamanda hermeneutik yöntem ve bakış açısı kullanılmış, yapılan değerlendirmeler ahlak felsefesindeki *iyi* kavramı bağlamından hareketle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Kırgız Edebiyatı, nasihat, hermeneutik

Makale türü: Derleme

Abstract

The importance of comparative studies between historical and contemporary Turkish dialects is huge. The works we can say new in this area will make Turkish Language and Literature easier to understand. When we consider comparatively, examples of types of advice in some works of Turkish Literature have some common features in style and form. Kitâb-i Dede Korkut, one of the most important works of Turkish Literature, is one of the works we encountered in the types of advice. Some of these examples overlap in style and shape with examples of advice in contemporary Turkish dialects. We think that revealing the common features of examples of advice types in the Turkish Literature with regards to their structures and contents will be beneficial to explore the development, formation and of Turkish Literature with its features in different geographies. The type of advice in Contemporary Turkish Literature is seen

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, cuneyt.akin@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6230-7222>.

Atf için (to cite): Akın, C. (2019). Dede Korkut Kitabı ve Kırgız Edebiyatında ‘Yahşı/Cakşı’ Redifli Öğüt İfadeleri Üzerine. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21(2), 495-499

in the literature of Turkish dialects. We know that in Kyrgyz Literature there are many examples of advice type. This kind of advice comes as a self-confident in the works of some poets. For example, there is a work under the title Nasihat of Tokotogul Satılğanuulu. We also find poetry poems by poets such as Barpi and Arstanbek Buylasuulu. In the previous studies, the poems of Yunus Emre including advices were compared thematically with the various poets’ poems including advices in Kirghiz literature. The obtained result showed that the tradition of advice of Anatolia and Middle Asia has been nourished considerably from the same sources and has indicated the same roots. In another study, a comparison was made between word structures having advice theme of Dede Korkut belonging to the Ancient Anatolian Turkish and at the top of the most important works of the Turkish Literature, and structures having advice theme in Kirghiz Literature. As a result of this comparison, some word structures were revealed in exactly the same forms and similar contents. Having no place in the studies on Dede Korkut, this issue has not observed in the studies of comparative dialects. For these reasons, this study has a distinctive feature. In the study, at the same time, hermeneutic method and perspective were used, and the evaluations were revealed within the "concept of fine" in the philosophy of ethics.

Keywords: Dada Gorgud, Kirghiz Literature, advice, hermeneutik

Paper type: Review

Giriş

Arapça *nasihat*, Farsça *pend* ve Türkçe *öğüt* kelimeleri, birbirinin yerine kullanılan kelimelerdir. Sonlarına getirilen Farsça *name* eki ile, nasihat-name, pend-name ve öğüt-name kavramları türetilmiştir. Literatürde günümüze kadar bu adlarla yazılmış çok sayıda eser bulunmaktadır. Ayrıca, adında nasihat/pend/öğüt/ ifadeleri geçmeyip, içeriğinde nasihat verici unsurların olduğu çok sayıda eser vardır. Türk Edebiyatı’nda bu geleneği Göktürk Abideleri’ne kadar götürebiliriz. Abidelerdeki nasihat niteliğindeki ifadeler, günümüze dahi ışık tutmaktadır. Dîvânü Lugatî’t-Türk’teki atasözleri, Kutadgu Bilig’te yer alan veciz sözler, Ahmet Yesevî’nin Hikmet’leri, Yunus Emre’nin nasihatleri ve Türk Edebiyatı’nın çok sayıda eseri, nasihat/öğüt/pend içeren ifadelerle örülmüştür. (Ulucan, 2012: 214,223)

Çağdaş Türk Edebiyatında nasihat türü, Türk lehçelerinin edebiyatlarında görülmektedir. Kırgız Edebiyatında nasihat türünün çok sayıda örneği olduğunu biliyoruz. Bu nasihat türü örnekler, bazı şairlerin eserlerinde müstakil olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Tokotogul Satılğanuulu’nun *Nasihat* adı altında bir eseri bulunmaktadır. Ayrıca, Barpi ve Arstanbek Buylasuulu gibi şairlerin de *nasihat içerikli* şiirlerine rastlamaktayız. (Akın, 2014: 209,217)

1. ‘yahşı (iyi)’ Kavramı Üzerine

Aristocu klasik doğrultudaki felsefe, *teorik* ve *pratik* olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. Sadece *‘bilme’* ile ilgili meseleleri konu edinen teorik felsefeye karşılık pratik felsefe, *‘yapma’*’yı, yani *‘eylem’*’i esas almaktadır. Örneğin, evrenin oluşumu ve maddenin gerçekliği ile ilgili meselelerin, eyleme yönelik herhangi bir etkisi ve neticesi yoktur. Dolayısıyla teoriktir. *Ancak, ‘iyi bir davranışın nasıl olması gerektiği’ şeklindeki bir soru, doğrudan eyleme dönüktür.* Tek başına ‘iyi’ kavramının özüne ilişkin bir araştırma dahi, neticede eylemle bağlantısı olduğu için, ‘pratik felsefe’ye dâhildir. Ahlak kavramının özü ise, ‘olumlu’ bir mahiyete sahiptir. İyi ve ‘olması gereken’ şeyler, ahlakı ifade ederler. Felsefî dilde buna, ‘normatif’ yani ‘buyurucu’ özelliğe sahip denilmektedir. Yani ‘ahlak’, *yapılması gereken davranışların*, *‘iyi bir insan olmak için gereken’*lerin ilmi olarak anlaşılmasıdır. Bu nedenle, ‘nasihat’ ve ‘âdâb’ türündeki eserler, yalnızca erdemlerin sıralandığı ve ‘erdemli insan’ özelliklerinin anlatıldığı kitaplar, ahlâkî yükümlülüklerin anlatıldığı dinî veya kültürel eserler daha ziyade ‘ahlak ilmi’ kapsamında değerlendirilmiştir. (Özturan, 2015: 1-2)

Yukarıda bahsedildiği gibi, *pratik ahlakın* içinde ahlak felsefesinin konularından biri olan *iyi* (yahşı) kavramı, Türk Edebiyatının ‘nasihat’ içerikli çok sayıda eserinde bulunmaktadır. Eski Türkçede, Divanu Lugatî’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de ‘yahşı’ kelimesi, çeşitli fonetik şekillerde karşımıza çıkmaktadır. (Hacızade, 1999: 203-204)

2. Dede Korkut ve Kırgız Edebiyatında Nasihat Türü Örnekleri

Dede Korkut Hikayelerinde 30 defa kullanılan *yahşı* kelimesi, *yakışıklı*, *yardımsever*, *insaf sahibi*, *cesur*, *kıymetli*, *tatlı*, *bol sulu*, *iyi cins*, *hızlı vb.* anlamlarda karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, *yahşı* redifli dizelerde, *normatif* bir yapıyla, *buyurucu* bir fiil anlamıyla da dikkat çekmektedir.

Kırgız Edebiyatında nasihat türünde yazılan eserlere ve nasihat içerikli metinlere baktığımızda, Kitâb-ı Dede Korkut içinde yer alan *yahşı* redifli nasihat dizeleriyle örtüştüğü görülmektedir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda Yigenek, dayısına düşünde şöyle soylamaktadır:

Kese kese yimege yahni yahşı

Keser günde ser çeşme yügrük yahşı

Dayim geldüğünde tursa devlet yahşı

Bildüğün unıtmasa 'akıl yahşı

Karımından dönmese kaçmasa erlik yahşı (Ergin, 1997: 203)

Yukarıdaki dizelerde, öğüt verme şekli dikkat çekicidir. Öğütlerin '*yahşı (iyi)*' redifiyle verilmesi, '*iyi*' kavramıyla *buyurucu* bir dil kullanılmak istenmesinden kaynaklanmış olsa gerektir. Zira, er (yiğit) olan kişide olması gereken, düşmandan korkup kaçmama özelliğidir. Dolayısıyla, *er kişi düşmandan kaçmamalıdır; akıl, bildiğini unutmamalıdır; devlet ebed müddet olmalıdır; kesecek günde ser-çeşme yügrük, kese kese yemek için yahni olmalıdır.* Yani bu dizelerde iyilik kavramı, *ahlak felsefesinin pratik boyutuna göre buyurucudur.* Olsa da olur; olmasa da olur; türünden bir *nasihat/öğüt* değildir. Şayet böyle olsaydı, Türkçedeki *yig* kelimesi tercih edilebilirdi.

Yukarıda verilen dizelerdeki üslup ve şekil, çağdaş Kırgız Edebiyatı nasihat türü örneklerinde de görülmektedir. Kırgız Edebiyatının okuma yazma bilen halk şairlerinden Togolok Moldo, *Sanat* başlıklı şiirinde, Dede Korkut'ta yer alan ve yukarıda örneğini verdiğimiz nasihat verme şeklinin benzerini karşımıza çıkarmaktadır. *cakşı* (*yahşı*) redifli dizelerde verilen nasihatler, Dede Korkut'ta da benzer redif düzeniyle verilmiştir. Kırgız Edebiyatındaki *cakşı* redifli öğüt ifadelerinde *cakşı* kelimesinin anlamı, Dede Korkut'taki gibi *normatif* yani *buyurucu* niteliktedir. Bu dizlerde verilen nasihatlerin, *pratik* hayatta karşılıkları bulunmakta, yaratılışın gereklerini (ahlak) yerine getirmek için, yani felsefi dilde *iyiye* ulaşmak için olması gerekenleri sıralamaktadır.

1925 yılında *Değişim ve Nasihat* manzumeleri kısaltılarak birleştirilen ve Moskova'da basılan, Manas Destanı'nın önemli ve büyük bir varyantını yazan Togolok Moldo, aşağıdaki dizelerde *cakşı* redifli nasihatler söylemiştir:

Cigitterge kız cakşı (Yiğitlere kız iyidir)

Münüşkörgö kuş cakşı (Avcı için kuş iyidir)

Tamaktın babın keltirgen, (Yemeğin tadını veren)

Tattuu kılğan tuz cakşı (Tatlı yapan tuz iyidir)

....

Sarañdik kılğan bakıldan (Cimrilik eden vekilden)

Sakılığ kılğan mart cakşı (İktisat eden cömert iyidir)

....

Kadrın tapkan er cigit (Kadrini bulan er iyidir)

Karı caşka ten cakşı (Yaşlı-gence denk iyidir)

Togolok Moldo '*Sanat*' (Moldo, 1970: 112)

19. asırda Kırgızların Manasçısı ve halk şairlerinden biri olan Aytike, *Kim Cakşı* adlı

şiiirinde cakşı redifli nasihatler söylemiştir:²

Moldolor için din cakşı (Mollalar için din iyidir)
Bakşılar için cin cakşı (Bahşılar için din iyidir)
Kempirler için çal cakşı (Kocakarılar için ihtiyar adam iyidir)
Dıykandar için dan cakşı (Çiftçiler için mahsul iyidir)
Kadırın bilip bakkanga, (Değerini bilip besleyene)
Koroo koroo mal cakşı. (Ağıl ağıl mal iyidir)

Kırgız Edebiyatında irticalen söylediği lirik ve felsefi şiirleriyle diğer şairlerden farklı bir yerde olan Barpı Alıkulov, *cakşı* redifli ve nasihat içerikli şiirler söylemiştir:

Dosun dosu menen kılat karşı (Dostu, dostuyla karşı karşıya getirir)
Uşaktın uuday tilin bilgen cakşı (Dedikodunun zehirli dilini bilen iyidir)
Barpı Alıkuluulu ‘*Uşakçı* (Alıkulov, 1995: 80)

Sonuç ve Öneriler

Kırgız Edebiyatında nasihat verme şekillerinden biri olan *cakşı* redifli nasihatleri, 19. asırda Kırgızların Manasçısı ve halk şairlerinden biri olan Aytıke, aynı asırda irticalen söylediği lirik ve felsefi şiirleriyle diğer şairlerden farklı bir yerde olan Barpı Alıkulov, *Değişim* ve *nasihat* manzumeleri birleştirilerek 1925’te Moskova’da *Nasihât* adıyla basılan Togolok Moldo gibi halk şairleri tarafından söylenmiştir.

Dede Korkut ile karşılaştırmalı olarak incelediğimiz nasihat şekli, Dede Korkut’ta sadece Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu’nda Yigenek’in dayısına düşünde söylediği dizelerde tespit edilmiştir. Kırgız edebiyatında ise birkaç halk şairinin şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Dede Korkut ve Kırgız edebiyatı için *yahşı/cakşı* redifli öğütler, ahlak felsefesi bakımından *buyurucu* (*normatif*) nitelik taşımaktadır.

yahşı/cakşı kelimeleri yerine, ‘daha iyi’ anlamını *yig* kelimesinin kullanılmayışı, *yahşı/cakşı* kavramının buyurucu niteliğini, yani tercihten öte bir anlamı vermektedir düşüncesindeyiz.

Hem Dede Korkut Hikayeleri hem de Kırgız edebiyatında, söz konusu dizelerde verilen nasihatler, *iyi* (*yahşı/cakşı*) kavramını *olumlu* anlamda özellik olarak göstermiştir.

Dede Korkut’ta 30 defa geçen *yahşı* kelimesi, *yahşı* redifli öğüt olarak 5 kez tekrarlanmaktadır. Kırgız Edebiyatı’nda ise *cakşı* redifli olmak üzere, birkaç şairin eserlerinin bazı bölümlerinde geçmektedir.

Kırgız Edebiyatı ve Dede Korkut’ta verilen *yahşı/cakşı* redifli nasihatlerin bir diğer ortak noktası, hayatın her alanında olması gerekenleri, yani *yaratılış kurallarını* (*ahlak*) idealize etmiş olmalarıdır.

Kaynakça

Akın, C. (2014). Yunus Emrenin Risaletü’n Nushiyyesi ve Kırgız Edebiyatında Nasihat Türü Örnekleri. *Journal of Language and Literature Studies*, (10).

Alıkulov, Barpı, Çıgarmalar-I.Tom (Eserler-I.Cilt). *Kırgız Entsiklopediyası Başkı Redaksiyası* (Kırgız Ansiklopedisi Redaksiyonu), Bişkek, 1995.

Ergin, M. (1997) *Dede Korkut Kitabı I (Giriş – Metin Faksimile)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayınları: 169.

Hacızade, N. (1999). *Dede Korkut Destanlarında Yahşi ve Yaman Kelimeleri*. Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri, 19-21 Ekim, Ankara.

² <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13479,aytikepdf.pdf?0>

- Moldo, T. (1970). *Çığarmalarının Eki Tomduk Cıynagı (Eserlerinin iki ciltlik toplamı)*. Cilt-I. S. 112. Frunze (Bişkek): Kırgız CCCP İlimler Akademiyası (Kırgız Sovyet İlimler Akademisi Yayınları).
- Özturan, H. (2015). *Ahlak Felsefesinin Temel Problemleri (Seçme metinler)*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Ulucan, M. (2012). *Türk Kültür ve Edebiyatında Pend (Öğüt) Geleneği*. Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri, Adana.

Otizimli Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarına İlişkin Öğretmenlerin Algıları*

Teachers' Perceptions of Educational Practices Through Successful Inclusion of Students with Autism

Prof. Dr. Emine AHMETOĞLU¹, Doktora Öğrencisi Yakup BURAK², Dr. Öğr. Üyesi, İbrahim
Hakkı ACAR³

Öz

Bu çalışmada, sınıf öğretmenlerinin otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına ilişkin algılarını belirlemek amacıyla Segall (2011) tarafından geliştirilen Yerleştirme ve Hizmet Anketi'nin (Placement and Services Survey-PASS) "Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Tanımlama Ölçeği" (OBKTÖ) ile "Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Etkileyen Faktörler Ölçeği" (OBKEFÖ) olarak adlandırılan ikinci ve üçüncü bölümünü Türkçe'ye uyarlamak, geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmak amaçlanmıştır. Araştırma verileri 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Tekirdağ ve Edirne İl Millî Eğitim Müdürlüklerine bağlı devlet ve özel olmak üzere 85 ilköğretim yapan, araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 231 sınıf öğretmenin (M=41,48 yaş, SS=9,01) katılımı ile toplanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, öğretmenlerin kişisel bilgilerinin toplanması amacıyla Genel Bilgi Formu, sınıf öğretmenlerinin otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına ilişkin algılarını belirlemek amacıyla OBKTÖ ile OBKEFÖ kullanılmıştır. Araştırmada öncelikle her iki ölçeğin dil ve kültürel açıdan Türkçe'ye uyarlanması yapılmıştır. Ölçeklerin iç güvenilirliği Cronbach's alpha yöntemi ile hesaplanmıştır. Araştırmada, OBKTÖ iç tutarlılık değeri $\alpha = .86$ ve OBKEFÖ iç tutarlılık değeri ise $\alpha = .89$ olarak bulunmuştur. Araştırma bulgularına göre her iki ölçeğin de geçerli, güvenilir olduğu ve Türkiye'deki öğretmenler ile kullanılması uygun görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: kaynaştırma/bütünleştirme, Otizm Spektrum Bozukluğu, yerleştirme ve hizmet anketi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this study is to adapt into Turkish and analyze the validity and reliability of the second and third parts of the Placement and Services Survey (PASS), namely "Personal Definition Scale of Successful Inclusion of Students with ASD" and "Scale of Factors for Successful Inclusion of Students with ASD", developed by Segall (2011) which is used to determine perceptions of classroom teachers about educational practices through successful inclusion/integration of students with autism spectrum disorder. Research data were collected from 231 primary school teachers (M= 41,48 years old, SD = 9,01) who worked in 85 primary schools in the state and private under the Tekirdağ and Edirne Provincial Directorates of Education in the academic year of 2016-2017 and they voluntarily agreed to participate in

* Bu araştırma, 23-25 Mart 2018 tarihleri arasında Afyonkarahisar'da düzenlenen Uluslararası Bilim ve Eğitim Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, emineahmetoglu@trakya.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7974-7921>

² Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Engelli Çalışmaları Anabilim Dalı, yakupburak87@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0640-4749>

³ Özyeğin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, ibrahim.acar@ozyegin.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4007-5691>

Atıf için (to cite): Ahmetoğlu, E., Burak, Y., Acar, İ. H. (2019). Otizimli Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarına İlişkin Öğretmenlerin Algıları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 501-514.

the research. In order to collect teachers' personal information, General Information Form was used as a means of data collection in the research. "Personal Definition Scale of Successful Inclusion of Students with ASD" and "Scale of Factors for Successful Inclusion of Students with ASD" were used to identify the perceptions of the classroom teachers. In the study, firstly both scales were adapted to Turkish in terms of language and culture. The internal reliability of the scales was calculated by Cronbach's alpha method. Internal consistency value of Personal Definition Scale of Successful Inclusion of Students with ASD was $\alpha=.86$ and the internal consistency value of the Scale of Factors for Successful Inclusion of Students with ASD was $\alpha=.89$. According to the findings, both scales were reliable and valid and the use of the scales by teachers in Turkey was deemed appropriate.

Keywords: inclusion/integration, Autism Spectrum Disorder, placement and services survey

Paper Type: Research

Giriş

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), yaşamın çok erken döneminde belirtilerini gösteren, sosyal-duygusal tepki vermede, sosyal iletişimde kullanılan sözel olmayan davranışlarda, vücut dili ya da jest/mimikleri anlama veya kullanmakta, hayali oyun oynamada ve farklı toplumsal ortamlara uygun davranmakta yetersizlikler, aynılıkta ısrarcılık, rutinlere sıkı sıkıya bağlı olma veya duygusal olarak aşırı ya da az duyarlılık gibi birçok alanda yetersizlikler yaşayan ve bu yetersizliklerin gelişimsel veya zihinsel yetersizlik ile açıklanamadığı bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013). Özel Eğitim Yönetmeliği'nde ise (2012, s.2) OSB olan birey; *sosyal etkileşim, sözel ve sözel olmayan iletişim, ilgi ve etkinliklerdeki sınırlılığı erken çocukluk döneminde ortaya çıkan ve bu özellikleri nedeniyle özel eğitim ile destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan birey* olarak ifade edilmiştir. OSB olan bireylerde gözlenen en belirgin özellikler sosyal-davranışsal sorunlar ve iletişim sorunları aynı zamanda OSB tanı ölçütü olarak kabul edilmektedir (Kaymak, 2016). Özellikle sosyal etkileşim ve iletişim alanında görülen yetersizlikler otizm spektrum bozukluğunu en iyi belirten özelliklerdir (Volkmar, State & Klin, 2009).

OSB olan çocuklar, akranlarıyla ilişki kurmada, işbirliğine dayalı birlikte oyun oynamada ve işlevsel dil becerilerini (ifade edici, alıcı) tam anlamıyla edinmede sorun yaşamaktadır. İtaat edilmesi istendiğinde saldırgan davranış sergileme, itme, vurma, ısırma gibi kendine veya başkasına zarar verici davranışlar gösterebilirler (Smith, 2007). El çırpma, sallanma, anlamsız ses çıkartma gibi bir takım rutin davranışlara aşırı derecede bağlılık gösterebilirler. Ayrıca çoğu OSB olan çocuk tuvalet eğitiminden yoksundur (Birkan, 2016). Tüm bu olumsuz davranışlardan ve yetersizliklerden dolayı OSB olan çocukların kaynaştırma eğitim uygulamalarına dâhil edilmelerinde son derece zorluklar yaşanmaktadır (Yell, Katsiyannis, Drasgow & Herbst, 2003). Smith (2007)'e göre OSB olan çocuklara bir takım becerilerin önceden öğretilmesi kaynaştırma/bütünleştirme eğitim uygulamalarında yaşanacak güçlüklerin hafifletilmesinde oldukça önemli olduğu ifade edilmiştir. Bunlar; dikkati yoğunlaştırma becerisi, taklit becerisi, istekte bulunma becerisi, yönergelere uyma becerisi, nesnelere ile oynama becerisi ve başkaları ile oynama becerisinin kazandırılması olarak sıralanmıştır. Ancak Türkiye'de OSB olan çocuklara bu tür becerilerin önceden kazandırılarak kaynaştırma/bütünleştirme eğitim uygulamalarına hazırlayacak alt yapının yeterli olduğundan söz etmek henüz mümkün değildir (Rakap, Birkan & Kalkan, 2017). Bu duruma karşın öğretmenler son ilgili yasalar gereği sınıflarındaki OSB olan çocuğun gereksinimlerini karşılamak ve onu sınıfın aktif üyesi yapmakla yükümlüdür (Sucuoğlu, 2014). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde (2018) bulunan "*otizmi olan bireyler yetersizliği olmayan akranlarıyla birlikte her tür ve kademedeki kaynaştırma yoluyla eğitimlerini sürdürebilecekleri...*" ibaresi esas alınarak Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları Genelgesi' (2017) çıkartılmıştır. Bu genelgeye göre *özel eğitim ihtiyacı olan bireyler, kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimlerini, yetersizliği olmayan akranları ile*

birlikte aynı sınıfta tam zamanlı sürdürülebilirler. Ayrıca kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimin amacı; *özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin her tür ve kademedeki diğer bireylerle karşılıklı etkileşim içinde bulunmalarını ve eğitim amaçlarını en üst düzeyde gerçekleştirmelerini sağlamak* olarak açıklanmıştır. Bu genelge tüm özel gereksinimli bireylerin tam zamanlı kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarına dâhil edilmesinin yasal yolunu açmaktadır. Yasal dayanakların düzenlenmesi beraberinde OSB olan bireylerin kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına dâhil edilmesini getirmektedir.

Bu yeni durumla birlikte başarılı bir kaynaştırmanın/bütünleştirmenin nasıl yapılması gerektiği konusu ön plana çıkmıştır. OSB olan çocukların etkin ve başarılı bir şekilde kaynaştırmanın/bütünleştirmenin gerçekleşmesi son derece önemlidir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2013). Çünkü OSB olan çocukların davranış özellikleri ve yetersizlikleri göz önüne alındığında, onları kaynaştırma/bütünleştirme eğitim uygulamasından faydalanmalarını sağlamak için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir (Birkan, 2016).

Kaynaştırmanın/bütünleştirmenin etkin ve başarılı bir şekilde gerçekleşmesinde birçok bileşen etkisinin olduğu bilinmektedir (Burke & Shuterland; 2004; Mitchell, 2008; Ünal & Ahmetoğlu, 2017). Kaynaştırma/bütünleştirme eğitim uygulamalarının başarıya ulaşmasında öğretmenler, okul idaresi, normal gelişim gösteren öğrenciler ve aileleri, özel gereksinimli öğrenciler ve aileleri, fiziksel ortam, destek özel eğitim hizmetleri, sınıf içi uyarlamalar, bireysel eğitim planı ve sivil toplum kuruluşlarının önemli rolü vurgulanmaktadır (Ahmetoğlu, Ünal & Ergin, 2016; Chamberlain, Kasari & Rotheram-Fuller, 2007; Odluyurt & Batu, 2013; Ünal & Ahmetoğlu, 2017). Başarılı kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarının çocukları olumlu biçimde etkilemesini sağlamak; tüm bu bileşenlerin göz önünde bulundurulmasıyla ve kaynaştırmanın/bütünleştirmenin etkili bir biçimde uygulanması ile mümkün olabilmektedir (Ahmetoğlu, Ünal ve Ergin, 2016; Nayır ve Karaman- Kepenekçi, 2013; Odluyurt, 2015). Ancak birçok çalışmada OSB olan çocuk ile kaynaştırma/bütünleştirme uygulamasının başarıyla yürütülmesinde anahtar rolün öğretmen olduğu belirtilmiştir (Dahle, 2003; Diken, 2015; Safran & Safran, 2001; Segall & Campbell, 2012; McGregor & Campbell, 2001; Yazıcı & Akman, 2018).

Yapılan araştırmalara göre öğretmenler açısından kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarının başarılı bir şekilde yürütülmesinde öğretmenlerin bilgi, beceri ve deneyimlerinin (Denham & Burton, 1996; Forlin, 2010; Forlin, Loreman & Sharma 2014; Fuchs, 2010; Sadler, 2005), etkili sınıf yönetimlerinin (Marzano & Marzano, 2003; Sucuoğlu, 2006), kaynaştırmaya/bütünleştirmeye yönelik tutum ve farkındalık düzeylerinin (Forlin, Loreman, Sharma & Earle, 2009; Sadler, 2005) oldukça önemli olduğu bulunmuştur. Ancak birçok araştırmada kaynaştırmanın/bütünleştirmenin başarılı bir şekilde yürütülmesine yönelik öğretmenlerin bilgi, beceri ve tutumlarında güçlükler yaşadıkları belirlenmiştir (Batu, 2010; Buell, Hallam, Gamel-McCormick & Scheer, 1999; Burke & Shuterland, 2004; Gök ve Erbaş, 2011; Kargın, 2014; Sucuoğlu, Bakkaloğlu ve Ertürk, 2015; Özençi, 2009; Forlin, Loreman, Sharma & Earle, 2009; Sadler, 2005). Ayrıca öğretmenlerin çoğunlukla OSB olan öğrencilerin özellikleri ve bu öğrenciler için uygun öğretim yöntemleri konusunda yetersiz olduklarını ifade edilmiş ve bu öğrencilere öğretim yapmak konusunda kendilerini yetersiz hissettikleri tespit edilmiştir (Sucuoğlu, 2014). Öğretmenlerin; OSB olan öğrencinin kendi hızında öğrenmesini sağlamak, tüm öğrencilerin öğrenmesi için uygun ortamı hazırlamak ve özel gereksinimli olmayan öğrencileri OSB olan akranlarıyla iletişim başlatmaları için cesaretlendirmek gibi bir takım temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını gösteren araştırma bulgularına rastlanmıştır (Fuchs, 2010; Sucuoğlu, 2014; Sucuoğlu, Bakkaloğlu ve Ertürk, 2015; Safran, 2002; Safran & Safran, 2001; Griffin, Griffin, Fitch, Albera & Gingras, 2006).

Literatürde başarılı kaynaştırma/bütünleştirme ile ilgili öğretmen görüşlerinin incelenmesi için hazırlanmış ölçeklerin bulunmasına (Ahmetoğlu, Ünal ve Ergin, 2016; Bayar, 2015; Kırcıaail-İftar, 1996; Yıldırım-Erişkin, Yazar-Kıraç ve Ertuğrul, 2012) rağmen özellikle OSB olan öğrencilerin başarılı bir şekilde kaynaştırılmasına/bütünleştirilmesine yönelik sınırlı

sayıda ölçek (Yazıcı & Akman, 2018; Yumak-Macaroğlu & Akgün, 2010) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca başarılı kaynaştırmayı/bütünleştirmeyi tanımlama ve başarılı kaynaştırmayı/bütünleştirmeyi etkileyen etmenler ile ilgili hazırlanan ölçeklerin sadece birinin kurgulanmış bir senaryoya göre hazırlandığı belirlenmiştir (Sucuoğlu, Bakkaloğlu, İşcen-Karasu, Demir & Akalın, 2014). Tüm bu nedenlerden dolayı, sınıf öğretmenleri açısından OSB olan öğrencisinin başarılı bir şekilde kaynaştırılmasının/bütünleştirilmesinin ne anlama geldiği ve OSB olan öğrencinin başarılı kaynaştırılmasını/bütünleştirilmesini etkileyen etmenlerin ne olduğu ile ilgili algılarının belirlendiği yeni ölçeklerin üretilmesi veya dünya literatüründe geçerliği kanıtlanmış mevcut ölçeklerin Türkçe'ye ve Türk kültürüne uyarlanması son derece önemli görölmektedir.

Bu araştırmada, sınıf öğretmenlerinin OSB olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına ilişkin algılarını belirlemek amacıyla Segall (2011) tarafından geliştirilen Yerleştirme ve Hizmet Anketi'nin (Placement and Services Survey-PASS) "*Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Tanımlama Ölçeği*" ile "*Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Etkileyen Faktörler Ölçeği*" olarak adlandırılan ikinci ve üçüncü bölümünü Türkçe'ye uyarlamak, geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmak amaçlanmıştır.

1.Yöntem

1.1. Katılımcılar

Araştırma Tekirdağ ve Edirne İl Milli Eğitim Müdürlüklerine bağlı bulunan ilkokullarda (devlet ve özel) yürütölmüştür. Araştırma verileri 85 farklı ilkokuldan toplam 231 gönüllü sınıf öğretmeni (%66,2 (153) Kadın, %28,6 (66) Erkek) basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırma grubu verileri 2016-2017 eğitim-öğretim yılında toplanmıştır. Öğretmenlerin yaşları 24-60 aralığındadır (M=41,48 yıl, SD=9,01). Öğretmenlerin %19,5'inin birinci, %19'unun ikinci, %22,9'unun üçüncü ve %25,5'inin dördüncü sınıflara ders verdiği tespit edilmiştir. Öğretmenlerin mesleki kıdem yıllarının 1-43 yıl arasında değişkenlik gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca öğretmenlerin %39,4'ünün sınıfında özel eğitime gereksinimi olan kaynaştırma öğrencisi olduğu, %55,4'ünün ise sınıfında özel eğitime gereksinimi olan kaynaştırma öğrencisi olmadığı tespit edilmiştir. Demografik bilgiler Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma örneklemi demografik bilgiler

Öğretmen Değişkeni		n	%	M	SD	Aralık
Yaş	-	231	-	41,48	9,001	24-60
Cinsiyet	Kadın	153	66,2			
	Erkek	66	28,6			
	Kayıp veri	12	5,2			
Okuttuğu Sınıf Düzeyi	1.Sınıf	45	19,5			
	2.Sınıf	44	19			
	3.Sınıf	53	22,9			
	4.Sınıf	59	25,5			
	Kayıp veri	30	13			
Mesleki Kıdem Yılı	-	231	-	16,64	10,042	1-43
Sınıfında Kaynaştırma Öğrencisi Olma/ma	Evet	39,4	91			
	Hayır	54,4	128			
	Kayıp veri	5,2	12			

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak sınıf öğretmenlerinin kişisel bilgilerinin toplaması amacıyla *Genel Bilgi Formu* kullanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına ilişkin algılarını belirlemek amacıyla Segall (2011) tarafından geliştirilen Yerleştirme ve Hizmet Anketi'nin (Placement and Services Survey-PASS) "*Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Tanımlama Ölçeği*" ile "*Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Etkileyen Faktörler Ölçeği*" olarak adlandırılan ikinci ve üçüncü bölümleri kullanılmıştır.

Genel Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan formda öğretmenlerin yaşı, cinsiyeti, okuttuğu sınıf düzeyi, kaç yıldır mevcut pozisyonda çalıştığı ve sınıfında kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisi bulunma/ma durumuna yönelik bilgiler yer almaktadır. Genel Bilgi Formu gönüllü olan öğretmenler tarafından doldurulmuştur.

Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Tanımlama Ölçeği (OBKTÖ): Otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarını tanımlama ölçeği olarak adlandırılan, sınıf öğretmenlerinin otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına ilişkin algılarını belirlemek amacıyla Segall (2011) tarafından geliştirilen Yerleştirme ve Hizmet Anketi'nin (Placement and Services Survey-PASS) ikinci bölümünde yer alan bir ölçektir. Yerleştirme ve Hizmet Anketi (Placement and Services Survey-PASS) altı senaryoya göre değerlendirilen 10 bölümden oluşmaktadır. Senaryolar sırasıyla; "A: Düşük bilişsel beceriler, etiketlenmemiş, B: Düşük bilişsel beceriler, otizm olarak etiketlenmiş. C: Düşük bilişsel beceriler, zeka yetersizliği olarak etiketlenmiş. D: Ortalama bilişsel beceriler, etiketlenmemiş. E: Ortalama bilişsel beceriler, otizm tanısı konmuş. F: Ortalama bilişsel beceriler, Asperger Sendromu tanısı konmuş." şeklindedir. Fakat bu çalışmada geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yapmak için Senaryo B ve Senaryo E kullanılmıştır. Bu senaryolar Otizm tanısı alan grupları temsil etmesi nedeniyle seçilmiştir. Senaryolarda Robby isimli 6 yaşında ve farklı gelişim özellikleri gösteren hayali bir çocuk bulunmaktadır. Anketin Türkçe çevirisinde Robby ismi yerine Akman ismi kullanılmıştır. Senaryo B: Akman, Düşük bilişsel beceriler, otizm olarak etiketlenmiş, Yakın zamanda Akman'a yapılan bir zekâ testinin sonuçları Orta Derecede Zeka Yetersizliği (IQ=50) aralığındaydı. Senaryo E: Ortalama bilişsel beceriler, otizm tanısı konmuş. Yakın zamanda Akman'a yapılan bir zekâ testinin sonuçları Ortalama (IQ=100) aralığındaydı vb. hakkında bilgilere yer verilmektedir.

Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Tanımlama Ölçeği (OBKTÖ) öğretmenlere göre başarılı kaynaştırmanın ne anlama geldiğini ölçmek amacıyla geliştirilmiş bir ölçektir. OBKTÖ, 6'lı Likert (1: Çok önemsiz 2: Önemsiz 3: Kısmen Önemsiz 4: Kısmen Önemli 5: Önemli ve 6: Çok Önemli) tek boyutlu ve 11 maddeden oluşmaktadır. OBKTÖ, Akman hakkında verilen bilgiye göre öğretmenler tarafından doldurulmaktadır.

Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Etkileyen Faktörler Ölçeği: Sınıf öğretmenlerinin otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarını etkileyen etmenleri belirlemek amacıyla geliştirilen Yerleştirme ve Hizmet Anketi'nin (Placement and Services Survey-PASS) ikinci bölümünde yer alan bir ölçektir. OBKEFÖ 6'lı Likert (1: Kesinlikle Katılmıyorum 2: Katılmıyorum 3: Kısmen Katılmıyorum 4: Kısmen Katılıyorum 5: Katılıyorum 6: Kesinlikle Katılıyorum) ve 10 maddeden oluşan tek boyutlu bir ölçektir. OBKEFÖ Akman hakkında verilen bilgilere göre doldurulmaktadır.

Ölçme Araçlarının Türkçe Uyarlama Çalışması Süreci: *OBKTÖ*'nin ve *OBKEFÖ*'nin Türkçeye uyarlama aşamasında tüm maddeler İngilizce'den Türkçe'ye alanında uzman iki araştırmacı ve bir İngilizce okutmanı tarafından çevirisi yapılmıştır. Yapılan bu çevirilerin karşılaştırması ve fikir birliğinin oluşturulması için alanında uzman dil bilimcilerin görüş ve önerilerine başvurularak ortak bir çeviri metin formu hazırlanmıştır. Daha sonra, özel eğitim, çocuk gelişimi ve sınıf öğretmenliği alanında uzman yedi kişi ölçeğin hazırlanmış olan Türkçe çeviri formunu incelemiş ve ölçeğin kültürel cevap verebilirliğinin uyarlanması için bazı maddeler üzerinde yorumda bulunmuştur. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra ölçeğin son Türkçe formu geri-çevir tekniği ile orijinal İngilizce formunu bilmeyen bir İngilizce uzmanına tekrar İngilizceye tercüme edilmiştir. İngilizce 'ye çevirisi yapılan ölçek formu ile ölçeğin orijinal İngilizce formu arasında karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırmada iki İngilizce form arasında çok az farklılıklar olduğu bulunmuştur. İki ölçek arasında bulunan farklılıklar uyarlanarak ölçeğe son şekli verilmesi için Türkçe ve İngilizce dil uzmanlarının görüşlerine sunulmuştur. Uzman görüşünün ardından ölçeğe son şekli verilmiştir. Ardından ölçeğin kapsam geçerliğinin incelenmesi ve ölçeğin doldurulma süresinin belirlenmesi için 25 sınıf öğretmeninden görüş alınmıştır. Sınıf öğretmenlerinden ölçekler hakkında alınan yorumların ardından her iki ölçek uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

1.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanması için Tekirdağ ve Edirne İl Milli Eğitim Müdürlüklerinden izinler alınmıştır. Alınan izinlerin ardından araştırmanın yürütülmesi planlanan ilkökul müdürlüklerinden randevu tarihi belirlenmiştir. Randevu tarihinde ilgili okul yönetimine gidilerek yürütülecek araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Ardından öğretmenlerle toplantı gerçekleştirilmiş ve öğretmenler araştırma hakkında bilgilendirilmiştir. Gönüllü olan öğretmenlere önceden hazırlanmış olan araştırma formları dağıtılmıştır. Daha sonra öğretmenler tarafından doldurulan *OBKTÖ*, *OBKEFÖ* ve senaryo formları toplanmıştır.

1.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada, madde analizleri SPSS yardımıyla ve doğrulayıcı faktör analizi de Mplus (Muthen & Muthen, 2012) kullanılarak yapılmıştır. Öncelikle, Segall'in (2011) belirlemiş olduğu tek faktörlü *Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Tanımlama Ölçeği (OBKTÖ)* ve *Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Etkileyen Faktörler Ölçeği (OBKEFÖ)* yapısının Türk eğitimcileri için geçerli olup olmadığı Doğrulayıcı Faktör Analizi-DFA (Confirmatory Factor Analysis) ile incelenmiştir. DFA daha önceden ortaya konulan bir teori ya da modelin ele alınarak değişkenler arasındaki belirtilen ilişkinin test edilmesi söz konusudur ve bir ölçeğin yapı geçerliği için kullanılan başlıca yöntemdir (Kline, 2005; Tabachnick & Fidell, 2001). DFA modelinin mevcut verilere uygun olup olmadığını sınamak için, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comperative Fit Index, CFI; Bentler, 1990), Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA; Browne & Cudeck, 1992) ve Normlaştırılmış Hataların Ortalama Karekökü (SRMR; Bentler, 1995) model uyum indeksleri kullanılmaktadır. RMSEA değerlerinin; ,05'den az olması tam uyum, yine ,05 ve ,08 arası olan değerlerin de kabul edilebilir değerler olduğu savunulmaktadır (Browne & Cudeck, 1992; MacCallum, Browne, & Sugawara, 1996). CFI değerlerinin ,90 üzerinde olması ise kabul edilir model uyum indeksidir (Çokluk, Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2010; Kline, 2005; Marsh, Balla ve McDonald, 1988).

2. Bulgular ve Tartışma

Yukarıda belirtilen kriterler göz önüne alınarak, her iki ölçek için de DFA modelleri oluşturulmuştur. İlk olarak, *OBKTÖ* maddeleri DFA ile test edilmiştir. Uyum indeksleri kriter olarak alındığında, model mevcut veriler ile anlamlı bir sonuç vermiştir ($\chi^2(38)= 116.08$,

CFI=0.94, RMSEA=0.09 (90% CI .07 - .11), SRMR=0.07). Tüm maddeler anlamlı bir şekilde ölçeğe yüklenmiştir. Şekil 1 ölçeğin tüm maddelerini ve yüklerini göstermektedir. Şekilde de görülebileceği gibi, bazı maddeler arasında kovaryans oluşmuştur (örn., madde 1: “Akman’ın iletişim becerilerini geliştirmesi” ve madde 2: “Akman’ın sosyal becerilerini geliştirmesi” arasında). İkincil olarak, diğer bir ölçek olan OBKEFÖ maddeleri DFA ile test edilmiştir. Uyum indeksleri kriter olarak alındığında, model mevcut veriler ile anlamlı bir sonuç vermiştir ($\chi^2(32)= 96.89$, CFI=0.95, RMSEA=0.09 (90% CI .07 - .12), SRMR=0.05). Tüm maddeler anlamlı bir şekilde ölçeğe yüklenmiştir. Şekil 2 OBKEFÖ’nin tüm maddelerini ve yüklerini göstermektedir, ancak 8. Madde: “Pekiştirme programlarının kullanılması Akman’ın başarılı bir şekilde kaynaştırılmasında önemli bir faktördür.” düşük bir seviyede yüklenmiştir ($\lambda = .23$). Şekilde 2’de görülebileceği gibi, bazı maddeler arasında kovaryans oluşmuştur (örn., madde 3: “Akman’ın engel derecesi başarılı bir şekilde kaynaştırılmasında önemli bir faktördür.” ve madde 4: “Akman’ın kişiliği başarılı bir şekilde kaynaştırılmasında önemli bir faktördür.” arasında).

DFA’ye ek olarak, diğer bir madde analiz yöntemi olan katılımcılar aldıkları puanlara göre alt %27lik ve üst %27lik gruplara ayrılmış ve bu gruplara T-testi uygulanmıştır. OBKTÖ için T-test sonuçları alt grup ($M= 4,53$ $SD= 0,67$) ile üst grup ($M= 5,83$ $SD= 0,15$) arasında anlamlı farklılık göstermiştir ($t(125)= -15,35$, $p < ,001$). OBKEFÖ için t-testi sonuçları alt grup ($M= 3,92$ $SD= 1,01$) ile üst grup ($M= 5,57$ $SD= 0,26$) arasında anlamlı farklılık göstermiştir ($t(158)= -15,58$, $p < ,001$).

Cronbach Alfa katsayısı, bir ölçüm aracının iç tutarlılığını ölçer (Thorndike & Thorndike-Christ, 2009). İç güvenilirlik, aynı ölçek üzerindeki farklı maddeler arasındaki korelasyonlara odaklanır ve testteki maddelerin, katılımcılar arasında benzer sonuçlar ortaya koymak için aynı yapıyı ölçtüğü varsayılır. Mevcut çalışmada, OBKTÖ için bulunan maddelerin analizleri Tablo 2’de ve OBKEFÖ için Tablo 3’te gösterilmiştir. OBKTÖ için iç tutarlılık değeri $\alpha= .86$ ve OBKEFÖ için $\alpha= .89$ olarak bulunmuştur. Segall (2011) bu ölçeklerin iç güvenilirlik katsayılarını rapor etmemiştir.

Bu çalışmada, OBKTÖ ve OBKEFÖ yapılarının sınıf öğretmenlerinden alınan verilerle hangi düzeyde uyumlu olduğu incelenmiştir. OBKTÖ ve OBKEFÖ faktör yapıları bazı teknikler ile sınanmıştır. Bu çalışmada OBKTÖ ve OBKEFÖ geçerlik analizleri için kapsam geçerliği ve yapı geçerliği yapılmıştır. Yapı geçerliği için uzman kanısının temel alınması mantıksal bir yol olarak yeterli olabilmektedir (Linn & Gronlund, 1995). Bu görüşe dayanılarak kapsam geçerliği için her maddenin istenilen davranışı ölçme konusunda yeterli veya uygun olması konusunda uzman görüşü kanıt olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden Türkçe’ye çevirisi gerçekleştirilen OBKTÖ ve OBKEFÖ’nde bulunan ifadelerin Türk kültürüne uyumluluğunu değerlendirmek için uzman görüşleri alınmıştır. Ayrıca her iki ölçeğin uyarlama aşamasındaki amaç ölçeklerin o kültürde benimsenmesiyle uyarlama arasındaki farkı net bir biçimde göstermektir (He & Van-De-Vijver, 2012). He & Van-De-Vijver’ e (2012) göre ölçeğin çevrilen dilde benimsenmesi teriminden kastedilen; çevirisi yapılan dilin yapısına önem veren, basit ve anlaşılır bir dil kullanılmasıdır. Bir ölçeğin uyarlaması teriminden kastedilen ise ölçeğin hedef dile çevirisinin basit, anlaşılır olmasının yanı sıra psikometrik ve kültürel olarak da çevirisi yapılan kültür ve dille alakalı noktaların çevirisi için yapılan değişikliklerdir. Bu durumdan dolayı bu çalışmada, OBKTÖ ve OBKEFÖ’nin Türk kültürüne uyarlama ve Türkçe’ye çevirisinin yapılması için çok fazla zaman harcanmıştır. Kağıtçıbaşı’na (2007) göre Mevcut ölçeklerin uyarlama aşamasında, ABD ve Avrupa ülkelerinde hazırlanan ölçme araçlarının bazı kısımlarının, bazı noktalarda bu kültürün dışında farklı değerlere sahip olan Türk kültürü için aynı kullanıma sahip olmadığı tespit edilmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı, OBKTÖ ve OBKEFÖ’nde yer alan her madde derinlemesine incelenmiş olup her bir madde için uzman ve öğretmen görüşü alınarak Türk kültürüne uyarlaması yapılmıştır. Bundan sonraki Türk kültürüne uyarlaması yapılacak ölçme araçlarının bu çalışmada kullanılan uyarlama sürecinden yararlanacağı düşünülmektedir.

OBKTÖ ve *OBKEFÖ*'nin Türkçe'ye uyarlama çalışması için yapılan araştırmada kabul edilebilir bir düzeyde geçerlik ve güvenilirliğe sahip olduğu bulunmuştur. Nitekim her iki ölçeğin de yeterli düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu gösteren araştırma bulgusuna rastlanmaktadır (Segall & Campbell, 2007). Bu araştırma bulgusuna göre, her iki ölçekte yer alan maddelerin ölçme yapısını önemli derecede temsil ettiğini ispatlamakta ve her bir maddenin birbiri ile içten ilişkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarını tanımlama ölçeği için madde analiz sonuçları

Madde	Eğer Madde Silinirse Ölçek Ortalaması	Eğer Madde Silinirse Ölçek Varyansı	Uyarlanmış Madde-Toplam Korelasyonu	Eğer Madde Silinirse Cronbach's Alfa
Madde 1	53,39	40,18	,47	,85
Madde 2	52,38	39,12	,54	,84
Madde 3	53,26	37,31	,49	,85
Madde 4	52,67	37,20	,66	,83
Madde 5	52,39	38,28	,68	,84
Madde 6	52,33	38,73	,67	,83
Madde 7	53,55	38,45	,40	,86
Madde 8	53,10	39,51	,41	,86
Madde 9	52,40	39,06	,62	,84
Madde 10	52,53	38,19	,59	,84
Madde 11	52,46	38,28	,64	,84

Tablo 3. Otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarını etkileyen faktörler ölçeği için madde analiz sonuçları

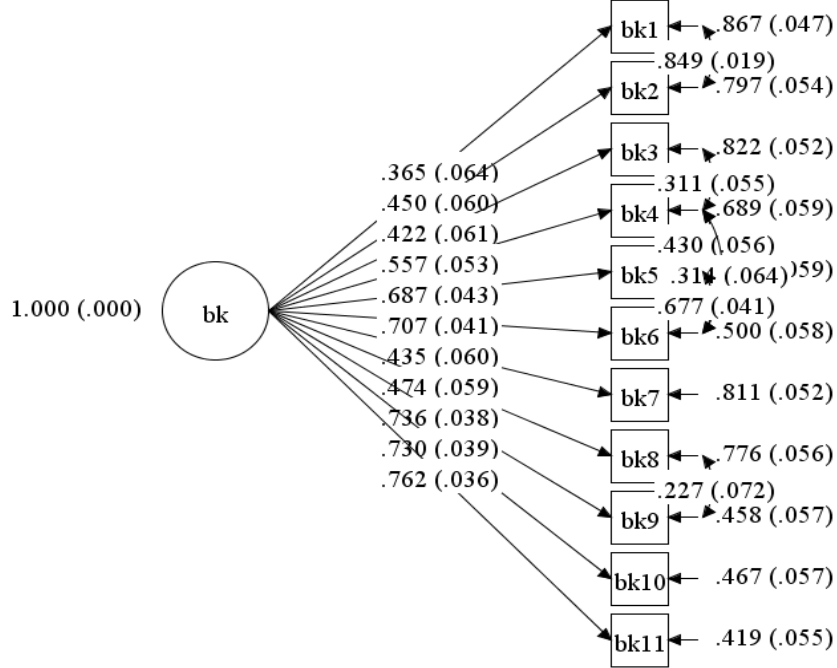
Madde	Eğer Madde Silinirse Ölçek Ortalaması	Eğer Madde Silinirse Ölçek Varyansı	Uyarlanmış Madde-Toplam Korelasyonu	Eğer Madde Silinirse Cronbach's Alfa
Madde 1	44,06	60,45	,61	,87
Madde 2	44,54	62,15	,55	,88
Madde 3	44,17	61,75	,63	,87
Madde 4	44,47	60,77	,62	,87
Madde 5	43,81	59,62	,77	,86
Madde 6	43,81	60,25	,76	,86
Madde 7	43,84	61,67	,64	,87
Madde 8	43,90	61,04	,74	,86
Madde 9	44,83	67,84	,27	,90
Madde 10	43,64	62,15	,66	,87

Tablo 4. Alt ve üst %27'lik gruplar için t-test sonuçları

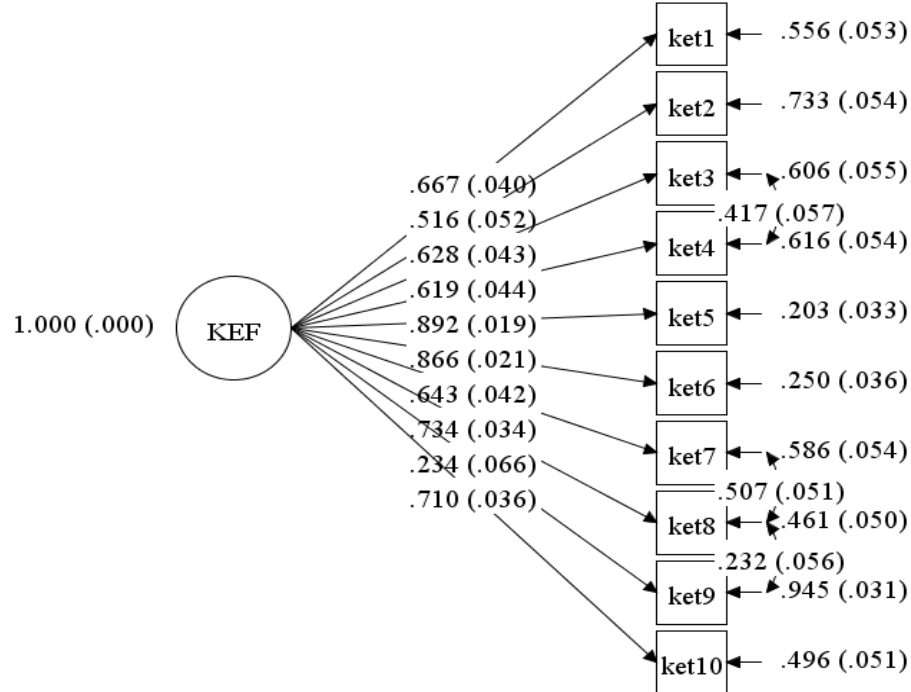
Ölçek	n	Alt % 27			Üst % 27			t
		x	ss	n	x	ss	n	
OBKTÖ	59	4,53	0,67	68	5,83	0,15	-15,35*	
OBKEFÖ	60	3,92	1,01	100	5,57	0,26	-15,48*	

*p<.000. OE: OSB olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarını tanımlama ölçeği. OB: OSB Olan Öğrencilerin Katıldıkları Başarılı Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamalarını Etkileyen Faktörler Ölçeği

Şekil 1. Otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarını tanımlama ölçeğinin DFA sonuçları

Şekil 2. Otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarını etkileyen faktörler ölçeği için DFA sonuçları

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, sınıf öğretmenlerinin otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına ilişkin algılarını belirlemek amacıyla Segall (2011) tarafından geliştirilen Yerleştirme ve Hizmet Anketi'nin (Placement and Services Survey-PASS) *OBKTÖ* ile *OBKEFÖ* olarak adlandırılan ikinci ve üçüncü bölümünü Türkçe'ye uyarlanarak, geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, *OBKTÖ* ve *OBKEFÖ*'nin geçerli ve güvenilir ölçme araçları oldukları kabul edilmiştir. *OBKTÖ* ve *OBKEFÖ*'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması için elde edilen veriler ile yapılan analiz sonucunda bu ölçeğin psikometrik özelliklerinin güçlü olduğu düşünölmektedir.

Bu çalışma sonucunda, sınırlılık olarak düşünölen bir takım öneriler bulunmaktadır. Birincisi; araştırmada *OBKTÖ* ve *OBKEFÖ* kurgulanmış bir senaryoya göre sınıf öğretmenlerinin otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına ilişkin algılarını ayrıntılı bir şekilde ölçmesine rağmen, öğretmenler kaynaştırma/bütünleştirme uygulamasına yönelik sınıf ortamında gerçek bir senaryo ile gözlemlenememiştir. Öğretim ortamında öğretmen görüşlerini değerlendirmeye yönelik ölçme araçlarına ihtiyaç olduğu düşünölmektedir. Bu yüzden sınıf ortamında öğretmenlerinin otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin katıldıkları başarılı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına ilişkin görüşlerini daha somut bir zeminde ölçmek amacıyla farklı ölçeklerin geliştirilmesi önerilebilir.

İkincisi; çalışma Tekirdağ ve Edirne İl Milli Eğitim Müdürlüklerine bağlı devlet ve özel ilkokullarda görev yapan sınıf öğretmenleri ile sınırlıdır. Bu nedenle daha farklı bölgelerde görev yapan öğretmenlerin kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisine yönelik algılarını belirlemek amacıyla kaynaştırma/bütünleştirme alanında çalışmakta olan farklı araştırmacılar tarafından *OBKTÖ* ve *OBKEFÖ* uygulanabilir. Bu ölçeğin de kullanılacağı araştırmaların yapılmasının ölçme gücünü arttıracacağı düşünölmektedir.

Üçüncüsü; bu araştırmada sadece OSB olan öğrencilere yönelik senaryolar ve ölçek maddeleri yer almaktadır. Fakat başka bir araştırmada farklı yetersizlik gruplarına sahip olan özel gereksinimli öğrencilere göre senaryolar ve ölçek maddeleri oluşturulması önerilebilir. Tüm bu süreçlerin daha sonra yapılacak araştırmalara zemin oluşturacağı tahmin edilmektedir. Bu çalışmada izlenen yolun ölçek uyarlama çalışmalarına ışık tutacağı düşünölmektedir.

Kaynakça

- Ahmetoğlu, E. (2015). *Inclusion at Preschool Period*. In I. Koleva, R. Efe, E. Atasoy & Z. B.Kostova (Eds.), *Education in the 21st century: Theory and practice* (pp. 278-296). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Ahmetoğlu, E., Ünal, A.M. ve Ergin, D.Y. (2016). Kaynaştırma Uygulamalarının Başarısını Etkileyen Etmenler Ölçeği'nin geliştirilmesi, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 167-175.
- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal Ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Kitabı'ndan*, E. Köroğlu (Çev.) Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Batu, E.S. (2011). Factors for the Success Of Early Childhood Inclusion & Related Studies in Turkey. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 2(1), 57-71
- Batu, S. ve Kırcalı-İftar, G. (2009). *Kaynaştırma*. 4. Baskı. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Bayar, A. (2015). Kaynaştırma Uygulamalarında Öğretmen Yeterliliği Ölçeğinin Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 16(3), 71-85.

- Bentler, P.M. (1990). Comparative Fit Indices In Structural Models, *Psychological Bulletin*, 107, 238–246.
- Bentler, P.M. (1995). *EQS Structural Equations Program Manual*, Encino, CA: Multivariate Software.
- Birkan, B. (2016). *Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar*. Sezgin Vural (Editor) Özel Eğitim. Ankara: Maya Akademi.
- Browne, M.W., & Cudeck, R. (1992). Alternative Ways of Assessing Model Fit, *Sociological Methods and Research*, 21, 230-258. doi:10.1177/0049124192021002005.
- Buell, M.J., Hallam, R., Gamel-McCormick, M., & Scheer, S. (1999). A survey of General and Special Education Teachers' Perceptions and in-Service Needs Concerning Inclusion, *International Journal of Disability, Development and Education*, 46(2), 143-156.
- Burke, K., & Shutlerland, C. (2004). Attitudes toward Inclusion: Knowledge Versus Experience. *Education*, 125(2), 163-173.
- Chamberlain, B., Kasari, C., & Rotheram-Fuller, E. (2007). Involvement or Isolation? The Social Networks of Children with Autism in Regular Classrooms, *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37, 230-232.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik Spss Ve Lisrel Uygulamaları*. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Denham, S.A., & Burton, R. (1996). A Social-emotional Intervention for at-Risk 4-years Old, *Journal of School Psychology*, 34(3): 225-245.
- Florian, L., & Linklater, H. (2010). Preparing Tteachers for Inclusive Education: Using Inclusive Pedagogy to Enhance Teaching and Learning for All, *Journal of Education*, 40 (4), 369–386.
- Forlin, C. (2010). Teacher Education Reform for Enhancing Teachers' Preparedness for Inclusion, *International Journal of Inclusive Education*, 14(7), 649-654.
- Forlin, C., Loreman, T. and Sharma, U. (2014). A System-wide Professional Learning Approach About Inclusion for Teachers in Hong Kong, *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 42(3), 247-260.
- Forlin, C., Loreman, T., Sharma, U. and Earle, C. (2009). Demographic Differences in Changing Preservice Teachers' Attitudes, Sentiments And Concerns About Inclusive Education. *International Journal of Inclusive Education*, 13(2), 195-209.
- Fuchs, W. (2010) Exemining Teachers' Perceived Barriers Assciated With Inclusion, *Southeastern Regional Association of Teacher Educators Journal*, 19(1) 30-35.
- Gök, G. ve Erbaş, D. (2011). Okulöncesi Eğitimi Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Görüşleri Ve Önerileri, *International Journal of Early Childhood Special Education*, 3(1), 66-87.
- Griffin, H.C., Griffin, L.W., Fitch, C.W., Albera, V., & Gingras, H. (2006). Educational Interventions For Individuals With Asperger Syndrome. *Intervention in School and Clinic*, 41(3), 150-155.
- He, J. & Van de Vijver, F. (2012). Bias and Equivalence in Cross-Cultural Research, *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(2). doi: 10.9707/2307-0919.1111.
- Kağıtçıbaşı, C. (2007). *Family, Self, and Human Development Across Cultures: Theory and Application*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

- Kargın, T. (2014). *Kaynaştırma: Temel Kavramlar, Tarihçe Ve İlkeleri*. Bülbin Sucuoğlu ve Tevhide Kargın (Editor) İlköğretimde kaynaştırma uygulamaları Ankara: Kök Yayıncılık.
- Kaymak, A. (2016). *Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Tanım, Sınıflama, Yaygınlık Ve Nedenleri*. İ. H. Diken & H. Bakkaloğlu (Editör) Zihin Yetersizliği ve Otizm Spektrum Bozukluğu Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları Genelgesi (2017). *Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2017/28 Genelge* 10096465-10.06.01-E. 14218379 19.09.2017.
- Kırcaali-İftar, G. (1996). Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler Ölçeğinin Geçerlik Güvenirlik Bulgular, 6. *Özel Eğitim Poster Bildirisi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye*.
- Kline, R.B. (2005). *Principles and Practice Of Structural Equation Modeling*, New York, London: The Guilford Press.
- Linn, R.L. & Gronlund, N.E. (1995). *Meansurement and Evaluation in Teaching* (6th ed.) New York: Macmillan.
- MacCallum, R.C., Browne, M.W. and Sugawara, H.M. (1996). Power Analysis and Determination of Sample size for Covariance Structure modeling. *Psychological Methods*, 1, 130-149.
- Marsh, H.W., Balla, J.R., & McDonald, R.P. (1988). Goodness-of-fit in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin*, 103, 391-410.
- Marzano, R.J., & Marzano, J.S. (2003). The key to classroom management. *Educational Leadership*, 61(1), 6-17.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2013). *Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi: Kaynaştırma Eğitimi Milli Eğitim Bakanlığı Kaynaştırma Eğitimi Hakkında Bilgi İçeren Öğrenme Materyali*, Ankara.
- Mitchell, D. (2008). *What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies* New York: 270 Madison Ave.
- Muthen, L.K., & Muthen, B.O. (2012). *Mplus: Statistical Analysis with Latent Variables. User's guide*. Los Angeles, CA: Muthen ve Muthen.
- Nayır, F. ve Karaman- Kepenekçi, Y. (2013). Kaynaştırma Öğrencilerinin Haklarına İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri, *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 3(2), 69-89.
- Odluyurt, S. (2015). *Kaynaştırma Eğitiminde Uygulamalı Davranış Analizi*, Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- Odluyurt, S. ve Batu, S. (2013). *Kaynaştırmanın Başarısını Etkileyen Faktörler*, S. Batu, A. Çolak & S. Odluyurt. (Editör), *Özel Gereksinimli Çocukların Kaynaştırılması*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2012). *Milli Eğitim Bakanlığı*: 31.05.2006 tarih ve 26184 sayılı Resmî Gazete Değişiklik: 21.7.2012 / R.G: 28360.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018). *Milli Eğitim Bakanlığı*: 07.07.2018 tarih ve 30471 sayılı Resmî Gazete Değişiklik: 07.07.2018
- Özengi, S.Ş. (2009). *Eskişehir İlinde Kaynaştırmanın Yürütüldüğü İlköğretim Okullarındaki Rehber Öğretmenlerinin Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri*, Anadolu Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir.

- Rakap, S., Birkan, B. & Kalkan, S. (2017). *Türkiye’de Otizm Spektrum Bozukluğu ve özel eğitim* Tohum Otizm Vakfı Raporu.
- Sadler, J. (2005) Knowledge, Attitudes, And Beliefs Of The Mainstream Teachers Of Children With A Preschool Diagnosis Of Speech Language Impairment, *Child Language Teaching and Therapy*, 21(2) 147-163.
- Safran, J.S. (2002). Supporting Students With Asperger’s Syndrome In General Education, Teaching *Exceptional Children*, 34(4), 60-66.
- Safran, J.S., & Safran, S.P. (2001). School-based Consultation For Asperger Syndrome, *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 12(4), 385-395.
- Segall, M.J. (2007). *Inclusion of Students With Autism Spectrum Disorder: Educator Experience, Knowledge, And Attitudes*, Unpublished master thesis, University of Georgia, Athens, Georgia.
- Segall, M.J. (2011). *Exploring Student And Teacher Variables Relating To Inclusion Of Students With Autism Spectrum Disorder In General Education Classrooms*, Unpublished Doctorate’s thesis, University of Georgia, Athens, Georgia.
- Smith, D.D. (2007). *Introduction to special education: Make a difference*. New York, NY.: Pearson Education, Inc.
- Sucuoğlu, B. (2006). *Etkili Kaynaştırma Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Sucuoğlu, B. (2014). *Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar ve Kaynaştırma* E. Tekin-İftar (Editör) Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar ve Eğitimi. Ankara: Vize Yayınları.
- Sucuoğlu, B. (2014). *Sosyal Kabulün Arttırılması* B. Sucuoğlu ve T. Kargın (Editor) İlköğretimde Kaynaştırma Uygulamaları. Ankara: Kök Yayınları.
- Sucuoğlu, B., Bakkaloğlu, H. ve Ertürk, Z., (2015). Özel Gereksinimli Olan ve Olmayan Çocukların Ebeveynleri ile Okul Öncesi Öğretmenlerin İlişkileri 26. *Ulusal Özel Eğitim Kongresi, 2-4 Aralık 2015*.
- Sucuoğlu, B., İşcen-Karasu, F., Bakkaloğlu, H., Demir, Ş. ve Akalın, S. (2014). Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin bilgi düzeyleri *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(4), 1467-1485.
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Allyn and Bacon.
- Thorndike, R.M., ve Thorndike-Christ, T. (2010). *Measurement and Evaluation in Psychology and Education* (8th ed). Boston: Prentice Hall.
- Ünal, A.M. ve Ahmetoğlu, E. (2017). *Kaynaştırma Uygulamalarının Başarısını Etkileyen Etmenleri Değerlendirilmesi* Ibaness-Kırklareli/Turkey 23-24 September 2017 International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series Proceedings Book.
- Volkmar, F.R., State, M.,and Klin, A. (2009). Autism and autism spectrum disorders: Diagnostic issues fort he coming decade. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(1) 108-115.
- Yazıcı, D.N., & Akman, B. (2018). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Otizmlili Çocukların Kaynaştırılması Hakkındaki Düşüncelerinin İncelenmesi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 19(1), 105-128.
- Yell, M.L., Katsiyannis, A., Drasgow, E., and Herbst, M. (2003). Developing Legally Correct And Educationally Appropriate Programs For Students With Autism Spectrum Disorders, *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 18(3), 182-191.

- Yıldırım-Erişkin, A., Yazar-Kıraç, S. ve Ertuğrul, Y. (2012). Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırma Uygulamalarına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi, *Milli Eğitim Dergisi* 193, 200-213.
- Yumak-Macaroğlu, N., and Akgül, E. (2010). Investigating elementary School Administrators' and Teachers' Perception on Children with Autism. *Procedia Social & Behavioral Sciences*, 2(2), 910-914.

Eğitim Enstitülerinde Yönetim

Administration in Education Institutes

Doç. Dr. Fatih DEMİREL¹, Rukiye KÖSE²

Öz

Türkiye’de bir meslek olarak öğretmen yetiştirme Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecinde açılan okullarla başlamıştır. Osmanlı Devleti’nden alınan miras Türkiye Cumhuriyeti’nde devam ettirilmiştir. Bunun yanında öğretmen yetiştiren yeni kurumlar da açılmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde, ortaokullara öğretmen yetiştirmek için ilk olarak Gazi Eğitim Enstitüsü açılmıştır. 1940’tan sonra, aynı amaçla, eğitim enstitülerinin sayısı artmaya başlamıştır. Bu çalışma, 1946 sonrasında açılmasına karar verilen eğitim enstitülerinin yönetiminin nasıl tasarlandığını ve uygulandığını açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim enstitüsü, öğretmen yetiştirme, okul yönetimi

Makale Türü: Derleme

Abstract

In Turkey, the profession of teacher training started with the schools that were opened during the modernization period of the Ottoman Empire. This inheritance from the Ottoman Empire was maintained in the Republic of Turkey. In addition, new teacher training institutions were also established. In the Republican Period, the Gazi Education Institute was the first institute established in order to train teachers for secondary schools. After 1940, to serve the same purpose the number of education institutes began to increase. The present study aims to describe how the administration of the education institutes, that were founded after 1946, were designed and implemented.

Keywords: Education institute, teacher training, school management

Paper Type: Review

Giriş

Sultan II. Mahmud, Osmanlı Devleti’nde, sivil alandaki yeni tarz eğitim kurumu olan Mekteb-i Maârif-i Adliyye’yi 1839 yılında kurdu. Adı geçen okul, rüşdiye mekteplerinin ilk örneğini oluşturmaktadır. Tanzimat Dönemi’nde rüşdiye mekteplerinin sayısı çoğaltılmaya başlanmıştır (Demirel, 2002: 47-48). Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri var olan sıbyan mektepleri ve medreselerden farklı bir yapıda kurulan rüşdiye mekteplerinin çoğalmaya başlamasıyla birlikte, yeni okullarda istihdam edilecek öğretmenlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda, 16 Mart 1848’de Darülmüallimin (-i Rüşdi) açılmıştır (Ünal ve Birbudak, 2013: 10). Tanzimat Dönemi’nde kızlar için de Darülmüallimat ismiyle bir öğretmen okulu açılmıştır (Taşer, 2010; Öztürk, 1998). Tarihi süreçte Darülmüalliminin yapısında çeşitli değişiklikler yapılmıştır. 1869’da yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kurulmasına karar verilen Büyük Darülmüalliminin üç şubesinden biri rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için ayrılmıştır (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1286: 19). Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde, 1891’de Darülmüalliminin yapısında değişikliğe gidilmekle birlikte Rüşdiye şubesi varlığını korumuştur. II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra İstanbul Darülmüallimininin yapısında değişikliğe gidilerek İbtidai, Mahreç ve Âli olmak üzere üç şubeden oluşmasına karar verilmiştir. Bu değişiklikle Rüşdiye şubesinin yerini Mahreç şubesi almıştır (Ünal ve Birbudak,

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, fatihdemirel@uludag.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2098-4786>.

² Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, rukiye.kose.95@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2407-121X>.

Atf için (to cite): Demirel, F. ve Köse, R. (2019). Eğitim Enstitülerinde Yönetim. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 515-528.

2013: 37-48). 1913 yılında yürürlüğe giren, *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati* ile ibtidai ve rüşdiye mektepleri birleştirilmek suretiyle 6 yıl süreli yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. 6 yıllık sürenin son iki yılı eski rüşdiye mekteplerine denk sayılmıştır (Demirel, 2012: 525). Okul kademelerindeki bu yapısal değişikliğin etkisiyle, 1915 yılında yapılan düzenlemede Darülmualimin-i Âliye, İbtidai, İhzari ve Âli olmak üzere üç şube şeklinde tasarlanmıştır. İlgili düzenleme ile 2 yıl süreli İhzari şubesinde mezun olacaklara, iptidailere öğretmen ve müfettiş olma hakkı tanınmıştır (Ünal ve Birbudak, 2012: 49). İhzari şubesi, gerekli altyapı oluşturulmadan açılmış olması ve öğrencilerinin çoğunun, askere alınmış olması nedenleriyle, kısa bir süre sonra kapatılmıştır (İhsaiyat Mecmuası 1339-1340, 1341: 45).

Böylece, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mahreç ismini almış olan Darülmualiminin Rüşdiye şubesi, yukarıda zikredilen, 1913 yılındaki yeni yapı doğrultusunda kapatılmıştır (Ünal ve Birbudak, 2013: 49). Tanzimat Dönemi ve sonrasında, yukarıda kısaca ifade edilen, İstanbul'da açılmış olan öğretmen okullarından başka, vilayetlerde de ibtidai mekteplerine öğretmen yetiştirmek için darülmualiminler açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde açılmış olan öğretmen okullarının birçoğu Cumhuriyet Dönemi'nde varlığını devam ettirmiştir. 1923 yılında İstanbul dışında, 12 vilayette darülmualimin, 6 vilayette darülmualimat bulunmaktadır (İhsaiyat Mecmuası 1339-1340, 1341: 44). 1923³ yılında ibtidai darülmualiminlere muallim ve ibtidai mektepleri için müfettiş yetiştirmek amacıyla İstanbul Darülmualimini bünyesinde "*Orta Darülmualimin*" adıyla bir şube açılmıştır (İhsaiyat Mecmuası 1339-1340: 45). 1924 yılının ilk aylarında Orta Darülmualimin ve Darülmualimat idareci ve öğretmenlerinden oluşan bir komisyon, okulun amaçlarından birinin de ortaokullara (lise birinci devre) öğretmen yetiştirmek olduğunu ifade etmiştir (Şevket, 1924: 575-577). Cumhuriyet Dönemi'nde ortaokullara öğretmen yetiştirmek için açılmış olan bu şubenin ömrü fazla olmamıştır. 1924'te Darülmualimin-i Âlinin Âli şubesi "Yüksek Muallim Mektebi" ismiyle Darülfünuna bağlanmıştır (Becerikli, 2019). Zikredilen bu değişiklikte birlikte Orta Darülmualiminin öğrencileri Yüksek Muallim Mektebine devredilmiştir (İhsaiyat Mecmuası 1339-1340, 1341: 45). Böylece Orta Darülmualimin kapanmıştır.

Gazi Eğitim Enstitüsü, Orta Muallim Mektebi adıyla 1926-1927 öğretim yılında açılmış ve böylece Cumhuriyet Dönemi'nde ortaokullara öğretmen yetiştirme yönünde önemli bir adım atılmıştır (Duman, 1991: 47). 1944 yılında Balıkesir Öğretmen Okulunda, yüksek kısım olarak ifade edilen Necati Eğitim (Terbiye) Enstitüsü ve Orta Öğretmen Okulu açılmıştır. Başlangıçta yalnızca iki şubeyle (Matematik, Fizik-Kimya) öğretime başlanmıştır (Ayas, 1948: 348; Necati Eğitim Enstitüsü, 1948: 32). Böylece, Cumhuriyet Dönemi'nde ortaokullara öğretmen yetiştiren ikinci kurum teşkil edilmiştir. 1950 sonrasında ortaokullara öğretmen yetiştiren okulların sayısı artmaya başlamış ve onlar üç yıllık eğitim enstitüleri olarak adlandırılmışlardır. 1978-1979 öğretim yılından itibaren yüksek öğretmen okulu olarak adlandırılan bu müesseselerin öğretim süresi 4 yıla çıkarılmıştır. Yüksek öğretmen okulları 1982'de eğitim fakültelerine dönüştürülmüşlerdir (Akyüz, 2012: 387).

Yukarıda kısaca tarihi süreçteki gelişimi ele alınan Eğitim Enstitülerini farklı yönleriyle inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan en kapsamlısı Niyazi Altunya (2006) tarafından kaleme alınan, *Gazi Eğitim Enstitüsü, Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980)* adlı eserdir. Eserde, Gazi Eğitim Enstitüsü temel alınmak suretiyle genel olarak eğitim enstitüleri çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Tayyip Duman'ın hazırlamış olduğu *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihi Gelişimi)*, Cemil Öztürk tarafından yazılmış *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, eğitim enstitülerini de ele alan eserlerdir (Duman, 1991; Öztürk, 1998). Yine Mustafa Yılman tarafından hazırlanmış,

³ İhsaiyat Mecmuasında şubenin açılış tarihi 1924 (R. 1340) olarak verilmiştir. Sabri Becerikli şubenin açılış tarihini 1923 olarak vermiştir. Becerikli'nin kullanmış olduğu belge (Cumhuriyet Arşivi: 180.09.0.0/78.382.1.) ve Süleyman Şevket'in *Muallimler Mecmuasında* yayınlanmış makalesi dikkate alındığında şubenin 1923 yılında açılmış olduğu anlaşılmaktadır. (İhsaiyat Mecmuası 1339-1340, 1341: 45; Becerikli, 2019: 154; Şevket, 1924: 575).

Türkiye’de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Pedagojik Temelleri başlıklı bir doktora tezi bulunmaktadır (Yılman, 1987). Eğitim enstitülerini çeşitli yönleriyle ele alan makaleler de mevcuttur (Erdem, 2015; Kavcar, 2002; Mustafa Güçlü, 2013; Becerikli ve Demirel, 2017). Eğitim enstitüleri ile ilgili çalışmalarda, onların yönetiminin nasıl tasarlanmış olduğu ve tarihi süreçte nasıl bir değişim yaşandığı açık bir şekilde ortaya konulmamıştır. Çalışmaların çoğunda yönetimle ilgili oldukça kısıtlı bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışmanın amacı 1946 sonrasında eğitim enstitülerinin açılma kararının alınmasını müteakip hazırlanan yönetmeliklerde okulların yönetiminin nasıl tasarlandığını ortaya çıkarabilmektir. Diğer taraftan yönetmeliklerle alınan kararların eğitim enstitülerinde nasıl uygulandığı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Eğitim Enstitüsü Yönetmelikleri

Yukarıda ifade edildiği üzere Cumhuriyet Dönemi’nde ortaokullara öğretmen yetiştirmek amacı doğrultusundaki ilk ciddi girişim Gazi Eğitim Enstitüsüdür. 29 Kasım 1926’da yürürlüğe giren, Orta Muallim Mektebi Muvakkat Talimatnamesi bu okulun işleyişini tasarlamıştır. On üç maddeden oluşan talimatname genel olarak öğrenci kabul şartlarını ve sürecini ele almaktadır. Diğer birçok konuda ayrıntıya girilmemiş ve okulun dâhili idaresinde, ilk muallim mekteplerinde uygulanan usullere uyulacağı ifade edilmiştir (Orta Muallim Mektebi Muvakkat Talimatnamesi, 1927: 14-16).

1931 yılında Gazi Muallim Mektebi: Teşkilat ve Programlar adıyla hazırlanan el kitabında okulun yönetimiyle ilgili düzenlemelerin de yapıldığı anlaşılmaktadır. 1932 yılında Gazi Terbiye Enstitüsü Talimatnamesi hazırlanmıştır. 44 maddeden oluşan bu talimatnamenin ilk maddesinde Gazi Terbiye Enstitüsünün amacı belirtilmektedir. Buna göre Enstitünün amacı, “ortamekteplere ve orta derecedeki meslek mekteplerine muallim, ilkmekteplere müdür ve müfettiş, umumiyetle beden terbiyesi, resim-iş dersi muallimi yetiştirmek ve ihtiyaca göre açılacak kurslar vasıtasıyla mevcut muallimlerin ihtisaslarını artırmak” şeklinde ifade edilmiştir. Talimatnamenin diğer maddeleriyle okulun teşkilatı, şubeleri ve yönetimi de belirlenmiştir (Altunya, 2006: 106-115).

1946’da eğitim enstitülerinin açılma kararının alınmasından sonra 1947’de, onlar için geçici bir yönetmelik hazırlanmıştır. *Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği* 96 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerden 2’si geçici maddelerdir. Bu yönetmeliğin ilk iki maddesinde enstitülerinin amaçlarına yer verilmiştir. Buna göre, eğitim enstitüsü, ilk ve ortaokulu içine alan, öğrenim süresi sekiz yıllık okullara, orta dereceli öğrenim kurumlarına ve köy enstitülerine öğretmen yetiştiren bir yükseköğrenim kurumudur. Yönetmelik’te eğitim enstitüsünün amacının; milli ahlak ilkelerine bağlı, millet ve insanlık ülküsünü benimsemiş, pozitif bilim anlayışını kazanmış ve bilgilerini meslek alanında kullanma yollarını hakkıyla öğrenmiş, çalışkan, mesleğine bağlı, vatanın her yerinde seve seve hizmette bulunmaya hazır, yaşayışı ve çevresine yaptığı etki bakımından örnek tutulmaya layık, bedence ve karakterce sağlam, şahsiyet sahibi öğretmenler yetiştirilmesi olduğu ifade edilmektedir (Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği, 1947: 173). 1952’de Öğretmen Yetiştiren Okul ve Enstitülere Öğrenci Kayıt ve Kabul İşleri Hakkında Genelge ve Geçici Yönetmelik başlığıyla yeniden bir geçici yönetmelik çıkarılmış (Altunya, 2006: 1345).

Yukarıda ifade edilen iki geçici yönetmelikten sonra 29 Eylül 1955’te eğitim enstitülerinin ilk yönetmeliği olan Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği çıkarılmıştır. 70 maddeden oluşan bu yönetmeliğin 4 de geçici maddesi bulunmaktadır. 1955 yılında çıkarılan Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği’nin ilk maddesi eğitim enstitülerinin amaçlarını belirlemiştir. Buna göre, “Eğitim Enstitüsü, ortaokullarla muadili öğretmen öğretim kurumlarına ve ilk öğretmen okullarına öğretmen, ilköğretime müfettiş ve ilk öğretmen okullarına bağlı uygulama okullarına başöğretmen yetiştiren; ilk ve ortaokullarda ve ilk öğretmen okullarıyla ilgili problemler üzerinde incelemeler yapan ve bu okullar öğretmenlerinin mesleki gelişimlerine yardım eden bir yükseköğrenim kurumudur“. Maddenin devamında, Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği’nde

(1947) ifade edilmiş olan, yetiştirilecek öğrencilerden beklenenler sıralanmıştır (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 3-5).

Eğitim Enstitüleri ile ilgili bir sonraki yönetmelik 25 Kasım 1968 tarihinde çıkarılmıştır (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1968: 495-496). 3'ü geçici olmak üzere 83 maddeden oluşan bu yönetmelikten kısa bir süre sonra, 16 Mayıs 1969'da yeniden bir Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği yayınlanmıştır. Bu yönetmeliğin 81 maddesi ve 2 geçici maddesi bulunmaktadır (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1969: 4-5). Enstitülerin yapı ve amaçları bakımından bir önceki yönetmelikle aralarında önemli bir fark bulunmamaktadır.

2. Eğitim Enstitülerinde Yönetim

Enstitülerin yönetim organlarını müdürlük, enstitü kurulu, genel öğretmenler kurulu, bölüm öğretmenler kurulu, yönetici kurulu ve disiplin kurulu oluşturmaktaydı (Altunya, 2006: 115). Bu yapı ana hatlarıyla enstitülerin fakülteye dönüşümüne kadar devam etmiştir.

2.1. Enstitü Müdürü

Gazi Terbiye Enstitüsü Talimatnamesi'nde (1932) kısa bir şekilde açıklanmış olsa da daha sonra çıkan diğer yönetmeliklerde tanımlandığı şekliyle müdürün, yetki ve görevleri arasında önemli farklar bulunmamaktadır. Müdür, enstitüdeki eğitim-öğretim ve yönetimin sorumlusu, düzenleyicisi ve amiridir. Görevleri şunlardır:

- a) Enstitüyü temsil eder. Enstitüye ve öğrenciye ait evrakı onaylayıp, imzalar.
- b) Müdür yardımcılarının, bölüm şeflerinin, öğretmenlerin, asistanların ve memurların tayinleri ve terfileri için gerekli yazışmayı yapar.
- a) Maarif Vekâletine enstitü bütçesi hakkında teklifte bulunur.
- b) Enstitünün kurul ve komisyonlarına başkanlık eder.
- c) Her yıl temmuz ayının sonunda enstitünün bütün çalışmalarıyla ilgili Vekâlete rapor verir.
- d) Enstitüdeki öğretim ve uygulama çalışmalarını yönetir, düzeni sağlar ve eğer gerekirse derslere girerek çalışmaları denetler (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 9-10).

Müdürler eğitim enstitülerinin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamışlardır. Örneğin İzmir Eğitim Enstitüsünün ilk müdürü 10 yıl süre ile görevinde kalmış ve başarılı bir yönetim sergilemiştir. Aynı enstitüde 1974 yılı sonrasında kısa süreli müdür değişiklikleri olmuş; bu da yönetimde başarısızlıklara neden olmuştur (Şahin, 2002: 38).

Eğitim enstitüsü müdürleri, yöneticiliklerinin yanında, eğitim-öğretimle ilgili çeşitli konularda yazılar kaleme almışlardır. Bursa Eğitim Enstitüsü Müdürü Yusuf Z. Beyzadeoğlu'nun, Enstitü tarafından çıkarılan *Alkım* dergisinde birçok yazısı mevcuttur. Örneğin: "Mektupla Öğretimin Sonu" başlıklı yazısında, mektupla öğretmen yetiştirme uygulamasının başarısızlıkları üzerinde durmaktadır (Beyzadeoğlu, 1976: 16-18).

2.2. Enstitü Müdür Başyardımcısı ve Müdür Yardımcıları

Müdürle birlikte, okulun idari işlerini yürütmek için müdür başyardımcısı ve müdür yardımcıları tanımlanmıştır. Okul müdürü Maarif Vekâletinin iznini almak suretiyle müdür yardımcılarında birini başyardımcı olarak görevlendirir (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 10).

Müdür başyardımcısı, müdürün vereceği emirlerle direktifleri uygular. Enstitü büro işlerinin düzenleyicisi ve müdürün iş başında olmadığı zamanlarda onun vekilidir. Bu madde hükümleri gereğince başyardımcı şu işleri yapar:

- a) Enstitünün öğrenci kayıt-kabul ve yazı işlerini düzenler, gerekli cetvellerin gününde hazırlanmasını sağlar.

- b) Öğrencilerin devamlarına, imtihanlara ve diğer işlere ait defter, cetvel, diploma ve dosyaların hazırlanmasını sağlar. Yukarıda ifade edilen belgeleri inceleyerek müdürle beraber imzalar.
- c) Okulun disiplin işlerini düzenler ve bu işleri yakından gözleyerek ilgilileri göreve çağırır.
- d) Tahakkuk memuru görevini yapar ve bu sıfatla bütün ödeme ve gider tahakkuk evrakını inceleyerek imzalar. Enstitüye alınan eşya ve erzakın satın alınması ve kontrolü için oluşturulan kurullara başkanlık eder.
- e) Ambar ve depo ile ilgili işlemleri, en az ayda bir defa kontrol ve teftiş eder.
- f) Müdür yardımcıları gibi nöbetle enstitüde kalır.
- g) Enstitü disiplin kuruluna başkanlık eder.
- h) Öğretmenlerden ve memurlardan görevlerine geç gelenleri veya gelmeyenleri yazı ile müdüre bildirir.
- i) Öğrencilere ait izin işlerini müdürden aldığı direktif dâhilinde yürütür (Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği, 1947: 174).

1955 ve sonrasında çıkarılan yönetmeliklerde müdür başyardımcısının görev ve sorumlulukları arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır.

1947'de çıkarılan geçici yönetmelikle müdür yardımcılarının görevi, temel olarak, müdür tarafından verilen görev ve emirlerin başyardımcının nezareti altında yürütülmesi olarak tanımlanmıştır. Enstitünün eğitim, yönetim ve yazı işlerinden müdür yardımcılara verilecek görevler müdür tarafından her birine ders yılı başında bildirilir. Müdür yardımcıları, bundan başka, nöbetle enstitüde kalarak enstitünün işlerine ve öğrencilerine nezaret ederler. Nöbetçilik yirmi dört saat devam eder. Müdür başyardımcısı ve yardımcıları nöbetçi oldukları zamanlarda enstitünün gündelik işlerinin düzenli yürütülmesinden birinci derecede sorumludurlar (Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği, 1947: 174-175).

Eğitim enstitüsü yönetmeliklerinde, müdür yardımcılarının görevleri ana hatlarıyla yukarıda verildiği gibidir. 1955'te çıkarılan yönetmelikte, hangi işlerin hangi müdür yardımcısı tarafından yerine getirileceğinin, enstitü müdürü tarafından yazı ile tebliğ edilmesi esası getirilmiştir. Okulda nöbetçi olarak kalan müdür yardımcısının takip edeceği işler ayrıca belirlenmiştir. Nöbetçi müdür yardımcısı nöbet süresince, enstitünün günlük işlerinin düzenli yürütülmesinden birinci derecede sorumludur. Takip edilecek işler aşağıda verildiği gibidir.

- a) Vakit cetvellerinin uygulanmasını sağlar.
- b) Etütlerin düzenli yapılmasını sağlar.
- c) Ambarlardan erzak çıkarılırken hazır bulunur.
- d) Tabelaya göre çıkarılan erzakın tam olarak kazana konulmasını, yemeklerin zamanında iyi bir şekilde pişirilip hakkına göre dağıtılmasını kontrol eder.
- e) Hastaların bakımı ve hastalanan öğrencilerin durumu ile yakından ilgilenir.
- f) Yangın tehlikesi olan yerleri ve gece bekçilerinin, görevlerini gerektiği gibi yapıp yapmadıklarını kontrol eder (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 10-11).

2.3. Enstitü Öğretmenleri

1947, 1955, 1968 ve 1969 yıllarındaki yönetmeliklerde öğretmenlerin görevleri detaylı şekilde açıklanmıştır. Zikredilen yönetmeliklerde öğretmenlerin görev ve sorumlulukları ile ilgili bazı farklılıklar da bulunmaktadır. 1947 Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği'nde, enstitü öğretmenin görevi, yönetmelikle belirlenmiş olan amaçlar doğrultusunda öğrencileri yetiştirmek şeklinde tanımlanmıştır. Öğretmenler, ders yılı içerisinde öğrencilerin her türlü durumlarıyla yakından ilgilenerek, her biri hakkındaki kanaatlerini belirlemekle yükümlüdürler. Öğretmenlerin bu husustaki nihai değerlendirmelerinin her yılın mayıs ayı ortasında enstitü kurulunda görüşülmesi ve konuyla ilgili alınan kararların en geç haziran ayı başında yazılı olarak enstitü yönetimine verilmesi gerekmektedir (Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği, 1947: 175). 1955 ve 1968 yıllarında çıkarılan yönetmeliklerde, seminer, atölye uygulamaları ve

ders dışı faaliyetlerde de bulanarak hem öğrenci hem de asistan yetiştirmek, öğretmenlerin görevleri arasına eklenmiştir (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 15-16).

1955 yılı ve sonrasında çıkarılan yönetmeliklere göre, öğretmenlerin, öğrencilerin başarıları ve durumları hakkında her dönem başında, bölüm şefi veya müdür ile birlikte rapor hazırlamaları gerekmektedir. Bu raporun bir kopyası enstitüde saklanacak; diğer bir kopyası ise yaz dönemindeki sınavlar bittikten sonra, en geç 1 ay içerisinde Maarif Vekâletine gönderilecektir. Eğer gerekli görülürse, öğretmenlerin ve idarecilerin çalışmaları ve başarı durumları müfettişler tarafından izlenecektir. Enstitü öğretmenleri için yaz döneminde sınavların bitişinden giriş sınavlarının başlayacağı tarihe kadarki süre uzun tatil zamanı olarak belirlenmiştir. Sömestr tatili ise şubat ayında 3 haftadır. Öğretmenler, yukarıda belirtilen tatil zamanlarında, adreslerini okul idaresine bildirmek suretiyle ve toplantı, sınav veya enstitüye ait bir görev olduğunda gelmek şartıyla şehir dışına çıkabileceklerdir. Ancak idari görevi bulunan öğretmenler, izin almadan tatil zamanında görevlerini bırakamazlar. Öğretmenler, tatil zamanları dışında, geçerli bir mazeretleri olmadıkça, enstitünün bulunduğu şehirden ayrılamayacaklardır. Hastalık dışında öğretmenlere yılda toplamda en fazla 3 defa izin verilebilecektir. Bir defada verilen izin 8 günden fazla olmayacaktır. İzin almak isteyen öğretmen öncelikle okul müdürüne müracaat edecektir. Enstitü müdürünün, izin talebini Maarif Vekâletine göndermesi gerekmektedir. Ancak okul müdürüne, acil durumlarda, önemli mazeretlerde, yine bu sürelerde olmak şartıyla izin verme yetkisi tanınmıştır (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 16).

Öğretmenler, maaşlarının karşılığı olarak haftada 12 saate kadar ders vermekle yükümlü tutulmuşlardır. Öğretmenlere, müdürün izniyle, enstitü dışında, haftada 4 saate kadar ek görev alabilmeleri imkânı da tanınmıştır. Ancak şube ve grup başlarının böyle bir görev alamayacağı belirtilmiştir (Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği, 1947: 175). 1955 ve 1968 yıllarında öğretmenlerin maaş karşılığı ders yükleri yine haftada 12 saattir. Ancak 12 saatin üzerine ek ders almak isteyen öğretmenler için Maarif Vekâletinin izniyle, haftada 8 saate kadar görev alabilme imkânı tanınmıştır (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 16; Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1968: 198).

1969 yılında çıkarılan yönetmeliğe göre öğretmenlerin ders yükü yine 12 saate kadardır. Üzerinde müdür veya müdür yardımcılığı bulunanlar ise haftada 4 saat ders vermek ve ayrıca seminer, laboratuvar, atölye çalışmalarını idare etmekle yükümlü tutulmuşlardır. Enstitü öğretmenleri kanunlara uygun olmak şartıyla, haftada 12+6=18 saate ilaveten, isteğe bağlı olarak 6 saate kadar kendi okullarında ders alabilirler. Diğer okullarda 18 saatin üzerine 6 saate kadar daha ders almalarına Milli Eğitim Bakanlığınca izin verilebilir. Üzerinde idari görev bulunan öğretmenlerin ayrıca bir ek görev almalarına müsaade edilmez (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1969: 7).

İzin almadan veya herhangi bir mazereti olmadan görevini yapmayan, toplantıya katılmayan veya geç kalan öğretmenlere maaş kesme cezası öngörülmüştür. Geç kalan öğretmenler önce idare tarafından uyarılacak; buna rağmen yine geç kalan öğretmen olursa derse gelmemiş sayılarak gerekli maaş kesim hükümleri uygulanacaktı (Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği, 1947: 175). 1955 ve sonraki yıllarda çıkarılan yönetmeliklerde öğretmenler için maaş kesme cezasına yer verilmemiştir. İlgili yönetmeliklere göre toplantıya, sınavlara veya göreve bir kez gelmeyen öğretmenler 1 gün devamsız sayılacaktır. Öğretmenlerin disiplin işleriyle müdürün teklifi doğrultusunda Maarif Vekâleti ilgilenecektir (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 16).

Eğitim enstitüsü öğretmenleri, yukarıda belirtilen eğitim-öğretim ve idari faaliyetlerinin yanında çeşitli yayınlar da yapmışlardır. İzmir Eğitim Enstitüsü öğretmenlerinin çalışmalarının bir kısmı kitap olarak yayınlanmıştır. Öğretmenler tarafından hazırlanmış eserlerin bazıları İzmir Eğitim Enstitüsü Öğrenci Derneği tarafından kurulmuş olan Uyanış Dergisi Yayınları arasından çıkmıştır. Tarih, biyoloji, coğrafya, edebiyat, öğretim metotları gibi pek çok alanda

yayın yapılmıştır (Şahin, 2002: 3638) . Yine Bursa Eğitim Enstitüsü öğretmenleri, alanları ile ilgili çeşitli yazılar kaleme almışlardır. Enstitünün dergisi olan *Alkım*'ın çeşitli sayılarında, öğretmenler tarafından kaleme alınmış pek çok yazı yayınlanmıştır (*Alkım*, 1974-1976) . Benzer şekilde, Necati Bey Eğitim Enstitüsü tarafından çıkarılan *Öğretmen* adlı dergide Enstitü öğretmenleri tarafından kaleme alınan yazılar, çeviriler yayınlanmıştır. Örneğin Enstitünün meslek dersi öğretmeni İbrahim Özgür tarafından çevrilen, idarecilerin görev ve sorumluluklarına dair bir çeviri *Öğretmen*'de yayınlanmıştır (Zeran ve Jones, 1958: 4-8).

Enstitü öğretmenleri, gerek yurtiçinde ve gerekse yurtdışında çeşitli kurslara katılmışlardır. Bu uygulamalar enstitü öğretmenleri niteliklerinin gelişiminde ve enstitü başarısında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bursa Eğitim Enstitüsü öğretmenlerinin bazıları çeşitli kurslara katılmışlardır. Öğretmenlerden Fransa, Almanya ve Norveç'e gönderilenler olmuştur (Demirel ve Becerikli, 2017: 359).

2.4. Enstitü Asistanları

1955 yılında çıkarılan yönetmelikte enstitülerde asistanlık kadrosu tanımlanmıştır. Asistanlığın amacı eğitim enstitülerine öğretmen yetiştirmektir. Yönetmeliğe göre, eğitim enstitüsü asistanlığına tayin edileceklerin üniversite, yüksek dereceli öğretmen veya ihtisas okulu mezunu olmaları, orta dereceli okullarda başarı ile en az iki yıl öğretmenlik yapmış ve 35 yaşını geçmemiş olmaları şarttır. Pedagoji bölümü asistanlığına alınacakların ise mesleki tecrübe için en az iki yıl başarı ile meslek dersi öğretmenliği veya ilköğretim müfettişliği yapmış olmaları istenmektedir. Asistanların enstitü kadrosuna alımlarında aşağıda verilen yol takip edilmektedir.

- Asistan alınmasına ihtiyaç olduğu, ilgili bölüm şefi veya temsilcisinin (asistan belli bir bölüm için alınmayacaksa ilgili öğretmenin) teklifi ve enstitü kurulunun kararıyla ilan edilerek isteklilere duyurulur.
- Asistanlığa tayin olmak isteyenler dilekçe ile enstitü müdürlüğüne müracaat ederler. Bunların durumları ilgili bölüm öğretmenler kurulunda (o enstitüde söz konusu ihtisas bölümü yoksa başka bir enstitüdeki ilgili öğretmenler kurulunda) incelenir. Şartı haiz görülenler enstitü kurulunca en az üç öğretmenden teşkil olunacak komisyon önünde imtihan edilirler.
- Asistanlığa girmeye hak kazananlar, enstitü müdürlüğü tarafından Maarif Vekâletine bildirilir. Vekâlete gönderilen yazıya, ilgili kurul ve komisyonca aday hakkında verilmiş olan karar da eklenir.

Asistanın hangi öğretmenle birlikte çalıştırılacağına, bölüm öğretmenler kurulunun mütalaasını alarak, enstitü kurulu karar verir. Bölümlerin ve derslerin hususiyeti göz önünde tutularak asistanların birden fazla öğretmenle birlikte çalışması kararlaştırılabilir. Bu durumda asistanın üç yıllık çalışma programını ilgili öğretmenler beraber hazırlarlar.

Çalışma programı, asistanın Türkçe, matematik, tabiiye gibi bir ders grubu veya müstakil iki ders öğretmenliğini yapmaya yetki kazanmasını sağlayacak şekilde hazırlanır. Beden eğitimi, resim-iş, müzik bölümü asistanları için bu iki dersten birinin uygulamalı ders olması şarttır. Asistanın, yetiştirileceği alan ile ilgili bulunan başka derslere veya çalışmalara belirli zaman zarfında devam etmesi için de çalışma programına hüküm konulabilir. Çalışma programı enstitü kurulunca tetkik ve tasdik olunur.

Asistanlar günün çalışma saatlerinde enstitüde bulunurlar. Başlıca görevleri şunlardır:

- Programına göre görevli bulunduğu her çalışmayı yapmak,
- Yanına verildiği öğretmenlerin enstitüdeki her çeşit öğretim ve eğitim çalışmalarında hazır bulunmak ve bunlara gerektiğinde yardım etmek,
- Enstitü idaresince, haftada dört saati geçmemek üzere, icabında sorumluluğuna verilecek dersleri ilgili öğretmenin gözetimi ve sorumluluğu altında okutmak,

- d) Öğrencilere ders, deney ve uygulama hazırlıklarında yardım etmek; onların enstitüdeki ders araç ve gereçlerinden faydalanmalarını sağlamak,
- e) İlgili öğretmenin kılavuzluğu ile seçeceği bir konuda ve en çok üç yıl içinde bir eser hazırlamak,
- f) Esas çalışmalarını aksatmamak şartıyla ve idari sahada yetiştirilmesi amacıyla enstitü müdürlüğünce verilecek nöbet, sınav ve başka eğitim-öğretim faaliyetlerine katılma, kütüphane ve büro çalışmaları gibi işleri yapmak.

Asistanların çalışma ve başarı durumları, her öğretim yılı sonunda, birlikte çalıştıkları öğretmenle bölüm şefi ve enstitü müdürü tarafından ortak düzenlenecek bir raporla tespit edilir. Bu raporların birer kopyası, enstitü öğretmenleri için düzenlenen raporla birlikte Maarif Vekâletine gönderilir. Bulduğu aylık derecesindeki kıdem süresini dolduran asistanın aylığı, bu süre içinde başarısı tespit edilmiş olması şartıyla, enstitü müdürlüğünün teklifi üzerine Maarif Vekâletince yükseltilir.

Asistanlık görevinde üç yıl başarılı çalışıp yukarıda ifade edilen eseri hazırlayan asistan, enstitü kurulunca seçilecek dört öğretmen ile o asistanı yetiştiren öğretmenlerden oluşan komisyon önünde eserini başarı ile savunur; buna ek olarak komisyonun seçeceği bir konuyu hazırlayıp başarılı bir deneme dersi (teorik ve uygulama olarak) verir. Asistan, yukarıda ifade edilen iki konuda da başarılı olursa enstitü öğretmenliğine tayin edilme ehliyetini kazandığı bir tutanakla tespit olunur. Tutanak, sicil dosyasına konulmak üzere Maarif Vekâletine gönderilir. Bu gibilerin enstitü öğretmenliğine tayinleri mümkün olmazsa durumlarına uygun bir göreve nakilleri Maarif Vekâletince yapılır. Başarısız olan veya istenilen eseri zamanında hazırlayamayan asistanlar Maarif Vekâletince başka bir göreve nakledilirler (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 18-19).

1955 yılından sonra çıkarılan yönetmeliklerde asistanlıkla ilgili benzer kararlar alınmıştır. Ancak 1968 ve 1969 yıllarında çıkarılan yönetmeliklerde başvuru için aranan şartlar Beden eğitimi ve Müzik bölümleri asistanlıkları için esnetilmiştir. Buna göre ilgili iki alanda orta dereceli okullarda iki yıl öğretmenlik yapmamış olanlar da asistan olarak atanabileceklerdir. Bu iki alanda hak kazananlar asistanlıkları süresince iki ders yılı ve haftada 4 saatten az olmamak kaydıyla, orta dereceli bir okulda stajyer öğretmenler gibi derslere devam etmekle ve gereği halinde sorumluluğuna verilecek dersleri okutmakla yükümlü tutulurlar. Asistanın devam edeceği okul, enstitü ve milli eğitim müdürlüklerince birlikte tespit edilir. Bunlar hakkında her ders yılı sonunda staj gördükleri okul müdürlüğünce başarı ve devam durumunu bildirir bir rapor düzenlenerek ilgili eğitim enstitü müdürlüğüne gönderilir. Süresi içinde stajları başarı ile tamamlayamayanlar eğitim enstitüsü öğretmenliğine tayin edilmezler (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1968: 498-499; Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1969: 7-8).

Anlaşılabacağı üzere 1955 yılında çıkarılan yönetmelikle beraber eğitim enstitülerine akademik bir hüviyet kazandırılmak istenmiştir. Enstitüye asistan alınması, tez yazımı bunun göstergeleridir. Bununla, enstitü kadrolarının, yine kendi içlerinden yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu durum eğitim enstitüsü öğretmenlerinin niteliği için olumlu bir yaklaşımdır. Elbette, başlangıçta asistanları yetiştirecek öğretmenlerin akademik niteliği ve üstünlüğü dikkate alınmamıştır. Zira tez hazırlattırarak ve hazırlanan tezin savunmasını alacakların tez hazırlamış ve savunmuş olması beklenir.

Eğitim enstitülerinin 1961-1978 yılları arasındaki öğretim kadroları incelendiğinde, Gazi Eğitim Enstitüsü hariç tutulursa, yalnızca İstanbul (Atatürk) Eğitim Enstitüsünün asistanlık kadrolarında çalışanların olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul Eğitim Enstitüsünde 1963-1964 ders yılında 4 erkek 1 kadın, 1964-1965 ders yılında 3 erkek 1 kadın asistan istihdam edilmiştir (Milli Eğitim İstatistikleri Meslek-Teknik ve Yüksek Öğretim 1961/65, 1968: 538) . 1965-1966 ders yılında 3 erkek, 1966-1967 ders yılında 2 erkek 1 kadın asistan bulunmaktadır (Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1965-67, 1969: 50). 1967-1969 arasında iki ders yılında 2 erkek 1 kadın asistan görev yapmıştır (Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1967-70,

1972: 120). 1971-1974 yılları arasında 8 erkek asistan, 1971-1972 ders yılında 2, 1972-1973 ve 1973-1974 ders yıllarında ise 1 kadın asistan çalışmıştır (Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1970-1974, 1977: 96). 1974-1975 ders yılında 3, 1975-1976 ders yılında 1 erkek asistan görev yapmıştır. 1976-1977 ders yılında Enstitü bünyesinde asistan bulunmama ile birlikte bir ders yılı sonrasında okul kadrosunda 1 erkek asistan görev yapmıştır (Milli Eğitim İstatistikleri Yükseköğretim 1974-1978, 1980: 95). Yukarıda ifade edilen yıllar arasında Gazi ve İstanbul (Atatürk) Eğitim Enstitüleri dışındaki diğer eğitim enstitülerinde asistan kadrolarına yer verilmemiştir. Bu bilgilerden çıkan sonuç, 1955 ve sonraki yıllarda çıkarılan eğitim enstitüsü yönetmeliklerinde, asistanlık kadrosunun tanımlandığı, ancak yaygın olarak kullanılmadığıdır.

2.5. Enstitü Memurları

1947 ve ondan sonra çıkarılan eğitim enstitüsü yönetmeliklerinde enstitülerdeki memuriyetle alakalı işler ayrı ayrı belirlenmiş ve tanımlanan işleri yürütecek memurların görev ve sorumlulukları ele alınmıştır. Belirlenmiş görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyen memurlarla ilgili yapılması gerekenler de yönetmeliklerde yerini almıştır. Memurların yürütecekleri işler, iç hizmetler, kâtip ve hesap işleri, ambar ve depo işleri, kitaplık işleri, evrak ve depo işleri olarak sıralanmıştır (Eğitim Enstitüsü Geçici Yönetmeliği, 1947; Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955). Bunların dışında, yalnızca 1947 geçici yönetmeliğinde tanımlanmış, okuldaki ders araç-gereçlerinin saklanması, kullanılmasından ve ilgili defterin tutulmasından sorumlu bir ders araçları memurunun bulunduğu anlaşılmaktadır (Eğitim Enstitüsü Geçici Yönetmeliği, 1947: 175-176).

1953-1954 ders yılında Necati Bey Eğitim Enstitüsü kadrosu incelendiğinde 6 memurun görev yaptığı anlaşılmaktadır. Memurların görevleri, iç hizmetler şefi, kâtip ve hesap memuru, kitaplık ve ders aletleri memuru, ambar ve depo memuru, laborant ve daktilo olarak tanımlanmıştır (Necati Öğretmen Okulu 1953-1954: 12). Yönetmeliklerde, memuriyetler arasında tanımlanmamış olmakla birlikte, Necati Bey Eğitim Enstitüsünde bir laborant unvanıyla bir memurun görev yaptığı anlaşılmaktadır. 1965-1966 ders yılında Bursa Eğitim Enstitüsünde de 6 memur görev yapmıştır. Ayrıca Enstitünün bir doktoru da bulunmaktadır (Demirel ve Becerikli, 2017: 358). Diğer taraftan Bursa Eğitim Enstitüsünde 1968 yılı itibariyle 12.946 eserin bulunduğu bir kütüphanenin ve kadrolu bir kütüphane memurunun olduğu anlaşılmaktadır (Demirel ve Becerikli, 2017: 351).

2.6. Enstitü Doktoru

Enstitülerde öğrenci ve personelin sağlık durumlarıyla ilgilenmek üzere bir doktor görevlendirilmiştir. Doktorun, enstitünün daimî bir personeli olmadığı, görevlendirme suretiyle çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira 1955 yılında çıkarılan yönetmelikte doktorun, idarece belirlenen saatlerde enstitüye gelmesi planlanmıştır (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 15). Yönetmeliklerde dikkat çeken bir unsur, prevantoryum ve sanatoryuma gitmesi gereken öğrencilerin tespit edilmesinin enstitü doktorunun görevleri arasında özellikle zikredilmiş olmasıdır. İfade edilen görev her yönetmelikte belirtilmiştir. Prevantoryum, verem mikrobuna maruz kalmış olmakla birlikte henüz hastalığa yakalanmamış zayıf kişilerin vereme yakalanmasını önlemek amacıyla bakıldıkları sağlık kurumlarına verilen addır. Sanatoryum ise özellikle verem hastalarının tedavisi için kurulmuş sağlık kuruluşlarıdır.

1947'de çıkarılan geçici yönetmelikte enstitü doktorunun her öğretim yılı başında enstitüye yeni gelecek öğrencileri muayene ederek sağlık yönüyle enstitüye devamlarını uygun görmediklerini belirlemesi hükmü bulunmaktadır (Eğitim Enstitüsü Geçici Yönetmeliği, 1947: 176). Bu hüküm öğretmenlik mesleğine sağlık yönüyle uygun olmayanların öğrencilik başlamadan belirlenmesi anlamına gelmektedir. Ancak daha sonra çıkarılan yönetmeliklerde böyle bir tanımla yapılmamış, yalnızca dönem başında ve tatil öncesinde öğrencilerin muayene edilmesi öngörülmüştür (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 15; Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1968; Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1969)

2.7. Enstitü Bölüm Şefleri, Bölüm Temsilcileri

1955 ve sonrasında “Bölüm Şefleri, Bölüm Temsilcileri” şeklinde tanımlanan görevler, 1932’de “Şube Meclisleri” (Altunya, 2006: 114), 1947’de “Şube ve Grup Başları” olarak belirtilmişlerdir. 1947’de eğitim enstitüleri, toplu dersler bölümü ve tek dersler bölümü olarak planlanmıştır. Tek dersler bölümü müzik, resim-iş, beden eğitimi ve yabancı dil şubelerinden oluşacaktır. Toplu dersler bölümü ise yukarıda ifade edilen derslerin dışında tüm dersleri okutmaya yetkili öğretmenleri yetiştirecek bölümdür. Şube ve grup başları bu planın bir ürünüdür (Eğitim Enstitüsü Geçici Yönetmeliği, 1947: 173). Toplu dersler öğretmenliği anlayışından kısa süre içerisinde vazgeçilmesi nedeniyle 1955’te çıkarılan yönetmelikte, her bir bölümün idaresi için bölüm şefleri tanımlanmıştır.

Bölüm şefleri, ilgili bölüm öğretmenler kurulunca iki yılda bir seçilir ve enstitü müdürünün teklifi üzerine Maarif Vekâletince atanırlar. Süresi biten bölüm şefleri yeniden seçilebilirler. Yeniden seçilemeyen bölüm şefinin bu görevi enstitü müdürünün teklifiyle Maarif Vekâletince alınır ve yerine yeni seçilen öğretmen tayin edilir. Bakanlıkça sözleşmeyle çalıştırılan uzmanlardan, sözleşmesinde bölüm şefliği yapacağına dair hüküm bulunanlar seçim şartına tabi tutulmazlar.

Kadrosuzluğu dolayısıyla veya başka sebeplerle şef tayin edilmeyen bölümlerde bu görevi bölüm öğretmenler kurulunca her öğretim yılı başında seçilecek bölüm temsilcisi öğretmen yapar.

Bölüm şeflerinin temel görevi, bölümde eğitim öğretim faaliyetlerinin yönetmeliklere ve programlara uygun bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Bölüme ait işlerin konuşulup karara bağlanması için bölüm öğretmenler kurulunu en az ayda bir defa toplanmak ve toplantılara başkanlık etmek, kurulda alınan kararların uygulanmasını sağlamak da bölüm şeflerinin görevi arasındadır (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 20).

2.8. Enstitü Kurulları

Yönetmelikler arasında farklılıklar olmakla birlikte eğitim enstitüleri için temelde dört kurul belirlenmiştir. Bunlar öğretmenler kurulu, bölüm öğretmenler kurulu, enstitü kurulu ve disiplin kurullarıdır. Bölüm öğretmenler kurulu 1947 yılında çıkarılan geçici yönetmelikte, Disiplin Kurulu ise 1968 ve 1969 yıllarında çıkarılan yönetmeliklerde yer almamaktadır.

2.8.1. Öğretmenler Kurulu

Öğretmenler Kurulu enstitüdeki tüm öğretmenlerden oluşmaktadır. 1947 yılında yürürlüğe giren geçici yönetmelikte, kurulun, ihtiyaç duyulduğunda müdürün başkanlığında toplanması planlanmıştır. Kurulun görevi, enstitünün genel eğitim ve öğretim meseleleri ile müdürlük ve öğretmenler kurulu tarafından tespit edilen eğitim ve öğretim konularının müzakere edilmesi, şeklinde belirlenmiştir (Eğitim Enstitüsü Geçici Yönetmeliği, 1947: 175).

1955 yılında ve sonrasında çıkarılan yönetmeliklerde Öğretmenler Kurulunun görevleri genişletilmiş ve daha ayrıntılı tanımlanmıştır. 1955 yönetmeliğinde eğitim enstitüleri için asistan kadrosu tanımlandığından, Öğretmenler Kurulu da güncellenmiş ve kurula öğretmenlerin yanında asistanlar da eklenmiştir. Ayrıca kurulun yılda en az üç defa (dönem başlarında ve ders kesimlerinde) toplanması esası getirilmiştir. Kurulun görevleri ise aşağıdaki şekliyle tanımlanmıştır.

- Enstitünün, yönetim ve eğitim-öğretim alanlarındaki genel gidişatını gözden geçirir.
- Gelecek için ifade edilen temennileri tetkik ve tespit eder.
- Yönetmelik hükümlerine göre gerekli seçimleri yapar.
- Vekâletçe veya enstitü müdürlüğüne belirlenen konuları inceleyip karara bağlar.

Öğretmenler kurulu toplantılarına müdür başkanlık yapar. Kararlar, toplantıda bulunanların çoğunluğu ile alınır. Öğretmenler kurulu görüşmelerine ait zabıtların tutulması ve

kararların yazılması işlerini kurulca seçilecek iki öğretmenle müdür başyardımcısı birlikte yaparlar. Kurul kararlarını bu iki öğretmenle birlikte müdür ve başyardımcısı imzalarlar. Kararlar ve zabıtları müdür başyardımcısı muhafaza eder (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 20-21).

2.8.2. Bölüm Öğretmenler Kurulu

Bölüm Öğretmenler Kurulu ilk defa 1955 yılında çıkarılan Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği'nde yer almıştır. 1955 yılı sonrasında çıkarılan yönetmeliklerle benzer hükümleri içerir.

Bölüm Öğretmenler Kurulu, ilgili bölümün öğretmen ve asistanlarından oluşur. Bu kurul, bölüm şefi veya temsilcisinin başkanlığında en az ayda bir defa toplanır.

Bölüm öğretmenler kurulunun görevleri şunlardır:

- Bölüm şefini veya temsilcisini seçmek,
- Bölümün eğitim ve öğretim çalışmalarını inceleyip gereken karar ve tedbirleri almak,
- İlgili öğretmenler tarafından hazırlanan müfredat programı tasarılarını gözden geçirerek birleştirmek ve bölüm ders dağıtma cetveli tasarısı hazırlamak,
- Enstitü kurulunun tetkikine sunulacak eğitim-öğretim meselelerini tespit etmek,
- İnceleme, kurs veya uygulama için başka yerlere gönderilmesi gereken sınıfların çalışma programlarını hazırlamak ve bu çalışmaları idare edecek öğretmenleri seçmek,
- Mayıs ayı içinde bölüm öğrencilerinin umumi durumlarını gözden geçirerek her birinin durum fişine yazılacak hükmü tespit etmek ve yönetmeliğin 74. maddesine göre enstitüden çıkarılması gerekenleri kararlaştırmak⁴
- Yönetmelikle belirlenen veya idareye verilen diğer işleri yapmak.

Kurulun kararlarını, bölüm şefi veya temsilcisi yazarak toplantıda bulunan öğretmenlere imzalatıp muhafaza eder ve uygulamasını takip eder. Bölüm öğretmenler kurulunun program ve yönetmeliklerde değişiklik yapılmasına dair olan kararlarıyla bütçeden masraf yapılmasını gerektiren kararları, incelenmek üzere enstitü kuruluna gönderilir. Diğer kararlardan Maarif Vekâletince tasdik olunması gerekmeyenler, enstitü müdürlüğünün tasdikinden sonra uygulanır (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 21,22).

2.8.3. Enstitü Kurulu

1932 yılında kabul edilen Gazi Terbiye Enstitüsü Talimatnamesi'ne göre, Enstitü için enstitü meclisi tanımlanmıştır (Altunya, 2006: 114). Eğitim Enstitüsü Geçici Yönetmeliği'nde (1947), enstitü kurulu olarak tanımlanan kurul, müdür başkanlığında, müdür başyardımcısı ile şube ve grup başlarından oluşmaktadır. Adı geçen yönetmeliğe göre: Enstitü kurulu, ders yılı içinde en az dört defa toplanır. Ders zümreleri ve şubeler arasında ortak eğitim-öğretim meselelerini inceleyip ahenkleştirmek, özellikle öğretimin, eğitim enstitüleri amaçlarına uygun olarak yürütülmesini sağlamak bu kurulun başlıca görevleridir (Eğitim Enstitüsü Geçici Yönetmeliği, 1947: 175).

1955 ve sonraki yıllarda çıkarılan yönetmeliklerde enstitü kurulu ve görevleri daha ayrıntılı tanımlanmıştır. Temel olarak kurul üyeleri yukarıda ifade edildiği gibidir. Ancak, eğer enstitünün hesap işleri ile idareye ve tahakkuk memurluğu görevine başyardımcıdan başka bir müdür yardımcısı tayin edilmişse o yardımcı da enstitü kuruluna üye olarak katılır. Ayrıca kurulun üye sayısı (müdür dâhil), 7'den az olursa enstitü öğretmenler kurulunun seçeceği öğretmenlerle 7'ye tamamlanır. Enstitü kurulunun görevleri aşağıdaki gibidir:

- Eğitim ve öğretimin yönetmeliklerde tespit edilen amaçlara uygun olarak yürütülmesini sağlar.

⁴ 74. madde, genel durumu itibarıyla, mezun olduktan sonra tayini gereken görevi yapacak vasıfta bulunmayan öğrencilerin bölüm öğretmenler kurulu kararıyla enstitüden çıkarılması ve ilgiliye öğrenim belgesi verilmesini içerir. Çıkarma kararı, Maarif Vekâletinin tasdikinden sonra uygulanır.

- b) Bölümler arası eğitim, öğretim, yönetim ve uygulama çalışmalarını düzenler.
- c) Enstitünün bütçe tasarısını hazırlar ve her yıl Maarif Vekâletince, enstitü umumi masraflarına karşılık verilen tahsisatın hangi ihtiyaçlara, ne miktarda ayrılacağını kararlaştırır.
- d) Enstitü öğretmen kurulunun gündemini hazırlar.
- e) Yönetmelikle veya idarece verilen diğer işleri yapar.

Enstitü kurulunun kararlarını müdür başyardımcısı yazar ve ilgililere imzalatılarak muhafaza eder (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 22).

2.8.4. Disiplin Kurulu

1947 yılında çıkarılan Eğitim Enstitüsü Geçici Yönetmeliği'ne göre, disiplin kurulu, müdür başyardımcısı ile öğretmenler kurulu tarafından her öğretim yılı başında seçilen iki öğretmenden oluşur.

Enstitü disiplinini ilgilendiren hususlar hakkında karar alınması, yönetmelik hükümlerine ve emirlerine aykırı hareket eden öğrencilerin, ihtar ve tekdir dışında kalan cezalarla, cezalandırılması disiplin kuruluna ait bir iştir. Disiplin kurulu, kendisine görev olarak verilen işlere müdürün havalesiyle bakar. Toplantıya getirilecek hallerin dışında, kurul, enstitünün genel düzen ve disiplini ile ilgili meseleler için dönem başlarında olmak üzere yılda iki defa toplanır. Bu takdirde kurula enstitü müdürü başkanlık eder.

Eğitim enstitüsü öğrencilerinin, öğrenim hayatları boyunca göz önünde bulundurmaya mecbur olduğu esaslar şunlardır:

- a) Bir yükseköğrenim kurumunun hayatına ve mensuplarına yakışmayacak her türlü kötü ve ayıp sayılan hareketlerden sakınmak ve yüksekokul öğrenciliği şerefini korumak,
- b) Derslere, seminer ve uygulama çalışmalarına muntazam devam ederek öğretim ve yönetim heyetleri tarafından kendilerine verilecek ödevleri yerine getirmek, dikkat ciddiyet ve çalışkanlıktan ayrılmamak,
- c) Arkadaşlarına ve çevredekilere daima sevgi ve saygı telkin edecek davranışlar sergilemek,
- d) Enstitü yönetimince tespit olunacak iç talimata aykırı hareket etmemek (Eğitim Enstitüsü Geçici Yönetmeliği, 1947: 176).

1947'den farklı olarak, 1955 yılında çıkarılan yönetmelikle enstitü disiplin kurulunun, öğretmenler kurulunca her öğretim yılı başında seçilecek üç öğretmen ve müdür başyardımcısından oluşması kararlaştırılmıştır. Ayrıca disiplin kurulunda durumu incelenen öğrencinin mensup olduğu bölüm şefi veya temsilcisi de kurulda hazır bulunur ve asıl üyeler gibi oy kullanır (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1955: 22-23).

1968 ve 1969 yıllarında çıkarılan yönetmeliklerde disiplin kurulu tanımlanmamıştır. Her iki yönetmelikte müdür başyardımcının enstitü disiplin kuruluna başkanlık yapacağı belirtilmektedir. Yine öğrencilerle ilgili maddelerde de disiplin kuruluna atıflar vardır. Ancak disiplin işlerinin nasıl yürütüleceğine, ilgili iki yönetmelikte de yer verilmemiştir (Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1968; Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği, 1969). Bu durum 1968'de öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumları için ortak bir disiplin yönetmeliği çıkarılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Zikredilen tarihten sonra eğitim enstitülerinin disiplin işleri, Öğretmen Yetiştiren Yüksek Dereceli Okullar Disiplin Yönetmeliği'ne göre yürütülmüştür (Becerikli, 2019: 123).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nden alınan mirasın üzerine Cumhuriyet Dönemi'nde öğretmen yetiştiren yeni kurumlar da açılmıştır. Bu kurumların ilki, ortaokullara öğretmen yetiştirmek üzere açılmış olan Gazi Eğitim Enstitüsüdür. 1944'te ikincisi açılan eğitim enstitülerinin çoğaltılması kararının alınmasından sonra, onların yönetimini tasarlayan yönetmelikler

1947'den itibaren çıkarılmaya başlanmıştır. Yönetmelikler incelendiğinde yönetim için müdür ve yardımcılarının dışında çeşitli kurulların oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

İfade edilen ilgili kurullara gerek akademik anlamda ve gerekse idari anlamda önemli sorumluluk ve görevler yüklenmiştir. Bölüm şefleri ve temsilcilerinin seçimi, öğretim programlarından uygulamaya eğitim-öğretim işlerinin planlanması, tartışılması ve çözüm önerilerinin getirilmesi, öğretmen olamayacak öğrencilerin tespiti ve okuldan çıkarılmaları teklifi gibi görevler bunun göstergeleridir. Aynı şekilde enstitülerin tüm öğretmen ve asistanlarından oluşan Enstitü Öğretmenler Kuruluna, enstitünün eğitim-öğretim ve yönetim alanlarındaki genel gidişatını gözden geçirme sorumluluğu yüklenmiştir. Müdür başkanlığında oluşturulmuş olan Enstitü Kurulu, yine idari ve eğitim-öğretim konularıyla ilgilenen diğer bir üst kurul olarak tasarlanmıştır.

Gerek bölüm şefleri ve kurullarıyla gerek asistanlık kadrolarıyla eğitim enstitülerinin akademik bir yapıda kurulmasının planlandığı anlaşılmaktadır. İfade edilen kurullar ve öğretmenlerin, asistanlık yoluyla, kendi içerisinde yetiştirilmesi planı fakülte yönetimiyle benzerlik oluşturmaktadır. Ancak asistanlık kadrolarının eğitim enstitülerinde yaygın olarak oluşturulamaması bu konuda başarıya ulaşamadığının bir göstergesidir. Bu beklentideki temel problem yeni öğretim kadrolarını oluşturacakların akademik bir hüviyetlerinin olmayışıdır. Fakat buna rağmen eğitim enstitülerinin müdür ve öğretmenlerinin planlanan akademik hüviyetten etkilendikleri aşikârdır. Müdür ve öğretmenlerin eğitim-öğretim konularıyla alakalı yazı ve kitaplar kaleme almış olmaları bunun bir göstergesidir.

Müdürlerinin vasıfları ve görev sürelerindeki istikrar enstitülerin kurumsallaşmasında ve başarısında önemli bir etken olmuştur. Diğer taraftan enstitü öğretmenleri niteliğinin de bu başarıda önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Enstitü öğretmenleri, eğitim almaları amacıyla yurtdışına gönderildikleri gibi yurt içerisinde çeşitli kurslara da tabi tutulmuşlardır.

Kaynaklar

- Alkım, (1974-1976). Sayılar: 53-64.
- Altunya, N. (2006). *Gazi Eğitim Enstitüsü, Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980)*, Ankara: G:Ü: İletişim Fakültesi Basımevi.
- Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi.
- Ayas, N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Becerikli, S. (2019). *Öğretmen Yetiştirmede İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Modeli (1924-1978)*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa.
- Becerikli, S. ve Demirel M. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet Bursa'sına Miras Kalan Öğretmen Okulları (1883-1975) , *History Studies*, 9(1): 65-84.
- Beyzadeoğlu, Y.Z. (1976). Mektupla Öğretimin Sonu, *Alkım*, 9(63-64): 16-18.
- Demirel, F. (2012). Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2): 507 – 530.
- Demirel, M. (2002). Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri, *Türkler*, XV: 44-60.
- Demirel, M. ve Becerikli, S. (2017). Bursa Eğitim Enstitüsü, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1): 341-374.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi: 180.09.0.0/78.382.1.
- Duman, T. (1991). *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihi Gelişimi)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Eğitim Enstitüleri Geçici Yönetmeliği. (03.03.1947) *Tebliğler Dergisi*, 9(423): 173-180.
- Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği*. (1955). İstanbul: Matbaacılık Okulu.
- Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği. (25.11.1968). *Tebliğler Dergisi*, 31(1530): 495-502.
- Eğitim Enstitüsü Yönetmeliği. (16.06.1969). *Resmi Gazete*, (13224): 1-11.
- Erdem, A. (2015). Türkiye'deki Öğretmen Yetiştirme Amaçları, Belirsizlikleri, Çelişkileri, *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimcileri Dergisi*, C.(1): 16 – 38.
- Güçlü, M. (2013). 1950 ve 1980 Yılları Arasında Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Alanında Görülen Temel Eğilimler, *OPUS-Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 83-91.
- Kavcar, C. (2002). Cumhuriyet Döneminde Dal Öğretmeni Yetiştirme, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1): 1-14.
- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*. (1286). İstanbul.
- Maarif Vekâleti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*. (1341). İstanbul.
- Milli Eğitim İstatistikleri Meslek-Teknik ve Yüksek Öğretim 1961/65*. (1968). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1965-67*. (1969). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1967-70*. (1972). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Milli Eğitim İstatistikleri Yüksek Öğretim 1970-1974*. (1977). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Milli Eğitim İstatistikleri Yükseköğretim 1974-1978*. (1980). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Necati Eğitim Enstitüsü* (1948). Balıkesir.
- Necati Öğretmen Okulu 1953-1954*, Balıkesir.
- Orta Muallim Mektebi Muvakkat Talimatnamesi*. (21.12.1927). *Tebliğler Dergisi*, 12: 1-84.
- Öztürk, C. (1998). *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Şahin, M. (2002). İzmir Eğitim Enstitüsü, *Tarih ve Toplum*, 38(225): 34-41.
- Şevket, S. (1924). Orta Darülmuallimat ve Darülmuallimin, *Muallimler Mecmuası*, 2(20): 575.
- Taşer, S. (2010). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Ünal, U. ve Birbudak T. (2013). *İstanbul Darülmuallimini (1948-1924)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yılman, M. (1987). *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Pedagojik Temelleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Zeran F. ve G. Jones. (1958). İdarecilerin Vazife ve Mesuliyetleri, (Çev: İbrahim Özgür), *Öğretmençe*: 4-8.

Erken Çocukluk Döneminde Yönetici İşlevlerin Gelişimi ve Değerlendirilmesi ile İlgili Türkiye’de Yapılan Bilimsel Çalışmaların İncelenmesi*

Investigation of the Scientific Studies in Turkey Regarding the Evaluation and Development of Executive Functions in Early Childhood Period

Arş. Gör. Tülay Gül TAŞKIN GÖKÇE¹, Prof. Dr. Adalet KANDIR²

Öz

Çağımızın getirileri içinde olumlu olduğu kadar bilinçsiz tüketim sonucu olumsuz özellikleri de yadsınamaz olan dijital kültür etkileri gündemdedir. Gelişmekte olan ülkemizde hızlı teknolojik değişimlerin etkisiyle büyüyen çocuklar; hızlı tüketen, sabırsız, tatminsiz bireylere dönüşmektedir. Yönetici işlevler; yeni karşılaşılan görevleri gerçekleştirmek için gerekli olan karmaşık bilişsel süreçler olarak tanımlanır. Kritik dönemlerin içinde bulunduğu erken çocukluk dönemi çocukların yönetici işlevlerinin gelişimi ve değerlendirilmesi açısından değerlidir. Bu araştırma, erken çocukluk döneminde yönetici işlevlerin gelişimi ve değerlendirilmesi konusunda bilimsel çalışmaların incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Yapılan araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırılması planlanan konular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Araştırmada belirlenmiş bilimsel çalışmalardan; yüksek lisans ve doktora tezlerine Ulusal Tez Merkezi; makalelere ulusal ve uluslararası hakemli eğitim dergilerini kapsayan Google Akademik kullanılarak ulaşılmıştır. Ardından yönetici/yürütücü işlevlerin kapsadığı kavramlardan belirlenen ‘çalışma belleği, dikkat, dürtü, empati, ketleme, öz düzenleme, problem çözme, bilişsel esneklik, akıl yürütme’ anahtar kelimeleri ile taramaya devam edilmiştir. Bu doğrultuda, 2000-2017 yılları arasında yurt içinde yapılmış 34 bilimsel çalışma, araştırma kapsamına alınmıştır. Ülkemizde yönetici işlevlerin erken çocukluk dönemindeki gelişimine yönelik az sayıda çalışma göze çarpmaktadır. Özellikle bu çalışmaların eğitim alanında bilişsel ve duygusal bütünlükte ele alınmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetici işlevler, yürütücü işlevler, erken yönetici işlevler, erken yürütücü işlevler, erken çocukluk dönemi

Makale Türü: Derleme

Abstract

The effects of the digital culture are on the agenda as well as the negative effects of unconscious consumption. Growing children in our developing country due to rapid technological changes; it turns into fast-consuming, impatient, unsatisfied individuals. Executive functions; it is defined as the complex cognitive processes needed to perform the new tasks encountered. Early childhood period in which critical periods are present is valuable for the development and evaluation of executive functions of children. The aim of this study is to investigate scientific studies on the development and evaluation of executive functions in early childhood. The method of research is document analysis. This method includes the analysis of written materials with information about the issues planned to be investigated. Scientific researches determined in the research; National Thesis Center for master's and doctoral theses; the articles were obtained by using Google Scholar covering national and international peer-reviewed educational journals. Then, scanning was continued with the keywords 'working memory, attention, impulse, empathy, inhibition, self-regulation, problem solving, cognitive flexibility, reasoning tar which

* Bu çalışma Afyonkarahisar'da gerçekleşen 13.Okul Öncesi Eğitimi Öğrenci Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, gultaskingokce@gazi.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9250-1213>.

² Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, akandir@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9917-2587>.

Atf için (to cite): Taşkın Gökçe, T. G. ve Kandır, A. (2019). Erken Çocukluk Döneminde Yönetici İşlevlerin Gelişimi ve Değerlendirilmesi ile İlgili Türkiye’de Yapılan Bilimsel Çalışmaların İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 529-546.

are the concepts covered by the executive functions. In this respect, 34 scientific studies conducted in the country between 2000-2017 were included in the study. In our country, few studies on the development of executive functions in early childhood stand out. In particular, it has been determined that these studies are not addressed in cognitive and emotional integrity in the field of education.

Keywords: Executive functions, early executive functions, early childhood period

Paper Type: Review

Giriş

Teknolojik gelişmeler günümüzde hızlı bir değişim ve dönüşüme neden olur. Bireyler zengin bir teknolojik ortamda yaşamaktadır. Gelişmekte olan ülkemizde bu hızlı değişim, kolaylıklar sağladığı gibi birtakım zorluk ve aksaklıkları beraberinde getirir. Dijital kültür sayesinde düşünme becerileri üst düzeyde, birçok işlemi aynı anda yapabilen, yaparak yaşayarak öğrenen kuşaklar oluşmaktadır. Örneğin bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı; dil gelişimini, matematiksel düşünme ve problem çözme becerilerini, özel eğitime muhtaç çocukların eğitimini destekler. Diğer yandan; sabırsız, dikkat süresi kısa, beklemeden dönüt gelmesini isteyen, sosyalleşemeyen ve yalnızlaşan kuşaklar da dikkati çekmektedir (Konca, 2014: 30; Pedro, 2006). Hızlı teknolojik gelişmeler sebebiyle ‘dijital kültür’ etkisi altında tüketen birey sayısı her gün artar. Tüketen birey beklemeye tahammül edemez, derin düşünemez, dikkat ve odaklanma sorunları yaşar. İsteklerine odaklanarak yaşadığından empati kurmaya zaman ayırmaz. Sosyal problemlerle karşı karşıya kalır ve yalnızlaşır. Fiziksel donanımında, beyinde, var olan potansiyelleri geliştiremez ve köreltir.

Gelişim kuramları doğrultusunda baktığımızda; Piaget’e göre kültürel aktarım ve dengeleme gelişimi etkileyen faktörlerdendir. Kültürdeki bilginin gelişim sürecindeki çocuğa aktarılması ile çocuk, bilgi ve deneyimleri arasında dengeleme yapmaya çalışır. Dengelemenin çokluğu bilişsel gelişimi de olumlu etkiler. Diğer yandan Vygotsky de çocuğun sosyal gelişimini, içindeki bulunduğu kültürü içselleştirmesi ve benimsemesiyle bağdaştırır. Gelişimin sağlıklı olması için ise dilin önemini vurgular. Dolayısıyla dijital kültür toplumunda çocuğun dijital araçların diline de hâkim olması önemli görülür (Sormaz ve Yüksel, 2012: 992).

1. Yönetici İşlevlerin Kapsamı

Yönetici işlevler; beyinde prefrontal lob olarak adlandırılan ön bölgede gerçekleşen, denetleyici ve düzenleyici işlevlerdir. Düşünme (bellek ve karar verme gibi) ve davranışları (dikkat, ketleme, iletişim ve problem çözme gibi) içeren beceriler olarak iki boyutta açıklanabilir (Dawson ve Guare, 2008’den aktaran Daniels ve Peters, 2015: 102).

Prefrontal lobun görevleri; çoklu görevleri organize etmek, amaç ve öncelikleri belirlemek, belirli uyarıyı engellemek, öz kontrolü sağlamak, empati kurmak, uygun davranışı başlatmak, doğru muhakemede bulunmak, strateji geliştirmek, ileriye planlamak, değişen durumlara uygun davranışlar geliştirmek, tamamlanan etkinlikleri sonlandırmak şeklinde sıralanabilir (Daniels ve Peters, 2015: 103).

Literatüre bakıldığında ise genel olarak; duyguların ve dürtünün kontrolü (Ardilla, 2008: 95; Sousa, 2003: 57), çalışma belleği, dikkat (Sousa,2003: 58; Wong, Jacques ve Zelazo, 2008: 34), problem çözme, (Ardilla, 2008: 96; Wong, Jacques ve Zelazo, 2008: 34), ketleme (Ardilla,2008: 96; Karakaş ve Karakaş, 2000: 220; Pennington ve Ozonoff, 1996: 59; Wong, Jacques ve Zelazo, 2008: 34) ile ilgili işlevler olduğunu söylemek mümkündür.

2. Yönetici İşlevlerin Gelişimi

Yönetici işlevlerin gelişimi, ilgili çalışmalarda farklı açılardan incelenmiştir. Bu çalışmalar paralelinde belleğin yaşa bağlı arttığı (Baddeley ve Hitch, 2000: 132); yönetici işlevlerin temelini dikkat ve odaklanma olduğu ve dikkatin ortaya çıkması ile odaklanma süresinin artmaya başladığı (Garon, Bryson ve Smith, 2008: 37); Zelazo ve Frye (1998: 123)’e göre çocuğun artan kurallar üzerinde düşünüp, çelişen durumlara yeniden düzenleme yaptığı

söylenir. Ayrıca yönetici işlevlerin farklı bileşenlerinin gelişimi farklı yollar izlese de birbiri ile yakın ilişkilidir (Diamond, 2006: 8). Beynin gelişimi açısından yönetici işlevlerin fizyolojik gelişimi açısından baktığımızda 18 aydan 5 yaşa kadar motor tepkilere dayanan görevlerde çalışma belleği, ketleme ve basit esneklik becerileri ortaya çıkmaktadır (Welsh, Friedman ve Spieker, 2005: 171).

Çalışma belleği çocuğa, bir etkinlik üzerinde zaman geçirirken bilgileri aklında tutması ve amaca uygun davranış göstermesi açısından önemli katkıda bulunur. Bunun sonucunda karmaşık ve yeni davranışlarından sonuç çıkarma, öngörü, hazırlık ve taklidi sağlar. Kendine yönelik konuşmanın (self-directed speech) içselleştirilmesi diğer bir yönetici işlevdir. Altı yaş öncesinde çoğu çocuk çoğunlukla kendi kendine sesli konuşur. Yeniden yapılandırma (reconstitution), iki ayrı süreci içermektedir: gözlenen davranışın parçalara ayrılması ve yeni durumlarda bu parçaların kombinasyonudur. Yeniden yapılandırma çocuğa; akıcılık, esneklik ve yaratıcılık sağlar (Daniels ve Peters, 2015: 141).

Dünyada az tecrübesi bulunan küçük yaş gruplarında teknolojik gelişmelerin negatif etkisine karşı korunmalarına ayrıca ihtiyaç vardır. Erken çocukluk döneminde beynin gelişimi çok hızlıdır. Çocukları yönetici işlevler açısından tanımak, gelişimde toplum etkisinin önemi nedeniyle destekleyici ortamlar sunmak gerekir. Buna ek olarak fizyolojik sebeplerle tipik gelişim gösteremeyen çocukların fark edilmesinin, erken çocukluk döneminde yönetici işlevlerin gelişiminin ve değerlendirilmesinin nasıl olduğunun/olacağına bilinmesi gerekli bir durumdur. Sosyal çevre, kültür ve kalıtım (epigenetik etki) etkileriyle çocukların yönetici işlevlerinde oluşabilecek bozuklukların üstesinden nasıl gelineceğinin anlaşılması gerekir. Ayrıca yurt dışında yapılan çalışmalarla karşılaştırmak açısından, ülkemizde yönetici işlevler konusunda yapılan çalışmaların değerlendirilmesi son derece önemlidir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Erken çocukluk döneminde yönetici işlevlerin gelişimi ve değerlendirilmesi ile ilgili Türkiye’de yapılan bilimsel çalışmaların incelenmesi amaçlanan bu araştırma; nitel yöntemle yapılmıştır. Betimsel tarama modeli ile yapılan araştırmada doküman analizi kullanılmıştır. Doküman; sosyal olgular üstünde bilgi sağlayan herhangi bir malzemedir ve araştırmacıdan bağımsız olarak vardır (Corbetta, 2003: 287). Best (1959: 118’den aktaran Metin, 2012: 375) doküman analizini ‘var olan kayıt ya da belgelerin, bilgi kaynağı olarak, sistematik bir şekilde incelenmesi’; Payne (2004); sınıflandırmak, araştırmak, yorumlamak ve fiziksel kaynakların sınırlarını yorumlamak olarak tanımlar (Mogalakwe, 2006: 224). Ayrıca Mogalakwe (2006) doküman incelemesinin bağımsız bir bilimsel araştırma yöntemi olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir.

Bilimsel çalışmalarda veri kaynaklarından bazıları; uzmanlar, kitaplar, dergiler, uzmanlar, tezler, konferans dokümanları, önceki araştırma taramalarıdır. Dokümanlara ulaşmada üniversite kütüphaneleri, bilgisayar destekli taramalar yardımcı olur (Balci, 2018: 67). Doküman analizinde birincil doküman ve ikincil doküman vardır. Birincil dokümanlar; bir kuramcı, araştırmacı tarafından yazılan, çeşitli çalışmaların derlemesi olmayan özgün çalışmalardır (Bailey 1994: 194, aktaran Mogalakwe, 2006:225; Balci, 2018: 65; Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016: 46). İkincil dokümanlar ise; araştırma ile okuyucu arasında bir aracı bulunan, daha önce yapılmış çalışmaları özetleyen ya da hakkında bilgi veren çalışmalardır.

Araştırmaya alınan dokümanlar belli ölçütlere uygun olarak seçilmiştir. Scott (1990) dokümanların geçerlik ve güvenilirliklerini aşağıdaki ölçütlere göre belirlemiştir (aktaran İnci, Akpınar ve Kandır, 2017: 499) :

- Dokümanın gerçek olması,
- Doğruluğu içerecek şekilde inanılır olması,
- Taklitten uzak olması

- Güncel anlamı içermesidir.

Bu çalışmada belirlenmiş bilimsel çalışmalardan; yüksek lisans ve doktora tezlerine Ulusal Tez Merkezi sayfası; makalelere ulusal ve uluslararası hakemli eğitim dergilerini kapsayan Google Akademik kullanılarak ulaşılmıştır. Araştırmaya alınan dokümanlar; bilimsel makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri olduğundan yukarıda sıralanan ölçütlere uygun olduğu kabul edilmiştir. Araştırmanın amacıyla doğrudan ilişkili olduğu düşünülen ‘yönetici işlevler, yürütücü işlevler’ anahtar kelimeleri ile arama yapılmıştır. Literatürde yönetici işlevler ve yürütücü işlevler kavramlarının birbiri yerine ve aynı anlamda kullanıldığı görülmüştür. Ancak kelime kökenine inildiğinde ve araştırmalardaki içeriğe bakılarak ‘yönetici işlevler’ demenin daha kapsamlı bir ifade olacağına karar verilmiştir. Ardından yönetici işlevlerin kapsadığı kavramlardan belirlenen ‘bellek, çalışma belleği, dikkat, dürtü, empati, ketleme, öz düzenleme, iletişim, problem çözme, bilişsel esneklik, engelleme (inhibisyon), soyutlama, karar verme, erteleme, planlama’ anahtar kelimeleri ile taramaya devam edilmiştir. ‘Planlama, erteleme, soyutlama’ ile ilgili konu paralelinde çalışmalara rastlanmamıştır. Karar vermede ise var olan çalışmalar ergenler ve okul yöneticileri kapsamında ele alınmıştır. ‘Bilişsel esneklik’ kavramı ise fizyolojik problem yaşayan çocuk ve ergenler (Selcen Gürel, 2009) ya da ikidillilik ve ergenler (Karlı, 2015) açısından incelenmiştir. ‘İletişim’ anahtar kelimesi ile taranan ve dil gelişimini, özel gereksinimli çocukları, iletişim ve sosyal gelişim ilişkisini anlatan çalışmaların (Aktürk, 2012; Erbilgin, 2016; Kuleli Sertgil, 2011) yanı sıra; müziksel iletişim (Doğru, 2010), drama (Bayrakçı, 2007 ve Görgülü, 2009) , problem çözme (Alakoç, 2005), öz yeterlik (Ata, 2015), anne, baba ve çocuk iletişimi (Arabacı, 2011; Tarkoçin, 2014 ve Temiz, 2014) odaklı çocuklar ile yapılmış çalışmalar mevcuttur. ‘Problem çözme’ anahtar kelimesi ile ulaşılan çalışmalar fen ve doğa etkinliklerinin etkisini (Akkaya,2006); bakış açısı alma becerisi (Bal, 2013) ve teknoloji (Kılıç-Çakmak vd. 2015: 134) ile problem çözme ilişkisini incelemiştir. Genel olarak problem çözme becerisinin nasıl geliştiğine, uygulanan eğitim programlarının etkililiğine bakılmıştır (Akkaya Ersan, 2014; Alemdar Coşkun, 2016 ve Arslan, 2012). Ulaşılan tez ve makalelerden, yönetici/yürütücü işlevler dahilinde ele alınanlardan, örnekleme erken çocukluk dönemindeki çocuklar olan bilimsel çalışmalar seçilmiştir.

Araştırma süreci beş aşamada sıralanabilir (Forster, 1995; aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2008:85):

Dokümanlara ulaşma: Araştırma konusu ile ilgili dokümanlara nasıl ulaşılabileceğine karar verilmiştir. Yüksek lisans ve doktora tezlerine YÖK’ün Ulusal Tez Merkezi, makalelere ise Google Akademik veri tabanlarından ulaşılmıştır.

Özgünlüğü kontrol etme: Bu aşamada araştırmacı dikkatli bir gözlemlerle karar vermelidir. Dokümanlara ulaştıktan sonra tamamı değerlendirmeye alınmış; birbirinin tekrarı görünen, kim/kimler tarafından üretildiği belirli olmayan, doküman üzerinde bir oynama ya da bozulma olduğu belirlenen çalışmalar, araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Dokümanları anlama: Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği açısından dokümanlar iyi özümsemelidir. Veriler analiz edilmeden önce arama yapılan anahtar sözcüklere göre başlıklandırılmıştır. Çalışmada ulaşılan dokümanlarda tezlerin yılını, amacını, yöntemini, sonucunu kapsayan bilgiler bulunmaktadır.

Verilerin analizi: Analiz aşamasında ilk olarak içerik analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda veriler kodlanmış, temalar bulunmuş, bulgular yorumlanmıştır. İlişkili olduğu düşünülen kodlar sentezlenerek temalar çıkarılmıştır. Bu temalar; ‘bilimsel çalışmaların yılı, taramada kullanılan anahtar sözcükler, çalışma deseni, hangi veri tabanından ulaşıldığı ve çalışmanın doktora ya da yüksek lisans tezi ya da makale mi olduğu ile ilgili başlıklar altında sıralanmıştır. Ardından dokümanların daha iyi anlaşılması için belirlenen kriterlere göre dağılımları tablolaştırılarak verilmiştir. Anlamli olacağı düşünülen kriterler paralelinde çalışmaların sayısal dağılımları verilmiştir.

Verilerin kullanılması: Elde edilen bulgular, analiz edilerek literatür bağlamında tartışılmıştır.

Makaleye dahil edilen tüm bilimsel çalışmalar aşağıda listelenmiştir:

Tablo 1. Araştırma kapsamındaki makalelerin yıllara göre sıralanmış dağılımı

<i>Kod</i>	<i>Makale Adı</i>	<i>Çalışma Deseni</i>	<i>Dergi Adı</i>	<i>Yıl</i>
M1	Yönetici İşlevlerin Ayrıştırılmasında Multidisipliner Yaklaşım: Bilişsel Psikolojiden Nöroradyolojiye	Nicel	Klinik Psikiyatri	2000
M2	Çocuklarda Bilgi İşlemedeki Üst İşlemlerin Yaşa Bağlı Değişimi	Nicel	Türk Psikiyatri Dergisi	2008
M3	Zihin Kuramı ile Çalışma Belleği, Dil Becerisi ve Yönetici İşlevler Arasındaki Bağlantılar Küçük (36-48 ay) ve Büyük (53-72 ay) Çocuklarda Farklılık Gösterebilir mi?	Nicel	Türk Psikoloji Dergisi	2012
M4	Üstün-Zekâlı ve Normal-Zekâlı Çocuklarda Yönetimsel İşlevler: Londra Kulesi Testi	Nicel	Psikoloji Çalışmaları Dergisi	2012
M5	Okul Öncesi Çocukların Yürütücü İşlevleri Ve Duygu Düzenleme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	Nicel	Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi	2016

Tablo 1’de araştırma kapsamında yıllara göre sıralanmış makalelerin adı, çalışma deseni, hangi dergide yayınlandığı ve yılı verilmiştir.

Tablo 2. Araştırma kapsamındaki yüksek lisans tezlerinin yıllara göre sıralanmış dağılımı

<i>Kod</i>	<i>Tez Adı</i>	<i>Çalışma Deseni</i>	<i>Üniversite</i>	<i>Yıl</i>
T1	Kentte Ve Köyde Yaşamakta Olan 7-9 Yaş Çocuklarının Bellek Ve Yönetici İşlevlerinin Karşılaştırılması	Nicel	Uludağ Üniversitesi	2004
T2	4-6 Yaş Çocuklarında Prefrontal Loba Bağlı Bellek Gelişimi	Nicel	Uludağ Üniversitesi	2004
T3	Effect of bilingualism on inhibitory control and theory of mind development	Nicel	Boğaziçi Üniversitesi	2007
T4	6-12 Yaş Çocuklarının Dikkat Ve Ketleme Görevlerindeki Performans Örüntüleri	Nicel	Hacettepe Üniversitesi	2009
T5	A Validation Study for the Childhood Executive Function Inventory: Behavioral Correlates of Executive Functioning	Nicel	Boğaziçi Üniversitesi	2010
T6	Yönetici İşlevlere Yönelik Davranış Değerlendirme Envanterinin (YİYDDE) Türkçe Çevirisi, Güvenilirlik Ve Geçerlilik Çalışması	Nicel	İstanbul Üniversitesi	2010
T7	Effects Of Second Language Exposure in The Preschool Context On First Language Skills And Executive Functions of 4 And 5 Year Olds	Karma	Boğaziçi Üniversitesi	2011
T8	Zihin Kuramı, Dil ve Çalışma Belleği Arasındaki Gelişimsel Bağlantılar	Nicel	İstanbul Üniversitesi	2011

T9	Social Competence, Theory of Mind, and Executive Function in Institution-Reared Turkish Preschoolers	Nicel	Koç Üniversitesi	2012
T10	Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması	Nicel	Hacettepe Üniversitesi	2012
T11	Wechsler Çocuklar İçin Zekâ Ölçekleri İle Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Bilişsel Profillerinin İncelenmesi	Nicel	Ankara Üniversitesi	2013
T12	Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Ve Olmayan Çocuklarda, Wechsler Çocuklar İçin Zekâ Ölçeği IV ve Nöropsikolojik Testlerle Ölçülen Yönetici İşlev Bozuklukları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	Nicel	Hacettepe Üniversitesi	2013
T13	6-8 Yaş Arası Üstün Ve Normal Çocukların Yaş, Zekâ Ve Duygu Kontrolü-İrade Eğitimi Almış Olma Bağlamında Karşılaştırılması	Nicel	İstanbul Bilim Üniversitesi	2013
T14	Görme Yetersizliğinden Etkilenmiş Ve Tipik Gelişim Gösteren Çocukların Sosyal Becerilerinin Ve Yönetici İşlevlerinin Karşılaştırılması	Nicel	Gazi Üniversitesi	2014
T15	Executive Function and Effortful Control: Relations with Theory of Mind and Social Behavior	Nicel	Koç Üniversitesi	2014
T16	A Measure Of Conflict Inhibition in Toddlers: The Animal-Vehicle Task	Nicel	Boğaziçi Üniversitesi	2015
T17	Self-Regulation in Turkish Preschoolers: Relations with Family Context and Socio-Emotional Competence	Nicel	Koç Üniversitesi	2015
T18	Links Between Executive Functions And School Readiness	Karma	Özyeğin Üniversitesi	2016
T19	5-10 Yaş Grubu Çocuklara Yönelik Çalışma Belleği Ölçeğinin Geçerlik-Güvenirlik Çalışması	Nicel	Ankara Üniversitesi	2016
T20	Okul Öncesi Çocuklarda Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Belirtilerinin, Davranışsal, Sosyal Problemler, Aile İşlevselliği Ve Ebeveyn Tutumları İle İlişkilerinin Değerlendirilmesi	Nicel	Işık Üniversitesi	2017
T21	Okul Öncesi Çocukların Ve Ebeveynlerinin Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Belirtileri Ve Çocuklardaki Bu Belirtilerin Okul Davranışlarına Etkisi	Nicel	İstanbul Arel Üniversitesi	2017

Tablo 2’de araştırma kapsamına alınan yüksek lisans tez çalışmalarının adı, çalışma deseni, hangi üniversitede yapıldığı ve yılı sunulmuştur.

Tablo 3: Araştırma kapsamındaki doktora tezlerinin yıllara göre sıralanmış dağılımı

<i>Kod</i>	<i>Tez Adı</i>	<i>Çalışma Deseni</i>	<i>Üniversite</i>	<i>Yıl</i>
T1	Executive Functions in Children With Attention Deficit / Hyperactivity Disorder (Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu olan çocuklarda yönetici işlevler)	Nicel	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	2007
T2	Okulöncesi Çocuklarda Bağlanma Örüntüsünün Kişilerarası Problem Çözme ve Açık Bellek Süreçlerine Etkisi	Karma	Ankara Üniversitesi	2007
T3	Üstün ve Normal Öğrencilerin Yönetici İşlevlerinin ve Çalışma Belleklerinin Değerlendirilmesi ve İhtiyaçlarına Yönelik Eğitim Programının Uygulanması	Nicel	İstanbul Üniversitesi	2009
T4	Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden Altı Yaş Grubu Çocukların Bellek Gelişimine Bellek Eğitiminin Etkisinin İncelenmesi	Nicel	Gazi Üniversitesi	2009
T5 *	Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Tanısı Alan Çocuk Ve Ergenlerde Yürütücü İşlevler'in Davranışsal Ve Nörokognitif Yöntemlerle Değerlendirilmesi	Karma	Marmara Üniversitesi	2010
T6	Latans (Okul Çağı) Döneminde Çocukların Dürtüsel İşleyiş Özellikleri ve Projektif Testlerin Katkısı	Nicel	İstanbul Üniversitesi ve Fransa Paris V Üniversitesi – René Descartes	2011
T7 *	Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Tanısı Alan Çocuk Ve Ergenlerde Sadece Anne Sütü Alım Sürelerinin Yürütücü İşlevlere Ve Bilişsel Düzeye Etkisinin Değerlendirilmesi	Karma	Marmara Üniversitesi	2014
T8	3-5 Yaş Çocuklarının Soğuk Ve Sıcak Yürütücü İşlev Performanslarının Annelerin İskele Kurma Etkinlikleriyle İlişkisi	Nicel	Ankara Üniversitesi	2016

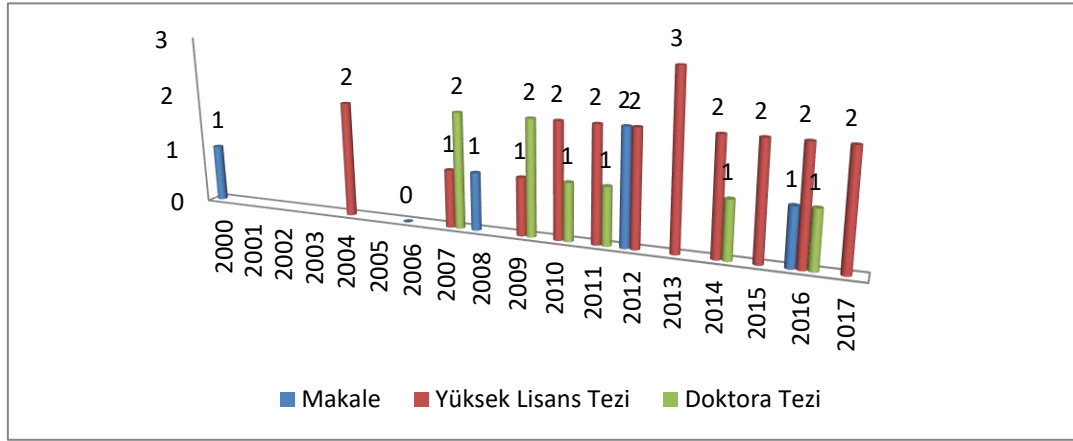
Tablo 3'te araştırma kapsamına alınan doktora tez çalışmalarının adı, çalışma deseni, hangi üniversitede yapıldığı ve yılı sunulmuştur. *ile gösterilen tezler tıpta uzmanlık tezleridir.

4. Bulgular ve Tartışma

Dokümanlar özelliğine, yılına, alanına ve çalışma desenlerine göre incelenmiştir. Ayrıca tema olarak belirlenen konu başlıkları bağlamında çalışmalar analiz edilmiştir. Belirlenen ölçütlere uygun olarak yedi farklı konu başlığı altında çalışmalar tespit edilmiştir. Bellek ve çalışma belleği, dikkat, dürtü ve empati, ketleme, öz düzenleme, engelleme/inhibisyon bu konu başlıklarıdır. Ayrıca yönetici işlevlere ilişkin doğrudan yapılan çalışmalar (yönetici / yürütücü işlevler anahtar kelimeleri ile taranan) da diğer konu başlığıdır. Dürtü ve empati aynı konu başlığı altında incelenmiştir. Çünkü yönetici işlevler doğrultusundaki çalışmalarda birbirinin zıt anlamı olarak kullanılmıştır (Demirci, 2013: 16; Gümüştaş, 2011: 25).

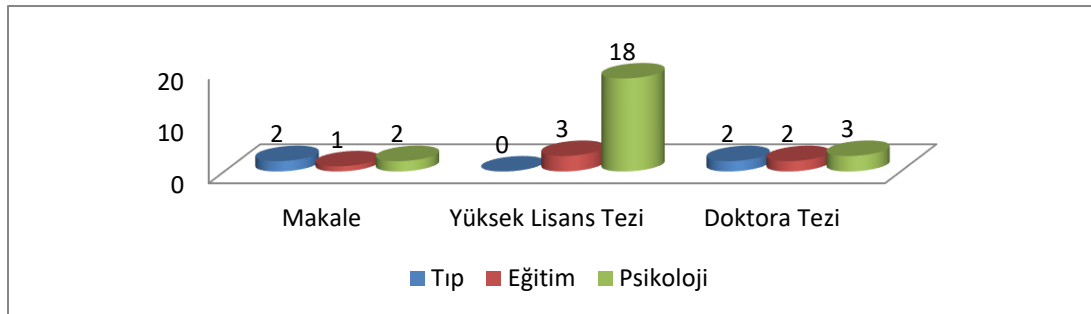
Çalışmaya 21 yüksek lisans tezi, 8 doktora tezi, 5 makale dahil edilmiştir. Doktora tezlerinin 2 tanesi tıpta uzmanlık tezleridir. 0.61 yüksek lisans tezi, 0.24 doktora tezi ve 0.15 makale olarak oranlanmıştır. Makale sayısının az olması ‘yönetici işlevler’ kavramının nispeten yeni çalışılmaya başlandığını anlatabilir.

Grafik 1. Çalışmaların yıllara göre dağılımı

Çalışmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında; 2000’de 1, 2008’de 1, 2012’de 2, 2016 yılında ise 1 makale; 2004’te 2, 2007’de 1, 2009’da 1, 2010, 2011, 2012 yıllarında 2’şer tane, 2013’te 3 ve 2014’ten 2017’ye kadar yine her yıl 2’şer yüksek lisans tezi; 2007 ve 2009’da 2’şer tane; 2010, 2011, 2014, 2016 yıllarında ise 1’er doktora tezine ulaşılmıştır. 2012 ve 2016’da çalışmaların 0.11’i ,2007, 2009, 2010, 2011, 2013 ve 2014’ 0.9’u, 2004, 2015 ve 2017’de 0.6 sı yapılmıştır. En az çalışmaya 0.3’erlik oranları ile 2000 ve 2008 yıllarındadır. Tüm dokümana bakıldığında 2007 ve sonrasında çalışmaların daha sıklaştığını söylemek mümkündür. Teknolojik gelişme ve dijital kültürün dikkat, dürtü, empati gibi alt alanlarda, çocuğa doğrudan etkisi son yıllarda yönetici işlevlere yönelik ihtiyacı gözler önüne sermiştir. Ayrıca yurtdışında bu konu ile ilgili çalışmaların artması da bunun sebeplerinden olabilir.

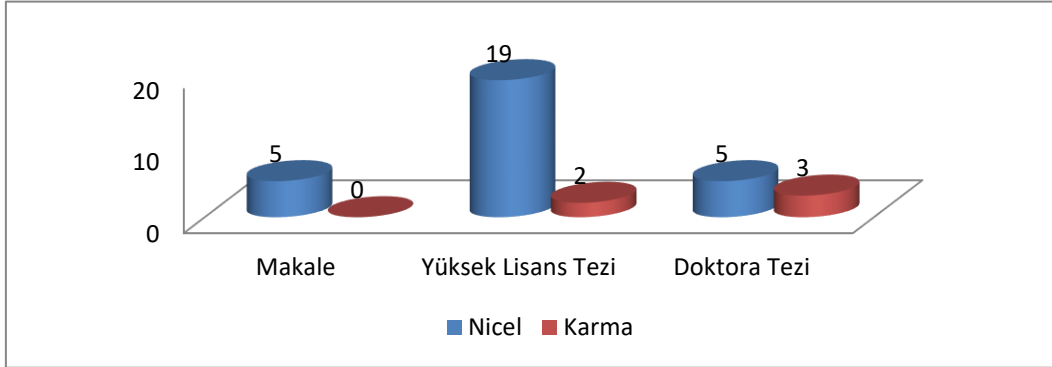
Grafik 2. çalışma alanlarına göre dağılımı

Çalışma alanlarına göre; psikoloji ve tıpta 2 makale, eğitimde 1 makale; psikolojide 18, eğitimde 3 adet yüksek lisans tezi; psikolojide 4, eğitimde 2 ve tıpta 2 doktora tezi

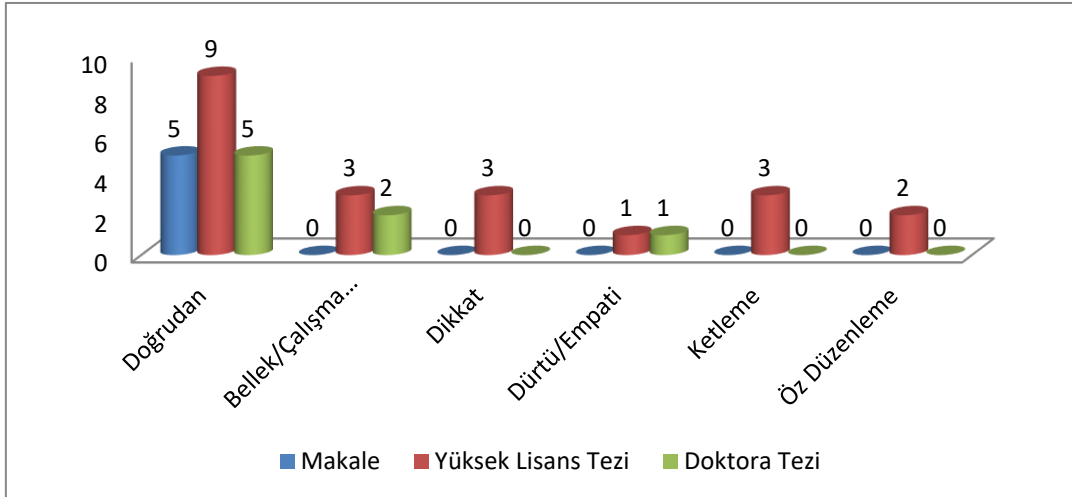
bulunmaktadır. Tıp alanında bulunan tezler tıpta uzmanlık alan tezleridir. 0.70'i psikoloji alanında; 0.18'i eğitim ve 0.12'si tıp alanında çalışmalardır. Yönetici işlevler yeni bir konu olduğundan, çalışma alanlarında önemi yeni yeni gündemdedir. En fazla çalışmanın psikoloji alanında yapılması; dürtü, empati, bellek gibi alt alanlarının ön planda olması ile ilgilidir. Öğrenme, etkin öğrenme, dikkat gibi kavramların yönetici işlevlerle ilişkisi ortaya çıktıkça, eğitim alanında da çalışmaların arttığı söylenebilir. Ayrıca, başta dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olmak üzere tipik gelişim göstermeyen çocukların fizyolojik eksikliklerinin; eğitimle desteklenmesiyle, hafiflediği ile ilgili çalışmalar mevcuttur.

Grafik 3. Çalışma desenlerine göre dağılımı

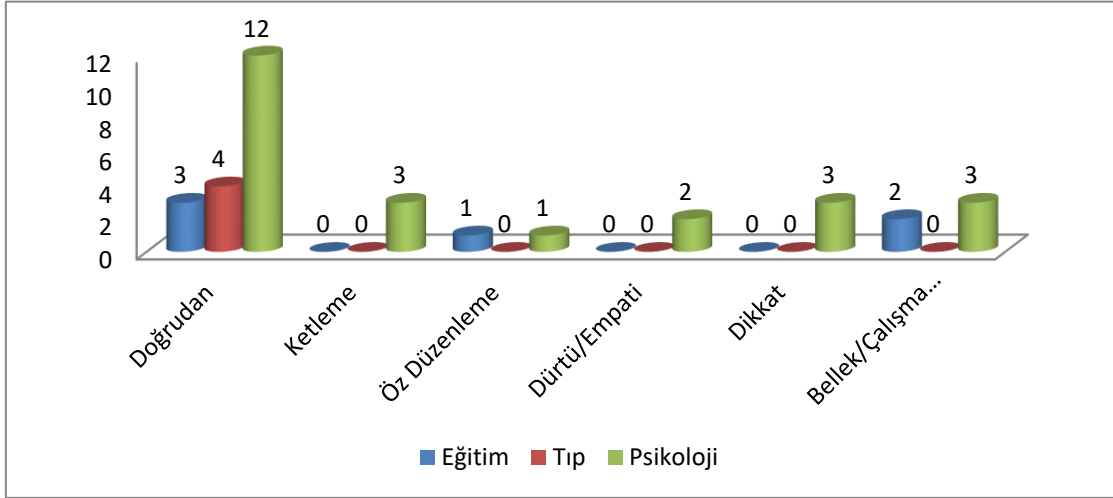
Makalelerin tamamı; yüksek lisans tezlerinin 19'u; doktora tezlerinin 5'i nicel desenlidir. Yüksek lisans tezlerinin sadece 2'si, doktora tezlerinin ise 3'ü karma desenlidir. 0.85'i nicel desenli olup, 0.15'i karma desenli olarak oranlanmıştır. Nitel desenli çalışma bulunmamaktadır. Yüksek lisans tezlerindeki nicel çalışmaların T2; doktora çalışmalarında ise T1, T4 deneysel modeldedir. Yine yüksek lisans tezlerinden T14 betimsel tarama ile yapılmış nicel çalışmadır.

Grafik 4. Çalışmaların anahtar kelimelere göre dağılımı

Dahil edilen 5 makale de yönetici işlevlerle doğrudan ilişkilidir. Doğrudan yönetici işlevler kapsamında 8, bellek ve çalışma belleği 3, dikkat 3, dürtü-empati 1, ketleme 3, öz düzenleme 2, yüksek lisans tezi mevcuttur. Doğrudan yönetici işlevler konu başlıklı 5, bellek ve çalışma belleği 2, dürtü/empati 1 ile ilişkili toplam 8 doktora tezi vardır. Dokümanların toplamına göre; 0.56'sı doğrudan yönetici işlevlerle, 0.14'ü bellek/çalışma belleği, 0.9'u dikkatle, 0.6'sı ketleme, 0.6'sı öz düzenleme, yine 0.6'sı dürtü-empati ve 0.3'ü de engelleme/inhibisyon alt başlıklıdır.

Grafik 5. Anahtar kelimelerin çalışma alanlarına göre dağılımı

‘Ketleme, engelleme/inhibisyon, dürtü-empati, dikkat’ anahtar kelimelerinde sadece psikoloji alanında çalışmalar yapılmıştır. ‘Öz düzenleme, bellek/çalışma belleği’ başlıklarında ise eğitim ve psikoloji çalışma alanlarında tez ve makaleler vardır. Doğrudan yönetici işlevlere ilişkin ise psikoloji, tıp ve eğitim alanlarında bilimsel çalışmalar tespit edilmiştir.

4.1. Makalelerin Yönetici İşlevler Açısından Analizi

‘Yönetici/yürütücü işlevler’ anahtar kelimeleriyle tespit edilen makaleler, aynı zamanda ketlemeyi (M1), çalışma belleğini (M3), bilişsel esneklik ve soyutlama becerilerini (M5) de ele almışlardır.

Makalelerde aynı anlamda kullanılan yönetici ve yürütücü kavramlarının çalışmalarda kullanılma sıklığına da bakılmıştır. 4 makalede ‘yönetici’, 1 makalede ‘yürütücü’ ifadesi kullanılmıştır.

Alanda yönetici işlevler boyutunda gelişimi desteklenmeyen ya da fizyolojik bozukluklar sebebiyle sorun yaşayan çocuklar ile ilgili yapılan çalışmalardan üstün çocuklarla ilgili 1 makale (M4) bulunmaktadır. Yönetici işlevler açısından bakıldığında, bu çocukların ön planlamalarının daha iyi olduğu ve daha az hamle ile daha iyi problem çözdükleri söylenmiştir.

Zihin kuramı ve yönetici işlevler konusunda 1 makale (M3) vardır. Makalede zihin kuramı, dil, çalışma belleği ve yönetici işlevler arasındaki bağlantılar gelişimsel olarak incelenmiştir. 3 yaşta çalışma belleğinin, 5 yaşta dilin, zihin kuramı becerisinde rolü daha büyüktür. Yönetici işlevlerin bilişsel esneklik boyutu ile duygu düzenleme becerileri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Ancak, soyutlama becerileri ile anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmaz (M3).

Aşağıda yönetici işlevleri değerlendiren ölçme araçlarının, hangi çalışmalarda, yönetici işlevin hangi boyutunu ölçtüğünün, dokümanlara ilişkin sıralaması vardır:

Çalışma belleği/Bellek; Çocuklar için Çalışma belleği test bataryası (ters sayı dizileri), Görsel işitsel sayı dizisi testi (GİSD-A), Wisconsin kart eşleme testi (M2, M3)

Dikkat; Okul öncesi öz düzenleme ölçeği (OÖDÖ), Wisconsin kart eşleme testi, Stroop testi TBAG formu, Night- Day Task, Bear- Dragon Task Cancellation Test (M2, M5)

Dürtü; Okul öncesi öz düzenleme ölçeği (OÖDÖ) (M5)

Ketleme; Wisconsin kart eşleme testi, Stroop testi TBAG formu, Night- Day Task, Bear- Dragon Task, Cancellation Test (M2); Boyut değiştirerek kart işleme görevi (Dimensional

Change Card Sort Task), Stroop testi TBAG formu, Night- Day Task, Bear- Dragon Task, Cancellation Test (M3)

4.2. Yüksek Lisans Tezlerinin Yönetici İşlevler Açısından Analizi

Tezlerde doğrudan yönetici işlevleri konu alan çalışmalarda; dil yetkinliğinin yönetici işlevler üzerinde olumlu etkili olduğu (T7) söylenmiştir. Kentte yaşayan çocukların köydeki yaşlılarına göre daha iyi bellek performansı gösterdiği bulunmuştur (T1). Soğuk yürütücü işlevler bilişsel ilkökula hazır bulunuşlukları ile ilişkilidir (T18) ve sosyal beceri ve yönetici işlevler arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (T14). Zihin kuramı yetenekleri sosyal yetkinlikle anlamlı düzeyde ilişkilidir. Ancak saldırgan davranışla ilişkili değildir. Yönetici işlevler ise hem zihin kuramı, hem saldırgan davranış, hem de sosyal yetkinlikle ilişkilidir (T15). Ancak yönetici işlevlerin zihin kuramını yordadığı, ancak ikisinin de sosyal yetkinlikle ilişkili olmadığı (T9) da T14 ve T15 ile çelişmiştir.

Bellek ve çalışma belleği ile ilgili, okul öncesi dönem çocuklarda çalışma belleği en iyi 6 yaşta performans gösterdiği (T2) söylenmiştir. Zihin kuramını 3 yaşta çalışma belleği, 5 yaşta dil daha iyi yordar (T8). Ketleme ile ilgili çalışmalarda; Hayvan-Taşıtlar Testi'nin 2 yaşta ketleme becerisini ölçtüğü (T16) görülmüştür.

Yüksek lisans tezlerinde yönetici ve yürütücü kavramlarının çalışmalarda kullanılma sıklığına da bakıldığında; 'Ketleme' başlığındaki yüksek lisans tezi (Tuğay İlyasoğlu, 2007) İngilizce yazıldığı için içerikte yazarın 'executive' kelimesini hangi kavramla açıkladığı belirlenememiştir. Diğer konu başlıklarında hangi sıklıkta bahsedildiği aşağıda verilmiştir:

- Ketleme: 1 yönetici işlevler - 1 yürütücü işlevler
- Dikkat: 3 yürütücü işlevler
- Öz Düzenleme: 1 yönetici işlevler- 1 yürütücü işlevler
- Dürtü-Empati: 1 yönetici işlevler
- Bellek: 3 yönetici işlevler - 1 yürütücü işlevler
- Doğrudan ilişkili: 8 yönetici işlevler - 1 yürütücü işlevler

Tipik gelişim göstermeyen çocuklarla ilgili tespit edilen 11 çalışmadan 6 tanesi yüksek lisans tezidir. Görme yetersizliği olan çocukların dikkatini değerlendiren 1 (T14), Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu yaşayan çocuklarla 4 (T11, T12, T20, T21) , üstün çocuklarla ilgili 1 (T13) vardır. Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunda sosyal problemler, kaygı, duygusal değişkenlik, mükemmeliyetçilik ve psikosomatik belirtileri görülebilir. İlgili çalışmalardan yönetici işlevlerin geliştirilmesinin ve eğitim programlarının; çalışma belleği, ortama uygun tepki geliştirebilme, engelleme, yargılama, karar verme, plan yapma ve sosyal davranımı algısal kurulumu değişen talepler doğrultusunda değiştirebilme, sözel akıcılık, dikkat, organize olma, soyut düşünebilme, ketleme, görevler arası geçiş yapabilme gibi olumlu katkıları olduğu görülmüştür. Ayrıca Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu ile cinsiyetlere göre çalışmalar da mevcuttur (T12). Üstün çocuklarla ilgili tezde ise yönetici işlevlere 'irade' kavramının da eklenebileceği önerilmiştir (Sezgin, 2013:22).

Zihin kuramı ile ilişkili toplam 5 tez (T3,T8,T9,T15,T19) bulunur. İki dilli olmanın engelleyici kontrol ve zihin teorisi gelişimi üzerindeki etkileri; zihin kuramı, dil, çalışma belleği arasındaki gelişimsel bağlantıları; sosyal yetkinlik, zihin kuramı ve yönetici işlevleri arasındaki ilişkileri; öz düzenleme becerisinin davranışsal ve bilişsel yönlerini; sosyal yetkinlik, saldırgan davranışlar ve zihin kuramı yeteneği ile ilişkileri inceleyen çalışmalardır.

Aşağıda yönetici işlevleri değerlendiren ölçme araçlarının, hangi çalışmalarda, yönetici işlevin hangi boyutunu ölçtüğünün, dokümanlara ilişkin sıralaması vardır:

Çalışma belleği/Bellek; Çocuklar için Çalışma belleği test bataryası (ters sayı dizileri), Görsel işitsel sayı dizisi testi(GİSD-A), Wisconsin kart eşleme testi, Verbal Fluency/ Sözel akıcılık testi, Go / No-Go Task, Çocuklar için bellek ölçeği (ÇBÖ), Self ordered pointing task,

Childhood Executive Function Inventory (CHEXI), Yönetici İşlevlere Yönelik Davranış Değerlendirme Envanteri (YİYDDE)- Yönetici İşlev Davranışlarını Derecelendirme Ölçeği (Behaviour Rating Inventory of Executive Function: BRIEF), Zamanda sıralama ve tanıma testi, Çalışma belleği ölçeği, Imitation Sorting Task (IST) (T1, T2, T4, T6, T8, T11, T12, T13, T14, T16, T18, T19)

Ketleme; Wisconsin kart eşleme testi, Stroop testi TBAG formu, Night- Day Task, Bear- Dragon Task, Cancellation Test, Continuous Performance Test (CPT)-Sürekli Performans Görevi, Go / No-Go Task, Bileşik uyaran görevi (Summation task), Ters tepki görevi (Reversal), Durdurma görevi (T4,T7,T9,T11,T13,T15) (*Engelleme/İnhibisyon*), Boyut değiştirerek kart işleme görevi (Dimensional Change Card Sort Task), Stroop testi TBAG formu, , Night- Day Task,, Bear- Dragon Task, Cancellation Test, Verbal Fluency, Sözel akıcılık testi, Delay Tasks, Snack – Delay Task, Gift – Delay Task, Childhood Executive Function Inventory (CHEXI), Peg Tapping Task (T4, T7, T9, T11, T14, T15, T16, T17, T18))

Dikkat; Okul öncesi öz düzenleme ölçeği (OÖDÖ), Wisconsin kart eşleme testi, Stroop testi TBAG formu, Night- Day Task,, Bear- Dragon Task, Cancellation Test, Continuous Performance Test (CPT)-Sürekli Performans Görevi (T4,T10,T11,T13,T7,T9,T15)

Dürtü; Okul öncesi öz düzenleme ölçeği (OÖDÖ), Continuous Performance Test (CPT)-Sürekli Performans Görevi, Yönetici İşlevlere Yönelik Davranış Değerlendirme Envanteri (YİYDDE)- Yönetici İşlev Davranışlarını Derecelendirme Ölçeği (Behaviour Rating Inventory of Executive Function: BRIEF) (T4, T6, T10, T12)

4.3. Doktora Tezlerinin Yönetici İşlevler Açısından Analizi

Dokümanlarda yönetici işlevlerle doğrudan ilişkili olanlar; bilişsel esnekliğin, duyu düzenleme, sorumluluk gibi yönetici işlevlerle ilişkili kavramların, yaşa bağlı olarak değiştiğini (T8) söyler. Sadece anne sütü alımı yönetici işlevler ile ilişkili olmadığı bulunmuştur (T7). Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocuklar performans dayalı yönetici işlevler ölçümlerinde düşük puan almışlardır (T5).

Dürtü ile ilgili çalışmada; kız çocuklarının dürtüsel denetim ve üst benlik gelişimleri erkeklere göre üst seviyededir (T6)

Okul öncesi çocuklarda örtük bellekteki bağlanma örüntüleri, stresle başa çıkma ve açık bellek sistemleriyle ilişkilidir (T2)

Doktora tezlerinde aynı anlamda kullanılan yönetici ve yürütücü kavramlarının kullanılma sıklığına da bakılmıştır. Bahçivan Saydam (2007:28) tarafından, Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu yaşayan çocukların yönetici işlevlerini; planlama, çalışma belleği, inhibisyon açılarından değerlendirmeye yönelik yapılmış olan çalışmada hem yönetici hem de yürütücü işlevler kavramları bir arada kullanılmıştır. Diğer konu başlıklarında hangi sıklıkta bahsedildiği aşağıda verilmiştir:

- Bellek: 1 yönetici işlevler - 1 yürütücü işlevler
- Doğrudan ilişkili: 1 yönetici işlevler - 3 yürütücü işlevler

Doktora tezlerinden; T1,T3,T5,T7 tipik gelişim göstermeyen çocuklarla ilgilidir. Tespit edilmiş tüm tezler dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu ile ilgilidir. İçerikte yönetici işlevler kapsamında planlama becerileri, çalışma belleği, engelleme, dikkat türlerinden yönetici denetim ve uyanıklık, tekrarlama eğiliminden bahsedilmiştir.

Zihin kuramından bahseden 1 doktora tezi (T8) vardır. 3-5 yaş çocuklarının sıcak ve soğuk yönetici işlev performanslarıyla çocukların yaşı, alıcı ve ifade edici dil düzeyleri ve annelerin bilişsel yönlendirme, duyu düzenleme ve görevi yerine getirme sorumluluğunu paylaşma (iskele kurma) arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Aşağıda yönetici işlevleri değerlendiren ölçme araçlarının, hangi çalışmalarda, yönetici işlevin hangi boyutunu ölçtüğünün, dokümanlara ilişkin sıralaması vardır:

Çalışma belleği/Bellek; Görsel işitsel sayı dizisi testi (GİSD-A), Wisconsin kart eşleme testi, Go / No-Go Task, Çocuklarda Bellek Süreçlerini Değerlendirme Ölçeği (Children's Memory Scale), İpucuyla hatırlama görevi (T1, T2,T3, T4, T5, T7)

Engelleme/İnhibisyon; Stroop testi TBAG formu, Night- Day Task, Bear- Dragon Task, Cancellation Test (T1,T5,T7,T8) (Ketleme; Wisconsin kart eşleme testi, Stroop testi TBAG formu, Night- Day Task, Bear- Dragon Task, Cancellation Test, Continuous Performance Test (CPT)-Sürekli Performans Görevi, Go / No-Go Task (T1,T5,T7,T8))

Dikkat; Wisconsin kart eşleme testi, Stroop testi TBAG formu, Night- Day Task, Bear- Dragon Task, Cancellation Test, Continuous Performance Test (CPT)-Sürekli Performans Görevi, Colored Trail Making Task (T1,T5,T7,T8)

Dürtü; Continuous Performance Test (CPT)-Sürekli Performans Görevi (T1)

Sonuç ve Öneriler

Yönetici işlevleri gelişmiş ya da desteklenmiş çocukların; daha iyi ön planlama yaparak daha az hamle ile problem çözdükleri, sosyal becerilerinin ve sosyal yeterlilik düzeylerinin daha fazla olduğu, planlamada daha kısa süre kullandıkları, daha çok kelime bildikleri, Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu seviyelerinin hafif düzeyde olduğu, ebeveynlerinin davranışsal ve sosyal problemlerle ilgili tutumlarından etkilendikleri görülmüştür.

Dolayısıyla bu bölümde yönetici işlevler ile ilgili eğitimcilerin, ebeveynlerin ve araştırmacıların faydalanabileceği düşünülen öneriler sıralanmıştır:

- 2007 yılından sonra çalışmaların yoğunluğu artmıştır. Ancak hala az sayıda çalışma vardır. Özellikle doktora tezleri ve makaleler sınırlı görülmüştür ve artırılabilir.
- Bellek, çalışma belleği, dikkat alt boyutlarında olduğu kadar ketleme, dürtü, engelleme, öz düzenleme ile ilişkili çalışma bulunmamaktadır. Bu konulardaki çalışmalar literatüre eklenebilir.
- Bilişsek esneklik, soyutlama, planlama, karar verme gibi alt boyutlarda da erken çocuklukla ilgili çalışmalar yapılabilir.
- Dokümanlarda nitel desenli çalışma bulunmamaktadır, karma desenli çalışma sayısı da oldukça azdır.
- Erken çocukluk döneminde birçok beceri ve kazanım gibi yönetici işlevlerin de temelleri atıldığından, bu konuda eğitim programlarının geliştirilip, uygulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Akkaya, S. (2006). *Okulöncesi Eğitim Kurumlarında Uygulanan Fen ve Doğa Etkinliklerinin Çocukların Problem Çözme Becerilerine Etkisi Konusunda Öğretmen Görüşleri*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Akkaya Ersan, G. (2014). *60-72 Aylık Çocukların Sosyal Problem Çözme Becerilerinin ve Akran İlişkilerinin İşitsel Muhakeme ve İşlem Becerileri Açısından İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Aktürk, B. (2012). *Understanding the Gestural, Lexical and Grammatical Development of Turkish-Speaking Infants and Toddlers: Validity Study of the Turkish Communicative Development Inventory (TIGE)*, Koç University Graduate School of Social Sciences, Master's Thesis, İstanbul.

- Alakoç, D. (2005). *Okulöncesi Eğitim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin İletişim ve Problem Çözme Becerilerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Alemdar Coşkun, M. (2016). *Problem Çözme Eğitim Programının Anasınıfına Devam Eden Çocukların Problem Çözme Becerileri İle Kişiler Arası Problem Çözme Becerilerine Etkisi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Arabacı, N. (2011). *Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı'nın (ABÇİDA) Geliştirilmesi ve Anne-Baba-Çocuk İletişiminin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Ardilla, A. (2008). On The Evolutionary Origins of Executive Functions, *Brain and Cognition*, 68: 92-99.
- Arslan, A. (2012). *6 Yaş Grubu Çocuklarda Genel Problem Çözme Becerilerini Değerlendirme Ölçeğinin Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ata, A. (2015). *Factors Effecting Teacher-Child Communication Skills and Self-Efficacy Beliefs: An Investigation on Preschool Teachers*, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Master's Thesis, Ankara.
- Baddeley, A. ve Hitch, G. J. (2000). Development of working memory: should the pascual-leone and the Baddeley and Hitch models be merged?, *Journal of Experimental Child Psychology*, 77:128-137.
- Bahçıvan Saydam, R. (2007). *Executive Functions in Children With Attention Deficit/Hyperactivity Disorder*, The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Doctoral Thesis, Ankara.
- Bal, Ö. (2013). *Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden 4- 6 Yaş Çocukların Kişilerarası Problem Çözme Becerileri ve Bakış Açısı Alma Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Balci, A. (2018). Araştırmanın Planlanması ve Öneri Hazırlama, İçinde: *Sosyal Bilimlerde Araştırma; Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bayrakçı, M. (2007). *Okulöncesinde Yaratıcı Drama Etkinliklerinin İletişim Becerilerinin Gelişmesi Üzerindeki Etkisi*, Kars Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Corbetta, P. (2003). *Social Research; Theory, Methods And Techniques*. London : Sage Publications.
- Daniels, S. ve Peters. D. B. (2015). *Yaratıcı Çocuklar Yetiştirmek*, (Çev: Ü. Ogurlu ve F. Kaya), Ankara: Eğiten Yayıncılık.
- Demirci, E. (2013). *Dikkat Eksikliği Ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Erkek Çocuk Ve Ergenlerin Dürtüsellik, Agresyon, Empati Becerileri İle Serum Oksitosin Düzeylerinin İlişkisi*, Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ve Ergen Psikiyatrisi Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, Kayseri.
- Diamond, A. (2006). *The Early Development Of Executive Functions*, (Ed: E. Bialystok ve F. I. M. Craik), *Lifespan Cognition: Mechanisms Of Change* (s. 70-95). Oxford: Oxford University Press.

- Doğru, E. (2010). *3-6 Yaş Grubu Çocukların Müziksel İletişim Boyutları Ölçeği'nin Geliştirilmesi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bolu.
- Erbilgin, D. (2016). *Otistik Çocuklarda Dil ve İletişim Becerileri (3-6 Yaş Arası)*, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Garon, N., Bryson, S. E. ve Smith, I. M. (2008). Executive Function In Preschoolers: A Review Using An İntegrative Framework, *Psychological Bulletin*, 134(1):31-60.
- Görgülü, F. (2009). *Drama Destekli Kubaşık Öğrenme Etkinliklerinin Okul Öncesi 5-6 Yaş Çocuklarının İletişim Becerilerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın.
- Gümüştaş, F. (2011). *Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Tanısı Alan Çocuk ve Ergenlerde Empatik Yanıt Verebilme, Duygusal Yüz İfadelerinin Tanınması, Empati-Agresyon İlişkisi ve İlaç Tedavisinin Empati Becerileri Üzerine Etkileri*, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- İnci, M.A., Akpınar, Ü. ve Kandır, A. (2017). Dijital Kültür ve Eğitim, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(2):493-522.
- Karakaş, S. ve Karakaş, M. (2000). Multidisciplinary Approach in The Analysis Of Executive Functions: From Cognitive Psychology to Neuroradiology, *Journal of Clinical Psychiatry*, 3(4): 215-227.
- Karşlı, Y. (2015). *Bilişsel Esneklik, İki Dillilik ve Üstbilişsel Kararlar Arasındaki Gelişimsel Bağlantılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kılıç-Çakmak, E., Kukul, V., Çetin, E., Berikan, B., Kandemir, B., Pamukçu, B.S., Taşkın, N. ve Marangoz, M. (2015). 2013 Yılı Eğitim Teknolojileri Araştırmalarının İncelenmesi: AJET, BJET, C&E, ETRD, ETS ve L&I Dergileri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 5(1): 128-160.
- Konca, A.S. (2014). *Anaokulu Öğrencilerinin Bilgi ve İletişim Teknolojileriyle Etkileşimi*. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Kuleli Sertgil, N. (2011). *Bebeklik ve Erken Çocukluk Döneminde Gelişimsel Risk Tespiti İçin Sosyal İletişim Alanı Tarama Testi (SİATT) Norm, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Metin, N. E. (2012). Özel Gereksinimli Çocuklar, (Ed: E. Nilgün Metin), *Özel Gereksinimli Çocuklar 1*. Ankara: Maya Akademi.
- Mogalakwe, M. (2006). The Use of Documentary Research Methods In Social Research. *African Sociological Review*, 10(1):221-230.
- Pedro, F. (2006). The New Millennium Learners: Challenging Our Views On ICT and Learning, <http://www.oecd.org/dataoecd/1/1/38358359.pdf> (Erişim tarihi: 7.01.2018).
- Pennington, B.F. ve Ozonoff, S. (1996). Executive Functions and Developmental Psychopathology , *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37:51-87.
- Selcen Gürel, A. (2009). *Tourette Sendromu Olan Çocuk ve Ergenlerde Bilişsel Esneklik ve Sosyal Karşılıklık*, Marmara Üniveritesi Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- Sezgin, S. A. (2013). *6-8 Yaş Arası Üstün ve Normal Çocukların Yaş, Zekâ ve Duygu Kontrolü-İrade Eğitimi Almış Olma Bağlamında Karşılaştırılması*, İstanbul Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Sormaz, F. & Yüksel, H. (2012). Değişen çocukluk, oyun ve oyuncağın endüstrileşmesi ve tüketim kültürü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3):985-1008.
- Sousa, D. A. (2003). *How The Gifted Brain Learns*, California: Corwin.
- Tarkoçin, S. (2014). *Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden 48-66 Aylık Çocukları Olan Ebeveynlerin Çocukları ile İletişim Kurma Düzeyleri ve Davranış Sorunları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Temiz, G. (2014). *Anne Çocuk İletişim Becerileri Eğitiminin Çocukların Duyguları Tanıma ve İfade Etme Becerilerine Etkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Tuğay İlyasoğlu, N. (2007). *Effect of Bilingualism on Inhibitory Control and Theory Of Mind Development*, Boğaziçi University Institute of Social Sciences, Master’s Thesis, İstanbul.
- Welsh, M.C., Friedman, S.L., ve Spieker, S.J. (2005). Executive functions in developing children: Current conceptualizations and questions for the future, (Eds: D.Phillips ve K.McCartny), *Blackwell handbook of early childhood development*, London: Blackwell Publishing.
- Wong, S. S., Jacques, S. ve Zelazo, P. D. (2008). A Preliminary Investigation of the Effects of Emotional Stimuli on 4-year-old Children’s Abstraction and Cognitive Flexibility on the Flexible Item Selection Task (FIST) *Journal of Undergraduate Life Sciences*, 2(1):34-42.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zelazo, P. D. ve Frye, D. (1998). II. Cognitive Complexity and Control: The Development of Executive Function *Current Directions in Psychological Science*, 7:121–126.

İncelenen Çalışmalar

- Aktan Erciyes, A. (2011). *Effects of Second Language Exposure in The Preschool Context on First Language Skills and Executive Functions of 4 and 5 Year Olds*, Boğaziçi University Institute of Social Sciences, Master’s Thesis, İstanbul.
- Aydın Özdemir, C. A. (2015). *A Measure of Conflict İnhibition in Toddlers: The Animal-Vehicle Task*, Boğaziçi University Institute of Social Sciences, Master’s Thesis, İstanbul.
- Bahçıvan Saydam, R. (2007). *Executive Functions In Children With Attention Deficit/Hyperactivity Disorder*, The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Doctoral Thesis, Ankara.
- Börekeçi, B. (2017). *Okul Öncesi Çocuklarda Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Belirtilerinin, Davranışsal, Sosyal Problemler, Aile İşlevselliği ve Ebeveyn Tutumları İle İlişkilerinin İncelenmesi*, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çelik, C. (2013). *Wechsler Çocuklar İçin Zekâ Ölçekleri İle Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Bilişsel Profillerinin İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çelik, H. (2016). *Links Between Executive Functions And School Readiness*, Özyeğin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çelik, S. (2004). *Kentte ve Köyde Yaşamakta Olan 7-9 Yaş Çocuklarının Bellek ve Yönetici İşlevlerinin Karşılaştırılması*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

- Demir, F. E. (2014). *Görme Yetersizliğinden Etkilenmiş ve Tipik Gelişim Gösteren Çocukların Sosyal Becerileri ve Yönetici İşlevlerinin Karşılaştırılması*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Demirci, E. (2013). *Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Erkek Çocuk Ve Ergenlerin Dürtüsellik, Agresyon, Empati Becerileri İle Serum Oksitosin Düzeylerinin İlişkisi*, Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ve Ergen Psikiyatrisi Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, Kayseri.
- Ertuğrul, Z. (2011). *Zihin Kuramı, Dil ve Çalışma Belleği Arasındaki Gelişimsel Bağlantılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Etel, E. (2012). *Social Competence, Theory Of Mind And Executive Function İn Institution-Reared Turkish Preschoolers*, Koç University Institute Of Social Sciences, Master's Thesis, İstanbul.
- Fındık Tanrıbuyurdu, E. (2012). *Okul Öncesi Öz Düzenleme Ölçeği Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Gültekin Ahçı, Z. (2016). *3-5 Yaş Çocuklarının Soğuk ve Sıcak Yürütücü İşlev Performanslarının Annelerin İskele Kurma Etkinlikleriyle İlişkisi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Gümüştaş, F. (2011). *Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Tanısı Alan Çocuk ve Ergenlerde Empatik Yanıt Verebilme, Duygusal Yüz İfadelerinin Tanınması, Empati-Agresyon İlişkisi ve İlaç Tedavisinin Empati Becerileri Üzerine Etkileri*, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- Gündüz, G. (2015). *Self- Regulation İn Turkish Preschoolers: Relations With Family Context And Socio - Emotional Competence*, Koç University Institute Of Social Sciences, Master's Thesis, İstanbul.
- Irmak, M Y. (2014). *Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Tanısı Alan Çocuk Ve Ergenlerde Sadece Anne Sütü Alım Sürelerinin Yürütücü İşlevlere Ve Bilişsel Düzeye Etkisinin Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- Karakelle, S. ve Ertuğrul, Z. (2012). Zihin Kuramı ile Çalışma Belleği, Dil Becerisi ve Yönetici İşlevler Arasındaki Bağlantılar Küçük (36-48 Ay) ve Büyük (53-72 Ay) Çocuklarda Farklılık Gösterebilir Mi?, *Türk Psikoloji Dergisi*, 27(70):1-21.
- Karateke, B. (2009). *6-12 Yaş Çocuklarının Dikkat Ve Ketleme Görevlerindeki Performans Örüntüleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kayhan, E (2010). *A Validation Study For The Childhood Executive Functioning Inventory: Behavioral Correlates Of Executive Functioning*, Boğaziçi University Institute Of Social Sciences, Master's Thesis, İstanbul.
- Korucu, İ. (2014). *Executive Function And Effortful Control: Relations With Theory Of Mind And Social Behavior*, Koç University Institute Of Social Sciences, Master's Thesis, İstanbul.
- Leana, M. Z. (2009). *Üstün ve Normal Öğrencilerin Yönetici İşlevlerinin ve Çalışma Belleklerinin Değerlendirilmesi Ve İhtiyaçlarına Yönelik Eğitim Programının Uygulanması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Leana-Taşçılar, M. Z. ve Cinan, S. (2012). Üstün Zekalı ve Normal Çocuklarda Yönetimsel Fonksiyonlar: Londra Kulesi Testi, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 32:13-30.

- Nazlı Köylü, S. (2010). *Yönetici İşlevlere Yönelik Davranış Değerlendirme Envanterinin (YİYDDE) Türkçe Çevirisi, Güvenilirlik Ve Geçerlilik Çalışması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul.
- Özcan, H. (2017). *Okul Öncesi Çocukların Ve Ebeveynlerinin Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Belirtileri Ve Çocuklardaki Bu Belirtilerin Okul Davranışlarına Etkisi*, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özgür Yılmaz, Ç. (2016). *5- 10 Yaş Grubu Çocuklarına Yönelik Çalışma Belleği Ölçeğinin Geçerlik- Güvenirlik Çalışması*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Öztürk, A. (2004). *4-6 Yaş Çocuklarında Prefrontal Loba Bağlı Bellek Gelişimi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Özyürek, A. (2009). *Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden Altı Yaş Grubu Çocukların Bellek Gelişimine Bellek Eğitiminin Etkisinin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Sakarya, G. (2013). *Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan ve Olmayan Çocuklarda, Wechsler Çocuklar İçin Zekâ Ölçeği IV Ve Nöropsikolojik Testlerle Ölçülen Yönetici İşlev Bozuklukları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Sezgin, S. A. (2013). *6-8 Yaş Arası Üstün ve Normal Çocukların Yaş, Zekâ ve Duygu Kontrolü- İrade Eğitimi Almış Olma Bağlamında Karşılaştırılması*, İstanbul Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şahin, G. ve Arı, R. (2016). Okul Öncesi Çocukların Yürütücü İşlevleri ve Duygu Düzenleme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi / The Journal Of International Education Science*, 3(6):1-9.
- Tuğay İlyasoğlu, N. (2007). *Effect Of Bilingualism On Inhibitory Control and Theory Of Mind Development*, Boğaziçi University Institute Of Social Sciences, Master’s Thesis, İstanbul.
- Türköz, Y. (2007). *Okulöncesi Çocuklarda Bağlanma Örüntüsünün Kişilerarası Problem Çözme ve Açık Bellek Süreçlerine Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Yulaf, Y. (2010). *Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Tanısı Alan Çocuk ve Ergenlerde Yürütücü İşlevlerin Davranışsal ve Nörokognitif Yöntemlerle Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- Zabcı, N. (2011). *Latans (Okul Çağı) Döneminde Çocukların Dürtüsel İşleyiş Özellikleri ve Projektif Testlerin Katkısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Örgütsel Vatandaşlığın Zorunlu Olması İş Tatminini Etkiler Mi? İş Stresi Bağlamında Bir İnceleme*

If Organizational Citizenship is Compulsory, will Job Satisfaction be Affected? A Study in the Context of Job Stress

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KERSE¹, Dr. Öğr. Üyesi Daimi KOÇAK², Doç. Dr. İlhami YÜCEL³

Özet

Bu çalışmada zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatminine etkisi ve bu etkide iş stresinin aracı rol üstlenip üstlenmediği incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle zorunlu vatandaşlık davranışı, iş stresi ve iş tatmini kavramları açıklanmaya çalışılmış ve kavramlar arası ilişkilere ilişkin gerekli literatür taraması yapılmıştır. Elde edilen literatür taraması bulguları da referans alınarak araştırma hipotezleri geliştirilmiştir. Hipotezlerin testi için Karaman ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren bir işletmeden veriler toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda zorunlu vatandaşlık davranışının çalışanların iş tatminini negatif; iş stresini ise pozitif yönde etkilediği görülmüştür. İş stresinin iş tatminine etkisi incelendiğinde ise negatif yönde bir etkinin bulunduğu gözlenmiştir. Aracı etkiye ilişkin analiz bulgularından zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatminine etkisinde iş stresinin kısmi aracı rolünün bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu vatandaşlık davranışı, iş stresi, iş tatmini, imalat sektörü

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, the effect of compulsory citizenship behavior on job satisfaction and whether job stress plays a mediating role in this effect are examined. In this context, first of all, the concepts of compulsory citizenship behavior, job stress and job satisfaction are explained, and a literature search has been made about the relationship between concepts. Research hypotheses were developed with reference to the findings of the literature review. For the testing of hypotheses, data were collected from a business in the manufacturing sector in Karaman province. As a result of the analyses, it was seen that the compulsory citizenship behavior negatively affects the job satisfaction; that the compulsory citizenship behavior positively affects the job stress. When the effect of job stress on job satisfaction was examined, it was observed that there was a negative effect. It has been determined that job stress has a partial mediator role in the effect of compulsory citizenship behavior on job satisfaction.

Keywords: Compulsory citizenship behavior, job stress, job satisfaction, manufacturing sector

Paper Type: Research

Giriş

Günümüz işletmeleri için çalışanların gönüllü olarak örgütsel çıktılara katkı yapmaları önemli bir rekabet avantajı haline gelmiştir (Bateman ve Organ, 1983). 1980'lerde, Organ ve arkadaşları çalışanların örgütsel çıktılara yaptıkları söz konusu bu gönüllü katkıları “iyi asker sendromu” olarak tanımlamışlardır. İyi asker sendromu –diğer adıyla örgütsel vatandaşlık

* Bu çalışma 7-9 Aralık 2018 tarihleri arasında Erzurum’da düzenlenen UMTEB - 4. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, gokhankerse@hotmail.com. Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1565-9110>

² Erzincan Üniversitesi, Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Yüksekokulu, dkocak@erzincan.edu.tr. Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9099-2055>

³ Erzincan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, iyucel@erzincan.edu.tr. Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3861-6690>

davranışı- bireylerin sosyal ortamlarında herhangi bir resmi gereklilik ve resmi ödül beklentisi olmaksızın, örgütsel çıktılara gönüllü olarak katkı yapmak için ekstra çaba ve enerji harcamalarını ifade etmektedir (Vigoda-Gadot, 2006). Örgütler her ne kadar çalışanların gönüllü olarak örgütsel çıktılara katkı yapmalarını arzulasalarda (Bateman ve Organ, 1983) bazen çalışanlar bu katkıyı yapmaya gönüllü olmamakta, bu durumda da örgüt tarafından çalışanlara bu davranışları sergilemesi konusunda baskılar yapılabilmektedir. Çalışanların birtakım baskı ve korkulardan ötürü gönülsüz olarak sergiledikleri bu vatandaşlık davranışı, zorunlu vatandaşlık davranışı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Vigoda-Gadot, 2006).

Örgütlerin çalışanlara gönüllü olarak sergilemesi gereken vatandaşlık davranışlarını, zaruri olarak sergiletmeye çalışması çalışanlarda olumsuz çıktılara (bağlamsal performans ve örgütsel bağlılığın azalması gibi) yol açmaktadır (Peng ve Zhao, 2012). Bu çalışmada zoraki yaptırılmaya çalışılan bu davranışların bir diğer olumsuz çıktısının iş tatmininin azalması olduğu düşünülmektedir. Konuyla ilgili literatür incelenmiş ancak bu ilişkiyi ele alan araştırmanın olmadığı belirlenmiştir. Öte yandan çalışmada iş stresi kavramı da dikkate alınmış ve zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatminine etkisine iş stresinin katkısı belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla “işletmelerin çalışanlarına baskı uygulayarak ve onları korkutarak (işten atma tehdidi gibi) vatandaşlık davranışı göstermeye zorlamaları, çalışanların işlerinden tatmin olmalarına nasıl etki eder?” ve “bu etkide iş stresi aracılığı ile nasıl bir değişim gerçekleşir?” sorularına cevap aranmıştır. Araştırma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde zorunlu vatandaşlık davranışı, iş tatmini ve iş stresi kavramları açıklanmıştır. İkinci bölümde ise bir imalat firmasındaki çalışanlardan anket tekniği ile elde edilen veriler analiz edilerek yorumlanmıştır. Daha sonrasında iş stresinin zorunlu vatandaşlık davranışı ile iş tatmini arasındaki ilişkide aracı etkisine yönelik sonuçlar yorumlanarak işletme yöneticilerine ve ileride yapılacak çalışmalara önerilerde bulunulmuştur.

1. Literatür Araştırması

Araştırmanın bu başlığı altında araştırma ölçeklerine (zorunlu vatandaşlık davranışı, iş stresi ve iş tatmini) ilişkin teorik açıklamalar ve araştırma hipotezleri yapılan literatür taraması doğrultusunda verilmiştir.

1.1. Zorunlu Vatandaşlık Davranışı

Bir örgütün etkin çalışması, çalışanların önceden belirlenen resmi rol tanımlarının dışına çıkarak örgütsel amaçlara katkı yapacak davranışlar sergilemelerine bağlıdır. Bu davranışlar Katz (1964) tarafından “ekstra rol davranışı”, Bateman ve Organ (1983) tarafından ise “örgütsel vatandaşlık davranışı” olarak ifade edilmiştir (Vigoda-Gadot, 2006). Günümüzde işletmeler rekabet avantajı elde edebilmek ve yaşanan krizleri atlatabilmek için çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı göstermelerine ihtiyaç duymaktadır (Zhang vd., 2011). Yapılan bazı araştırmalar örgütsel vatandaşlık davranışının bireysel performans ve örgütsel etkinlik üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır (Nielsen vd., 2009; Dinka, 2018; Mallick vd., 2014; Yen ve Niehoff, 2004). Bu nedenle yöneticiler çalışanların daha fazla örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerini arzulamaktadır.

Çalışanların görev tanımlarının dışındaki davranışları isteyerek sergilemelerinin temelinde (Katz, 1964; Bateman ve Organ, 1983) sosyal değişim (Blau, 1964) ve teşvik-katkı (March ve Simon, 1958) teorileri yatmaktadır. Örgüt çalışanının örgütsel amaçlara yaptığı ekstra katkı (çalışma arkadaşlarına yardımcı olma, verilen görevleri itiraz etmeden yerine getirme gibi) sonucunda (Bateman ve Organ, 1983:588) çalışana katkısından ötürü daha fazla ödül (terfi, promosyon vs.) sunacaktır (Konovsky ve Pugh, 1994). Fakat örgütsel vatandaşlık davranışlarının gayri resmi olarak teşvik edilmesi ve ödüllendirilmesi çalışanların baskı hissetmelerine neden olabilir (Zhao vd., 2014).

Çalışanların iyi niyetli olarak örgütsel çıktılara katkı yapmalarına yönelik vatandaşlık davranışları, yöneticiler veya diğer çıkar grupları tarafından onların iş yüklerini arttırmaya

yönelik art niyetli uygulamalara dönüşebilir (Vigoda-Gadot, 2006:81). Vatandaşlık davranışlarının gönüllü olarak (örgütsel vatandaşlık davranışı) gerçekleştiğine odaklanan önceki araştırmaların (Katz, 1964; Bateman ve Organ, 1983) tersine Vigoda-Gadot (2006, 2007) çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışını her zaman gönüllü olarak göstermediklerini, bazen birtakım korkulardan (örneğin işini kaybetme korkusu) ve baskılardan (yönetici baskısı, çalışma arkadaşı baskısı gibi) ötürü kendilerinden beklenen örgütsel vatandaşlık davranışını zorunlu olarak gösterdiklerini ileri sürmüştür. Çalışanların gönülsüz olarak örgütsel çıktılara ekstra katkı yapmaları literatürde zorunlu vatandaşlık davranışı olarak ifade edilmiştir (Vigoda-Gadot, 2006; Zhao vd., 2014). Zorunlu vatandaşlık davranışı ile ilgili yapılan araştırmalar örgütsel vatandaşlık davranışının daha iyi anlaşılmasına olumlu anlamda katkı yapmışlardır (Zhao vd., 2014).

1.2. İş Stresi

Stres kavramı, uzun yıllar farklı şekillerde ifade edilmiş olsa da, en genel anlamıyla çevreden gelen baskılar sonucunda kişide meydana gelen gerginlik ve davranış değişikliği olarak tanımlanabilir (Michie, 2002). İş hayatı, günlük yaşamımızın en çok strese neden olan önemli parçalarından biridir (Ahsan vd., 2009:121; Bemana vd., 2013:233). Bireylerin yaptıkları iş nedeniyle yaşadıkları stres, iş gereksinimlerinin çalışanın yetenekleri, kaynakları ve ihtiyaçları ile eşleşmediğinde ortaya çıkan, çalışana zarar veren fiziksel ve duygusal durumlar olarak tanımlanır (Park, 2007; Schaufeli ve Peeters, 2000; Bemana vd., 2013:233). Söz konusu bu duruma (iş stresine) neden olan birçok faktör vardır. Bu faktörlerden bazıları örgütten kaynaklanırken (örgüt yapısı, kaynak yetersizliği gibi) bazıları ise bireylerden (bilgi ve beceri eksikliği, A tipi kişilik yapısı⁴ gibi) kaynaklanabilir. Margolis vd. (1974:660) iş stresine neden olan faktörleri araştırdıkları çalışmalarında altı faktör tespit etmişlerdir. Bu faktörler; rol belirsizliği, çalışanların kapasitelerinin altında çok kolay veya kapasitelerinin üzerinde çok zor görevler verilmesi, kaynak yetersizliği, iş güvencesizliği ve kişinin yaptığı işe etki eden kararlara dâhil edilmemesi gibi faktörlerdir. Cooper ve Marshall (1976) iş stresine neden olabilecek faktörleri; kötü fiziksel çalışma koşulları, iş yükü veya zaman baskısı, rol belirsizliği, rol çatışması, kariyer gelişimi, güvenlik eksikliği, yönetici ve/veya çalışma arkadaşları ile zayıf ilişkiler, örgüt yapısı ve kültürü olarak belirtmişlerdir. İş stresi çalışanı ve örgütü ciddi bir şekilde etkileyebilir. Örneğin, iş stresi nedeniyle çalışan işinden memnun olmayabilir ve örgüt amaçlarına ulaşamayabilir (Bemana vd., 2013:234). Yapılan araştırmalar iş stresinin çalışan performansı (Jehangir vd., 2011; Vijayan, 2017; Siu, 2010) ve iş tatmini (Ahsan vd., 2009; Khamisa vd., 2015; Visser vd., 2003) gibi örgüt tarafından arzulanan çıktılarla negatif yönlü; tükenmişlik (Visser vd., 2003; Khamisa vd., 2015; Iacovides vd., 2003) ve işten ayrılma niyeti gibi (Arshadi ve Damiri, 2013; Mosadeghrad, 2013) örgüt tarafından arzulanan çıktılarla ise pozitif yönlü ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymuşlardır.

1.3. İş Tatmini

Tatmin olma kavramı Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından “istediği bir şeye ulaşarak hoşnut olmak, rahatlamak, doyurulmak” olarak tanımlanmıştır (<http://www.tdk.gov.tr>). İnsanlar yaşamları boyunca birçok farklı olay veya nesneden tatmin olurlar ya da olmak için çaba harcarlar. İnsan yaşamının önemli bir parçası olan iş hayatı bireyleri olumlu veya olumsuz olarak etkileyebilir (Malik vd., 2012:7). İş tatmini kavramı bireyin işine karşı hissettiği olumlu duyguları ifade eder (Bakotic ve Babic, 2013:207). İş tatminini açıklamak için kullanılan kavramsal yaklaşımlar (Morse, 1953; Katzell, 1964; Vroom, 1964; Smith, 1969; Kalleberg, 1977) iş tatminini, iş ödüllerinin ve değerlerinin bir işlevi olarak görmüşlerdir. Literatürde farklı tanımları yapılan iş tatmininin en çok kabul gören tanımı Locke (1976) tarafından yapılmıştır.

⁴ A tipi kişiliğe sahip bireyler yaptıkları işe çok fazla odaklanan, zaman baskısını aşırı hisseden, iş dışındaki zamanında da iş düşünen, aceleci ve olumsuz durumlarla başa çıkmak için saldırgan bir yapıya sahip olan bireylerdir. Araştırmacılar (Friedman ve Rosenman, 1974; Friedman ve Booth-Kewley, 1987) A tipi kişiliğe sahip bireylerin daha fazla strese bağlı rahatsızlıklar (kalp krizi gibi) yaşadıklarını tespit etmişlerdir.

Locke (1976:1304) iş tatminini, kişinin yaptığı işi tecrübelerine göre değerlendirmesi sonucunda hissettiği memnun edici ve pozitif bir duygusal durum olarak ifade etmiştir.

Bireylerin yaptıkları işten tatmin olmaları örgütsel faktörlere göre farklılık gösterebilir (Parvin ve Kabir, 2011:115). Örneğin, bireyin aldığı maaş, eğitimler, çalışma arkadaşları ile ilişkileri, yöneticilerle ilişkileri gibi örgütsel faktörler kişinin işinden tatmin olmasına (veya olmamasına) etki edebilir (Macdonald ve MacIntyre, 1997:2; Kaplan, 2011:105). İş tatmini bireysel özelliklere göre de farklılık gösterebilir. Örneğin yapılan araştırmalara göre (Bernal vd., 1998; Clark vd., 1996; Saner ve Eyüpoğlu, 2012; Iroegbu, 2015) yaş ile iş tatmini arasında pozitif ilişki olduğu diğer bir ifade ile yaş arttıkça iş tatmininin de arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışanların cinsiyetlerine göre iş tatminlerinin de farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar (Fatima vd., 2015; Hajiha vd., 2013) erkeklerin bayanlara göre iş memnuniyetlerinin daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

1.4. Hipotezler

1.4.1. Zorunlu Vatandaşlık Davranışı ve İş Tatmini İlişkisi

Örgütsel vatandaşlık davranışının karanlık tarafı olarak ifade edilen (Zeng ve Ye, 2016; Vigoda-Gadot, 2006; Bolino vd., 2013; Şeşen vd., 2014) ve örgütsel vatandaşlık davranışı ile negatif yönlü ilişkili olan zorunlu vatandaşlık davranışı (Vigoda-Gadot, 2006; Zhao vd., 2014) örgütün çalışandan beklediği ekstra rol davranışlarının (Katz, 1964) çalışan tarafından her zaman gönüllü olarak yerine getirilmediğini bunun bazen örgütsel baskılardan ve bireysel korkulardan ötürü gerçekleşebildiğini ifade eder. Çalışanların gönüllü olarak gösterdikleri örgütsel vatandaşlık davranışları ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar (Prasetio vd., 2017; Mustaq vd., 2014; Turnipseed, 1996; Pivi ve Hassan, 2015; Weikamp ve Göriz, 2016) bu iki kavram arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Örgütsel vatandaşlık davranışı ile zorunlu vatandaşlık davranışı arasındaki negatif yönlü ilişki doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H1. Zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatmini üzerinde negatif yönlü bir etkisi vardır.

1.4.2. Zorunlu Vatandaşlık Davranışı ve İş Stresi İlişkisi

Morrison (1994) çalışanların resmi olarak belirlenen rolleri ile gayri resmi olarak kendilerinden beklenen ekstra rol davranışlarının açık bir şekilde ayrımının yapılması gerektiğini belirtmiştir. Örgütsel vatandaşlık davranışı, çalışanın resmi rol ve görev tanımlarının, resmi olmayan (ekstra rol davranışı gibi) davranışlardan farklılığının net olduğu davranışlardır (Vigoda-Gadot, 2006). İş stresi ise çalışanın kendisinden beklenenlerin ve işi ile ilgili görevlerinin net olmadığı durumlarda ortaya çıkan, fiziksel ve duygusal olarak çalışmanı olumsuz etkileyen durumlar olarak ifade edilmiştir (Margolis vd., 1974:660). Zorunlu vatandaşlık davranışının negatif yönlü ilişkili olduğu (Vigoda-Gadot, 2006; Zhao vd., 2014) örgütsel vatandaşlık davranışı ile örgütsel stres arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar (Soo ve Ali, 2016; Jain ve Cooper, 2012; Pooja vd., 2016; Tambe ve Shanker, 2015; Paillé, 2011; Oladipupo, 2016) bu iki kavram arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Vigoda-Gadot (2006) zorunlu vatandaşlık davranışının artması durumunda çalışanın iş stresinin de artacağını yapmış olduğu araştırma sonucunda ortaya koymuştur. Bu bilgiler ve zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki negatif yönlü ilişkiye dayanarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H2. Zorunlu vatandaşlık davranışının iş stresi üzerinde pozitif yönlü bir etkisi vardır.

1.4.3. İş Stresi ve İş Tatmini İlişkisi

Modern organizasyonlar, iş stresi ve iş tatmininin işgücü verimliliğini etkileyen önemli faktörler olduğunun bilincindedirler. İş stresi, iş gereksinimleri ile işçilerin yetenekleri, kaynakları veya ihtiyaçları arasında bir uyumsuzluk olduğu durumlarda çalışanda ortaya çıkan fiziksel ve duygusal tepkilerdir (Hoboubi vd., 2017). İş stresi çalışanın işiyle ilgili yaşadığı

sorunlardan kaynaklı ortaya çıkan ve çalışana zarar veren bir durumu ifade ederken (Park, 2007) iş tatmini ise çalışanın yaptığı işten ötürü pozitif duygular hissetmesini ifade eder (Locke, 1976). İş stresi ve iş tatmini ilişkisini araştıran çalışmalar (Bemana vd., 2013; Hoboubi vd., 2017; Manzoor vd., 2011; Ahsan vd., 2009; Xiang vd., 2014; Rehman vd., 2012) bu iki kavram arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer bir ifade ile çalışanların işten kaynaklı yaşadıkları stres, işten tatmin olma seviyelerini azaltan bir etkiye sahiptir. Bu bilgilere ve daha önceki çalışma sonuçlarına dayanarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H3. İş stresinin iş tatmini üzerinde negatif yönlü bir etkisi vardır.

1.4.4. İş Stresinin Aracı Etkisi

Çalışanlardan resmi rollerin dışına çıkarak örgütsel amaçlara daha fazla katkı yapmaları beklenirken (Bateman ve Organ, 1983), resmi olmayan davranış beklentileri rol belirsizliği ve rol çatışmasına sebep olarak (Margolis vd., 1974) çalışanın işinden tatmin düzeyini azaltacaktır (Eray, 2017; Palomino ve Frezatti, 2016). Çalışanın işinden tatmin olması birçok faktöre (örneğin maaş, özerklik, çalışma arkadaşları ve yöneticilerle ilişkiler vb.) bağlıdır. Sosyal değişim teorisi (Blau, 1964) ve teşvik-katkı teorisi (March ve Simon, 1958) çalışanların çalıştıkları kurum ile karşılıklı beklentilerini her zaman resmileştirmeyeceklerini, bazı konularda (terfi, promosyon, eğitim gibi) karşılıklı güvene dayalı olarak beklenti içerisinde olacaklarını ifade etmişlerdir. İşletme, çalışana resmi sözleşme dışında sunduğu imkânların karşılığında, ondan da işletme çıktıklarına resmi sözleşme dışında ekstra katkı yapmasını bekler (Bateman ve Organ, 1983; Vigoda-Gadot, 2006). İşletmeler çalışanların iş tatminlerini artırmaya yönelik öncelikli olarak onların beklentilerini tespit ederek teşvik edici uygulamalar (terfi, kararlara katılım gibi) sayesinde örgüte olan katkılarını artırabilirler. Bu çalışma kapsamında çalışanlardan zorunlu olarak vatandaşlık davranışı göstermelerinin iş tatminleri üzerindeki doğrudan ve iş stresleri aracılığıyla dolaylı etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda zorunlu vatandaşlık davranışı, iş stresi ve iş tatmini arasındaki ilişkilere dayanarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H4. İş stresi zorunlu vatandaşlık davranışı ile iş tatmini arasındaki ilişkide aracı etkiye sahiptir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı, Örnekleme

Bu çalışmada “Vatandaşlık davranışının zorunlu olması, çalışanların iş tatmininde değişime yol açar mı?” sorusundan hareketle zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatminine etkisi iş stresi aracı değişkeni de dikkate alınarak incelenmiştir. Araştırmada Karaman ilinde faaliyet gösteren bir imalat işletmesinin 134 çalışanı anakütle olarak belirlenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, hedef anakütleyi yansıtacak sonuçların elde edilebilmesi için, %95 güven aralığında 100 çalışandan veri elde edilmesi gerektiği tespit edilmiştir (<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>). Anakütleden kolayda örnekleme yöntemi ve anket tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Bu doğrultuda imalat çalışanlarına 120 anket formu dağıtılmıştır. 105 anketin geri dönüşü sağlanmış, bir (1) ankette veri kaybı olması nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla 104 anket üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Analize dâhil edilen anketlere ilişkin demografik bilgiler aşağıda Tablo 1’de verilmiştir. Tablo incelendiğinde; kadın (%62,5), evli (%56,7) ve lise ve altı eğitim düzeyli (67,3) çalışanların daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışma süresi açısından çalışanların çoğu 1 yıldan az (%43,3) ve 1-4 yıldır (%41,3) çalışan bireylerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların demografik bilgileri

DEĞİŞKEN	KATEGORİ	FREKANS	(%)
Cinsiyet	Erkek	39	37,5
	Kadın	65	62,5
Medeni Durum	Evli	59	56,7
	Bekâr	45	43,3
Eğitim Durumu	Lise veya altı	70	67,3
	Önlisans	13	12,5
	Lisans	21	20,2
Çalışma Süresi	1 yıldan az	45	43,3
	1-4 yıl	43	41,3
	5-8	4	3,8
	9 yıl üzeri	3	2,9
	Belirtmemiş	9	8,7

2.2. Veri Toplama Araçları

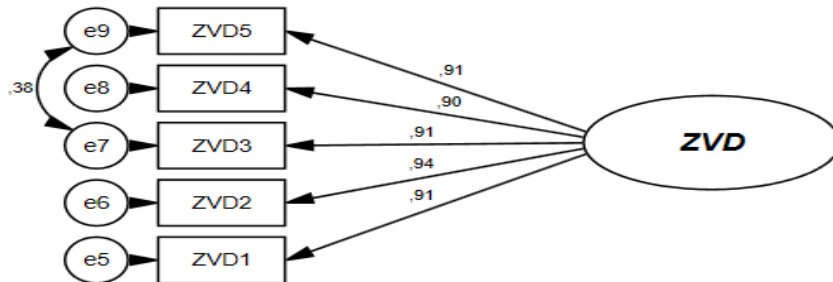
Araştırmada kullanılan Zorunlu Vatandaşlık Davranışı, İş Stresi ve İş Tatmini ölçeklerinin her biri önceki araştırmalarda güvenilirliği ve geçerliliği kanıtlanmış ölçeklerden oluşturulmuştur. Çalışanların zorunlu vatandaşlık davranışını belirlemede Harmancı Seren ve Ünalı Baydın (2017) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan Vigoda-Gadot'un (2007) geliştirdiği beş (5) maddelik ölçek; iş stresi düzeyini belirlemede Erdilek Karabay (2015) tarafından da kullanılan Sosik ve Goldshalk'ın (2000) geliştirdiği altı (6) maddelik ölçek; iş tatmini düzeyini belirlemede ise Way, Sturman ve Raab (2010) tarafından geliştirilen dört (4) maddelik ölçek kullanılmıştır. Ölçeklerdeki maddeler 5'li Likert tipi (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) hazırlanmıştır. Ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizlerinde cronbach alfa katsayılarının zorunlu vatandaşlık davranışı için 0,964; iş stresi için 0,936; iş tatmini için 0,945 olduğu belirlenmiştir.

3. Bulgular

3.1. Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi Bulguları

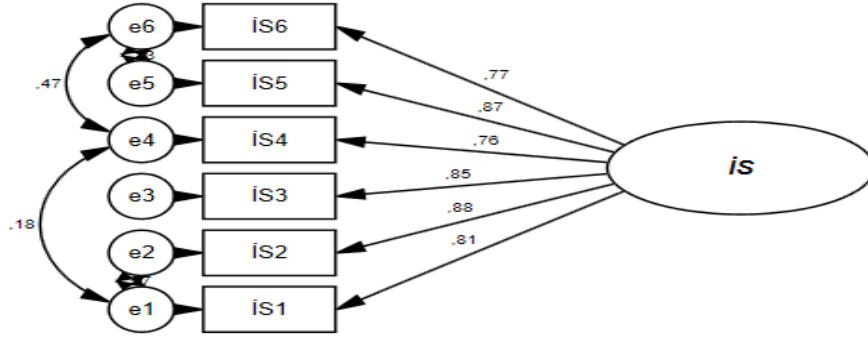
Araştırmada kullanılan zorunlu vatandaşlık davranışı ve iş stresi ölçeklerinin faktör yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. İş tatmini ölçeğinin faktör yapısı ise Türkçeye uyarlamasına rastlanmaması nedeniyle hem açımlayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizi ile tespit edilmiştir. Faktör analizlerinde madde faktör yüklerinin 0,40'dan yüksek olması referans alınmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde ise KMO (Kaiser-Mayer-Olkin) değerinin 0,60'dan yüksek, Barlett Küresellik Testi değerinin <0,05 olması dikkate alınmıştır. Zorunlu vatandaşlık davranışına (ZVD) yapılan doğrulayıcı faktör analizinde madde faktör yükleri referans kriterlerini sağlamıştır. Ölçekte uyum indeksi değerlerini iyileştirme amaçlı modifikasyon yapılmış; elde edilen model uyum indeksi değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir. Modifikasyon sonrası elde edilen bulgular Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Zorunlu vatandaşlık davranışı ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi

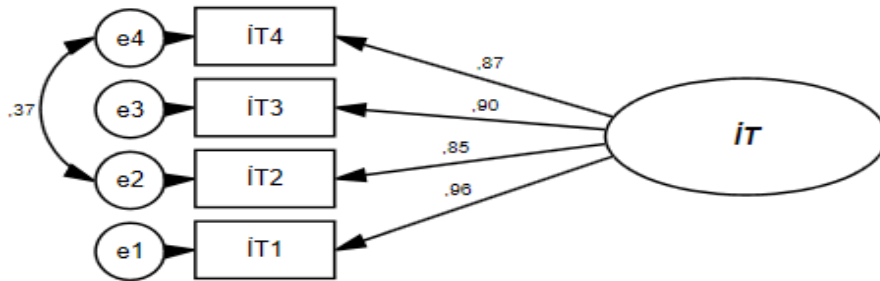
Araştırmada iş stresi (İS) ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve madde faktör yükleri referans kriterlerini sağladığı görülmüştür. Analizde ölçek maddeleri arasında modifikasyonlar yapılmış ve bu sayede model uyum indeksleri iyileştirilmiştir (Tablo 2’de görülebilir). İş stresi ölçeğinin modifikasyon sonrası doğrulayıcı faktör analizi bulguları Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. İş stresi ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi

Çalışanların iş tatmini (İT) düzeyini belirlemek için kullanılan dört (4) maddelik ölçeğe yapılan açımlayıcı faktör analizinde maddelerin tek faktör altında toplandığı ve madde faktör yüklerinin 0,916 ile 0,948 arasında değerler aldığı belirlenmiştir. Ölçeğin KMO değerinin 0,838; küresellik testi değerinin ise 0,000 olduğu görülmüştür. Ölçek toplam varyansın %86,334’ünü açıklamıştır. Ölçeğe açımlayıcı faktör analizine müteakiben doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve maddeler arası gerekli modifikasyonlar gerçekleştirilmiştir (uyum değerleri Tablo 2’de görülebilir). Elde edilen sonuçlar Şekil 3’de verilmiştir.

Şekil 3. İş tatmini ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi

Ölçeklere ilişkin modifikasyon sonrası elde edilen tüm indeks değerleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Uyum indeksi değerleri

Değişkenler	CMIN/DF ($0 < \chi^2/sd \leq 5$)	RMR ($\leq,10$)	CFI ($\geq,90$)	IFI ($\geq,90$)	TLI ($\geq,90$)
Zorunlu Vatandaşlık Davranışı	1,011	.007	1,000	1,000	1,000
İş Stresi	1,185	.008	.998	.998	.981
İş Tatmini	1,924	.004	.998	.998	.986
Aracsız Model	2,090	.026	.976	.976	.964
Aracılı Model	2,203	.035	.944	.944	.927

3.2. Araştırma Hipotezlerinin Testi

Araştırmada geliştirilen hipotezler test edilmeden önce, değişkenler arasındaki ilişkilerin gücünü ve yönünü tespit etmeye ilişkin korelasyon analizi yapılmıştır. Zorunlu vatandaşlık davranışı, iş stresi ve iş tatmini değişkenlerine yapılan korelasyon analizi bulguları Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Korelasyon analizi bulguları

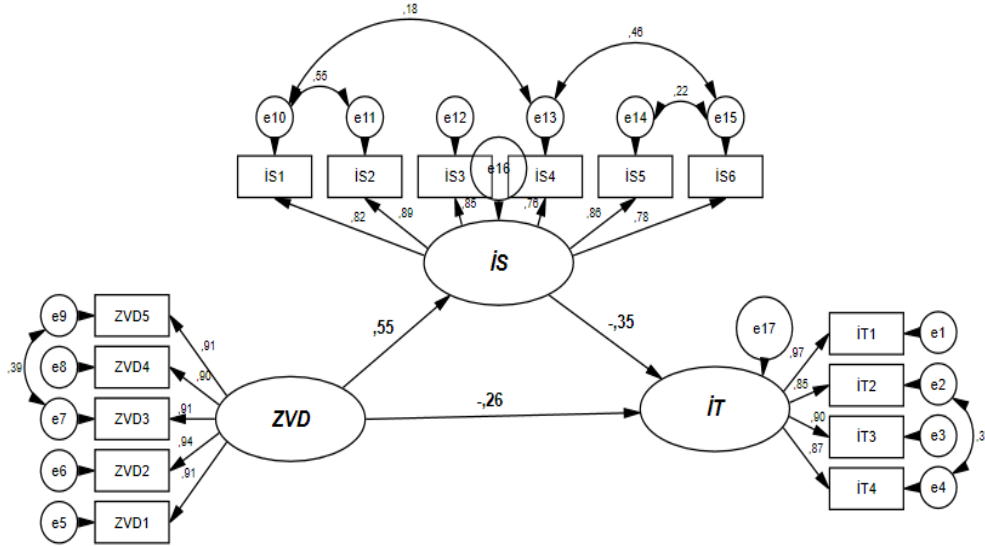
Faktörler	X	SS	1	2	3
1-Zorunlu Vatandaşlık Davranışı	2,592	.871	1		
2-İş Stresi	2,396	.682	.511**	1	
3-İş Tatmini	3,740	.746	-.411**	-.490**	1

** p<0,01; * p<0,05

Tablo 3’deki araştırma değişkenlerine ilişkin korelasyon analizi bulguları incelendiğinde zorunlu vatandaşlık davranışı ile iş stresi arasında %99 önem düzeyinde pozitif yönde; zorunlu vatandaşlık davranışı ile iş tatmini arasında %99 önem düzeyinde negatif yönde ilişki olduğu görülmektedir. İş stresinin iş tatmini ile ilişkisi ise %99 önem düzeyinde negatif yöndedir. Dolayısıyla zorunlu vatandaşlık davranışının artması iş stresini artırıp iş tatminini azaltırken; iş stresinin artması iş tatminini azaltmaktadır.

Araştırma değişkenlerinin kendi aralarındaki ilişkileri tespit edildikten sonra hipotezlerin testi aşamasına geçilmiştir. Hipotez testleri için AMOS programıyla yapısal eşitlik modellemesi analizi yapılmış ve uyum indeksi değerleri ölçütleri sağlamıştır. Yapısal eşitlik modeline ilişkin sonuçlar Şekil 4’de verilmiştir.

Şekil 4. Yapısal eşitlik modeli sonuçları

Araştırmada geliştirilen hipotezler referans alınarak oluşturulan araştırma modeline yapılan yapısal eşitlik modellemesi analizi bulguları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Araştırma modelinin kestirim sonuçları

Hipotezler	Yordayan Değişken	Yordanan Değişken	Standardize R. Y.	S.H.	T (CR Terimi)	p
H1	ZVD	----> İS	.548	.070	5,480	.000
H2	ZVD	----> İT	-.255	.088	-2,335	.020
H3	İS	----> İT	-.350	.131	-3,071	.002

Tablo 4'deki yapısal eşitlik modellemesi bulgularından zorunlu vatandaşlık davranışının iş stresini pozitif (S.R.Y.=,548; p=,000), iş tatminini ise negatif (S.R.Y.=-,255; p=,020) yönde etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla H1 ve H2 desteklenmiştir. İş stresinin iş tatmini üzerindeki etkisi incelendiğinde negatif yönde (S.R.Y.=-,350; p=,002) bir etkinin olduğu; bu nedenle de H3'ün desteklendiği söylenebilir.

Araştırmada aracı hipotezin testi aşamasında aracı değişken olan iş stresi model dışı bırakılarak zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatmini üzerindeki etkisi yön ve düzey açısından yol analizi yapılarak incelenmiştir. Sonuçlardan zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatminini olumsuz yönde ve anlamlı düzeyde (S.R.Y.=-,449, p=,000) etkilediği tespit edilmiştir. İş stresi aracı değişkeninin modele dâhil edilmesi sonucu zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatmini üzerindeki etki düzeyinin azalması (S.R.Y.=-,255), ancak etkinin anlamlı düzeyde (p=,020) devam etmesi kısmi aracılık etkinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle; zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatmini üzerindeki etkisinde iş stresi kısmi aracı rol üstlenmekte, bu nedenle de H4 kabul görmektedir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

“Vatandaşlık davranışının zorunlu olması, çalışanların iş tatmininde değişime yol açar mı?” sorusu referans alınarak yapılan bu araştırmada gerek ilgili literatüre gerekse imalat sektörü işletmeleri ve yöneticilerine katkı sayılabilecek bazı bulgulara ulaşılmıştır. İlk olarak zorunlu vatandaşlık davranışının iş stresini pozitif yönde etkilediği; yani zorunlu vatandaşlık davranışının işteki stres düzeyini artırdığı bulgusu elde edilmiştir. Bu bulgunun zorunlu vatandaşlık davranışının negatif yönde ilişkili olduğu (Vigoda-Gadot, 2006; Zhao vd., 2014) örgütsel vatandaşlık davranışı ile örgütsel stres arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda elde edilen bulgularla (Soo ve Ali, 2016; Jain ve Cooper, 2012; Pooja vd., 2016; Tambe ve Shanker, 2015; Paillé, 2011; Oladipupo, 2016) paralel olduğu söylenebilir.

İkinci olarak Prasetio ve arkadaşlarının (2017), Mustaq ve arkadaşlarının (2014) ve Pivi ve Hassan'ın (2015) bulgularına paralel olabileceği düşünülen zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatminini azalttığı gözlenmiştir. Bir diğer ifadeyle vatandaşlık davranışının zorunluluğa dönüşmesi konusundaki baskıların işteki tatmin düzeyini değiştirdiği ve bu değişimin negatif yönde bir seyir gösterdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma sorumuz söz konusu davranışın zorunlu olmasının işe ilişkin tatminde değişime yol açtığı ve bu değişim örgütler açısından olumsuz bir durum arz ettiği yönünde bir cevapla karşılık bulmuştur. Araştırmada iş stresinin de iş tatminini azalttığı yönünde bulgular elde edilmiş, dolayısıyla literatürdeki araştırmaları (Bemana vd., 2013; Hoboubi vd., 2017; Manzoor vd., 2011; Xiang vd., 2014) destekler nitelikte bulgulara ulaşılmıştır. İş tatmini örgütler açısından arzulanan bir durumdur. Çünkü işteki tatmin işten ayrılma niyeti azaltırken (Çekmecelioğlu, 2006) örgütsel vatandaşlık davranışını artırmaktadır (Tharikh vd. 2016). Ayrıca işten tatmin olmak iş performansında (Shafique vd. 2018) ve verimlilikte (Çekmecelioğlu, 2006) artışa yol açmaktadır. Dolayısıyla örgütlerde iş tatmini hayati bir önem arz etmektedir.

Araştırmadaki son bulgu zorunlu vatandaşlık davranışının iş tatminine etkisinin doğrudan olmakla birlikte iş stresi üzerinden dolaylı olarak da olabileceği yönündedir. Bir diğer

ifadeyle; vatandaşlık davranışı sergileme konusundaki baskı çalışanın işteki tatminini doğrudan azaltacağı gibi, işindeki stresi artırarak da azaltabilmektedir.

Yukarıdaki katkıları yanında araştırma ile ilgili kısıtları belirtmekte fayda vardır. Öncelikle araştırma tek bir firma ve sektör örnekleme dikkate alınarak yapılmış ve kesitsel bir veri toplamayı içermiştir. Bu nedenle yapılacak araştırmaların sektörel farklılıkları içerecek şekilde tasarlanması ve anlık algılar yerine belirli periyotlarda veriler elde etmeye çalışması önerilebilir. İkinci olarak araştırma zorunlu vatandaşlığın sadece iki (iş stresi ve iş tatmini) ardını ele almış ve bağlılık, özdeşleşme, sinizm, liderlik, kültür, kişilik gibi değişkenleri modele dâhil etmemiştir. Gelecek araştırmaların söz konusu bu değişkenleri dikkate alması ve bu değişkenlerle modeli geliştirmesi önerilebilir. Ayrıca literatür incelendiğinde Türkiye’de zorunlu vatandaşlık davranışı konusunda araştırmaların oldukça sınırlı olduğu (Yıldız, 2016; Koçak, 2018) gözlenmektedir. Örgütlerde zorunlu vatandaşlığa ilişkin uygulamaların yapılabildiği (Vigoda-Gadot, 2006) göz önüne alınarak, söz konusu davranışla ilgili sonuçların tespit edilmesi işletmelere önemli katkılar sağlayacaktır. Bu nedenle araştırmacıların zorunlu vatandaşlık davranışı ile ilgili araştırmalar ağırlık vermesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ahsan, N., Abdullah, Z., Fie, D. G., ve Alam, S. S. (2009). A Study of Job Stress on Job Satisfaction among University Staff in Malaysia: Empirical Study. *European Journal of Social Sciences*, 8(1): 121-131.
- Arshadi, N., ve Damiri, H. (2013). The Relationship of Job Stress With Turnover Intention And Job Performance: Moderating Role of OBSE. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 84: 706-710.
- Bakotic, D., ve Babic, T. (2013). Relationship between Working Conditions and Job Satisfaction: The Case of Croatian Shipbuilding Company *International Journal of Business and Social Science*, 4(2): 206-213.
- Bateman, T. S., ve Organ, D. W. (1983). Job Satisfaction and the Good Soldier: The Relationship between Affect and Employee Citizenship. *Academy of Management Journal*, 26(4): 587-595.
- Bemana, S., Moradi, H., Ghasemi, M., Taghavi, S. M., ve Ghayoor, A. H. (2013). The Relationship among Job Stress and Job Satisfaction in Municipality Personnel in Iran. *World Applied Sciences Journal*, 22(2): 233-238.
- Bernal, D., Snyder, D., ve McDaniel, M. (1998). The Age and Job Satisfaction Relationship: Does its Shape and Strength Still Evade Us?. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 53(5): 287-293.
- Blau, P. (1964). *Power and Exchange in Social Life*, New York: J Wiley and Sons.
- Bolino, M. C., Klotz, A. C., Turnley, W. H., ve Harvey, J. (2013). Exploring the Dark Side of Organizational Citizenship Behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 34(4): 542-559.
- Clark, A., Oswald, A., ve Warr, P. (1996). Is Job Satisfaction U-Shaped in Age?. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 69(1): 57-81.
- Cooper, C. L., ve Marshall, J. (1976). Occupational Sources of Stress: A Review of The Literature Relating to Coronary Heart Disease and Mental Ill Health. *Journal of Occupational Psychology*, 49(1): 11-28.
- Çekmecelioğlu, H. (2006). İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Tutumlarının İşten Ayrılma Niyeti ve Verimlilik Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Bir Araştırma, “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi* 8(2): 153-168.

- Dinka, D. D. (2018). Organizational Citizenship Behaviour and Employees' Performance Assessment: The Case of Dire Dawa University. *American Journal of Theoretical and Applied Business*, 4(1): 15-26.
- Eray, T. E. (2017). Rol Çatışması, Rol Belirsizliği ve İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: İletişim Fakültesi Dekanları Üzerine Bir Uygulama. *Akdeniz İletişim*, 201-213.
- Fatima, N., Iqbal, S., Akhwand, S. Y., Suleman, M. ve Ibrahim, M. (2015). Effect of Gender Differences on Job Satisfaction of The Female Employees in Pakistan. *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*. 3(1): 27-33.
- Friedman, H. S., ve Booth-Kewley, S. (1987). Personality, Type A Behavior, and Coronary Heart Disease: The Role of Emotional Expression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(4): 783-792.
- Friedman, M., ve Rosenman, R. H. (1974). *Type A Behavior and Your Heart*, New York: Knopf.
- Hajiha, A., Jassabi, J., ve Ghaffari, F. (2013). The Role of Gender in Job Satisfaction of University Staff Members, *Refereed Paper*, Gendered Issues in HRD.
- Hoboubi, N., Choobineh, A., Ghanavati, F. K., Keshavarzi, S., ve Hosseini, A. A. (2017). The Impact of Job Stress and Job Satisfaction on Workforce Productivity in an Iranian Petrochemical Industry, *Safety and Health at Work*, 8(1): 67-71.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gtsvearama=gtsvekelime=tatmin%20olmakvecesi&t=2veguid=TDK.GTS.548598b349cb54.15084360 (Erişim tarihi: 25.12.2018).
- Iacovides, A., Fountoulakis, K. N., Kaprinis, S., ve Kaprinis, G. (2003). The Relationship between Job Stress, Burnout and Clinical Depression, *Journal of Affective Disorders*, 75(3): 209-221.
- Iroegbu, M. N. (2015). Do Age and Gender Have Anything to Do With Job Satisfaction: A Practical Outlook on The Nigerian Public Sector, *American Journal of Applied Psychology*. 4(4): 111-114.
- Jain, A. K., ve Cooper, C. L. (2012). Stress and Organizational Citizenship Behaviors in Indian Business Process Outsourcing Organizations, *IIMB Management Review*, 24(3): 155-163.
- Jehangir, M., Kareem, N., Khan, A., Jan, M. T., ve Soherwardi, S. (2011). Effects of Job Stress on Job Performance and Job Satisfaction, *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3(7): 453-465.
- Kalleberg, A. L. (1977). Work Values and Job Rewards: A Theory of Job Satisfaction, *American Sociological Review*, 124-143.
- Kaplan, İ. (2011). *Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve İş Tatmini İlişkisi: Konya Emniyet Teşkilatı Üzerinde Bir Uygulama*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Katz, D. (1964). The Motivational Basis of Organizational Behavior, *Behavioral Science*, 9(2), 131-146.
- Katzell, R. A. (1964). Personal values, job satisfaction, and job behavior. *Man in a world of work*, 341-363.
- Khamisa, N., Oldenburg, B., Peltzer, K., ve Ilic, D. (2015). Work Related Stress, Burnout, Job Satisfaction and General Health of Nurses, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 12(1): 652-666.
- Koçak, D. (2018). Kişi-Örgüt Uyumu, Zorunlu Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Lider-Üye Etkileşimi İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1487-1508.

- Konovsky, M. A., ve Pugh, S. D. (1994). Citizenship Behavior and Social Exchange, *Academy of Management Journal*, 37(3): 656-669.
- Locke, E. A. (1976). The Nature and Causes of Job Satisfaction, *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, 1: 1297-1343.
- Macdonald, S., ve MacIntyre, P. (1997). The Generic Job Satisfaction Scale: Scale Development and Its Correlates, *Employee Assistance Quarterly*, 13(2): 1-16.
- Malik, M. E., Danish, R. Q., ve Munir, Y. (2012). The Impact of Pay and Promotion on Job Satisfaction: Evidence from Higher Education Institutes of Pakistan. *American Journal of Economics*, 10(5): 6-9.
- Mallick, E., Pradhan, R. K., Tewari, H. R., ve Jena, L. K. (2014). Organizational Citizenship Behaviour, Job Performance and HR Practices: A Relational Perspective. *Management and Labour Studies*, 39(4): 449-460.
- Manzoor, M. U., Usman, M., ve Naseem, M. A. (2011). A Study of Job Stress and Job Satisfaction among Universities Faculty in Lahore, Pakistan, *Global Journal of Management and Business Research*, 11(9): 1-5.
- March, J. G., ve Simon, H. A. (1958). *Organizations*. Wiley, New York.
- Margolis, B. L., Kroes, W. H., ve Quinn, R. P. (1974). Job Stress: An Unlisted Occupational Hazard, *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 16(10): 659-661.
- Michie, S. (2002). Causes and Management of Stress at Work. *Occupational and Environmental Medicine*, 59(1): 67-72.
- Morrison, E. W. (1994). Role Definitions and Organizational Citizenship Behavior: The Importance of the Employee's Perspective, *Academy of Management Journal*, 37(6): 1543-1567.
- Morse, N. C. (1953). *Satisfactions in the White-Collar Job*, Oxford, England: Survey Research Center, Institute.
- Mosadeghrad, A. M. (2013). Occupational Stress and Turnover Intention: Implications for Nursing Management, *International Journal of Health Policy and Management*, 1(2): 169-176.
- Mushtaq, K., Ahmed, M., ve Warraich, S. (2014). A Study on Job Satisfaction, Motivation and Organizational Citizenship Behavior, *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 3(11): 1-13.
- Nielsen, T. M., Hrivnak, G. A., ve Shaw, M. (2009). Organizational Citizenship Behaviour and Performance: A Meta-Analysis of Group-Level Research, *Small Group Research*, 40(5): 555-577.
- Oladipupo, L. (2016). The Influence of Perceived Occupational Stress on the Organizational Citizenship Behaviour of Bankers in Ikeja, Lagos State, *European Scientific Journal*, 12(17): 449-458.
- Paillé, P. (2010). Perceived Stressful Work, Citizenship Behaviour and Intention to Leave the Organization in a High Turnover Environment: Examining the Mediating Role of Job Satisfaction, *Journal of Management Research*, 3(1): 1-14.
- Palomino, M. N., ve Frezatti, F. (2016). Role Conflict, Role Ambiguity and Job Satisfaction: Perceptions of The Brazilian Controllers, *Revista de Administração (São Paulo)*, 51(2): 165-181.
- Park, J. (2007). Work Stress and Job Performance. *Ottawa: Statistics Canada*, 1-13.

- Parvin, M. M., ve Kabir, M. N. (2011). Factors Affecting Employee Job Satisfaction of Pharmaceutical Sector, *Australian Journal of Business and Management Research*, 1(9): 113-123.
- Peng, Z.-l., ve Zhao, H.-d. (2012). Does Organization Citizenship Behavior Really Benefit The Organization?: Study on the Compulsory Citizenship Behavior in China, *Nankai Business Review International*, 3: 75-92.
- Pooja, A. A., De Clercq, D., ve Belausteguigoitia, I. (2016). Job Stressors and Organizational Citizenship Behavior: The Roles of Organizational Commitment and Social Interaction, *Human Resource Development Quarterly*, 27(3): 373-405.
- Prasetio, A. P., Yuniarsih, T., ve Ahman, E. (2017). Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Organizational Citizenship Behaviour in State-owned Banking, *Universal Journal of Management*, 5(1): 32-38.
- Rehman, M., Irum, R., Tahir, N., Ijaz, Z., Noor, U., ve Salma, U. (2012). The Impact of Job Stress on Employee Job Satisfaction: A Study on Private Colleges of Pakistan, *Journal of Business Studies Quarterly*, 3(3): 50-56.
- Saner, T., ve Eyüpoğlu, Ş. Z. (2012). The Age and Job Satisfaction Relationship in Higher Education, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 55: 1020-1026.
- Schaufeli, W. B., ve Peeters, M. C. (2000). Job Stress and Burnout among Correctional Officers: A Literature Review, *International Journal of Stress Management*, 7(1): 19-48.
- Shafique, I., Kalyar, M. N. ve Ahmad, B. (2018). The Nexus of Ethical Leadership, Job Performance, and Turnover Intention: The Mediating Role of Job Satisfaction, *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 16(1): 71-87.
- Siu, O. L. (2003). Job Stress and Job Performance among Employees in Hong Kong: The Role of Chinese Work Values and Organizational Commitment, *International journal of psychology*, 38(6): 337-347.
- Smith, P. C. (1969). The Measurement of Satisfaction in Work and Retirement, *A Strategy for the Study of Attitudes*.
- Soo, H. S., ve Ali, H. (2016). The Linkage between Stress and Organizational Citizenship Behavior, *International Business Management*, 10(14): 2713-2718.
- Şeşen, H., Soran, S., ve Caymaz, E. (2014). Dark Side of Organizational Citizenship Behavior (OCB): Testing a Model between OCB, Social Loafing, and Organizational Commitment, *International Journal of Business and Social Science*, 5(5): 125-135.
- Tambe, S., ve Shanker, M. (2015). A Study of Organizational Citizenship Behavior and Job Stress in A Manufacturing Company In Mumbai, *GE- International Journal of Management Research*, 3(4): 138-148.
- Tharikh, S. M., Ying, C. Y., Saad, Z. M. ve Sukumaran, K. a/p, (2016). Managing Job Attitudes: The Roles of Job Satisfaction and Organizational Commitment on Organizational Citizenship Behaviors, *Procedia Economics and Finance*, 35: 604-611.
- Turnipseed, D. (1996). Organization Citizenship Behaviour: An Examination of the Influence of the Workplace, *Leadership and Organization Development Journal*, 17(2): 42-47.
- Vigoda-Gadot, E. (2006). Compulsory Citizenship Behaviour: Theorizing Some Dark Sides of The Good Soldier Syndrome In Organizations, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 36(1): 77-93.

- Vigoda-Gadot, E. (2007). Redrawing the Boundaries of OCB? An Empirical Examination of Compulsory Extra-Role Behavior in The Workplace, *Journal of Business and Psychology*, 21(3): 377-405.
- Vijayan, M. (2017). Impact of Job Stress on Employees' Job Performance in Aavin, Coimbatore. *Journal of Organisation and Human Behaviour*, 6(3): 21-29.
- Visser, M. R., Smets, E. M., Oort, F. J., ve De Haes, H. C. (2003). Stress, Satisfaction and Burnout among Dutch Medical Specialists, *Canadian Medical Association Journal*, 168(3): 271-275.
- Vroom, V. H. (1964). *Work and motivation*, New York: John Wiley Vesons.
- Weikamp, J. G., ve Göriz, A. S. (2016). Organizational Citizenship Behaviour and Job Satisfaction: The Impact of Occupational Future Time Perspective, *Human Relations*, 69(11): 2091-2115.
- Xiang, H., Coleman, S., Johannsson, M., ve Bates, R. (2014). Workplace Stress and Job Satisfaction among Biologics Development Professionals, *Health*, 6(14): 1790-1802.
- Yen, H. R., ve Niehoff, B. P. (2004). Organizational Citizenship Behaviors and Organizational Effectiveness: Examining Relationships in Taiwanese Banks, *Journal of Applied Social Psychology*, 34(8): 1617-1637.
- Yıldız, B. (2016). Madalyonun Öteki Yüzü: Zorunlu Vatandaşlık Davranışı. *Eurasian Business & Economics Journal*, S2, 88-99.
- Zeng, Z., ve Ye, M. (2016). The Influence of Organizational Justice on Employees Compulsory Citizenship Behavior: The Mediation Effect of Psychological Security, *Open Journal of Social Sciences*, 4(02): 199-204.
- Zhang, Y., Liao, J., ve Zhao, J. (2011). Research On The Organizational Citizenship Behavior Continuum And Its Consequences, *Frontiers of Business Research in China*, 5(3): 364-379.
- Zhao, H., Peng, Z., ve Chen, H. K. (2014). Compulsory Citizenship Behavior and Organizational Citizenship Behavior: The Role of Organizational Identification and Perceived Interactional Justice, *The Journal of Psychology*, 148(2): 177-196.

Hile Önleyici Olarak Sürekli Denetim Verimliliği

Continuous Auditing Effectiveness as a Fraud Deterrent

Dr. Öğr. Üyesi Murat KARAHAN¹, Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK²

Öz

İşletme yapılarının giderek büyümesi ve karmaşıklaşması ile yöneticilerin işletme faaliyetleri üzerindeki kontrol gücü, azalmaya başlamakta ve buna bağlı olarak işletmelerde hata ve hile riski de artmaya başlamaktadır. Bu bağlamda işletmelerin büyüklüğü ne olursa olsun hilelerin ortaya çıkartılması ve bu eylemleri önlemeye yönelik uygulamaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Hile önlemede birçok yöntem kullanılmakla birlikte en çok kullanılan yöntemlerden biri de sürekli denetim tekniğidir. Sürekli denetim, gerçek zamanlı muhasebe sistemleri altında dijital ortamlarda verilerin kaydedilmesi, raporlanması ve denetimini ifade etmektedir. Kavramsal olarak tasarlanan bu çalışmanın amacı, sürekli denetimin hile önlemedeki rolünü incelemektir. Bu amaçla ilk olarak hata ve hile kavramları ve türleri ile ilgili bir kavramsal bir çerçeve oluşturularak denetim ve sürekli denetim kavramı açıklanmıştır. Son olarak hile önlemede sürekli denetimin rolü incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe hatası, muhasebe hilesi, denetim, sürekli denetim

Makale Türü: Derleme

Abstract

With the continuous growth and increasing complexity of the business structures, control power of the managers on the business activities began to decrease and subsequently fault and fraud risks in the businesses started to increase. In this context, eliciting the frauds and execution of the applications aimed to prevent such actions no matter the size of the businesses is necessary. Various methods are being utilized in preventing frauds and continuous auditing technique is one of the most commonly used method. Continuous auditing means registry, report and auditing of the data given in digital mediums under the real time accounting systems. The goal of this study which was conceptually designed is to analyze the role of continuous auditing in preventing the frauds. For this purpose, auditing and concept of continuous auditing were first explained by creating a conceptual framework regarding the fault and fraud concepts and their types. Finally, the role of continuous auditing was analyzed in the prevention of frauds.

Keywords: Accounting fault, accounting fraud, accounting, continuous auditing

Paper Type: Review

Giriş

Günümüzdeki işletmelerin organizasyon yapıları geçmişe oranla büyümekte ve karmaşıklaşmaktadır. Bu nedenle işletme yöneticilerinin görevlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için iyi bir bilgi akışına sahip olmaları gerekmektedir. İşletmelerdeki bu bilgi akışını muhasebe departmanları sağlamaktadır. Bu doğrultuda muhasebe departmanlarının işletme içerisindeki önemi giderek artmaya başlamış ve işletmede etkin bir denetim sisteminin oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Muhasebe departmanında oluşabilecek her türlü hata ve hileler işletmenin ve çıkar sahiplerinin zarara uğramasına ve çabaların boşa gitmesine neden olmuştur (Dalğar, 2012: 130). Bu nedenle ortaya çıkan bilgi teknolojisi ile elektronik ticaret,

¹ Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, karahan@gantep.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000_0002_5066_4257.

² Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı, mcolak44@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000_0001_8310_3766.

Atf için (to cite): Karahan, M. ve Çolak, M. (2019). Hile Önleyici Olarak Sürekli Denetim Verimliliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21,(2), 561-572.

elektronik veri değişimi ve internet gibi yeni iş yaklaşımları, ticari uygulamalar ve ticari işlemlerin kaydedilmesi ve depolanması sürecini değiştirmiştir. İnternet teknolojisini kullanarak Web üzerinden iş yapmak, kuruluşların çevrimiçi dünyaya bağlanmalarını ve işlerinin tüm yönlerini geliştirmelerini sağlamaktadır. Bu durumda, ticari işlemler artık hiçbir belgeye sahip olmadan elektronik ortamda olabilmekte ve bu da kuruluşların finansal bilgileri gerçek zamanlı ve çevrimiçi olarak üretmelerini sağlamaktadır (Rezaee vd., 2001: 150).

Finansal tablo açıklamalarının asıl amaçlarından biri, dış kullanıcıları bir kuruluşun ekonomik ve mali durumu hakkında bilgilendirmektir. Özellikle finansal tablo açıklamasının iç ve dış kullanıcılar arasında var olan bilgi asimetrisini azaltmaya yardımcı olması gerektiği konusunda bir fikir birliği bulunmaktadır. Dolayısıyla, finansal tablolarda yayınlanan bilgilerin hem yararlı hem de güvenilir olması gerekmektedir. Bununla birlikte, Enron, WorldCom, Adelphia, Global Crossing, Parmalat, Lucent, Tyco ve Xerox gibi bilinen şirketleri içeren son sahtekarlık skandalları, bazı paydaşlara zarar veren yeniden yapılanma ve iflaslara yol açmıştır (Murcia vd., 2008: 366). Bu nedenle geçtiğimiz 20 yıl boyunca, işletme bilgilerinin sürekli denetlenmesi gerekliliği ve sunulması konusundaki söylem yavaş yavaş ivme kazanmış ve bugün sürekli denetim kavramları, birçok iç denetim departmanının risk izleme stratejilerinde kilit bir unsur haline gelerek örnekleme aşamasına ulaşmıştır (Kuhn ve Sutton, 2010: 91). Yaygın olarak modern bilgi teknolojilerinin uygulanması yoluyla iç ve dış denetimin dönüşümü olarak tanımlanan sürekli denetim, tüm dünyada firmalar tarafından giderek daha fazla kabul görmeye başlamıştır (Alles vd., 2006: 211).

1. Hata ve Hile Kavramı

Hile kavramı; birini yanıltmak, aldatmak çıkar sağlamak üzere bir şeye değersiz bir şey katma (Gümüş ve Gögebakan, 2016: 21) ya da başka birileri üzerinden kazanç elde etmek amacıyla, aldatmaya dayalı, dürüst davranmama olarak tanımlanırken; muhasebe hilesi; çıkar sağlamak için işletmenin kayıt ve belgelerine bilinçli olarak zarar vermek ya da tahrip etmek olarak tanımlanmaktadır (Özçelik vd., 2017: 200; Çatıkkaş ve Çalış, 2010: 146). Muhasebe hilesi; finansal tabloların veya finansal açıklamaların kasıtlı, maddi yanlış beyanı veya finansal tablolar veya finansal açıklama üzerinde doğrudan maddi bir etkisi olan yasadışı bir işlemin yapılması olarak da ifade edilebilmektedir (Ajekwe ve Ibiame, 2017: 38).

Muhasebede hata ve hile arasındaki temel fark, kasıt kavramıdır. Buna göre kasıtlı olarak yapılan düzensizlikler hile olarak kabul edilirken, kasıtsız olarak yapılan düzensizlikler hata olarak kabul edilmektedir. Muhasebe işlemlerinde hileler hatalara oranla daha zor ortaya çıkartılmaktadır. Bunun nedeni hileyi yapan kişinin faaliyetlerini gizleye çalışmasından dolayıdır (Özçelik vd., 2017: 200).

Muhasebe sistemi, temel işlevlerini gerçekleştirirken bir takım hata ve hileli işlemlerle karşılaşabilmektedir. Bu hata ve hileler nedeni ile işletmenin sunmuş olduğu veriler gerçeği yansıtmamaktadır. Bu veriler ile işletme içerisinde ve dışındaki çıkar gruplarının aldığı kararlar yanıltmalara neden olmaktadır. Ayrıca işletme varlıklarının kaybolmasına, işletmenin amaçlarına ulaşmasına engel olmaya ve işletme dışındaki bireylerin yatırım kararlarının olumsuz olarak etkilemektedir (Hatunoğlu vd., 2012: 170).

Muhasebedeki hatalar genellikle, bilgisizlik, unutkanlık ve dikkatsizlik nedeniyle ilgili hesap, kayıt ve işlemlerde yapılan yanlışlıklardan oluşmaktadır. Genellikle bu yanlışlıklar kasıt unsuru içermemektedir. İşletmelerde muhasebe kayıtlarındaki muhasebe hataları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Açık, 2012: 353-354):

✓ **Matematik Hataları:** Muhasebe sisteminde hesaplama işlemindeki yanlışlıklardan oluşmaktadır. Genel olarak hesap bakiyelerinde toplama veya çıkartma yapılırken yapılan hatalardan oluşmaktadır.

✓ **Kayıt Hataları:** Kayıtlarda yapılan hatalardan oluşmaktadır. Kayıt hataları belgelerdeki rakamların deftere yanlış yazılması, bir işlemin ait olduğu hesaba değil başka bir hesaba kaydedilmesi ve borç/alacak hesaplarının karıştırılması şeklinde meydana gelmektedir.

✓ **Nakil Hataları:** Yevmiye defterindeki kayıtların defter-i kebire veya başka bir deftere aktarılırken yapılan hatalardan oluşmaktadır. Nakil hataları iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi defterden başka bir deftere aktarılırken rakamda hata yapılması, ikincisi hesapta yanlışlık yapılmasıdır.

✓ **Unutma ve Tekrarlama:** İşletmedeki alış, satış ve gider gibi işlemlerin kayıtlara hiç alınmaması ve ilgili döneme kaydedilmemesi şeklinde meydana gelen hatalardır. Tekrarlama ise işlemin iki defa kaydedilmesidir.

✓ **Bilanço Hataları:** Bilanço hataları üç grupta sınıflandırılmaktadır. Birincisi; işletmenin aktif ve pasifindeki kıymetlerinin değerlendirilmesi, amortisman ve karşılıkların ayrılması konusunda muhasebe ilkelerine ve ticari kurallara uygun hareket edilmediği durumlarda ortaya çıkan hatalardır. İkincisi, bilançoda kapalı ve niteliği belirsiz hesapların bulunmasıdır. Üçüncüsü, aktif ve pasif hesaplarının tek bir hesapta birleştirilmesidir.

Bir muhasebe hilesinin olabilmesi için şu iki unsurun olması gerekmektedir (Yıldız ve Başkan; 2014: 2): Birincisi, muhasebe hataları için geçerli olan durumun tam kasıt anlayışıyla yapılmış olması gerekmektedir. Burada hile hatadan farklı olarak kasten yapılmış olmaktadır. Hile yapan bireyler karşı tarafı bilinçli olarak aldatmakta ya da gerçekleri yanlış ifade ederek karşı tarafı yanlış açıklamaya itmektedir. Buna göre yanlışın kasti olması için hile yapan kişilerin bu yanlışlığın farkında olması ve bu yanlış ifadeler ile karşı tarafın bir sözleşme yapacağı ve rapor verileceğini bilmesi gerekmektedir. İkincisi, işletme içerisinde çalışan yönetici ya da çalışanların herhangi bir çıkar sağlamak için hareket etmesi gerekmektedir. Buna göre kişisel bir beklenti için yapılan hile, işletmenin çıkarına ters düşmektedir. Hileler Tablo 1'deki gibi gruplandırılmaktadır.

Tablo 1. Hile grupları

Hile Türleri	Etkilenen Taraf	Hileyi Yapan Taraf	Açıklama
Çalışan Hilesi	-İşveren ya da patron etkilenmektedir.	-Hile işletmedeki çalışanlar tarafından yapılmaktadır.	-İşletme çalışanlarının işletme sahibine karşı yaptığı hile türüdür.
Satıcı Hilesi	-Mal ve hizmet alan işletmeler etkilenmektedir.	-Hile mal ve hizmet satıcıları tarafından yapılmaktadır.	-Satıcı işletmenin fazla para istemesi ve mal ve hizmeti teslim etmemesi şeklinde gerçekleşmektedir.
Müşteri Hilesi	-Mal ve hizmet satan işletmeler etkilenmektedir.	-Hile müşteriler tarafından yapılmaktadır.	-Müşterinin daha düşük fiyatlandırma ve kendisine ait olmayan bir şeyi istemesidir.
Yönetim Hilesi	-Mali tablo kullanıcıları etkilenmektedir.	-Hile üst yönetim tarafından yapılmaktadır.	-Üst yönetimin finansal tablolarda yanıltıcı verilere yer vermesidir.
Yatırım Hilesi	-Yatırımcılar etkilenmektedir.	-Hile bireyler tarafından yapılmaktadır.	-Bireylerin yatırımcıları hileli yatırım yapmaya yönlendirmeleridir.
Diğer Hileler	-Etkilenen taraflar değişiklik göstermektedir.	-Hileyi yapan taraf değişiklik göstermektedir.	-Güven ortamı oluşturularak karşı tarafın aldatılmasıdır.

Kaynak: Doğan ve Kayakıran: 2017: 173.

Tablo 1'de görüldüğü üzere hileler çalışan hilesi, satıcı hilesi, müşteri hilesi, yönetim hilesi, yatırım hilesi ve diğer hileler şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Muhasebe hilelerinin türleri genel olarak aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Özçelik vd., 2017: 200; Yardımcıoğlu vd., 2017: 178-179): Kasti hatalar, kayıt dışı işlemler, işlemten önce ve sonra kayıt, bilgisayar hileleri, bilanço maskelenmesi, uydurma hesaplar, belge sahtekârlığı ve varlıkların kötüye kullanılması olarak sıralanabilir.

Literatürde en çok kullanılan hile türleri ise şunlardır:

✓ **Varlıkların Kötüye Kullanılması:** Hile türlerinden biri olan varlıkların kötüye kullanılması, varlıkların amaç dışı usulsüz kullanılması ya da varlıkların çalınmasını ifade

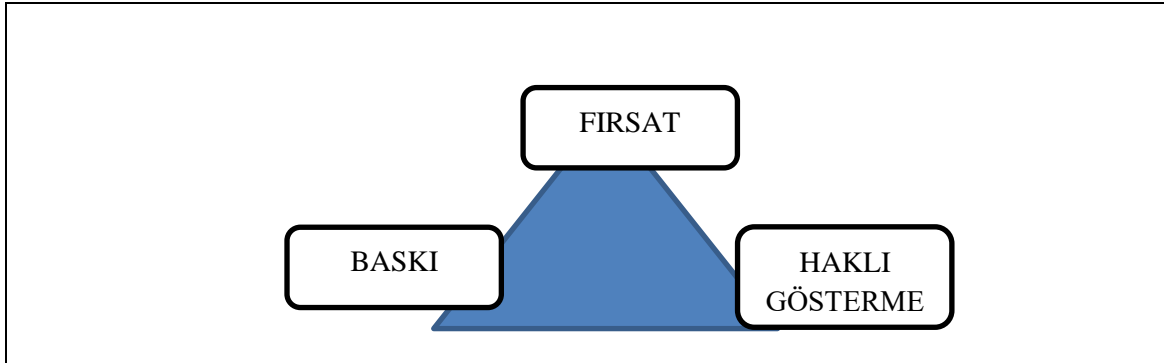
etmektedir. Varlıkların kötüye kullanılması genel olarak varlıkların işletme içerisindeki bir ya birkaç çalışan elemanlara amaç dışında aktarılması sonucu ortaya çıkmaktadır (Tüm, 2015: 108). Varlıkların kötüye kullanılması, genel olarak işletmedeki maddi duran varlıkların çalınması, bunların kişisel amaçla kullanılması ve zimmete para geçirme şeklinde gerçekleşmektedir (Doğan ve Kayakıran, 2017: 170).

✓ **Hileli Finansal Raporlama:** Hileli finansal raporlama, mali tablolarda olması gereken tutarlar ve açıklamaların yer almaması ya da yanlış edilmesi yolu ile finansal tablo kullanıcılarının yanıltılması şeklinde gerçekleşmektedir. Ayrıca, mali tablolarda yer alan kayıt ve belgelerin değiştirilmesi, değerlendirme, sınıflandırmaya ilişkin muhasebe ilkelerinin kasti olarak yanlış uygulanması şeklinde de gerçekleştiği görülmektedir (Dönmez ve Çavuşoğlu, 2015: 37).

✓ **Yolsuzluk ve Ahlaki Olmayan Davranış:** Yolsuzluk, bir çalışanın işverenin veya bir başkasının hakkını göz ardı ederek gücünü yanlış bir şekilde kendisine ya da başkasına fayda sağlayacak bir biçimde kullanmasıdır. Rüşvet almak ve vermek, rüşvete zorlamak ve gönüllü olarak yardım ve bağış kabul etmek yolsuzluk ve ahlaki olmayan davranışlara örnek olarak kabul edilebilmektedir (Doğan ve Kayakıran, 2017: 171).

1940 yılında Donald R. Cressey doktora tezi için yapmış olduğu çalışmada örneklem olarak zimmetine para geçiren 200 hükümlü seçmiştir. Bu kişilerle yapmış olduğu görüşmelerden ulaşılmış olduğu bilgilerle çalışanları hileye iten nedenlerin açıklandığı bir teori ortaya çıkarmıştır. Çalışma sonucunda “Fraud Triangle” yani “Hile Üçgeni” ortaya çıkmıştır (Ataman ve Aydın, 2017:6). Şekil 1’de Hile Üçgeni yer almaktadır.

Şekil 1: Hile Üçgeni (Fraud Triangle)

Kaynak: Ataman ve Aydın, 2017:6.

Şekil 1’de görüldüğü üzere Hile Üçgeni’nde üç faktör bulunmaktadır. Bunlar: Baskı, fırsat ve haklı göstermedir.

✓ **Baskı/Teşvik Faktörü:** Teşvik kelimesi özendirme ve isteklendirme anlamlarında kullanıldığı gibi bir insanı kötü bir şey yapmaya kışkırtma anlamını da içermektedir. Baskı, güdü, motivasyon ya da teşvik olarak birçok farklı anlamlarda kullanılan bu kavram çalışanları hile yapmaya yönlendiren bir takım zorunluluk ve bahanelerdir. Ödenmesi gereken borçlar, faturalar ve nafakalar gibi ihtiyaçlar ya da sağlık harcamaları, uzun vadeli süren işsizliklere, kaza ve madde bağımlılığı gibi kötü alışkanlıklar baskı unsurunu oluşturan bazı faktörlerdir (Ataman ve Aydın, 2017:6). Özenti ve baskılar nedeni ile oluşan hileli işlemler işletme içi veya kişisel faktörlerden kaynaklanabilmektedir İşletme içi nedenler; aşırı yüksek hedefler, baskılar ve aşırı borçlanma olarak örneklendirilebilmektedir (Pehlivanlı, 2011: 3).

✓ **Fırsat Faktörü:** Bu unsur, içinde bulunulan ortamın ya da koşulların yönetim ya da çalışanların hile yapmasına fırsat oluşturduğunu varsaymaktadır. İşletme personellerine sunulan bilgileri, şifreleri işletme yararına kullanmamaları gibi etkili bir kontrol sisteminin olmamasından dolayı bir fırsat oluşabilmektedir. Bun göre çalışanlar teşvik faktörü oluşup,

hileye karar verdiklerinde fırsatlar aramaya başlamaktadır (Ataman ve Aydın, 2017:7). Fırsatlara dayalı olarak oluşan hileli işlemler etkili bir iç kontrol sistemi ile ve çalışanlara hile eğilimleri verilerek önlenmektedir (Pehlivanlı, 2011: 3).

✓ **Haklı Gösterme Faktörü:** Bu faktör, yönetimin veya çalışanların hileli eylem, davranış ve tutumlarını zihinlerinde akla yatkın hale getirmeleri ve meşrulaştırmalarını ifade etmektedir (Ataman ve Aydın, 2017:7). Ayrıca haklı gösterme, işletmede çalışan personelin hak ettiğini alamama duygusu veya beklentisinin karşılanamaması gibi nedenlerden dolayı hileli işlemler ile kendini haklı gösterme durumunu ifade etmektedir. Buna göre işletme içerisinde çalışanlara etik davranılması ve etik bir ortamın oluşturulması hileli işlemleri haklı gösterme durumunu azaltmaktadır (Pehlivanlı, 2011: 3).

2. Denetim ve Sürekli Denetim Kavramı

Denetim, denetimin konusunu oluşturan muhasebe verilerini bir diğer ifade ile olanı belirlemek, olması gereken ile gerçeklik, doğruluk, tamamlılık, kanunilik, açıklık ve tarafsızlık olarak adlandırılan Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları (GKGDS) kapsamında delillerle dayanarak karşılaştırmak, gelecekte meydana gelecek olan hataları önlemek amacıyla denetim tekniklerini kullanarak, olan ile olması gereken arasındaki sapmaları tespit etmek ve elde edilen bu bulgulara dayanarak tarafsız bir şekilde bir sonuca ulaşma süreci olarak ifade edilmektedir (Erdoğan, 2002: 55-56).

Denetim, küresel ekonomi ve işletme firmalarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Al-Khaddash vd., 2013: 206). Bilgi akışının hızlandırılması ve çevrimiçi gerçek zamanlı işletme sistemlerinin mevcudiyeti, muhasebe mesleğinin bir denetimin ne anlama geldiğini ve nasıl yapıldığını yeniden değerlendirmesini sağlamıştır. Günümüzde, denetçinin eski görüşlerini yayınladığı geleneksel yıllık denetimin, dijital öncesi çağın kalıntısı olduğuna inanılmaktadır. Enron ve Parmalat gibi skandalların maruz kaldığı finansal raporlama ve denetim sistemindeki eksiklikler, hem iyi işleyen bir etkin denetim ekonomisinin önemini hem de denetimin nasıl yürüdüğüne ilişkin endişeleri daha da artırmıştır (Alles vd., 2006: 212). Bu nedenle işletmelerde denetim zorunlu hale gelmiştir. İşletmelerde denetimi zorunlu kılan nedenler genel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir: (Hatunoğlu vd., 2012: 172).

✓ **Çıkar çatışması:** İşletmelerdeki mali tabloların hazırlanmasından sorumlu olan yöneticiler ile bu tabloları kullanacak olan kişi ya da kurumlar arasında çıkar çatışması olabilmektedir. Ayrıca şirket hissedarları ile mali tabloları hazırlayan şirket yöneticileri arasında da çıkar çatışması meydana gelmektedir.

✓ **Muhasebe sistemlerinin karmaşıklığı:** Teknoloji geliştikçe ve işletmeler büyüdükçe muhasebe işlemleri ve mali tabloların hazırlanması süreci daha da karmaşık hale gelmektedir. Bu durum mali tabloların hazırlanması sırasında hata olasılığını artırmaktadır. Böylece muhasebe işlemlerinde denetim zorunlu hale gelmektedir.

✓ **Bilgilerin alınacak kararlarla ilgili olması:** Bilginin ve alınacak kararın doğru orantılı olması nedeni ile karar almada kullanılacak bilginin doğru olmasının önemini artırmaktadır.

✓ **Diğer nedenler:** İşletmenin ve işletmenin oluşturduğu bilgiyi kullanılacak olanların farklı yerlerde olmaları ve bilgi kullanıcılarının işletmeleri doğrudan denetim yapma yetkisinin olmaması gibi nedenlerle denetime gereksinim duyulmaktadır.

Günümüzde denetim süreci, fiziki belgeleme ile yapılan geleneksel olarak denetlenmesinden ziyade, bilgisayarla gerçekleştirilen denetim yöntemlerine doğru bir yöneliş göstermektedir. Bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte denetim sürecinin niteliği, zamanı, kapsamı değişmekte ve sürekli denetim anlayışı bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır (Kıymetli Şen, 2016: 235). İşletmelerin mali tablolarındaki verilerin güvenilirliği ve doğruluğu konusunda görüş bildirme amacı için, fiziki bir belgeye dayanmadan, analitik denetim prosedürleri ve bilgisayar tabanlı denetim teknikleri ile elektronik ortamda denetim kanıtlarının toplanması ve üretilen finansal bilgilerin değerlendirilmesi süreci olarak ifade edilen sürekli denetimin (Acar vd., 2016: 1562) ilk uygulaması 1991 yılında gerçekleştirilmiştir (Zahid,

2012:18). Sürekli denetim, denetçilerin müşterilerinin sistemlerini internet üzerinden sensörler ve dijital ajanlar kullanarak izlemesini sağlamak için teknolojiden ve açık veri tabanı mimarisinden yararlanılmaktadır (Searcy vd., 2003: 2). Sürekli denetim ile işletmeler ileriki zamanlarda gerçekleşme olasılığı yüksek olan hata ve hileleri, yapmış oldukları bir takım senaryolar aracılığıyla önceden belirlemekte ve bu hata ve hileleri olaylarının gerçekleşmesine çok az bir zaman kala tespit etmektedirler. Sürekli denetimin tam ve etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için ülkelerin teknolojik alt yapılarının gelişmiş olması gerekmektedir (Serçemeli ve Orhan, 2016: 32).

Gelişen teknoloji ile birlikte denetimde daha kaliteli programlar kullanılmakta ve hata ve hileler ortaya çıkmadan çok kısa süre sonra tespit edilmektedir (Orhan ve Serçemeli, 2015: 85). Sürekli denetim, aynı anda veya ilgili bir olayın gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra denetim sonuçlarını üreten bir denetim sürecidir. Sürekli denetim bağımsız denetçilerin konuyla ilgili olayların ortaya çıkmasıyla aynı anda veya kısa bir süre sonra eşzamanlı veya kısa bir süre sonra yayınlanan bir dizi denetim raporunu kullanarak bir konuda yazılı güvence sağlamalarını sağlamaktadır (Codesso, vd. 2017: 58). Sürekli denetim, olayların ortaya çıkması ile aynı anda veya kısa bir süre sonra sonuçları denetlenmesi olarak da ifade edilmektedir. Sürekli denetim, geleneksel finansal tablolar denetimiyle karşılaştırıldığında daha zamanında, kapsamlı, doğru ve daha az maliyetli olmayı hedeflemektedir (Alles vd., 2006: 212).

Sürekli denetimle ilgili yapılan tanımların üç odak noktasında toplandığı görülmüştür (Aboa, 2014: 7). Bunlar;

- ✓ Sürekli denetim, oluşturulan raporlara ek güvence sağlamakta,
- ✓ Raporlar, ilgili oldukları olayların kaydedilmesinden kısa bir süre sonra, zamanında oluşturulmakta ve
- ✓ Belli bir teknoloji seviyesini içermektedir.

İşletmelerde sürekli denetimin uygulanabilmesi için güçlü bir otomasyon alt yapısının olması gerekmektedir. Bu denetimde veriler dijital ortamda kaydedilmekte ve takip edilmektedir. Bu durumda kaydedilen verilerin elektronik sistemlerde ayrı ayrı modüllerde saklanması sürekli denetimin gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır (Acar vd., 2016: 1570).

Geleneksel denetim, hata tespiti ve önlenmesine odaklanmaktadır. Önleme, etkili bir iç kontrol sisteminin sonucudur. Denetçi, iç kontrol sisteminin etkililiğini, tüm işlemlerin eksiksiz bir incelemesiyle değil, işlemlerin örneklenmesiyle gözden geçirmektedir. Bu durumda işlem hataları ortaya çıkarabilmektedir. Tüm hatalar eşit kabul edilmemektedir (Gray, 2008: 1166). Geleneksel denetimler ve küçük örnekleme tekniklerinin kullanılması, büyük miktarlarda veri ile çalışırken giderek daha az etkili olmaktadır. Geleneksel denetimden farklı olarak, sürekli denetim örneklerle çalışmamakta, manuel algılamadan önleme özelliklerinin geliştirilmesine geçişe izin veren tüm işlem popülasyonunu analiz etmektedir. Sürekli denetimin faydaları şu şekilde sıralanabilir (Codesso, vd. 2017: 59).

- ✓ Denetim sürecini daha hızlı, daha ucuz, daha verimli ve daha etkili hale getirmek,
- ✓ Denetim döngüleri için gereken süreyi azaltma, risk kontrolü ve operasyonların güvenilirliği için daha iyi yanıt süreleri sağlamak,
- ✓ Gerekli kaynak miktarını arttırmadan denetim çalışmalarının kapsamını artırmak,
- ✓ Denetimin günlük, aylık veya uygun görülen zaman aralığında yapılmasını sağlamak,
- ✓ Periyodik denetim testini otomatikleştirme ve denetim yürütme süresini iyileştirmek,
- ✓ Denetim çalışmalarında veri popülasyonunun sadece bir örneğini değil, %100'ünü test etmektir.

Sürekli denetim, geleneksel denetimlerden iki ana şekilde farklılık göstermektedir. Birincisi; raporlar, geleneksel denetimlerden daha küçük aralıklarla üretilir. Haftalık, günlük hatta talep üzerine üretilebilirler. İkincisi; denetim, yalnızca finansal tablo raporlamasına değil,

her türlü karar verme bilgisine odaklanabilmektedir. Bir şirketin performansının finansal olmayan ölçütlerini bile rapor edebilmektedir (Aboa, 2014: 11).

Tablo 1’de geleneksel denetim ve sürekli denetim arasındaki birtakım farklılıklar yer almaktadır.

Tablo 2. Geleneksel denetim ve sürekli denetim metodolojisi

Geleneksel Denetim	Sürekli Denetim
-Denetim periyodik olarak yapılır.	-Denetim sürekli olarak yapılır.
-Manuel denetim süreci bulunmaktadır.	-Otomatik denetim süreci bulunmaktadır.
-İç denetçi ve dış deneticinin bağımsızlık rolü bulunmaktadır.	- İç denetçi ve dış denetçinin rolü gelişmekte ve değişmektedir.
-Analitik inceleme prosedürlerinden ve temel testlerden oluşan testler.	-Sürekli kontrol izleme ve sürekli veri güvencesinden oluşan testler.
-Kontrol testleri ve detaylı test bağımsız olarak gerçekleşir.	-Kontrol testleri ve detaylı test bağımsız olarak gerçekleşir.
-Örneklem kullanılır.	-Test için veri analizleri kullanılır.
<u>Denetim Aşamaları:</u> -Planlama, -Saha Çalışması, -Raporlama.	<u>Denetim Aşamaları:</u> -Denetim Prosedürlerinin Otomasyonu, -Veri Modelleme ve Kriter Geliştirme, -Veri Analizi, -Raporlama.

Kaynak: Chan ve Vasarhely, 2011: 3.

Bilginin kalitesi denetçiler için çok önemlidir. Bir müşterinin finansal raporları hakkında bir görüş belirtmeden önce denetçiler, bir müşterinin sistemi üzerinden üretilen bilgilerin güvenilir olmasını sağlamalıdır. Bu, denetçilerin bir müşterinin bilgi işlem sistemlerini çevreleyen kontrollerin yeterliliğini değerlendirmelerini ve hataları ve tutarsızlıklara karşı test etmelerini gerektirmektedir. Geleneksel bir denetimde, denetçiler müşterinin raporlama dönemi sona erdiğinde ve finansal raporların denetimi başladığında böyle bir değerlendirme ve test gerçekleştirmektedir. O zaman bile, denetçiler müşterinin sisteminin yüzde yüzünü incelememekte ve sadece bir işlem örneği seçmekte ve bunları hata ve tutarsızlıklara karşılaştırarak incelemektedir.

Bu tür sınırlı inceleme, daha basit işlem sistemlerini değerlendirmek için yeterli olsa da, karmaşık işlem sistemlerini değerlendirmek için yeterli değildir. Karmaşık işleme sistemlerinde işlem hacmi çok yüksektir. Sonuç olarak, işlemedeki tek bir hata birden fazla kaydı etkileyebilmekte ve yüksek işlem hacmi bu hataların tespitini zorlaştırabilmektedir. Bu nedenle, bu sistemleri yılda bir kez hatalar ve tutarsızlıklara karşı incelemek veya sınırsız denetim yapmak, denetçinin sistem güvenilirliği konusunda kendinden emin olması pek mümkün değildir. Bu sistemler daha sık denetim gerektirmekte ve etkili olması için daha fazla izlemeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Denetçinin, müşterinin sistemi hakkında tüm bilgileri elektronik olarak topladığı ve gömülü izleme araçları aracılığıyla sistemi düzenli olarak değerlendirdiği ve yıl boyunca düzenli aralıklarla sistemi güvenilir bir şekilde değerlendirdiği sürekli bir şekilde izlenmesi gerekmektedir (Pathak vd., 2005: 62-63). Tablo 2’de sürekli denetimin esasları yer almaktadır.

Tablo 3. Sürekli denetimin esasları

ANAHTAR ADIMLAR	
<u>Sürekli Denetim Hedefleri</u> <ul style="list-style-type: none">✓ Sürekli denetim hedeflerini tanımlamak.✓ Üst yönetimin desteğini almak.✓ Hangi yöntemin izleme rolü üstlendiğinin derecesini belirlemek.✓ Ele alınacak alanları ve yapılacak sürekli denetim türlerini belirlemek ve önceliklendirmek.✓ Anahtar bilgi sistemlerini ve veri kaynaklarını tanımlamak.✓ Temel iş süreçlerini ve uygulama sistemlerini anlamak.✓ Bilgi teknolojileri yönetimi ile ilişkileri geliştirmek.	
<u>Veri Erişimi ve Kullanımı</u> <ul style="list-style-type: none">✓ Analiz araçlarını seçmek ve satın almak.✓ Erişim ve analiz yeteneklerini geliştirmek.✓ Denetçi analiz beceri ve tekniklerini geliştirmek ve sürdürmek.✓ Veri bütünlüğünü ve güvenilirliğini değerlendirmek.✓ Verileri temizlemek ve hazırlamak.	
<u>Sürekli Kontrol Değerlendirmesi</u> <ul style="list-style-type: none">✓ Kritik kontrol noktalarını tanımlamak.✓ Kontrol kurallarını tanımlamak.✓ İstisnaları tanımlamak.✓ Kontrolleri test etmek ve eksiklikleri belirlemek için teknoloji destekli yaklaşım tasarlamak.	<u>Sürekli Risk Değerlendirmesi</u> <ul style="list-style-type: none">✓ Değerlendirilecek varlıkları tanımlamak.✓ Risk kategorilerini tanımlamak.✓ Veriye dayalı risk / performans göstergelerini tanımlamak.✓ Artan risk seviyelerini ölçmek için analitik testler tasarlamak.
<u>Sonuçların Raporlanması ve Yönetilmesi</u> <ul style="list-style-type: none">✓ Sonuçları önceliklendirilmesi ve sürekli denetim faaliyetlerinin sıklığını belirlenmesi.✓ Testlerin düzenli ve zamanında gerçekleştirilmesi.✓ Kontrol eksikliklerini veya artan risk seviyelerinin tanımlanması.✓ Sonuçlara öncelik verilmesi.✓ Uygun denetimin başlatılması ve sonuçların yönetim tarafından bilinmesini sağlanması.✓ Sonuçların yönetimi, raporlanması, izlenmesi ve takip edilmesi.✓ Yapılan işlemlerin sonuçlarının değerlendirilmesi.✓ Sürekli denetim sürecinin etkinliğinin (hem analiz (örneğin kurallar / göstergeler) hem de elde edilen sonuçlar) izlenmesi ve değerlendirilmesi.✓ Sürekli denetim süreci boyunca güvenliğin sağlanması ve Kurumsal Kaynak Planlanması (ERM), izleme ve performans ölçümü gibi yönetim inisiyatifleriyle uygun bağlantıların olmasını sağlamaktır.	

Kaynak: Coderra, 2005: 17.

Sürekli denetim fiziki belgelere ihtiyaç duyulmadan, gerçek zamanlı muhasebe bilgi sisteminde üretilen bilgilerin denetlenmesine imkân sağlayan, ACL, IDEA gibi bilgisayar destekli denetim programları aracılığıyla yapılan bir denetim yöntemidir. Bu denetimde programlara entegre edilen senaryolar ile yapılması muhtemel hata ve hileler gerçekleşmeden tespit edilebilmektedir. Burada denetlenen her olay bir senaryodur ve bu senaryolar işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörlere göre farklılık göstermektedir. Kullanılan programlar ile bu senaryolar artırılabilen ya da geliştirilebilmektedir. Programlar aracılığı ile insan müdahalesine ihtiyaç duyulmadan herhangi bir aksaklığı tespit etmek için devamlı tarama yapılmakta ve olay gerçekleşmeden önce uyarı verilmektedir. Sürekli denetim ile anlık, günlük ve haftalık gibi sürelerde herhangi bir örnekleme ihtiyaç duyulmadan tüm bilgiler denetlenebilmektedir (Orhan ve Serçemeli, 2015: 85). Buna göre sürekli denetimin iki temel bileşeni bulunmaktadır. Bunlar sürekli kontrol değerlemesi ve sürekli risk değerlemesidir (Coderra, 2005: 7).

✓ **Sürekli Kontrol Değerlendirmesi**, denetçiler tarafından kontrollerle ilgili güvence sağlanması için kullanılan faaliyetleri ifade eder. Denetçiler sürekli kontrol değerlendirme yoluyla denetim komitesine ve üst yönetime kontrol zayıflıklarını ve ihlallerini tespit ederek kontrollerin doğru çalışıp çalışmadığına dair güvence sağlamaktadır. Bireysel işlemler, iç kontroller sistemi hakkında güvence sağlamak ve istisnaları vurgulamak için bir dizi kontrol

kuralına göre izlenmektedir. İyi tanımlanmış bir kontrol kuralları kümesi, bir proses veya sistem üzerindeki kontroller çalışmadığı zaman erken uyarı vermektedir. İç denetim faaliyetinin sürekli kontrol değerlendirme faaliyetlerini yürütmek için ne kadar gerekli olduğu, yönetimin sürekli izlemeye ilişkin sorumluluklarını ne ölçüde yerine getireceğine bağlı olmaktadır. Güçlü bir yönetim izleme sistemi, denetçilerin kontrollerde güvence sağlamak için yapması gereken ayrıntılı test miktarını azaltmaktadır.

✓ **Sürekli Risk Değerlendirmesi**, denetçilerin risk seviyelerini belirlemek ve değerlendirmek için kullandığı faaliyetleri ifade etmektedir. Sürekli risk değerlendirme, kendi geçmiş performansına kıyasla tek bir süreç veya sistem içerisinde ve işletme içinde faaliyet gösteren diğer süreçler veya sistemlere karşı eğilimleri ve karşılaştırmaları inceleyerek riskleri tanımlamakta ve değerlendirmektedir. Sürekli risk değerlendirme, ziyaret edilecek yerleri seçmek, yıllık denetim planına dâhil edilecek belirli denetimleri veya kuruluşları tanımlamak veya riskin önemli ölçüde artmadığı bir şirketin derhal denetlenmesini tetiklemek için geniş kapsamlı bir denetimde kullanılabilir. Ayrıca, yönetimin eylemlerini değerlendirmek, denetim önerilerinin doğru uygulanıp uygulanmadığını ve iş riskinin seviyesini düşürdüğünü görmek için de kullanılabilir.

3. Hile Önleyici Olarak Sürekli Denetim Verimliliği

Son yıllarda yaşanan yolsuzluk ve hileler işletmelerin geleceği için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle işletmelerde hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkartılması için önem arz etmeye başlamıştır (Doğan ve Kayakıran, 2017: 167). Dünyadaki ekonomik koşulların iyileşmesi, bilgi teknolojilerinin gelişimi ve işletmeler arasındaki rekabetin artması işletmeleri hem olumlu hem de olumsuz olarak etkilemektedir. İşletmelerin bir yandan iş hacimleri büyürken bir yandan da muhasebe ve finans işlemlerindeki kayıtlardaki karmaşıklığın artmasına neden olmuştur. Oluşan bu karmaşıklık mali işlemlerin denetimini zorlaştırırken, hileli işlemlerin yapılabileceği ortamların oluşmasına zemin hazırlamıştır (Dönmez ve Çavuşoğlu, 2015: 35). İşletmeler muhasebe hilelerini önlemek amacıyla, iyi bir denetim süreci oluşturmak ve kendi içlerinde birtakım prosedürler geliştirerek olması muhtemel olan muhasebe hilelerini en aza indirebilmektedir. Bunun için işletmelerin ilk olarak iç kontrol ve iç denetim sistemlerinin temelini sağlam olması ve dışarıdan denetim yapacak olan işletmelere doğru bilgilerin ulaştırılması gerekmektedir. Ayrıca işletme hileleri önlemek amacıyla hileleri ortaya çıkaracak birimlerin kurulması, ihbar hatlarının düzenlenmesi, hile önleyici bir takım programların kullanılması gerekmektedir (Yıldız ve Başkan, 2014: 6).

Veri tabanları ve çevrimiçi sistemler, işletmelerin işlem yapma ve kayıt tutma şeklini önemli ölçüde değiştirmiştir. Veri tabanının desteklediği çevrimiçi sistemler, işletmelerin elektronik ortamda işlem yapmalarına olanak sağlayarak bilgi işlemede ve üretim ve satış işlemlerinde daha fazla verimlilik sağlamaktadır. İşletmeler, veri tabanları ve çevrimiçi gerçek zamanlı işlem sistemleriyle, faaliyetleri çok daha hızlı bir şekilde alabilmekte, sınıflandırabilmekte ve raporlayabilmektedir. Faaliyetlerin ve işlemlerin gerçekleşmesinden birkaç ay sonra raporların üretildiği geçmişten farklı olarak, işletmeler bugün finansal tabloları ve diğer faaliyet raporlarını anında sağlayabilmekte ve yatırımcılara faydalarını arttırabilmektedirler (Pathak vd., 2005: 62).

Çevrimiçi işlemlerin veya ERP sistemlerinin yanı sıra kapsamlı elektronik verilerin bulunmasının sağlanması gibi iş operasyonlarının bilgi teknolojilerine giderek daha fazla güvenilmesi, gerçek zamanlı veri işlemeyi mümkün kılmaktadır. Belirli olaylar gerçekleştikten hemen sonra bilgi sağlanabileceği bu gerçek zamanlı ortamda, sürekli denetime yönelik denetim metodolojisi kaymasına hâkim olmak, kontroller ve risklerle ilgili sürekli güvence sağlamanın yanı sıra hızlı bir şekilde düzeltici eylemler için fırsat yaratarak değer katabilmektedir (Weins vd., 2016: 5).

Teknolojik gelişmeler ve mevcut denetim ortamı nedeniyle, sürekli denetim kavramına artan bir ilgi bulunmaktadır. Kavramsal olarak, sürekli bir denetim, belirli bir konunun altında yatan olayların meydana gelmesi ile bir denetçinin konuyu temsili konusunda müşterinin adaletliliğine ilişkin görüşünün yayınlanması arasındaki sürenin ortadan kaldırıldığı bir güvence

hizmetidir. Sürekli denetim, teknolojinin denetim alanına entegrasyonunun doğal evrimidir (Woodroof ve Searcy, 2001: 169). Denetim sonuçlarını aynı anda veya ilgili olayların meydana gelmesinden kısa bir süre sonra üreten bir denetim türü olan, sürekli denetim; politikaların, prosedürlerin ve iş süreçlerinin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak için yönetimin uygulamaya koyduğu süreçleri kapsamaktadır. Kontrollerin yeterliliğini ve etkinliğini değerlendirmek yönetimin sorumluluğunu ele almaktadır. Bu, kontrol amaçlarını ve güvence iddialarını tanımlamayı ve uyuşmayan faaliyetleri ve işlemleri vurgulamak için otomatik testler oluşturmayı içermektedir. Yönetimin sürekli denetim prosedürlerinin kullanılması, iç denetçiler tarafından gerçekleştirilen sürekli denetim ile birlikte, denetim prosedürlerinin etkili olduğu ve karar almak için üretilen bilgilerin hem ilgili hem de güvenilir olduğu güvencesini talepleri karşılamaktadır. Bu nedenle, kuruluş için önemli bir ek fayda, hata ve hile vakalarının tipik olarak önemli ölçüde azaltılması, operasyonel verimliliğin artırılması ve sonuçların maliyet tasarrufunun bir kombinasyonu ile fazla ödemeler ve gelir sızıntısı azalması ile iyileştirilmesidir (Coderra, 2005: 1).

Özetle; denetçiler, yönetimin sorumlu olduğu konularda yönetim hakkında fikir vermeyi amaçlamaktadır. Bunu yapabilmek için finansal kayıtların doğruluğunu ve bu işlemleri saklayan, taşıyan ve işleyen sistemlerin güvenilirliğini doğrulamak zorundadır. Doğruluğa bakmak, hile ve işlemlerde hata olup olmadığını kontrol etmeyi gerektirmektedir. Finansal kayıtlarda önemli yanlışlıkların aranmasına yardımcı olabilecek köklü denetim teknolojileri bulunmaktadır. Bu teknolojilerin sürekli bir denetim sistemi içerisinde kullanılması, tüm işlemler gerçek zamanlı olarak analiz edildiğinden mevcut etkinliklerini artırabilmektedir (Flowerday vd., 2006: 326).

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte denetim daha etkin bir şekilde yapılabilmektedir. Bu teknolojik gelişmelerle birlikte, etkin denetim kolaylığı yanında işletmelerin yapısal olarak büyümeleri ve faaliyetlerin karmaşıklaşması hesaplarda ve kayıtlarda hata ve hile riskini de artırmaktadır. İşletmelerde bu hata ve hileleri önlemek amacıyla birtakım önlemler almaktadırlar. Bunun için iç kontrol ve denetim sistemleri geliştirmek, işletmelerde hileleri ortaya çıkaracak birimler kurulmakta, ihbar hatları düzenlenmekte ve hileyi önleyici programlar kullanılmaktadır. İşletmelerdeki hata ve hileleri önlemede kullanılan yöntemlerinden biri de sürekli denetim tekniğidir. Bu nedenle, işletmelerde hata veya hile ortaya çıkmadan kısa bir süre önce hata ve hile gerçekleşmeden haber veren bir sistem olan sürekli denetim tekniğinin önemi artmaya başlamıştır. İşletmelerde sürekli denetim faaliyeti ile hata ve hilelerinin önüne geçilebilmesi için güçlü bir otomasyon yapısına ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece veriler dijital ortama kaydedilerek takip edilmekte ve sürekli denetimin gerçekleşmesine olanak sağlanmaktadır. İşletmelerde sürekli denetimin tam olarak uygulanabilmesi için teknik anlamda bir alt yapının olması ve teknolojiyi kullanacak personelin sağlanması gerekmektedir. Bu çalışmamızda da işletmelerdeki hata ve hile türleri, hata ve hileleri ortaya çıkmadan önleme amacıyla kullanılan sürekli denetim süreci ile ilgili bir literatür taraması yapılmıştır. İleriki zamanlarda işletmelerde hata ve hilelerin belirlenmesinde sürekli denetimin ne derece etkili olduğu ile ilgili uygulamalı araştırmalar yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aboa, Yohann Pierre Junior D. (2014). Continuous Auditing: Technology Involved, *Undergraduate Honors Theses*, 1-46.
- Acar, D., Öztürk, M.S. ve Usul, H. (2016). Dijital Ortamda Denetim: Sürekli Denetim, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(5): 1561-1571.
- Açık, S. (2012). Muhasebede Hata ve Hilelerin Vergi Hukuku Açısından İncelenmesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3): 351-366.

- Ajekwe,C., C.,M. and Ibiame,A. (2017). Accounting Frauds: A Review of Literature, *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 22(4), Ver. 8: 38-47.
- Al-Khaddash, H., Nawas, N.R and Ramada, A. (2013). Factors affecting the quality of Auditing: The Case of Jordanian Commercial Banks, *International Journal of Business and Social Science*, 4(11): 206-222.
- Alles,M.G., Tostes,F., Vasarhelyi, M.A. and Riccio, E.L. (2006). Continuous Auditing: The USA Experience And Considerations For Its Implementation In Brazil, *Journal of Information Systems and Technology Management*, 3(2): 211-224.
- Ataman, B. ve Aydın, R. (2017). Hile Denetimi ve Denetçilerin Hile Tespitine Yönelik Bir Araştırma, *Marmara Business Review*, 2(1): ISSN: 2536-457X: 1-23.
- Coderre, D. (2005). Global Technology Audit Guide Continuous Auditing: Implications for Assurance, Monitoring, and Risk Assessment, https://chapters.theiia.org/montreal/ChapterDocuments/GTAG%20%20-%20Continuous%20Auditing%20Implications%20for%20Assurance_%20Monitoring_%20and%20Risk%20Assessment.pdf: 1-41.
- Codesso, M.M., Lunkes, R.J. and Silva, P.C. (2017). *Proposal of Continuous Audit Model Data Integration Framework*, ICIW 2017: The Twelfth International Conference on Internet and Web Applications and Services: 58-60.
- Chan, D.Y. and Vasarhelyi, M.A. (2011). Innovation and practice of continuous auditing, *International Journal of Accounting Information Systems*, 12: 152-160.
- Çatıkkaş, Ö. ve Çalış, Y.E. (2010). Hile Denetiminde Proaktif Yaklaşımlar, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (45): 146-156.
- Dalğar, H. (2012). İşletmelerin Muhasebe Departmanlarında Hata Ve Hileleri Önlemeye Yönelik İç Kontrol Sisteminin Oluşturulması: Bir Vaka Çalışması, *MÖDAV*,https://abs.mehmetakif.edu.tr/upload/0168_162_yayinDosya.pdf: 129-155.
- Doğan, S. ve Kayakıran, D. (2017). İşletmelerde Hile Denetiminin Önemi, *Maliye Finans Yazıları*, (108): 167-188.
- Dönmez, A ve Çavuşoğlu, K. (2015). Hilelerin Ortaya Çıkarılması Bakımından Bağımsız Denetim ile Adli Muhasebenin Karşılaştırılması, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies* 1(3), 34-67.
- Erdoğan, M. (2002). Muhasebe, Denetim ve Bağımsız Denetimin Gerekliği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (5): 51-63.
- Flowerday, S., Blundell, A.W. and Von Solms, R.V. (2006). Continuous auditing technologies and models: A discussion, *Computers & security*: 325-331.
- Gümüş, U.T. ve Gögebakan, H. (2016). Muhasebe Hata ve Hileleri ile Muhasebe Mesleğinde Etik, Aydın İlinde Muhasebeciler Üzerine Bir Araştırma, *IJBEMP (International Journal of Business, Economics and Management Perspectives Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi)* 1, (3): 12-27.
- Gray, D. (2008). Forensic Accounting and Auditing: Compared and Contrasted to Traditional Accounting and Auditing, *American Journal of Business Education – Fourth Quarter*, 1(2), 115-126.
- Hatunoğlu, Z., Koca, N. ve Kılı, M. (2012). İç Kontrolün Muhasebe Sistemindeki Hata ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü Üzerine Bir Alan Çalışması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20): 169-189.

- Kıymetli Şen, İ. (2006). Bilgi Teknolojilerindeki Değişimin Finansal Tabloların Bağımsız Denetimine Etkisi: Sürekli Denetim, *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1): 383-404.
- Kuhn, J. and, Suttun, S.G. (2010). Continuous Auditing in ERP System Environments: The Current State and Future Directions, *Journal of Information Systems*, 24(1), DOI: 10.2308/jis.2010.24.1.91: 91–112.
- Murcia, F., D-R., Souza, F.C., Borba, J.A., and Ykeda, M. (2008). Continuous Auditing: A Literature Review: 365-378.
- Orhan, M. S. ve Serçemeli, M. (2015). İç Denetim Stratejisinde Sürekli Denetimin Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Araştırma, http://iibf.giresun.edu.tr/fileadmin/user_upload/Dergi_1/06.pdf: 83-110.
- Özçelik, H., Karataş-Aracı, Ö. N. ve Keskin, S. (2017). Muhasebe Hata ve Hileleri: Meslek Mensupları zerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4, (29): 197-214.
- Pathak, J., Chaouch, B. and, Sriram, R.S. (2005). Minimizing cost of continuous audit: Counting and time dependent strategies, *Journal of Accounting and Public Policy*, 24: 61–75.
- Pehlivanlı, D. (2011). Türkiye’de Suistimal, Etik Kurallara Uyumsuzluklar, Asil Denetim http://www.asildenetim.com/images2/etik_kurallara_uyumsuzluklar_turkiyede_suiistimal.pdf: 1-20.
- Rezaee, Z., Elam, R. and Sharbatoghlie, A. (2001). Continuous auditing: the audit of the future, *Managerial Auditing Journal*, 16(3): 150-158.
- Searcy, D., Woodroof, J and Behn, B. (2003). *Continuous Audit: The Motivations, Benefits, Problems, and Challenges*, Proceedings of the 36th Hawaii International Conference on System Sciences: 1-10.
- Serçemeli, M. ve Orhan, M. S. (2016). Sürekli Denetim ve Denetimin Geleceğine Bakış zerine Bıst-100 Őirketlerinde Bir Araştırma, *Sayıştay Dergisi*, (101): 31-50.
- Tüm, K. (2015). Muhasebe Hilelerinin nlenmesinde İç Kontrol Sisteminin nemi zerine Bir Araştırma, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1): 105-128.
- Weins, S., Alm, B., and Wang, T. (2016). Rethinking the Future of Auditing: How an Integrated Continuous Auditing Approach Can Leverage the Full Potential of Continuous Auditing, *ZBW - Deutsche Zentralbibliothek fr Wirtschaftswissenschaften, Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft, Kiel und Hamburg*: 1-29.
- Woodroof, J and, Searcy, D. (2001). Continuous audit Model development and implementation within a debt covenant compliance domain, *International Journal of Accounting Information Systems*: 169-191.
- Yardımcıoğlu, M., Koca, N., Gnay, Y. ve Kocamaz, H. (2017). Yolsuzluk, Muhasebe Hileleri ve rnekleri, *Kahramanmaraş St İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2): 171-187.
- Yıldız, E ve Başkan, Derya T. (2014). Muhasebe Hilelerinin nlenmesinde Kullanılan Araçlar: BİST Şirketleri zerine Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*: 1-18.
- Zahid, A. (2012). *Towards a Continuous Process Auditing Framework (Case study in Healthcare Auditing and Decision Support - Infection Regime Control Survey)*, Electronic Theses and Dissertations: 1-166.

Examining the Financial Attitudes and Behaviors of Y Generation via Structural Equation Modeling

Y Jenerasyonunun Finansal Tutum ve Davranışlarının Yapısal Eşitlik Modellemesi ile İncelenmesi

Doç. Dr. Sinan SARAÇLI¹, Murat AKŞİT²

Abstract

Members of Y generation composed of individuals born between 1980-2000, is a generation that has to work for living. In their lives, technology is one of the most important things. This generation, which does not like to work, loves entertainment and winning, acts aggressive to authority, consumes fast and has dissatisfied manner. Their most important characteristics are freedom, technology and loneliness. One other characteristics of this generation is having much self-confidence. The purpose of this study is to model the financial attitudes and behaviors of Y generation via structural equation modeling. With this purpose a Likert scale type questionnaire, ranging from 1 'strongly disagree' to 5 'strongly agree' is applied to 372 individuals via Computer Assisted Personal Interviewing (CAPI) on Pollyfy application. The data set is analyzed by SPSS and LISREL software. Results of the study indicate that, while the individuals of Y generation consider having an emergency funds a financial attitude, they mentioned that the financial issues do not confuse or depress them as a financial behavior.

Keywords: Financial health, financial behavior, Structural Equation Modeling

Paper Type: Research

Öz

Y jenerasyonunun üyeleri, 1980-2000 yılları arasında doğmuş, yaşamak için çalışması gereken bireylerden oluşmaktadır. Onların yaşamında teknoloji, birçok şeyden önemli bir yere sahiptir. Bu nesil, çalışmayı sevmeyen, eğlenmeyi ve kazanmayı seven, yetkililere karşı agresif bir tavır sergileyen, hızlı tüketen ve memnuniyetsiz bir tutum içindedirler. En önemli karakteristik özellikleri teknoloji ve özgürlüklerine düşkün ve tek başına olmalarıdır. Y neslinin diğer bir özelliği ise, özgüvenlerinin oldukça yüksek olmasıdır. Bu çalışmanın amacı, Y jenerasyonunun finansal tutum ve davranışlarını yapısal eşitlik modellemesi aracılığı ile modellemektir. Bu amaçla 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde Likert tipi ölçeğe sahip bir anket Pollyfy uygulaması üzerinden Bilgisayar destekli kişisel görüşme formu yardımı ile 372 kişiye uygulanmıştır. Veri setinin analizi SPSS ve LISREL paket programları ile analiz edilmiştir. Çalışma sonuçları göstermektedir ki, Y jenerasyonu bireyleri finansal tutum için acil bir durum için birikim yapmaya önem verirken, finansal davranış bakımından, finansal konuların onları telaşlandırmadığı ve canlarını sıkmadığını ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Finansal sağlık, finansal davranış, Yapısal Eşitlik Modellemesi

Makale Türü: Araştırma

Introduction

Over the years, the prevailing paradigm to improve individual and financial family well-being has been fixated on teaching financial education and providing financial information. The assumption in academic institutions and training centers for practitioners was that financial education and financial information were the first steps leading to general consumer

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ssaracli@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4662-8031>

² Big Cat Research, İstanbul, Turkey, murat@bigcatresearch.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1982-4849>

Atf için (to cite): Saraçlı, S. ve Akşit, M. (2019). Examining the Financial Attitudes and Behaviors of Y Generation via Structural Equation Modeling. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), 573-579.

empowerment. An empowered consumer would have an advantage in the marketplace. This conventional assumption was challenged by McGregor (2005) (Delgadillo, 2014: 16).

Financial literacy is an issue which concerns all sections of society, thus also Y generation. The component parts of financial literacy can be discussed in the framework of financial knowledge, financial attitude and financial behavior. In this context, the main goal of this study is to examine the financial knowledge, attitudes and behaviors which plays an important role on the Y generation.

1. Generation Concept and Generation Y

The Turkish Language Institution explain the concept of generation as; a collection of people who were born in similar years and have experienced similar problems, problems and similar responsibilities (TDK, 2019). Every generation has its own characteristics, values, attitudes, strengths and weaknesses of them (Lower, 2008: 81). In general, the social, political, historical and economic conditions and similar problems of the same period born in the same years, sharing similar responsibilities, the human community is called a generation.

As a result of the researches carried out, the researchers evaluated the generations within certain historical periods and the generations were categorized with different names in each period. Generations from the past to the present are classified under five different groups (Williams and Page, 2011: 2):

Table 1. Generations and periods

Traditionalists (1930-1945)
Baby Boomers (1946-1964)
X Generation (1965-1976)
Y Generation (1980-1999)
Z Generation (2000 and 2021)

1) Traditionalists (1925-1945): usually born between 1925 and 1945, The Great Depression and the Second World War period, the generation of living. This generation is expressed as a transitional generation. Generations of people are careful, adventurous, and have a weak imagination.

2) Baby Boomers Generation (1946-1964): This 1 billion people born in the years of the “population explosion” just after the Second World War are called Baby Boomers.

3) X Generation (1965-1976): X generation relies more on themselves than the Baby Boomers Generation, who need Group support because they are used to meeting their problems on their own.

4) Z Generation (2000-2021): it can be said that this generation, also called “Internet Generation”, was a children of technology age. People in this generation are in human history, hands, eyes, ears, etc. motor skill synchronization is defined as the highest generation. (Keleş, 2011: 131).

5) Y Generation (1980-1999): Members of this generation composed of individuals born between 1980-1999, is a generation that has to work for living. In their lives, technology is the symbol of many things. They are narcissi, individual and entrepreneur. This generation, which does not like to work, loves entertainment and winning, acts aggressive to authority, consumes fast and has dissatisfied manner. Their most important characteristics are freedom and technology. Basic specifications of Y generation are their ability to use technology and loneliness. One other characteristics of this generation is self-confidence (Çelik and Arslan Gürcüoğlu, 2016: 119).

In addition, y belt is not easy to satisfy, eager to take responsibility, comfortable, comfortable in the face of high authority is expressed in the form of discomfort, y belt is the weakest points of concentration and time management can't be stated (Baltaş, 2011: 54).

The Y generation is able to do several jobs simultaneously, and if their employees are well managed, they become a rich source of talent. They want to take the time to develop these relationships and socialize (Lovely and Buffum, 2007: 67).

It is known that they are not too patient because they do not know the economic difficulties of Generation Y. This is the biggest disadvantage of the Y belt. Y belt is the most loyal follower of children's advertising world. Because the group literally has a consumer spirit. On the other hand, this generation of Brand Passion is much more than the other generations. They can even influence and direct their families that allow them to grow up like this. Individual demands are not limited and represent an important market segment for producers who realize this demand (Holtzhausen, 2006: 315). Carter (2008: 62) states that Generation Y is one of the most important generations for marketers as its members have strong ideas at an early age.

The Y generation, which shows different characteristic characteristics through birth periods and social cultural or technological events overlapped by these dates, carries the traces of its own period like other generations and is influenced by the unique structure of its time. People exhibit different purchasing behaviors as a result of their different wishes, habits and experiences. Each generation takes into account the likes of its own generation and is influenced by trends that are considered fashion. For this reason, marketing theorists have been able to divide the larger market into smaller chapters in order to identify and reach their target customers. One of these divisions is the method of separating people according to their ages (Behrstock and Cogshall, 2010: 31).

Marketers who can divide people according to their generations produce goods and services that will address these generations as a market segment based on the characteristics of these generations and form the marketing mix for the product accordingly.

2. Material and Method

2.1. Sample and Scale

In this study, to collect the data set, Klontz Money Behavior inventory(Klontzet al, 2012:33) is translated and adapted to Likert scale type questionnaire, ranging from 1 'strongly disagree' to 5 'strongly agree' and it is applied to 372 individuals via Computer Assisted Personal Interviewing (CAPI) on Pollyfy application. To analyze the data, SPSS and LISREL software are used.

2.2. Exploratory Factor Analysis

Exploratory Factor Analysis (EFA) is used when a researcher wants to discover the number of factors influencing variables and to analyze which variables 'go together'. A basic hypothesis of EFA is that there are common 'latent' factors to be discovered in the dataset, and the goal is to find the smallest number of common factors that will account for the correlations. Another way to look at factor analysis is to call the dependent variables 'surface attributes' and the underlying structures (factors) 'internal attributes'(Tucker and MacCallum, 1997: 172). Common factors are those that affect more than one of the surface attributes and specific factors are those which only affect a particular variable (Yong and Pearce, 2013: 80).

2.3. Structural Equation Modeling

Structural Equation Modeling (SEM) offers a means of developing and evaluating ideas about complex (multivariate) relationships. It is this property that makes SEM of interest to the practitioner of science (Grace, 2006:4). SEM represents the hybrid of two separate statistical

traditions. The first tradition is factor analysis developed in the disciplines of psychology and psychometrics. The second tradition is simultaneous equation modeling developed mainly in econometrics, but having an early history in the field of genetics (Kırmızı, 2008:89-90). SEM techniques provide us with excellent tools for conducting preliminary evaluation of differential validity and reliability of measurement instruments among a comprehensive selection of population groups (Raines-Eudy, 2000: 124).

3. Findings

The detailed results for EFA, and SEM are given in Table 2 and Figure 1.

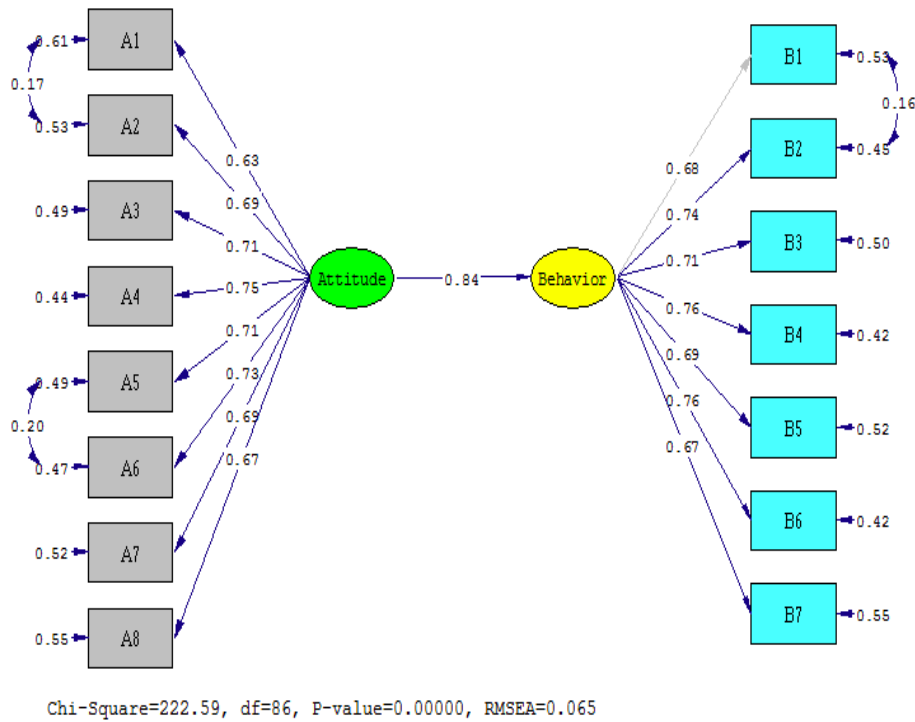
Table 2. EFA results and Cronbach's α values for the factors financial behavior and financial attitudes

Factors/Items	Factor Loading	Eigen value	Explained Variance (%)
FA (Financial Attitudes)			
FA1. I am saving for retirement.	0.681		
FA2. I am saving for goals such as cars, houses, etc.	0.666		
FA3. I have a plan for meeting my financial goals in the event I become incapacitated.	0.653		
FA4. I have an emergency fund.	0.772	7,465	49,765
FA5. I have a spending plan.	0.721		
FA6. I consistently follow my spending plan.	0.703		
FA7. I am taking the steps necessary to meet my financial goals.	0.681		
FA8. I can enjoy life because of the way I'm managing my money	0.614		
FB (Financial Behaviors)			
FB1. Financial issues do not confuse or depress me.	0.779		
FB2. I am proud of my financial situation.	0.755		
FB3. I could handle a major unexpected expense	0.736	1,208	8,055
FB4. I am securing my financial future	0.660		
FB5. I have money left over at the end of the month	0.653		
FB6. My financial behaviors are consistent with my values, goals and dreams.	0.673		
FB7. I feel good about how I interact with my family around money.	0.650		

As it can be seen from Table 2, according to the results of explanatory factor analysis, the items of the scale formed in two factors which we renamed them as Financial Attitude (FA) and Financial Behaviors (FB). The eigenvalues, variance explanation ratios of factors and the factor loadings of each item is also given in Table 2. The total variance explanation ratio of these two factors is calculated as 57.81.

Within the Financial Attitudes of Y generation, the item: FA4 "I have an emergency fund" has the greatest loading as 0.772. For the Financial Behaviors of this generation, FB1 "Financial issues do not confuse or depress me" has been found the most effective item with the loading of 0.779.

Figure 1. Structural Model for the Financial Attitudes and Behaviors

Goodness of fit statistics and the limits for the structural model given in Figure 1 is given in Table 3.

Table 3. Limits and the results of the structural model

Fitness Criterion	Perfect Fitness	Acceptable Fitness	Model
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 < RMSEA \leq 0.10$	0.04
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 < NFI < 0.95$	0.97
NNFI	$0.97 \leq NNFI \leq 1$	$0.95 \leq NNFI < 0.97$	0.98
CFI	$0.97 \leq CFI \leq 1$	$0.95 \leq CFI < 0.97$	0.98
SRMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR < 0.10$	0.038
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.90 \leq GFI < 0.95$	0.93
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1$	$0.85 \leq AGFI < 0.90$	0.90

Source: Schermelleh-Engel *et al.*, 2003, Doğan and Özdamar, 2017

(RMSEA: Root Mean Square Error of Approximation, NFI: Normed Fit Index, NNFI: Non-Normed Fit Index, CFI: Comparative Fit Index, SRMR: Standardized Root Mean Square Residual, GFI: Goodness of Fit Index, AGFI: Adjusted Goodness of Fit Index)

As it can be seen table 2, our model outputs are found to be between acceptable fit and perfect fit.

Besides these Fitness Criteria if the value of $\{\chi^2 / df\}$ is less than 3 it means that there is an acceptable fit. For this model χ^2 / df is obtained as $222.59/86 = 2.588$ that means the model is statistically significant.

When we examine the most important variable on Financial Attitude, the item; "I have an emergency fund" is found the most effective one with the coefficient of 0.75.

The results also indicated that on the Financial Behaviors of Y generation, the most important variables are "I am securing my financial future" and "My financial behaviors are consistent with my values, goals and dreams." with the coefficient of 0.76.

It can also be seen from Figure 1 that the attitudes of Y generation has a positive and big effect on their financial behaviors with the coefficient of 0.84.

4. Discussion and Conclusion

Financial health is one of the most important terms for people to feel and behave better in daily life. As in the past it has been observed from many studies, people's behaviors have a great correlation with their financial situation.

Besides by the changing world, peoples (new generations) behaviors are also changing. In this study which we examined the relation between the financial attitudes and behaviors of Y generation, the results indicate that there is a positive and great correlation between these two terms.

On the other hand, for the financial behaviors of Y generation the most effective factors are found as: handling with a major unexpected expense, being aware of the current financial situation and knowing himself for not being confused.

Being in a good position from the financial health is very important for Y generation especially in our country in recent years. As a result of this study it can be recommended to the individuals of Y generation to be much healthy from the financial side of the life is that;

Having a monthly spending plan and obeying this plan and having a little emergency fund for the unexpected expenses, being aware of his/her current financial situation and being consistent with their goals are the most important factors.

References

- Baltaş, Z. (2011). *Kurum İçi Koçluk*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Behrstock-S. E and Coggshall, J.(2010). Realizing the Promise of Generation Y, *Educational Leadership*, 67(8): 28-34.
- Carter, E. (2008). Mobile Marketing and Generation Y African-American Mobile Consumers: The Issues and Opportunities, *International Journal of Mobile Marketing*, 3(1): 62-66.
- Çelik S. and Arslan Gürcüoğlu E. (2016). Generations and Their Relations in Social Processes, *Security Strategy and Political Studies*,1(1): 117-127.
- Delgadillo, L. (2014). FCS Leadership in Financial Health, *Journal of Family and Consumer Sciences*, 106(3): 16-21.
- Doğan İ. and Özdamar K. (2016).The Effect of Different Data Structures,Samplesizes On Model Fit Measures, *Communications in Statistics - Simulation and Computation*, 46(9): 7525-7533. DOI: 10.1080/03610918.2016.1241409.
- Grace, J.B., (2006). *Structural Equation Modeling and Natural Systems*, Cambridge University Press.
- Holtzhausen, T. (2006). Generation Y Consumers: Behavioural Patterns of Selected South African Students, *The Business Review, Cambridge*, 5(1): 314-318.
- Keleş, H. N. (2011). Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2): 129-139.
- Kırmızı A., (2008). *The Impact of Shared Knowledge on Service Quality (An Application of The Structural Equation Modeling - SEM)*, Ph.D. Thesis on Management and Organization, Graduate Institute of Social Sciences, Yeditepe University, İstanbul.

- Klontz, B.T., Britt, S.L., Archuleta K.L., T. Klontz, (2012). Disordered Money Behaviors: Development of the Klontz Money Behavior Inventory, *The Journal of Financial Therapy*, 3(1): 17-42.
- Lovely, S. and Buffum, A. (2007). *Generations at School: Building an Age-friendly Learning Community*, Thousands Oaks, CA: Corwin Press.
- Lower, J. (2008). Brace Yourself Here Comes Generation Y, *Critical Care Nurse*, 28(5): 80-84.
- McGregor, S. L.T. (2005). Sustainable consumer empowerment through critical consumer education: A typology of consumer education approaches, *International Journal of Consumer Studies*, 29(5): 437-444.
- Raines-Eudy R. (2000). Using Structural Equation Modeling to Test for Differential Reliability and Validity: An Empirical Demonstration, *Structural Equation Modeling*, 7(1): 124-141.
- Schermelleh-Engel, K. and Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-Of-Fit Measures, *Methods of Psychological Research Online*, 8: 23-74.
- Tucker, L.R., and MacCallum, R.C. (1997). *Exploratory factor analysis*. http://www.ffzg.unizg.hr/psihologija/phm/nastava/Book_Exploratory%20Factor%20Analysis.pdf.
- Türk Dil Kurumu (TDK), (2019). *Nesil*, <http://www.tdkterim.gov.tr> (Erişim tarihi: 13.03.2019).
- Yong, A.G. and Pearce, S. (2013). A Beginner's Guide to Factor Analysis: Focusing on Exploratory Factor Analysis, *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 9(2): 79-94.
- Williams, C.K. and Page, A.R. (2011). Marketing to the Generations, *Journal of Behavioral Studies in Business*, 3: 3-11.

Türkiye’de Makroekonomik Faktörler ile Sağlık Harcamaları ve Sağlık Bakanlığı Bütçesi Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile İncelenmesi

Investigation of the Relationship between Macroeconomic Factors and Health Expenditures and Ministry of Health Budget in Turkey through ARDL Bounds Testing Approach

Ümit ÇIRAKLI¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de makroekonomik faktörler ile sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesi arasındaki ilişkilerin ve makroekonomik faktörlerdeki değişimin bu değişkenleri etkileyip etkilemediğinin ortaya konulmasıdır. Bu kapsamda, 1974-2015 yılları arası reel GSYH, işsizlik, enflasyon, sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesi verileri ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda, gelir artışının Türkiye’de sağlığa ayrılan kaynakları artırdığı, Türkiye’de kamu sağlık harcamalarında genel olarak genişletici politikanın tercih edildiği ve Türkiye’de özellikle son on yılda sosyal güvenlik sisteminin güçlendirilmesi ile makroekonomik değişimlerin olası olumsuz sağlık etkilerinin önlenmesi kapasitesinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık harcamaları, bütçe, makroekonomik faktörler, ARDL sınır testi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to reveal the relationship between macroeconomic factors and health expenditures and Ministry of Health budget, whether the changes in macroeconomic factors affect these variables in Turkey. In this context, real GDP, unemployment, inflation and health expenditures between 1974 and 2015 were examined using the ARDL (Autoregressive Distributed Lag) bounds testing approach. As a result of the study, it is concluded that the increase in income increases the resources allocated to health in Turkey, that expansionary policies are generally preferred in public health expenditures in Turkey and, that the capacity to prevent possible negative health effects of macroeconomic changes has increased with the strengthening of the social security system, especially in the last decade, in Turkey.

Keywords: Health expenditures, budget, macroeconomic factors, ARDL bound testing

Paper Type: Research

Giriş

Sağlık ve hastalığın tanımları, dönemin özelliklerine, tanımlandığı kültüre, sağlığa bakış açılarına ve toplumdaki güçlü grupların ideolojisine göre değişebilmektedir (Şahin, 1996; Somunoğlu, 2012). Sağlıkla ilgili tanımların sağlığı genel olarak negatif ve pozitif açıdan tanımladığı görülmektedir (Aggleton, 1990).

Negatif açıdan sağlık, hastalık (disease) ya da rahatsızlık (illness) durumunun olmayışı olarak tanımlanmaktadır. Hastalık, vücudun herhangi bir yerinde bir dizi belirti ya da işaretlerle

¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, umit.cirakli@bozok.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3134-8830>.

Atf için (to cite): Çıraklı, Ü. (2019). Türkiye’de Makroekonomik Faktörler ile Sağlık Harcamaları ve Sağlık Bakanlığı Bütçesi Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 581-596.

kendini gösteren, bazı patolojik bulguların veya anormalliklerin bulunması olarak ifade edilmektedir. Rahatsızlık ise ağrı, sıkıntı ve endişe gibi hastalıkla birlikte bulunabilen ya da bulunmayan hisleri ifade etmektedir (Aggleton, 1990).

Pozitif açıdan ise sağlık daha geniş bir yaklaşımla belirli niteliklerin bulunması olarak tanımlanmaktadır (Aggleton, 1990). Pozitif sağlık tanımları içinde Dünya Sağlık Örgütü’nün 1948 yılında yaptığı sağlık tanımı ön plana çıkmaktadır. Buna göre “sağlık, sadece hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, fiziksel sosyal ve ruhsal yönden tam bir iyilik halidir” (WHO, 1948). Bu tanıma göre sağlık çok boyutlu bir kavramdır ve birbiriyle ilişkili birçok faktör sağlığı etkilemektedir (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2010). Bu faktörler sağlığın belirleyicileri olarak ele alınmaktadır.

Sağlığın belirleyicileri ile ilgili modellerin hemen hepsinde (Blum, 1974; Lalonde, 1974, Evans ve Stoddart, 1990; Dahlgren ve Whitehead, 1991; Brunner ve Marmot, 2005) ekonominin sağlığın önemli bir belirleyicisi olduğu görülmektedir. Bu nedenle, ekonomik koşullarda meydana gelecek değişimlerin de, yönünden bağımsız olarak (negatif veya pozitif) sağlığa etkilerinin olacağını belirtmek mümkündür. Örneğin ekonomik krizlerde gelir düştüğü için, insan sağlığı gelir düşüşünden olumsuz etkilenmektedir (Kontorovich, 2001; Tangcharoensathien vd., 2000).

1. Teorik Çerçeve

Ekonomik faktörlerdeki iyileşmelerin genel olarak sağlık üzerinde olumlu etkileri olmaktadır. Hanehalkı gelirlerinin artması sağlık hizmeti ihtiyaçlarının finansmanını kolaylaştırmaktadır. Yine aile üyelerindeki işsizliğin azalması, istihdama dayalı sağlık sigortasının kaybını engellemekte ve sağlık hizmeti ihtiyaçlarının karşılanmasına imkân sağlamaktadır (HPC – Healthy Public Policy, 2009). Ekonomik şartlardaki iyileşmeler hanehalklarını sağlık açısından olumlu etkilerken kamu kaynaklarının da artması sonucu sağlık sistemleri için de olumlu bir ortam yaratmaktadır (Thomas vd., 2013). Bilindiği gibi sağlık harcamaları ile GSYH arasında aynı yönlü bir ilişki vardır. Genellikle GSYH arttığında sağlık harcamaları da artmaktadır. Bu ilişki açısından bakıldığında, ekonomik kriz zamanlarında GSYH’nin düşüşü ile doğru orantılı olarak sağlık harcamalarının da düşeceğini söylemek mümkündür (Keegan vd., 2013). Çünkü kriz dönemleri, sağlık hizmetlerinin de içinde yer aldığı birçok alanda harcamalarda kesintilere neden olmaktadır (Catalano, 2009; Ruckert ve Labonte, 2012; Thomas vd., 2013). Sağlık hizmetlerinde yapılacak bu kesintiler, sağlık hizmeti kalitesini ve bulunabilirliğini etkilemektedir (Christian, 2009; Tangcharoensathien vd., 2000).

Darby ve Melitz (2008) sağlık harcamalarının kriz dönemlerinde artabileceğine dair teorik bazı nedenler öne sürmektedir. İlk olarak kriz döneminde zamanın fırsat maliyetinin düşük olması, sağlık hizmetlerine daha fazla odaklanmaya neden olabilir. Krizler, önemli onarımlar ve mevcut sermayenin yenilenmesi için fırsat sağlamaktadır. Ayrıca kriz döneminde devlet destekli sağlık programları için gerekli şartları taşıyan insan sayısı da artabilir (Darby ve Melitz, 2008). Yukarıdaki görüşün aksine Del Grenado ve diğerleri (2010) kamu sağlık harcamalarının gelişmekte olan ülkelerde krizle aynı yönde (pro-cyclical), gelişmiş ülkelerde ise krizden bağımsız değişim gösterdiğini savunmaktadır.

2. Gereç ve Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, makroekonomik faktörler ile sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesi arasındaki ilişkilerin ve makroekonomik faktörlerdeki değişimin sağlık harcamalarını ve Sağlık Bakanlığı bütçesini etkileyip etkilemediğinin ortaya konulmasıdır.

2.2. Araştırmanın Veri Seti

Çalışmanın verileri, 1974-2015 yılları arası toplam 42 gözlem olmak üzere yıllık olarak elde edilmiştir. Çalışmada kamu, özel ve toplam sağlık harcamaları ile Sağlık Bakanlığı

bütçesine bağımlı değişkenler olarak yer verilmiştir. Reel GSYH, işsizlik ve enflasyon oranları ise makroekonomik göstergeler ve bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Bu verilere ek olarak, 1994, 2001 ve 2009 ekonomik krizleri ise kukla değişkenler olarak modellere dahil edilmiştir. Bu değişkenlerin kodlanması ise, reel GSYH'nin negatif olduğu yıllara 1, diğerlerine ise 0 verilerek gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Veriler, kısaltmaları ve veri kaynağı

Veriler	Kısaltmaları	Veri Kaynağı
Kamu Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamaları İçindeki %'si	KSHTSHY	OECD, 2016
Özel Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamaları İçindeki %'si	OZSHTSHY	OECD, 2016
Toplam Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki %'si	TSHGDP	OECD, 2016
Sağlık Bakanlığı Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı (%)	SBGDP	BUMKO, 2016
Reel GSYH	RGSYH	World Bank (2016a)
İşsizlik oranı	ISSIZ	TÜİK (2016), Kalkınma Bakanlığı (2015), Bulutay (1995)
Enflasyon oranı	ENF	World Bank (2016b)

2.3. Yöntem ve Verilerin Analizi

Bu çalışmada, makroekonomik faktörler ile sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için zaman serileri analizi kapsamında ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Zaman serileriyle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tespiti için geliştirilen eşbütünleşme analizlerinin temelinde, serilerin durağanlık dereceleri yatmaktadır. Bu bağlamda tüm değişkenler düzey değerlerinde durağan yani $I(0)$ iseler, model sıradan en küçük kareler (OLS) tekniğiyle tahmin edilebilir (Çiftci ve Yıldız, 2015). Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı, açıklayıcı değişkenlerin tümünün $I(1)$ olmasını gerektirmemektedir. Bundan dolayı ARDL yaklaşımında değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadıklarını test etmek bir zorunluluk değildir (Pesaran vd., 2001; Bahmani-Oskooee ve Ng, 2002). Diğer taraftan, modeldeki bağımlı değişkenin $I(1)$ olması ve ayrıca analizde kullanılması planlanan değişkenlerden hiç birinin $I(2)$ olmaması gerekliliği bulunmaktadır. Çünkü Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından verilen alt ve üst kritik değerler, serilerin $I(0)$ ve $I(1)$ olma durumlarına göre elde edilmiştir. Dolayısıyla, en azından bu bahsedilen şartların sağlanıp sağlanmadığından emin olmak için, ARDL yaklaşımı kullanılmadan önce birim kök testleri yapılarak, serilerin durağanlık derecelerinin tespit edilmesi yararlı olacaktır (Çiftci, 2009).

ARDL eşbütünleşme yönteminin gerçekleştirilmesinde, EViews 9.5 istatistik programı kullanılmıştır. ARDL yöntemi dört aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, zaman serileri için birim kök testi uygulanmıştır. Birim kök testi içinse yaygın olarak kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) - Genişletilmiş Dickey-Fuller testi kullanılmıştır (Tunçsiper ve Biçen, 2013; Çiftci, 2009). İkinci aşamada bir Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (UECM) kurulmuş ve model OLS (En küçük kareler) tekniği ile tahmin edilerek sınır testi (wald testi) yapılmıştır. Wald testi sonucunda elde edilen F istatistiği değeri Pesaran vd. (2001) tarafından türetilen alt ve üst kritik değerler ile karşılaştırılarak değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığına karar verilmiştir. UECM'de yer alan her bir değişken için optimal gecikme uzunluğu hesaplanmasında ise Akaike bilgi kullanılmıştır. Tahmin edilen model için belirlenecek maksimum gecikme uzunluğunun belirlenmesinde ise otokorelasyon probleminin bulunmadığı gecikme uzunluğu dikkate alınmıştır. Otokorelasyon problemi bulunup bulunmadığı ise Breusch-Godfrey otokorelasyon LM testi ile tespit edilmiştir. Ayrıca seçilen modelin tanısal testleri kapsamında, normal dağılıma uygunluk için Jarque-Bera testi, değişen varyans için ARCH testi, model kurma yâda başka bir deyişle fonksiyonel biçim hatası için

Ramsey Reset testi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca modelin kararlılığını tespit için CUSUM ve CUSUM-SQ testleri yapılmıştır. Üçüncü aşamada ise, uzun dönem katsayılarını belirlemek için ARDL modeli tahmin edilmiştir. Bu aşamada maksimum gecikme uzunluğunun tespitinde Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. Tahmin edilen model için, yine tanısal testler gerçekleştirilmiştir. Dördüncü aşamada ise ARDL modelinden yararlanılarak Hata Düzeltme Modeli (ECM) oluşturulmuş ve bu model OLS tekniği yardımıyla tahmin edilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Analizde kullanılan zaman serilerinin durağanlıklarının belirlenmesinde ADF birim kök testi kullanılmıştır. Tablo 2’de ilgili zaman serilerine ait ADF birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. Tabloda yer alan ADF birim kök testi sonuçlarına göre, kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı serisinin yalnızca sabitsiz ve trendsiz (hiçbiri) modelde düzey değerlerinde durağan olmayıp birinci fark değerlerinde durağan olma koşulunu sağladığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, kamu sağlık harcamalarının analizinde sabitsiz ve trendsiz model kullanılmıştır. Diğer bağımlı değişkenlerin ise, üç model türü için de düzey değerlerinde durağan olmayıp birinci fark değerlerinde durağan olma koşulunu sağladıkları görülmektedir. Ancak Sağlık Bakanlığı bütçesi ile ilgili yapılan analizlerde, sabit ve trendli model haricindekilerde, sınır testini geçemedikleri veya tanısal istatistiklerle ilgili ihlallerin fazla olması nedeniyle sabit ve trendli model ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. Birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Modeller	Düzyer Değerleri		Birinci Fark Değerleri	
		t	p	t	p
LRGSYH	Sabit	-0,39	0,901	-6,44***	0,000
	Sabit ve Trend	-3,20	0,098	-6,35***	0,000
	Hiçbiri	6,21	1,000	-2,66***	0,009
LENF	Sabit	-0,88	0,781	-6,26***	0,000
	Sabit ve Trend	-2,05	0,554	-6,53***	0,000
	Hiçbiri	-0,53	0,480	-6,32***	0,000
LISSIZ	Sabit	-2,14	0,227	-5,50***	0,000
	Sabit ve Trend	-2,40	0,372	-5,43***	0,000
	Hiçbiri	0,40	0,795	-5,54***	0,000
LKSHTSHY	Sabit	-1,617	0,463	-1,849	0,3513
	Sabit ve Trend	-1,420	0,838	-1,982	0,5905
	Hiçbiri	1,092	0,925	-1,679*	0,0876
LOZSHTSHY	Sabit	-0,82	0,800	-5,26***	0,000
	Sabit ve Trend	-2,49	0,328	-5,18***	0,000
	Hiçbiri	-1,47	0,130	-5,89***	0,000
LTSHGDP	Sabit	-0,82	0,801	-6,82***	0,000
	Sabit ve Trend	-1,98	0,593	-6,74***	0,000
	Hiçbiri	1,02	0,917	-6,62***	0,000
LSBBGDP	Sabit	-2,34	0,164	-7,27**	0,000
	Sabit ve Trend	-2,70	0,238	-7,22***	0,000
	Hiçbiri	-0,39	0,535	-7,36***	0,000

Not: * %10 anlamlılık düzeyini, ** %5 anlamlılık düzeyini, *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

3.2. Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (UECM) Tahmin Sonuçları

Kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı, özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı, toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı, Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payı enflasyon oranı, reel GSYH

ve işsizlik değişkenlerine ilişkin oluşturulan ve kukla değişkenleri de içeren UECM modellerinin tahmin sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3'teki bilgilere göre, LKSHTSHY (kamu sağlık harcamaları) için elde edilen F testi değerinin (4,31) Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından Tablo CI(i)'de verilen üst sınır kritik değerlerin üzerinde olduğu (%2,5 anlamlılık düzeyinde); LOZSHTSHY (özel sağlık harcamaları) için elde edilen F testi değerinin (6,01) Tablo CI(ii)'de verilen üst sınır kritik değerlerin üzerinde olduğu; LTSHGDP (toplam sağlık harcamaları) için elde edilen F testi değerinin (6,01) Tablo CI(ii)'de %5 anlamlılık düzeyi için verilen üst sınır kritik değerlerin üzerinde olduğu ve LSBGBBP (Sağlık Bakanlığı bütçesi) için elde edilen F testi değerinin (4,29) Tablo CI(iv)'de %5 anlamlılık düzeyi için verilen üst sınır kritik değerlerin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Modellerin tanısal istatistikleri açısından da (otokorelasyon sorunu, hata teriminin normal dağılıma uygun olduğu, değişen varyans sorunu ve model kurma hatası) bir probleminin olmadığı görülmektedir. Ayrıca, tahmin edilen ARDL modellerinin istikrarlı olup olmadığına dair CUSUM ve CUSUM-SQ grafiklerine göre, modellere ait katsayıların istikrarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. ARDL sınır testi tahmin sonuçları

Bağımlı Değişken	Tahmin Edilen ARDL Modeli	k	F	p	R2	D-R2
LKSHTSHY	[2, 4, 4, 2]	3	4,31	0,016	0,85	0,65
Tanısal Testler*	SE: 0,157; SSE: 0,372; S.C.: 1,16, p: 0,377; J.-B.Nor.: 0,55, p: 0,755; Het.: 0,19, p: 0,659; F.Res: 0,03, p: 0,859					
Bağımlı Değişken	Tahmin Edilen ARDL Modeli	k	F	p	R2	D-R2
LOZSHTSHY	[2, 2, 2, 0]	3	6,01	0,001	0,73	0,53
Tanısal Testler*	SE: 0,180; SSE: 0,719; S.C.: 1,14, p: 0,338; J.-B.Nor.: 3,29, p: 0,192; Het.: 0,05, p: 0,808; F.Res: 0,62, p: 0,438					
Bağımlı Değişken	Tahmin Edilen ARDL Modeli	k	F	p	R2	D-R2
LTSHGDP	[2, 4, 4, 4]	3	4,10	0,020	0,82	0,47
Tanısal Testler*	SE: 0,073; SSE: 0,064; S.C.: 2,47, p: 0,128; J.-B.Nor.: 2,21, p: 0,329; Het.: 0,48, p: 0,489; F.Res: 2,11, p: 0,174					
Bağımlı Değişken	Tahmin Edilen ARDL Modeli	k	F	p	R2	D-R2
LSBGBBP	[2, 4, 0, 0]	3	4,29	0,008	0,62	0,28
Tanısal Testler*	SE: 0,150; SSE: 0,432; S.C.: 1,94, p: 0,155; J.-B.Nor.: 0,26, p: 0,877; Het.: 2,24, p: 0,143; F.Res: 1,14, p: 0,375					

Tablo CI (i): %1: alt limit 3,42 – üst limit 4,84; **%2,5:** alt limit 2,87 – üst limit 4,16; **%5:** alt limit 2,45 – üst limit 3,63; **%10:** alt limit 2,01 – üst limit 3,10.

Kritik Değerler
Tablo CI (ii): %1: alt limit 3,65 – üst limit 4,66; **%2,5:** alt limit 3,15 and üst limit 4,08; **%5:** alt limit 2,79 and üst limit 3,67; **%10:** alt limit 2,37 and üst limit 3,20.

Tablo CI (iv): %1: alt limit 4,30 – üst limit 5,23; **%2,5:** alt limit 3,80 – üst limit 4,68; **%5:** alt limit 3,38 – üst limit 4,23; **%10:** alt limit 2,97 – üst limit 3,74.

* **Tanısal Testler Bölümündeki Kısaltmaların Anlamları;** SE: Standart Hata, SSE: Standart Hatalar Toplamı, S.C.: Breusch-Godfrey LM otokorelasyon testi, J.-B.Nor.: Jarque-Bera normallik testi, Het.: ARCH testi, F.Res.: Ramsey Reset testi

3.3. ARDL Modeli Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları Tahmin Sonuçları

3.3.1. Kamu Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamaları İçindeki Payı

Bu aşamada genel bir ARDL modeli, maksimum gecikme uzunluğu 4 alınarak ve en uygun gecikme uzunluğu seçiminde Akaike bilgi kriteri kullanılarak OLS tekniği ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre, ARDL [1, 4, 3, 3] modelinin en uygun model olduğuna karar verilmiştir*. ARDL modeli ve uzun dönem katsayılarının tahmininden sonra son olarak kısa dönem katsayılarının tahmin edilmesi amacıyla hata düzeltme modeli oluşturulmuş ve yine en küçük kareler tekniği ile model tahmin edilmiştir.

Tablo 4. ARDL modeli uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları: kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı

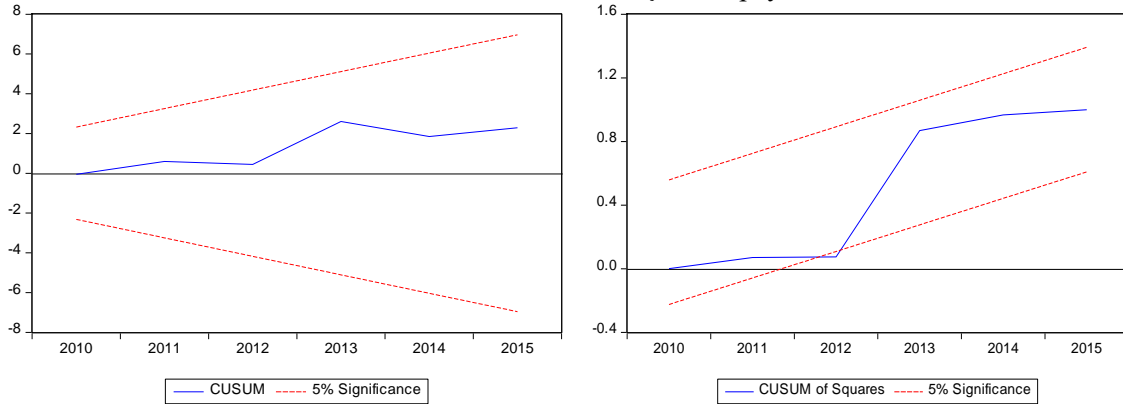
Tahmin Edilen ARDL Modeli: [1, 4, 3, 3]							
Uzun Dönem Modeli Bağımlı Değişken: LKSHTSHY				Kısa Dönem Modeli (ECM) Bağımlı Değişken: ΔLKSHTSHY			
Değişkenler	Katsayı	t	p	Değişkenler	Katsayı	t	p
LENF	-0,331	-0,838	0,411	ΔLENF	0,482	4,868***	0,000
				ΔLENF(-1)	-0,121	-1,306	0,206
				ΔLENF(-2)	-0,045	-0,523	0,606
				ΔLENF(-3)	-0,367	-4,197***	0,000
LRGSYH	0,753	2,099**	0,048	ΔLRGSYH	1,767	1,639	0,116
				ΔLRGSYH(-1)	-1,982	-1,851	0,078
				ΔLRGSYH(-2)	-1,778	-2,292**	0,032
LISSIZ	-5,899	-1,676	0,109	ΔLISSIZ	0,855	2,169**	0,042
				ΔLISSIZ(-1)	-0,891	-2,133**	0,045
				ΔLISSIZ(-2)	1,293	3,666***	0,001
D_1994	1,190	0,797	0,435	ΔD_1994	0,144	0,827	0,418
D_2001	-4,072	-1,336	0,196	ΔD_2001	-0,667	-3,020***	0,007
D_2009	2,502	1,306	0,206	ΔD_2009	0,389	2,331**	0,030
				ECM(-1)	-0,150	-3,587***	0,002
ECM= LKSHTSHY - (-0,3309*LENF + 0,7530*LRGSYH -5,8993*LISSIZ +1,1901*D_1994 - 4,0718*D_2001 + 2,5017*D_2009)							
Tanısal Testler: SE: 0,180; SSE: 0,683; S.C.: 1,423, p: 0,269; J.-B.Nor.: 0,320, p: 0,848; Het.: 0,295, p: 0,591; F.Res: 5,061, p: 0,035							

* Tanısal Testler Bölümündeki Kısaltmaların Anlamları; SE: Standart Hata, SSE: Standart Hatalar Toplamı, S.C.: Breusch-Godfrey LM otokorelasyon testi, J.-B.Nor.: Jarque-Bera normallik testi, Het.: ARCH testi, F.Res.: Ramsey Reset testi

Tablo 4’te ARDL [1, 4, 3, 3] modelinin uzun ve kısa dönem katsayılarının tahmin sonuçları ve tanısal istatistikleri yer almaktadır. Tablo 4’te yer alan bilgilere göre tahmin edilen ARDL [1, 4, 3, 3] modelinin tanısal istatistikler açısından (otokorelasyon, normal dağılıma uygunluk, değişen varyans ve model kurma hatası) herhangi bir probleminin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca uzun dönem katsayılarının istikrarlı olup olmadığını göstermek üzere Şekil 1’de yer alan CUSUM ve CUSUM-SQ test sonuçlarının grafiksel gösterimine göre, CUSUM-SQ grafiğinde küçük bir taşma olmakla birlikte tekrar kritik sınırlar içinde döndüğü için ARDL sınır testi sonucunda elde edilen uzun dönem katsayılarının katsayıların istikrarlı olduğunu ifade etmek mümkündür.

* En uygun ARDL modelinin seçimi, seçilen bilgi kriteri ve maksimum gecikme uzunluğuna göre Eviews 9.5 paket programı tarafından otomatik olarak yapılmaktadır.

Şekil 1. ARDL CUSUM ve CUSUM-SQ grafikleri: kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre ECM(-1)'in katsayısının negatif (-0,15) ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Hata düzeltme modelinin katsayısından (-0,15) kısa dönemli şokların sistem uzun dönem dengesinde neden olacağı sapmaların %15'nin bir dönem sonrasında giderileceğini ve sistemin yaklaşık olarak 6 dönemden kısa bir zaman sonra tekrar uzun dönem dengesine döneceğini söylemek mümkündür.

Tablo 4'te yer alan uzun dönem katsayılarından, enflasyon oranı ve işsizlik oranı ile kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı arasında ters yönlü bir ilişki bulunmakla birlikte, bu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($p > 0,05$) tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan, enflasyon ve işsizliğin ile kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payını uzun dönemde anlamlı bir şekilde etkilemediği anlaşılmaktadır. Reel GSYH ile kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı arasında ise uzun dönemde doğru yönlü (0,753) ve istatistiksel olarak anlamlı ($p = 0,048$) bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçtan, reel GSYH'de meydana gelen artışın kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payını artırdığını söylemek mümkündür. Uzun dönemde reel gelir arttığında kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payının artması beklenebilir bir durumdur. Çünkü gelir artışı kamunun sağlığa yeterli kaynak ayırabilmesinin önemli bir unsurudur.

Tablo 4'te yer alan kısa dönem katsayılarından, 1994 ekonomik krizinin pozitif yönlü olmakla birlikte kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkide bulunmadığı ($p = 0,418$) tespit edilmiştir. 2001 ekonomik krizi kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı üzerinde anlamlı bir şekilde ($p = 0,007$) negatif yönlü (-0,667) etkide bulunurken, 2009 ekonomik krizinin ise pozitif yönlü (0,389) ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaptığı ($p = 0,030$) tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan, 1994 ekonomik krizinin kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı üzerinde anlamlı bir etki yapmadığı, 2001 krizinin azaltıcı ve 2009 krizinin ise artırıcı bir etkide bulunduğu söylenilebilir.

Bu çalışmanın Sağlık Bakanlığı bütçesiyle ilgili bölümünde (Tablo 7), 2001 ekonomik krizinde bütçede görülen anlamlı artış düşünülürse, 2001 ekonomik krizinin insanların sağlık hizmetlerini ertelemeleri yönünde bir etkide bulunarak kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payının önemli şekilde azalmasına neden olmuş olabileceği düşünülmektedir. 2009 ekonomik krizinden sonra artışın ise doğrudan politik tercihle ilgili olduğu söylenilebilir. Çünkü kamu sağlık harcamalarının kriz dönemlerinde artmasında veya azalmasında uygulanacak politikalar önemli bir rol oynamaktadır.

3.3.2 Özel Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamaları İçindeki Payı

Özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı modeli için uzun ve kısa dönem katsayıları, Eviews 9.5 paket programı ile genel bir ARDL modeli, maksimum gecikme uzunluğu 2 alınarak ve en uygun gecikme uzunluğu seçiminde Akaike bilgi kriteri kullanılarak OLS tekniği ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre, ARDL [2, 2, 0, 2] modelinin en uygun model olduğuna karar verilmiştir. Daha sonra, kısa dönem katsayılarının tahmin edilmesi amacıyla hata düzeltme modeli oluşturulmuş ve yine en küçük kareler tekniği ile model tahmin edilmiştir. Tablo 5’te ARDL [2, 2, 0, 2] modelinin uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları ve tanısal istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 2. ARDL modeli uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları: özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı

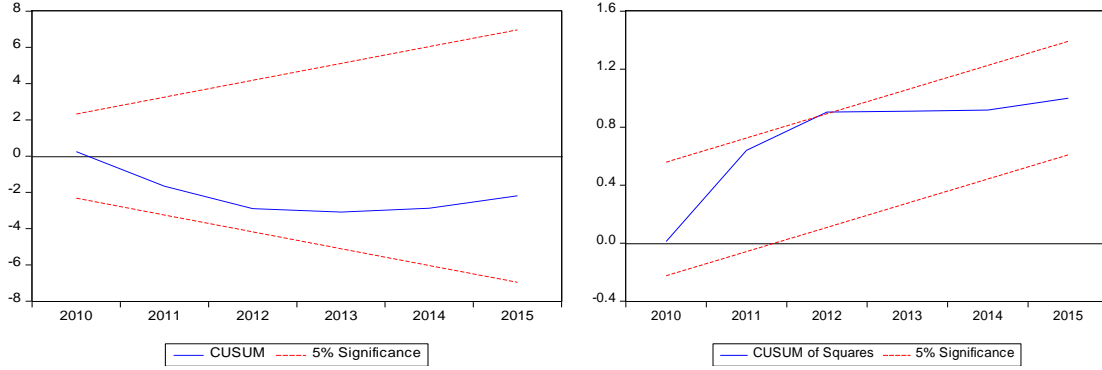
Tahmin Edilen ARDL Modeli: [2, 2, 0, 2]							
Uzun Dönem Modeli Bağımlı Değişken: LOZSHTSHY				Kısa Dönem Modeli (ECM) Bağımlı Değişken: ΔLOZSHTSY			
Değişkenler	Katsayı	t	p	Değişkenler	Katsayı	t	p
LENF	-0,170	0,060	0,009	ΔLENF	-0,168	-3,404	0,002
				ΔLENF(-1)	-0,060	-1,294	0,207
LRGSYH	-1,105	0,072	0,000	ΔLRGSYH	-1,971	-3,963	0,001
				ΔLRGSYH(-1)	-0,694	-1,410	0,170
LISSIZ	-0,051	0,290	0,862	ΔLISSIZ	0,064	0,384	0,704
D_1994	-0,328	0,183	0,085	ΔD_1994	-0,156	-1,925	0,065
D_2001	-0,267	0,204	0,201	ΔD_2001	-0,135	-1,678	0,105
D_2009	-0,848	0,281	0,006	ΔD_2009	-0,555	-5,628	0,000
Sabit	31,933	2,113	0,000	ECM(-1)	-0,618	-4,756	0,000
ECM= LOZSHTSHY - (-0,1702*LENF -1,1048*LRGSYH -0,0508*LISSIZ -0,3276*D_1994 - 0,2673*D_2001 -0,8481*D_2009 +31,9326)							
Tanısal Testler: SE: 0,096; SSE: 0,248; S.C.: 0,256, p: 0,617; J.-B.Nor.: 0,740, p: 0,687; Het.: 0,784, p: 0,382; F.Res.: 0,800, p: 0,379							

* **Tanısal Testler Bölümündeki Kısaltmaların Anlamları;** SE: Standart Hata, SSE: Standart Hatalar Toplamı, S.C.: Breusch-Godfrey LM otokorelasyon testi, J.-B.Nor.: Jarque-Bera normallik testi, Het.: ARCH testi, F.Res.: Ramsey Reset testi

Tablo 5’te yer alan bilgilere göre, tahmin edilen ARDL [2, 2, 0, 2] modelinin tanısal istatistikler açısından (otokorelasyon, normal dağılıma uygunluk, değişen varyans ve model kurma hatası) herhangi bir probleminin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Şekil 2’de yer alan, uzun dönem katsayılarının istikrarlı olup olmadığını göstermek üzere CUSUM ve CUSUM-SQ test sonuçlarına göre, modele ait uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5’te yer alan sonuçlardan hata düzeltme modelinin katsayısına göre (-0,61 ve p: p=0,000). Bu sonuçtan, sistemin uzun dönem dengesinde kısa dönemli şoklar nedeniyle oluşacak sapmaların hızlı bir şekilde giderileceğini ve iki dönem sonra ermeden sistemin uzun dönem dengesine geleceğini söylemek mümkündür.

Şekil 2: ARDL CUSUM ve CUSUM-SQ grafikleri: özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı

Tablo 5'te yer alan uzun dönem katsayılarından, enflasyon oranının uzun dönem katsayısının ters yönlü (-0,170) ve istatistiksel olarak anlamlı ($p=0.009$) olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan, uzun dönemde enflasyon oranındaki artışın özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payını azalttığını söylemek mümkündür. Enflasyon artışı, diğer mal ve hizmetlerin fiyatlar genel düzeyinde bir artışın yanında aynı zamanda önemli ölçüde tıbbi cihaz ve malzeme ithalatçısı konumundaki Türkiye (İTO – İstanbul Ticaret Odası ve Sargutan, 2009; Kalkınma Bakanlığı, 2014) için sağlık hizmetlerinin maliyetlerinin artması anlamına gelmektedir. Bu durumun, bireylerin özel sağlık harcamalarını azaltmasına önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Çünkü tıbbi mal ve hizmetlerin fiyatının artması bireylerin özel sağlık harcaması yapma imkanını önemli ölçüde kısıtlayacaktır.

Tablo 5'teki bilgilere göre, uzun dönemde, reel GSYH meydana gelen artış özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payını anlamlı bir şekilde azaltıcı etki yapmaktadır. Bu sonuçtaki önemli bir unsurun, Türkiye'nin sahip olduğu sosyal güvence sistemi olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de sağlık hizmetleri sunumu genel olarak kamu ağırlıklı gerçekleştirilmekte ve finansmanı ağırlıklı olarak sosyal sigorta modeline (Bismarck modeli) dayanmaktadır (Özer, Yıldırım ve Yıldırım, 2015; Yıldırım ve Yıldırım, 2015). Son on yılda bu sistem daha da güçlendirilmiş ve GSS (Genel Sağlık Sigortası) ile tüm nüfus kapsama alınmıştır. Bu kapsamda sosyal güvence sisteminin ve kapsamının güçlü olması bireylerin özel sağlık hizmetlerine daha az ihtiyaç duymalarına ve dolayısıyla daha az özel sağlık harcaması yapmalarına neden olmuş olabilir.

Tablo 5'te işsizlik ile özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı arasındaki uzun dönemli ilişkiye bakıldığında, ters yönlü bir ilişki bulunmakla birlikte bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($p>0,05$) tespit edilmiştir.

Tablo 5'teki kısa dönem katsayılarına ilişkin bilgilere göre, 1994, 2001 ve 2009 ekonomik krizlerinin özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı üzerinde ters yönlü etkide buldukları görülmektedir. Ancak bu etkilerden sadece 2009 ekonomik krizinin etkisinin (-0,555) istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p=0,000$) tespit edilmiştir. Özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payının düşmesinde, kriz nedeniyle özel sektöre olan talebin düşmesi ve aynı zamanda kamu sağlık programlarına için elverişli kişi sayısının artmasının etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

3.3.3. Toplam Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı

Eviews 9.5 paket programı ile Toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payına ilişkin genel bir ARDL modeli ile, maksimum gecikme uzunluğu 5 alınarak ve en uygun gecikme uzunluğu seçiminde Akaike bilgi kriteri kullanılarak modelin uzun ve kısa dönem katsayıları OLS tekniği ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre, ARDL [2, 5, 5, 5] modelinin en uygun model olduğuna karar verilmiştir. Daha sonra kısa dönem katsayılarının tahmin edilmesi amacıyla hata düzeltme modeli oluşturulmuş ve yine en küçük kareler tekniği

ile model tahmin edilmiştir. Tablo 6’da ARDL [2, 5, 5, 5] modelinin uzun ve kısa dönem katsayılarının tahmin sonuçları ve tanısal istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 6’daki verilerden, tahmin edilen ARDL [2, 5, 5, 5] modelinin tanısal istatistikler açısından normal dağılıma uygunluk dışında (otokorelasyon, değişen varyans ve model kurma hatası) herhangi bir probleminin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Williams, Grajales ve Kurkiewicz (2013)’in belirttiği gibi çoklu regresyonda diğer varsayımlar karşılandığı süreçte hata teriminin normal dağılım göstermemesi regresyon katsayılarının yanlışlığı ve tutarsız olduğu anlamına gelmemektedir. Yine yazarlara göre örneklem büyüklüğü arttıkça, hataların dağılım normal olmasa bile katsayılarla ilgili çıkarımlar daha güvenilir hale gelecektir. Bu kapsamda, diğer tanısal istatistiklerde problem olmadığı için modelin tahmin açısından sorunlu olmadığı söylenilebilir.

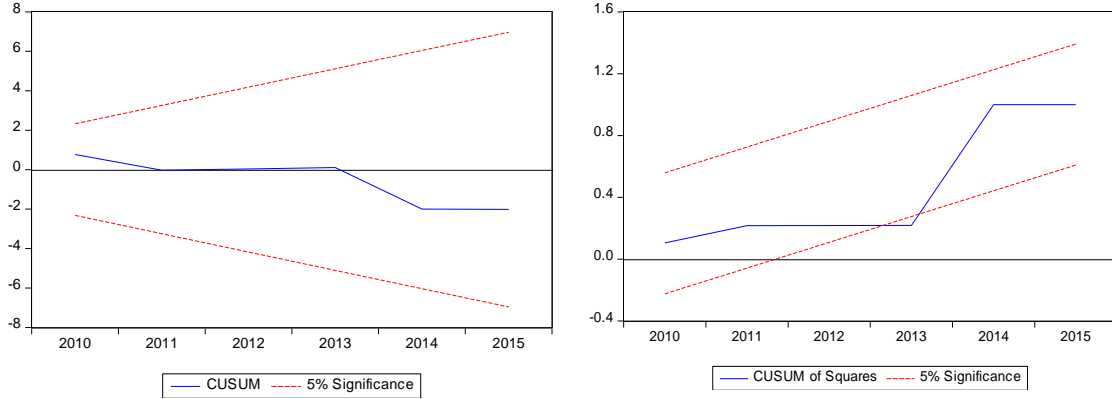
Tablo 6: ARDL modeli uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları: toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı

Tahmin Edilen ARDL Modeli: [2, 5, 5, 5]							
Uzun Dönem Modeli Bağımlı Değişken: LTSHGDP				Kısa Dönem Modeli (ECM) Bağımlı Değişken: ΔLTSHGDP			
Değişkenler	Katsayı	t	p	Değişkenler	Katsayı	t	p
LENF	-0,043	-0,180	0,860	ΔLENF	-0,137	-3,872***	0,002
				ΔLENF(-1)	-0,015	-0,452	0,659
				ΔLENF(-2)	-0,078	-2,266**	0,041
				ΔLENF(-3)	-0,017	-0,523	0,610
				ΔLENF(-4)	0,178	5,872***	0,000
LRGSYH	1,366	2,057	0,060	ΔLRGSYH	-0,988	-2,581**	0,023
				ΔLRGSYH(-1)	-0,599	-1,424	0,178
				ΔLRGSYH(-2)	-0,308	-0,977	0,346
				ΔLRGSYH(-3)	0,955	2,983**	0,011
				ΔLRGSYH(-4)	1,376	4,545***	0,001
LISSIZ	-2,239	-0,817	0,428	ΔLISSIZ	0,254	1,787	0,097
				ΔLISSIZ(-1)	0,346	1,652	0,123
				ΔLISSIZ(-2)	0,179	1,145	0,273
				ΔLISSIZ(-3)	0,428	3,466***	0,004
				ΔLISSIZ(-4)	0,567	4,263***	0,001
D_1994	-0,567	-0,903	0,383	ΔD_1994	-0,039	-0,626	0,542
D_2001	-1,345	-1,119	0,284	ΔD_2001	-0,276	-3,965***	0,002
D_2009	-1,004	-1,245	0,235	ΔD_2009	-0,272	-4,402***	0,001
Sabit	-27,639	-2,213**	0,045	ECM(-1)	-0,238	-6,979***	0,000
ECM= LTSHGDP - (-0,0433*LENF + 1,3658*LRGSYH -2,2389*LISSIZ -0,5667*D_1994 - 1,3447*D_2001 -1,0038*D_2009 -27,6393							
Tanısal Testler: SE: 0,071; SSE: 0,065; S.C.: 3,088, p: 0,076; J.-B.Nor.: 2,91, p: 0,232; Het.: 2,33, p: 0,136; F.Res: 27,56, p: 0,000							

* **Tanısal Testler Bölümündeki Kısaltmaların Anlamları;** SE: Standart Hata, SSE: Standart Hatalar Toplamı, S.C.: Breusch-Godfrey LM otokorelasyon testi, J.-B.Nor.: Jarque-Bera normallik testi, Het.: ARCH testi, F.Res.: Ramsey Reset testi

Şekil 3’te yer alan CUSUM ve CUSUM-SQ grafiklerine göre, CUSUM-SQ’de küçük bir taşma olmasına rağmen çabuk bir şekilde geri kritik sınırlara döndüğü için modele ait uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3: ARDL CUSUM ve CUSUM-SQ grafikleri: toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı

Tablo 6'daki bilgilerden $ECM(-1)$ 'in katsayısının beklenildiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması hata düzeltme modelinin çalıştığını ve uzun dönem dengesinde kısa dönem şoklar nedeniyle meydana gelecek sapmaların %23,8'inin bir sonraki dönemde düzeltileceğini göstermektedir.

Tablo 6'daki uzun dönem katsayılarından, enflasyon ve işsizlik oranının toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı arasında uzun dönemde ters yönlü olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, reel GSYH ile toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı arasında ise %90 güven düzeyinde anlamlı ve doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 6'daki kısa dönem katsayılarından, 1994, 2001 ve 2009 ekonomik krizlerinin özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı üzerinde ters yönlü etkiye bulunmakla birlikte, 2001 ve 2009 ekonomik krizinin etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p=0,000$) tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan, 2001 ve 2009 ekonomik krizlerinin, toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payını anlamlı bir şekilde azalttıklarını söylemek mümkündür. Diğer taraftan önemli ölçüde olmasa bile 1994 ekonomik krizinin de azaltıcı etkisi ile birlikte değerlendirildiğinde, ekonomik krizlerin toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı üzerinde azaltıcı etkisinin bulunduğu ifade edilebilir. 2001 ekonomik krizinde, hem kamu sağlık harcamalarının hem de toplam sağlık harcamalarının anlamlı bir şekilde düşmesinde politika tercihin önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan kamu sağlık harcamalarının önemli bir şekilde artarken özel sağlık harcamalarının önemli bir şekilde düştüğü 2009 ekonomik krizinde toplam sağlık harcamalarının anlamlı bir şekilde düşmesinde temel etkenin özel sağlık harcamalarındaki düşüş olduğu değerlendirilmektedir.

3.3.4. Sağlık Bakanlığı Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı

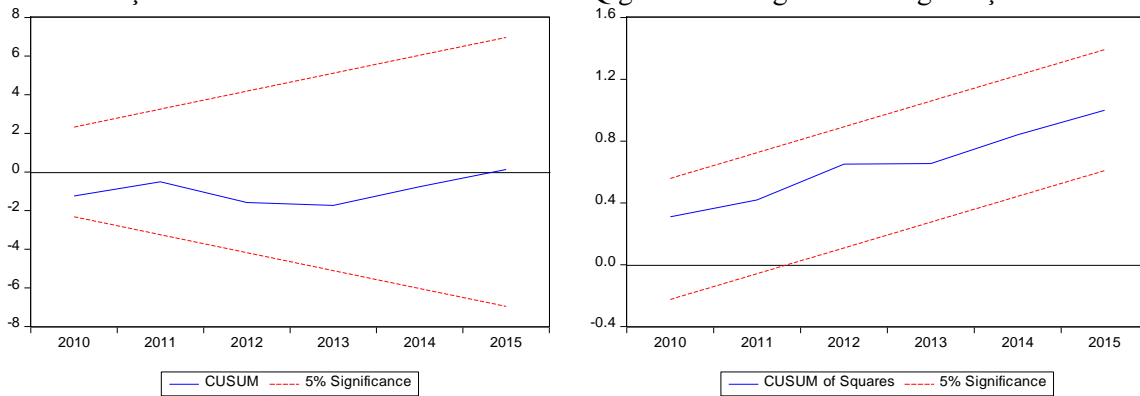
Bu aşamada, Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payı için genel bir ARDL modeli, maksimum gecikme uzunluğu 4 alınarak ve en uygun gecikme uzunluğu seçiminde Akaike bilgi kriteri kullanılarak OLS tekniği ile tahmin edilmesi sonucunda, ARDL [1, 0, 4, 4] modelinin en uygun model olduğuna karar verilmiştir. Daha sonra oluşturulan hata düzeltme modeli de yine en küçük kareler tekniği ile tahmin edilerek kısa dönem katsayıları elde edilmiştir. Tablo 7'de ARDL [1, 0, 4, 4] modelinin uzun ve kısa dönem katsayılarının tahmin sonuçları ve tanısal istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 3. ARDL modeli uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları: Sağlık Bakanlığı bütçesi

Tahmin Edilen ARDL Modeli: [1, 0, 4, 4]							
Uzun Dönem Modeli Bağımlı Değişken: LSBBGBP				Kısa Dönem Modeli (ECM) Bağımlı Değişken: ΔLSBBGBP			
Değişkenler	Katsayı	t	p	Değişkenler	Katsayı	t	p
LENF	0,114	1,098	0,285	ΔLENF	0,121	1,564	0,133
LRGSYH	3,805	2,018*	0,057	ΔLRGSYH	2,723	2,978***	0,007
				ΔLRGSYH(-1)	-2,589	-2,917***	0,008
				ΔLRGSYH(-2)	-1,275	-1,771	0,091
				ΔLRGSYH(-3)	-1,321	-1,746	0,096
LISSIZ	2,277	3,878***	0,001	ΔLISSIZ	0,627	2,054	0,053
				ΔLISSIZ(-1)	-1,086	-2,546**	0,019
				ΔLISSIZ(-2)	-0,504	-1,390	0,179
				ΔLISSIZ(-3)	-0,632	-2,081**	0,049
D_1994	0,128	0,484	0,633	ΔD_1994	0,151	1,102	0,283
D_2001	0,190	0,597	0,557	ΔD_2001	0,296	2,113**	0,047
D_2009	0,014	0,054	0,958	ΔD_2009	0,152	1,143	0,266
@TREND	-0,154	-1,969*	0,062	Sabit	-71,931	-4,931***	0,000
				ECM(-1)	-0,756	-4,926***	0,000
ECM= LSBBGBP - (0,1141*LENF + 3,8053*LRGSYH + 2,2772*LISSIZ + 0,1276*D_1994 + 0,1899*D_2001 + 0,0142*D_2009 - 0,1537*@TREND)							
Tamsal Testler: SE: 0,145; SSE: 0,444; S.C.: 1,52, p: 0,240; J.-B.Nor.: 0,19, p: 0,908; Het.: 0,57, p: 0,453; F.Res: 0,04, p: 0,831							

Tablo 7’de yer alan bilgilere göre, tahmin edilen ARDL [1, 0, 4, 4] modelinin tamsal istatistikler açısından (otokorelasyon, normal dağılıma uygunluk, değişen varyans ve model kurma hatası) herhangi bir problemi bulunmamaktadır. Yine Şekil 4’te yer alan CUSUM ve CUSUM-SQ grafiklerine göre, ARDL testi sonucunda elde edilen uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 4: ARDL CUSUM ve CUSUM-SQ grafikleri: Sağlık Bakanlığı bütçesi

Tablo 7’de yer alan hata düzeltme modeli sonuçlarına göre, ECM (-1)’in katsayısının negatif (-0,756) ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu (p=0,000) bulunmuştur. Buna göre, kısa dönemli şokların sistemin uzun dönem dengesinde neden olduğu sapmaların hızlı bir şekilde giderildiğini söylemek mümkündür.

Tablo 7’deki uzun dönem katsayılarına göre, enflasyon oranı ile Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payı arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki yoktur (p=0,285). Reel GSYH ile Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payı arasında ise, %90 güven düzeyinde (p=0,057) doğru yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yani Reel GSYH’deki artışın Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payını artırdığını söylemek mümkündür.

Tablo 7'deki verilere göre, işsizlik ile Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payı arasındaki ilişkinin doğru yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,001$) olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçtan, uzun dönemde işsizlik oranındaki artışın Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payını artırıcı etki yaptığını söylemek mümkündür.

Ekonomik krizlerin Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payı üzerindeki etkileri incelendiğinde, Tablo 7'deki kısa dönem tahmin sonuçlarına göre, 1994, 2001 ve 2009 ekonomik krizlerinin Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payını artırıcı etki yaptıkları ancak bunlardan sadece 2001 ekonomik krizinin etkisinin anlamlı olduğu ($p=0,047$) tespit edilmiştir. Genel bir değerlendirmeye, Türkiye'de ekonomik kriz dönemlerinde politik tercihin krizin olası olumsuz etkilerinden toplumu korumak için bütçeyi artırmak şeklinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, makroekonomik faktörler ile sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesi arasındaki ilişkilerin ve makroekonomik faktörlerdeki değişimin sağlık harcamalarını ve Sağlık Bakanlığı bütçesini etkileyip etkilemediğinin ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, 1974-2015 yılları arası reel GSYH, işsizlik, enflasyon, sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesi verileri ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir.

Çalışma sonucunda, uzun dönemli ilişkiler kapsamında, Reel GSYH'deki artışın kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payını artırıcı şekilde anlamlı bir etkisinin ($p<0.05$) olduğu, enflasyon ve işsizliğin ise önemli etkilerinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı açısından ise, uzun dönemde hem Reel GSYH'deki hem de enflasyondaki artışın özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payının anlamlı bir şekilde azaltıcı etkilerinin olduğu, işsizliğin ise önemli bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı açısından ise, enflasyon ve işsizliğin uzun dönemde önemli etkilerinin olmadığı, Reel GSYH'nin ise %90 güven düzeyinde artırıcı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uzun dönemde reel gelir arttığında kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payının artması beklenebilir bir durumdur. Çünkü gelir artışı kamunun sağlığa yeterli kaynak ayırabilmesinin önemli bir unsurudur. Enflasyonun uzun dönemde bireylerin özel sağlık harcamalarını önemli ölçüde azaltmasında, Türkiye'nin önemli ölçüde tıbbi cihaz ve malzeme ithalatçısı konumunda olmasının ve neticesinde enflasyon nedeniyle artan tıbbi mal ve hizmetlerin fiyatlarının bireylerin özel sağlık harcaması yapma imkânını önemli ölçüde kısıtlamasının önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin tıbbi cihaz ve malzeme açısından ithalatçı konumdan çıkarak üretici konumuna gelecek ar-ge yatırımlarını yapması büyük önem taşımaktadır.

Uzun dönem ilişkiler kapsamında Sağlık Bakanlığı bütçesiyle ilgili sonuçlar değerlendirildiğinde, uzun dönemde işsizlik oranındaki artışın Sağlık Bakanlığı bütçesinin genel bütçe içindeki payını anlamlı şekilde artırıcı etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun, temel olarak politik tercihin önemli bir yansıması olduğu ve Türkiye'nin bu kapsamda genişletici bir politika benimsediği söylenebilir. Çünkü uzun dönem kapsamında, işsizliğin sağlığa olumsuz etkilerinden koruyacak programlara ayrılacak kaynaklar açısından bütçenin artırılması önemlidir.

Ekonomik krizlerin Türkiye'de sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesi üzerindeki etkileri kapsamında bu çalışmada, ilk olarak 1994 ekonomik krizinin kamu sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesi için pozitif, özel sağlık harcamaları ve toplam sağlık harcamaları için negatif yönlü olmakla birlikte sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesine önemli etkisinin olmadığı ($p>0.05$) bulunmuştur. 2001 ekonomik krizinde ise, özel sağlık harcamaları üzerinde negatif yönlü olmakla birlikte önemli bir etki görülmezken, kamu sağlık

harcamaları ve toplam sağlık harcamalarının önemli şekilde ($p<0,05$) azaldığı, Sağlık Bakanlığı bütçesinin ise önemli bir şekilde ($p<0,05$) arttığı sonucuna ulaşılmıştır. 2009 ekonomik krizinin etkisi ise, kama sağlık harcamaları için anlamlı bir şekilde ($p<0,05$) pozitifken, özel sağlık harcamaları ve toplam sağlık harcamaları için önemli şekilde ($p<0,05$) negatif yönde gelişmiştir. Sağlık Bakanlığı bütçesi için 2009 ekonomik krizinin katsayısı pozitif yönlü olmakla birlikte bu etki anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$).

Genel olarak değerlendirmek gerekirse, bu çalışmada elde edilen uzun dönem ilişkilerden, Türkiye’de gelir artışının kamuda sağlığa ayrılan payı artırdığı ve aynı zamanda bu sonucun politik bir tercihi yansıtması nedeniyle politikacıların da gelirle doğru orantılı şekilde sağlığa kaynak ayırmayı tercih ettiği ifade edilebilir. Benze şekilde, işsizliğin negatif yönlü olmakla birlikte uzun dönemde sağlık harcamalarını önemli şekilde olumsuz etkilememesinin, Türkiye’nin sosyal güvenlik sisteminin güçlü bir yapıya sahip olduğunu gösterdiği düşünülmektedir. Diğer taraftan, enflasyon artışının özel sağlık harcamalarını azaltıcı etkisi toplumun sağlık hizmeti ihtiyaçlarının karşılanamaması riskini beraberinde getireceği için Türkiye’nin tıbbi cihaz ve malzeme açısından ithalatçı konumdan çıkarak üretici konumuna geçmesi için ar-ge yatırımlarına önem vermesi büyük önem taşımaktadır.

Türkiye’de ekonomik krizlerin ise genel olarak özel sağlık harcamaları üzerinde azaltıcı etki yaptıkları, kamu sağlık harcamaları ve Sağlık Bakanlığı bütçesi üzerindeki etkilerin krizin şiddetiyle ve politik tercihle yakından ilgili olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda Türkiye’nin sadece 2001 ekonomik krizinde kamu sağlık harcamalarının önemli ölçüde düşmesi ve Sağlık Bakanlığı bütçesinin ise genel olarak artırılması Türkiye’de özellikle son on beş yılda genel olarak genişletici politika tercihinde bulunulduğunu göstermektedir. Ayrıca son on yılda sosyal güvence sisteminde, Genel Sağlık Sigortası ile tüm nüfusun kapsama alınması da Türkiye’de sağlıkta genişletici politika tercihinin ön sırada olduğunu göstermektedir. Bu açıdan, genişletici politika tercihinin krizlerin olası olumsuz sağlık etkilerinin önlenmesinde Türkiye için olumlu olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Aggleton, P. (1990). *Health*. London: L & L Composition Ltd.
- Bahmani-Oskooee, M. & Ng, R. C. W. (2002). Long-Run Demand for Money in Hong Kong: An Application of the ARDL Model. *International Journal of Business and Economics*, 1(2), 147-155.
- Blum, H. L. (1974). *Planning for Health: Development and Application of Social Change Theory*. New York: Human Sciences Press.
- Brunner, E. ve Marmot, M. G. (2006). Social Organization, Stress and Health. In Marmot, M. G. & Wilkinson, R. G. (Ed.). *Social Determinants of Health*. Oxford: Oxford University Press.
- Bulutay, T. (1995). *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*. ILO, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- BUMKO. (2016). *İstatistikler: Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri*. <http://www.bumko.gov.tr/TR,157/butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri.html> (Erişim: 02 Ekim 2016).
- Catalano, R. (2009). Health, Medical Care, and Economic Crisis. *The New England Journal of Medicine*, 360(8), 749-751.
- Christian, P. (2009). Impact of the Economic Crisis and Increase in Food Prices on Child Mortality: Exploring Nutritional Pathways. *The Journal of Nutrition*, 140, 177-181.

- Çiftçi, F. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Akımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Çiftçi, F. ve Yıldız, R. (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 6(4), 71-95.
- Dahlgren, G. ve Whitehead, M. (1991). Policies and Strategies to Promote Social Equity in Health. Institute for Future Studies.
- Darby, J. ve Melitz, J. (2008). Social Spending and Automatic Stabilisers in the OECD. *Economic Policy*, 23, 715–716.
- Del Grenado, J. A., Gupta, S.ve Hajdenberg, A. (2010). Is Social Spending Procyclical? IMF Working Paper, WP/10/234, IMF.
- Evans, R. G. ve Stoddart, G. L. (1990). Producing Health, Consuming Health Care. *Social Science & Medicine*, 31(12), 1347 – 1363.
- HPC (Healthy Public Policy). (2011). *Social Environments and Health. Concept Paper*. Edmonton: Alberta Health Services.
- Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Tıbbi Cihaz ve Tıbbi Malzeme Çalışma Grubu Raporu*. Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı. (2015). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2015)*. T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Kavuncubaşı, Ş. ve Yıldırım, S. (2010). *Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Keegan, C., Thomas, S., Normand, C. ve Portela, C. (2013). Measuring recession severity and its impact on healthcare Expenditure. *Int. J. Health Care Finance Econ.*, 13(2), 139-155, DOI 10.1007/s10754-012-9121-2
- Kontorovich, V. (2001). The Russian Health Crisis and the Economy. *Communist and Post-Communist Studies*, 34, 221-240.
- Lalonde, M. (1974). *A New Perspective on the Health of Canadians. A Working Document*. Ottawa: Government of Canada.
- OECD. (2016e). *OECD Statistics: Health Expenditure and Financing*. <http://stats.oecd.org/> (Erişim: 05 Ağustos 2016).
- Özer, Ö., Yıldırım, H. H. ve Yıldırım, T. (2015). *Sağlık Sistemlerinde Finansal Sürdürülebilirlik: Kuram ve Uygulama*. Ankara: ABSAM Yayınları.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Ruckert, A. & Labonte, R. (2012). The Global Financial Crisis and Health Equity: Toward a Conceptual Framework. *Critical Public Health*, 22(3), 267-279.
- İTO (İstanbul Ticaret Odası) ve Sargutan, A. E. (2009). *Tıbbi Cihaz ve Malzeme İthalatı, Yarattığı Kayıplar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: Rema Matbaacılık.
- Somunoğlu, S. (2012). Sağlık-Sağlık Sistemleri ve Türk Sağlık Sistemi. İçinde: Tatar, M. (Ed.), *Sağlık Kurumları Yönetimi-I (2–26)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2631.

- Şahin, B. (1996). *Sağlık Statüsünün Ölçülmesi: Bypass Ameliyatı Olan Hastaların Algılanan Sağlık Statüleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Kurumları Yönetimi, Ankara.
- Tangcharoensathien, V., Harnvoravongchai, P., Pitayarangsarit, S. & Kasemsup, V. (2000). Health Impacts of Rapid Economic Changes in Thailand. *Social Science & Medicine*, 51, 789-907.
- Thomas, S., Keegan, C., Barry, S., Layte, R., Jowett, M. ve Normand, C. (2013). A Framework for Assessing Health System Resilience in an Economic Crisis: Ireland as a Test Case. *BMC Health Services Research*, 13:450.
- Tunçsiper, B. & Biçen, Ö. F. (2013), “Avrupa Borç Krizinin Türkiye’nin İhracatı Üzerindeki Etkileri”, in S. Sarı, A. H. Gencer & İ. Sözen (Eds.). *Proceedings of International Conference on Eurasian Economies*, 17-18 September, St. Petersburg, Russia, 486-495.
- TÜİK. (2016). *İşgücü İstatistikleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (Erişim: 8 Ağustos 2016).
- Williams, M. N., Grajales, C. A. G. and Kurkiewicz, D. (2013). Assumptions of Multiple Regression: Correcting Two Misconceptions. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 18(11), 1-14.
- WHO. (1948). *Constitution*. Geneva: WHO.
- World Bank. (2016a). World Development Indicators. [<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=TUR#>] (Erişim: 4 Ağustos 2016).
- World Bank. (2016b). World Development Indicators. [<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=TUR#>] (Erişim: 8 Eylül 2016).
- Yıldırım, H. H. (2015). *Sağlık ve Siyaset Yazıları*, 1. Baskı. Ankara: ABSAM Yayınları.

KDV'ye Yeni Bir Öneri: İngiliz Modeli*

A New Recommendation to the VAT: British Model

Arş. Gör. Zeynep DEMİRCİ¹, Arş. Gör. Dr. Orçun AVCI²

Öz

Günümüzde vergiler; iktisadi, mali ve politik açıdan büyük önem arz etmektedir. Vergiler, kamu hizmetlerinin finansmanı için devlet tarafından ya doğrudan ya da bazı mal veya hizmetlerin fiyatlarına eklenerek dolaylı olarak toplanmaktadır. Katma Değer Vergisi (KDV), dolaylı olarak toplanan vergiler arasında yer almaktadır. KDV'de mükellefler verginin nihai yüklenicisi olmayıp, vergiyi idare adına nihai tüketiciden tahsil eden aracı durumundadır. Bu vergi, tüm dünyada hızla yayılan ve önemini koruyan bir vergi türüdür. Ülkemizde zaman içerisinde birçok vergi türünde değişiklikler yapılmaktadır. KDV de zaman içerisinde bu değişikliklerin yapılmasına ihtiyaç duyulan vergiler arasındadır. Geçtiğimiz yıl, eski Maliye Bakanı Naci AĞBAL'ın KDV'de İngiliz Modeli'ne geçilmesi ile ilgili reform açıklamalarının ardından İngiliz KDV Modeli tartışılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada, İngiliz KDV Modelinin ülkemizde benimsenmesi ve uygulanması durumunda ortaya çıkabilecek olası durumlar tespit edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Katma değer vergisi, katma değer vergisi kanunu, İngiliz katma değer vergisi modeli

Makale Türü: Derleme

Abstract

Today taxes have importance in terms of economic, fiscal and political. Taxes are collected by the government for the finance of public services either directly or indirectly by adding them to the prices of some goods or services. Value Added Tax (VAT) is one of the indirect taxes. In VAT, taxpayers are not the final bearer of the tax but are the intermediary agencies who collects the tax from the final consumer on behalf of the government. This tax is a type of tax that is rapidly spreading and maintaining its importance all over the world. In Turkey, many types of taxes are changed over time. VAT is also among the taxes that are needed to make these changes by the time of progress. Last year, after the former Minister of Finance Naci Ağbal's statements related to reform on transition to British Model of VAT started a debate on this issue. In this context of the study, in case of adoption and application of the British VAT Model to our country, possible outcomes will be tried to be identified and evaluated.

Keywords: Value added tax, value added tax act, British model of value added tax

Paper Type: Review

Giriş

Harcamaların vergilendirilmesi, alım-satım konusu mal ve hizmetlerin vergilendirilmesi şeklinde olmaktadır. Bu amaca yönelik vergilere ise, muamele vergileri denilmektedir. Muamele vergilerinin günümüzdeki en gelişmiş ve modern vergilendirme tekniğine sahip olan biçimi KDV'dir. Hemen hemen her ülkede uygulanan KDV sistemlerinde belli konularda

*Bu makale, 18-21 Ekim 2017 tarihleri arasında Alanya/Antalya'da gerçekleştirilen II. International Academic Research Congress'de sunulan özet bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, zeynep.demirci@ikc.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2613-2525>.

² Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, orcun.avci@outlook.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7917-9802>.

Atf için (to cite): Demirci, Z. ve Avcı, O. (2019). KDV'ye Yeni Bir Öneri: İngiliz Modeli. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 597-607.

farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar ülkeden ülkeye değişmekle beraber sistemin temel yapısı aynıdır. KDV sistemine geçiş aşamasında uygulanan oranlar ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve vergi idarelerinin kapasitelerine göre de farklılaşır. Ülkemizde uygulanan KDV Kanunu 1985 yılında yürürlüğe girmiştir. Çeşitli sebeplerin varlığı ve özellikle zamanın koşullarına cevap veremeyecek hale gelmesi KDV Kanunu'nun revize edilmesi konusunu gündeme getirmiştir ve İngiliz KDV modeli ilk olarak incelemeye alınan ve tartışılacağı model olmuştur.

KDV'de İngiliz modeline geçilmesi tartışmalarına istinaden bu modele geçilmesi ile ülkemiz KDV'sinde önemli değişiklikler olacağı aşikardır. Bu sebeple çalışmada, öncelikle KDV'nin genel çerçevesi ele alınarak ülkemizdeki KDV uygulamalarına yer verilecektir. Sonrasında İngiliz Vergi Sistemindeki KDV'nin özelliklerine değinilecektir. Çalışmanın esas konusu olan Türk Vergi Sistemi'ndeki KDV açısından reformun gerçekleştirilmesi durumunda vergi sistemimizde neler olabileceği ise, son bölümde yer alacaktır.

1. KDV'nin Genel Çerçevesi

Yaklaşık 60 yıl önce vergi sistemlerine giren KDV, kısmen yeni bir vergi olarak değerlendirilebilir. KDV ilk olarak 1918 yılında Almanya'da bir endüstri yöneticisi olan Dr. Wilhelm Von Siemens tarafından önerilmiştir ve bu yıldan sonra da tartışmalar hızlanarak devam etmiştir (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2012: 199). İlk olarak Fransa'da ulusal bir vergi olarak kabul edilen KDV, 1954'den itibaren farklı ülkelerde, farklı nedenlerle ve ekonomik kalkınmanın farklı evrelerinde dolaylı vergilerin bel kemiği olarak benimsenmiştir. Çok aşamalı gayri safi harcama vergilerinin vergi adaletini bozucu yanlarını bertaraf etmek ve kamu kaynaklarını arttırmak amacıyla, 20.yüzyılın ortalarından itibaren birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmaların neticesinde KDV olarak isimlendirilen yeni bir vergi türü ülkelerin vergi sistemleri içinde yer almaya başlamıştır (Hacer, 2018: 136).

KDV'den önce uygulanan ve üretim aşamasını kavrayan toplu muamele vergileri, sanayi ve firmalar üzerinde bir baskı meydana getirerek kaynak dağılımını olumsuz şekilde etkilemiş ve finansman sıkıntısına yol açmıştır. Başka bir açıdan, belli üretim aşamalarının yüksek oranlarda vergilendirilmesi vergi kaçakçılığını cazip hale getirmiş, bu durum aynı zamanda gelir ve kurumlar vergilerinin matrahlarının aşınmalarına sebep olmuştur. Muamele vergilerinin ekonomi üzerindeki benzeri etkileri, KDV uygulamasının dünya genelinde yayılmasını hızlandırmıştır (Yılmaz, 2014: 150-151).

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini sağlamak için gümrük vergilerine alternatif oluşturması ve rekabet eşitsizliğinin giderilmesi bağlamındaki tarafsızlığı da KDV'nin popüleritesini arttırmıştır. KDV'nin tarafsız ve şeffaf bir yapıya sahip olması giderek yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Ülkelerin KDV'yi uygulama dinamikleri, söz konusu ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve bölgesel farklılıklarından bağımsız değildir. KDV uygulamasından beklenen amaç ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Bu bağlamda KDV'nin yayılmasından bahsederken, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, ekonomi politikaları, milli gelirleri ve coğrafi özellikleri gibi belirleyicilerin de dikkate alınması gerekmektedir. Avrupa'daki hemen hemen tüm ülkede uygulanan KDV, Avrupa Birliği'nin en önemli ortak vergisidir. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde adaylar için KDV sisteminin uygulanması, yerine getirilmesi gereken ön şarttır. KDV; Asya, Kuzey ve Güney Amerika ve Afrika'daki pek çok ülkede; Japonya, Çin, Kanada ve Kore'de kabul edilmiştir. Sadece dünyanın büyük ekonomisi olarak kabul edilen Birleşik Devletler'de KDV sistemi mevcut değildir (Yılmaz, 2014: 137). KDV dünya çapında hükümetler için önemli bir gelir kaynağıdır. Günümüzde 165 ülkede KDV uygulanmaktadır ve bu rakam 25 yıl öncesinin iki katı kadardır (Bayazıt, 2018: 164).

KDV, üretimden tüketime kadar malın geçirdiği her iktisadi aşamada alındığından, bir yayılı muamele vergisi niteliğindedir. Fakat her aşamada yaratılan katma değer üzerinden alındığından, vergi piramitleşmesini önlemekte ve tarafsız bir vergi olarak kabul görmektedir.

Bu yüzden günümüzde çağdaş ve en yaygın harcama vergisi konumundadır (Şenyüz vd., 2018: 253).

KDV, mal üretimi yahut hizmet sunumu sürecindeki “değer” i vergilendirdiğinden, katma değeri yüksek olanlardan fazla, düşük olanlardan az vergi alınması söz konusu olmaktadır. KDV her safhadaki satış bedeli üzerinden hesaplanmaktadır. Üretim ve dağıtım aşamasında yaratılan “değerin” vergilendirilmesini amaçlamaktadır. Buna göre; üretim, dağıtım ve hizmet sektörleri her aşamada vergiye tabi olmakta, fakat sistemin bünyesi içindeki indirim mekanizması vasıtasıyla işletme girdileri için ödenen vergi indirilerek, sadece o aşamada eklenen değer vergilendirilmiş olmaktadır. Sistemin özelliği sebebiyle, vergi yükü ile el değiştirme aşamalarının sayısına göre kümülatif biçimde artmamakta, üstelik her aşamada vergi alındığı için, vergi oranlarını yüksek tutma zorunluluğu da bulunmamaktadır (Kılıç, 2018: 125-126).

KDV, hem tek hem de çok aşamalı genel satış vergilerinin özelliklerini bir araya getiren dolaylı bir vergidir. Yani satıcı, vergiyi malın fiyatına ekleyerek müşterisine yansıtır. Diğer taraftan, satış yoksa vergi alacağı da doğmayacağı için KDV tipik bir satış vergisi olarak da ifade edilebilir. Birçok ülkede üretim sürecinin çeşitli aşamalarında uygulanan yayılı muamele/satış vergilerinin yerine getirilmiştir (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2012: 202).

KDV'nin göz ardı edilemeyecek yararı, yayılı harcama vergilerinde var olan çifte vergilendirmeyi önlemesidir. Verginin bu yanı; hem çifte vergilendirmeyi önlemek suretiyle vergi adaletini sağlama bakımından hem de büyük işletmelerin vergi yüklerini azaltarak rakiplerine kıyasla daha avantajlı hale gelebilmek için dikey bütünleşmeye gidebilmelerini önleme yönünden yararlıdır. KDV'yi uygulayan pek çok ülkede ihracat vergi dışı bırakılmakta veya ihracata vergi iadesi uygulanmakta; buna karşın ithalatta da yerli ürünlerin yabancı ürünlere karşı korunmasını sağlayacak önlemler uygulanarak, ülke ekonomisinin uluslararası ekonomi ile uyumu sağlanabilmektedir (Yılmaz, 2014: 137).

KDV, mükellef sayıları baz alındığında önemli kitleleri ilgilendiren bir vergi konumundadır. Genel bir tüketim vergisi olması sebebiyle herkesin karşılaştığı ve vergi yüklenicisi olarak katlandığı bir vergi olan KDV'nin, esas itibarıyla aracı ödeyici konumunda olan kanuni mükellef sayısı oldukça yüksektir (Saraçoğlu, 2018: 350).

2. Türkiye’de KDV Uygulamaları

KDV ile ilgili çalışmalar Türkiye’de 1970 yılında başlamıştır. İlk olarak ikinci beş yıllık kalkınma planında bir öneri olarak yer almış olup üçüncü beş yıllık kalkınma planında uygulamaya geçilmesi, dördüncü beş yıllık kalkınma planında geçiş için gider vergilerinin tabanının genişletilmesi kararı alınmış, uygulamaya ancak beşinci kalkınma planı döneminde geçilebilmiştir. KDV'nin Türk Vergi Sistemi'ne dahil oluşu 25.10.1984 tarih ve 3065 sayılı Kanun ile 01.01.1985 yılında olmuştur. KDVK'nın yürürlüğe girmesi ile 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu (Banka ve Sigorta Muameleleri Vergilerine ilişkin hükümler hariç), 2456 sayılı İşletme Vergisi Kanunu, 1318 sayılı Finansman Kanunu'nun Spor Toto Vergisi'ne ilişkin hükümleri ve 6747 sayılı Kanun'un Şeker İstihlak Vergisi'ne ilişkin hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır (KDVK md. 61; Şişman, 2014: 24-25).

KDV'nin konusu Türkiye’de ticari, sınai, zirai ve mesleki faaliyetler çerçevesinde yapılan mal teslimleri, hizmet ifaları ile her türlü mal ve hizmet ithalatıdır. İlaveten bir kısım teslim ve hizmetler de tek tek sayılarak belirlenmiştir (Öncel vd., 2017: 406).

KDV uygulamasında bazı istisnalar hariç ana mükellef grubu, KDV'ye tabi mal tesliminde ve/veya hizmet ifasında bulunanlardır. Ancak KDV'nin mükellefi olmak bu verginin nihai yüklenicisi olmak anlamına gelmemektedir. KDV'nin nihai yüklenicisi (dolayısıyla asıl mükellefi), nihai tüketici konumunda bulunan kişi ve kuruluşlardır. KDV mükellefleri vezne görevi yapmakla, diğer bir ifadeyle verginin nihai tüketiciden tahsili hususunda devlete yardım etmekle görevlendirilmişlerdir. Mükellefler, müşterilerden topladığı KDV'den, işle ilgili

alımları hasebiyle ödediği KDV'yi indirirler, bakiye tutarını vergi dairesine öderler. Bu sebeple vergi dairesine ödenen tutar mükellefin mal varlığında bir eksilmeye sebep olmaz (Tosuner ve Arıkan, 2015: 370).

Türkiye'de KDV oranı, vergiye tabi her bir işlem için %10'dur. Bakanlar Kurulu bu oranı, dört katına kadar arttırmaya, % 1'e kadar indirmeye, bu oranlar dahilinde muhtelif mal ve hizmetler ile bazı malların perakende safhası ve inşaatın yapıldığı arsanın veya konutun vergi değeri ile bulunduğu yeri esas alarak konut teslimleri için farklı vergi oranları tespit etmeye yetkilidir (KDVK'nın 28. maddesi). Bakanlar Kurulu en son 30.12.2007 tarih ve 26742 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2007/13033 sayılı kararı ile genel KDV oranını ekli listelerde yer alanlar hariç olmak üzere % 18'e yükseltmiştir. Ayrıca listeler şeklinde belirlenen mal ve hizmetler için ayrı bir tarife benimsemiştir. Buna göre, ekli I sayılı listede yer alan teslim ve hizmetler için % 1; genellikle temel gıda maddeleri ile diğer mal ve hizmetlerin yer aldığı ekli II sayılı listede yer alan teslim ve hizmetler için % 8 olarak benimsenmiştir (Tosuner ve Arıkan, 2015: 398-399).

Türkiye'de KDV konusunda uygulanan oran sayısının çokluğu ve sık sık değiştirilmesi, KDV'nin başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum farklı oranlara tabi mal satanların, satışlarını genellikle düşük oranlı maldan göstererek haksız kazanç elde etmelerine ve vergi kayıplarının yaşanmasına sebep olmaktadır. Aynı şekilde bazı malların hangi orana tabi olduğunun tespitinde de ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Diğer taraftan her mala farklı oran uygulamak ancak esneklik ve ikame mallar hakkında bilgi edinilmesi ile mümkün olacaktır. Bu açıdan oran sayısının ve istisnaların azaltılarak mümkünse tek orana geçilmesinde yarar olduğu düşünülmektedir. Fakat buna en büyük itiraz temel gıda maddelerinin de diğer ürünler ile aynı orana tabi tutulacağı ve bunun da dar ve orta gelir grubunun yükünü artıracığı şeklindedir (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2012: 236).

KDV'nin en önemli özelliklerinden birisi vergi indirim mekanizmasıdır. KDV indirimi genel olarak, satışlar üzerinden hesaplanan KDV'den, bu satışların girdilerine ilişkin yüklenilen KDV'nin indirilmesidir. Yüklenilen KDV'den hesaplanan KDV'nin indirilebilmesi için bunun belgelendirilmesi gerekmekte olup, bu sayede sistem içindeki vergi kaçakçılığına ve faturasız satışlara karşı etkin bir otokontrol sistemi sağlaması amaçlanmaktadır (Kılıç, 2018: 126).

KDV iade sistemi, mükelleflere finansal açıdan destek sağlayan önemli teşvikler arasında yer almaktadır. Fakat mükelleflerin KDV iade talepleri, KDV Genel Uygulama Tebliği'nde yer alan usul ve esaslara riayet etmeleriyle yerine getirilmektedir. Söz konusu usul ve esaslara gerektiği gibi uyulmadığı takdirde iade süreçleri uzamakta ya da hiç iade alınamamaktadır (Aysel, 2018: 90). KDV iadesi, mükelleflerin gerçekleştirmiş olduğu iade kapsamındaki işlemleri sebebiyle yükledikleri KDV'leri, belirli şartların mevcudiyeti durumunda devletten alması şeklinde tanımlanabilir. Ülkemizde KDV iadelerinin yasal dayanağı 3065 Sayılı KDVK ve bu kanun kapsamında çıkartılan tebliğlerdir. 3065 Sayılı KDVK'ya göre KDV iadeleri; teşvikli yatırım mallarının teslimi, uluslararası taşımacılık, indirimli orana tabi işlemler, ihracat, ihraç kayıtlı işlemler ve Türkiye'de ikamet etmeyenlere özel fatura ile yapılan teslimler (bavul ticareti) gibi farklı konulara uygulanmaktadır (Usta vd., 2017: 57).

Mükellefler kendilerine yapılan teslim ve hizmetlerde ödediği KDV'yi indirme yoluna gidebilmektedir. İndirim mekanizması ile giderilemeyen yüklenilen KDV (istisnaya tabi işlemler sebebiyle yüklenilen KDV) mükelleflere nakden veya mahsuben iade edilmektedir. KDV iadesini doğuran teslim ve hizmetler ancak şu durumlarda yapılırsa mükellefler için iade hakkı doğurabilmektedir (Demir, 2015: 129):

- Tam istisna kapsamınca yapılan teslim ve hizmetlerden doğan KDV'nin varlığı durumunda,
- Kısmi tevkifattan kaynaklanan ve yüklenilen KDV'nin olması durumunda,

- İndirimli orandan kaynaklı yüklenen KDV'nin olması durumunda mükellefler indirim yolu ile gideremedikleri KDV'yi nakden veya mahsuben iade alabilirler.

Ülkemiz uygulamasında; istisnalardan, indirimli orandan, kısmi KDV tevkiyatından, fazla ve yersiz ödenen vergilerden ve uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan iade doğurucu işlemler dışında mükellef üzerinde kalan yükün iade alınabilmesi imkanı yoktur. Bu kapsama girmeyen KDV, indirimle giderilemediğinde sonraki döneme taşınmak zorundadır (İnalton, 2017: 75). Özellikle bu kısım mükellefleri zorlayabilmektedir. Çünkü devreden KDV uygulamasının varlığı mükelleflerin ödenmiş vergilerinin, bir sonraki vergi döneminde ödemesi gereken vergiden düşürülmesine imkan vermektedir. Ancak bu durum, özellikle nakit akışı gerektiren mal ve hizmet alım satımlarında mükellefleri finansman yüküyle karşı karşıya bırakabilmektedir.

KDV iade sisteminin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için süreçte yer alan aktörlerin iş birliği ve uyumu büyük önem arz etmektedir. Zira iş birliği ve uyumu bozacak unsurların varlığı süreçte aksaklıklara neden olabilmektedir. İade sürecinde var olan aksaklıkların giderilip etkinliğin artırılması Gelir İdaresi Başkanlığı'nın önemli hedefleri arasında yer almaktadır. Teknolojik uygulamalara ilişkin kapsamın giderek genişletilmesi ve KDV işlemlerine özgü İhtisas Vergi Daireleri'nin kurulması bunun en önemli göstergelerinden biridir. Bu uygulamalar süreçte yaşanan birçok sorunu ortadan kaldırarak etkinliğe önemli katkı sağlamıştır. Fakat KDV iadelerinde karşılaşılan sorunların tamamen ortadan kalkmadığı ve bazı sistematik sorunların varlığının halen devam ettiği bilinmektedir (Usta vd., 2017: 65).

3. İngiliz Vergi Sisteminde KDV

İngiliz Vergi İdaresi (HM Revenue & Customs) 2000'li yılların başlarından itibaren Gelir İdaresi (Inland Revenue) ile Gümrük ve Tüketim Vergileri İdaresi (HM Customs and Excise) olmak üzere 2 farklı örgütten oluşmaktaydı. Sonraki yıllarda ise, Gelir İdaresi ile Gümrük ve Tüketim Vergileri İdaresinin birleştirilmesiyle tekli bir yapı olan Gelir ve Gümrük İdaresi adı altında bir örgüt oluşturulmuştur (Kaya vd., 2017: 116).

KDV'nin getirilmesi, İngiltere için Avrupa Birliği'ne üye olma aşamasında zorunluluk teşkil etmiştir. Bu sebeple İngiltere 1 Ocak 1973 tarihinde Avrupa Birliği'ne kabul edildikten sonra KDV uygulaması çalışmalarına da başlayarak bu vergiyi sistemine dahil etmiştir (Şen ve Sağbaş, 2015: 212). İngiliz vergi modeli; bir kısmı çok önemli ve fazla mükellefi olan bir kısım ise nispeten az sayıda mükellefi olan, çok sayıda farklı vergileri içermektedir (James, 2016: 3). KDV'de bu vergilerden biridir. KDV'nin konusu bakımından İngiliz KDV modeli, Türkiye'deki KDV ile benzerlik göstermesine rağmen, üzerinden KDV alınan mal ve hizmetlerin kapsamı ve türleri Türkiye'de uygulanan KDV sistemi ile benzerlik göstermemektedir.

KDV, bir defaya mahsus olmak üzere yurt içi ekonomide nihai tüketici harcaması üzerinden alınan bir vergi yöntemidir. Diğer vergi yöntemlerine göre, İngiliz Katma Değer Vergisi'nin belli bazı avantajlarının olduğu söylenebilir. Bunlar (Dale, 2001: 27):

- Vergi yükünü daha verimli faaliyetlerden tüketime kaydırır. Bu durum da yatırım ve tasarruftaki vergi yükünü azaltarak özel sektördeki büyümeye önemli ölçüde katkıda bulunabilir.
- KDV, otomobil endüstrisi gibi belirli endüstrilerdeki aşırı vergileri ve bu verginin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltan mal ve hizmetler üzerindeki tüketim vergisini daha eşit bir şekilde yaymaktadır.
- Yapılan ihracatların vergiden muaf tutulmasıyla KDV, yurt dışındaki satışları artırarak ihracat yanlı bir tutum sergiler ve bu durum ülke ekonomisine istihdam ve büyüme artışı olarak geri döner.
- Gelir vergisinden farklı olarak KDV'nin önüne geçmek neredeyse imkansızdır. Bu sebeple kayıt dışı ekonominin de gelişmesine engel olur.

Bu gibi avantajlarının yanında KDV'nin İngiltere'de bazı endişelere yol açan dezavantajları da vardır. Bu dezavantajlar; KDV'yi idare etme ve toplama maliyetlerinin kontrol edilmesinin ilk etapta fazla olması ve belirli bazı ek maliyetlere de sebebiyet verebilmesi ile belirli durumlarda işletmelerin sermaye satın alımlarında meydana gelen çifte vergilendirme olgusudur. Ancak bu sorunlar da belirli esneklikler sağlanılarak giderilmeye çalışılmıştır (Dale, 2001: 28).

İngiltere'de standart KDV oranı, 4 Ocak 2011'de %17,5'ten %20'ye yükseltilmiştir. Ancak bazı şeyler KDV'den muaftır. Örneğin, posta pulları, finansal ve mülk işlemleri gibi işlemler buna örnek gösterilebilir. İndirimli oran uygulamasında ise, oran %5'tir. Örneğin, çocuk araç koltuğu gibi mal ve hizmetler ise bu kategoridedir. Sıfır oran uygulaması ise, çocuk kıyafetleri ve çoğu yiyecekte geçerlidir (HMRC, 2018).

Serbest çalışan kişiler, eğer ki yapmış oldukları yıllık ciroları 56.500 sterlini (GBP) geçerse KDV'yi ödemekle mükellefler, eğer ki 56.500 sterlini geçmeyen iş hacimlerine sahip iseler, KDV'yi ödeme yükümlülükleri yoktur. KDV ödemek zorunda olmayan şirketler ise, yalnızca cirolarının belli bir tutarı geçmemeleri sebebiyle muaf tutulan hizmetleri veren şirketlerdir. Fakat %0 KDV'ye tabi olan şirketler KDV'yi ödemek zorunda olmasalar dahi kendileri adına vergi dairelerinde mükellefiyet tesis ettirmek zorundadırlar. KDV'yi yanlış beyan etmiş olan ya da faturasız satış yapmak suretiyle kayıt dışı hasılat elde edenler yani kısaca vergi kaçıran işletmeler için kanunlarla belirlenmiş ciddi yaptırımlar bulunmaktadır. Hatalı bildirimde bulunanlar için eksik beyan etmiş oldukları işlem tutarlarının %100'ü oranında para cezası kesilmektedir (Kaya vd., 2017: 119).

İngiltere'de KDV modeli içinde saklanması gereken kayıtlara bakıldığında; bir işletme KDV iadesine dayanak göstermek için aşağıdaki kayıtları sağlamak zorundadır (James, 2016: 66-67):

- İşletmenin muhasebe kayıtları; tutulması zorunlu defterler, stok arşivi,
- Satış faturalarının kopyaları,
- Verilen borç kredi ve borç notlarının kopyaları,
- Tedarikçilerden alınan satınalma faturaları,
- İthalat ve ihracat belgeleri,
- AB içinde yapılan ve AB'den alınan mallara ilişkin destekleyici belgeler,
- Borç ve kredi notları ile tahsil edilen miktarlardaki değişikliklerin kanıtı,
- KDV hesabı.

HMRC daha kısa bir süre izin vermediği sürece, kayıtlar altı yıl süreyle saklanmalıdır. Çünkü bu durum işin gereğinden fazla harcama yapılmasına veya bir işletmenin yetersiz depolama alanına sahip olmasına neden olur. Vergi idaresi, girdi vergisi veya indirilecek KDV'nin geri ödenmesi talebini desteklemek için belirleyebildiği gibi bilgi ve belgelerin üretimini talep etme gücüne de sahiptir (James, 2016: 67).

3.1. KDV'nin Konusu ve Oranları

Konu bakımından KDV, Türk Vergi Sistemi'ndeki KDV'ye benzer olarak, yurt içinde mal ve hizmet teslimleri ile ithalat işlemleri olarak belirtilmiştir. Oranlar ise genel oran, indirimli oran ve sıfır oran olmak üzere 3 farklı sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Uygulamada bu oranların kullanımı şu şekildedir (James, 2016: 63):

- *Genel oran %20* olup, çoğu mal ve hizmette bu oran uygulanmaktadır. Bu orana tabi mal ve hizmetler kanunda tek tek tanımlanmamıştır. Bir mal ve hizmetin %5 ve %0 olarak oranı belirlenmemiş ise, bu mal ve hizmete genel oran uygulanır.
- *İndirimli oran %5* olup, çocuk araç koltukları, yurtiçi enerji ve yakıt kullanımı, enerji tasarrufu sağlayan malzemelerinin montajı, bazı konutlara ait inşaat malzemeleri, sağlık koruma ürünleri, sigara bırakma ürünleri, büyük çaplı ısıtma projeleri, büyük tatil karavanları, bazı insan taşımacılığı sistemlerine uygulanmaktadır.

- *Sıfır oran %0'dır* ve kitap, gazete ve dergi, bazı yiyecekler, çocuk giyim ve ayakkabıları, ilaçlar, yeni konut, ulaşım hizmetleri, ihracat ve ihracata ait hizmetlere uygulanmaktadır.

Belirli bazı mal ve hizmetler de vergiden istisna edilmiştir. Bahis ve oyun, eğitim, finansal hizmetler, sigorta hizmetleri, kan ürünleri, tıbbi hizmetler vergiden istisna edilen mal ve hizmetlere örnek olarak gösterilebilir (OZBEK, 2017). Görüldüğü gibi İngiliz KDV modelinde istisnaların kapsamı çok geniş tutulmamakla birlikte eğitim ve sağlık gibi sosyal faydası yüksek olan alanlara yönelmiştir.

3.2. KDV'de Mükellefiyet

İngiliz KDV modelinde mükellefiyete giriş ve mükellefiyetten çıkış esnek bir yapıya sahiptir. KDV mükellefiyeti, diğer vergilerden bağımsız olarak tescil ettirilir ve belli bir yıllık gelir miktarının (83.000 GBP) altında kalanlar ve gelirinin çoğunluğu veya tamamı %0 vergi oranına tabi mal ve hizmetlerden oluşanlar, isterlerse mükellefiyet tescil ettirmeyebilmektedir (Gümrük TV, 2017).

Kişi mükellefiyetinin yanında İngiliz KDV modelinde Türk Vergi Sistemi'ndeki KDV'den farklı olarak bir de grup şirket mükellefiyeti bulunmaktadır. Aynı ortaklık yapısı içerisinde bulunan birden fazla grup şirketi KDV mükellefiyetini ayrı ayrı tescil ettirmek yerine bütün olarak tescil ettirebilmektedir. Bu durumda tüm grup şirketleri tek bir mükellef olarak değerlendirilir, tek beyanname düzenlenir ve hesaplanan vergi de buna göre ödenir. Ayrıca grup şirketlerinin kendi içerisindeki işlemlerinde, alım ve satışlarında herhangi bir vergi hesaplanmaz. Böylece bu model ile birlikte hem kaynaklarda verimlilik sağlanır hem de vergi, grup içinde daha etkin bir şekilde dağılır ve vergi mahsup işlemleri de kolaylaşır. Mükellefiyete giriş için gerekli olan şartları kaybedenlerin mükellefiyeti sonlanır. Bunun dışında, belli bir yıllık gelir miktarının (83.000 GBP) altında kalanlar ve gelirinin çoğunluğu veya tamamı %0 vergi oranına tabi mal ve hizmetlerden oluşanlar istekleri halinde mükellefiyetten çıkabilirler (Gümrük TV, 2017).

3.3. KDV'de Beyanname

İngiltere'de vergi yılı diğer ülkelere göre dinsel ve tarihsel sebeplerle farklılık göstermektedir. Vergi yılları bir takvim yılının 6 Nisan tarihinde başlar, ertesi takvim yılının 5 Nisan tarihinde de sona erer (Taşkiran, 2018).

Modelde beyanname düzenlenmesi için 3 farklı beyan dönemi belirlenmiştir. Genel kural KDV mükelleflerinin, beyannameyi üçer aylık periyotlar halinde düzenlemeleri ve yılda 4 defa olmak üzere vergi idarelerine elektronik olarak teslim etmeleridir (Taşkiran, 2018). Genel kural bu olmakla birlikte özellikle vergi iade beklentisi fazla olan mükellefler aylık olarak da beyannameyi düzenleyebilmektedir. Aynı zamanda yıllık geliri belli bir tutarın (81.000 GBP) altında kalanlar yıllık beyanname dönemine de geçebilmektedir. Bunun dışında, iş ve işlemleri standart vergi dönemlerine göre beyanname verilmesine uygun olmayan mükellefler, vergi idarelerine başvurmaları ve uygun görülmesi durumunda özel vergilendirme dönemlerine de tabi olabilmektedir (Taşkiran, 2018).

3.4. KDV ve İadesi

İndirilebilir KDV, mükelleflerin iş ile ilgili olarak yaptıkları alışları üzerinden hesapladıkları ve ödenecek KDV'den indirebilecekleri vergilerdir (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2018: 272). İngiliz modelinde alışlar sırasında ödenmiş olan KDV belirli özellikleri taşıması veya taşınamaması kaydıyla (istisna edilmemiş olması gibi) dönem sonunda hesaplanan KDV'den indirilir ve ödenecek vergiye ulaşılır.

Devreden KDV ise, herhangi bir dönemde indirilebilir KDV tutarının tahsil edilecek KDV tutarından fazla olması durumunda ortaya çıkar. Bu tutar İngiliz KDV modelinde sistematik olarak iade edilir. Mükellefiyet kaydı olmayanlar da fazladan ödenmiş KDV'sinin

olması durumunda, fazla olan kısmını iade alabilir. KDV iadesi tüm işlemlerde, mal ve hizmetin satın alındığı tarihte, beyanname esas alınarak ve otomatik olarak yapıldığı için kişiler üzerinde bir finansman yükü oluşturmamaktadır. Aynı zamanda bu modelde, tahsil edilemeyen alacaklar açısından da belirli şartların varlığı halinde iade mekanizması kullanılmaktadır (Ekinci, 2017).

İngiliz KDV modelinin Türk Vergi Sistemi'ndeki KDV'den en önemli farkı, iade mekanizmasının varlığıdır. Türk Vergi Sistemi'nde devreden KDV uygulaması vardır. Mükelleflerin iade alması gereken KDV olması durumunda, bu tutar gelecek dönem ödenecek olan vergiden indirilerek eritilir. Bu durum da, işletmeler üzerinde finansman yükü oluşturmaktadır. İngiliz modelinin bu açıdan önemli bir fayda sağlayabileceği düşünülmektedir.

3.5. İngiliz KDV Modeli ve Türkiye'de Uygulanabilirliği

İngiliz KDV modeline geçiş çalışmaları, Eski Maliye Bakanı Naci AĞBAL'ın açıklamalarından sonra tartışılmaya başlanmıştır. İki modelin birbirine KDV'nin konusu itibarıyla olan benzerlikleri, Türkiye'nin 1985 yılından beri KDV'de aynı vergi kanununu uygulaması ve zamansal olarak bu kanunun ihtiyaçlara cevap veremiyor olması ile İngiltere'nin 1973 yılından itibaren bu vergiyi başarılı bir şekilde uygulayabiliyor olması sebepleriyle İngiliz modelinin seçildiği söylenebilir.

İngiliz KDV modelinde; vergi uygulamaları basit ve mükellef odaklıdır. Vergisel işlemler basit olduğu için istisna uygulamaları da hem dar kapsamlı hem de kolay anlaşılabilir. Gündelik hayata ilişkin pek çok mal ve hizmetin vergisi %0'dır. Modelin temel anlayışı, işlemler esnasında oluşan KDV'nin mükellefin üzerinde kalmaması ve asıl mükellefi olduğu nihai tüketiciye ulaşmasıdır.

Türk Vergi Sistemi açısından KDV'de İngiliz modelinin benimsenmesi ve buna yönelik çalışmalar yapılması ile KDV'nin daha etkin bir şekilde işleyebileceği düşünülmektedir. Özellikle gıda, ulaşım, yayın, müzik ve sağlık sektörü açısından %0 oranının uygulanması tüketicilerin bu mallara ilişkin vergi yüklerini azaltacak, taleplerini arttıracak, üretim ve tüketim daha dengeli bir hale gelebilecektir. Ulaşımı toplu taşımaya kaydırarak trafik sorununa çözüm olabilecektir. Bilgiye ve müziğe erişimin kolaylaşması ile kayıt dışı ekonominin önüne geçilebilecektir (Ticaret Gazetesi, 2017).

Giyim sektöründe ise; genel oran olan %20 uygulanmakla birlikte iş güvenliği açısından gerekli olan iş kıyafetleri ve bebek giysilerinde KDV %0 olarak uygulanmaktadır. Bizde bu oran %8'dir. İngiliz modelinde olduğu gibi bizdeki oranın da 0'a indirilmesi çocuklu aileler açısından bütçelerinin desteklenmesine ve iş güvenliğinin de artırılmasına yardımcı olacaktır.

İade mekanizmasının işlerlik kazanması da İngiliz modelinin benimsenmesi ile olumlu katkı sağlayacak bir uygulama olacaktır. Mükelleflerin üzerindeki finansman yükü kaldırılacak, devreden KDV uygulaması da sonlanmış olacaktır (Ticaret Gazetesi, 2017).

Görüldüğü üzere İngiliz modeli birçok avantaja sahip bir uygulamadır. Türk Vergi Sistemi'ndeki KDV uygulamasının İngiliz modeline yaklaştırılmasının; hem mükellefler hem nihai tüketici hem de ekonomi üzerinde, özellikle sosyal açıdan, faydalı olacağı düşünülmektedir.

İki model arasındaki farkın daha iyi anlaşılması bakımından aşağıdaki tabloya yer verilmesi uygun görülmüştür.

Tablo 1. Türkiye ve İngiltere KDV modellerinin karşılaştırılması

Konu	Türkiye Uygulaması	İngiltere Uygulaması
KDV Uygulaması	Karmaşık	Kolay
KDV'ye Tabi İşlemler	İthalat dahil ticari işlemler. Ancak istisnalar geniş kapsamlı ve detaylı	İthalat dahil ticari işlemler. İstisnalar az ve belirli alanlarda

KDV Mükellefiyeti	KDV mükellefiyeti diğer vergilerle birlikte tescil edilir.	KDV mükellefiyeti diğer vergilerden bağımsız tescil ettirilebilir.
Grup Şirketleri KDV Tescili	Yoktur.	Grup şirketlerinin tümü tek mükellefiyet tescil ettirilebilir.
KDV Oranları	Genel oran: %18, İndirimli Oranlar: %1 ve %8	Genel Oran: %20, İndirimli Oranlar: %5 ve %0
KDV Beyanname Dönemi	Aylık	Üçer aylık. Ama iade alan mükelleflerin talebi halinde aylık da olabilir.
İndirilebilir KDV ve İade	Bir KDV döneminde tahsil edilen KDV'yi aşan indirilecek KDV tutarı iade edilmez, bir sonraki döneme devreder. Tam istisna uygulamalarında belirli şartlarda iade mümkündür.	Edilir.
Tahsil Edilemeyen KDV ve İade	Mükelleflerin mal ve teslimlerine ait olan ve tahsil edilemeyen alacakları ile ilgili olan KDV iade edilmez.	Edilir.

Kaynak: Gümrük TV, 2017

Sonuç ve Öneriler

Türk Vergi Sistemi açısından KDV önemli gelir kaynağı niteliğinde, harcamalar üzerinden alınan bir vergi türüdür. 1985 yılında kabul edilen kanunla uygulanmaya başlanan KDV, yaklaşık 35 yıldır çok küçük değişikliklerle yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Ancak zamanın ilerlemesi, çok farklı işlemlerin teknolojik gelişmeler sayesinde ortaya çıkması, mükelleflerin bu vergi sisteminden mağdur olmaları gibi sebeplerle KDV'de reform arayışına gidilmiştir.

Eski Maliye Bakanı Naci AĞBAL, KDV'deki reform ihtiyacına çözüm olabilecek modelin İngiliz modeli olduğunu ve İngiliz modeliyle ilgili araştırmalar yapıldığını, her şey yolunda giderse İngiliz Vergi Sistemindeki KDV'ye benzer bir vergi sistemine geçebileceğimizi ifade etmiştir. Bu söylemden yola çıkılarak çalışma, İngiliz KDV modelinin Türk Vergi Sistemi'ndeki KDV açısından nasıl bir uygulama olabileceği üzerine odaklanmıştır.

İngiliz KDV modeli, Türk KDV modelinden farklılık göstermektedir. İngiliz KDV modelinde var olan farklılıklar; istisnaların az ancak sosyal alanda yoğunlaşmış olması, aile ekonomisine katkı sağlayacak şekilde düzenlenmiş olması, iade mekanizmasının otomatik olarak işliyor olması, birden fazla grubu olan bir şirketin KDV açısından grup şirket olarak tescilini yapabilmesi, daha çok mükellef odaklı ve sistemin daha hızlı ve etkin bir şekilde işlemesine yönelik olması gibi önemli farklılıklardır.

İngiliz KDV modelinde; %20 olan genel oran, %5 indirimli oran ve %0 vergi oranı olmak üzere 3 tür vergi oranı bulunmaktadır. Hangi mal ve hizmetlerin %20 oranında vergilendirildiği kanunlarında belirtilmemiştir. Bir mal ve hizmetin %5 veya %0 oranı ile vergilendirileceğinin belirtilmediği hallerde %20 vergi oranı uygulanmaktadır. İngiliz KDV modelinin genel oranı bizim vergi sistemindeki KDV oranından yüksek olduğu için, modelin bu yönünün benimsenmesinin belki de çok isabetli bir karar olmadığı düşünülebilir. Ancak günlük işlemlere ilişkin birçok mal ve hizmet ya %0 ya da %5 oranında vergilendirildiği için sosyal ve ekonomik açıdan bir rahatlama getirmesi durumu söz konusu olacaktır. Bu sebeple İngiliz KDV modelinin benimsenmesi mantıklı görünmektedir.

Türk Vergi Sistemi'nde İngiliz KDV modelinin benimsenmesi durumunda; istisnaların daha çok eğitim, sağlık, ulaşım, giyim gibi konulara yönelmesi ile sosyal yapı güçlenebilecek, iade mekanizmasının varlığı ile mükelleflerin üzerindeki finansman yükü hafifletilebilecek, grup şirket tescil uygulaması ile tek bir beyanname verilebilecek ve zamandan da tasarruf edilebilecektir. Başka bir deyişle, hem güncellikten uzaklaşmış olan KDV sisteminin reform ihtiyacı karşılanacak hem de mükellefler önemli ölçüde işlemlerini hızlı ve kaliteli bir şekilde gerçekleştirecektir. Ancak KDV'nin günümüzde önemli bir ekonomik politika aracı olması hasebiyle ülkemizde yapılacak en ufak bir değişikliğin ekonomiye yansması ciddi boyutlarda olacaktır. Bundan dolayı, konunun en ince ayrıntısına kadar incelendikten ve konuya taraf tüm paydaşların önerileri alındıktan sonra düzenleme yapılmasının Türkiye'nin yararına olacağı kanaatine ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Aysel, A. (2018). İndirimli Orana Tabi İşlemlerdeki KDV İadesinde Dikkat Edilecek Hususlar, *Vergi Sorunları Dergisi*, 356(Mayıs):90-96.
- Bayazıt, H. (2018). Küresel Katma Değer Vergisi Uygulamaları, *Vergi Sorunları Dergisi*, 352(Ocak):162-166.
- Dale, R. L. (2001). The Effects Of The Value Added Tax Rebate On Sales To Visitors To England And Ireland, *Allied Academies International Conference, Proceedings of the Academy of Economic Education*, Nashville, 4(1):27-32.
- Demir, F. (2015). KDV İadesinde 'Yüklenilen KDV Hesabına Dahil Edilebilecek Giderler' Üzerine Bir İnceleme, *Vergi Dünyası Dergisi*, 404(Nisan):129-134.
- Edizdoğan, N. ve Çelikkaya, A. (2012). *Vergilerin Ekonomik Analizi*, Yenilenmiş 2. Basım, Eylül, Dora Basım Yayın Dağıtım.
- Ekinci, İ. (2017). *İşte KDV'de İngiliz Modelinin Detayları*, Dünya Gazetesi, <https://www.dunya.com/ekonomi/iste-kdvde-ingiliz-modelinin-detaylari-haberi-366874>, (Erişim tarihi: 10.08.2018).
- Gümrük TV. (2017). <https://www.gumruk.tv.com.tr/kdvde-ingiliz-modeli>, (Erişim tarihi: 12.08.2018).
- HMRC. (2018). <https://www.gov.uk/vat-rates>, (Erişim tarihi: 03.09.2018).
- İnaltong, C. (2017). Sonraki Döneme Devreden KDV'nin Tamamının İade Edilememesi Sorunu, *Vergi Dünyası Dergisi*, 431(Temmuz):61-75.
- James, M., (2016). *The UK Tax System: An Introduction*, Spiramus Press, Third Edition.
- Kaya, M. G., İlik, H. K. ve Türkmen, H. (2017). *Uluslararası Vergi Sistemi ve Denetim*. 2. Basım, Haziran, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Kılıç, M. H. (2018). Türk Vergi Sisteminde Katma Değer Vergisinin Tarihi, Vergi Gelirleri İçerisindeki Yeri ve Önemi ile Reform İhtiyacı, *Vergi Dünyası Dergisi*, 440(Nisan):125-135.
- OZBEK Certified Public Accountant. (2017). <http://www.ozbekcpa.com/tr/makaleler-ve-haberler/54-kdv-de-ingiltere-modelinin-genel-ozellikleri-ve-turkiye-karsilastirmasi>, (Erişim tarihi: 15.08.2018).
- Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2017). *Vergi Hukuku*, Gözden Geçirilmiş, Değişiklikler İşlenmiş 26. Bası, Eylül, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Saraçoğlu, F. (2018). *Türk Vergi Sistemi (Ders Notları)*, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara:Gazi Kitabevi.
- Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2015). *Vergi Teorisi ve Politikası*, Eylül, Ankara: Kalkan Offset.

- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2018). *Türk Vergi Sistemi*, 15. Baskı, Ocak, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Şişman, G. (2014). *Katma Değer Vergisinde Vergiyi Doğuran Olay*, Şubat, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Taşkıran, T. (2018). İngiltere’de KDV Uygulaması-I, *E-Yaklaşım Dergisi*, 301(Ocak), <http://uye.yaklasim.com/MagazineContent.aspx?ID=30667>, (Erişim tarihi: 17.08.2018).
- Taşkıran, T. (2018). İngiltere’de KDV Uygulaması-II (Beyanname), *E-Yaklaşım Dergisi*, 302(Şubat), <http://uye.yaklasim.com/MagazineContent.aspx?ID=30770>, (Erişim tarihi: 17.08.2018).
- Ticaret Gazetesi. (2017). <http://ticaretgazetesi.com.tr/eynin-kdvde-ingiltere-modeli-degerlendirmesi>, (Erişim tarihi: 18.08.2018).
- Tosuner, M. ve Arıkan, Z. (2015). *Türk Vergi Sistemi*, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 21. Bası, Şubat, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Usta, M., Gerekan, B. ve Kızır, E. (2017). İhtisas Vergi Dairelerinin İşlevini Arttırmaya Yönelik KDV İade Sürecinde Yaşanan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma, *Vergi Sorunları Dergisi*, 345(Haziran):56-66.
- Yılmaz, H. (2018). Dünya Genelinde Katma Değer Vergisinin Popüler Hale Gelmesi, Uygulanan KDV Oranları ve Son Süreçte Katma Değer Vergisine Geçen Ülkeler, *Vergi Dünyası Dergisi*, 440(Nisan):136-143.
- Yılmaz, M. M. (2014). OECD Uluslararası KDV Uygulama Rehberi ve Küresel KDV Forumu (17-18 Nisan 2014) Sonuç Bildirgesi, *Vergi Dünyası Dergisi*, 396(Ağustos):150-153.

Otel İşletmelerinde İçsel Pazarlama Uygulamalarının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Antalya Örneği*

The Effect of Internal Marketing Practices on Organizational Commitment in Hotel Enterprises: Antalya Sample

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan KAN SÖNMEZ¹, Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU²

Öz

Bu araştırma, otel işletmelerinin içsel pazarlama uygulamalarını kullanma düzeylerinin çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini saptamayı amaçlamaktadır. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmada, içsel pazarlama uygulamaları ölçeği ve alt boyutları olan “gelişim”, “ödül” ve “vizyon” boyutları ile örgütsel bağlılık ölçeği ve alt boyutları olan “duygusal”, “normatif” ve “devam” bağlılığı arasındaki ilişkiler tespit edilmiştir. Araştırmada veri toplama tekniği olarak kullanılan anket, örneklem grubunu oluşturan 862 beş yıldızlı otel işletmesi çalışanına uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde betimsel istatistiklerin yanı sıra t testi, varyans analizi, korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre; otel işletmelerinin içsel pazarlama uygulamalarını kullanma düzeyi ile çalışanların örgütsel bağlılıkları arasında pozitif yönlü ve çok kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Otel işletmelerinde içsel pazarlama uygulamaları alt boyutlarının da örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. En güçlü etki "ödül" boyutunda iken bunu "gelişim" boyutu izlemekte ve en düşük etkiye sahip değişken ise "vizyon" boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca otel işletmelerinde içsel pazarlama uygulamaları ile örgütsel bağlılığın alt boyutları arasında pozitif yönlü çok kuvvetli ve kuvvetli ilişkiler bulunmaktadır. En güçlü ilişki “duygusal bağlılık” boyutunda iken, bunu “normatif bağlılık” boyutu izlemekte ve en düşük ilişki ise “devam bağlılığı” boyutunda belirlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İçsel pazarlama, örgütsel bağlılık, otel işletmeleri, Antalya

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This research aims to determine the level of use of internal marketing practices of hotel enterprises the effect of employees on organizational commitment. Also, in the research, it is intended to detect the relationships between internal marketing practices scale and "development", "award" and "vision" dimensions which are its sub-dimensions and organizational commitment scale and "affective", "normative" and "continuance" commitment which are its sub dimensions. In the research, the questionnaire, which was used as data collection technique, was applied to 862 five-star hotel staff who formed the sample group. In addition to descriptive statistics, t test, variance analysis, correlation and regression analysis were used to analyze the data. According to results; there is a positive and strong relationship between the level of use of internal marketing practices and the organizational commitment of employees. The sub-dimensions of internal marketing practices also have a significant effect on organizational commitment. While the strongest effect is the "award" dimension, the variable with the lowest effect emerges as the "vision" dimension. In addition, there are strong positive relationships between internal marketing practices and sub-dimensions of organizational commitment. While the strongest relationship is in the dimension of “affective commitment”, the lowest relationship is determined in the dimension of “continuance commitment”.

* Bu çalışma, ilk yazarın doktora tezinin bir bölümünden özetlenmiştir.

¹Harran Üniversitesi, Birecik Meslek Yüksekokulu, neslihankan@harran.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6198-8129>.

²Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, hacioğlu@balikesir.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2035-8881>.

Atf için (to cite): Kan Sönmez, N. ve Hacıoğlu, N. (2019). Otel İşletmelerinde İçsel Pazarlama Uygulamalarının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Antalya Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 609-624.

Keywords: Internal marketing, organizational commitment, hotel enterprises, Antalya

Paper Type: Research

Giriş

Küreselleşmeyle birlikte uluslararası sınırların ortadan kalkması işletmelerin daha rekabetçi bir yapıya bürünmelerine neden olmuştur. Küresel ölçekte yaşanan bu rekabet ortamında tüm işletmeler varlıklarını sürdürülebilmek ve mevcut pazardan daha fazla pay alabilmek amacıyla köklü birtakım değişikliklere gitmektedirler. Yaşanan bu değişimden etkilenen hizmet işletmelerinde de yeni yaklaşımlar ve pazarlama konseptleri uygulanmaya başlamıştır (Cronin ve Taylor, 1992). Eskiden klasik pazarlamaya odaklı olan pazarlama konsepti günümüzde ilişkisel pazarlamaya dönüşmüştür. Hougaard ve Bjerre (2002) ilişkisel pazarlamayı her iki tarafın yararı için rekabetçi ve karlı bir müşteri ilişkisi kurma, sürdürme ve geliştirme amacına yönelik işletme davranışı olarak ifade etmektedir. İlişkisel pazarlama konseptinin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli olan stratejilerden birisi de “içsel pazarlamadır” (Grönroos 1994; Berry, 2002). İçsel pazarlamada işletmeler çalışanları “iç müşteriler” işleri de işletmenin amaçlarına hitap ederken bu iç müşterilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılayan “iç ürünler” olarak görmeye başlamışlardır (Berry, 1981; Opoku vd., 2008).

Bir işletmenin en önemli zenginlik kaynağı o işletmede çalışan bilgili, nitelikli, tecrübeli ve bağlılığı yüksek olan çalışanlardır. Bu sebeple işletmelerin bu özelliklere sahip çalışanlarını örgütte tutması öncelikleri arasında yer almaktadır. İşletmelerin kritik bir gücü olarak bu çalışanlarla yoluna devam etmek isteyen işletmeler, birtakım faaliyetler yürütmek zorundadırlar. Bu faaliyetlerin içsel pazarlama çerçevesinde yürütülmesi mümkündür. İçsel pazarlama, çalışanları müşteri gibi değerlendiren, çalışanların sadakatini ve örgütsel bağlılıklarını kazanmak için onların taleplerini karşılayan ürün veya işleri sunan bir gelişim stratejisidir. İçsel pazarlama stratejisinin altında yatan varsayım “işletmelerde etkili bir şekilde yürütüldüğünde, çalışanların örgütsel bağlılıklarının artacağı” düşüncesine dayanmaktadır.

İşletmelerde uygulanan başarılı bir içsel pazarlama ile ihtiyaç ve istekleri karşılanan, motive edilen iç müşterilerin iş tatmini artacak, işletmeden ayrılma eğilimleri azalacak ve örgütsel bağlılıkları artacaktır. Bağlılığı yüksek olan bu iç müşteriler işletme için minimum çaba yerine maksimum çaba sarf edecekler böylece dış müşterilerin ihtiyaç ve isteklerini daha fazla tatmin edip, daha kaliteli hizmet sunacaklardır. Bu durum dış müşteri tatmininin ve sadakatinin oluşturulmasını sağlayacaktır. Tüm bunların sonucunda sunulan hizmetin artması işletmenin iş performansını, verimliliğini, nihai kârlılığını artırarak rekabette bir adım daha önde olmasına yardımcı olacaktır. Bu durumun önemine karşın, literatürde turizm alanında içsel pazarlamaya ilişkin araştırma yok denecek kadar azdır. Bu çerçevede, otel işletmelerinin içsel pazarlama uygulamalarının çalışanların örgütsel bağlılığı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlayan bu çalışma ile konuyla ilgili literatüre katkı sağlanacağı gibi ilgili kurum, kuruluş ve yöneticilere de önemli veri kaynağı oluşturulabilecektir.

1. Kuramsal Çerçeve

İçsel pazarlama 1970’li yıllarda yüksek kalitede ürün ve hizmet sunmanın bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. İçsel pazarlamanın arkasındaki mantık, iç müşterileri tatmin ederek işletmelerin beşerî sermayesini güçlendireceği ve dış müşterilerin gereksinimlerini karşılamak için daha iyi konumlandırılacağı inancıdır (Berry, 1981). Bu inanç, çalışanların istek ve ihtiyaçları karşılandığında motivasyonlarının ve bağlılıklarının artacağı ve böylelikle çalışanların daha yüksek performans sergileyecekleri varsayımına dayanmaktadır (Ghoniem ve El-Tabie, 2014). İçsel pazarlama anlayışına göre; işletmelerin pazarlama sürecinde maksimum başarıya ulaşabilmesi ancak içsel ve dışsal pazarlamanın beraber yürütülmesi ile mümkündür. Bu doğrultuda işletmelerde içsel ve dışsal pazarlama birbirini desteklemeli ve geliştirmelidir. Yapılan içsel ve dışsal stratejik planlar ayna gibi birbirlerini yansıtmalıdır (Adcock vd., 1995).

Chang ve Chang'a (2007) göre içsel pazarlama, çalışanları müşteri gibi değerlendiren, çalışanların sadakatini ve örgütsel bağlılıklarını kazanmak için onların taleplerini karşılayan ürün veya işleri sunan bir gelişim stratejisidir. Bu içsel pazarlama stratejisinin altında yatan varsayım "işletmelerde etkili bir şekilde yürütüldüğünde, çalışanların örgütsel bağlılıklarının artacağı" düşüncesine dayanmaktadır (Piercy ve Morgan, 1994; Varey, 1995; Naude vd., 2003; Tsai ve Wu, 2006).

İçsel pazarlamaya ilişkin yapılan bazı tanımlarda çalışanların müşteri bilinçli, pazar odaklı olması ve satışa yönelik motive edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. "Başarılı bir içsel pazarlama için müşteri bilincini ve satış düşüncesini destekleyen bir iç ortam yaratın" diyen Johnson ve Seymour (1985) buna örnektir. Benzer şekilde Grönross (1985) tatmini yüksek olan çalışanların pazar odaklı ve müşteri merkezli bir işletme oluşturmaya yardımcı olacağı düşüncesinden hareketle içsel pazarlamayı "işletmeyi iç müşterilerine (çalışanlarına) satmak" olarak ifade etmektedir. Grönross'un içsel pazarlama anlayışına göre bir işletmenin ilk pazarı çalışanlarıdır. Bir işletmenin çalışanlardan oluşan ilk pazarının etkin biçimde etkilenmesi, yani müşteri bilinçli, pazar odaklı ve satışa yönelik motive edilmesi, pazarlama benzeri yaklaşımların içsel pazarda uygulanması ile gerçekleştirilebilir (Saad vd., 2002). İçsel pazarlamanın en temel tanımlarından birini yapan Cahill (1996)'e göre ise içsel pazarlama, nitelikli çalışanları, ihtiyaçlarını karşılayan iş-ürünleri aracılığıyla cezbetmek, geliştirmek, motive etmek ve işten ayrılmasını sağlamaktır.

Lings (1999) tarafından yüksek kar elde etmek isteyen işletmeler için en etkin yardımcı araç olarak ifade edilen içsel pazarlamanın işletmelerde başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için üzerinde durulması gereken bazı unsurlar vardır. Bu unsurları örgüt kültürü, örgütsel iletişim, yetkilendirme ve sosyalleşme olarak ifade etmek mümkündür. En önemli bileşen olarak varsayılan örgüt kültürü, çalışanlar tarafından yeni örgütsel felsefelerin ve değişimin kabul edilmesinin ve bir işletmede müşteri odaklılığın benimsenmesinin arkasındaki itici güç olduğu için, işletmelerde uygulanan tüm içsel pazarlama programlarının başlangıç noktasıdır (Lubbe, 2013).

Souchon ve Lings (2001) içsel pazarlamanın işletmelerde nitelikli çalışanın örgütte tutulması, müşteri memnuniyeti ve nihai karlılığının sağlanması için önemli bir araç olarak önerildiğine inanmaktadır. Souchon ve Lings'in (2001) bu düşüncesini genişletecek olursak; içsel pazarlama ile ihtiyaç ve istekleri karşılanan, motive edilen çalışanların iş tatmini artacak, işletmeden ayrılma eğilimleri azalacak ve örgütsel bağlılıkları artacaktır. Bağlılığı yüksek olan bu çalışanlar işletme için minimum çaba yerine maksimum çaba sarf edecekler, böylece dış müşterilerin ihtiyaç ve isteklerini daha fazla tatmin edip, daha kaliteli hizmet sunacaklardır (Berry, 1981; Abzari vd., 2011). Bu durum dış müşteri tatmininin ve sadakatinin oluşturulmasını sağlayacaktır (Ahmed ve Rafiq, 2003). Tüm bunların sonucunda sunulan hizmet kalitesinin artması işletmenin iş performansını, verimliliğini, nihai kârlılığını artırarak rekabette bir adım daha önde olmasına yardımcı olacaktır. Açıkça görülmektedir ki; işletmelerde uygulanan başarılı bir içsel pazarlama ile çalışanların örgütsel bağlılığını artırmak, bağlılığı yüksek çalışanlar sayesinde işletmeler için ciddi kazanımlar elde etmek mümkündür.

Allen ve Meyer (1991) tarafından; çalışanların örgütteki görevlerini devam ettirme ve ettirmeme kararlarıyla ilgili psikolojik bir durum olarak tanımlanan örgütsel bağlılığın literatürde birçok tanımı vardır. Örgütsel bağlılık belirli bir süre boyunca var olan ve ortak bir hedefe yöneltilen istikrarlı davranış ve eylemlerdir (Becker, 1960). Örgütsel bağlılık, bir kişinin belirli bir örgütle olan özdeşleşmesinin ve ilişkisinin göreceli gücüdür (Mowday vd., 1979). Bu tanım örgütsel bağlılık için gerekli olan üç faktörü içermektedir. Bunlar örgütün amaç ve değerlerine olan güçlü bir inanç ve kabul, örgüt adına hatırı sayılır derecede gayret sarf etme isteği ve örgüt üyeliğini sürdürmek için duyulan güçlü bir istektir.

Çalışanın örgütsel bağlılığı, sanayi sektöründen ziyade hizmet sektöründe daha fazla olumlu sonuç yaratmaktadır. Bununla birlikte; örgütsel bağlılık durağan endüstrilerden ziyade

hızlı değişen ve yüksek rekabet çevrelerinde bulunan endüstrilerde daha önemli bir rol üstlenmektedir (Mowday, 1999).

Turizm sektöründe talebin mevsimsel dalgalanmalar göstermesi, sunulan hizmetin üretim ve tüketiminin eş zamanlı olarak gerçekleşmesi, hizmetin değişken ve soyut olması gibi sektöre özgü özelliklere otel işletmelerinin de sahip olmasından dolayı, otel işletmelerinin değişimlere daha hızlı uyum sağlama zorunlulukları bulunmaktadır. Bu değişim sürecinde otel işletmelerinin; kar elde etmek, pazar paylarını kaybetmemek ve pazardaki paylarını artırmak için müşteri odaklı olmak, hizmet kalitelerini yükseltmek ve çalışanlarının örgütsel bağlılıklarını artırmak gibi bazı tedbirler almaları zorunlu olmaktadır (Güçlü, 2006). İnsana yönelik ve insani ilişkiler içeren turizm sektöründe müşterinin ihtiyaç ve beklentileri kalitenin en belirleyici faktörlerinin başında gelmektedir. Müşteri beklentilerine uygun kaliteli hizmetin sağlanması, müşteri memnuniyeti ile doğrudan orantılıdır (Tavmergen ve Aksakal, 2004). Bu yüzden otel işletmeleri, çalışanın müşteriye kaliteli hizmet sunmasını sağlamak için çalışanın örgütsel bağlılığını artırmalıdır.

Örgütsel bağlılığa sahip olan otel çalışanı müşteri tatmini için daha fazla çaba gösterecektir. Müşteri ile sürekli iletişim halinde olan otel çalışanın örgütün amaç ve hedeflerini benimseyerek, bu amaç ve hedefler doğrultusunda hareket etmesi örgütsel başarının artmasına destek olacaktır. Çalışana önem veren ve onların tatminini ve bağlılığını sağlamak için çaba gösteren otel işletmelerinin, diğer işletmelere göre daha etkin ve verimli olacağı açık bir şekilde görülmektedir. Sadece kâr amaçlı çalışmak yerine, otel işletmelerinin artık daha fazla çalışan tatminine ve bağlılığına yönelmeleri günümüz koşullarında bir zorunluluk haline gelmiştir. Yüksek iş tatminine sahip olan ve yüksek örgütsel bağlılık gösteren çalışan, işletmeyi kendi işletmesi olarak kabul edecek ve işletme başarısı için adanmışlık davranışları gösterecektir (Şahin, 2007).

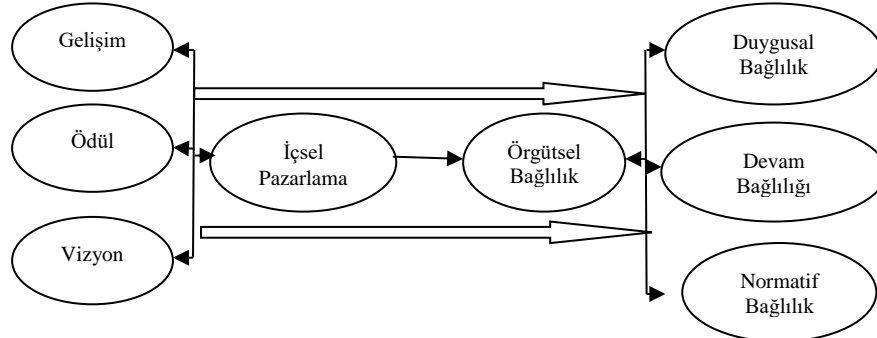
2. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Modeli

Araştırmanın amacı, otel işletmelerinin içsel pazarlama uygulamalarını kullanma düzeylerinin çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini saptamaktır. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmada, içsel pazarlama uygulamaları ölçeği ve alt boyutları olan “gelişim”, “ödül” ve “vizyon” boyutları ile örgütsel bağlılık ölçeği ve alt boyutları olan “duygusal”, “normatif” ve “devam” bağlılığı arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmanın temel hipotezi aşağıdaki gibi kurulmuştur.

Hipotez: *Otel işletmelerinin içsel pazarlama uygulamalarının çalışanların örgütsel bağlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.*

Yukarıda belirtilen amaç ve hipotez çerçevesinde araştırmanın modeli aşağıdaki şekilde sunulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırmanın modeli

İçsel pazarlama ile örgütsel bağlılık ilişkisinin irdelenmesi işletmeler açısından pek çok faydalar sağlayacaktır. Hogg (1996)'a göre içsel pazarlama, işletmelerde çoğunlukla geleneksel içsel iletişim programlarının başarısız olduğu yerlerde çalışanların bağlılıklarını kazanmak için

bir çözüm aracı olarak kullanılmaktadır. Özellikle hizmet işletmelerinde içsel pazarlama ile örgütsel bağlılığı yükselen çalışanlar “başarı döngüsü” oluşturacak ve böylelikle işletme yönetimi “başarısızlık döngüsü”nden kurtulabilecektir (Schlessenger ve Heskett, 1991). Bu bilgiler doğrultusunda yukarıda belirtilen amacın gerçekleştirilerek turizm işletmelerinde başarılı bir şekilde uygulanabilecek içsel pazarlamanın çalışanların örgütsel bağlılığı üzerindeki etki derecesinin belirlenmesi, ilgili otel işletmeleri ve onların yöneticilerine önemli bilgi kaynağı oluşturabileceği gibi literatüre de önemli katkılar sağlayacaktır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın evrenini, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Turizm İşletmesi Belgeli Turizm Tesisleri'ne ilişkin verileri doğrultusunda Antalya İlinde faaliyet gösteren 254 adet 5 yıldızlı otel işletmesi çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmada zaman, maliyet ve ulaşılabilirlik sebeplerinden dolayı evrenin tamamına ulaşmak yerine örneklem alma yoluna gidilmiştir. Evren içerisinde örneklemi belirlemek için küme örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Buna göre, araştırmada her bir beş yıldızlı otel işletmesi küme olarak ele alınmış olup, araştırmanın örneklemini Antalya İli'nde faaliyet gösteren 53 (elli üç) adet 5 yıldızlı otel işletmesi çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmada küme olarak seçilen ve anket uygulamasını kabul eden otellerin çalışanlarına uygulanmak için toplam 1000 adet anket dağıtılmıştır. Otel çalışanlarına dağıtılan anketlerin 917'si geri dönmüştür. Anketin geri dönüş oranı %92'dir. Eksik, hatalı veya güvenilirliği düşük anketler dikkate alınarak geri dönen anketlerin 862'si değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırmada, veri toplama yöntemi olarak üç temel bölümden oluşan anket tekniği kullanılmıştır. Birinci bölümde demografik bilgilere ilişkin 8 kapalı uçlu soru (cinsiyet, yaş, mesleki deneyim, eğitim düzeyi, görev yapılan departman, departmandaki pozisyon, işletmedeki çalışma süresi ve aylık gelir) yer almaktadır. İkinci bölümde ise içsel pazarlama uygulamalarını belirlemeye yönelik Foreman ve Money (1995, 763) tarafından geliştirilen, 17 maddeden ve üç boyuttan (gelişim, ödül ve vizyon) oluşan ölçek kullanılmıştır. Anketin üçüncü bölümünde ise otel çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemek üzere ise Allen ve Meyer'ın (1990) geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Söz konusu ölçek 18 maddeden ve üç boyuttan (duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık) oluşmaktadır. Anketin iki ve üçüncü bölümünü oluşturan içsel pazarlama uygulamaları ve örgütsel bağlılık ölçeklerinde yer alan her bir madde 5'li Likert tipi derecelendirmeye tabi tutulmuş olup, bireylerin katılım düzeyleri "Hiç=1", "Az=2", "Orta=3", "Çok=4" ve "Tam=5" şeklinde puanlandırılarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Araştırmada kullanılan anket, otel yöneticileri ile iletişime geçilerek, gerekli izinler alındıktan sonra mevcut otellerin departman müdürlerine verilerek çalışanlar tarafından anketlerin doldurulması sağlanmıştır.

Araştırmada anket ile elde edilen veriler istatistiksel paket programlardan yararlanılarak analiz edilmiştir. Katılımcıların bireysel özellikleri frekans ve yüzde dağılımlarıyla sunulmuştur. Bununla birlikte; içsel pazarlama uygulamaları ölçeği ve alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve alt boyutlarına ilişkin katılımcı görüşleri tanımlayıcı istatistikler (f, %, aritmetik ortalama, standart sapma) ile betimlenmiştir. Diğer taraftan içsel pazarlama uygulamaları ölçeği ve alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve alt boyutlarına ilişkin ortalamaların katılımcıların bireysel özelliklerine göre karşılaştırılmasında parametrik test varsayımları gerçekleştiği için (normal dağılım, varyansların homojenliği, yansızlık ve gruplardaki birey sayıları) iki grubun karşılaştırılmasında bağımsız örneklem için t-testi (independent samples t-test), üç veya daha fazla grubun karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (one-way ANOVA) uygulanmıştır. Varyans analizi sonucunda grupların ikili karşılaştırılmasında ise çoklu karşılaştırma testlerinde Tukey testinden yararlanılmıştır. Ayrıca ölçek ortalamalarının karşılaştırılmasında ilişkili ölçümler için varyans analizi (repeated measures ANOVA) (Ural ve Kılıç, 2005) uygulanmıştır. Araştırmada, içsel pazarlama uygulamaları ve alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve alt boyutları arasındaki ilişki için Pearson Korelasyon Katsayıları hesaplanmış olup içsel pazarlama uygulamalarının

örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ise basit ve çoklu doğrusal Regresyon analizleri ile belirlenmiştir. Araştırmada ayrıca, ölçeklerin güvenirlik analizine ilişkin iç tutarlık düzeyleri için Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanmıştır.

4. Bulgular

Buna göre katılımcıların %52'sini erkekler, %48'ini de kadınlar oluştururken, %56,1'i evli, %43,9'u ise bekarlardan oluşmakta; %13,1'i 20 yaş ve altında, %43,9'u 21- 30 yaş arasında, %26,2'si 31-40 yaş arasında yer alırken % 5,1'i 50 yaşından büyüktür. Ankete katılan bireylerin %22,9'u ilköğretim, %29,0'u ortaöğretim, %24,6'sı önlisans ve %23,5'i de lisans mezunu olup, %30,9'u önbüro, %17,9'u kat hizmetleri, %14,2'si muhasebe, finansman ve satış pazarlama, %21,1'i yiyecek içecek, %11,9'u insan kaynakları ve %4,1'i de diğer (halkla ilişkiler, güvenlik vb.) departmanlarda çalışmakta ve %14,8'i departman müdürü, %19,1'i şef ve %66,1 ise işgören pozisyonunda çalışmaktadırlar. Katılımcıların aylık gelir düzeylerine göre dağılımı incelendiğinde %48,3'ünün 2000 TL ve daha altında ücret aldıkları saptanırken, %65,3'ünün ise 5 yıl ve daha az süredir ilgili işletmelerde çalıştıkları tespit edilmiştir.

İçsel pazarlama ve örgütsel bağlılık alt boyut/ölçek ortalamalarının karşılaştırmasına yönelik ilişkili ölçümler için varyans analizi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre içsel pazarlama uygulamaları alt boyut/ölçek ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Aritmetik ortalamalara göre “gelişim” boyutuna ilişkin ortalamaların ($\bar{x} = 4,19$), “vizyon” ($\bar{x} = 3,83$) ve “ödül” ($\bar{x} = 3,68$) boyutlarına ilişkin ortalamalardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Genel içsel pazarlama uygulamalarına yönelik katılımcı algılarına ilişkin ortalama değer $\bar{x} = 3,98$ olarak hesaplanmış olup, 5'li Likert derecesinde bu değer olumlu bir algıyı ifade etmektedir.

Tablo 1'e göre genel örgütsel bağlılık alt boyutları (duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık) arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Aritmetik ortalama değerlerine göre otel işletmesi çalışanlarının “duygusal bağlılık” düzeylerinin ($\bar{x} = 4,18$) “normatif bağlılık” ($\bar{x} = 3,89$) ve “devam bağlılığı” ($\bar{x} = 2,89$) düzeylerinden daha yüksek olduğu buna karşılık devam bağlılığının oldukça düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca otel işletmesi çalışanlarının genel örgütsel bağlılık düzeylerinin ($\bar{x} = 3,65$) “orta” düzeyin üzerinde olumlu olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. İçsel pazarlama ve örgütsel bağlılık alt ölçek ortalamalarının karşılaştırılması ve iç tutarlık katsayıları

Ölçek/Alt Ölçekler	Madde Sayısı	\bar{x}	SS	F	p	Cronbach's Alpha
Gelişim	9	4,19 ^a	0,49			0,783
Ödül	5	3,68 ^c	0,63	290,3	0,000*	0,803
Vizyon	3	3,83 ^b	0,77			0,760
Genel İçsel Pazarlama	17	3,98	0,50			0,886
Duygusal Bağlılık	6	4,18 ^a	0,51			0,769
Devam Bağlılığı	6	2,89 ^c	0,69	3374,9	0,000*	0,860
Normatif Bağlılık	6	3,89 ^b	0,62			0,851
Genel Örgütsel Bağlılık	18	3,65	0,54			0,925

* $p < 0,05$; ^{a,b,c}: farklı harfleri içeren alt ölçekler arasındaki farklar anlamlıdır ($p < 0,05$).

Tablo 1'deki Cronbach's Alpha katsayıları incelendiğinde, genel içsel pazarlama uygulamaları ölçeği için $\alpha = 0,886$ ve genel örgütsel bağlılık ölçeği için de $\alpha = 0,925$ değerlerinin elde edildiği görülmektedir. Bununla birlikte; alt ölçekler (alt boyutlar) için hesaplanan Cronbach's Alpha katsayılarının tamamının $\alpha = 0,70$ 'in üzerinde olduğu belirlenmiştir. Bu değerler ölçek ve alt ölçeklerin güvenirlik analizine ilişkin iç tutarlık düzeylerinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Katılımcıların içsel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları ve örgütsel bağlılık düzeylerinin demografik özelliklerine göre karşılaştırmasına yönelik t-testi ve Varyans analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların içsel pazarlama uygulamalarına ilişkin algısı ve örgütsel bağlılık düzeylerinin demografik özelliklerine göre karşılaştırması

Değişkenler	Grup	İçsel Pazarlama Uyg.			Örgütsel Bağlılık		
		\bar{X}	SS	p	\bar{X}	SS	p
Cinsiyet	Kadın	3,77	0,46	0,000*	3,38	0,47	0,000*
	Erkek	4,16	0,45		3,89	0,48	
Medeni Durum	Evli	4,22	0,36	0,000*	3,91	0,44	0,000*
	Bekâr	3,66	0,45		3,32	0,46	
Yaş	20 yaş ve altı	3,28 ^d	0,44	0,000*	2,98 ^d	0,42	0,000*
	21-30	3,87 ^c	0,39		3,52 ^c	0,42	
	31-40	4,15 ^b	0,27		3,75 ^b	0,34	
	41-50	4,52 ^a	0,17		4,37 ^a	0,24	
	50 yaş üzeri	4,51 ^a	0,15		4,29 ^a	0,22	
Eğitim Durumu	İlköğretim	3,95 ^b	0,57	0,000*	3,62 ^b	0,57	0,000*
	Ortaöğretim	3,98 ^b	0,47		3,68 ^b	0,52	
	Önlisans	3,75 ^c	0,47		3,45 ^c	0,54	
	Lisans	4,22 ^a	0,30		3,84 ^a	0,44	
Departman	Önbüro	4,07 ^a	0,33	0,000*	3,79 ^a	0,43	0,000*
	Kat hizmetleri	3,90 ^b	0,62		3,57 ^b	0,62	
	Muhasebe-Satış-Pazarl.	4,01 ^{ab}	0,52		3,74 ^a	0,61	
	Yiyecek içecek	3,78 ^c	0,61		3,42 ^c	0,58	
	İnsan kaynakları	4,11 ^a	0,22		3,73 ^a	0,33	
Pozisyon	Diğer	3,98 ^{ab}	0,28	0,000*	3,53 ^b	0,33	0,000*
	Müdür	4,55 ^a	0,15		4,37 ^a	0,24	
	Şef	4,25 ^b	0,21		3,89 ^b	0,31	
Aylık Gelir	İşgören	3,76 ^c	0,46	0,000*	3,42 ^c	0,46	0,000*
	2000 TL ve daha az	3,67 ^c	0,48		3,30 ^c	0,43	
	2001-3000 TL	4,13 ^b	0,25		3,81 ^b	0,34	
	3001-4000 TL	4,49 ^a	0,15		4,34 ^a	0,21	
Çalışma Süresi	4001 TL ve üzeri	4,63 ^a	0,11	0,000*	4,45 ^a	0,26	0,000*
	1 yıl ve daha az	3,61 ^d	0,40		3,24 ^d	0,38	
	2-5 yıl	4,01 ^c	0,52		3,67 ^c	0,54	
	6-9 yıl	4,18 ^b	0,20		3,90 ^b	0,32	
	10 yıl ve daha fazla	4,55 ^a	0,14		4,32 ^a	0,22	

* $p < 0,01$; ^{a,b,c,d}: farklı harfleri içeren gruplar arasındaki farklar anlamlıdır ($p < 0,05$).

Tablo 2'ye göre katılımcıların gerek içsel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları, gerekse örgütsel bağlılık düzeyleri tüm demografik özelliklere (cinsiyet, yaş, mesleki deneyim, eğitim düzeyi, görev yapılan departman, departmandaki pozisyon, işletmedeki çalışma süresi ve aylık gelir) göre anlamlı farklılıklar göstermektedir. Ortalama değerleri incelendiğinde; erkeklerin, evlilerin, 41 yaş ve üzerinde olanların, lisans mezunlarının, önbüro, muhasebe-satış-pazarlama ve insan kaynakları departmanlarında çalışanların, müdürlerin, aylık geliri 3000 TL'nin üzerinde olanların ve işletmedeki çalışma süresi 6 yıldan daha yüksek olanların hem içsel pazarlama uygulamaları hem de örgütsel bağlılık düzeyleri diğer gruplara göre daha yüksek bulunmuştur.

İçsel pazarlama uygulamaları ve alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik Pearson Korelasyon Katsayıları Tablo 3'te sunulmuştur. Buna göre, içsel pazarlama uygulamaları ve alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve alt boyutları arasındaki korelasyon katsayılarının tamamı anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Korelasyon katsayıları incelendiğinde genel içsel pazarlama uygulamaları algıları ile genel örgütsel bağlılık düzeyleri arasında ($r = 0,840$) pozitif yönlü ve çok kuvvetli ($0,80 < r < 1$) bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, 5

yıldızlı otel işletmelerinde içsel pazarlama uygulamalarının artması ile birlikte çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinin de kuvvetli bir şekilde arttığı anlamını taşımaktadır.

Tablo 3'e göre içsel pazarlama uygulamaları alt boyutlarından gelişim algısı ile genel örgütsel bağlılık arasında ($r=0,762$) pozitif ve kuvvetli ($0,61 < r < 0,80$), ödül algısı ile genel örgütsel bağlılık arasında ($r=0,811$) pozitif ve çok kuvvetli ($0,81 < r < 1$) ve vizyon algısı ile genel örgütsel bağlılık arasında ($r=0,498$) pozitif ve orta kuvvette ($0,41 < r < 0,60$) ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre örgütsel bağlılık ile en yüksek ilişkisi bulunan içsel pazarlama uygulamaları alt boyutunun "ödül" ($r=0,811$) boyutu olduğu ve en düşük boyutun ise "vizyon" ($r=0,498$) boyutu olduğu saptanmıştır.

Genel içsel pazarlama uygulamalarıyla örgütsel bağlılığın boyutları arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde; duygusal bağlılık ile pozitif ve çok kuvvetli ($r=0,842$), devam bağlılığı ile pozitif ve kuvvetli ($r=0,656$), ve normatif bağlılık ile de pozitif ve kuvvetli ($r=0,785$), bir ilişki bulunmuştur. Ölçeklerin alt boyutları arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde ise değişkenler arasında en az orta düzeyde pozitif ilişkiler olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. İçsel pazarlama uygulamaları ve alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon katsayıları

Ölçek/Alt Ölçekler	Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık	Genel Örgütsel Bağlılık
Gelişim	0,781*	0,557*	0,741*	0,762*
Ödül	0,812*	0,639*	0,750*	0,811*
Vizyon	0,466*	0,453*	0,420*	0,498*
Genel İçsel Pazarlama	0,842*	0,656*	0,785*	0,840*

* $p < 0,01$

Bağımsız değişken olarak ele alınan içsel pazarlama uygulamalarının bağımlı değişken olarak ele alınan örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine yönelik basit Regresyon analizi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Buna göre, uygulanan regresyon modeli anlamlı bulunmuştur ($F=2054,805$; $p < 0,01$). Bununla birlikte, regresyon modelindeki sabit önemli bulunmaz iken ($p > 0,05$), bağımsız değişken olarak ele alınan içsel pazarlama uygulamaları değişkeni katsayısı önemli bulunmuştur ($p < 0,01$). Determinasyon katsayısı (belirlilik katsayısı) olan $R^2=0,705$ değeri ise örgütsel bağlılık düzeylerindeki değişimlerin %70,5'inin içsel pazarlama uygulamalarına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgulara göre regresyon modeli aşağıdaki gibi kurulabilir.

$$\hat{OB} = 0,002 + 0,919 \cdot \text{İPU}$$

Bu model, içsel pazarlama uygulamalarındaki 1 (bir) birimlik artışın örgütsel bağlılık üzerinde 0,919 birimlik bir artış yaratacağı anlamı taşımaktadır ki bu oldukça yüksek bir etkiyi göstermektedir.

Tablo 4. İçsel pazarlama uygulamalarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine yönelik basit doğrusal regresyon analizi sonuçları

Katsayı	β_j	SH	t	p	Anlamlılık
Sabit	0,002	0,081	0,027	0,978	F=2054,805;
Genel İçsel Pazarlama Uyg.	0,919	0,020	45,330	0,000*	P=0,000*

* $p < 0,01$; $R^2=0,705$

İşsel pazarlama uygulamaları alt boyutları (gelişim -G-, ödül -Ö-, vizyon -V-) ile bağımlı değişken olarak ele alınan örgütsel bağlılık üzerindeki (ÖB) etkisine yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuş olup, uygulanan regresyon modeli anlamlı bulunmuştur ($F=759,147$; $p<0,01$). Diğer taraftan işsel pazarlama uygulamalarının alt boyutları olan gelişim, ödül ve vizyon boyutlarına ilişkin katsayıların tamamı anlamlı bulunmuş ($p<0,01$) olup, t değerleri incelendiğinde örgütsel bağlılık üzerinde en büyük etkiye sahip değişkenin (boyutun) "ödül" olduğu ve bunu "gelişim" boyutunun izlediği, en düşük etkiye sahip değişkenin ise "vizyon" boyutu olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular korelasyon analizindeki bulgular ile benzerlik göstermektedir. Bu çerçevede çoklu doğrusal regresyon modeli aşağıdaki gibi kurulabilir.

$$\text{ÖB} = 0,174 + 0,385.G + 0,435.Ö + 0,074.V$$

Yukarıdaki çoklu doğrusal regresyon modeli, işsel pazarlama uygulamalarının "ödül" (Ö) boyutundaki 1 (bir) birimlik artışın örgütsel bağlılık üzerinde 0,435 birimlik bir artış yaratacağı, "gelişim" (G) boyutundaki 1 (bir) birimlik artışın örgütsel bağlılık üzerinde 0,385 birimlik bir artış yaratacağı ve "vizyon" (V) boyutundaki 1 (bir) birimlik artışın örgütsel bağlılık üzerinde 0,074 birimlik bir artış yaratacağı anlamı taşımaktadır.

Çalışmada elde edilen gerek Korelasyon ve gerekse Regresyon analizi sonuçları, bu araştırmanın temel hipotezi olan; "*otel işletmelerinin işsel pazarlama uygulamalarının çalışanların örgütsel bağlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır*" hipotezinin kabul edildiğini ortaya koymuştur.

Tablo 5. İşsel pazarlama uygulamalarına ilişkin boyutların örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine yönelik çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

Katsayı	β_j	SH	t	p	Anlamlılık
Sabit	0,174	0,085	2,012	0,043*	
Gelişim	0,385	0,029	13,348	0,000**	$F=759,147$;
Ödül	0,435	0,024	18,424	0,000**	$P=0,000^*$
Vizyon	0,074	0,014	5,123	0,000**	

* $p<0,05$; ** $p<0,01$; $R^2=0,726$

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Otel işletmelerinin işsel pazarlama uygulamalarını kullanma düzeylerinin çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini saptamak amacıyla yapılan bu araştırmaya 53 adet 5 yıldızlı otel işletmesinin 862 çalışanı katılmıştır. Araştırma sonucunda, otel çalışanlarının genel işsel pazarlama uygulamalarına ilişkin algıları ile genel örgütsel bağlılık düzeylerinin orta düzeyin üzerinde olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte; otel çalışanlarının işsel pazarlama uygulamalarının "gelişim" boyutuna ilişkin algılarının "vizyon" ve "ödül" boyutlarına ilişkin algılarından daha yüksek (pozitif) olduğu tespit edilmiştir. Bu da katılımcıların "gelişim" boyutuna ilişkin işsel pazarlama uygulamaları konusunda daha olumlu bir algı içerisinde olduklarını ortaya koyarken, "ödül" boyutunda ise diğer boyutlara göre daha eleştirel bir yaklaşım içerisinde olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan, otel işletmesi çalışanlarının "duygusal bağlılık" düzeylerinin "normatif bağlılık" ve "devam bağlılığı" düzeylerinden daha yüksek olduğu, en düşük düzeyde olan boyutun ise "devam bağlılığı" olduğu saptanmıştır.

Araştırma sonucunda, otel çalışanlarının işsel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları ve örgütsel bağlılık düzeylerinin tüm demografik özelliklere göre anlamlı farklılıklar gösterdiği

tespit edilmiş olup; kadınların, bekârların, genç yaşta olanların, eğitim düzeyi düşük olanların, önbüro, muhasebe-satış-pazarlama ve insan kaynakları departmanları dışında diğer departmanlarda çalışanların, yönetici olmayanların, aylık geliri düşük olanların ve işletmedeki çalışma süresi düşük olanların hem içsel pazarlama uygulamaları hem de örgütsel bağlılık düzeyleri diğer gruplara göre daha düşük bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç işletmelerde kadın çalışanlara tanınan imkânların azlığı, terfi imkânları, yetki ve sorumlulukların daha az verilmesi ile açıklanabilir. Otel işletmelerinde yükselme politikalarının adil olması, otel yöneticilerinin yeterli yetenek ve becerilere sahip tüm çalışanlara eşit fırsatlar sunması kadın çalışanlarında içsel pazarlama algılarının ve buna bağlı olarak da örgütsel bağlılık düzeylerinin yükselmesini sağlayacaktır. Yaşları genç ve muhtemelen iş hayatına yeni başlayan (çalışma süresi az olan) çalışanların içsel pazarlama algılarının ve örgütsel bağlılık düzeylerinin daha ileri yaştaki çalışanlardan daha düşük olmasının uyum sorunu, aşırı beklentilere sahip olmaları ve kendilerine sunulandan daha fazlasına ulaşma isteğinde olmaları ve işe ilk girdiklerinde doyumsuzluk yaşamaları ile açıklanabilir. Otel işletmelerinde yeni başlayan bu çalışanlara temel ve mesleki oryantasyon eğitimleri düzenlenmesi çalışanlara ve dolayısı ile işletmelere olumlu katkılar sağlayacaktır. Otel işletmelerinde eğitim düzeyi düşük çalışanların daha yüksek eğitilmiş çalışanlara göre içsel pazarlama algılarının ve örgütsel bağlılık düzeylerinin daha olumsuz olması ise otel yönetiminin bu otel çalışanlarının düşünce ve görüşlerine yeterince önem vermemesi, genellikle kendilerini geliştirmelerine olanak sağlanmaması ve kariyerlerini en iyi şekilde inşa etmeleri için fırsatlar yaratılmamasıyla açıklanabilir. Otel işletmelerinde aylık gelir düzeyi arttıkça çalışanların içsel pazarlama algıları ve örgütsel bağlılık düzeylerinin daha olumlu olması beklenen bir durumdur.

İlgili literatürde benzer sonuçların elde edildiği araştırmalar olduğu gibi farklı sonuçların olduğu araştırmalar da mevcuttur. Naude vd. (2003) tarafından 80 ülkede hizmet veren çok uluslu işletme için yapılan araştırmada, demografik özellikler açısından yaş ile içsel pazarlama arasında negatif bir ilişki olduğu; cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, görev yapılan departman gibi diğer kriterlere göre değerlendirildiğinde ise anlamlı bir farklılık oluşmadığı tespit edilmiştir. Mülayim (2013) tarafından yapılan bir diğer araştırmada da yaş, eğitim durumu ve çalışma süresi değişkenleri ile içsel pazarlama arasında anlamlı ilişki saptanamazken; kadın olanların ve bekâr olan çalışanların içsel pazarlama değerlendirme düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Gülşen (2010) 'in yapmış olduğu araştırmada ise, çalışanların içsel pazarlamaya ilişkin memnuniyet düzeyinin cinsiyet, medeni durum ve öğrenim düzeyine göre değişmediği gözlenirken, 20-29 yaş grubu çalışanların 40 ve üzeri yaş grubu çalışanlara göre memnuniyet düzeylerinin daha düşük olduğu ve yine kıdemi 1 yıldan az olan çalışanların memnuniyet düzeylerinin, kıdemi 15 yıl ve üzeri olan çalışanlara göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Yoldemir (2015) tarafından yapılan bir diğer araştırmada ise cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkenleri ile içsel pazarlama arasındaki ilişki anlamlı bulunmamıştır. Kalyoncu (2007) tarafından hizmet sektöründe faaliyet gösteren özel şirket çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada da çalışanların şirketteki içsel pazarlama uygulamalarına ilişkin değerlendirmelerinin cinsiyet ve medeni durumlarından bağımsız olduğu, yaş, gelir ve eğitim düzeyi ile görev sürelerine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Türköz (2006) tarafından yapılan bir diğer araştırmada da eğitim, yaş gibi demografik verilerle içsel pazarlama arasında olumlu ilişkiler saptanmıştır.

Örgütsel bağlılık ile ilgili bazı araştırmalar incelendiğinde, örgütsel bağlılığın cinsiyete göre değişip değişmediği konusunda fikir birliği sağlanamadığı görülmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda cinsiyete göre örgütsel bağlılığın değişmediği (Stevens vd., 1978; Cromiew, 1981; Sönmez, 2014) sonucuna ulaşılmıştır. Bazı araştırmalarda ise kadınların erkeklerden daha yüksek seviyede bağlılık duydukları (Grusky, 1996; Wahn, 1998; Mcclurg, 1999) tespit edilmiştir. Bazı araştırmalarda da söz konusu bu çalışmada elde edilen bulguya paralel olarak erkeklerin kadınlardan daha yüksek seviyede bağlılık duydukları (Chusmir, 1982; Marsden vd., 1993) ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunda yaş arttıkça örgütsel bağlılığın da arttığı görülmektedir (Meyer ve Allen, 1984; Pierce ve Dunham, 1987; Loscocco,

1990; Yalçın ve İplik, 2005). Bu araştırma sonuçları çalışmada elde edilen bulgularla örtüşmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda bu araştırmada elde edilen bulguları doğrular nitelikte olan evli çalışanların bağlılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılrken (Cohen, 1992; Al-Fadli, 1997; Abdulla ve Shaw, 1999; Sürgevil, 2007), bazı araştırmalarda ise bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir (Kömürçüoğlu, 2003). Çalışma süresi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye yönelik yapılan birçok araştırmada ilerleyen zamanlarda çalışanların örgütsel bağlılıklarının yüksek olduğu tespit edilmiştir (Buchko vd., 1998;Linz, 2004). Bu durum çalışma süresi arttıkça çalışanların mesleki beklentilerinin belirli ölçülerde karşılanmış olmasının ve maddi ve manevi kazanımların artmasının bir sonucu olarak gösterilebilir (Cohen, 1992).

Çalışmada korelasyon ve regresyon analizleri sonucunda, içsel pazarlama uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ve çok kuvvetli bir ilişki bulunduğu, diğer bir ifade ile otel işletmelerinde içsel pazarlama uygulamalarının artması ile birlikte çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinin de kuvvetli bir şekilde arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürdeki görüş ve araştırma bulguları elde edilen bu bulguyu doğrular niteliktedir (Piercy ve Morgan, 1994; Varey, 1995; Bansal vd., 2001; Naude vd., 2003; Tsai ve Wu, 2006; Chang ve Chang, 2007; Büyüker vd., 2010; Kocaman vd., 2013; Zhou vd., 2014; Ramos, 2015; Braimah, 2016; Effiong, 2016; Atay vd., 2017).

Araştırmada korelasyon analizi sonucunda, içsel pazarlama uygulamaları ile örgütsel bağlılığın alt boyutları (duygusal bağlılık, devam bağlılığı, normatif bağlılık) arasında pozitif yönlü çok kuvvetli ve kuvvetli ilişkiler bulunduğu ve en güçlü ilişkinin “duygusal bağlılık” boyutunda tespit edildiği, bunu “normatif bağlılık” boyutunun izlediği ve en düşük ilişkinin ise “devam bağlılığı” boyutuyla olduğu saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle 5 yıldızlı otel işletmelerinde genel içsel pazarlama uygulamaları en çok duygusal bağlılığı etkilerken en az ise devam bağlılığını etkilemektedir. Bu sonuç otel işletmelerinde çalışanların eğitim ve gelişimlerine yatırım yapılması, performanslarının adil bir şekilde değerlendirilmesi ve yüksek performans sergileyenlerin ödüllendirmesi, inanabilecekleri bir vizyon sunulması, fikir ve önerilerinin cesaretlendirilmesi ve kendilerini ifade edebilmeleri gibi içsel pazarlama uygulamalarının çalışanların örgüte duydukları güçlü bir bağlılık türü olan duygusal bağlılığı çok kuvvetli oranda arttırdığını göstermektedir.

Otel işletmesinin iç müşterisi olan çalışanlarının memnuniyeti ve tatminine ilişkin yapılan söz konusu bu uygulamaların, otel çalışanlarının işletmeye duydukları güven ve sadakat duygusunu güçlendirerek işletmede kalma eğilimi oluşturduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan, içsel pazarlama uygulamalarının çalışanların devam bağlılığını daha az etkilemesi, çalışanın işten ayrılma durumunda bir takım güçlüklerle karşılaşma olasılığı gerçeği karşısında istese de işletmeden ayrılamaması ile açıklanabilir (Allen ve Meyer, 1990). Caruana ve Calleya (1998) tarafından yapılan bir araştırma sonucunda eğitim, ödül ve vizyon boyutlarından oluşan içsel pazarlama uygulamalarındaki her üç boyutun örgütsel bağlılık üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Büyüker vd., (2010) tarafından yapılan bir diğer araştırma, katma değer yönetimi ve vizyon geliştirme boyutlarından oluşan içsel pazarlama uygulamalarının duygusal bağlılığı pozitif yönde etkilediği, devam bağlılığı ve normatif bağlılık üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde Atay vd. (2017) tarafından konaklama işletmelerinde çalışanlara yönelik yapılan araştırma bulguları da, işletmelerde içsel pazarlama karması elemanlarına yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerin duygusal bağlılığı arttırmada önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Yine, Kocaman vd. (2013) tarafından beş yıldızlı otel işletmelerinde yapılan bir çalışmada da içsel pazarlanmanın normatif ve duygusal bağlılık ile pozitif yönlü güçlü bir ilişkisi olduğu vurgulanmıştır. Aynı çalışmada, içsel pazarlanma ile zorunlu (devam) bağlılık arasında ise negatif ve anlamlı bir korelasyon gözlemlendiği belirtilmiştir.

Çalışmada örgütsel bağlılık üzerinde en güçlü etkiye sahip olan içsel pazarlama uygulamaları alt boyutunun “ödül” olduğu saptanmıştır. Bu bulgu ilgili literatür tarafından

desteklenmekte olup örgütsel davranış literatürü, işletme çalışanlarını ödüllendirmenin örgütsel bağlılık üzerindeki olumlu etkileri ile ilgili, olgusal bulgulara dayanan ipuçları sunmaktadır. Nitekim Hrebiriak ve Alutto (1972) tarafından yapılan bir araştırmada, örgütsel bağlılık işletmedeki ödül yapısının bir fonksiyonu olarak görülmekte ve işletmenin ödül sisteminden duyulan memnuniyetsizliğin örgütsel bağlılığı olumsuz etkileyeceği belirtilmektedir. Cohen ve Gattiker (1994)'in yaptıkları araştırmada uygulanan meta analiz sonuçları; ödüllendirme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye destek vermektedir (Demir vd., 2008). Araştırmada örgütsel bağlılık üzerinde diğer güçlü etkiye sahip olan içsel pazarlama uygulamaları alt boyutunun “gelişim” olduğu tespit edilmiştir. Tansky ve Cohen (2001) işletmede çalışanlara sunulan geliştirme ve eğitim faaliyetleri sonucunda kendisine değer verildiğini, yatırım yapıldığını gören çalışanların iş tatmini artarken aynı zamanda örgütsel bağlılıklarının da artacağını belirtmektedir. Hrebiriak ve Alutto (1972) ise eğitim ihtiyacı duymayan çalışanların eğitim ihtiyacı duyanlara göre yüksek düzeyde örgütsel bağlılık gösterdiklerini bildirmişlerdir.

Bu çalışmada içsel pazarlama uygulamalarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi incelenmiş olup içsel pazarlama uygulamaları ile örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel özdeşleşme, örgüt sağlığı, işten ayrılma niyeti, mobbing, sinizm, işgören devir hızı, işgören motivasyonu, örgütsel adalet algısı, örgütsel iletişim, örgütsel uyum, örgüt iklimi, örgüt kültürü, çatışma yönetimi, işletme imajı, markalaşma, sadakat, memnuniyet, işletme karlılığı ve verimliliği gibi kavramlar arasındaki ilişkilerin de araştırılması önerilmektedir. Diğer taraftan turizm sektöründeki farklı örneklem gruplarını içeren işletmelerin (seyahat işletmeleri, tur operatörleri, yiyecek-içecek ve eğlence işletmeleri vb.) alınarak uygulamalı araştırmaların yürütülmesinin de ilgili literatüre önemli katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Abdulla, M. H. A. ve Shaw, J. D. (1999). Personal Factors and Organizational Commitment: Main and Interactive Effects in the United Arab Emirates, *Journal of Managerial Issues*, 11(1):77-93.
- Abzari, M., Ghorbani, H. ve Madani, F. A. (2011). The Effect of Internal Marketing on Organizational Commitment from Market-Oriented Viewpoint in Hotel Industry in Iran, *International Journal of Marketing Studies*, 3(1):147-155.
- Adcock, D., Bradfield, R., Halborg, A. ve Ross, C. (1995). *Marketing: Principles and Practice*, Pitman Publishing, Great Britain.
- Ahmed, P. K. ve Rafiq, M. (2003). Internal Marketing Issues and Challenges, *European Journal of Marketing*, 37(9):1177-1186.
- Al-Fadli, F. (1997). The Relationship Between Organizational Commitment, Leadership Subordinates Work's Relationships and Demographic Variables, *Public Administration*, 37(1):75-120.
- Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization, *Journal of Occupational Psychology*, 63:1-18.
- Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment, *Human Resource Management Review*, 1(1):61-89.
- Bansal, H. S., Mendelson, M. B. ve Sharma, B. (2001). The Impact of Internal Marketing Activities on External Marketing Outcomes, *Journal of Quality Management*, 6:61-76.
- Becker, H. S. (1960). Notes on the Concept of Commitment, *The American Journal of Sociology*, 66(1):32-40.
- Berry, L. L. (1981). The Employee as a Customer, *Journal of Retail Banking*, 3:33-44.

- Berry, L. L. (2002). Relationship Marketing of Services Perspectives from 1983 and 2000, *Journal of Relationship Marketing*, 1(1):59-77.
- Braimah, M. (2016). Internal Marketing and Employee Commitment in the Hospitality Industry, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 5(2):1-22.
- Buchko, A. A., Weinzimmer, L. G. ve Sergeev, A. V. (1998). Effects of Cultural Context on the Antecedents, Correlates, and Consequences of Organizational Commitment: A Study of Russian Workers, *Journal of Business Research*, 43:109-116.
- Büyüker İşler, D. ve Özdemir, Ş. (2010). Hastane İşletmelerinde İçsel Pazarlama Yaklaşımının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Isparta İli Örneği, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 13(2):115-142.
- Cahill, D. J. (1996). *Internal Marketing: Your Company's Next Stage of Growth*, New York: The Haworth Press, Inc.
- Caruana, A. ve Calleya, P. (1998). The Effect of Internal Marketing on Organisational Commitment among Retail Bank Managers, *International Journal of Bank Marketing*, 16 (3):108-116.
- Chang, C. S. ve Chang, H. H. (2007). Effects of Internal Marketing on Nurse Job Satisfaction and Organizational Commitment: Example of Medical Centers in Southern Taiwan, *Journal of Nursing Research*, 14(4):265-274.
- Chusmir, L. H. (1982). Job Commitment and the Organizational Woman, *Academy of Management Review*, 7(4):595-602.
- Cohen, A. (1992). Antecedents of Organizational Commitment Across Occupational Groups: A Meta Analysis, *Journal of Organizational Behavior*, 13:539-554.
- Cohen, A. ve Gattiker, U. E. (1994). Rewards and Organizational Commitment Across Structural Characteristics: A Meta-Analysis, *Journal of Business and Psychology*, 9(2):137-157.
- Cromiew, S. (1981). Women as Managers in Northern Ireland, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 54(2):87-91.
- Cronin, J. J. ve Taylor S. A. (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension, *Journal of Marketing*, 56(7):55-68.
- Demir, H., Usta, R. ve Okan, T. (2008). İçsel Pazarlamanın Örgütsel Bağlılık ve İş Tatminine Etkisi, *Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2):135-161.
- Effiong, A. I. (2016). *Perceived Influence of Internal Marketing on Employee Commitment in a Private University Context*, Wilmington University, Unpublished Doctorate Dissertation, United States of America.
- Foreman, S. K. ve Money, A. H. (1995). Internal Marketing: Concepts, Measurement and Application, *Journal of Marketing Management*, 11(8):755-768.
- Ghoneim, A. I. ve El-Tabie, N. H. (2014). Effect of Internal Marketing Adoption on the Performance of the Commercial Banks in Egypt, *World Journal of Social Sciences*, 4(3):97-116.
- Grönroos, C. (1985). *Internal Marketing-Theory and Practice*, (Ed: T.M. Block, G.D. Upah ve V.A. Zeithaml, Services Marketing in a Changing Environment, Chicago, IL: American Marketing Association,
- Grönroos, C. (1994). From Scientific Management to Service Management: A Management Perspective for the Age of Service Competition, *International Journal of Service Industry Management*, 5(1):5-20.

- Grusky, O. (1996). Career Mobility and Organizational Commitment, *Administrative Science Quarterly*, 10(4):488-503.
- Güçlü, H. (2006). *Turizm Sektöründe Durumsal Faktörlerin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Eskişehir.
- Gülşen, G. (2010). *Bankalarda İçsel Pazarlama Çalışmaları ve Kamu Bankalarıyla Özel Bankaların Karşılaştırılması*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Hogg, C. (1996). Selling your Soul, *Human Resources*, 96(25):88-90.
- Hougaard, S. ve Bjerre, M. (2002). *Strategic Relationship Marketing, Understanding Buyer-Seller Relationships*, Copenhagen: Samfundslitteratur Press.
- Hrebiniak, L. G. ve Alutto, J. A. (1972). Personal and Role Related Factors in the Development of Organizational Commitment, *Administrative Science Quarterly*, 17(4):555-573.
- Johnson, E. M. ve Seymour, D. T. (1985). *The Impact of Cross Selling on the Service Encounter in Retail Banking*, (Ed: J. A. Czepiel, M. R. Solomon ve C. Surprenant), *The Service Encounter: Managing Employee/Customer Interaction in Service Business*, Lexington, MA: Lexington Books.
- Kalyoncu, H. (2007). *Hizmet Sektöründe Müşteri Tatmini Açısından İçsel Pazarlama ve Uygulama*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Kömürçüoğlu, H. (2003). Belirsizlik Ortamında İş Tatmini ve İşe Bağlılık, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(1).
- Lings, I. N. (1999). Managing Service Quality with Internal Marketing Schematics, *Long Range Planning*, 32(4):452-463.
- Linz, S. J. (2004). Motivating Russian Workers: Analysis of Age and Gender Differences, *Journal of Socio-Economics*, 33:261-289.
- Loscocco, K. A. (1990). Reactions to Blue-Collar Work: A Comparison of Women and Men, *Work and Occupations*, 17(2):152-177.
- Lubbe, S. M. (2013). *Elements of Internal Marketing as Predictors of Employee Satisfaction*, University of Pretoria, Faculty of Economic and Management Sciences, Unpublished Master's Thesis, South Africa.
- Marsden, P.V., Kalleberg, A.L. ve Cook C.R. (1993). Gender Differences in Organizational Commitment: Influences of Work Positions and Family Roles, *Work and Occupations*, 20(3):368-391.
- McClurg, L. N. (1999). Organizational Commitment in the Temporary-Help Service Industry, *Journal of Applied Management Studies*, 8(1):5-26.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1984). Testing the Side-Bet Theory of Organizational Commitment: Some Methodological Considerations, *Journal of Applied Psychology*, 69:372-378.
- Mowday, R. T. (1999). Reflections on the Study and Relevance of Organizational Commitment, *Human Resource Management Review*, 8(4):387-401.
- Mowday, R. T., Steers, R. M. ve Porter, L. W. (1979). The Measurement of Organizational Commitment, *Journal of Vocational Behavior*, 14:224-247.
- Mülayim, A. (2013). *İçsel Pazarlamanın Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkileri Üzerine Altın Çini&Seramik A.Ş.'de Bir Araştırma*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

- Naude, P., Desai, J. ve Murphy, J. (2003). Identifying the Determinants of Internal Marketing Orientation, *European Journal of Marketing*, 37(9):1205-1220.
- Opoku, R. A., Atuobi Yiadom, N., Chong, C.S. ve Abratt, R. (2008). The Impact of Internal Marketing on the Perception of Service Quality in Retail Banking: A Ghanaian Case, *Journal of Financial Services Marketing*, 13(4):317-329.
- Pierce, J. L. ve Dunham, R. B. (1987). Organizational Commitment: Pre-Employment Propensity and Initial Work Experiences, *Journal of Management*, 13(1):163-178.
- Piercy, N. F. ve Morgan, N. A. (1994). Behavioral Planning Problems in Explaining Market Planning Effectiveness, *Journal of Business Research*, 29(3):167-178.
- Ramos, W. J. (2015). Internal Marketing Dimensions and Organizational Commitment of Universal Banks' Employees. *Proceedings of the Second Asia-Pacific Conference on Global Business, Economics, Finance and Social Sciences (AP15Vietnam Conference) 2015*, (pp. 1-18).
- Saad, N. M., Ahmed, P. K. ve Rafiq, M. (2002). Internal Marketing: Using Marketing-Like Approaches to Build Business Competencies And Improve Performance in Large Malaysian Corporations, *Asian Academy of Management Journal*, 7(2):27-53.
- Schlessenger, L. A. ve Heskett, J. L. (1991). Breaking the Cycle of Failure in Services, *Sloan Management Review*, 32(3):17-28.
- Souchon, A. ve Lings, I. (2001). Adopting Internal Marketing Practices across National Borders: Key Propositions and Implications. *Proceedings of the Annual Conference of the Australia New Zealand Marketing Academy, 2001* (pp. 1-9). Massey University, NZ.
- Sönmez, H. (2014). *Değişim Yaşanan Örgütlerde İş Tatmini İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Stevens, J. M., Beyer, J. M. ve Trice H. M. (1978). Assessing Personal, Role, and Organizational Predictors of Managerial Commitment, *Academy of Management Journal*, 21(3):380-396.
- Sürgevil, O. (2007). *Çalışma Yaşamında Örgütsel Bağlılık*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Şahin, N. (2007). *Personel Güçlendirmenin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Tansky, J. W. ve Cohen, D. J. (2001). The Relationship between Organizational Support, Employee Development, and Organizational Commitment: An Empirical Study, *Human Resource Development Quarterly*, 12(3):285-300.
- Tavmergen Pınar, İ. ve Aksakal Günlü, E. (2004). *Kongre ve Toplantı Yönetimi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tsai, Y. ve Wu, S. S. Internal Marketing, Organizational Commitment and Service Quality. *Service Systems and Service Management, International Conference 2006*, (pp. 1292-1298).
- Türköz, I. (2006). *Hizmet Sektöründe İçsel Pazarlama Uygulamalarının Şirket Performansına Etkisi: İstanbul'daki Otellerde Uygulamalı Bir Araştırma*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Varey, R. J. (1995). Internal Marketing: A Review And Some Interdisciplinary Research Challenges, *International Journal of Service Industry Management*, 6(1):40-63.

- Wahn, J. C. (1998). Sex Differences in The Continuance Component of Organizational Commitment, *Group and Organization Management*, 23(3):256-266.
- Yalçın, A. ve İplik, F. N. (2005). Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Adana İli Örneği, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1):395-412.
- Yoldemir, A. T. (2015). *Çalışan Kişilik Özellikleri Perspektifiyle İçsel Pazarlama Stratejileri ve İçsel Hizmet Kalitesi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Zhou, Y., Chao, P. ve Huang, G. (2011). Service Innovation: Antecedents and Consequences of Job Satisfaction and Organizational Commitment in Non-Profit Charity Organizations: Role of Internal Marketing. *AMA Summer Educators' Conference Proceedings 2011* (pp. 492-502).

Otel İşletmelerinde Uygulanan Hizmet Hatası Telafi Stratejilerinin Hizmet Kalitesi Algısına Etkisi*

The Effect of Service Failure Recovery Strategies Applied on Hotels to Service Quality Perception

Dr. Öğr. Üyesi Uğur AKDU¹

Öz

Hizmet hatasının telafisi ve algılanan hizmet kalitesi oldukça ilişkili iki konudur. Literatüre göre, müşteriye sunulan hatalı hizmet sonrası otellerin hizmet hatasını telafi etmelerine yönelik tepkileri, müşteriye karşı yaklaşımları, sorunun çözümüne yönelik uyguladıkları hizmet hatası telafi stratejileri gibi unsurlar müşterinin işletmenin sunduğu hizmet kalitesi algısını etkileyebilmektedir. Bu da müşterinin işletmeye yönelik davranışsal niyetlerini etkileyebilmektedir. Bu çalışmada, Antalya’da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde ortaya çıkan hizmet hatalarına yönelik otel işletmelerinin kullandığı hizmet telafi stratejilerinin algılanan hizmet kalitesine olan etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaçla toplanan veriler analiz edilmiş olup otel işletmelerinin uyguladığı telafi stratejilerinden ‘Açıklama’ ve ‘Tazminat’ stratejilerinin algılanan hizmet kalitesini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet hatası telafi stratejileri, otel işletmeleri, turizm, hizmet kalitesi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Service failure recovery and perceived quality of service are highly relevant issues. According to the literature, the responses to compensate the service failure which provided to customer by hotels, in others words attitudes of hotels towards the customer to solve the complaint, service failure recovery strategies which applied by hotels etc. can affect the perception about service quality of customers. This can affect the behavioral intentions of the customers to the business. In this study, it is aimed to determine the effect of service recovery strategies used by hotels towards the service failure which encountered in 5 star hotels in tourism sector. For this purpose, collected data have been analyzed and it has been determined that the 'Explanation' and 'Compensation' strategies used by hotels have positively affected the perceived service quality.

Keywords: Service failure recovery strategies, hotel businesses, tourism, service quality

Paper Type: Research

Giriş

Tatil soyut bir kavramdır. Tatil müşteriler tarafından somut ürünler gibi deneme imkânı olmadan daha önceden sanal ortamlarda, tatil satın alma sitelerinden yapılan araştırmalar veya daha önce benzer deneyimi olan kişilerden edinilen bilgiler doğrultusunda planlanmaktadır. Müşteriler hizmet deneyimleri sürecinde birtakım sorunlarla karşılaşabilirler. Bu durum müşteri memnuniyetsizliğine neden olabilir. Literatürde bu durum yani hizmet deneyimi sırasında yaşanan aksaklıklar, hizmet hatası; müşterilerin yaşanan hizmet hataları sonrası memnuniyetsizliklerini işletmeye iletmeleri müşteri şikâyeti; işletmeler tarafından yeniden

* Bu araştırma Gümüşhane Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 16.F4110.03.01 proje numarasıyla desteklenmiştir.

¹ Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, uakdu@gumushane.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0484-8976>.

Atf için (to cite): Akdu, U. (2019). Otel İşletmelerinde Uygulanan Hizmet Hatası Telafi Stratejilerinin Hizmet Kalitesi Algısına Etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 625-646.

müşteri memnuniyeti sağlamak amacıyla gösterilen çabalar ise hizmet hatası telafisi olarak ifade edilmektedir. Yine işletmelerin hizmet hatasını telafi etmek amacıyla sundukları çözüm önerileri yani uyguladıkları yaklaşımlar hizmet hatası telafi stratejileri olarak ifade edilmektedir (Alexander, 2002; Smith vd., 1999; Zemke, 1993; Hart vd., 1990).

Küreselleşme, teknolojik yenilikler, artan müşteri istekleri vb. unsurlar işletmeler için rekabet şartlarını zorlaştırmakla birlikte standart pazarlama araçları ile müşteri memnuniyeti sağlayabilmeyi engellemektedir. Bununla birlikte işletmeler için müşteri memnuniyeti sağlama konusunda müşteri isteklerine uygun ürün sunumu yeterli olmamaktadır (Turgut, 2015: 903). Bu nedenle işletmelerin farklı pazarlama araçlarını bünyelerine entegre etmeleri gerekmektedir. Hizmet kalitesi ve hizmet telafisi önemli pazarlama araçları arasında yer almaktadır (Erdem, 2010: 165). Bununla beraber, Blodgett vd., (1995)'ne göre yeni müşteri kazanmak yerine müşteriyi memnun ederek mevcut müşteriyi korumanın önemi hep vurgulanmaktadır çünkü yeni müşteri kazanmak 5 kat daha maliyetlidir. Başarılı hizmet telafisi içeren etkili şikâyet yönetimi, hizmet kalitesini artırarak mevcut müşteriyi elde tutmada etkili bir araç olarak değerlendirilebilir.

Yaşanan aksaklıklar sonrası müşterinin işletmeden hatanın telafi edilmesini istemesi olağandır (Marangoz, 2007: 112). Literatürde (Weun, 1997; Stauss ve Schoeler, 2004) işletmeler tarafından sunulan hizmet telafisinin müşterilerin işletmenin hizmet kalitesi algısını olumlu yönde etkileyebildiği vurgulanmaktadır. Yani yaşanan hizmet hataları sonrası oluşan müşteri şikâyetlerinin işletmeler tarafından telafi edilmesinin müşterilerin işletmenin hizmetleriyle ilgili kalite algılarını olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir. Buradan hareketle bu çalışma, turizmin konaklama ihtiyacını karşılayan otel işletmelerinde yaşanan hizmet hataları nedeniyle yaşanan müşteri şikâyetlerine yönelik işletmeler tarafından hizmet hatası telafisi için uygulanan hizmet hatası telafi stratejilerinin algılanan hizmet kalitesine etkisine odaklanmaktadır.

1. Hizmet Hatası ve Şikâyet

Hizmet hatası kavramı özetle, hizmetle alakalı yaşanan problemler veya hizmet deneyimi sırasında müşteri memnuniyetsizliğine neden olan aksaklıklar olarak ifade edilebilir (Magnini ve Ford, 2004: 280). Bir başka tanıma göre ise yaşanan başarısızlıklar nedeniyle müşterilerin karşılaştıkları hizmet deneyiminin beklentilerini karşılayamaması durumudur (Loo vd., 2013: 730). Hizmet hatası, hizmet ile ilgili beklenti ve algılardaki uyumsuzluk sonucu oluşmaktadır (Türkoğlu, 2007: 5).

Müşteri memnuniyetsizliğinin en önemli nedenlerinden biri olarak yaşanan hizmet hataları gösterilebilir (Olçay ve Özekici, 2015: 1255). Müşterilerin memnuniyetsizlik yaşamasına ve buna bağlı şikâyete neden olan birçok hata türü vardır. Hata türü uygun hizmet hatası telafi stratejisinin belirlenebilmesi ve etkili şikâyet yönetim süreci yaşanması için önemli bir konudur (Swanson ve Hsu, 2009: 188). Hizmet hatası türleriyle ilgili farklı yazarlara ait farklı sınıflandırmalara rastlanmaktadır. Turizm sektöründeki hizmet hatası türleri Bitner (1990), Zulhan vd. (2013) ve Hoffman vd. (1995)'e göre temel hizmet hataları, müşteri istek ve beklentilerinin karşılanamaması durumunda ortaya çıkan hatalar ve çalışan davranışlarından kaynaklanan hatalar olarak tanımlanmaktadır. Yang ve Mattila (2012)'ya göre farklı başlıklarda ele alınsa da genellikle hizmet hataları; temel hizmetlerle ilgili hatalar ve hizmet sunumu ile ilgili hatalar olarak sınıflandırılmıştır.

Otellerde müşteriler tarafından yapılan şikâyetler ile ilgili çalışmalar (Kılıç ve Ok, 2012; Emir vd., 2010 vb.) değerlendirildiğinde en çok yaşanan hizmet hataları arasında hizmet sunumu, rezervasyon işlemleri, çalışan davranışları, bilgilendirme konusundaki eksiklikler, hesaplarla ilgili hatalar, işletme politikası ve prosedürler ile ilgili hatalar yer almaktadır.

Giritlioğlu ve Olçay (2014)'a göre otellerde müşterilerin şikâyetçi olduğu konular ile ilgili çalışmalara göre en çok otelde ön büro, kat hizmetleri ve yiyecek içecek

departmanlarından şikâyetçi olunmaktadır. Ön büro hizmetleri kapsamında; çalışanların müşteriyle olan iletişimi, çalışanların görünümü, çalışanlarının alan bilgisi, şikâyetlerine çalışanların yaklaşımı, kat hizmetleri kapsamında; temizlik, oda tasarım ve dekorasyonu, düzen ve kat hizmetleri personelinin davranışları ile ilgili konularda yiyecek ve içecek departmanı kapsamında; servis hızı, temizlik, servis elemanlarının yaklaşımları ve restoranın fiziksel görünümü ile ilgili hatalar (Öztürk, 2005: 132; Tayfun ve Kara, 2007: 274; Ekiz vd., 2012) yer almaktadır. Bu konuda Olcay ve Sürme (2014) tarafından yapılan çalışmada şikâyet konuları oda temizliği ve rahatlığı, çalışan hizmetleri, restoran hizmetleri ve genel hizmetler olarak gruplandırılmıştır. Çalışmaya göre en çok genel hizmetlerle (ulaşılabilirlik, internet vb.) ilgili memnuniyetsizliğin yaşandığı sırayla yiyecek içecek hizmetleri, oda temizliği, konforu, gürültü ve son olarak çalışan hizmetleri şeklinde olmuştur. Sujithamrak ve Lam (2005)'a göre otellerde hizmet hataları ve buna bağlı şikâyetlerinin yaşanmasının en önemli nedenleri arasında; hizmetin soyut olması, üretim ve tüketiminin aynı anda yapılması, hizmeti deneyim öncesi deneme fırsatı olmaması, çalışan davranışlarının hizmet kalitesi algısında etkili olması yer almaktadır.

Şikâyet kavramı müşteri beklentilerinin karşılanmaması durumunda ilgili kişi ya da birimlere gösterilen tepki ya da memnuniyetsizliğe neden olan hizmet hatasının ilgili birimlere bildirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Lapre ve Tsikriktsis, 2006: 352; Barlow ve Moller, 2009; Schoefer ve Ennew, 2005: 262; Burucuoğlu, 2011: 2). Şikâyet davranışları değişiklik gösterebilmektedir. Müşteri tepkisizde kalabilir, olumsuz söylemde bulunma veya şikâyet etme şeklinde tepki verme davranışı gösterebilir (Odabaşı, 2006: 174). Scanlan ve McPhail (2000)'e göre memnuniyetsizlik yaşayan müşterilerin %5 gibi çok küçük bir kısmı şikâyetçi olmaktadır. Barış (2008)'a göre müşteriler; hatanın önemsiz olduğunu düşünmeleri, ürün fiyatının düşük olması, müşteri için önem seviyesinin düşük olması, şikâyet eyleminin maliyetli olduğunu düşünmesi, şikâyetin çözüme kavuşturulmayacağı inancı, şikâyetin zaman kaybı olarak görülmesi, hatanın azda olsa kendinden kaynaklı olduğunu düşünmesi, nasıl şikâyet edileceğinin bilinmemesi vb. nedenlerle memnuniyetsizliğini şikâyet eylemine dönüştürebilmektedir (Aksatan, 2010: 41; Türkoğlu, 2007: 18).

Şikâyetler, işletmelerin aleyhine olan durumlar gibi düşünülse de işletmeler için fırsat olarak değerlendirilmesi gerekir. İşletmeler için şikâyetler, o an için küçük gibi görünmesine rağmen ileride işletmenin daha büyük sıkıntılar yaşanmasına neden olabilecek olan sorunların sinyalcisi olabilmektedir (Kozak, 2007: 139-140). Bununla birlikte şikâyetler işletmeler açısından önemli bir iletişim aracı olarak değerlendirilebilir. Yani şikâyetler, işletmenin sunduğu hizmete yönelik hızlı ve maliyetsiz şekilde müşteri görüşlerini alarak, buna uygun hizmet sunumu şansı sunan bir nevi geri dönüş sistemidir (Fisk, 2010: 305). İşletmeler için şikâyetler, memnuniyetsizliğe neden olan hataların tespit edilerek tekrar aynı sorunların yaşanmaması için tedbirler alınabilmesini sağlar (Aymankuy, 2011: 220-221). Yani başarılı hizmet telafisi işletmenin eksikliklerinin gidererek ürünün geliştirmesini ve hizmet kalitesinin artırılmasını sağlar (Mutlu, 2011: 24). Böylece müşteri memnuniyeti buna bağlı olarak müşteri sadakati sağlanabilir ve müşterilerin ileriye dönük davranışsal niyetleri olumlu yönde etkilenebilir (Cengiz, 2007: 123; Mutlu, 2011: 21; Unur, vd., 2010: 395).

2. Hizmet Hatası Telafi Stratejileri

Hizmet telafisi, yaşanan hizmet hatasının düzeltilmesi adına işletme tarafından gerçekleştirilen çabalar bütünüdür (Suh vd., 2013: 192; Kwon ve Jang, 2012: 1235; Allen, 2014: 7). Alexander (2002)'a göre hizmet telafisi, şikâyete yönelik işletme tarafından müşteri memnuniyetini tekrar sağlamak için müşteriye verilen bir nevi geri dönüşür. Hizmet hatasının telafisi müşteri memnuniyeti sağlamada oldukça önemlidir (Murphy vd., 2015: 307). Maxham ve Netemeyer (2002)'e göre başarılı hizmet telafisi, müşteri memnuniyetini, müşteri sadakatini ve müşterinin davranışsal niyetlerini pozitif yönde etkileyebilmektedir.

Hizmet hatası yaşanmış olsa bile işletme tepkileri müşteri memnuniyetsizliğini gidermede etkili olabilmektedir (Murphy vd., 2015: 307). Va'zquez-Casielles vd., (2012)'ne göre başarılı hizmet hatası telafisinin; işletmeye müşteri memnuniyeti sağlama, güven, sadakat sağlama, müşterinin davranışsal niyetlerini olumlu yönde etkileme, müşteride yüksek kalite algısı yaratma, işletmeyle ilgili olumlu kurumsal imaj algısı oluşturma, işletmenin rekabet edilebilirliğini artırma, yeni müşteri elde etme ve işletme karlılığını artırma gibi birçok faydası bulunmaktadır. Bu bağlamda işletmelerin müşteri memnuniyetsizliğini gidermek için hizmet hatalarının telafisine yönelik uygun telafi stratejileri belirlemeleri gerekmektedir.

Hizmet hatası telafi stratejileri ile ilgili yapılan çalışmalar (Boshoff, 2005; Ekiz ve Arasli, 2007; Goodwin ve Ross, 1989; Karatepe ve Ekiz, 2004 vb.) incelendiğinde önemle üzerinde durulan stratejilerin sırasıyla tazminat, hız, özür, açıklama ve iletişim olduğu görülmektedir (Park ve Park, 2016:236).

Hız (Promptness) Hizmet Hatası Telafi Stratejisi: Hız telafi stratejisi, literatürde dakiklik stratejisi olarak ta isimlendirilmekte olup hizmet hatası nedeniyle yapılan şikâyetlere işletmenin verdiği tepki hızını ifade etmektedir (Mutlu, 2011: 62).

Hız hem hizmet telafisi hem de hizmet kalitesi literatüründe önem verilen bir konudur. Örneğin Taylor (1994) tarafından yapılan çalışmada hava yolu işletmelerinde yaşanan gecikmelerin müşterilerin hizmet kalitesi algılarını olumsuz yönde etkilediği vurgulanmaktadır. Johnston (2001); Davidow (2000) vb. çalışmalarda şikâyetlere hızlı tepki verilmesinin hizmet telafisi memnuniyetinde etkili olduğu vurgulanmaktadır. Wirtz ve Mattila (2004)'ya göre telafinin hızlı yapılması, verimlilik göstergesi olup müşterilerin işletmeyle ilgili kalite algılarını olumlu yönde etkilemektedir.

Özür (Apology) Hizmet Hatası Telafi Stratejisi: Özür telafi stratejisi Davidow (2000)'a göre bir tür manevi tazminat niteliğindedir. Özür, müşteri memnuniyetsizliğini gidermek ve hatayı telafi etmek üzere müşteriye samimi şekilde yaşanan hizmet hatasından dolayı üzgün olduğunun ifade edilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Özür, tüm sorumluluğun alınması ve ilgili kişilerden affedilmenin istenmesi olarak tanımlanmaktadır (Ramos, 2014: 15.)

Özür stratejisinin, çalışmalarda genellikle en etkili telafi stratejisi olduğu ve içten bir özür müşterinin işletme tarafından anlaşıldığını, işletmenin eksikliğini kabullendiği hissi yarattığı vurgulanmaktadır (Cengiz vd., 2015: 90).

Açıklama (Explanation) Hizmet Hatası Telafi Stratejisi: Yavaş vd., (2004)' ne göre açıklama, konuşma yoluyla hatanın telafi edilmesi ve müşteriye işletmenin problemin farkında olduğunu hissettirmesi açısından en etkili telafi stratejisi olup açıklama yapılmazsa hizmet hatasının telafisi mümkün olmayabilmektedir. Açıklama telafi stratejisi Davidow (2003)'a göre işletmenin müşterisine şikâyet konusu ve çözümü konusunda açıklama yapmadaki istekliliğini ifade etmekte olup müşteri memnuniyetini etkileyebilmektedir.

İletişim (Communication) Hizmet Hatası Telafi Stratejileri: İşletme ve müşteri arasındaki iletişim oldukça önemli bir konudur. Literatürde empati strateji olarak ta ifade edilen iletişim telafi stratejisi, şikâyet eden müşteri ile işletmede şikâyet ile ilgilenen görevliler arasında oluşan etkileşimi ifade etmektedir (Davidow, 2003: 232; Park ve Park, 2016: 237).

Tazminat (Redress) Hizmet Hatası Telafi Stratejisi: Telafi stratejileri içerisinde en çok üzerinde durulan stratejilerden biri olan tazminat, müşterinin yaşadığı zararın maddi olarak giderilmesini ifade etmektedir (Tax, vd., 1998; Türkoğlu, 2007:26). Tazminat stratejisi geri ödeme, ücretsiz hediye ya da indirim içerebilmektedir (Park ve Park, 2016:236).

McCullough vd., (2000)'ne göre tazminat stratejisi müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Bununla yanı sıra yüksek seviyede tazminat stratejisinin kullanımı müşterilerde yüksek seviyede telafi memnuniyeti sağlayabilmektedir. Warden vd., (2008)'a göre

hizmet ile ilgili hatalarda etkili olup müşteriler tarafından en çok beklenen telafi türlerinden biridir.

3. Hizmet Kalitesi ve Hizmet Hatası Telafisi İlişkisi

Hizmet kalitesi Parasuraman vd., (1988)'ne göre ise müşterilere işletmeler tarafından sunulan hizmetin ihtiyaçları karşılayabilmesidir (Akdu, 2014: 49). Bu doğrultuda hizmet kalitesi, hizmete yönelik deneyim öncesi beklentiler ile deneyim sonrası gerçekleşen performans arasındaki farklılık oranı olarak ifade edilebilir (Olçay ve Özekici, 2015: 1254). Hizmet kalitesinin artırılması, hizmet sunumunda eksikliklerin belirlenerek giderilmesini sağlamakla birlikte, müşteri memnuniyeti, müşteri güveni ve müşteri sadakati sağlama, maliyet düşürme ve işletme karlılığını artırma, rekabet avantajı sağlama, sürekli iyileşme, olumlu kurumsal imaj algısı oluşturma ve müşterilerin olumlu söylemde bulunmasını sağlama gibi işletmelere olumlu katkılar sunabilmektedir (Riscinto-Kozub, 2008: 36; Koç vd., 2014: 24; Zaibaf vd., 2013). Hizmet kalitesinin ölçümü Chang vd., (2002)'ne göre kalite kavramının soyut olması ve kişiye göre değişebilmesinden dolayı zor bir konudur. Literatür değerlendirildiği zaman kalite değerlendirmelerinin daha çok müşteri bazlı yapıldığı ve farklı hizmet kalitesi ölçüm modellerinin önerildiği görülmektedir (Kılıç ve Eleren 2010: 122). Parasuraman vd., (1985) tarafından geliştirilen SERVQUAL Modeli, en çok kabul gören hizmet kalitesi ölçüm modeli olup bir hizmet sektörü olan turizmde de sıkça kullanılmaktadır. Modelde fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati şeklinde beş boyut yer almaktadır (Erogluer, 2013: 33; Kılıç vd., 2013: 822).

Fiziksel Özellikler (Tangibles): Hizmet sunumunda işletme tarafından kullanılan araç gereç, bina ve bunun yanı sıra çalışanların görünümünü ifade etmektedir.

Güvenirlilik (Reliability): Müşteriye işletme tarafından vaat edilen hizmetin söz verildiği şekilde yerine getirilmesini ifade etmektedir.

Heveslilik (Responsiveness): İşletmenin müşterisine yardımcı olma konusundaki istekliliğini ve hızlı hizmet sunma konusundaki istekliliğini ifade etmektedir.

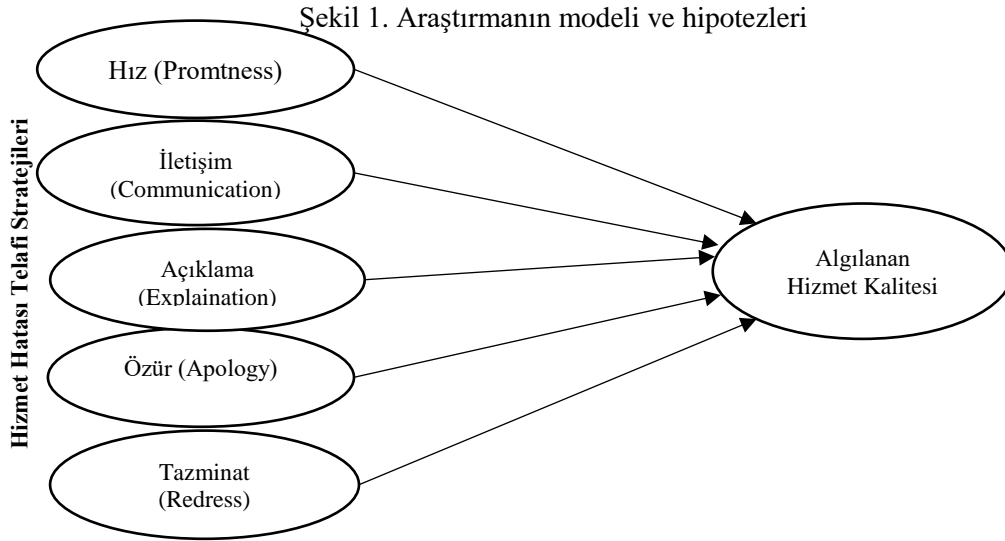
Güven (Assurance): İşletme çalışanlarının donanımlı, kibar olmalarını ve müşteri güveni kazanmadaki beceriyi ifade etmektedir.

Empati (Empathy): İşletme çalışanlarının müşterileri kendilerini onların yerine koyarak onları anlama ve bireysel olarak ilgilenme becerisini ifade etmektedir (Eleren 2009: 402).

Şikâyet yönetimi bağlamında, müşteri memnuniyetsizliği olumsuz kalite algısı oluşması nedeniyle daha çok doğrudan şikâyetten ziyade müşterinin çevresine işletmeyle ilgili olumsuz söylemde bulunması şeklinde sonuçlanmakta olup işletmenin şikâyetlere verdiği tepkilerin bu kapsamda uyguladıkları stratejilerin müşterinin hizmet kalitesi algısını etkilediği söylenebilir (Kim vd., 2003: 352). Riscinto-Kozub (2008)'a göre hizmet telafisine yönelik işletme yaklaşımı müşterinin hizmetle ilgili kalite algısını etkileyebilmektedir. Gil vd., (2006); Ok (2011); Mccollough (1995); Kılıç vd., (2013) vb. çalışmalarda ise işletmenin hizmet hatası telafisine yönelik tepkisinin müşterinin hizmet kalite algısını etkileyebildiği vurgulanmaktadır. İşletme tarafından başarılı telafi yapılmışsa müşterinin hizmet kalitesi algısı da olumlu yönde olabilmektedir.

4. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışma, turizm sektöründe yer alan 5 yıldızlı konaklama işletmelerinden hizmet satın alan müşterilerin hizmet deneyimleri sırasında yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara işletme tarafından verilen tepkilerin yani hizmet hatası telafi stratejilerinin müşterilerin algıladığı hizmet kalitesine etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın modeli hizmet hatası telafi stratejileri ve algılanan hizmet kalitesi değişkenlerine odaklanılarak kurulmuştur. Araştırma modeli ve modele ilişkin hipotezler şekil 1'de yer almaktadır.

Algılanan hizmet hatası telifi, yaşanan hizmet hatasının telifi edilmesine yönelik işletmeler tarafından kullanılan stratejilerin yer aldığı 'Hız', 'İletişim', 'Açıklama', 'Özür', ve 'Tazminat' olmak üzere 5 boyutta ele alınmıştır. Bu kapsamda belirlenen araştırmanın hipotezleri aşağıda yer almaktadır.

H₁: Hizmet hatası telifi stratejilerinden hız boyutu, algılanan hizmet kalitesini pozitif yönde etkiler.

H₂: Hizmet hatası telifi stratejilerinden iletişim boyutu, algılanan hizmet kalitesini pozitif yönde etkiler.

H₃: Hizmet hatası telifi stratejilerinden açıklama boyutu, algılanan hizmet kalitesini pozitif yönde etkiler.

H₄: Hizmet hatası telifi stratejilerinden özür boyutu, algılanan hizmet kalitesini pozitif yönde etkiler.

H₅: Hizmet hatası telifi stratejilerinden tazminat boyutu, algılanan hizmet kalitesini pozitif yönde etkiler.

5. Araştırmanın Yöntemi

Türkiye'de beş yıldızlı otel deneyimi yaşayan ve bu süreçte hizmet hatası yaşamış ve şikâyet eylemine dönüştürmüş kişilere ve bu konuyla ilgili istatistiklere ulaşamamaktadır. Bu durum araştırmayı kısıtlayan önemli bir etkidir. Verilerin daha hızlı ve kolay toplanabileceği düşüncesiyle il bazında sınırlandırma tercih edilmiştir. Bu kapsamda turistik faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı, her yıl yaklaşık 10-13 milyon yerli ve yabancı turist ağırlayan ve bu özelliğiyle turizmin başkenti olarak ün kazanan Antalya ili tercih edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın evrenini Antalya ilinde bulunan beş yıldızlı otel işletmelerinden hizmet alan ve hatalı hizmet sunumundan şikâyetçi olan ziyaretçiler oluşturmaktadır. Antalya ilindeki bütün otellerin değil de sadece beş yıldızlı olan otel hizmeti satın alan müşterilerin çalışmaya dahil edilmesinin nedeni ise en yüksek kalitede hizmet sunulmasına rağmen hataların yaşanılmasının mümkün olduğu fikri olup beş yıldızlı otellerin yüksek standartlarda hizmet sunduğu varsayılmıştır. Olasılık (tesadüfi) örnekleme yöntemlerinin kullanılmadığı yani evrenin tam olarak bilinmediği veya tam olarak tahmin edilemediği bilimsel çalışmalarda, araştırmacının kendi tecrübe ve bireysel görüşlerini kullanarak katılımcıları belirlemesine dayalı olasılıklı olmayan (tesadüfi olmayan) örnekleme yöntemleri kullanılabilir. Bu kapsamda verilerin evrenden hızlı, kolay ve maliyetsiz olarak toplanmasını sağlayan, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada, örneklem sayısının belirlenmesinde araştırmacılar tarafından sıkça tercih edilen $[n = \pi (1 - \pi) / (e/Z)^2]$ örneklem sayısı

belirleme formülü kullanılmıştır. Standart hata (e) 0.05, standart sapma (Z) 0.95 güven aralığı olarak belirlenmiştir. π ve $(1-\pi)$ 'nin hesaplanmasında en yüksek varyans değeri olarak 0,5 kabul edilmiştir. Bu işlem sonucunda 384 değeri elde edilmiştir. Ama bu çalışmada hata payını azaltmak adına örneklem sayısı 500 kişi olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda 2016 yılı Haziran ve Eylül ayları arasında veri toplanmıştır.

Çalışmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket iki farklı ölçeğin birleştirilmesi ve Türkçeye uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Anket formu toplam dört bölüm halinde tasarlanmış olup toplam 42 sorudan oluşmaktadır. Hizmet hatası telafi ölçeği, mevcut literatürde en sık kullanılan ve Davidow (2000) tarafından geliştirilen ölçek temel alınarak geliştirilmiştir. Ölçekteki sorular asıl ölçeğe sadık kalmak koşuluyla yeniden düzenlemiş konuyla ilgili çalışmaları bulunan, Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde çalışan akademisyenlerin görüşleri alınarak Türkçeye uyarlanmıştır. Algılanan hizmet kalitesini ölçmek amacıyla ise birçok araştırma tarafından temel alınan ve Parasuraman ve arkadaşları tarafından (1988) geliştirilen servqual (service quality) hizmet kalitesi ölçeği kullanılmıştır.

6. Bulgular

6.1. Tanımlayıcı Bulgular

Bu bölümde katılımcılara ait demografik veriler ile katılımcıların yaşadığı şikâyetlerin sebebinin ne olduğu ve bu şikâyetleri ilgili işletmenin yetkililerine nasıl bildirdikleri tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara ait tanımlayıcı bilgiler

Değişken		n	%
Cinsiyet	Erkek	294	59,3
	Kadın	202	40,7
Yaş	18-28	119	24,0
	29-39	194	39,1
	40-50	131	26,4
	51-61	38	7,7
	62 ve üzeri	14	2,8
	Aylık Geliriniz	1500 TL altı	67
1501-3000 TL		256	51,6
3001-4500 TL		145	29,2
4501 ve üzeri		28	5,6
Medeni Durum	Evli	252	50,8
	Bekâr	224	49,2
Eğitim Düzeyi	İlkokul	30	6,0
	Ortaokul	56	11,3
	Lise	165	33,3
	Ön Lisans	89	17,9
	Lisans	141	28,4
	Yüksek Lisans	11	2,2
	Doktora	4	,8

Tablo 3 katılımcılara ait tanımlayıcı bilgileri içermektedir. Tablo incelendiğinde en çok erkek katılımcının (% 59,3) araştırmaya katıldığı görülmektedir. Bununla birlikte yaş aralığına göre en çok 29-39 yaş aralığındaki (% 39,1) katılımcının, gelir durumuna göre en çok 1501-3000 TL (%51,6) gelire sahip katılımcının, medeni duruma göre en çok evli (% 50,8) katılımcının ve eğitim düzeyine göre ise en çok lise mezunu (% 33,3) katılımcının araştırmaya katıldığı görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların hizmet aldıkları otelde yaşadığı şikâyet konuları

Şikâyet Sebebi	n	%
Odalarla ilgili eksiklik/arıza.	153	30,8
Hizmet sunumu ve kalitesiyle ilgili problemler	69	13,9
Fiziksel yetersizlikler (Otopark, havuz kapasitesi, hamam-sauna kapasitesi)	65	13,1
Genel temizlik ve hijyen problemleri	57	11,5
Giriş (C/in) – Çıkış (C/Out) Problemleri	46	9,3
Çalışanların temizlik ve hijyen problemleri.	22	4,4
Güvenlik problemleri	22	4,4
Ön büro/Resepsiyon ile ilgili problemler.	21	4,2
Çalışanların tavır ve davranışları	21	4,2
Diğer	20	4,0
Toplam	496	100,0

Tablo 1 katılımcıların hizmet aldıkları otelde yaşadığı ve şikâyet etmelerine neden olan konuları göstermektedir. Tablo incelendiğinde katılımcıların en çok %30,8 (153 kişi) gibi büyük bir oranla odalardaki eksiklik ve arızalardan şikâyetçi olduğu, bunu % 13,9 (69 kişi) ile hizmet sunumu ve kalitesiyle ilgili problemlerden kaynaklı şikâyetlerin ve % 11,5 (57 kişi) gibi bir oranla genel temizlik ve hijyen problemleri ile ilgili yapılan şikâyetlerin takip ettiği görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların şikâyetlerini yetkililere bildirme şekli

Şikâyet Bildirme Şekli	n	%
Yüz yüze	271	54,6
Sikayet Yorum Siteleri	77	15,5
Eposta	70	14,2
Sosyal Medya	55	11,1
Sikayet Kutusu	22	4,4
Diğer	1	,2
Toplam	496	100,0

Tablo 2 katılımcıların hizmet aldıkları otelde yaşadığı şikâyet konularını yetkililere bildirme şeklini göstermektedir. Tablo incelendiğinde katılımcıların % 54,6'sı (271 kişi) gibi yüksek çoğunluğunun en çok yüz yüze şikâyet şeklini seçtikleri görülmektedir. Yüz yüze şikâyet şeklini ise sırasıyla % 15,5 (77 Kişi) ile şikâyet/yorum sitelerinin, % 14,2 (70 kişi) ile e-posta yoluyla şikâyetlerin ve %11,1 (55) kişi ile sosyal medya yoluyla şikâyet şekli takip etmektedir.

6.2. Güvenilirlik ve Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçeğin güvenilirliğinin test edilmesi için Alfa Modeli (Cronbach Alpha Coefficient) kullanılmıştır.

Tablo 4. Güvenilirlik analizi sonucu

Cronbach's Alpha	N
0.975	35

Ankette yer alan hizmet hatası telafi stratejisi ve hizmet kalitesi ölçeklerine ilişkin toplam 35 soruya yönelik genel güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha değeri 0,975 olarak tespit edilmiştir. Analiz dahilinde soru silindiği takdirde Cronbach's Alpha değerinin yükselmediği dolayısıyla herhangi bir sorunun silinmesine gerek olmadığı görülmektedir. Elde edilen Cronbach's Alpha değeri ($1,00 \geq 0,975 \geq 0,80$) doğrultusunda anketin tamamının yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Boyutlar bazında açımlayıcı faktör analizi sonuçları

Boyut	Güvenilirlik	KMO	Barlett Testi X^2	Anlamlılık	Özdeğer > 1	% Varyans	% Kümülatif
Hız	0,893	0,732	895,101	$p < 0,000$	2,471	82,381	82,381
İletişim	0,822	0,704	551,283	$p < 0,000$	2,214	73,797	73,797
Açıklama	0,841	0,702	649,2963	$p < 0,000$	2,292	76,385	76,385
Özür	0,856	0,734	687,372	$p < 0,000$	2,328	77,601	77,601
Tazminat	0,895	0,741	933,776	$p < 0,000$	2,499	83,300	83,300

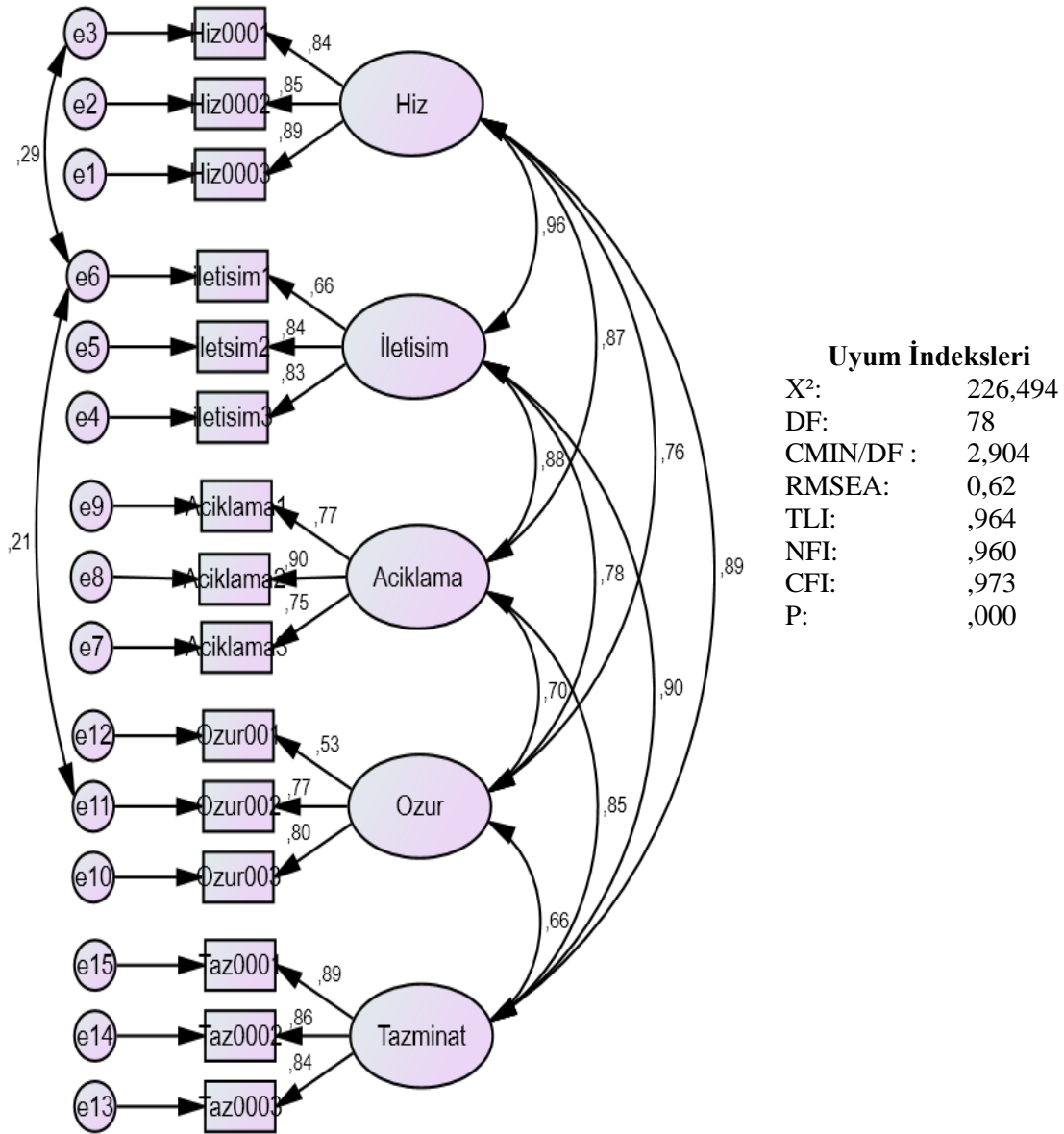
Tablo 5, boyutlar bazında açımlayıcı faktör analizi sonuçlarını göstermektedir. Hizmet hatası telafi stratejilerine öncelikle ayrı ayrı güvenilirlik analizi uygulanmış olup amaç hatalı soruların boyutlar bazında ayıklanmasını sağlamaktır. Tabloda yer alan Cronbach's Alpha değerleri her bir boyutun hatalardan ayıklanmış sorularının yer aldığı son değerleridir. Tablo 5 incelendiğinde 5 boyut için de KMO değerlerinin faktörleşmeye uygun olduğu, Öz değerlerinin 1'den büyük olduğu söylenebilir. Her bir boyuta ait toplam varyansın açıklama oranı ise tablonun kümülatif sütununda görülmektedir.

6.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) (Confirmatory Factor Analysis: CFA), ölçme modellerini geliştirilmesinde sık kullanılan ve önemli kolaylıklar sağlayan bir analiz yöntemidir. Genellikle ölçek geliştirme ve geçerlilik analizlerinde kullanılmakta veya önceden belirlenmiş bir yapının doğrulanmasını amaçlamaktadır. DFA, Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) (Explanatory Factor Analysis: EFA) ile belirlenen faktörlerin, hipotez ile belirlenen faktör yapılarına uygunluğunu test etmek üzere yararlanılan faktör analizidir.

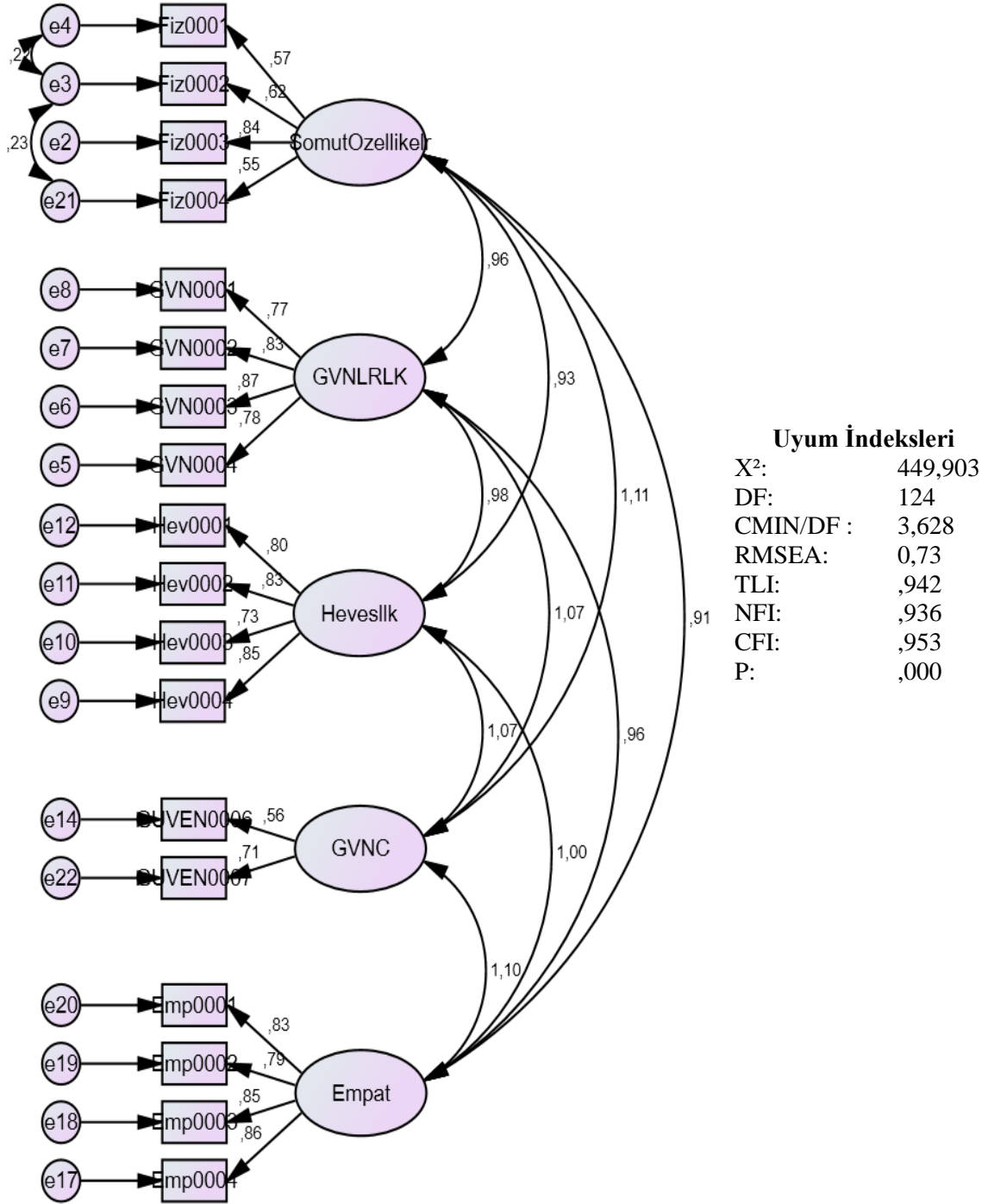
AFA, hangi değişken gruplarının hangi faktör ile yüksek düzeyde ilişkili olduğunu test etmek için kullanılırken, belirlenen k sayıda faktöre katkıda bulunan değişken gruplarının bu faktörler ile yeterince temsil edilip edilmediğinin belirlenmesi için DFA'dan faydalanılır (Aytaç ve Öngen, 2012, s. 16; Akdu, 2014: 90). DFA'da en çok kullanılan uyum indeksleri arasında; ki- kare, karşılaştırmalı, mutlak, açıklanan varyans oranı, koruyucu artık temelli model karşılaştırma uyum indeksleri yer almaktadır (Şimşek, 2007: 14; Meydan ve Şeşen, 2015: 38). Sağlamak için modifikasyon yapılmış olup model 2'ye ilişkin sonuçlar Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Hizmet hatası telafi ölçeğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Şekil 2 hizmet hatası telafi ölçeğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarını göstermektedir. Bu kapsamda öncelikle model test edilmiş ve modifikasyon neticesinde elde edilen en iyi uyum değerlerinin sonuçları şekil 2’de sunulmuştur. Bu kapsamda CMIN/DF (χ^2 :df): 2,904 P: 0,000, TLI: 0,964, NFI: 0,960, CFI:0,973 ve RMSEA:0,062 olmak üzere bu değerlerin modelin uyumu için kabul edilebilir olduğu görülmektedir. Sonuç olarak elde edilen bu uyum indeksleri doğrultusunda modelin iyi bir uyuma sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 3. Hizmet kalitesi ölçeğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Hizmet kalitesi ölçeğine ilişkin oluşturulan model 1'e ait doğrulayıcı faktör analizinde modelin uyum indeksi sonuçlarına bakıldığında CMIN/DF (χ^2 :df): 4,263 (686,289/161), P: 0,000, TLI: 0,916, NFI: 0,909, CFI:0,928 ve RMSEA:0,081 olarak ortaya çıkmıştır. Bu değerlerden birçoğu modelin uyumu için kabul edilebilirken RMSEA değerinin 0,80'in altında olması beklenmektedir. Elde edilen tüm standardize edilmiş regresyon değerlerinin 1'in altında olması gerekmektedir. Standardize edilmiş regresyon değerleri her bir maddenin (gözlenen

değişkenin) kendi gizil değişkeninin ne kadar iyi bir temsilcisi olduğuna ilişkin fikir vermektedir.

Bu kapsamda 0,50 ile 1 arasındaki değerlerin kabul edilmesi çalışma kapsamında yapılacak diğer analizlerin daha doğru sonuçlar elde edebilmek için daha uygun olacağından standardize edilmiş standardize edilmiş regresyon değeri 0,498 olan hizmet kalitesi ölçeğinin, Güvence boyutuna ait GUVEN0005 numaralı soru ve standardize edilmiş regresyon değeri 0,500 olan yine Güvence boyutuna ait GUVEN0008 sorularının ölçekten çıkarılması uygun görülmüştür. Bu doğrultuda analizin devamında en iyi model uyumunu sağlamak için modifikasyon yapılmıştır. Sonuçlar aşağıda Şekil 3'te yer almaktadır.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda modelin iyileştirmesi için yapılan modifikasyon sonucu uyum değerleri ve standardize edilmiş regresyon değerleri şekil 5'te görülmektedir. Modelin uyum indeksi sonuçlarına bakıldığında CMIN/DF (χ^2 :df):3,628 (449,903/124), P: 0,000, TLI: 0,942, NFI: 0,936, CFI:0,953 ve RMSEA:0,73'tür. Sonuç olarak elde edilen bu uyum indeksleri modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu ortaya koymuştur.

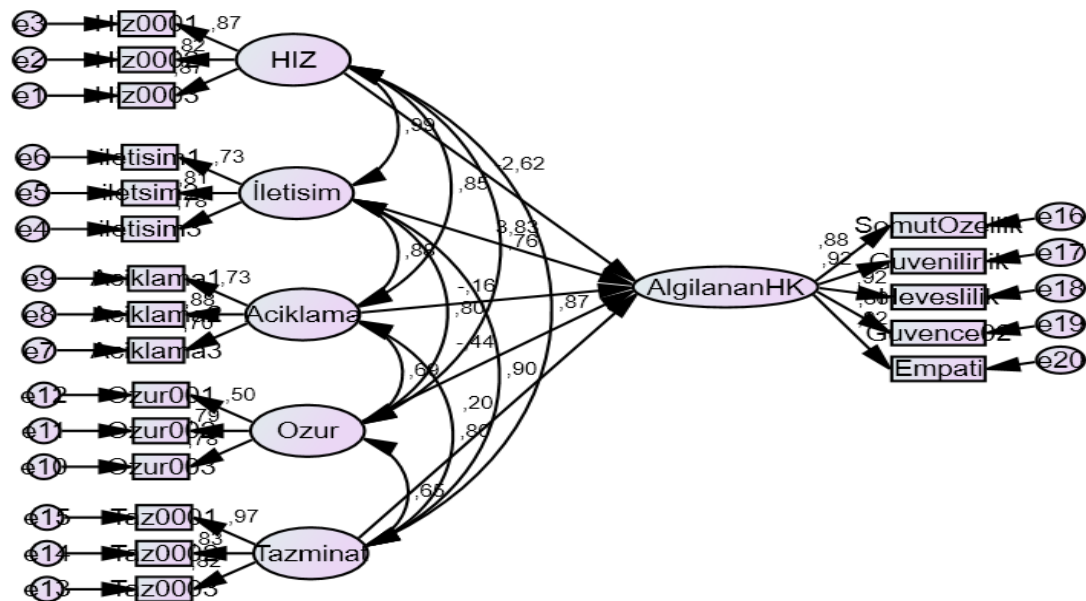
6.4. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Bulguları

Yapısal eşitlik modeli (YEM) gözlenen değişkenler (observed variables) ve gözlenemeyen değişkenler (unobserved variables) arasındaki nedensel ilişkilerin ve korelasyon ilişkilerinin bir arada bulunduğu modellerin test edilmesi için kullanılan istatistiksel bir teknik olup bağımlılık ilişkilerini tahmin etmek için, varyans, kovaryans analizleri, faktör analizi ve çoklu regresyon gibi analizlerin birleşmesiyle meydana gelen çok değişkenli bir yöntemdir (Dursun ve Kocagöz, 2010, s. 3; Akdu, 2014: 117).

Verilerin modeli destekleyip desteklemediğini değerlendirmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesi literatüründe kullanılan en yaygın yöntem, iki aşamalı yöntemdir. Analizlerde birinci aşama olarak önce ölçme modeli test edilerek modelde yer alan yapılara ait ölçümlerin ilgili yapıları doğru ölçüp ölçmediğine bakılır, ikinci aşamada ise yapısal modeller incelenir. Çünkü araştırmacının elinde doğru bir ölçüm yoksa yapıları ölçtüğünü varsaydığı ifadeler söz konusu yapıyı yeterince ölçmüyorsa, yapısal modeli analiz etmenin bir anlamı olmayacaktır (Dursun ve Kocagöz, 2010: 3; Akdu, 2014: 117).

Araştırmanın modeli algılanan hizmet hatası telafi boyutları (Hız, İletişim, Açıklama, Özür ve Tazminat) ile algılanan hizmet kalitesi (Somut Özellikler, Güvenilirlik, Heveslilik, Güvence, Empati) arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Araştırmanın modelini test etmek amacıyla yapılan YEM analizlerine ilişkin sonuçlar aşağıda yer almaktadır.

Şekil 4. Model 1- Araştırmanın hipotezlerine ilişkin yapısal eşitlik modeli sonuçları

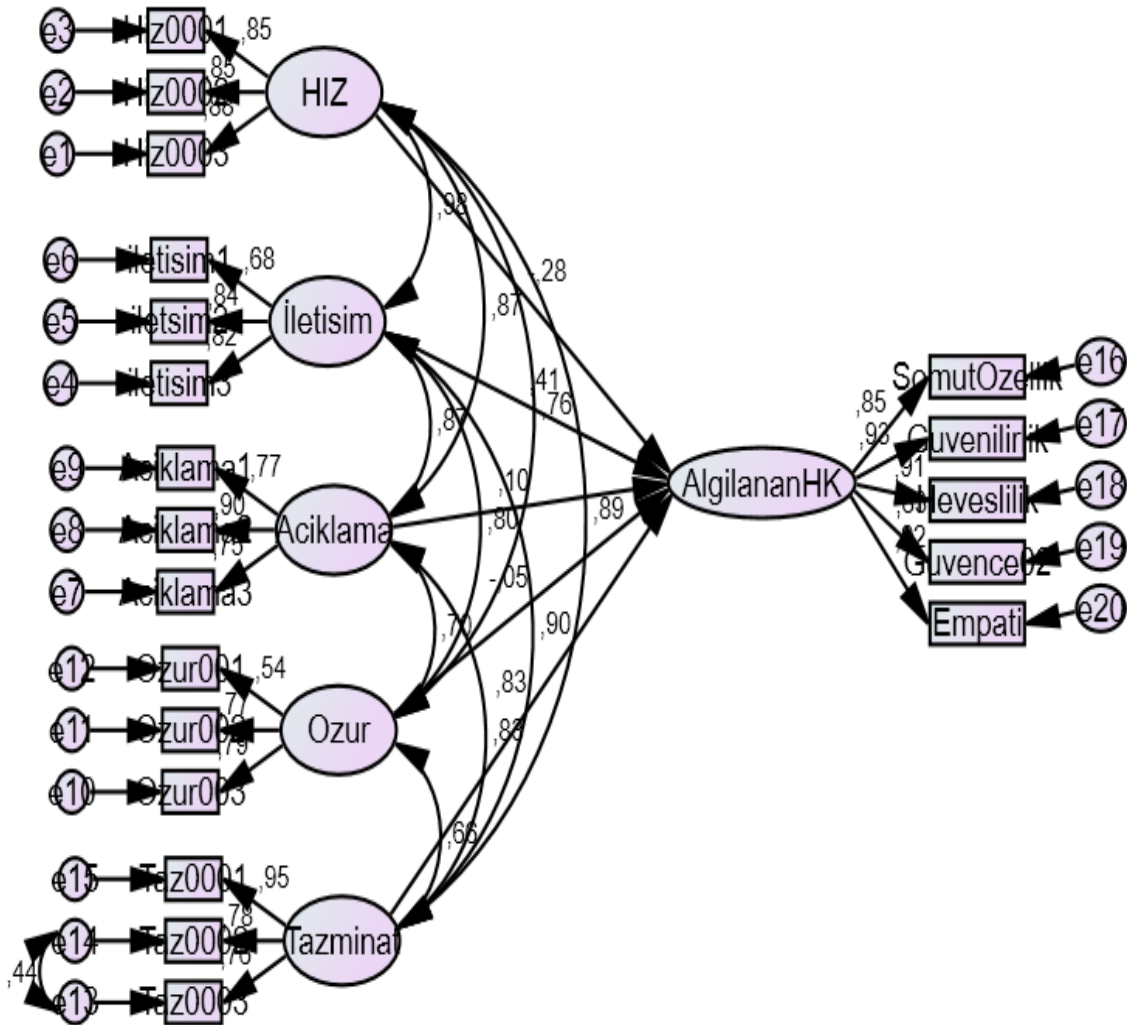

Tablo 6. Yapısal eşitlik modeli 1 uyum indeksleri

X ²	DF	CMIN/DF	RMSEA	TLI	NFI	CFI	P
673,972	157	4,293	0,82	0,933	0,929	0,945	0,000

Şekil 4 araştırmanın hipotezlerine ilişkin yapısal eşitlik modeli sonuçları göstermektedir. model 1'in Tablo 6'da verilen uyum indeksi sonuçlarına bakıldığında değerlerin CMIN/DF (χ^2 :df): 4,293 (673,972/157), P: 0,000, TLI: 0,933, NFI: 0,929, CFI:0,945 ve RMSEA:0,082 olarak çıktığı görülmektedir. Bu değerlerden NFI, CFI, TLI, CMIN/DF değerleri kabul edilebilir bir uyuma sahip iken RMSEA değeri modelin uyumu için kabul edilen değerden büyüktür. RMSEA değerinin 0,080'den düşük olması beklendiğinden modele ait en iyi uyumunu yakalamak için modifikasyon yapılmıştır. Sonuçlar aşağıda yer alan şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5: Model 2- araştırmanın hipotezlerine ilişkin yapısal eşitlik modeli sonuçları

Tablo 7. Yapısal eşitlik modeli 2 uyum indeksleri

X ²	DF	CMIN/DF	RMSEA	TLI	NFI	CFI	P
579,22	156	3,713	0,74	0,945	0,939	0,955	0,000

En iyi uyum için yapılan modifikasyon sonucunda, model 2'nin uyum indeksi sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır. Tablo 7 incelendiğinde değerlerin CMIN/DF (χ^2 :df): 3,713 (579,222/39), P: 0,000, TLI: 0,945, NFI: 0,939, CFI:0,955 ve RMSEA:0,074 olmak üzere düşük bir oranla değiştiği görülmektedir. Bu değerlerin genel olarak iyi bir uyuma sahip olduğu söylenebilir.

Modelin hipotezlerine ilişkin değerlendirme yapabilmek için regresyon yüklerini incelemek gerekmektedir. Regresyon yükleri aşağıda yer alan tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Yapısal eşitlik modeli regresyon yükleri

			Tahmin	S.E.	C.R.	P
Algılanan Hizmet Kalitesi	<---	HIZ	-,214	,209	-1,023	,306
Algılanan Hizmet Kalitesi	<---	İletişim	,358	,310	1,157	,247
Algılanan Hizmet Kalitesi	<---	Açıklama	,128	,064	2,004	,045
Algılanan Hizmet Kalitesi	<---	Özür	-,069	,077	-,903	,367
Algılanan Hizmet Kalitesi	<---	Tazminat	1,040	,100	10,430	***
Hız 0003	<---	HIZ	1,000			
Hız 0002	<---	HIZ	,896	,035	25,748	***
Hız 0001	<---	HIZ	,923	,035	26,025	***
İletişim 3	<---	İletişim	1,000			
İletişim 2	<---	İletişim	,928	,041	22,541	***
İletişim 1	<---	İletişim	,742	,044	16,801	***
Acıklama3	<---	Açıklama	1,000			
Acıklama2	<---	Açıklama	1,504	,075	20,123	***
Acıklama1	<---	Açıklama	1,019	,059	17,260	***
Özür 003	<---	Özür	1,000			
Özür 002	<---	Özür	1,441	,091	15,780	***
Özür 001	<---	Özür	,410	,037	11,108	***
Tazminat 0003	<---	Tazminat	1,000			
Tazminat 0002	<---	Tazminat	,868	,034	25,166	***
Tazminat 0001	<---	Tazminat	1,263	,053	23,997	***
Somut Özellik	<---	Algılanan Hizmet Kalitesi	1,000			
Güvenilirlik	<---	Algılanan Hizmet Kalitesi	1,119	,028	40,366	***
Heveslilik	<---	Algılanan Hizmet Kalitesi	1,000			
Güvence 02	<---	Algılanan Hizmet Kalitesi	,780	,027	29,010	***
Empati	<---	Algılanan Hizmet Kalitesi	1,141	,029	39,641	***

Tablo 8 incelendiğinde algılanan hizmet kalitesi ile hizmet hatası telafi stratejilerinden 'Açıklama' boyutu arasında anlamlılık seviyesinin 0,045 olduğu, dolayısıyla istatistiksel olarak $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Ayrıca algılanan hizmet kalitesi ile hizmet hatası telafi stratejilerinden 'Tazminat' boyutu arasında anlamlılık seviyesinin

0,000 olduğu, dolayısıyla istatistiksel olarak $p < 0,01$ anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Tablo 9. Yapısal eşitlik modeli, standardize edilmiş regresyon değerleri

			Tahmin
Algılanan Hizmet Kalitesi	<---	HIZ	-,278
Algılanan Hizmet Kalitesi	<---	İletişim	,406
Algılanan Hizmet Kalitesi	<---	Açıklama	,100
Algılanan Hizmet Kalitesi	<---	Özür	-,051
Algılanan Hizmet Kalitesi	<---	Tazminat	,827
Hız0003	<---	Hız	,882
Hız0002	<---	Hız	,846
Hız0001	<---	Hız	,850
iletişim3	<---	İletişim	,822
iletişim2	<---	İletişim	,836
iletişim1	<---	İletişim	,678
Açıklama3	<---	Açıklama	,745
Açıklama2	<---	Açıklama	,901
Açıklama1	<---	Açıklama	,774
Özür003	<---	Özür	,791
Özür002	<---	Özür	,775
Özür001	<---	Özür	,537
Tazminat0003	<---	Tazminat	,764
Tazminat0002	<---	Tazminat	,784
Tazminat0001	<---	Tazminat	,949
Somut Özellikler	<---	Algılanan Hizmet Kalitesi	,851
Güvenilirlik	<---	Algılanan Hizmet Kalitesi	,929
Heveslilik	<---	Algılanan Hizmet Kalitesi	,910
Güvence	<---	Algılanan Hizmet Kalitesi	,834
Empati	<---	Algılanan Hizmet Kalitesi	,925

Tablo 9 yapısal eşitlik modeline ilişkin standardize edilmiş regresyon sonuçlarını göstermektedir. Standartlaştırılmış yüklere ilişkin etki büyüklükleri dikkate alındığında, .10'dan düşük değerler küçük etkilere; .30 civarındaki değerler orta düzeyde etkilere; .50 ve üzerindeki değerler ise yüksek düzeydeki etkilere işaret etmektedir (Çakmak, 2013, s.58). Tablo incelendiğinde, daha önceki analizlerde aralarında istatistiksel olarak ilişki olduğu belirlenen 'Algılanan Hizmet Kalitesi' ile hizmet hatası telafi stratejilerinden 'Açıklama' boyutunun standardize edilmiş regresyon yükünün 0,100 olduğu ve aralarında pozitif yönde düşük düzeyli bir etkinin olduğu, bununla birlikte 'Algılanan Hizmet Kalitesi' ile hizmet hatası telafi stratejilerinden 'Tazminat' boyutunun standardize edilmiş regresyon yükünün 0,827 olduğu ve aralarında pozitif yönde yüksek düzeyde bir etkinin olduğu söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Küreselleşme ve teknolojinin sürekli gelişimi tüm sektörleri olduğu gibi turizm sektörünü de etkilemektedir. Bu gelişmeler, yenliğe ayak uyduran ve gelişimi takip eden işletmeler için avantaj olabilirken gelişmişliği takip edemeyen işletmeler için dezavantaj olabilmektedir. Öyle ki insanlar artık tatillerini planlarken gelişen teknolojiden son derece hızlı ve etkili bir şekilde faydalanabilmekte, tercih edeceği destinasyonlar ve işletmeler hakkında anında sınırsız bilgiye ulaşabilmektedirler. Topladığı veriler ışığında da tatil planlarını yapmaktadırlar. Burada önemli olan yoğun rekabet ortamında faaliyetlerine devam eden işletmelerin benzer hizmet sunan rakiplerinin önüne geçebilmeleri ve bunun için çaba göstermeleridir. Bu açıdan bakıldığında müşteri memnuniyetinin sağlanması son derece önemlidir. Müşteri memnuniyetinin sağlanması ise kaliteli hizmet sunumuyla mümkündür. Bu

kapsamda ise işletmelerin planlı bir süreçte memnuniyet ve kalite çalışmalarını yürütmeleri gerekmektedir. Bunun için müşterilerini dinlemeleri ve memnun olduğu ve/veya şikâyet ettiği konuları içeren çalışmaları arttırmalıdır. Olumsuz bir durum görünen şikâyetleri fırsata çevirmeli ve bu şikâyetleri işletme bünyesindeki olumsuz durumları düzeltebilmek için önemli bir veri olarak görmelidirler.

Bu çalışma hizmet sektörünün önemli elemanlarından olan otel işletmelerinde yaşanan şikâyet sürecinde işletmelerin verdiği tepkileri, şikâyeti telafi şekillerinin hizmet kalitesi üzerindeki etkilerini araştırmaya odaklanmıştır. Çalışma bulguları incelendiğinde, araştırmaya katılan örnek kitlede kadın (%40,7) ve erkek (%59,3) katılımcının oransal olarak birbirine yakın olduğu, çoğunluğun 29-39 (%39,1) yaş aralığında olduğu, aylık ortalama gelirleri 1501-3000 TL arasında olan katılımcıların yoğunluk gösterdiği (%51,6), evli (%50,8) ve bekar (%49,2) katılımcıların da oransal olarak birbirine yakın olduğu ve en çok lise (%33,3) ve lisans (%28,4) mezunlarının katılım gösterdiği görülmektedir.

Katılımcıların en çok şikâyet ettiği konuların başında odalarla ilgili eksiklikler ve arızalar (%30,8) gelmektedir. Bunu sırasıyla hizmet sunumu ve kalitesiyle ilgili şikâyetler (%13,9), fiziksel yetersizlikler (%13,1 / otopark, havuz kapasitesi vb. yetersizlikler) ile genel temizlik ve hijyen problemleriyle ilgili yaşanan şikâyetler takip etmektedir. Literatür incelendiğinde (Lee vd., 2013; Ngai vd., 2007; Olcay ve Sürme (2014)) sonuçların benzerlik gösterdiği görülmektedir. Katılımcıların şikâyetlerini bildirme şekillerine yönelik yapılan analizlerde en çok yüz yüze (%54,6) şikâyetin tercih edildiği görülmektedir. Literatür incelendiğinde benzer sonuçlara rastlamak mümkündür. Örneğin, Odabaşı (2006) ve Eşkinat (2009) tarafından yapılan farklı araştırmalarda yüz yüze yapılan şikâyetler ön plana çıkmaktadır. Bu durumun hizmetin stoklanamaz özelliğinde kaynaklı yani alındığı anda alındığı yerde tüketildiğinden hizmetle ilgili yaşanan aksaklığın anında tepkiyle ilgili yetkiliye bildirilmesi durumundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunu takiben teknolojik gelişmelerin ve internetin yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamasının etkisinin de araştırma bulgularına yansıtıldığı düşünülmektedir. Öyle ki katılımcıların şikâyet ve yorum siteleri (%15,5), sosyal medya (%11,1) ve elektronik postayla da (%14,2) şikâyetlerini ilgililere ilettiği görülmektedir.

Çalışmanın temelini, müşteri şikâyetleri doğrultusunda otel işletmelerinin bu şikâyetleri nasıl telafi ettiği ve telafi yöntemlerinin (stratejilerinin) müşterilerin algıladığı hizmet kalitesine etkisi oluşturmaktadır. Literatür incelendiğinde (Kılıç ve Ok, 2012; Herson, 2011; Ok, 2011; Gil vd., 2006; Türkoğlu, 2007; Unur vd., 2010; Park ve Park, 2016; Mccollough, 1995) benzer çalışmaların olduğu görülse de konunun genellikle müşteri memnuniyeti ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu araştırmanın model ve hipotezleriyle uyumlu çalışmalara ulaşılamamış olması literatür ile kıyaslanmanın ve tartışmanın yapılmasını önemli ölçüde kısıtlarken aynı zamanda bu araştırmanın mevcut literatüre olan özgün katkısını da ortaya çıkarmaktadır. Hizmet hatası telafi stratejilerinin özellikle boyutlar bazında hizmet kalitesi algısına olan etkilerinin incelendiği çalışmalar incelendiğinde (Ok, 2011; Kılıç ve Ok, 2012; Kılıç vd., 2013) ölçekte yer alan bir soruyla genel olarak hizmet hatasının telafi edilmesinin hizmet kalitesi algısını olan etkisinin incelendiği görülmektedir. Çalışma sonuçları da iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Gil vd., (2006) ve Mccollough (1995) tarafından yapılan araştırmalar da hizmet hatası telefî stratejileri ile hizmet kalitesi algısı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın modeli doğrultusunda toplam 5 adet hipotez yapısal eşitlik modeliyle test edilmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan bulgular incelenmiş ve bu hipotezlerden H_1 ($p = 0,306$ ve $R = -278$ / Hizmet hatası telafi stratejilerinden hız boyutu, algılanan hizmet kalitesini pozitif yönde etkiler.), H_2 ($p = 0,247$ ve $R = ,406$ / Hizmet hatası telafi stratejilerinden iletişim boyutu algılanan hizmet kalitesini pozitif yönde etkiler.) ve H_4 ($p = 0,367$ ve $R = -,051$ / Hizmet hatası telafi stratejilerinden özür boyutu, algılanan hizmet kalitesini pozitif yönde etkiler.) hipotezleri reddedilmiştir. Bu hipotezlerden H_3 ($p = 0,045$ ve $R = ,100$ / Hizmet hatası telafi stratejilerinden açıklama boyutu algılanan hizmet kalitesini pozitif yönde etkiler.) ve H_5 ($p = 0,000$ ve $R = ,827$ /

Hizmet hatası telafi stratejilerinden tazminat boyutu algılanan hizmet kalitesini pozitif yönde etkiler) hipotezleri kabul edilmiştir. Sonuçlar incelendiği zaman hizmet hatası telafi stratejilerinden açıklama boyutunun hizmet kalitesine düşük düzeyde de olsa olumlu etkisi olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda müşterilerin, şikâyetleriyle ilgili olarak işletmelerden bir açıklama beklentisinin olduğu söylenebilir. İşletmelerin, müşterilerin yaşadıkları problemle ilgili olarak cevapsız soru bırakılmamasının müşteri memnuniyeti ve dolayısıyla hizmet kalitesinde artış sağlayacağı düşüncesiyle bu konuya duyarlı olması önem arz etmektedir. Açıklama, her zaman müşteriyi tam olarak tatmin etme se de başka stratejilerle birlikte kullanılması etkisini arttıracaktır. Öyle ki, araştırma sonucunda ortaya çıkan bir diğer önemli bulgu da tazminat stratejisinin hizmet kalitesini yüksek düzeyde olumlu etkilediğidir. Buradan, müşterilerin mağduriyetlerinin telafi edilmesini beklediği söylenebilir. İnsanlar genel olarak, yoğun iş tempolarının arasında çok kısıtlı bir zaman diliminde ve çoğu insana göre yüksek bütçeyle tatil planları yapmaktadır.

Çeşitli araştırmalar, reklam kampanyaları, ağızdan ağıza iletişim, tavsiyeler, işletmeyle ilgili sosyal medya hesapları, yorumlar, şikâyetler vb. birçok veriyle satın alma sürecini tamamlayan tatilci, çoğunlukla hizmeti satın aldıktan sonra deneyimleyeceğinden kendilerine ayırdıkları tatil sürecini en verimli ve yüksek memnuniyetle geçirmek istemektedir. Dolayısıyla tüm yılın yorgunluğunu atıp fiziksel ve ruhsal rahatlamayı sağlayacağı bu kısıtlı sürede problem yaşamak istememektedir. İşletmelerin bu bakış açısıyla önleyici tedbirler alması elbette önemlidir. Fakat hizmet sektörü içinde insanı barındırdığından hatalı hizmet sunumu çoğu zaman kaçınılmazdır. Burada önemli olan otel işletmesinin yaklaşımıdır. Araştırma sonucu da göstermektedir ki otel müşterisi yaşadığı aksaklığa yönelik bir açıklama ve aksaklığın maddi olarak tazmin edilmesini beklemektedir. Otel işletmelerinin sorun yaşayan müşterilerin şikâyetlerini telafi edebilmeleri için öncelikle problemi detaylarıyla açıklaması, akabinde tatiline ek ve ücretsiz süre vermesi, odalarına küçük hediyeler ve ikramlar göndermesi, otelin ekstra imkânlarından ücretsiz yararlandırılması, bir sonraki tatillerine indirim uygulanması, hediye çeki verilmesi vb. uygulamalar kısa sürede müşteriyi memnun edecek ve müşterinin algıladığı hizmet kalitesinde artışa neden olacaktır. Uzun vadede ise sadık bir müşteri elde ederek, şikâyet sürecini fırsata dönüştürerek sosyal medya, internet, günlük yaşam vb. ortamlarda otel ile ilgili yapılan olumlu söylemlerin artmasıyla etkin bir reklam kampanyasına dönüştürebileceklerdir.

Bu çalışmada, hizmet kalitesinin artırılarak işletmelerde oluşabilecek hata seviyesinin en aza indirilebileceği ve buna rağmen oluşabilecek hizmet hatalarının daha az zaman ve emek harcanarak telafi edilebileceği fikrini ve hizmet kalitesinin hizmet hatası sonrası telafi memnuniyeti sağlama konusunda müşteriler için önemli bir kriter olduğu fikrinden hareketle başarılı bir şikâyet yönetimi sağlamak için hizmet kalitesinin artırılmasının ve etkili hizmet hatası telafi stratejilerinin benimsenmesinin gerekliliğine dikkat çekmek istenmiştir. Bunun yanında turizm sektöründe bu konuda yapılan çalışma sayısının az olması literatüre, araştırmacılara ve ilgili paydaşlara önemli katkı sağlayacağı düşünülen bu araştırmanın önemini ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Akdu U. (2014). *Medikal Turizmde Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti Ve Müşteri Sadakatinin Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya.
- Aksatan M. (2010). *Küçük Ölçekli Konaklama İşletmelerinde Müşteri İlişkileri Yönetimi: Alaçatı Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Alexander E. C. (2002). 'Consumer Reactions To Unethical Service Recovery', *Journal of Business Ethics*, 36(3),223-237.

- Allen A. (2014). *Get Over It: How Goodwill Overcomes The Negative Effects Of Corporate And Service Failures*, Florida State University College Of Business, PhD Dissertation, Florida.
- Aymankuy Ş. (2011). Yerli Turistlerin İnternet Ortamındaki Şikayetlerinin Satın Alma Kararlarına Etkileri, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(25), 218-238.
- Aytaç, M. ve Öngen, B. (2012). ‘Doğrulayıcı Faktör Analizi İle Yeni Çevresel Paradigma Ölçeğinin Yapı Geçerliliğinin İncelenmesi’ *İstatistikçiler Dergisi* 5, pp.14-22.
- Barış G. (2008). *Kusursuz Müşteri Memnuniyeti İçin Şikayet Yönetimi*, 2. Baskı, İstanbul: MediaCat Yayıncılık.
- Barlow J. ve M. Claus. (2009). *Her Şikayet Bir Armağandır, İşler Ters Gittiğinde Müşteri Sadakatini Yeniden Nasıl Kazanırsınız?* İstanbul: Rota Yayınları.
- Bitner, M. J., Booms B. H. ve Tetreault M. S. (1990). The Service Encounter: Diagnosing Favorable and Unfavorable Incidents, *Journal of Marketing*, S. 54(1) 71-84.
- Blodgett J. G., Wakefield K. L. ve Barnes J. H. (1995). ‘The Effect of Customer Service on Consumer Complaining Behavior’, *Journal of Services Marketing*, 9 (4) 31-42.
- Boshoff C. (2005). A Re-Assessment And Refinement Of RECOVSAT, *Managing Service Quality: An International Journal*, 15 (5) 410-425.
- Burucuoğlu, M. (2011). *Müşteri Memnuniyeti ve Sadakatini Arttırmada Müşteri Şikâyetleri Yönetiminin Etkinliği: Bir Örnek Olay İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Cengiz E. (2007). *Kar Amacı Gütmeyen Kurumlar Olarak Müzelerde Pazarlama Faaliyetleri: Pazarlama Karması Unsurlarının Müzelerde Müşteri Sadakatine Etkisine İlişkin Yapısal Bir Model Önerisi*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Cengiz E., Akdu S., Bostan M. K. (2015). Sağlık Hizmetlerinde Hizmet Hatası Telafi Stratejileri, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6, (12), 87-101.
- Chang, C. M., Chin-Tsu, C. ve Chin-Hsien H. (2002), A Review of Service Quality in Corporate and Recreational Sport/Fitness Programs, *The Sport Journal*, 5, No.3 United States Sport Academy.
- Çakmak, Z. (2013). *Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin İstatistik Konusundaki Matematiksel Dil Becerilerine İlişkin Değişkenlerin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.
- Davidow M. (2000). The bottom line impact of organizational responses to customer complaints, *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 24 (4), 473–490.
- Davidow, M. (2003). Organizational Responses to Customer Complaints: What Works and What Doesn’t, *Journal of Service Research*, 5, No. 3, February, 225-250.
- Dursun, Y. ve Kocagöz, E. (2010). ‘Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Regresyon: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 35, 1-17.
- Ekiz, H.E. ve Araslı H. (2007). Measuring The Impacts Of Organizational Responses: Case Of Northern Cyprus Hotels, *Managing Global Transitions*, 5 (3), 271-288.
- Ekiz, E., Khoo-Lattimore, C. ve Memarzadeh, F. (2012). Air The Anger: Investigating Online Complaints on Luxury Hotels, *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 3 (2), 96-106.

- Eleren, A. (2009). Müşteri Beklentilerine Dayalı Bir Hizmet Kalitesi Ölçüm Modeli: Termal Otel İşletmeciliğinde Bir Uygulama, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, sayı 18, 395-420.
- Emir, O., Kılıç, G. ve Pelit, E. (2010). Üç Yıldızlı Otel İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma', *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 391-310.
- Erdem, B. (2010). Kat Hizmetleri Yöneticilerinin Hizmet Kalitesi Algıları: Konaklama İşletmelerinde Görgül Bir Araştırma, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, (3), 165-182.
- Eroğlu, K. (2013). Hizmet Kalitesi Algısının Kurumsal İmaja Etkisi Üzerine Hizmet Sektöründe Bir Araştırma, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, (4), 29-46.
- Eşkinat, A. (2009). *Müşterinin Elde Tutulmasında Şikayet Yönetiminin Önemi Ve Hizmet Sektörüne İlişkin Bir Uygulama*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Fisk, P. (2010). *Müşteri Dehası*, İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Gil, S. M., Hudson S. ve Teresa Quintana, A. (2006). The Influence of Service Recovery and Loyalty on Perceived Service Quality: A Study of Hotel Customers in Spain, *Journal of Hospitality and Leisure Marketing*, 14(2), 47-68.
- Goodwin C. Ve Ross I. (1989). Salient Dimensions Of Perceived Fairness İn Resolution Of Service Complaints. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction, and Complaining Behavior*, 2, 87-92.
- Hart C.W.L., Heskett J.L., Sasser W.E.; (1990), "The Profitable Art of Service Recovery", *Harvard Business Review*, 68, (4), 148-56.
- Herson, R. M. (2011). *Perspective Taking, Empathy and Problem Solving in Service Failure and Recovery Efforts: The Impact on Customer Satisfaction, Loyalty and Negative Word-of-Mouth*, Hofstra University, Doctoral Dissertation.
- Hoffman K. D., Kelley Scott W. ve Rotalsky Holly M. (1995). Tracking Service Failures and Employee Recovery Efforts, *Journal of Services Marketing*, 9(2), 49-61.
- Johnston R. (2001). Linking Complaint Management To Profit', *International Journal of Service Industry Management*, Vol.12, (1), 60-69.
- Karatepe O.M. ve Ekiz E.H. (2004). The Effects Of Organizational Responses To Complaints On Satisfaction And Loyalty: A Study Of Hotel Guests İn Northern Cyprus, *Managing Service Quality: An International Journal*, 14 (6), 476-486.
- Kılıç, B. ve Eleren, A. (2010). Termal Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi', *Süleyman Demirel Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15, (3), 119-142.
- KILIÇ, B. ve OK S. (2012). Otel İşletmelerinde Müşteri Şikâyetleri ve Şikâyetlerin Değerlendirilmesi, *Journal of Yaşar University*, 25(7), 4189-4202.
- KILIÇ B., OK, S. ve SOP S. A. (2013). Otel İşletmelerinde Müşteri Şikâyetlerinin Değerlendirilmesi ve Hizmet Kalitesi Algısının Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi', *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(4), 817-836.
- Kim, C., Kim, S., IM, S. ve SHİN, C. (2003). The Effect Of Attitude And Perception On Consumer Complaint Intentions, *Journal of Consumer Marketing*, 20, (4), 352-371.
- Koç, F., ŞAHİN N. K. ve ÖZBEK V. (2014) Hizmet Hataları ve Algılanan Kalite Arasındaki İlişki Üzerinde Değişirme Maliyetinin Düzenleyici Etkisi: Küçük İşletmeler ve Hizmet

- Satın Aldıkları Muhasebecilere Yönelik Bir Uygulama, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, 21-46.
- Kozak, M. (2007). Turizm Sektöründe Tüketicilerin Şikayetlerini Bildirme Eğilimleri, Yönetim ve Ekonomi, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 14 (1), ss. 137-151.
- Riscinto-Kozub K. A. (2008), *The Effects Of Service Recovery Satisfaction On Customer Loyalty And Future Behavioral Intentions: An Exploratory Study In The Luxury Hotel Industry*, Dissertation of Doctor of Philosophy, Auburn University, Auburn, Alabama.
- Kwon, S. Y. ve Jang S. C. (2012), Effects of Compensation for Service Recovery: From Theory Perspective, *International Journal of Hospitality Management*, 31, 1235-1243.
- Lapre M. A. ve Tsikriktsis N. (2006), Organizational Learning Curves For Customer Dissatisfaction: Heterogeneity Across Airlines, *Management Science*, 52 (3), 352-366.
- Lee, Y. L., Sparks, B. ve Butcher K. (2013). Service Encounters and Face Loss: Issues Of Failures, Fairness And Context, *International Journal of Hospitality Management*, 34, 384–393.
- Loo P. T., Boo H. C. ve Khoo-Lattimore C. (2013), Profiling Service Failure and Customer Online Complaint, Motives in the Case of Single Failure and Double Deviation, *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 22(7), 728-751.
- Magnini, V. P. ve Ford J. B. (2004). Service Failure Recovery in China. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(5), 279-286.
- Marangoz M. ve Akyıldız, M. (2007). Algılanan Şirket İmajı Ve Müşteri Tatmininin Müşteri Sadakatine Etkileri, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 194-218.
- Maxham, J. G. & Netemeyer R. G. (2002). A Longitudinal Study of Complaining Customers' Evaluations of Multiple Service Failures and Recovery Efforts, *Journal of Marketing*, 66, October, 57-71.
- Mccollough, M. A. (1995). *The Recovery Paradox: A Conceptual Model And Empirical Investigation Of Customer Satisfaction And Service Quality Attitudes After Service Failure And Recovery*, A Dissertation of Doctor Of Philosophy, Texas A&M University.
- Mccollough, M. A., Berry, L. L. ve Yadav, M. S. (2000). An Empirical Investigation Of Customer Satisfaction After Service Failure And Recovery, *Journal of Service Research*, 3(2), 121-137.
- Meydan C. H. ve Şeşen H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi, Amos Uygulamaları*, 2. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Murphy, K., Bilgihan. A., Kubickova, M. ve Boseo, M. (2015). There is No 'I' in Recovery: Managements' Perspective of Service Recovery, *Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism*, 16(3), 303-322.
- Mutlu, Ö. (2011), *Şikâyet Yönetiminin Kurum İmajı Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ngai, E.W.T. Heung, V.C.S., Wong, Y.H. ve Chan, F.K.Y. (2007). Consumer Complaint Behaviour of Asians and Non-Asians About Hotel Services An Empirical Analysis, *European Journal of Marketing*, 41, No.11/12.
- Odabaşı, Y. (2006). *Perkandecilikte Müşteri İlişkileri ve Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Ok, S. (2011). *Otel İşletmelerinde Müşteri Şikayetlerinin Değerlendirilmesi, Hizmet Kalitesi Algısı ve Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

- Olçay A., Özekici, Y. K. (2015). Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Hizmet Hataları, Telafi Yöntemleri ve Müşteri Memnuniyeti İlişkisi (Gaziantep Örneği), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (41), 1254- 1268.
- Olçay, A. ve Sürme, M. (2014). Otel İşletmelerinde Müşteri Şikâyetlerini Belirlemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (35), 836-855.
- Öztürk, Y. ve Seyhan, K. (2005). Konaklama İşletmelerinde Sunulan Hizmet Kalitesinin Artırılmasında İşgören Eğitiminin Yeri ve Önemi, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.1, ss. 121-143.
- Parasuraman A., Zeithaml V.A., Berry L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research, *Journal of Marketing*, 49, 41-50.
- Parasuraman A., Zeithaml V. ve Berry L. (1988). SERVQUAL: A Multiple İtem Scale For Measuring Consumer Perceptions Of Service Quality, *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Park, J. J. ve Park J.W. (2016). Investigating The Effects Of Service Recovery Quality Elements On Passengers' Behavioral İntention, *Journal of Air Transport Management*, 53, 235-241.
- Ramos Claudia L. (2014). *Companies Responses To Negative Online Reviews*, Dissertation of Master, The University of Texas-Pan American.
- Scanlan, L. ve Mcphail, J. (2000). Forming Service Relationships with Hotel Business Travelers: The Critical Attributes to Improve Retention, *Journal of Hospitality & Tourism Research* 24(4), 491-513.
- Schoefer, K. ve Ennew, C. (2005). The Impact Of Perceived Justice On Consumers' Emotional Responses To Service Complaint Experiences, *Journal of Services Marketing*, 19, (5), 261-270.
- Smith, Amy K., Bolton, Ruth N. and Wagner, Janet; (1999), "A Model of Customer Satisfaction with Service Encounters Involving Failure and Recovery", *Journal of Marketing Research*, 36 (August), 356-372.
- Stauss, B. and Schoeler, A. (2004), "Complaint Management Profitability: What Do Managers Know?", *Managing Service Quality*, 14, 147-56.
- Suh, M., Greene, H., Rho, ve T., Qin Q. (2013). The Role of Relationships in Service Failure: A Cross Cultural Study-United States, China and Korea. *Services Marketing Quarterly*, 34(3), 191-204.
- Sujithamrak, S. ve Lam, T. (2005). Relationship Between Customer Complaint Behavior and Demographic Characteristics: A Study of Hotel Restaurants' Patrons, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10(3), 289-307.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Temel İlkeler ve LISRELL Uygulamaları*, Ankara: Siyasal Basım Yayın.
- Tax S. S. ve Brown S. W. (1998). Recovering and Learning from Service Failure, *Sloan Management Review*, 75-88.
- Tayfun, A. ve Kara, D. (2007). Turizm İşletme Belgeli Restoranlardan Hizmet Alan Müşterilerin Memnuniyet Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (21), 273-292.
- Taylor, S. (1994). Waiting For Service: The Relationship Between Delays And Evaluations Of Service, *Journal Of Marketing*, 58, 56-69.
- Turgut, M. (2015). Şikâyet Yönetimi ve Müşteri Bağlılığının İşletme Ekonomilerindeki Döngüleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (36), 903-909.

- Türkoğlu, A. (2007). *Hizmet Hatasının Telafisi ve Müşteri Tatmini Üzerindeki Etkileri: KKTC'deki Dört ve Beş Yıldızlı Otel Ve Tatil Köylerinde Yapılan Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Unur, K., Çakıcı, C. Taştan, H. (2010). Paket Turlardaki Müşteri Şikâyetleri ve Seyahat Acentalarının Bu Şikâyetlerle Karşılaşma Sıklıkları Üzerine Bir Araştırma, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 391-408.
- Vázquez-Casielles, R., Iglesias, V. ve Varela-Neira, C. (2012). Service Recovery, Satisfaction And Behaviour Intentions: Analysis Of Compensation And Social Comparison Communication Strategies, *The Service Industries Journal*, 32 (1), 83-103.
- Warden, C. A., Huang, S. C.T., Chen, J. F. (2008). Restaurant Service Failure Recoveries: Role Expectations in aChinese Cultural Setting, *Journal of Hospitality and Leisure Marketing*, 16(1-2), 159-180.
- Weun Seungoog; (1997), *Service Failure And Service Recovery: Impacts On New Customer Relationships*, The University of Alabama Tuscaloosa, Dissertation Doctor of Philosophy, Alabama.
- Wirtz, J. ve Matila, A.S. (2004). Consumer Responses to Compensation, Speed of Recovery and Apology After A Service Failure, *International Journal of Service Industry Management*, 15, (2), 150-166.
- Yang, W., ve Mattila, A. S. (2012). The Role Of Tie Strength On Consumer Dissatisfaction Responses, *International Journal of Hospitality Management*, 31, 399– 404.
- Yavas, U., Karatepe, O.M., Babakus, E. ve Avcı, T. (2004). Customer Complaints And Organizational Responses: A Study Of Hotel Guests in Northern Cyprus, *Journal Of Hospitality and Leisure Marketing*, 11 (2/3), 31–46.
- Zaibaf, M., Taherikia, F. ve Fakharian, M. (2013). Effect of Perceived Service Quality on Customer Satisfaction in Hospitality Industry: Gronroos Service Quality Model Development, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 22(5), 490-504.
- Zemke, R., (1993). *The Art Of Service Recovery: Fixing Broken Customers And Keeping Them On Your Side*, The Service Quality Handbook, San Francisco: AMACOM.
- Zulhan, O., Mohd, S., Mohd, Z. ve Salleh, M. R. (2013). Costumer Behavioral Intention Influence of Service Delivery Failures and Service Recovery in Malay Restaurants, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 105,115-121.

Mobilyada Cinsiyet Kavramı Üzerine Bir Araştırma: Tuvalet Masası Örneği

A Research on the Concept of Gender in Furniture: Example of Dressing Table

Arş. Gör. Gözde ALTIPARMAKOĞLU SAKARYA¹

Öz

İnsan yaşamının vazgeçilmez unsurlarından biri olan mobilyalar, zaman içinde dönemin gereklerine uygun olarak çeşitli kimliklere bürünmüştür. Kimi zaman belli bir akımın temsilcisi, kimi zaman moda ürünü, kimi zaman da bir statü göstergesi olarak biçimlenen mobilyanın büründüğü kimliklerden birinin de cinsiyet kavramı olduğunu söylemek mümkündür. Bazı mobilyaların içinde bulunduğu dönemin yaşam biçimi ve ihtiyaçlarına bağlı olarak belli bir cinsiyet kazandığı, biçimlenişinin de bu doğrultuda yapıldığı gözlenmiştir. Bununla birlikte, çalışmada daha kapsamlı inceleme yapabilmek amacıyla tuvalet masası örneği üzerine odaklanılmıştır. Bu kapsamda tuvalet masası mobilyasının tarihsel süreç içindeki gelişimini, kullanım amaçlarını, değişen stillerini, işlevsel özelliklerini, sahip olduğu cinsiyet kimliğini saptamak çalışmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mobilya, cinsiyet, tuvalet masası, tasarım, iç mekân

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Furniture, which is one of the indispensable elements of human life, impersonates various identities in time according to the requirements of the period. It is sometimes expressed as a representative of an art movement, sometimes as a fashion product, and sometimes as an indicator of status. It is possible to say that; concept of gender is one of the furniture's identities. It is observed that some furniture gain a certain gender depending on the lifestyle and necessities of the period. The aim of this study is researching the gender identity of furniture that has gained in time or has been gained consciously. In addition to this, this study is focused on the example of the dressing table in order to carry out a more thorough examination. In this context, the sub-purposes of the study is to determine the development of the dressing table furniture in the historical process, the purpose of use, the changing style, the functional features, and the gender identity it possesses.

Keywords: Furniture, gender, dressing table, design, interior

Paper Type: Research

Giriş

İlk çağlardan günümüze insanların mekân içindeki çeşitli gereksinimlerini karşılamak amacıyla ortaya çıkan, çoğunlukla hareketli eşyaları tanımlamak için kullanılan mobilya, insan yaşamının vazgeçilmez bir unsurudur. Uyuma, oturma, yemek yeme, sergileme, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi birbirinden çok farklı eylemlere uygun olarak farklı işlevler üstlenmektedir. Bununla birlikte, belli ihtiyaçlara cevap vermesinin ötesinde içinde bulunduğu dönemin sosyo-kültürel özelliklerini, alışkanlıklarını, yaşama biçimlerini, kültürünü yansıtmaları bakımından da önem arz etmektedir. Değişen yaşam biçimlerine ve gelişen teknolojiye paralel olarak mobilyanın biçimlenişinin de kendini sürekli yenilediği görülmektedir. Aynı zamanda mobilyalar, zaman içinde dönemin gereklerine uygun olarak çeşitli kimliklere bürünmüşlerdir. Kimi zaman belli bir akımın temsilcisi, kimi zaman moda ürünü, kimi zaman da bir statü

¹ Çukurova Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü, galtiparmakoglu@cu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8574-0758>.

Atf için (to cite): Altıparmakoglu Sakarya, G. (2019). Mobilyada Cinsiyet Kavramı Üzerine Bir Araştırma: Tuvalet Masası Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 647-656.

göstergesi olarak biçimlenen mobilyanın büründüğü kimliklerden birinin de cinsiyet kavramı olduğunu söylemek mümkündür.

1. Mobilyada Cinsiyet Kavramı

Mobilyalara kullanıcı kimliğine göre, toplumsal kabuller doğrultusunda çeşitli imler yüklenmektedir; kullanıcılar ise mobilya tercihlerini kendi kişilikleri, beğenileri ve ihtiyaçları paralelinde yapmaktadır. Tasarımlar bu sayede kullanıcıyı tanımlayan bireysel imlere dönüşmekte; kullanıcı profilleri böylece tasarımlar üzerinden okunabilmektedir. Mobilyaya kimlik verme noktasında kişilik, yaş, cinsiyet, yaşam tarzı, sosyo-ekonomik durum gibi parametreler önemli rol oynamakta; malzeme, renk, ölçü, biçim ve işlev ekseninde değişen göstergeler, farklı hedef kitleleri için farklı şekillerde programlanmaktadır (Özçam, 2013: 67). Mobilyalara yüklenen bu imlerden biri olarak, bazı mobilyaların içinde bulunduğu dönemin yaşam biçimi ve ihtiyaçlarına bağlı belli bir cinsiyet kazandığı, biçimlenişinin de bu doğrultuda yapıldığı gözlenmiştir. Mobilyanın cinsiyetleşmesinde en önemli etkenlerden biri hitap ettiği kullanıcıdır. Modern çağ öncesinde kullanıcının fiziksel özelliklerine, kullanım amacına göre özellikle oturma elemanlarının cinsiyetleşmeye başladığı görülmektedir. Örneğin, Victoria döneminde kadınların o döneme ait giysileriyle rahat bir şekilde oturabilmeleri için oturma elemanları bu doğrultuda biçimlendirilmiştir. O dönemde kadınlara özel olarak kolçaksız ya da düşük kolçaklı yere daha yakın koltuklar veya sırtlığı dışa doğru eğimli sandalyeler, erkekler için de sosyal statülerine göre taht benzeri daha geniş koltuklar tasarlanmıştır.

16.yüzyılda Fransa’da dönemin öne çıkan mobilyalarından biri olan şezlong formulu oturma elemanları mobilyada cinsiyet kavramının söz konusu olabileceği önemli mobilyalardan biridir. Fransızca kökenli chaise longue kelimesiyle özdeşleşen bu mobilyalar özellikle kadınların gün içinde yatak odalarına gitmeden dinlenebilmeleri için tasarlanmıştır. Bu mobilya biçimsel özelliklerine göre, Recamier, Meridienne ve Duchesse brisee olmak üzere üç farklı türde ve isimde anılmaktadır.

“1800’lerin başında, Fransız ihtilali sonrasında Paris’in popüler simalarından biri olan Jeanne Françoise Julie Adelaide Bernard Recamier’in, Jacques Louis David tarafından yapılan resminde üzerine oturduğu şezlong formu, o tarihten sonra adıyla anılmaya başlamıştır (Pile, 2000: 176). Recamier ismi, pek çok firmanın kataloglarında yer alan benzer tasarımlara verdikleri isim olmuştur (Uzunarslan, 2006: 494). Adını kullanıcılarından alan Recamier, şezlong formu oturma elemanının iki kenarının da yükseltiyle biçimlendiği ve arkılığı bulunmayan örneklerle verilen genel addir (Şekil 1).

Şekil 1. Madame Recamier, Jacques Louis David, 1800 ve Recamier Şezlong

Kaynak: Özçam, 2013

Bir diğer şezlong formulu oturma elemanı olan Meridienne, yalnızca bir kenarının yüksek ve çoğunlukla sırt dayama için arkılığı bulunan asimetric forma sahip örneklerin genel adıdır (Şekil 2). 19.yüzyıl başlarında Fransa’da gün içinde dinlenme koltuğu olarak yaygın bir

kullanıma alanına sahiptir. Meridienne adının ise güneşin meridyene yakın olduğu gün ortasında dinlenme amacına hizmet etmesinden geldiği bilinmektedir (URL 1).

Şekil 2. Meridienne Kanepe

Kaynak: URL 2

Duchesse Brisée olarak adlandırılan şezlong formulu oturma elemanı ise, iki veya daha fazla ayrı parçanın bir araya getirilerek biçimlenen örnekler verilen addır. Bu biçimlenişte, sırtlığı ve kolçakları olan bir koltuğun ucuna bir veya iki parçanın eklenerek uzanma koltuğu formuna dönüşmesi söz konusudur (Şekil 3). Zarafet olgusunun hâkim olduğu XV. Louis döneminde, var olan birçok mobilyanın yeniden yorumlanmasının ürünlerinden biri olan bu mobilya da doğrudan kadın kullanıcılara yönelik tasarlanmıştır (URL 3).

Şekil 3. Duchesse brisee kanepesi

Kaynak: URL 4

18 ve 19. Yüzyıllarda yaygın kullanım alanı olan, genel anlamda üç farklı biçimlenme türüne sahip şezlong formulu oturma elemanları incelendiğinde; kullanım amacı bakımından doğrudan kadın kullanıcılara yönelik tasarlandıkları görülmektedir. Dolayısıyla formları, kullanılan malzemeler, mobilya detayları gibi fiziksel özellikleri bu doğrultuda biçimlenmiştir. Kadınlarla özdeşleşen bu mobilyanın buna bağlı olarak kendisinin de cinsiyet kazandığını söylemek mümkündür.

20. Yüzyıla gelindiğinde ise aynı işleve sahip şezlong formunun büründüğü kadın cinsiyeti kimliğinden uzaklaştığı görülmektedir. Bauhaus'a ait tasarımlardan biri olan İsviçre asıllı Fransız mimar, tasarımcı, Le Corbusier'nin tasarladığı ve 'dinlenme makinesi' olarak nitelendirdiği şezlong buna verilecek örneklerden biridir (Şekil 4). İlk kez 1929 yılında 'Paris Sonbahar Salonu'nda gösterilen Şezlong, krom-çelik plakalarla desteklenen siyah inek derisiyle örtülü bir yüzeye sahiptir. Çelik kaidesi ayarlamayı kolaylaştıran konforlu heykel görünümündeki şezlong, bugün Cassina firması tarafından üretilmektedir (Yazar vd., 2016:111). Bu tasarımda, aynı amaca (dinlenme) hizmet eden ancak bu kez doğrudan belli bir kullanıcıyı hedef almayan bir yaklaşım söz konusudur. Bununla birlikte, her ne kadar belli bir kullanıcı grubu hedef alınmasa da gerek kullanılan malzemeler gerekse formun kendisinden kaynaklanan daha maskülen bir tavır görülmektedir. Bunların dışında günümüzde belli bir cinsiyetle

bağdaşan mobilyalara örnek olarak “baba koltuğu”, “emzirme koltuğu” gibi işlevsel ve fiziksel anlamda doğrudan kullanıcıya yönelik biçimlendirilen mobilyalar verilebilir.

Şekil 4. Le Corbusier'in ‘dinlenme makinesi

Kaynak: URL 5

2. Tuvalet Masası Mobilyası

Mobilyada cinsiyet kavramının gözlenebildiği en belirgin örneklerden biri de tuvalet masası mobilyasıdır. Süzer’in aktarımına göre; Tuvalet kelimesinin kökeni latince tela yani bezden gelmektedir. Fransızca toilette sözcüğü ise toile (Tuval) yani bez sözcüğünün daha da kısaltılmış bir formudur. Ayrıca tuval 16.yy’dan itibaren bir masa üzerine serilen bir bez parçası olarak tanımlanmış ve bu bezin üzerinde yıkama elemanları (sabun, fırça vb.) saç bakımı ile ilgili ekipmanlar yerleştirilmiştir. Daha sonraları bu yıkamayı ve saç taramayı da ifade etmeye başlamıştır. 19.yy sonunda ise tam kapsamlı olarak WC.’yi (Cabinet De Toilette) de içeren bir yıkama hacmi olarak tanımlanmıştır (Süzer, 1992:1; Newman, 1978:425).

Ataş’ın tanımına göre; genellikle yatak odalarında bulunan, bayanların kullanımı için tasarlanmış, aynalı, depolama amaçlı bölme ya da çekmeceleri bulunan, makyaj malzemelerinin kullanılabilirdiği, düz bir tablaya sahip olan, masaya verilen addır (Ataş, 2015:123).

Doğan Hasol ise Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü’nde tuvalet masasını: Kadınların, önünde tuvalet yaptıkları aynalı masa şeklinde tanımlamaktadır (Hasol, 2005:470).

Sözlük tanımına göre; yıkanma, tıraş olma, giyinme, süslenme gibi bir toplumun o gün için geçerli kurallarına göre, aykırı düşmemek için yapılan hazırlıkların önünde yapıldığı aynalı (masa) mobilyaya verilen addır (Okyanus Ansiklopedik Sözlük, 1985:2914).

1968’de yayınlanmış bir İngiliz Ansiklopedisindeki tuvalet masası tanımı ise şöyledir: Yatak odalarında kullanılan, bakım yapılan, perdelenmiş masa sistemi. Yine bu ansiklopedide çoğu ailenin gerçekte tuvalet masası olarak yapılmış bir masa yerine bir antikacıdan aldıkları basit bir masa vb. ile tuvalet masalarını kendilerinin oluşturup, naifçe süsleyip, kullandıkları, bu masaların ön taraflarının tam ortasında ise oturulduğunda dizin girebilmesi için derin yırtmaçlar oluşturulduğu, ayrıca ayna olarak üç kanatlı ayna kullanıldığı ve oturan kişinin profillerini görebilmesi için katlanır biçimde olduğu vurgulanmıştır (Süzer, 1992:2; The New Universal Library,1968:475-476).

Tuvalet masaları, önceleri kullanıcıların kişisel bakım gibi ihtiyaçlarına hizmet eden, çoğunlukla yıkama ünitelerinin de içinde yer aldığı geniş kapsamlı bir mobilya olarak her türden kullanıcıya hitap eden evrensel bir ürün olarak ortaya çıkmıştır. Çeşitli tanımlamalarında da görüldüğü üzere, pek çok açıklamada mobilya, özellikle kullanıcısının cinsiyeti (kadın) vurgulanarak tanımlanmaktadır. Zamanla değişen yaşam koşullarına ve yaşam biçimlerine bağlı olarak işlevlerinin bir kısmını kaybetmesiyle yeni biçimlenmelere sahip olmuş, bununla

birlikte daha çok kadınlara hitap eden, yatak odaları içinde yer alarak kadınların kullanımına göre tasarlanan mobilyalar halini almıştır.

2.1. Tuvalet Masasının Tarihçesi

Tuvalet masasının ilk örneklerine 17. Yüzyılda rastlanılmaktadır. Bu dönemden gelen en önemli örneklerden birincisi Prenses Mauie'nin (Pirre Prevost 1670-1671 özel koleksiyonunda) ve Richmond Düşesinin (Edinburg Müzesi'nde) tuvalet masalarıdır. Danimarka'da 1660 yıllarından itibaren hükümdarların da tuvalet masası kullanmakta olduğu, 14. Louis'nin 1666 yılında III. Fredrick'e gümüşten bir tuvalet masası armağan ettiği bilinmektedir (Süzer, 1992:2). O dönemlerde tuvalet masası mobilyasının değerli malzemelerden üretildiği ve son derece kıymet verilen bir mobilya olduğu anlaşılmaktadır.

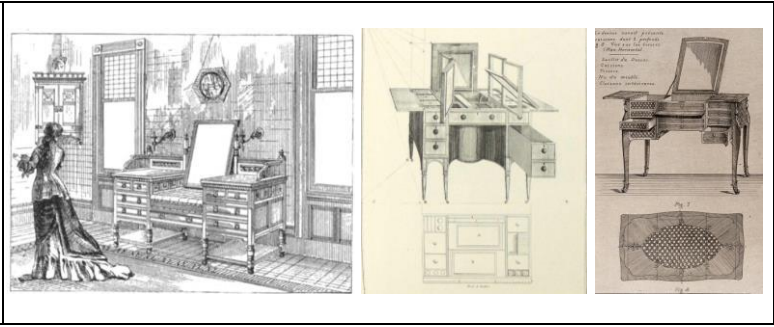
18. yüzyıl tuvalet masaları çok ince işle ve emekle meydana getirilmiş konstrüksiyonlardır. Kadınlar için bu masalar ipek, saten, tafta gibi değerli ve göz alıcı kumaşlarla süslenmiş ve üzerlerine kıymetli katlanabilir aynalar konulmuştur. Kadınlar için de erkekler için de tasarlanan bu masalarda, yazı yazmaya imkân veren tasarımlar da yapılmıştır (Brault, 1959:89). 18. Yüzyılda tuvalet masalarına verilen bir isim de "poudreuse"dür. Poudreuse (Pudralık); tuvalet yapma anlamına gelmektedir (İrez, 1989:54).

19.yüzyıl tuvalet masalarının ise, 17. ve 18. yy örneklerinin birer taklidi veya biraz daha gelişmiş şekilleri olduğu söylenebilir (Süzer, 1992, s.11). Daha çok orta ve üst kesime hitap eden bu mobilyanın gerek üretim sayısı gerekse kullanılan malzemeler göz önünde bulundurulduğunda bir statü göstergesi olarak evlerde son derece önemli bir konuma sahip olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 1'de örnekleri verilen 18. yüzyıl ve 19. yüzyıla ait tuvalet masalarında biçimsel ve işlevsel bakımdan benzer yaklaşımların uygulandığı görülmektedir. Her iki dönemde de aynı kullanım amaçlarına hizmet eden bu mobilyaların biçimlenişlerinde küçük farklılıklar vardır. Önceki dönemlerde kumaşlarla kurgulanan tasarım 19. Yüzyıl ve sonrasında yerini daha yalın bir tasarım anlayışına bırakmıştır.

Tablo 1. Tuvalet masası örnekleri

DÖNEM	TUVALET MASASI ÖRNEKLERİ	KULLANICISI
18. yüzyıl tuvalet masaları		Kadın+Erkek (Daha çok kadınlara yönelik olanlar değerli kumaşlarla süslenmiş)

19. yüzyıl tuvalet masaları		Kadın+Erkek
-----------------------------	--	-------------

2.2. Tuvalet Masasında Yapılan Eylemler

Tuvalet masasında yapılan ana eylemler, makyaj, saç tarama, tıraş olma, el-yüz yıkama gibi kişisel bakım eylemleri ile bu eylemler için gerekli malzemelerin konulacağı depolama eylemleri olarak sıralanabilir. Bunların dışında tarihsel süreç içerisindeki kullanımları incelendiğinde; yazı yazma gibi ek bir eyleme olanak verdiği görülmektedir. “Uç bir örnek olarak ise tek kişilik bir yemek takımı barındıran tuvalet masalarına rastlamak mümkündür” (Brault, 1959:92).

Tablo 2’de ilk sırada yer alan tuvalet masaları, içerisinde yıkama ünitesinin yer aldığı lavabo çanaklı örneklerdendir. Depolama birimleri, ayna, lavabo gibi elemanlarla biçimlenen bu mobilyalar, tamamen kişisel bakım amacıyla kullanılmaktadır. Bu örneklerde tek bir cinsiyetin varlığından söz edilememektedir. Hem kadın hem erkek kullanıcılara yönelik tasarlandıklarından biçimsel özellikleri de bu doğrultuda şekillenmiştir. Örnekteki mobilyaların tasarımlarında sadeleşmeye gidildiği de göze çarpmaktadır. İkinci sırada yer alan örneklerde, yıkama işlevinin bulunmadığı, ana işlev olarak tüm vücudu her açıdan görmeye olanak tanıyacak üç farklı boy aynasının küçük depolama üniteleriyle desteklendiği görülmektedir. Diğer tuvalet masalarına göre daha az sayıda işleve sahip olduğundan burada gerçekleştirilen eylemlerin de daha kısıtlı olduğu söylenebilir. Bu örneklerde de kesin bir cinsiyetleşmenin varlığından söz etmek mümkün değildir. Biçimsel özelliklerine göre her türden kullanıcıya hitap edebilmektedir. Bazı tuvalet masalarının ise, farklı eylemlere olanak tanımak bakımından dönüşebilir biçimde tasarlandığı görülmektedir. Örneğin üçüncü sırada gösterilen mobilya; depolama, yazı yazma ve kişisel bakım gibi farklı eylemlere olanak tanımaktadır. Kullanım amacına göre şekillendirilebilen bu mobilyanın görüntüsü de yerine getirdiği işleve bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Tamamen kapalıyken yalnızca bir depolama işlevi üstlenen mobilya, yazı yazma yüzeyi, ayna, ilave depolamalar gibi ihtiyaç duyulan kısımların açılmasıyla farklı kullanım amaçlarına hizmet edebilmektedir. Bu mobilya örneğinde de belli bir cinsiyetten bahsetmek mümkün olamamaktadır. Bir başka çok işlevli, dönüşebilir tuvalet masası örneği ise dördüncü sırada yer alan mobilyadır. Gillow firması tarafından 18.yy sonlarına doğru

Tablo 2. Farklı eylemler barındıran tuvalet masaları

TUVALET MASASI ÖRNEKLERİ	EYLEMLER	KULLANICISI
	Depolama, Kişisel bakım, El,yüz yıkama	Kadın+Erkek
	Depolama, Kişisel bakım, Boy aynası	Kadın+Erkek
	Depolama, Kişisel bakım, Yazı yazma	Kadın+Erkek
	Depolama, Kişisel bakım, Arınma	Erkek

“Gentleman’s Dressing Table” (Bayların tuvalet masası) olarak üretilen bu mobilya; depolama, el, yüz yıkama ve bide görevi üstlenen kişisel temizlik eylemlerini barındırmaktadır. Yine kullanım şekline göre farklı görüntüler oluşturabilmektedir. Bu örneği, diğer tuvalet masalarından farklı kılan en önemli özelliklerden biri, el, yüz yıkama gibi kişisel temizlik eylemlerine ek olarak daha özel bir temizlik ihtiyacına yönelik bir üniteye de sahip olmasıdır. Bu durum, mahremiyet olgusunu da beraberinde getirmektedir. Diğer tuvalet masalarında yapılan eylemler için böyle bir durum söz konusu değilken bu mobilyada kullanım esnasında mahrem bir alana ihtiyaç duyulacağını söylemek mümkündür. Mobilyanın öne çıkan bir başka farklı özelliği ise, adından da anlaşılacağı üzere, doğrudan “erkek”lerin kullanımına yönelik tasarlanmış olmasıdır. Bu mobilya, açıkça bir cinsiyetleşmenin görüldüğü örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

2.3. Tuvalet Masalarının Günümüze Geçirdiği Dönüşüm

Tarihsel süreçten günümüze tuvalet masalarının geçirdiği değişimler incelendiğinde, bazı temel dönüşümler dikkat çekmektedir. Önceleri evlerde gerek yapım malzemesi gerekse sahip olduğu stiller bakımından son derece önem verilen, kimi zaman da bir statü göstergesi olarak sahip olmanın önemli olduğu bu mobilyalar için günümüzde de aynı değere sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Tuvalet masasının geçirdiği bir başka önemli dönüşüm ise, su tesisatının banyolarda yer almasıyla birlikte, sahip olduğu en önemli işlevlerden biri olan yıkama ünitesine bu mobilyada artık yer verilmemesidir. En temel gereksinimlerden biri olan temizlik eylemini gerçekleştirmek için artık bu mobilyaya ihtiyaç duyulmaması mobilyanın başka dönüşümler geçirmesine de sebep olmuştur. Tuvalet masalarının ilk örneklerinde temel gereksinimlere cevap vermesi bakımından her türlü kullanıcı hedef alınırken, bu işlevini yitirmesiyle daha çok kadın kullanıcılar için bir mobilyaya dönüştüğü söylenebilir. Günümüzde üstlendiği en temel işlev; daha önceki örneklerde de olduğu gibi küçük depolama birimlerine yer verilen “makyaj masası” olarak kullanılmasıdır. Buradan hareketle, bir diğer önemli dönüşüm “cinsiyetsiz” bir mobilya iken “cinsiyetli” bir mobilya haline almasıdır.

Modern çağ ile birlikte günümüz tuvalet masaları incelendiğinde; evlerde ayrı bir mobilyadan ziyade yatak odası takımlarının içinde yer alan bir mobilya olarak üretildiği de göze çarpmaktadır. Birçok tasarımda yatak odası tasarımlarının bir parçası olarak yer verildiği görülmektedir. Örneğin Şekil 5’de yer alan; Frank Lloyd Wright’ın 1940 yılında, Amerika’nın Güney Karolina eyaletinde tasarladığı Rosenbaum Evi’nde yer alan tuvalet masası tasarımı bu örneklerden biridir.

Şekil 5. Rosenbaum Evi’nde yer alan tuvalet masası, Frank Lloyd Wright, 1940, Florence, ABD

Kaynak: URL 6

Şekil 6’da yer alan tasarım ise, NHDRO tasarım ofisinden Lyndon Neri ve Rosanna Hu tasarımı olan daha güncel bir tuvalet masası örneğidir. Bu mobilya incelendiğinde, yine işlevsel olarak makyaj masası olarak hizmet ettiği ancak kapatılabilir özelliği ile de kapandığında farklı bir ünite görünümüne sahip olduğu görülmektedir. Mobilya; biçimsel özellikleri bakımından daha net ve yalın çizgilere sahip olmasıyla belli bir cinsiyet hakkında ipucu vermese de işlevsel özellikleriyle hitap ettiği kullanıcı olarak kadınları hedef aldığı söylenebilir.

Şekil 6. Modern bir tuvalet masası örneği

Kaynak: URL 7

Çeşitli örnekler üzerinden incelenen tuvalet masalarına bakıldığında, barındırdığı işlevlere de bağlı olarak farklı kullanım biçimlerine sahip oldukları görülmektedir. Özellikle yıkama işlevine sahip olanların daha çok ayakta kullanıma yönelik tasarlandığı, saç bakımı, makyaj, gibi işleve sahip olanların ise bir oturma elemanı ile birlikte kurgulandığı söylenebilir. Bu durum, mobilyaların biçimlerine de yansımıştır. Daha çok ilk örneklerde görülen ayakta kullanıma yönelik tasarlanan tuvalet masalarında bir oturma elemanının yavaşabilmesi için gerekli derinliklerin yer almadığı bunun yerine daha çok depolama alanlarına sahip oldukları görülmektedir. Günümüzdeki örneklerin neredeyse tamamında ise tuvalet masalarının “makyaj masası” olarak kullanılması sebebiyle mutlaka bir oturma elemanı ile birlikte şekillendiği görülmüştür.

Sonuç

Mekân tasarımında pek çok farklı kavram veya öge, ana fikir olarak belli bir tasarım yaklaşımını ifade etmektedir. Mekân karakterinde belli bir cinsiyetin hâkim olmasının tercih edilmesi bu tasarım yaklaşımlarından biridir. Bu anlayışta; belli bir cinsiyetin benimsenerek mekân içinde yer alan tasarım elemanlarının, malzeme, renk, aydınlatma tercihlerinin bu doğrultuda kurgulanmasıyla mekâna belli bir cinsiyet kazandırılmaktadır. Böylece mekanlar ya da içinde yer alan çeşitli donatılar, literatürde maskülen (eril) ya da feminen (dişi) şeklinde nitelendirilen kimliklere bürünebilmektedir. Kimi zaman tasarımcı tarafından bilinçli bir şekilde kazandırılan bu kimlik, kimi zaman da doğrudan mekânın kullanıcısıyla ilgili olarak kendiliğinden kazanılabilmektedir. Çalışma kapsamında incelenen örneklerde cinsiyetleşme kavramı mobilyalar üzerinden değerlendirilmiştir. Kimi mobilyaların hedef aldığı kullanıcı grubuyla doğrudan ilişkili olarak belli bir cinsiyete büründüğü görülmüştür. Çalışmada materyal olarak belirlenen tuvalet masaları da bu mobilyalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Tablo 1 ve Tablo 2’de örneklerine yer verilen tuvalet masalarının tarihsel süreçten günümüze gerek kullanım alanları gerek biçimsel özellikleri gerekse üstlendiği işlevler dikkate alındığında, kimi zaman belli bir cinsiyet kimliğine büründüğü kimi zaman da böyle bir kimliği yansıtmadığı saptanmıştır. Bu değişikliğin ise tamamen işlevsel özelliklerindeki değişimden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu mobilyadaki “cinsiyet” kimliği, tarihsel süreç içerisindeki dönüşümüyle birlikte olmaktadır. Daha önce; evrensel, cinsiyetsiz bir mobilya olan tuvalet masalarının günümüzde “kadın” kimliğine büründüğü rahatlıkla söylenebilmektedir.

Kaynakça

- Anon. (1985). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük, cilt:9*, Cem yayınları, İstanbul.
- Anon.(1968). *The New Universal Library, cilt:4*, The Caxton Publishing Company, London.
- Ataş, H.D. (2015). *Georgian Dönemi İç Mekân ve Mobilya*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Brault, S. (1959). *L'Oreurerie Française Du XVIII*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Hasol, D. (2005). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM Yayınları, İstanbul.
- İrez, F. (1989). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Ankara.
- Newman, R. (1978). *Überlagerung von Nutzflächen Berücksichtigt Sanitär und Heizungstechnik H6*.
- Özçam, I. (2013). *Biçim dili İle İletişim Ekseninde Mobilyanın Sembolleşmesi Ve Günümüz Mobilyasının Sembolleşmesinde Rol Oynayan Sosyolojik Ve Teknolojik Etkenler*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Pile, J. (2000) . *A History of Interior Design*. London: Laurence King.
- Süzer, D. (1992). *Çeşitli Fonksiyon Alanlarında Kullanılması Amaçlanan Dönel Tuvalet Masası Üzerine Bir Uygulama Çalışması*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yazar T., Tomak A., Öztürk H. (2016). Kültürlerarası Etkileşim ve İletişim Bağlamında Estetik Üretim Olarak Bauhaus Mobilya Tasarımlarının Günümüz Mobilya Tasarımlarına Yansımaları, *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, cilt 1, sayı 1.
- Uzunarslan, H.Ş. (2006). *Tasarımcı-Kullanıcı Ekseninde İletişim Aracı Olarak Tasarım*, 3.Ulusal Tasarım Kongresi: Türkiye’de Tasarımı Tartışmak Bildiri Kitabı, İ.T.Ü., İstanbul.

İnternet Kaynakları:

- URL-1: <https://hammockstandpro.com/recamier-chaise-longue/> Erişim Tarihi: 18.06.2018
- URL 2-: <https://curiator.com/art/edouard-manet/young-woman-reclining-in-spanish-costume>, Erişim tarihi: 15.12.2018
- URL-3: <https://www.anticstore.com/article/duchesse-brisee> 17.12.2018
- URL-4: <https://www.anticstore.com/article/duchesse-brisee>, Erişim tarihi: 17.12.2018
- URL-5: <http://nalanyilmaz.blogspot.com.tr/2016/09/bauhaus-mobilya-tasarm.html> Erişim tarihi: 15.12.2018
- URL-6: <https://www.expedia.com/Frank-Lloyd-Wright-Rosenbaum-House-Florence.d6097650.Vacation-Attraction> Erişim tarihi: 20.01.2019
- URL-7: <https://www.dezeen.com/2011/03/12/the-narcissist-by-nhdro-for-bd-barcelona-design/> Erişim tarihi: 31.01.2019